

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derya Gültekin-Karakaş

Hem Hasımız Hem Hıssımız

Türkiye Finans
Kapitalinin
Dönüşümü ve
Banka Reformu

İLETİŞİM YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

DERYA GÜLTEKİN-KARAKAŞ İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Mühendisliği Bölümü'nden lisans ve yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden işletme yüksek lisans derecelerini aldı. Özel sektörde bir süre bankacılık ve finans alanlarında çalıştıktan sonra İTÜ İşletme Fakültesi İşletme Mühendisliği Bölümü İktisat Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi oldu. Sydney Üniversitesi ve Avustralya hükümetinden aldığı doktora bursu ile Sydney Üniversitesi Ekonomi ve İşletme Fakültesi Politik İktisat Bölümü'nde doktora eğitimini tamamladı. Halen İTÜ İşletme Fakültesi İşletme Mühendisliği Bölümü'nde yardımcı doçent olarak öğretim üyeliği yapan yazarın ilgi alanları arasında, kalkınma iktisadi, politik iktisat, sermayenin uluslararasılaşması, finansal piyasalar, küresel ekonomi içinde Türkiye, Türkiye banka sektörü ve devlet teorileri yer almaktadır.

İletişim Yayınları 1395 • Araştırma-Inceleme Dizisi 234

ISBN-13: 978-975-05-0680-2

© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2009, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Sinan Gül (Anadolu Ajansı)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DERYA GÜLTEKİN-KARAKAŞ

Hem Hasımız Hem Hısımız

Türkiye Finans Kapitalinin
Dönüşümü ve Banka Reformu

ÇEVİREN Şahika Tokel

İ İ E T İ Ş İ M

Şahin ve Sarp'a

Çevirmenin notu:

Çok severek yaptığım bu ilk çeviri kitabımda, çeviri boyunca sürekli iletişim halinde olduğum ve yaptığım çevirilerin üzerinden büyük bir titizlikle geçen kitabın yazarı sevgili Derya Gültekin-Karakaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Tablo Listesi.....	13
Kısaltmalar.....	15
TEŞEKKÜR.....	17
SUNUŞ / FUAT ERCAN.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞEN SERMAYE BİRİKİMİ

BAĞLAMINDA DEVLET.....	37
Giriş.....	37
Küreselleşme tartışmalarının bir haritasını çıkarmak.....	40
Neoliberal küreselleşme tezi.....	41
Şüpheler.....	43
Devletin sınıf belirlenimli doğası.....	45
Marksist küreselleşme teorileri.....	52
<i>Sermayenin küresel birikiminde ulus-devlet.....</i>	<i>53</i>

<i>Ulus-ötesi sınıf formasyonu tezi</i>	55
<i>Türkiye analizine ilişkin çıkarımlar</i>	58
Ulus-devlet küresel sistemde ayrı bir konum işgal ediyor mu?	62
Türkiye örneğinde incelenmesi gereken sorular	66
Sonuç	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE BANKA REFORMU ÜZERİNE SÖYLEMLER	71
Giriş	71
Neoliberal yaklaşım	73
Kurumsalcı yaklaşım	77
<i>Popülizm ve devletin mali krizi</i>	78
<i>Sermayenin devletle asimetrik ilişkisi</i>	82
<i>Kısa dönemli politika vizyonu ile IMF</i>	84
Ulusalıcı/kalkıncı yaklaşım	86
Marksist yaklaşım	93
<i>Sermaye birikimi mantığı karşısında ulusalcılık</i>	93
<i>İç birikimin küresel yönelimi bağlamında devlet politikaları</i>	95
<i>Banka reformunun fraksiyonel analizine duyulan ihtiyaç</i>	97
Sonuç	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE FINANS KAPİTALİN EVRİMİ	103
Giriş	103
Finans kapital kavramı	105
1945 öncesi dönem: Banka ve sanayi sermayelerinin devlet işletmeleri aracılığıyla bütünleştirilmesi	108
1945-1979 dönemi: İthal ikameci sanayileşme döneminde özel holding bankacılığının yaygınlaşması	111
<i>1940'lar ve 1950'lerde özel bankacılığın yükselişi</i>	111
<i>Holding bankacılığının yaygınlaşması</i>	113

1980'ler sonrası ticari ve finansal serbestleşme:	
Holding bankacılığında yeni bir dalga	121
<i>Bankacılığın finansal kaynak dağılımındaki</i>	
<i>merkezi rolü çerçevesinde holding bankacılığının</i>	
<i>devam eden cazibesi</i>	121
<i>Holdinglerin bankacılığa sızma mekanizmaları</i>	126
<i>Bankaların bağlı kredi ve iştirakleriyle ilgili</i>	
<i>yasal değişiklikler</i>	143
<i>Türk bankacılığının uluslararasılaşması:</i>	
<i>Banka ve sanayi sermayesi entegrasyonunun</i>	
<i>küresel ölçeğe taşınması</i>	152
Sonuç	154

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BANKA REFORMUNU SINIFSAK BİR SÜREÇ	
OLARAK OKUMAK: BANKA REFORMUNUN	
FRAKSİYONEL ANALİZİ İÇİN GENEL BİR ÇERÇEVE	157
Giriş	157
Ekonomik dönüşümün yeni bir dönemlendirmesi	160
Değişimin katalizörü olarak IMF	166
Sermaye içi gerilimin kaynakları	173
Banka reformu öncesinde	
sermaye örgütleri arasındaki çelişkiler	175
Yeni ekonomik program: Çelişkilerin üzerini örtmek	184
<i>Emek</i>	187
Türk sermayesinin yeniden yapılanması çerçevesinde	
düzenlenen holding bankacılığı	189
Sonuç	192

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE BANKA REFORMUNA	
SINIF FRAKSİYONEL BİR YAKLAŞIM	195
Giriş	195
Metodolojik değerlendirme	196
Sermaye birikiminde yeni bir	
yönelim gereksinimi (1990 sonları)	199

Banka reformunda fraksiyonel bölünmeleri belirleyen konular	204
Alternatif bir sınıflandırma	205
Sonuç	207

YEDİNCİ BÖLÜM

İLKEL BİRİKİMCİLER	211
Giriş	211
Yeni ve eski ilkel birikimciler	215
Yeni ilkel birikimciler	220
<i>Yeni ilkel birikimcilerin birinci alt grubu</i>	221
<i>Yeni ilkel birikimcilerin ikinci alt grubu</i>	229
Eski ilkel birikimciler	236
Yüksek performanslı ilkel birikimciler: Çizgiyi çekmek	241
Sonuç	245

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİNAMİK BİRİKİMCİLER	249
Giriş	249
Dinamik birikimcilerin birinci alt grubu	251
Dinamik birikimcilerin ikinci alt grubu	259
Dinamik birikimcilerin üçüncü alt grubu	266
Dinamik birikimcilerin genel nitelikleri	269
Sermayenin yeniden yapılanmasında dinamik birikimcilerin rolü	273
Alternatif açıklamalar üzerine düşünceler	276
Sonuç	281

DOKUZUNCU BÖLÜM

HOLDİNG BANKACILIĞININ ÇÖZÜLÜŞÜ - I: BANKA-HOLDİNG İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI	283
Giriş	283
Holdingler ve bankaları arasında yeni ilişkilerin tesis edilmesi	284

Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleri ve bağlı kredileri üzerine yasal değişiklikler	287
4389 Sayılı Bankalar Kanunu:	
Anglo-Sakson modele doğru ilk adım	287
4491 Sayılı Kanun:	
Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleriyle ilgili özel sınırlamaların kaldırılması	289
4672 Sayılı Kanun: Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleriyle ilgili özel sınırlamaların yeniden düzenlenmesi	293
4491 Sayılı Kanun ile 4672 Sayılı Kanun arasındaki "tutarsızlık": Dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki çizginin kademeli olarak belirlenişi	297
Yumuşak geçiş	300
Sonuç	303

ONUNCU BÖLÜM

HOLDİNG BANKACILIĞININ ÇÖZÜLÜŞÜ - II: BANKALARA EL KONULMASI	305
Giriş	305
Banka rasyonalizasyonu sürecinin ardında yatan genel mantık	307
Banka devirleri konusunda sermaye içinde yaşanan görüş ayrılıkları	309
Banka devirlerinin hukuki zemininin oluşturulması	314
IMF'nin alacaklı yabancı bankaların çıkarları doğrultusunda sürece müdahil olmasının sonuçları	318
Finans kapital içinde bankaların rehabilitasyonu konusunda yaşanan gerilimler: El koyma veya alternatif yöntemler	325
TMSF bankalarının paylaşımı konusunda sermaye içinde yaşanan görüş ayrılıkları	333
Sonuç	343

ON BİRİNCİ BÖLÜM

DİNAMİK BİRİKİMCİLERİN KONSOLIDASYONU	345
Giriş	345
Yüksek rekabet gücü için banka sermayesinde artan yoğunlaşma	348
Dinamik birikimcilerin bankalar üzerindeki bağımsız denetimlerinin ağır ağır çözülmesi	352
Birinci gruptaki bankaların yeniden yapılanması	354
<i>Finansal kurumlar dışındaki iştiraklerin satışı</i>	356
<i>Küresel sermayeyle ortaklık eğilimi</i>	359
İkinci ve üçüncü grup içindeki bankaların yeniden yapılanması	362
<i>TMSF bankalarının ele geçirilmesi</i>	363
<i>Küresel sermayeyle ortaklık girişimleri</i>	366
Dinamik birikimcilerin konsolidasyonunun bir parçası olarak yabancı bankalar	369
Sonuç	378

ON İKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	381
Özet	381
Bazı çıkarımlar	386
<i>Ulusalcılık</i>	386
<i>Devlet</i>	388
<i>Sınıf</i>	390

OKUYUCUYA NOT

TÜRK BANKACILIĞINDA VE KAPİTALİZMİNDE YAŞANAN SON GELİŞMELER	393

KAYNAKÇA	401
DİZİN	427

TABLO LİSTESİ

Dördüncü Bölüm

Tablo 4.1	Ulusal Bankalara Dönüştürülen Yerel Bankalar.....	119
Tablo 4.2	Türkiye'deki Holding Bankaları (1981-82).....	120
Tablo 4.3	1980'lerde Kurulan/Ele Geçirilen Holding Bankaları.....	127
Tablo 4.4	1980'lerde Türk Finans Piyasalarındaki Yabancı Bankalar.....	130
Tablo 4.5	1990'larda Türk Holdinglerince Satın Alınan Yabancı Bankalar.....	131
Tablo 4.6	1980'lerin İkinci Yarısında Kurulan Yatırım Bankaları.....	135
Tablo 4.7	1990'ların İlk Yarısında Kurulan Bankalar.....	137
Tablo 4.8	1990'larda El Değiştiren Bankalar.....	138
Tablo 4.9	Özelleştirme Yoluyla Ele Geçirilen Bankalar.....	138
Tablo 4.10	1998 ve 1999'da Kurulan Yatırım Bankaları.....	140
Tablo 4.11	Holdingler ve Bankaları (1998).....	144

Beşinci Bölüm

Tablo 5.1	Türkiye'de İktisadi Değişimin Dönemlendirmesi (1950 Sonları-1999).....	163

Yedinci Bölüm

Tablo 7.1	TMSF'ye Banka Transferleri İçin Resmî Gerekçeler.....	217
Tablo 7.2	İlkel Birikimciler.....	218

Dokuzuncu Bölüm

Tablo 9.1	Bankacılığın Net İşletme Sermayesi (min. Amerikan Doları).....	301

Onuncu Bölüm:

Tablo 10.1	Türk Bankalarının TMSF Tarafından Rasyonalizasyonu ve Güncel Statüleri (Haziran 2005 itibarıyla).....	306
Tablo 10.2	El konulan Bankaların Listesi.....	327

On Birinci Bölüm:

Tablo 11.1	Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma (Sektör Toplamındaki Yüzde Payı).....	351
Tablo 11.2	Türkiye'deki Banka Sayısı (1980-2003).....	352
Tablo 11.3	Grup İçi Banka Birleşmeleri (Birinci Alt Fraksiyon).....	360
Tablo 11.4	Birinci Grup İçinde Yabancı Ortaklık ve Satın Almalar.....	362
Tablo 11.5	İkinci Grup İçindeki Banka Satın Almalar.....	364
Tablo 11.6	İkinci Grupta Yabancı Ortaklık.....	367
Tablo 11.7	Üçüncü Grupta Yabancı Satın Alma.....	367
Tablo 11.8	Üçüncü Gruptaki Birleşmeler.....	369
Tablo 11.9	Banka Gruplarının Bilanço Büyüklükleri (1980-2001) %.....	370
Tablo 11.10	Konsolidasyon Sürecinde Yabancı Bankalar.....	371

OKUYUCUYA NOT:

Tablo 1	Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (Sektör Toplamındaki % Payı).....	395
Tablo 2	Yabancı Banka Girişleri ve Dinamik Birikimcilerin Konsolidasyonu.....	396
Tablo 3	Konsolidasyon Sürecinde Yabancı Bankalar.....	397

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASO	Ankara Sanayi Odası
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BIS	Uluslararası Ödemeler Bankası (<i>Bank for International Settlement</i>)
B&S'ler	Birleşme ve Satın Almalar
BSBIG	Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CEO	Yönetim Kurulu Başkanı (<i>Chief Executive Officer</i>)
DB	Dünya Bankası
DİBS'ler	Devlet iç Borçlanma Senetleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EBRD	Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası (<i>the European Bank for Reconstruction and Development</i>)
FK	Finans Kapital
FMO	Hollanda Kalkınma Bankası
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IFC	Uluslararası Finans Kurumu (<i>International Finance Corporation</i>)
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İAV	İktisadi Araştırmalar Vakfı
IMF	Uluslararası Para Fonu (<i>International Monetary Fund</i>)
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İTP	İttihat ve Terakki Partisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname

KİT'ler	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ'ler	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MÜSİAD	Türkiye Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (<i>Organisation for Economic Cooperation and Development</i>)
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
SYR	Sermaye Yeterlilik Rasyosu
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEB	Türk Ekonomi Bankası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YSÜ'ler	Yeni Sanayileşen Ülkeler
YUIB	Yeni Uluslararası İş Bölümü
UDY	Uluslararası Doğrudan Yatırım
YDY	Yabancı Doğrudan Yatırım
YKB	Yapı ve Kredi Bankası

TEŞEKKÜR

Ülkemin gerçeğini anlama kaygısıyla başladığım bir yolculuk sonucunda ortaya çıkan bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde desteğini gördüğüm birçok kişiye teşekkürü borç biliyorum.

İlk olarak, araştırmamı doktora bursuyla destekleyen Avustralya Hükümeti ve Sydney Üniversitesi'ne teşekkür etmek isterim; burs verilmeseydi, bu çalışma mümkün olmazdı.

Araştırmama daha başlamadan önce yaptığı çalışmalarla yolumu aydınlatan doktora tez danışmanım Prof. Dick Bryan'a da teşekkürü borç bilirim. Bryan, dört yıl süren araştırmam boyunca eşsiz yol göstericiliği, sabrı ve güler yüzü ile en büyük desteğim oldu.

Çalışmam süresince ailemin büyük yardımını gördüm. Avustralya'ya taşınıp orada ailemizi destekleyerek bu eserin gün yüzüne çıkmasında büyük pay sahibi olan eşim Şahin Karakaş'ın emeklerini ödeyemem. Bu çalışmayı onunla eşzamanlı büyüyen oğlum Şahin Sarp'ın sevgi dolu desteği ve sabrı olmadan da tamamlayamazdım. Yaşamım boyunca benden desteklerini esirgemeyen annem Necmiye Gültekin, babam Şerafettin Gültekin ve kardeşlerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca gerek doktora eğitimimde gerek sonrasındaki akademik yaşamımda varlığı ile bana ufuk açan hocam ve arkadaşım Prof. Dr. Fuat Ercan'a gönülden teşekkür etmek isterim.

Son olarak, çalışmamı İngilizce'den Türkçe'ye sevgiyle ve büyük bir titizlikle çeviren Şahika Tokel'e çevirinin her aşamasında gösterdiği özen için teşekkürlerimi iletmek isterim.

Kitabımın Türkiye'nin tarihine ve geleceğine ışık tutması dileğiyle... *

DERYA GÜLTEKİN-KARAKAŞ
İstanbul, Ekim 2008

(*) Kitabın İngilizce aslı için bkz. *Global Integration of Turkish Finance Capital: State, Capital and Banking Reform in Turkey*, Vdm Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. Kg, 2008.

SUNUŞ

FUAT ERCAN

“Biz ‘bismillah’ dedik işe koyulduk. Atatürk, ‘Git, Osmanlı Bankası’ndan 250.000 lira al, bu işe başla!’ dedi.”

Celal Bayar, 11 Mayıs 1982

“Bismillah” denilerek başlanan iş, İş Bankası’nın kuruluşudur. *Türkiye İş Bankası Tarihi* adlı çalışmada¹ İş Bankası’nın kuruluşuyla ilgili iki öykü alt alta sıralanır. Öykülerden birini Celal Bayar’dan öğreniyoruz:

Atatürk’ün o vakitler kayınpederi olan, İzmir’in bilinen ailelerinden ve tek diyebilirim, Avrupa’yı da ticari münasebetle en çok bilen Uşşakizade Muammer Bey bana geldi. Muammer Bey o vakitler Atatürk’ün eşi Latife Hanım’ın babasıdır. Atatürk’ün elinde biraz para vardır... Bunu işletmek istiyoruz. Ben Atatürk’le görüştüm, beni size gönderdi. Ne şekilde bunları işletebiliriz, git Celal’le görüş ondan sonra karar veriniz dedi...

Diğer öykü ise dönemin dergisi *Servet-i Fünun*’dan:

1 Kocabaşoğlu vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Türkiye İş Bankası cumhuriyetin çocuğudur, bu çocuk asırlardan beri çorak bırakılan Türk iktisat aleminde doğdu: Ve çorak muhitte ona bakmak, onu büyütme pek zor idi; ona bakıcılar bulmak hemen mümkün değil gibi idi: çünkü eski zaman idareleri Türklere banka bakıcısı yetiştirmemişlerdi... Şimdi çocuk gülbüz ve kuvvetli ve hayırlı bir evlat olarak serpildi.

Geç ulus-devlet oluşumunun, geç kapitalistleşme sürecinin anlaşılması için İş Bankası örneğinin, genelde de bankaların anlaşılması özel bir önem taşıyor. Bu özel önem, özellikle 1980'lerde başlayan ve 1990'larda hızlanan bankacılık alanındaki değişimlerin kavranması açısından da geçerli.

En iyi ifadesini İş Bankası'nda bulan "Cumhuriyet'in çocukları", 1980'lerden itibaren kendilerinden çokça söz ettirerek gündemin en önemli belirleyenleri haline geldiler; 1990'larda ise başka terimlerle nitelenir oldular. Bankalar, hortumlama, yolsuzluk ya da bankacılığa ilişkin yasal düzenlemeler üzerinden teknik-uzmanlık isteyen bir alanın öyküsü haline geldi. Yolsuzluk/hortumlama ifadeleri güncel yerleşik dil içinde yaşam bulurken, bankacılığa ilişkin yasal düzenlemeler teknik bir dil üzerinden bankaların hareket edeceği zemini yeniden tanımlıyordu. Kullanılan tüm bu hortumlama ve yolsuzluk ifadelerinden hareketle, *Servet-i Fünun*'dan yaptığımız alıntıdaki iki farklı tanımlamayı küçük değişikliklerle soru biçimine dönüştürebiliriz; "Çocuklar gülbüz ve kuvvetli ve hayırlı bir evlat olarak mı serpildiler?" Yoksa "Türkler banka bakıcısı yetiştiremediler mi?" Türkiye'de bankacılığa ilişkin iki farklı zaman dilimini içeren olgusal verilere bakarak, aynı öykü/olgusal mantık üzerinden hareketle sorulara cevap vermek kolay. Ama işimiz, bankacılığın neden ve niçinlerini anlamaya, zaman içinde bankacılıkta gerçekleşen değişimleri yapısal/güncel ilişkiler bağlamında analiz etmeye kalkıştığımızda zorlaşıyor. İş Bankası'na ait yukarıda işaret ettiğim oldukça önemli çalışmadan bir alıntı, işin zorluğuna dair epeyce ipucu veriyor. "Bir ekonomide para ve kredi politikasının varlığı ve etkinliği için bankacılık sisteminin belirli bir düzeye ulaşmış olma-

sı gereklidir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bankacılık sistemi henüz bu aşamaya ulaşmış değildi; ekonominin ihtiyaç duyduğu para ve kredi miktarını ayarlama yetki ve olanaklarına sahip bir kurum, Merkez Bankası dahi kurulmamıştı. Ülke ekonomisi henüz parasallaşmamıştı.” (*Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 25) Bu açıklama bankacılıkla ilgili bir dizi soruya/sorunlu alana ait bilgi veriyor: “Bir ekonomide para ve kredi politikasının varlığı ve etkinliği için bankacılık sisteminin belirli bir düzeye ulaşmış olması gereklidir” ifadesi bankacılığın sanki tüm toplumlara ve tüm zamanlara özgü bir şey, bir gereklilik olduğu düşüncesinden hareket ediyor. Ama aynı açıklamada yer alan “Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bankacılık sistemi henüz bu aşamaya ulaşmış değildi” ve “ülke ekonomisi henüz parasallaşmamıştı” ifadeleri, zorunluluğun her yer için geçerli olmadığı düşüncesini de açığa çıkarıyor. Zamanlar arası dil üzerinden sorgulamaya devam edelim: 1920'li yıllar toplumun parasallaşmadığı yıllar olarak tanımlanırken, 1980 sonrası dönem Türkiye'de toplumun aşırı parasallaştığı bir dönem olarak vurgulanacak ve hatta bu dönemi tanımlamak için sıklıkla “finansal birikim rejimi” ya da “finans sermayesinin egemen olduğu yıllar” gibi ifadeler kullanılacaktır.

Nereden nereye! Toplumsal ilişkilerin parasallaşmadığı bir düzenden, parasallaştığı bir düzeneğe geçiş sadece bankacılığın değil, bir bütün olarak toplumsal ilişkilerin tepeden tırnağa değişmesi anlamına geliyor. Bu anlamda sorunu sadece öyküsel bir dilden hareketle değil ama öyküsel dilin olanaklarından da yararlanarak daha kavramsal bir dil üzerinden kurmak gerekiyor. Cumhuriyet'in çocuklarının olgusal dilinden hareketle Türkiye gerçekliği, Türkiye gerçekliğinden hareketle de bankalara ilişkin bilgiler edinilebilir. Başka bir ifadeyle, teknik-uzmanlaşmış bir dille ilişkilerin oluşturduğu zenginliğin kavramsal dili arasında bir dizi içsel bağlantı yakalamak gerekiyor. Gerçekten de bu tarz bağlantılar sadece bankacılık olgusunu değil, Türkiye'de yaşanan baş döndürücü sosyal değişimi anlamamız için de önemli bir dizi ipucu verebilir.

Sevgili Derya Karakaş'ın çalışması, sadece Türkiye'de ban-

kacılığın gelişimine ait zengin bir veri seti sunmakla kalmıyor, çok daha önemlisi, olguların kavramsal bir düzenek içinde yerli yerine oturmasını sağlıyor. Karakaş çalışmasında, tarihsel uğrakla zaman içinde oluşmuş yapısal düzenekleri etkileşime sokarak, eşzamanlı kavramsal bir düzenek içinde analiz geliştirebiliyor. Kavramsal düzenek hazırlarken yazarımız iki düzlem üzerinden hareket ediyor, ilk elden ele alınan olgunun düşünsel düzeyde ele alınma tarzlarını sergiliyor, düşünsel farklılıkları işaret ederken aynı zamanda kendi konumunu da belirliyor. Ama çalışmayı okuduğunuzda önemli bir noktayı da görüyorsunuz; yazarın düşünsel farklılıklar içinde kendi konumunu tanımlarken olgusal dünyanın verilerinden hareket etmesini. Derya Karakaş teknik-uzmanlık isteyen bir konu olan bankacılığa yaklaşıırken, “bir ekonomide para ve kredi politikasının varlığı ve etkinliği için bankacılık sisteminin belirli bir düzeye ulaşmış olması gereklidir” ifadesinden hareket etmiyor. Toplumsal ilişkiler setinde para ve kredi ilişkilerinin, dolayısıyla bankacılığın tarihsel süreç içinde açığa çıkan belirli bir toplumsal ilişkiler sistemine ait olduğundan hareket ediyor. Yani birikim sürecinden hareket ediyor. Yani kapitalistleşme sürecinden hareket ediyor. Karakaş çalışmasını tanımlarken sorunu açık bir şekilde dile getiriyor; “Bu çalışmada kuramsal başlangıç noktası, analizin kapitalizmin temel özelliklerine dayanandırılması gereğidir.” Kapitalistleşme süreci için gerçekten de para ve krediyle bankacılık zorunlu uğraklardır. Ama bu uğraklar belirli aktörler tarafından gerçekleştirilir. Tıpkı yukarıda İş Bankası’nın kuruluş öyküsünde olduğu gibi. Yine İş Bankası örneğinde olduğu gibi, kapitalistleşme süreci içinde birikime bağlı olarak çocuk gürbüz ve kuvvetli ve hayırlı bir evlat olarak serpilip gelişecektir. Çocuğun gelişmesi aslında bir bütün olarak sermaye birikiminin ve birikimin taşıyıcı aktörleri olan kapitalistlerin gelişmesi anlamına geliyor. Derya bu noktada analizinin temel yönelimini belirliyor: “Bu çalışma, tarihsel bir süreci açıklamak için sınıf fraksiyonel yaklaşımdan yararlanmıştır.” Evet, sınıf fraksiyonları yani birikim sürecinde biçimlenen sermaye içi farklı nesnel çıkar konumlarından hareketle ban-

kacılığın gelişim sürecini ele alıp incelemiştir. Yine yazarımızın belirttiği gibi, bu tarz bir ele alış “Türkiye’de devletin bankacılık sektörüne yaptığı müdahalelerin ana akım politik ekonomi analizlerinden farklı bir yorumunu mümkün kılmıştır.” Çünkü Türkiye gerçeğinde finansal işleyiş banka çekişli bir düzenerden yürümüştür ama bu düzenerin temel belirleyeni de az sayıda holding biçiminde örgütlenen aile şirketleri olmuştur. Böylece elinizdeki çalışmada, tarihsel süreç ve aktörler fetişleşmeden dinamik bir düzlemde analiz ediliyor: “Henüz yeni gelişmeye başlayan burjuvazi gerekli sermaye birikimini sağladıkça, filizlenmekte olan holdingler finans sektörüne yönelmeye başladılar ve 1940’lardan sonra bankaların denetimini ele geçirerek, Türkiye’de ‘holding bankacılığı’ adı verilen oluşumu başlattılar.” Cumhuriyet’in çocukları holdingleşen sermaye gruplarının ellerinde ve aralarında boy verip gelişiyorlar. Birikim sürecinde sermaye gruplarının (holdingler) nesnel talepleri, Derya’nın kitabında ayrıntılı bir şekilde gösterdiği üzere, baştan itibaren “devletin” üzerinden, devletin yeniden biçimlendirilmesi dolayında gerçekleşiyor. Devletin gerçeklik içindeki konumlanması yazarımızın işaret ettiği gibi “sermayenin toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde aldığı nesnel pozisyonlara” bağlı olarak sürekli yeniden biçimleniyor.

Derya Karakaş tarihsel uğraklardan geçerek analizini parasal ilişkilerin oldukça dinamik ve dinamik olduğu ölçüde birçok şeyin üzerini örten yıllara, yani 1980’lere yönlendiriyor. Banka reformunun nedenlerini ve niçinlerini sermaye içi fraksiyonlardan hareketle ama süreç içinde iki önemli katalizör olan devlet ve IMF dolayımında ele alırken, sorunu zenginliği içinde analiz ediyor. Çalışmada, bankacılık gibi oldukça teknik bir alana ilişkin sermaye içi fraksiyonların talepleri, talepler arası çelişki ve uzlaşmalar olabildiğince ilk elden kaynaklar üzerinden ele alınarak sunuluyor. Banka reformu sürecinde sermaye fraksiyonlarının devlet ve IMF ile olan ilişkileri, küreselleşme olarak tanımlanan dünya ölçeğindeki işleyişin dinamikleri üzerinden analiz ediliyor. Yazara göre küreselleşme, “sermayenin büyüyen sınır ötesi birikiminden başka bir şey değildir.” Türkiye’de

egemen olan ulusalcı-kalkınmacı yaklaşımın gerçekliğe ilişkin belirlemelerinden tamamen farklı bir belirleme. Banka reformu, sermaye birikiminin belirli bir düzeye ulaşması ve dolayısıyla küresel genişlemesinin ihtiyaçları çerçevesinde bazı sermaye kesimleri için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluğu yaşayan sermaye kesimleri devlet içinden/üzerinden ihtiyaçlarını yaşama geçirecektir. Yazarımızın çok daha anlamlı ifadesiyle “yerel birikim süreçlerinin küresel süreçle değişik şekillerde entegrasyonu, konjonktürel bir sınıfsal güç dengesi üzerinde gerçekleşmiştir.” Banka reformu sürecinin sermaye fraksiyonları üzerinden açıklanma çabası, beraberinde sermaye gruplarının bu süreçteki farklılaşan konumlarını önemli kılacaktır. Bu çalışmanın en önemli katkılarından biri banka reformu sürecindeki sermayelerin belirli bir sınıflandırmaya tâbi tutulmasıdır. Zengin bir veri setinden hareketle, sermayeler kendi içinde ilkel birikimciler ve dinamik birikimciler olarak sınıflandırılıyor. Sınıflandırma sermaye birikiminin kaynağıyla devlet ve IMF arasındaki dinamik ilişkilerden hareketle gerçekleştiriliyor. Olguların kavramsal bir dille konuşmaya başlamasına yol açan bu sınıflandırma, “finans korumacılık” olarak tanımlanan sermaye-devlet ilişkisi üzerinden açıklanıyor. Yazarımıza göre Türkiye’de 1980 sonrası dönemde, “finans korumacılığı” olarak adlandırdığımız bir süreçle devletin pek çok sermaye kesimini beslediği bir düzenek açığa çıkmıştır. Finans korumacılığı olarak tanımlanan süreçte, liberal analizlerin işaret ettiği aksine, “1980’lerin ortalarından sonra, özellikle de 1989’da sermaye hesabının serbestleştirilmesiyle, en büyük müşterisi bankalar olan kamu borçlanma politikası, finans kapital için bir korunma kaynağı haline geldi. Bankalar, yabancı kredileri ve diğer mevduatları devlet tahvillerine yatırarak bundan emsalsiz kazançlar elde ettiler.” Finans korumacılığı sermayeler için bir dizi olanak anlamına gelmekle birlikte, bu düzenek uzun süre devam edememiştir. Sürecin sona ermesi aynı zamanda sermayeler arasında rekabetin artmasına neden olmuştur. Rekabet süreci uluslararası dinamiklerle birleşince bazı sermayelerin kazanmasına bazılarının ise kaybetmesine ne-

den olmuştur. Sermayelerin parayı-sermayeyi kontrol etmelerine olanak sağlayan bankalarını kaybetmeleri, sürecin en önemli belirleyeni olmuştur.

Kitapta neredeyse ilk kaynaklardan ayrıntılı bir şekilde anlatılan, bankacılık sektörünün dönüşümüdür. Anlatılan bu öykü bize sermayedarlar ve çok daha önemlisi sermaye yapısına dair oldukça önemli ipuçları sağlıyor. Derya'nın, tüm çalışmada kullandığı net üslubu ile işaret ettiği üzere, "banka reformunun arka planında, makroekonomik dengelerin sağlanması ve sektörde gözetim ve denetimin artırılmasından ziyade, sermaye fraksiyonları üzerinde dönüştürücü bir etki doğuran sınıfsal bir süreç yatmaktadır." Bu nedenden dolayı da "banka reformu, bir bütün olarak Türkiye'de sermayenin yeniden yapılanmasına hizmet etmiştir."

Yaşanan gerçekliğin zenginliğinden kavramsal düzeneklere yönelme bu kitabın önemli bir özelliği. Bir diğer özelliği ise daha kişisel: Çalışmanın tümü elime geçip okuduğumda çok heyecanlanmıştım. Heyecanlanmıştım, çünkü derslerde kullanmaya çalıştığım kavramlar, olgulardan beslenip kanlı canlı hale gelmişlerdi ve çok daha önemlisi kendilerini daha iyi ifade edecek yeni kavramlarla buluşmuşlardı. Çalışmanın zenginliği olan bu dil, aynı zamanda hoca-öğrenci ilişkisinin tek taraflı bilgi akışını da değiştirdi; bana çok şey öğretti, öğrencimden çok şey öğrendim. Çalışmayı güzel kılan bu iki taraflı akışı içinde barındırması. Hiç kuşkusuz iki taraflı akış bu çalışmayla çok daha dinamik hale gelecek; kitabın olgu ve kavramlar arasındaki açık uçlu eklemlenmeleri bir dizi soruya yanıt vermekle birlikte, yeni soruları gündeme getiriyor, yeni çalışmaları davet ediyor.

Sonuç olarak Derya Karakaş, "Bismillah" denilerek başlanan işin, tarihsel süreç içinde Cumhuriyet'in çocukları olan bankalara "bu çorak muhitte" bakmak ve büyütmenin, ne kadar zor olduğunu bizlere gösteriyor. Ama şunu da gösteriyor: Çocuklar şimdi gürbüz ve kuvvetli. Bankaların toplumun tümü için "hayırlı evlatlar" olup olmadığına da siz okurlar karar vereceksiniz.

GİRİŞ

Mali piyasaların küresel olarak bütünleştiği günümüzde, “ulusal bankacılık sistemi” gibi bir tanımlama kendi içinde belirsizlikler taşır. Bankaların uluslararası alanda işlem yürüttüğü ve para sermayenin ulusal sınırlar arasında serbestçe dolaştığı bir ortamda, finansal kurumlar uluslararası bağlamdan soyutlanarak ele alınamaz.

Fakat bankalar, genel olarak ulusal ölçekte bir düzenlemeye tâbidirler ve pek çok banka ulusal bir tarihe ve hatta halen ulusal kimliğe sahip olarak anlaşılabilir. Bu nedenle “ulusal bankacılık sistemine” yönelik herhangi bir yeniden yapılandırma kaçınılmaz olarak, aynı anda hem ulusa özgü hem de küresel nitelikler taşıyacaktır. Finansal akımların “küreselleşmesine” yönelik eğilim göz önüne alındığında küresel boyut evrensel olarak da düşünülebilir. Ulusa özgü boyutlar ise tarihsel olarak belirlenirler. Bu bağlamda, Türkiye’deki son dönem banka reformunu inceleyen bu çalışma hem sermayenin küresel eğilimlerine hem de Türk bankacılığının özgül tarihsel evrimine (dinamiklerine ve çelişkilerine) değinmelidir.

Türkiye, 1923’te Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren hızlı bir kapitalist gelişmeye sahne oldu. Geç kapitalistleşen bir ülke olarak, ulusal bankacılık sisteminin gelişimi sermaye biriki-

mi için kilit önem taşıyordu. Bu süreç, iki özellik sergiledi: Birincisi, bankacılık sektörü devletin kalkınma politikalarının bir parçası olarak işlev gördü. İkincisi, bankalar çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren holdinglerin bünyesine dahil edildi.

Türk-İslâm burjuvazisinin serpilebilmesi için devletin yönlendiriciliğinde ulusal bir bankacılık sisteminin oluşturulması gerekiyordu. 20. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı döneminde, çoğu yerel düzeydeki pek çok ulusal banka, finansal yapıdaki yabancı banka egemenliğini kırmak ve mali kaynakları yeni filizlenen Türk-İslâm burjuvazisine aktarabilmek amacıyla kurulmuştu.

Bir ulusal bankacılık sisteminin oluşturulması süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ivme kazandı. 1930'larda ve 1940'larda devlet, ulusal sermaye birikimini hızlandırmak için yeni oluşturulan devlet bankalarının merkezî bir rol oynadığı sınai planlar aracılığıyla inisiyatifi ele aldı. Henüz yeni gelişmeye başlayan burjuvazi gerekli sermaye birikimini sağladıkça, filizlenmekte olan holdingler finans sektörüne yönelmeye başladılar ve 1940'lardan sonra bankaların denetimini ele geçirerek, Türkiye'de "holding bankacılığı" adı verilen oluşumu başlattılar. Bankalar ve sınai/ticari holdingler arasındaki bu iç içe geçen mülkiyet yapısı, 1970'lerin sonlarına kadar süren İthal İkameci Sanayileşme (İİS) politikasının bir parçası olarak daha da yaygınlaştı. Holding bankacılığını bu bir avuç dolusu holdingin sermaye birikimini hızlandırmak için kullanma politikası, 1980'lerden sonra ekonomi, küresel birikime "ticari ve finansal serbestleşme" yoluyla entegre edildiğinde de hâlâ terk edilmemişti. Bu sözde serbestleşme döneminde bankacılık sektörü, holding yapılanması içinde farklı sektörlerden iştiraklerini bir aile şirketinin denetimi altında toplayan sermayelere, finansal kaynaklara ayrıcalıklı erişim olanağı sağladı. Banka sahibi olmayan büyük ölçekli sınai/ticari diğer sermayeler de, bu dönemde kamu borcu finansmanına katılımları sayesinde para sermayeye kolayca erişebildiler. Banka ve sanayi sermayeleri arasındaki bu artan bütünleşme, 1980 sonrası dönemde birikimin dışa yönelik yeniden yapılanması sırasında yaşanan eko-

nomik kriz ortamında, holdinglere finans sektöründe koruyucu bir sığınak sağladı.

Özellikle sermayenin önde gelen kesimi açısından birikimde bu kadar merkezî bir role sahip olan bankacılık sektörü, 1990'ların sonlarından itibaren Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) gözetimi altında kapsamlı bir şekilde yeniden yapılandırıldı. Devlet yirmiden fazla bankaya el koydu ve bu bankalar reform sürecinde rasyonalize edildi. Devletin, bankacılığı yüksek faizli kamu borçlanması yoluyla sübvansiyonuna kademe-li olarak son veriliyordu. Ayakta kalan bankalar, küresel finans piyasalarında var olabilmeleri için kapsamlı yasal ve kurumsal değişikliklere tâbi tutuldular. Bankacılıktaki devlet destekli konsolidasyon süreci, banka sermayesinde artan bir yoğunlaşmanın yanı sıra, genişleyen bir yabancı banka katılımını da beraberinde getirdi.

Bu kitapta, banka reformunun arka planında yatan dinamikler incelenmektedir. Bu bağlamda, geleneksel olarak banka ve sanayi sermayeleri arasında sıkı mülkiyet bağları bulunan bir ülkede, söz konusu reformun sermayenin bütünü için büyük bir öneme sahip olduğu görülecektir.

Banka reformunun başlarında, hükümet yetkilileri, IMF yöneticileri, üst düzey bankacılar, firma yöneticileri, sermaye örgütleri ve akademi, ağız birliği etmişçesine bankacılıktaki “çarçıklıklardan” şikâyet ediyorlardı. Devleti bu çarçıklıkları yaratmakla suçluyorlar, ondan sektörün sancılı dolu fakat zorunlu “iyileşme” sürecini başlatmasını talep ediyorlardı. Ne var ki, bu tartışmalarda şu nokta sistematik olarak göz ardı ediliyordu: Türk bankacılığının reform öncesi dönemdeki işleyiş biçimi ve buna eşlik eden devlet politikaları, bizzat Türk sermayesi içindeki belirli fraksiyonların, ulusal birikim sürecinden doğan gereksinimlerini karşılamaya hizmet etmişti.

Bu çalışma, son dönemdeki banka reformunun izini Türkiye’de sermaye birikim sürecinin tarihsel dinamiklerinde sürerek, alternatif bir açıklama geliştirmek amacındadır. İnceleme, Marksist politik ekonomi kategorilerini kullanarak, bankacılıktaki dönüşümün arka planında yatan sınıf dinamikleri-

nin merkezî rolüne işaret etmektedir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye’de sermaye fraksiyonları arasındaki çelişen çıkarları ve yerel birikim sürecinin küresel birikimle artan bütünleşmesi bağlamında, devlet (ve IMF) politikalarının, sermaye fraksiyonları arasındaki arabuluculuğu incelenmektedir. Bu yaklaşım, somut tarihsel bir konunun net ve sistematik bir açıklamasını olası kılacaktır.

Bütün bunların yanı sıra devletin, değişim sürecinde kilit önem taşıdığı görülecektir. Devlet politikaları, sadece banka ve sanayi sermayelerinin bütünleşmesinde değil, IMF ile birlikte birikim koşullarını oluşturmada da önemli bir rol oynamıştır. Devlet, sermayenin hegemonik bir fraksiyonunun inşası sürecine müdahil olmuştur.

Bu açıdan banka reformu, Türkiye’de sermayenin, devlet ve IMF gözetimi altında kapsamlı bir şekilde yeniden yapılandırılmasının bir bileşeni olmaktadır. Sosyal güvenlik reformu, tarım sektöründe devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi, enerji ve telekomünikasyon sektörlerinin kuralsızlaştırılması (*deregulation*), vergi ve kamu maliyesi reformu, özelleştirme ve uluslararası tahkim vs. bu yeniden yapılanmanın farklı çehreleridir. Bu süreçte, refah devletinin kalıntıları tasfiye edilip emek piyasaları daha esnek hale getirilerek, birikim koşulları küresel rekabetin kurallarına uyarlanmıştır. Bu durum “yerli” sermaye için kârlılığın kaynağını, devletten sağlanan finansal rantlardan üretkenlik artışı gereksinimine doğru kaydırmıştır.

Banka reformu tartışması, “ulus-devlet ve küreselleşme” arasında var olduğu genel kabul gören gergin ilişkinin, belirli bir ülke örneğinde kendisini nasıl gösterdiğine de ışık tutacaktır. Alan çalışması, devletin, sermayenin uluslararasılaşması bağlamında kuramsallaştırılması için ampirik kanıt sağlayacaktır.

“Ulus-devletin sonu” savından “halen manevra alanı bulunan devlete” kadar uzanan geniş bir tartışma yelpazesinin ortasında bu çalışma, devlete kapitalist sınıf ilişkilerinin bir uğrak noktası olarak yaklaşmaktadır. Analiz, sermaye ve devlet üzerine soyut kuramsal önermelerden yola çıkıp belirli bir kapitalist devlete (Türkiye’ye), buradan da belirli banka holding-

lerine odaklanacaktır. Çalışma, devletin sermayenin bazı fraksiyonlarının küresel rekabet arayışına hizmet ederken, sermaye içindeki çelişen çıkarlar arasında nasıl arabuluculuk yaptığını göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, banka reformunu sermaye birikiminin genel çerçevesi içine yerleştirmekte, bu reformun Türkiye’de sermayenin hegemonik fraksiyonlarının desteklenmesi ve dönüştürülmesinde nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışmaktadır.

Türkiye banka reformunu, ulus-devleti küresel sermaye birikimi bağlamında tartışmak amacıyla seçmemin üç nedeni var. İlk olarak, banka reformu özellikle holdinglerin banka sahipliği nedeniyle, Türk sermayesi içindeki daha genel çelişkileri açığa vurmakta ve devletin rolünün, temelde yatan sermaye içindeki fraksiyonel gerilimler ışığında kavranılmasına olanak sağlamaktadır. Böylelikle banka reformunun analizi, yalnızca ulusal bir banka sektörünün yeniden yapılandırılması konusunda değil, aynı zamanda Türkiye’de yaşanan çok daha kapsamlı dönüşüm konusunda da önemli açılımlar sunmaktadır.

İkincisi, IMF’nin reform sürecine önemli ölçüde dahil olması, bu kuruluşun Türk sermayesinin yeniden yapılanmasındaki rolüne ışık tutmaya olanak tanımıştır. Sermayenin ulusal ve ulus-üstü yönetim mekanizmaları arasındaki ilişkinin yapısı, günümüzde ulus-devlet üzerine yapılan tartışmaların temel sorunlarından birisini oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, IMF’nin rolü, “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan ülkeler grubunun bir parçası olarak kabul edilen Türkiye gibi bir ülke örneğinde ele alınmaktadır. Ulus-devlet tartışmalarındaki kritik referans noktalarından birisi de, dünya kapitalizminde uluslar arasındaki hiyerarşidir. Türkiye banka reformu incelemesi, ulusal olanın öncelenmesinin analitik geçerliliğini sorgulayacaktır.

Banka reformu üzerine yapılan genelgeçer yorumlardan farklı olarak bu çalışma, reform sürecinin bankacılığı tek başına soyutlayarak ele alan bir yaklaşımla incelenemeyeceğini savunmaktadır. Türk bankacılığı, bankacılığın yanı sıra diğer birçok sektörde birikim yapan holdinglerin banka sahipliğiyle ta-

nımlanmıştır. Bu nedenle çalışmada, banka reformunun altında yatan sermaye içi fraksiyonel çelişkileri saptayabilmek için *finans kapital yaklaşımı* kullanılmaktadır. Bunu yaparken de sadece bankalara değil, bankacılıkla uğraşan holdinglere bir bütün olarak odaklanılacaktır.

Çalışmanın sınıf analizi, özellikle Türk Finans Kapitali (FK) içindeki fraksiyonel gerilimlere ışık tutmaktadır. Banka reformunun üretken ve ticari sermayeler üzerindeki etkilerinin ayrıntılı bir tartışması bu çalışmanın sınırlarını aştığından, bu fraksiyonlar üzerinde ayrıca durulmayacaktır. Bu nedenle, üretken ve ticari sermayeler, çalışmanın ana fraksiyonel odağını oluşturan FK'nin anlaşılmasına katkı sağladığı ölçüde incelemeye dahil edilecektir.

Bu temelde, Türkiye banka reformu incelenirken, iki anahtar soruya yanıt aranacaktır:

- Banka reformu sürecinde sermaye fraksiyonları arasında hangi gerilimler doğmuştur?
- Devlet (ve IMF) politikaları, değişik fraksiyonları hangi farklı şekillerde etkilemiştir?

Türk sermayesi içindeki çelişkileri ve devletin bu çelişkiler arasında nasıl bir arabuluculuk yaptığını aydınlatma isteğinin altında şu kabul yatar: Devlet aygıtının işçi sınıfı adına dönüşümü en başta devlet politikalarının hizmet ettiği yerleşik çıkar çevrelerini anlamayı gerektirir. Bu noktadan hareketle, işçi sınıfı adına etkili stratejiler geliştirebilmek için, *solun bugün Türkiye’de yaşanan yapısal değişimi kavraması gereklidir.*¹ Türk bankacılığında/Türkiye’de yaşanan dönüşümün sınıf perspektifli bir analizi, hâkim politik ekonomi ekollerince geliştirilen analizlerin sınırlılıkları göz önüne alındığında daha da büyük bir önem kazanır.

Bu nedenle çalışma, dünya kapitalizminin içinde bulunduğumuz evresinde, toplumsal gerçekliğin analizinde sınıf olgusunun geçersizleştiği iddiasına karşı bir duruş taşımakta, sermaye ve sınıfa Marksist bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Ancak

1 Bu görüş, Radice (1984, s. 113), (1999, s. 13, 19) ve Panitch’in (1994, s. 61-62) görüşleriyle aynı doğrultudadır.

bu yaklaşımın bir savunmasını yapma amacını taşımaktan ziyade, kuramın meşruiyetinin tutarlı, özgün ve ikna edici bir analiz ortaya koyma kapasitesinde olduğu noktasından hareket etmektedir. Bu bağlamda analiz, ayrıntılı ampirik malzemenin yoğun kullanımına dayanmaktadır. Banka reformu sürecinde sermaye içi fraksiyonel gerilimleri araştırırken: IMF, Türk hükümeti, bankalar, firmalar ve sermaye örgütleri gibi resmî/gayriresmî kuruluşlar tarafından yayımlanan raporların içerik incelemeleri yapılmış; gazete ve finans dergileri 1990'ların başlarına kadar dönülerek kapsamlı bir biçimde taranmış; firma ve bankaların lider pozisyonundaki, kilit önem taşıyan kişilerle, hükümet yetkilileriyle yapılmış, finans basınında yer alan söyleşilerden faydalanılmış; firmaların ve bankaların resmî internet siteleri incelenmiş; banka ve firma yöneticileriyle hükümet ve IMF yetkililerinin açıklamaları ek bilgi kaynağı sağlamıştır.

Çalışma boyunca görülecektir ki, *sermaye birikim sürecinde Türk sermayesi içindeki fraksiyonların rekabet halindeki ve çoğu zaman da çelişen talepleri değişimde merkezî önem taşımış ve devletin (ve IMF'nin) bu gerilimlere müdahaleleri esas olarak Türk kapitalist sınıfının bazı kesimleri adına sermaye birikiminin küresel ölçekte ilerletilmesine hizmet etmiştir.*

Küreselleşen sermaye bağlamında ulus-devletin ele alındığı Türkiye banka reformu örneğinde araştırılan kuramsal konular, İkinci Bölüm'de tartışılmaktadır. Ulus-devletin işlevlerinde günümüzde yaşanan değişime dair farklılaşan yorumlarda üç konu büyük önem taşımaktadır: Devletin sermaye karşısında kavramsallaştırılması, sermaye fraksiyonları kavramı ve dünya kapitalizminde yükselen çok katmanlı yönetim mekanizmaları içinde ulus-devletin konumu (ki burada IMF'yle ilişkiler öne çıkar).

İkinci Bölüm'deki kuramsal tartışmadan yola çıkarak, Üçüncü Bölüm, Türkiye banka reformunun eşlik ettiği Türkiye'deki değişimi farklı politik ekonomi okullarının nasıl açıkladıklarını ele almaktadır. Bu eleştirel değerlendirme temelinde kitap, farklı endüstrilere yayılmış holdinglerin banka sahipliği olgusunu dikkate almanın önemine işaret etmektedir. Bu özellik,

bankacılıktaki yeniden yapılanmanın bankacılığın da ötesine yayılarak daha kapsamlı etkiler doğurmasını beraberinde getirmektedir. Reform, Türkiye'deki sermaye içi sınıf dinamiklerini yeni bir sermaye birikimi rejimi için yeniden düzenlemiştir.

Dördüncü Bölüm, ilerleyen bölümlerde reformun fraksiyonel analizinin yapılabilmesi için bir temel oluşturmak üzere, Türkiye'de FK'nin tarihsel gelişim sürecini incelemektedir. Yaygın dönemlendirmeden farklı olarak bu bölümde FK'deki kilit değişime odaklanan bir dönemlendirme geliştirilmektedir.

FK oluşumunun bu tarihsel incelemesi temelinde, Beşinci Bölüm banka reformunun sınıfsal bir süreç olarak analizi için genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde, Türk sermayesi içindeki uzlaşmazlıklarda devletin arabuluculuk rolü göz önünde bulundurulmakta ve bunun yanı sıra, IMF'nin reform sürecindeki rolü, dünya kapitalizminin ulus-üstü yönetim mekanizmalarının bir temsilcisi olarak dikkate alınmaktadır. Bu şekilde, devlet politikaları, (yerli ve yabancı) sermaye fraksiyonları ve (küresel) sermaye birikim süreci arasındaki bağlantı araştırılmaktadır. Bu bölüm, izleyen bölümlerde fraksiyonel analizin odağı daraltılmadan önce, reform sürecindeki fraksiyonlar arası çatışmaların kuş bakışı bir görünümünü sunmaktadır.

Altı, Yedi ve Sekizinci Bölümler, banka reformunun altında yatan FK içindeki fraksiyonel ayrışmaya yoğunlaşmaktadır. Bu belirli bir fraksiyona odaklanış, sınıf analizini daha incelmış bir düzeye taşımaktadır. Bu fraksiyonel tartışma özellikle Türkiye örneği için önemlidir, çünkü Türkiye'deki dönüşümün ardındaki sermaye içi sınıf dinamikleri büyük ölçüde araştırılmamış durumdadır. Bu bağlamda, Altıncı Bölüm banka reformu sırasında hangi bankaların tasfiye edilip hangilerinin ayakta kaldıklarını tutarlı olarak açıklayacak bir çerçevenin tanımlanabilmesi için metodolojik bir tartışma içermektedir. Reforma eşlik eden fraksiyonlar arası bölünmelerin, iki holding grubunun (farklı küresel entegrasyon biçimlerini de içeren) farklı birikim kalıplarından kaynaklandığı görülecektir. Bu holdingler, reform sürecindeki "kazananlar" ve "kaybedenlerdir". Bu-

rada birincisiyle kastedilen *dinamik birikimciler*, ikinciyle kastedilen ise *ilkel birikimciler*dir. Bu bölümde, iki grup arasındaki farkın, bunların birikim kalıpları ve özellikle de artı-değeri elde etme biçimleri temelinde açıklanabileceği savunulmaktadır. Ancak bu ikili ayrımı destekleyen kapsamlı genellemelerin ötesinde, ne dinamik birikimcileri ne de ilkel birikimcileri tanımlayan tek bir “formül” olmadığı kabul edilmelidir. FK’nin birinci grubunu oluşturan, bankalarına el konularak finanstan dışlanan ilkel birikimciler Yedinci Bölüm’de ele alınırken; Sekizinci Bölüm, bankacılıktaki varlıklarını daha da güçlendiren dinamik birikimcilere odaklanmaktadır. Her iki bölüm de, holdingleri bu sektörde tasfiyeye ya da ayakta kalmaya götüren birikim kalıpları arasındaki farklılıkları tanımlamaktadır.

FK içindeki fraksiyonlar arası bölünmelerin incelenmesinden sonra, devletin (ve IMF’nin) söz konusu fraksiyonel gerilimlere müdahalesi ele alınmaktadır. Bu amaçla, takip eden iki bölüm, Türkiye’de holding bankacılığının yeniden düzenlenmesi için kullanılan iki ana mekanizmayı inceliyor. Dokuzuncu Bölüm, FK’nin yeni dönemini şekillendiren yeni düzenlemeleri ele almakta, özellikle bankalar ve holdingleri arasındaki kredi ve iştirak ilişkilerini yeniden düzenleyen yasal değişiklikler değerlendirilmektedir.

Onuncu Bölüm, devlet ve IMF müdahalesinin el konulan bankalar örneğinde nasıl işlediğini göstermektedir. Dokuzuncu ve Onuncu Bölümlerde holding bankacılığının yeniden düzenlenişinin açıklığa kavuşturulması, hem fraksiyonlar arası çıkar çatışmalarının hem de devletin (ve IMF’nin) reform sürecinde bu taraflar arasındaki arabuluculuğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

On Birinci Bölüm, ayakta kalan bankaların holdinglerinin finans sektöründeki egemenliklerini konsolidasyon sürecinde nasıl sağlamlaştırdıklarını incelemektedir. Banka reformunun tartışmalı bir konusu olan, konsolidasyon sürecine yabancı banka katılımının rolü de bu bölümde ele alınmaktadır.

Burada analiz ayrıntılandırılırken, Türkiye’deki tüm finansal konuların kapsanması söz konusu değildir. Dolayısıyla çalış-

ma, birikim için yeni koşulların oluşturulmasında devlet müdahalesine örnek olması amacıyla, bankalar ve holdingleri arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyen kuralların en önemlilerine –kredi ve iştirak ilişkilerine– odaklanmaktadır. Ayrıca banka reformunun analizi, Ağustos 2001 itibarıyla bankacılık sisteminin aktif ve pasiflerinin yarısını oluşturan özel ticari bankalara yoğunlaşacaktır. Reform öncesinde mülkiyeti Türk holdinglerine ait olmayan bankalar (devlet bankaları, kalkınma/yatırım bankaları ve yabancı bankalar), Türkiye’deki özel ticari bankacılık tartışmasıyla ilgili oldukları ölçüde analize dahil edilmişlerdir. Bu çerçevede finanstaki el koyma sürecinin bütün yönlerine de değinilmemektedir. Leasing, faktoring, sigortacılık ve aracılık şirketlerinden oluşan finansal gruplara ve diğer sektörlerde faaliyet gösteren bazı bağlı şirketlere devletin el koyması, analiz kapsamının dışında kalmaktadır.

Son olarak, iki noktanın netleştirilmesine ihtiyaç var. Birincisi “yabancı” ve “uluslararası” banka kavramlarıyla ilgili kullanılan terminoloji. Herhangi bir karışıklığı önlemek için, “yabancı bankalar” terimi, mülkiyeti yabancılara ait olan uluslararası bankalar için kullanıldı. Fakat “uluslararası bankalar” terimi küresel bankacılık liginde oynayan bazı Türk bankalarını da kapsadığından daha genel bir anlam taşımaktadır. Zaten son on yıl, uluslararası bankacılığın gelişim süreci içinde, “Türk” bankalarının “yabancı” bankalar ligine artan katılımına sahne olmuştur. İkincisi ise bu çalışmadaki referanslarda Harvard stili uygulandı. Fakat gazeteler, haber siteleri, firmaların internet siteleri ve diğer internet sitelerinden çok sayıda kaynak kullanıldığından, bu kaynaklara verilen referanslar sadece dipnotlarda belirtilip, kaynakçada gösterilmedi.

KÜRESELLEŞEN SERMAYE BİRİKİMİ BAĞLAMINDA DEVLET

Giriş

Bu çalışma, Türk bankacılığında son dönemde gerçekleştirilen ve küresel sermaye birikimiyle artan bütünleşmeye hizmet eden reform sürecini incelemektedir. Bu alan çalışmasında, Türk bankacılığı bağlamında, ulus-devlet, ulus-üstü yönetim mekanizmaları ve sermaye birikim sürecinin dinamikleri arasındaki bağlantılar ortaya konulmaktadır. Bu bağlantıların nasıl kurgulanacağı konusu açık değildir ve çözülmesi gereken kuramsal bir problem olarak karşımıza çıkar. Bu, söz konusu bağlantıların formel teori düzeyinde “çözümenebileceği” anlamına gelmez ancak bu bağlantıların nasıl bir çerçeveye içinde ele alınması gerektiğinin açık bir şekilde tartışılması önemlidir.

Kuramsal tartışmada, sınırları belirlemek kolay değildir. Hangi konuların ayrıntılı bir araştırmayı hak ettiği ve hangilerinin daha ikincil kaldığı hiçbir zaman tam olarak net değildir. O halde, en başta bazı kuramsal ölçütler saptamak, tartışmaların odağını belirlemek açısından yerinde olacaktır.

Buradaki kuramsal odak noktası, ulus-devletin küreselleşmedeki rolünün ne olduğu sorusudur. Dolayısıyla bunu kendi

tartışma dizisi izler: Devlet güç mü kaybetmektedir? Ya da tam tersine küreselleşmenin bir parçası mıdır?

Bu çalışmanın kuramsal başlangıç noktası, analizin kapitalizmin temel özelliklerine dayandırılması gereğidir. Özellikle, devletin işlevlerinde günümüzde yaşanan değişimin incelenmesinde, sermayenin toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde aldığı nesnel pozisyon, sağlam bir başlangıç noktası oluşturur. Küreselleşme süreciyle kastedilen, sermayenin büyüyen sınır ötesi birikimidir. Devlet, kapitalist birikimin bir parçası olarak, sermayenin küresel genişleme yönündeki doğal eğiliminin gerçekleşmesine hizmet eder. Bu kurgulama, devlet içindeki belirli sınıfsal güçlerin temsiliyeti konusuna işaret eder. Yerel birikim süreçlerinin küresel süreçle değişik şekillerde entegrasyonu, konjonktürel bir sınıfsal güç dengesi üzerinde gerçekleşir.

Buna göre, bu tür konularda *devlet politikalarının sınıf fraksiyonel analizine dayalı bir yaklaşım* yararlı olmaktadır. Çünkü bu yaklaşım devletin rolünü, sermayenin farklı kesimlerinin farklı küresel entegrasyon biçimleri, dolayısıyla da devlet üzerindeki çatışan talepleri açısından ele alır. Bu çalışmada devlete, “hem sınıflar arasındaki bölünmelere hem de sermaye fraksiyonları arasındaki bölünmelere arabuluculuk yapan siyasi bir mevki” olarak yaklaşılr (Bryan 1987, s. 271). Devletlerarası ilişkilerin olduğu kadar IMF gibi dünya sermayesinin ulus-üstü yönetim mekanizmalarının analize katılabilmesi de, her şeyden önce, ulus-devletin yerel bağlamda (sermayenin belirli fraksiyonlarınca izlenen) hangi belirli birikim kalıplarını gözetme çabasında olduğunu anlamayı gerektirir.

Bu genel konular, Türkiye banka reformu ve IMF'nin buradaki rolüyle ilgili bir çalışmaya uygulandığında, üç konunun kilit önem taşıdığı görülüyor. Öncelikle IMF, reform sürecinde bir yandan sermayenin küreselleşmesinin destekleyicisi ve koordinatörü, öte yandan da Türk devletinin sermayeler arasındaki arabuluculuğunun gözetmeni konumundadır. Bu da, IMF'nin gelişmiş ülkelerin sermayeleri adına neoliberal bir politika gündeminin dış dayatmacısı olduğu yönündeki genel kabul gören görüşle çelişir. Nitekim bu çalışma, IMF'nin

Türkiye’de devlet sürecinin bir parçası olarak görülmesinin daha doğru bir tespit olacağını ileri sürmektedir: Devlet ve IMF, bankacılıktaki reformu beraber yönetmiş ve denetlemişlerdir.

İkincisi, Türkiye’deki reformların analizinde *sermaye fraksiyonlarının nasıl oluştuğu* büyük önem taşımaktadır. Sermaye içi ayrışmalar ölçeğe (büyük/küçük) ya da sermayelerin milliyetine (yabancı/ulusal) vs. bağlı olarak oluşmaz. *Fraksiyonların, birikimin farklı döngülerine dayalı olmaktan kaynaklandığını* görmek daha açıklayıcı olacaktır. Yani bunlar, sermayeler arasında reform sürecinin arabuluculuk ettiği çelişkiler ve sermayelerin genişlemek için izlediği, devletin bazılarını kolaylaştırırken bazılarını da kaçınılmaz olarak tıkadığı belirli yollar arasındaki uyumsuzluklardır. Fraksiyonları tanımlarken yaşamsal önem taşıyan iki ölçüt ön plana çıkar: Birincisi, tekil sermayelerin küresel sermayeyle nasıl bütünleştikleri; ikincisi, artı-değeri nasıl elde ettikleri. Bu iki ölçüt de, devletle sermaye arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Devlet politikaları, birikim kalıplarının inşasında ve dolayısıyla sermaye içindeki bölünmelerde yaşamsal rol oynamaktadır.

Üçüncüsü, devlete sermaye fraksiyonları arasındaki bir arabulucu olarak yaklaşmak, Yeni Uluslararası İş Bölümü (YUIB) ve Dünya Sistemi teorilerinde ileri sürülen *Türkiye’nin bir bütün olarak* (“*Türk ekonomisi*”) *küresel sistemde ayrı bir “konum” işgal ettiği yönündeki popüler savla çelişir*. Bu kuramlar ve bunların bir uzantısı olan ulusala dair konumlandırma, *ulus içinde yer alan sermayeler arasındaki bölünmelerin göz önüne alınmasını engellemeye ve devlet politikalarına ulusalcı gündemler yüklemeye hizmet etmektedir*. Benzer şekilde, bu çalışma, “IMF dayatması” fikrini sürecin bundan çok daha karmaşık olduğu gerekçesiyle reddeder. Türkiye banka reformunun analizi, meselenin Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerde ulus-devletin yönetim erkini kaybetmesi olmadığını doğrular; Türk devleti ve IMF, sermayenin küresel alandaki birikimini sistematik olarak yeniden konumlandırmak için beraber çalışmışlardır ve reform süreci bu ikisi olmaksızın gerçekleşemezdi.

Bu bölüm, ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi bu önermeler bağlamında ele almaktadır. Amaç Türkiye banka reformunun soyut bir açıklamasını yapmak olmayıp, bu konudaki herhangi bir ampirik araştırmanın, bir dizi net kuramsal kavrayışa dayanması gerektiğini göstermektir.

Küreselleşme tartışmalarının bir haritasını çıkarmak

Devlet ve küreselleşme arasındaki ilişkinin analizinde, küreselleşme teorilerinin, farklı fakat birbirleriyle örtüşen sınıflandırmaları yapılmaktadır. Örneğin Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton (1999) yaygın kabul gören üçlü bir sınıflandırma önerirler: Hiper-küreselleşmeciler, dönüştürücüler ve şüpheciler (*the hyperglobalizers, the transformationalists, and the sceptics*). Bunlar esas olarak, ulus-devletin zayıfladığını iddia edenler; küreselleşmenin varlığına ya da küreselleşmenin ulus-devletin gücü üzerinde bir etkisi olduğuna itiraz edenler ve bu ikisinin arasında da, ulus-devletin rolünün dönüşmekle birlikte, ne arttığını ne de azaldığını savunanlardır.

Bu sınıflandırma ile ilgili problem, farklı kuramsal çerçevelerden görüşlerin (örneğin neoliberalizm ve Marksizm) tek bir kategori altında birleştirilmiş olmasıdır. Held ve McGrew'a göre (2002, s. 2) "küreselleşme düşüncesi, özü itibarıyla, yerleşmiş paradigmalara ve siyaset geleneklerine meydan okumaktadır." Fakat sonuçta, bu teorilerin ardında yatan farklı kuramsal öncüller sınıflandırmada ikincil kaldıklarından, küreselleşme analizi yerleşmiş kuramsal tartışmalarla ilişkilendirilememektedir.

Nordhaug da (2002) üçlü bir sınıflandırma yapar: Liberal küreselleşme teorisi, küreselleşme şüphecililiği (skeptisizm) ve Marksist küreselleşme teorileri. Bu sınıflandırmada liberal teori, küreselleşmenin ulus-devleti zayıf düşürdüğünü iddia eder. Şüpheciler ise ikiye ayrılmaktadır: Biri, neoliberal görüşün aksine, ulusal politikaların ve kurumların küreselleşme karşısında özerkliklerini koruduklarını varsayar. Diğerinde, ulusal politikaların giderek daha fazla benzeşmesi yönündeki baskının

anonim piyasa güçlerinden değil, uluslararası örgütleri de kontrol eden başat devletlerden kaynaklandığı ileri sürülür. Marksist küreselleşme teorileri de iki kategoriye ayrılmıştır: ılımlı ve güçlü versiyonlar. Her iki versiyon da, ekonomik ulus-ötesileşmeyi kapitalist sınıfların (sınıf fraksiyonlarının) ulus-ötesileşmesine bağlar. İkinci versiyon, buna ek olarak, belirli bir kara parçasına bağlı olmayan bir devletin ortaya çıkmakta olduğundan bahseder. Nordhaug'un çalışmasında bu grupları hangi belirli araştırmacıların temsil ettiği açık olmamakla beraber, bu çalışma küreselleşme teorilerinin işlevsel bir sınıflandırmasını yapmakta daha sağlam bir temel sunar.

Bu bölümde küreselleşme teorileri, üç kategoride analiz edilecektir:

1. Neoliberal küreselleşme tezi
2. Neo-Weberyen şüpheci tez
3. Marksist küreselleşme teorileri

Aşağıda sırasıyla bu tezler ele alınacak, ancak esas olarak, üçüncü yaklaşım olan Marksist küreselleşme teorilerine odaklanılacaktır. Marksist teoriler iki kategori altında tartışılacaktır: Küresel kapitalizmin örgütlenmesinde ulus-devletin önceliğini savunanlar ve ulus-devleti anlamada doğrudan açılımlar sağlayan, küreselleşme sürecinin motoru konumundaki ulus-ötesi yönetici sınıfa işaret edenler. Küreselleşmeyi konu alan diğer Marksist tartışmalar, Türkiye örneği için kritik olan iki konu çerçevesinde çalışmaya dahil edilecektir: "Pozisyon" teorileri olarak adlandırılacak teoriler ve IMF'nin ulus-devletler karşısındaki rolü tartışması.

Neoliberal küreselleşme tezi

1980'lerde ve 1990'ların başlarında, birbirlerinden ayrı olarak tasavvur edilebilen ulusal ekonomilerin giderek artan entegrasyonu ile birlikte bazı araştırmacılar ulus-devletin sonunun geldiğini ileri sürmeye başladılar. Bu araştırmacılar, "ulusal" ve "küresel" arasındaki mutlak karşıtlıktan yola çıkarak, sermayenin artan hareketliliğinin devletin göreceli bölgesel belirlen-

mişliğıyle çatıştığını, devletin ulusal ekonomiyi yönetme kapasitesinin altını oyduğunu iddia ettiler. Örneğin “hiper-küreselleşmeciler” olarak anılan gruptan Ohmae (1990; 1993) ve O’Brien (1992), artık ulus-devlet devrinin kapandığını ve ulusal düzeyde yönetişimin küreselleşmiş ekonomik ve toplumsal süreçler karşısında etkisiz kaldığını iddia ettiler.¹

Bu yazarlar, devletlerden ziyade, küresel üretim, satış ve finans stratejilerini devlet sınırlarının coğrafi kısıtlamalarından görece bağımsız olarak geliştiren ulus-ötesi şirketlerin, “sınırların olmadığı bu dünyanın” esas oyuncularını olduklarını ileri sürdüler. Bu bakış açısına göre, ulus-devletler küresel sistemin yerel otoriteleri haline gelmiş olup, sınırları içindeki ekonomik faaliyetleri bağımsız bir şekilde idare etme kapasitelerini kaybetmişlerdir. Neoliberal ama ulusalcı olmayan bu bakış açısına göre, söz konusu baskın küresel ekonomik sisteme doğru kayış aşlında tüm ülkeler için yararlıydı: Ticari ve finansal serbestleşme, en aza indirgenmiş devlet müdahalesi ve uluslararası rekabetçilik arayışı küresel çapta büyüme ve verimlilik yaratacaktı (Ohmae 1990, s. 216).

Ulus-devletin zayıflamasıyla ilgili iddialar ampirik olarak kanıtlanmış değildir. Stiglitz’in sıkça vurguladığı gibi (1998), Washington konsensüsü yerini artık küresel piyasaların sistematik düzenlemeye (regülasyon) ihtiyaç duyduklarının kabul edildiği bir ortama (*post-Washington konsensüsü*) bırakmıştır. Bu alan çalışması, ulusal düzeyde devlet düzenlemesinin devam eden merkeziliğinin açık bir örneğini sunmaktadır: Piyasalar kendi kendilerini düzenleyememekte, devlet yönetimine ihtiyaç duymaktadırlar. Üstelik bu yönetim, piyasalarda “etkinlik” sağlama uygulaması değil, sermaye birikiminin yönetimidir. Yani tamamen daha siyasi ve tartışmalı bir süreci ifade etmektedir.

1 Devletın sonu tezi, kolaylıkla neoliberal, piyasa yanlısı bir bakış açısı olarak görülebilir. İlginç bir şekilde bu tez, farklı sonuçlara ulaşıyor olsalar da, radikal ulusalcı gelenek tarafından da paylaşılmaktadır. Onlar da özünde aynı mantığı tarif etmekte, fakat ulus-devletin zayıflayışını direnilmesi gereken bir süreç olarak görmektelerirler (Örneğin bkz. Strange 1995).

Şüpheciler

Neoliberal küreselleşme tezine, bu tezin ticaret ve yatırımların küreselleştiği vurgusunu oldukça abartılı bulan bazı araştırmacılar karşı çıkmıştır. Bu araştırmacılara göre, küresel üretim hacmiyle kıyaslandığında ticaret ve yatırım hareketlerinin hacmi, küreselleşme olarak anılan sürecin bir önceki döneminin (19. yüzyılın sonları) altında seyretmektedir. Dünya ekonomisi daha ziyade, üç ana ticari bloku barındıran (Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika) ve gittikçe bölgeselleşen bir ekonomiye dönüşmektedir (Hirst ve Thompson 1995; Drache 1996). Bu çerçevede, zengin Kuzey’le yoğunlaşan ticaret ve yatırım hareketleri dünyanın geri kalanının çoğunu dışladığından, uluslararasılaşmaya pek çok “Üçüncü Dünya” ülkesinin artan iktisadi marjinelleşmesi eşlik etmektedir (Hirst ve Thompson 1995).

Ancak, “küreselleşmenin” abartıldığı konusunda vardıkları fikir birliğine rağmen, şüpheciler ulus-devletlerin düzenleyici kapasitelerinin ne kadarını yitirdikleri konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Bazıları ulus-devletlerin kendi yerel ekonomilerini idare etme kapasitelerini yitirdiklerini iddia eder. Buna göre, küresel ekonomideki oynaklığa karşı ulusal çıkarlarını koruyabilmeleri için, devletlerin kaybettikleri güçlerini geri kazanmaya ihtiyaçları vardır (Drache 1996).

Öte yandan, diğer bazı şüpheciler ulus-devletlerin birikimin önemli bir alanı olmaya devam ettiğini savunurlar (Wade 1996). Ulus-devletler (siyasi güç ya da otonom ulusal ekonomi yönetimi gibi) belirli geleneksel güçleri zayıflıyor olsa bile, ekonomik koordinasyon alanında uluslararası ve ulus-altı kuruluşlar arasındaki yetki dağıtıcısı ve de yasamanın başlıca kaynağıdır (Hirst ve Thompson 1995).

Ulusal politikalar arasında yakınsamaya yol açan baskı ulus-ötesi piyasa güçlerinden değil, fakat başka bir yerden kaynaklanmaktadır. Bazıları için bu baskı, IMF gibi ABD’nin dış politika araçları haline gelmiş çokuluslu kuruluşlardan gelir (Wade 2001).² Diğerleri, yerel belirleyicilere (örneğin Weiss

2 Örneğin Wade (2001) ABD’nin Asya bölgesinde 1990’lar boyunca finansal

1999b),³ özellikle de ulusal firmaların uluslararasılaşmasını teşvik eden devletlere vurgu yaparlar. Ulus-ötesi kuruluşlar, öteki devletler ve özel sektörden çeşitli kesimlerle eşgüdümlü ve işbirliğine dayalı faaliyetlere giren “katalitik devletler”, ekonomileri üzerinde gerçek bir kontrol sağlamak amacıyla ortaya çıkarlar (Weiss 1997). Eğer ulus-devletler, küresel ekonominin sunduğu fırsatlardan faydalanabilirlerse, uluslarının dünya ekonomisi içindeki konumlarını da iyileştirebilirler (Weiss 1997; Hobson ve Ramesh 2002).

Bu politikaların ulusal büyüme yaratma potansiyelleri konusu elbette tartışmalıdır. Ancak bu çalışma bağlamında şüphecî bakış açısının altında yatan ulusalcı öncüllere dikkat edilmelidir. Şüphecîliklerinin temelinde, “küreselleşme” göstergelerine rağmen, ulusların halen temel ekonomik birimler olduğu önermesi yatmaktadır. Öyle ki, ulusal ekonomik birimlerin devam eden öneminin, “küreselleşmeyi” yalanlamada bir kanıt teşkil ettiği düşünülür. Bunun bir sonucu olarak, ulus-devletin gücünü “ulusal” kazanç elde etme kapasitesi açısından tanımlarlar.⁴ Oysa ulusların ekonomik birimler olarak bütünlüklerini sorgulayıp, “küreselleşme” bağlamında devletler içinde çatışan çıkarları saptarsak, konu hayli farklı görünmeye başlar. Bu durumda artık, *ulusal kazanç adına ulusal çıkar peşinde koşan* bir ulus-devlet yerine, *ulus içindeki çatışan çıkarlar arasında arabuluculuk yapan* bir devlet kavramlaştırması yapılabilir.

Neoliberal ve şüphecî küreselleşme tezleri, Marksist yazarlar tarafından, devleti ve sermayeyi bir bütünün parçaları yerine iki bağımsız alan olarak yanlış kavramsallaştırdıkları ge-

krizlere yol açan hızlı finansal serbestleşmesindeki rolüne işaret eder.

- 3 Örneğin Asya krizi bu bölgedeki devletlerin çürümüş kurumsal yapılarından kaynaklanmış ve ABD politikasının burada rolü (kısmen IMF'nin de gözetimi sayesinde), krizi sadece daha da derinleştirmek olmuştur (Weiss 1999b, s. 319).
- 4 Örneğin, Hobson ve Ramesh (2002, s. 11) devletlerin yerel ve küresel bağlamların herhangi birinde bir kısıtlamayla karşılaştıklarında, bunları birbirlerine karşı kullandıklarını ileri sürerler. Ancak yazarlar, devletler bazı “güçlü yerel gruplardan” gelen muhalefete karşın belirli önlemleri uygulamaya koyduklarında, bu devlet politikalarının sermayenin başka kesimlerini desteklediğini göz ardı ederler. Bu analitik probleme dair diğer örnekler için bkz. Weiss 1999a, s. 72, 86, 88.

rekçesiyle eleştirilirler. Bu yazarlara göre, “küreselleşme” tartışmalarının çoğu, ulus-devletin sermayenin küresel çapta yeniden üretimindeki süren önemini ve ulusal politik ekonomik yapıların devam eden belirleyiciliğini maskeleymektedir (Pooley 1990; Panitch 1994; 1996).

Devletin sınıf belirlenimli doğası

Marx'ın belirttiği gibi, devlet analizi, artı-değerin üretimin sahipleri tarafından doğrudan üreticilerden çekilip alınışının özgül biçimiyle başlamalıdır. “Politik olan” (devlet), analize bu temelde dahil edilebilir (Burnham 2002, 118).

Karşılığı ödenmemiş artı-emegın doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özgül iktisadi biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler. Bunun üzerinde de, üretim ilişkilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm oluşumu ile birlikte onun özgül siyasal biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özgül devlet biçiminin en derindeki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her durumda, üretim koşullarını belirleyenler ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir... (Marx 1894, s. 927).*

Kapitalizmde, sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkisi tüm sosyal yapıya damgasını vurur. Emegın üretim araçlarından ayrılması ve sömürünün emek gücünün metalaştırılmasıyla gerçekleştirilmesi, doğrudan gücün kapitalist üretim sürecinden soyutlanmasına izin verir. Holloway ve Picciotto'nun (1977, s. 179) belirttikleri gibi:

Güç ilişkilerinin doğrudan üretim sürecinden soyutlanması ve gerekli konumlandırılışının (sınıf egemenliği nihayetinde güce dayanmak zorunda olduğundan) tekil sermayelerden ay-

(*) Bu çeviride Karl Marx, *Kapital*, 3. cilt, çev. Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, 1990, 2. baskıdan yararlandım – ç.n.

nı olarak sağlanması, ekonomik ve politik olanı kapitalist egemenliğin (tarihsel ve mantıksal olarak) ayrı, özgülleşmiş biçimleri haline getirir.

Kapitalizmde ulus-devletin rolü, üretim sürecini doğrudan düzenlemek değil, fakat bu sürecin özel kesim tarafından düzenlenmesi için gerekli önkoşulları yaratmak ve onun yeniden üretimini gözetmektir. Dolayısıyla, devlet kapitalist sınıfın özel alanda gerçekleştirdiği sermaye birikiminin genel koşullarını sağlamak üzere kamusal alanda yerini alır (Gülalp 1993, s. 77). Bu çerçevede devlet, “otonom” ya da varsayılan bir iktisadi temel tarafından “belirlenmiş” olarak değil, sınıf ilişkilerinin bir bileşeni olarak anlaşılmaktadır (Burnham 2002, s. 116). Bu nedenle, devletin biçim ve işlevlerindeki değişimin izini “kapitalist toplumun çatışma ve krizle yüklü gelişiminde” aramak gerekir (Holloway ve Picciotto 1979, s. 5; Holloway 1994, s. 128).

Ancak burada devlet, emek ve sermaye ilişkisinde sadece bir “hakem” olarak görülmemekte, aynı zamanda sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin bir idarecisi olarak da görülmektedir. Radice (1984, s. 119-120) bunu kısa ve öz bir şekilde şu sözlerle ifade etmiştir:

Kapitalist üretim tarzında esas çelişki sermaye ve emek arasında olmaktan ziyade, sermaye ve devlet arasındaymış gibi görünmektedir. Fakat, toplumsal güçler üç ayaklı bir oluşuma sahipmiş gibi, “emeği” analizin içine diğerleriyle eşit bir temelde dahil etmek yeterli olmaz... Sermayenin emek üzerindeki dönüşen egemenliğinin türlü biçimlerini ve devletin... buradaki yerini aydınlatmak gereklidir. Devletin geçen yüzyıl boyunca artan rolü... kapitalist sınıf egemenliği üzerindeki bir dizi konjonktürel baskıdan dolayı devlet işlevlerindeki *ad hoc* bir genişlemenin sonucu olarak görülmelidir. Bu açıdan, “devletin zayıflaması”... daha ziyade, kapitalist sınıf ilişkilerinde karmaşık bir yeniden yapılanma sürecine işaret eder.

Buna benzer açıklamaların, ulus-devletin zayıfladığı iddiası ile çeliştiği açıktır. Devlet merkezî kalmaya devam etmektedir,

fakat bunu basit bir ulusal bir gündem üzerinden değil, sınıfsal bir gündemle gerçekleştirmektedir. Üstelik sermayenin küresel genişleme eğilimi dolayısıyla, devletin ulusal politika (ve “ulusal hedef”) tasarımı da küreselleşmiştir. Bryan, sermayenin kavramsal olarak ne ulusal ne de uluslararası olduğunu ileri sürerken tam da bu noktaya işaret etmektedir: Kapitalist sömürü süreci (üretim mahalleri ve artı-değerin elde edilmesi), doğası gereği küresel kapitalizmin coğrafyasında ulusal (ya da uluslararası) düzeye indirgenemez (Bryan 1987).⁵ “Sermayenin uluslararası dolaşımı, bu nedenle, kapitalist üretim biçiminin bir ulus-devletler sistemi içinde (uzamsal) genişletilmiş yeniden üretiminin tarihsel bir ürünüdür” (Bryan 1987, s. 253). Dünya kapitalizminin içinde bulunduğumuz aşamasında, sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretimi halen esas olarak ulus-devletler tarafından temin edilmektedir:

Yani sermaye değeri uluslararası ölçekte hareket etme eğilimindeyken, sermaye değerinin üretilmesi için gerekli sınıf ilişkilerinin ortaya çıkışı ve bunların siyasi olarak yeniden üretimi ulusal alanda ve ulus-devlet aracılığıyla gerçekleşir. Böylelikle, sanayi sermayesinin uluslararasılaştığı bir çağda, kapitalizmin sınıf ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayarak uluslararası birikim için siyasi önkoşulları temin eden ulus-devlettir.

Bu nedenle, mesele, devletin sermayenin dolaşımı ve yeniden üretimi için “doğal” alan olmaması, fakat yine de sermayenin, yeniden üretiminin toplumsal ve ekonomik koşullarını güvenceye almak için ulus-devletlere ihtiyaç duymasıdır (Bryan 1987, 254).

Bryan’a (1995) göre, birikimin uluslararasılığıyla birikim koşullarının ulusal düzeyde düzenlenişi arasındaki çelişkinin kaynağı, “ulusal alanın, giderek daha çok uluslararası sermaye birikimi sürecinin sadece tek bir (uzamsal) parçası” haline gelmesidir (Bryan 1987, s. 255; 1995, s. 422). Bu nedenle:

5 Ayrıca bkz. Ruccio vd. (1990, s. 18).

Devlet çelişkili bir rol oynamaktadır. Bir taraftan, sınıf ilişkileri de dahil, birikimin yerel koşullarını temin etmelidir, diğer taraftansa yerel güçler dengesini yansıtacak bir şekilde, bu süreçleri uluslararası birikimle bütünleştirmelidir (Bryan 1995, s. 429).

Bu bulgu, ulus-devlet, iç birikim süreci ve küreselleşen sermaye birikimi arasındaki ilişkinin çelişen doğasını açıklığa kavuşturmaktadır. Bu bağlamda, Marksist yaklaşımların devlet ve sermaye ilişkisi üzerinde durdukları bir diğer merkezi konu da, sermayenin farklı ve çelişen birikim şekilleri ve bunun ulus-devletler üzerine yüklediği taleplerdir.

Bu nedenle, örneğin Holloway (1994, s. 30-32) ve Burnham (1996, s. 102-103), devleti küresel birikimde bir eklem noktası (yani küresel sermaye döngüsünün siyasi yönetiminin bir parçası) olarak tanımladıklarında, devletin sadece küresel birikimin gereklerini yerine getirdiğini iddia etmenin yanıltıcı olacağını vurgulamakta fayda vardır. Şöyle ki, “küresel birikim” sınıfı göre *a priori* olarak görülmemelidir. Aksine birikim sürecinde açığa çıkan çelişen sınıf (fraksiyonları) talepleri arasında arabuluculuk yapan belirli devlet politikaları, küresel birikim dinamiklerini sürekli olarak yeniden tanımlamaktadır.

Bu çerçevede, sermayenin söz konusu çelişen taleplerini anlamak, devletin genel rolünü ve özellikle de sermayenin “uluslar” ve dolayısıyla da ulus-devletlerle takibi zor ilişkiler içinde olduğu küreselleşmeye dair rolünü anlamanın bir parçasıdır. Bu konuya geleneksel bir giriş şekli, Marx’ın (1885) *Kapital*’in ikinci cildinde ortaya koyduğu şekliyle sermaye döngüsünün tarifidir.

P-M...R... M’-P’

Sermaye, döngüsü boyunca üç farklı biçim alır: Para, üretim girdilerinin satın alınmasında kullanıldığında para sermayeye (P) dönüşür. P, fiziki üretim araçları ve emek gücü olan metalarla (M) mübadele edilir. Üretim araçları ve emek gücü kapitalist üretim sürecinde birleştğinde sermaye, üretken sermaye

ye (R) biçimini alır. Bu süreçte üretilen metalar (M') emek gücü tarafından üretilen artı-değeri içerir. Yani M' üretim sürecine giren meta sermayeden (M) daha büyük bir değere sahiptir. M' mübadele yoluyla para biçimine (P') dönüştürüldüğünde, paranın miktarı sürece giren miktardan daha fazladır. Bu döngüde sermaye, hareket halindeki değerin toplumsal ilişkisi olarak açığa çıkar.

Bu döngü, kapitalist birikimdeki temel sınıf ilişkisi olarak, üretimde yeni değer (ve artı-değer) yaratılmasında ifadesini bulan emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi gösterir. Fakat bu aynı zamanda sermayenin toplam sosyal döngüsü içinde birbirlerine bağlanan tekil sermayeler arasındaki ilişkiler hakkında da bir fikir verir. Marx'ın belirttiği gibi:

Sermaye, kendisini genişleten bir değer olarak, sadece, emeğin ücretli emek olarak var olmasına dayalı belli bir toplumsal karakterdeki sınıf ilişkilerini ifade etmez. Bu, bir hareket, sırasıyla her biri döngüsel sürecin üç farklı biçimine sahip farklı aşamalardan geçen döngüsel bir süreçtir. Bu yüzden, durağan bir şey olarak değil, sadece bir hareket olarak kavranabilir (Marx 1885, s. 185).

Marx'ın sermaye döngüleri formülasyonu, tekil sermayelerin yeniden üretiminde birden fazla aşama olduğunu görmemize yardımcı olur. Bryan'ın (1984, s. 86) belirttiği gibi, tekil sermayenin yeniden üretimi, bütünsel hareketliliğinde büründüğü her farklı biçiminde (para, meta ve üretken), farklı koşul ve kısıtlamalara tâbidir. Bu, sermaye fraksiyonlarını para, üretken ve meta sermaye olarak (ya da banka, sınai ve ticari sermaye olarak somutlaştığı biçimlerde) ayrıştırmak için bir temel sağlar. Sermayeler yeniden üretimleri sırasında geçirdikleri bu dönüşümün her bir evresinde, diğer sermayelerle paylaştıkları koşul ve kısıtlamalara göre fraksiyonları oluştururlar. Bu bağlamda, devlet bu farklı "sermaye döngüleri" (ya da adlandırıldığı şekliyle sermaye fraksiyonları) ve onların devlet politikasına dair çatışan talepleri arasında arabuluculuk yapmak zorundadır.

Sermaye fraksiyonları arasındaki bu farklılıkların (ve uyumsuzlukların) nasıl belirlenebileceği konusu, halen çözüm bekleyen ve tartışmalı bir kuramsal meseledir. Burada öne çıkan yorumlardan birisi, fraksiyonları döngü içerisindeki uzmanlıklarına göre tanımlamaktır. Finans, ticari ve sınai sermayeler arasındaki çelişki. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri Poulantzas (1968) ve Clarke'tır (1978).⁶ Sermayenin bu şekilde gruplandırılması, tekil sermayeler sermaye döngüsündeki bu işlevlerden birinde uzmanlaştığından, fraksiyonlar arası uyumsuzlukları açıklamaya yardımcı olur. Bu grupların her biri artı-değeri farklı bir biçimde elde eder: Finans, faiz olarak; ticaret, mark-up fiyatlandırma olarak ve sanayi, kâr olarak. Fakat tekil sermayelerin her zaman bu işlevsel biçimlerin birinde ya da ötekinde uzmanlaşacakları varsayılmaz; uzmanlaşabilirler de uzmanlaşmayabilirler de. Türkiye örneğinde döngüdeki her üç “pozisyonu” da işgal eden holdinglerin gücü ortada iken, bu fraksiyonel tanımlama sermaye içinde var olan bütün gerilimleri ve bu arada “küreselleşmeyle” ilişkili olarak doğan gerilimleri de aydınlatmada hiç şüphesiz yetersiz kalacaktır.

Fraksiyonların bu üçlü tanımlaması, yüksek düzeyde bir soyutlamaya işaret eder ve özgül bağlamlarda sermayenin fraksiyonel yapısının haritasını çıkartmak, daha inceltilmiş düzeyde analizler gerektirir. Buradaki kritik konu, sermaye fraksiyonlarının mutlak bir şekilde önceden saptanamamasıdır, çünkü sermayenin fraksiyonel bölünümü tarihsel olarak belirlenir. Marksist teori fraksiyonlar konusunda, sermayeler içinde bölünmeler olacağını, çünkü sermaye döngüsünün kendisinin çatışan çıkarlarla dolu bir süreç olduğunu ileri sürebilmektedir. Ancak sermayelerin nasıl kamplaşacağı, özgül durumlara bağlıdır.

6 Clarke'ın Poulantzas'a yönelttiği eleştiriye burada değinilebilir. Poulantzas (1968, Bölüm 2), tekil sermayelerin bir fraksiyon oluşturabilmek için siyasi düzeyde “kayda değer bir etkiye” sahip olmaları gerektiğini iddia etmişti. Fraksiyonların bu şekilde siyasi etkilerine göre tanımlanması, ekonomik temellerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Clarke (1978, s. 36), Poulantziyan teoriyi, fraksiyonların bu şekilde tanımlanmasının, fraksiyonel analizlerde çıkarların belirli örgüt veya kurumlar dolayımında tanımlanması kaygısına yol açtığı gerekçesiyle eleştirmiştir (Güney Afrika'yla ilgili analizlerde olduğu gibi).

Türk bankacılığı ve küreselleşme bağlamında ne beklenebileceği sorusunun cevabı ise küresel birikimle bütünleşme biçimleri açısından ayrışmaların ortaya çıkacağıdır. Bu noktada, fraksiyonların Bryan (1987) tarafından yapılan alternatif bir tanımlanması yararlı olmaktadır. Bryan, sermaye fraksiyonlarını, devlet müdahalesinin bir değişken olarak hesaba katıldığı, uluslararası sermaye döngüsündeki pozisyonlarına göre tanımlar:

Fraksiyonlar, kendilerini oluşturan tekil sermayelerin uluslararası arenayla bütünleştikleri (ya da ondan soyutlandıkları) birikim süreçlerinde eriştikleri aşamalara göre birbirlerinden ayrışır (Bryan 1987, s. 271).

Bryan'ın sermaye fraksiyonları kuramsallaştırması, “yerli” ve “yabancı” sermayenin belirli devlet politikalarından ortak çıkar sağlamalarının altında yatan yapısal temeli gösterir (Glassman 1999, s. 680).⁷ Sermaye fraksiyonlarının saptanmasında, *değerin uluslararası hareketindeki pozisyonun* göz önüne alınıyor olması, ulus-devletin sermayenin küresel hareketliliği bağlamında analizi için kritik önem taşır.⁸ Bazı sermayeler uluslararası ölçekte büyür ve bazıları da ulus-temelli kalırken, sermayenin küresel hareketini düzenleyen devlet politikaları, tekil sermayeleri kendi farklı küresel bütünleşme biçimlerine göre değişen şekillerde etkiler.

Bu açıdan kitapta, devlet politikalarında gözlemlenen neoliberal doğrultudaki değişimin, devletin küreselleşme sürecinde etkisizleşmesinin bir işareti olmaktan ziyade, sermayenin belirli fraksiyonları lehine küresel sermaye birikiminin ilerletilmesine hizmet ettiğini ileri sürülmektedir.

7 Örneğin yerel piyasalara üretim yapmak için yatırım yapan ulus-ötesi şirketler, yurtiçi piyasa için üretim yapan yerli sermayeyle birlikte ithal ikameci politikalarından faydalanabilirler.

8 Yaghmaian (1998, s. 249), küresel birikim bağlamında sermaye-içi fraksiyonel çelişkilere şu sözlerle işaret eder: “[Birikimin uluslararasılaşmasının] farklı biçimleri bir arada gözlemlenir ve bunlar ulus-devlet politikalarını etkilerler. Tekil sermayelerin uluslararası ekonomik faaliyetle eşitsiz bir şekilde bütünleşmeleri ve uluslararası birikimin çeşitli biçimlerine dahil olmaları, sermayelerin sert rekabetinin ve devlet politikası konusundaki uyumsuz taleplerinin çerçevesini oluşturur.”

Bunun altında yatan sermayenin uzamsal genişleme eğiliminin, devlete dair bazı yansımaları bulunur. Sermayenin “embriyo biçiminden tam anlamıyla gelişmiş küresel bir varlığa” dönüşümü sürecinde, sermaye ilişkilerinin bu genişlemiş ölçekte yeniden üretimi için, devletin rolünü yeniden düzenlemesi gereklidir (Bina ve Yaghmaian 1991, s. 119). İşte devletin devam eden bu uyum süreci (bkz. Arrighi 1997, s. 4), küreselleşme tartışmalarında ele alınmalıdır.

Marksist küreselleşme teorileri

Bazı Marksist araştırmacılar, *sermaye birikimini giderek küreselleşen bir bağlamda devam ettirebilmek için*, “siyasi” olanın biçiminde, bir değişim olup olmadığını anlama ihtiyacından yola çıkar ve sermayenin giderek artan ulus-ötesi birikimine işaret ederler. Ancak Marksist gelenek içinde, sınıfların ulus-ötesileşmesi sürecinde devletin ulusal düzeydeki oluşumunun önemi konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar, sermaye giderek daha çok küresel ölçekte devinirken, ulus-devletin rolünün devam ettiğini ifade ederler. Diğer bazı araştırmacılar ise ulus-devletin devam eden rolünden ziyade, “siyasi” olanın biçiminde sermaye döngüsüyle ilişkili olarak gerçekleşen karakter değişimini vurgularlar (Burnham 1996, s. 97; 2002, s. 115). Bu temelde, ulus-ötesi sermayenin yükselişinin, kapitalist gelişimin düzenleyici ögesi olan ulus-devlet sisteminin aşılmasına yol açtığını iddia ederler.

İzleyen bölümde, ulus-ötesileşen birikim ile ulus-devlet arasındaki ilişkiye dair Marksistler arasındaki tartışmalar ele alınacak, bu tartışmaların belli bir ölçüde pratiği açıklayabildikleri görülecektir. Ne var ki, söz konusu Marksist söylemlerin odaklandıkları farklı analitik düzeyler, küresel bağlamda devletle sermaye arasındaki ilişkide bazı dinamiklerin gözden kaçırılmasına da neden olmaktadır.

Sermayenin küresel birikiminde ulus-devlet

Sermayenin uzamsal genişleme eğilimi bir yana, bazı Marksist araştırmacılar, küresel kapitalizmin ulusal düzeyde örgütlenişini sürdürdüğünü ve de halen ulus-devletlere daha küçük ölçeğe indirgenemez şekilde bağımlı olduğunu ileri sürmektedir (bkz. Wood 1999, 2002; Tsoukalas 1999). Bu görüşe göre, ulus-devletin küresel bağlamdaki önemi iki nedenden ötürü devam etmektedir. Öncelikle kapitalizmin, sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminde ulus-devlete bağımlılığı sürmektedir (Wood 2002, s. 31). Tsoukalas da ulus-devletin bir “Süper-Devlet” modelinden daha işe yarar olduğunu iddia eder (1999, s. 71):

Ulus-devletler, ekonomik ve ideolojik müdahalelerinin geçmişe nazaran çok daha “kuralsızlaştırıcı” (*deregulating*) olduğu bir dönemde, sembolik ve işlevsel varlıklarıyla, toplumsal formasyonların bütünlüğünün sağlanması için her zamankinden daha fazla gereklidirler.

İkinci neden olarak, gerçek anlamda küresel bir kapitalist sınıf oluşumundan halen oldukça uzakta olduğumuz iddiası bulunmaktadır (Wood 1999, s. 6; 2002, s. 26-28). Küresel bütünleşmenin özü itibarıyla ulusal sermayeler arasındaki rekabeti yoğunlaştırması nedeniyle, ulusal sınıflar var olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Küreselleşme adı altında yaşananların çoğu, ulus-devletlerin kendi ulusal ekonomilerinin uluslararası rekabet gücünü desteklemek, yerel sermayenin kârlılığını muhafaza etmek ya da iyileştirmek için uyguladıkları politikalarından oluşmaktadır. Wood’a göre, küresel sahnede faaliyet gösteren kapitalistler ulusal sınırların ötesindeki diğer sermayelerle ortak çıkarlara sahip oldukları ve bu ulus-ötesi kapitalistler kendi güdümleri altında belirli uluslararası kuruluşlara sahip oldukları müddetçe, bunların (büyük bir ihtiyatla) küresel bir kapitalist sınıf oluşturdukları iddia edilebilir:

Ulusal hükümetler bugün hiç şüphesiz her zamankinden daha fazla, tıpkı yerel sermaye için olduğu gibi, merkezi başka yer-

deki “ulus-ötesi” sermayeyi de kapsayan “küresel” sermayenin çıkarlarına göre hareket etmek zorundadır. Ancak bu sapmanın önemi yalnızca söz konusu kapitalist çıkarların küresel olmasından değil, bu çıkarları sürdürbilmek için ulus-devlette ihtiyaç duymalarından da kaynaklanır (Wood 2002, s. 27).

Bu nedenle Wood’a göre can alıcı nokta, oluşum halinde bir küresel kapitalist sınıf olsa dahi, sermayenin ulusal prensipler çerçevesinde örgütlenmesidir. Aslında kapitalizm, ulusal düzeydeki örgütlenişini kopyalayarak dünya ölçeğine yayılmıştır.

Küresel bir kapitalist sınıf oluşumu, Tsoukalas tarafından da kabul edilir. Poulantzas’ı (1974) izleyen Tsoukalas, “otonom burjuva sınıfların” hayatta kalabilmek için “yerel ölçekten çıkıp” “uluslararası sermayenin” bir parçası olma zorunluluğu sonucu gitgide parçalandıklarını vurgular (1999, s. 62). Dolaşısıyla, ulus-devletler içindeki sermaye fraksiyonları arasında görülen çatışmalar da “uluslararasılaşmıştır”.

Bu çerçevede, “IMF ya da Dünya Bankası (DB) gibi sermayenin uluslararası kuruluşları, çeşitli uluslardan sermayeleri temsil eden kuruluşlardır ve yaptırım güçlerini ulus-devletlerden alırlar – hem kendilerine hükmeden emperyalist devletlerden hem de buyruklarına tâbi devletlerden” (Wood 1999, s. 5). Bu nedenle, bu kuruluşlar devlet destekli küreselleşme sürecinin bir yansımasıdır (Tsoukalas 1999, s. 61).

Bu Marksist yaklaşım, analitik önceliği siyasi süreçlere vermekte; çağdaş kapitalizmin analizini, sermaye birikiminin ulusal birimlerini önceleyerek kurmaktadır. Wood, ulus-devletlerin en çok kendi ekonomilerinin uluslararası rekabet gücünü artıracak politikalar izlediklerini vurgular. Bu önerme hiç şüphesiz doğrudur, fakat bu çalışma için merkezî önem taşıyan şu sorudan kaçınır: Sermayenin farklı kesimleri küresel hareketliliğe dair devletten farklı beklentilere sahipken, devlet, sermayenin farklı fraksiyonları arasında nasıl arabuluculuk yapar?

Ulus-ötesi sınıf formasyonu tezi

Wood ve Tsoukalas'a benzer şekilde bir başka grup Marksist araştırmacı da, sermayenin, toplumsal ilişkilerini yeniden üretmek ve ulus-ötesinde yayılabilmek için öncelikle ulusal bir temele ihtiyaç duyduğunu iddia eder. Onları diğer Marksist düşünürlerden ayıran, doğmakta olan *ulus-ötesi kapitalist sınıfın* kapitalizmin artan küreselleşmesinin ardındaki esas güç olduğunu ileri sürmeleridir (Gill 1990; Cox 1987; Van der Pijl 1998; 2001/2002).

Bu yeni-Gramscici araştırmacılar, sermayeyi küresel ölçekte bütünleşmiş olarak değerlendirirler ve ulusal sınırları aşan siyasi güçlerin varlığına işaret ederler. Fakat bu yaklaşımda *sermayenin ulusal etiketlenişi aşıyor olmakla birlikte*, Wood'unkinden çok da farklı olmayan bir şekilde, *temelde ulusalcılık yatmaya devam eder*. Bu özellik, ulus-ötesi sınıf, birçok farklı ulustan kapitalist sınıfın birbirine benzerliği temelinde tanımlandığında kendisini gösterir. Böyle bir sınıf, kendisine has ulus-ötesi sınıf çıkarlarının varlığıyla ayırt edilemez ve ancak çıkarları ulusal kapitalist sınıf çıkarlarının bir toplamından ibaret görülerek "ulus-ötesi" olarak tanımlanır. Alternatif bir görüş ise ulusal benzeşmeleri değil, sermayenin uluslararası alanda bütünleşmesini, dolayısıyla da tek bir çıkarı vurgular. Örneğin Sklair (2001, 2002), ulus-ötesi bir kapitalist sınıf formasyonunun ulusal çıkar kavramının altını oyduğunu iddia ederek, sınıfları devlet merkeziliğinin dışında düşünme gereğini vurgular. Fakat Sklair, devleti sermayenin artan ulus-ötesi bütünleşmesi bağlamında yeterince kuramsallaştırmayı başaramaz.⁹

Öte yandan diğer bazı araştırmacılar, sınıfın ulus-devlet merkezli tanımlamasını eleştirerek,¹⁰ kökenleri 1980'lerin post-emperyalizm teorilerinde bulunan (bkz. Becker vd. 1987) devletin

9 Sklair, devleti sınıf kavramıyla karıştırarak, "küreselleşen bürokratları ve politikacıları" ("devlet fraksiyonu") ulus-ötesi kapitalist sınıfın bileşenleri arasına dahil eder.

10 Van der Pijl, Gill ve Sklair'in eleştirileri için bkz. Robinson ve Harris (2000) ve Robinson (2001/2002).

ulus-ötesileşmesi teorisini geliştirmişlerdir.¹¹ Bu Marksist araştırmacılar, ulusal burjuvazilerin eski uluslararası ittifaklarının, koordinatları artık ulusal olmayan ulus-ötesi burjuvaziye dönüştüğünü iddia ederler (Robinson 2002, s. 215).¹²

Devletin ulus-ötesileşmesi tezi, ulus-devletin *dönüşerek daha büyük bir ulus-ötesi devlet yapısının içine çekildiğini* öne sürer. Üretim sürecinin küresel olarak ademi merkezileşmesi ve parçalanmasıyla ulusal üretken yapıların ulus-üstü bütünleşmesi, sermaye birikimini ve sınıfları ulus-devlet karşısında yeniden tanımlar (Burbach ve Robinson 1999; Robinson ve Harris 2000; Robinson 2001a, 2002) Son yıllarda her ülkede “yerel” baskın grupların ulus-ötesileşmiş fraksiyonlarının ortaya çıkışına karşılık (Robinson ve Harris 2000, s. 23) (ulus-ötesi proletarya üzerine bazı yansımalarıyla), devlet bir sınıf ilişkisi olarak da ulus-ötesileşmektedir. Ulus-devletler ve çeşitli ulus-üstü kuruluşlar, ulus-ötesi bir devletin parçaları olarak, küresel piyasaların kod ve kurallarının standartlaştırılması yoluyla dünyayı küresel kapitalizm için bütünleşmiş tek bir alana dönüştürmeyi amaçlarlar (Robinson ve Harris 2000, s. 29; Robinson 2002, s. 220-223). Bu çerçevede, ulus-üstü kuruluşlar sadece dünya burjuvazisinin dünya işgücü karşısındaki araçları olmakla kalmaz aynı zamanda bazı sermaye fraksiyonlarının diğerlerine karşı araçları da olurlar (Robinson ve Harris 2000, s. 29). *Ulusal fraksiyonları bastırır ve ulus-ötesi fraksiyonların çıkarlarını desteklerler.*¹³

- 11 Öte yandan Glassman (1999, s. 673), “devlet aygıtının giderek daha fazla, sermaye birikimini, milliyetleri ne olursa olsun en fazla uluslararasılaşmış yatırımcılar için kolaylaştırmaya yöneldiği bir süreç” olarak tanımladığı devletin uluslararasılaşması kavramını ortaya atar. Glassman, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde ulusal ve uluslararası sermayenin devlet içinde eşzamanlı olarak temsil edildiğini kabul eder; ancak coğrafi sınırlara bağlı olmayan yeni bir devlet biçiminin oluşmakta olduğu şeklinde bir iddiada bulunmaz.
- 12 Fakat Block (2001) tarafından yapılan eleştiriye cevaben Robinson (2001b, s. 232), aynı zamanda bu fraksiyon içinde tam bir içsel birliği önleyen çelişen gerilimlerin varlığını da teslim eder.
- 13 Ulus-ötesi devlet tezi, ampirik kanıtla yeterince desteklenmediği gerekçesiyle eleştirilmiştir (bkz. Mann 2001/2002; Arrighi 2001/2002). Aslında Robinson (2001/2002, s. 500) da tezlerini test etmek için daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç olduğunu kabul eder. Robinson, çalışmalarının devam eden bir araştır-

Hem post-empyralist hem de yeni-Gramscici kuramcılar, küresel politik ekonomide 1970'lerden itibaren yaşanan gelişmeleri, *kapitalist yönetici sınıfın uluslararası alanda kendini yeniden örgütleyişiyle* açıklarlar. Bu teorilerin sırasıyla ulus-ötesi şirketlere ya da hegemonik dünya düzenlerini temsil eden daha karmaşık ideolojik ve kurumsal mekanizmalara olan vurguları,¹⁴ bunları fazlasıyla dogmatik yapar. Örneğin Robinson ve Harris, önceliği uluslararası ölçeğe vererek, kolayca, ulus-devletlerin ulus-ötesi kapitalist sınıfın iradesine teslim olduklarını ileri sürerler. Böylece ulus-devletin sınıflar (sınıf fraksiyonları) arasındaki uyuşmazlıklar karşısında sürekli olarak yeniden tanımlandığı gerçeğini yok sayarlar. Bu Marksist açıklamalar, emek ve sermaye arasındaki mücadeleye analizde hiç alan bırakmamanın yanı sıra, ulusal sınıf fraksiyonlarının, küresel alanda daha fazla varlığa sahip sermaye fraksiyonlarına kendiliklerinden tâbi olduklarını da kolayca varsaymaktır. Birçok ülkede, küresel yönelimli fraksiyonların sermayenin hegemonik kesimi haline gelişi, dünya kapitalizminin gelişimindeki belirli bir tarihsel aşamaya karşılık gelir.

Reform süreci, büyük "Türk" bankalarıyla dünyanın en büyük bazı bankaları arasındaki bağlantıları geliştirmeye hizmet ettiğinden, Türkiye banka reformunun analizi bu teorinin bazı öğelerini sergiler. Ancak devletin reform sürecindeki kimi müdahaleleri aynı zamanda en az küresel yönelimli fraksiyonu da içeren toplam sermaye için birikimin yeniden üretimi ve ilerletilmesini de gözetiyordu. Kısacası devletin sınıf temelli yapısını analizin merkezine koymak ve bu temelde, devletin sermaye

ma projesinde teorik önermelerde bulunma ve araştırmayı derinleştirmek için yön çizmeyi amaçlayan, başlangıç tahminleri olduğunu belirtir. Ancak Robinson ve Harris (2000, s. 20-21), ulus-devlet olgusunun sermayenin küreselleşme sürecinde devam eden varlığının, küreselleşmeyi dünya kapitalizminin gelişiminde çığır açan bir kayma olarak değerlendiren görüşlerini yanlışlamadığının altını çizer. Ulusal ve ulus-ötesi sınıf fraksiyonları ve bunların aralarındaki çatışmalar bir arada var olabilir. Fakat "materyalist analiz için önemli olan, tarihsel süreçler açık uçlu olduğunda bile, söz konusu tarihsel devrimin yönünün ve bunun altındaki eğilimlerin anlaşılmasıdır." Robinson ve Harris'e göre, *sermayenin ulus-ötesileşmesi süreci karşısında eğilim devletin ulus-ötesileşmesi yönündedir.*

14 Bu iki yaklaşımın eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Colas (2002, s. 197-203).

fraksiyonları arasındaki tarihsel olarak belirlenen ve üzerinde çekişmeler sergilenen arabuluculuğunu araştırmak gereklidir.

Burada, fraksiyon teorisiyle ilgili olarak ortaya koyduğumuz gibi, çelişkilerin kendilerini nasıl sergileyecekleri konusunda aşırı genelleştirme tehlikesi bulunur. Dolayısıyla, Marksist teoriye dair değerlendirmemizle öne çıkan konulara odaklanmamız ve bunları Türkiye banka reformuna bir ön analiz şeklinde uygulamamız uygun olacaktır.

Türkiye analizine ilişkin çıkarımlar

Ulus-devletin yerini ulus-üstü bir devlet biçiminin alıp almadığı ya da ulus-devletin sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminde temel bir dayanak noktası olarak kalıp kalmayacağı soruları açık uçlu ve tarihsel niteliktedir. Ancak Marksist kuramcıların ulus-ötesi sınıf formasyonu ile ilgili şu savlarının Türkiye örneğinde de gözlemlendiği söylenebilir:

1. Ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumu süreci ve ulus-devletin bu süreçteki rolü:

Marksist tartışmalarda öne çıkan konu, yurtiçi yönelimli sermayeler karşısında ulus-ötesi çıkarlar paylaşan ulus-ötesi bir kapitalist sınıfın oluşmasıdır. Robinson ve Harris'i doğrular şeklinde, Türk devletinin, IMF'yle (ve diğer bazı ulus-üstü kuruluşlarla) işbirliği içinde, Türk sermayesinin yoğunlaşmış, küresel yönelimli ve daha fazla küresel birikim peşinde koşan belirli bir fraksiyonu adına, sermaye birikiminin küresel ölçekte ilerletilmesini desteklediği görülür.

2. Üçüncü Dünya sermayesinin ulus-ötesi yönelimi:

Robinson ve Harris (2000, s. 35), ulus-ötesi sınıf formasyonunun en zayıf olduğu ve “ulusal” burjuvazilerin hâlâ devleti kontrol edebildikleri Üçüncü Dünya'da bile, sermayenin bazı bölümlerinin Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (UDY) yaparak ve birikimin küresel döngüleriyle bütünleşerek, gidecek daha çok ulus-ötesi sermayenin bir parçası haline gel-

diklerini iddia ederler. Bu nokta çok önemlidir, çünkü ilerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi, Kuzey ve Güney arasındaki kutuplaşma düşüncesi, Marksist araştırmacılar arasında hâlâ yaygınlığını korumaktadır. Ampirik analiz, Robinson ve Harris'i (2000) doğrular şekilde, sermayenin son dönem yeniden yapılanması sırasında önde gelen Türk holdinglerinin, artan UDY'ler yoluyla da olmak üzere, küresel birikime daha çok yöneldiklerini göstermektedir. Türkiye'ye uluslararası iş bölümünde bir yer tayin etmek, tekil Türk sermayelerinin küresel sermaye döngüsündeki birbirinden farklı pozisyonlarını göz ardı etmek anlamına gelir.

3. Sermayenin küresel birleşme ve satın almalar (B&S'ler) yoluyla ulus-ötesi yoğunlaşması, ulus-ötesi burjuvazinin gelişimine katkı yapar:

Robinson ve Harris'in (2000, s. 34) sermayenin küresel B&S'ler yoluyla artan yoğunlaşması tezi, önde gelen Türk holdinglerinin Türk bankacılığındaki yabancı ortak arayışlarıyla doğrulanmıştır. Holdingler küresel finans piyasalarında güçlenmek için, bankacılık ayaklarını devlet desteğiyle yeniden yapılandırıp, dünyanın önde gelen bankalarıyla ortaklık kurmaya yönelmişlerdir. Bu holdingler, sadece üretim faaliyetlerinde değil, finans ayaklarında da gittikçe daha çok küresel sermayenin bir parçası olma arayışındadırlar. Bu sürecin halen devam ediyor oluşu, ulus-ötesi devlet tezinin kapitalizmin Türkiye'deki geleceğine dair önemli ipuçları verdiğini gösterir. Robinson ve Harris (2000, s. 38) bu noktaya küresel ölçekte işaret ederler:

Tabii ki, hâlâ yerel ve ulusal sermayeler vardır ve önümüzdeki uzun bir zaman boyunca da olacaktır. Fakat ayakta kalacaklarsa, "yerellikten uzaklaşmalı" ve hegemonik ulus-ötesi sermayeye bağlanmalıdırlar. Mekânsal olarak kısıtlanmış sermaye, ulus-ötesi hareketliliğe sahip muadiliyle rekabet edemez.

4. Hissedilmeye başlanan dünya ekonomik krizinin, bu krizlerden etkilenen ülkelerdeki yerel kapitalistlerin ulus-ötesi bütünleşmesini hızlandırması:

Robinson ve Harris (2000, s. 39), Asya krizi sonrasında Güney Kore'deki güçlü finansal-sınai sermaye gruplarının ("chaebol"ler)* yeniden yapılanmalarına işaret ederler. Chaebol'ler ulusal varlıklarını ulus-ötesi şirketlere satmaya zorlanmışlar ve aynı zamanda dünyanın başka bölgelerinden şirketlerle ortaklıklara girişmişlerdir. Bu gözlem, Türkiye örneği için de geçerlidir. 1990 sonlarındaki Asya ve Rusya krizlerinin olumsuz etkilerinin Türk finans piyasalarında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki krizle daha da ağırlaşmasıyla, Türk holdingleri de bankacılık ayakları dahil olmak üzere, genel şirket stratejilerini yeniden belirleme ihtiyacı duydular. Küresel pazara yönelim amaçlı bu yeniden yapılanma, kitapta detaylı şekilde ele alınacağı üzere, Türkiye içinde ve dışında yabancı ortak arayışlarını ve artan UDY'leri içeriyordu.

Bu araştırmacılar IMF'nin, krizleri Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde daha fazla baskı kurmak ve böylece onların küresel şirketlere daha fazla açılmalarını teşvik etmek için "kullandığını" ileri sürerler (Robinson ve Harris 2000, s. 44). Robinson ve Harris'in bu savı, Türkiye örneğinin ampirik çalışması tarafından doğrulanmamıştır. Türk bankalarının (ve holdinglerinin) yeniden yapılanmalarının basitçe bir IMF tuzağı sonucu olmadığı görülmektedir. Türk FK'sinin bir fraksiyonu, diğer büyük ve dışa yönelik sermayelerle birlikte, Türkiye'deki değişimi yönlendirmiş ve Türk burjuvazisi içindeki hegemonyasını sağlamlaştırmıştır.

5. IMF, belirli ulusal çıkarlara indirgenmemesi gereken ulus-ötesi kapitalist çıkarları gözetebilir:

Mann (2001/2002, s. 466), Robinson ve Harris'i eleştirirken IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların personelinin, kendi ülkelerinin ulusal kapitalistlerinin çıkarlarını koruduk-

(*) Chaebol: Daha ziyade "aile şirketi" olarak örgütlenmiş Güney Kore holdinglerine verilen isim – e.n.

larını iddia eder. Ancak Robinson (2001/2002, s. 504-505) bu görüşü, “Mann’ın muhakemesindeki ulus-devleti merkeze alan vahim hata”dan kaynaklandığı gerekçesiyle eleştirir. Robinson, hegemonik ulus-ötesi sermaye fraksiyonlarının pek çok ulus-devlet üzerinde yönlendirici bir etki kazandığını ileri sürer. Bu açıdan bakıldığında, IMF’de çalışan çeşitli hükümetlerin yetkilileri, bu organizasyon içinde, tâbi oldukları devletin (örneğin “Amerikan”, “Alman” ya da “Japon”) çıkarlarını değil de, pekala ulus-ötesi kapitalistlerin çıkarlarını gözetiyor olabilirler. Robinson’a göre, “bu, o halde, devlet politikaları ve uygulamaları ve bunları güdüleyen toplumsal güçlerin özgül ve değişim halindeki tarihsel kümelenmeleriyle ilgili ampirik bir soru haline gelmektedir.” Diğer bazı yazarlar, örneğin Panitch ve Gindin (2004) veya Gowan (2003), IMF’yi kapitalizmin ABD tarzı bir versiyonunun hegemonyasının dışavurumu olarak görürler. Bu çalışma, küresel kapitalizmin bugünkü biçiminin, belirli bir ABD tarzı kapitalizme dayalı Amerikan hegemonyasına atfedilip atfedilemeyeceği tartışmasına girmez. Bu tartışmadan bağımsız olarak sadece, IMF’nin ulusal orijinlerine göre belirli sermayelerin bir temsilcisi olmadığını ileri sürer.¹⁵

Türkiye banka reformunda IMF rolünün analizi, IMF’yi ve diğer uluslararası kuruluşları, sadece gelişmiş ülkelerin sermayelerinin temsilcileri olarak görmenin, ulus-devletlerin bu kuruluşlarla arasındaki daha karmaşık ilişkiyi göz ardı ettiğini göstermektedir. IMF, Türkiye örneğinde, belirli yerel sınıf güçleri dengesi üzerinde, Türk devletinin parçası olarak etkin bir şekilde hareket etmiştir. Bu yüzden IMF’nin, belirli ulusal gündemlere sahip dünya sermayesinin (gelişmiş belirli sermayelerin) kuruluşu olarak sunulması daha doğru olur. IMF, sermayenin küresel döngüsünün genişlemesi ve yeniden üretimine hizmet eder.

15 Bu çalışma dünyanın Amerikan sermayesinin hegemonyası altında yapılandırıldığı şeklindeki iddialı bakış açısını paylaşmamaktadır. Zira bu önemli bir tartışma olmakla birlikte, Türkiye örneği bu temelde açıklanamaz.

Ulus-devlet küresel sistemde ayrı bir konum işgal ediyor mu?

Yukarıdaki kuramsal tartışmaların pek çoğunun arka planında yatan ve Türkiye tartışmasında da kesinlikle önem taşıyan bir konu, ulus-devletlerin devletlerarası sistemde (genellikle bir hiyerarşi içinde) ayrı konumlara sahip oldukları düşüncesidir. Uluslar ve devletleri, ulus içindeki birikim kalıbı hakkında fikir verdiği varsayımıyla, çoğunlukla “merkez”, “çevre”, “yarı-çevre” vs. kavramlarıyla nitelendirilirler. Oysa küresel yapıda uluslara belirli tek bir pozisyon atlamak, sermayenin yeniden yapılanması çerçevesinde, sermayenin bazı fraksiyonlarının ve bazı tekil sermayelerin küresel birikimle belli birtakım ilişkiler içindeyken, diğer fraksiyonlar ve tekil sermayelerin başka konumlara sahip olduklarının görülmesini engeller. *Yapısal değişimin analizi, söz konusu “pozisyonların” dönüşmekte olduğunu ve ulus içindeki tüm sermayelerin aynı pozisyonu işgal ettiğini varsaymak için hiçbir neden olmadığını görebilmelidir.*

Buna rağmen, ulusların belli pozisyonlara sahip oldukları görüşü oldukça yaygın olup, üzerinde düşünülmelidir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ilk emperyalizm teorileri ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ikinci dalga emperyalizm teorileri, dünyada uluslar arasında bir hiyerarşi olduğu varsayımından hareket ediyordu. İlk dalgadaki teoriler, daha çok belli başlı Avrupa devletleri arasında dünyaya hâkim olmak için verilen güç mücadelesine odaklanmıştı (örneğin Bukharin 1915, Hilferding 1910, Kautsky 1914 ve Lenin 1917). Daha sonraki teori dalgası ise gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlikle daha fazla ilgiliydi (Sutcliffe 2001, s. 139). Bu pozisyon teorilerindeki temel düşünce, artık ürünün çevre ülkelere merkez ülkelere aktarılması sürecinde bu iki ülke grubu arasında oluşan kutuplaşma ve de bunun sonucunda çevre ülkelerde ekonomik gelişmenin engellenmiş olmasıdır. Bunlara örnek olarak Bağımlılık Teorisi (Baran 1957, Frank 1966, Amin 1974), Dünya Sistemi Analizi¹⁶ (Wallerstein 1974), ve Yeni Uluslara-

16 “Yarı-çevre”yle ilgili tanımlamalara yer verilse de, kuramsal çerçeve yine de

rası İş Bölümü Tezi' (YUIB) (Fröbel, Heinrichs ve Kreye 1980) verilebilir.

1980'lerin başlarında ortaya çıkan YUIB tezi ulus-devletlerin dünya kapitalizminde işlevsel pozisyonlara sahip oldukları düşüncesi üzerine kurulmuştur. Tez, çevre ülkelerdeki düşük işgücü ücretleri nedeniyle merkez ülkelerdeki sermayenin sanayi üretimini çevreye kaydırarak, merkezde sanayisizleşmeye yol açtığını ileri sürer. YUIB teorisyenleri, bu işbölümünün oluşumunda, ulus-ötesi şirketlerin –özellikle ucuz işgücü kullanımı yoluyla– maksimum kâr arayışının belirleyici olduğunu ve bunun Üçüncü Dünya'da gerçek bir gelişme sürecine yol açmadığını iddia ederler.

Uluslararası işbölümü meselesi, Türkiye'deki son dönem tartışmalarda büyük önem taşır. Üçüncü Bölüm'de bahsedileceği gibi, tartışmayı Türkiye bağlamına çeken ulusalcı/kalkınmacı araştırmacılar, ekonomideki neoliberal yönelimi, Türkiye'yi, ulus-ötesi şirketlerin bir şubesi haline getiren YUIB, yabancı sermaye ve onun küresel kuruluşlarının dayatmasına atfederler. Bu durum, devletin öncülüğünde bağımsız, ulusal alanda entegre edilmiş bir kalkınma stratejisi pahasına uygulanmıştır.

Yukarıda tartışılan ulus-ötesi devlet tezi, dünya ekonomisinin bu şekilde bir bölümlenme temelinde tanımlanmasına karşıdır. Bu teori, kapitalist sınıf fraksiyonlarının küresel üretim sistemi içerisinde ulus-ötesi bütünleşmelerinin, küresel işbölümünün uzamsal boyutunu konu dışı bıraktığını iddia eder (bkz. Robinson 2001/2002, s. 502, 503). Bu nedenle, *coğrafi* bir merkez-çevre kutuplaşması yerini, dünyadaki tüm toplumları ve bölgeleri içine alan *toplumsal* bir merkez-çevre kutuplaşmasına bırakmaktadır (Robinson 2001a, s. 558; Robinson 2001/2002, s. 502-503).¹⁷ Küreselleşme süreci, emperyalizmin karşıtı bir düşünce olan sermayenin ulus-suzlaşmasına

(merkez ve çevre kavramlarından oluşan) bir kuramsal ikilikle kurgulanmıştır.

17 "Üretim sistemlerinin Kuzey-Güney ayrımının ötesine geçen ulus-ötesi entegrasyonu, kalkınmayı 'kalkınanın' ulus olduğu bir ulusal süreç olarak değil, fakat ulus-ötesi bir bağlamda gelişmiş, azgelişmiş ve orta seviyedeki nüfus grupları olarak yeniden düşünmenin gerekliliğini ortaya koyar." (Robinson 2001/2002, s. 502).

götürmektedir: Ulus değil sadece sınıf, dünya toplumsal sistemindeki bölünmenin esas temelini oluşturur (bkz. Sutcliffe 2001, s. 148).

Ulus-ötesi devlet tezinin aksine, dünya sistemi analistleri ve diğer küreselleşme kuramcıları ise küreselleşme sürecindeki son gelişmeleri kutuplaşma/bağımlılık anlamında emperyalizmin aldığı yeni bir biçim olarak görürler (bkz. Sutcliffe 2001, s. 147). Küreselleşme sürecinin, Kuzey ve Güney arasındaki kutuplaşmayı derinleştirdiği iddia edilir: Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomileri Kuzeyli sermayeye açılmıştır, çünkü aksi takdirde sadece ekonomik durgunluğa değil siyasi istikrarsızlığa da maruz kalacaklardır (bkz. Radice 2001, s. 14). IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların gözetimi altındaki neoliberal yeniden yapılandırma, Kuzey ülkelerinin Güney ülkeleri üzerindeki gücünü artırmaktadır. Güneyli devletler sömürgeci dönemden beri ilk defa bu kadar bağımlı hale gelmiştir (örneğin Wood 1999, 2002; Hoogwelt 1997; Scholte 1997).

Örneğin Arrighi (2001/2002), Dünya Sistemi Teorisi perspektifinden, bir dünya devletinin gerçekten de oluşum halinde olduğunu kabul eder (s. 473-474). Ancak Kuzey-Güney ayrımının önemi, özellikle dünya-devleti oluşumu sürecini şekillendirmesi açısından devam etmektedir. Güney'de imalat faaliyetlerinin yayılması, iki formasyon arasındaki gelir farkında herhangi bir azalmaya yol açmamıştır (Arrighi 2005, s. 34).¹⁸

Pozisyon teorilerindeki temel eksiklik, Üçüncü Dünya'nın yerel ekonomilerindeki değişimlerin hemen dış güçlere atfedilmesi ve bu ülkelerin "iç" sınıf dinamiklerinin görmezden gelinmesidir. Overbeek'in (1990, s. 13-14) belirttiği gibi, uluslararası işbölümündeki konumun dünya ekonomisinin yapısındaki temel belirleyici olduğu savı, *öncelikle sınıflar ya da sınıf fraksiyonlarının değil, coğrafi birimlerin konumlarını* göz önüne alır (ayrıca bkz. Jenkins 1984). Aslında kapitalist sınıf ilişkileri,

18 Robinson (2001/2002, s. 502) buna karşılık, Arrighi'nin kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla'yı Kuzey ve Güney arasında devam eden eşitsizliğin bir göstergesi olarak kullanmasını eleştirir. Robinson bunun ulus-ötesi sınıf formasyonuna dahil olan süreçleri gizleyen ulus-devlet-merkezli bir veri olduğunu iddia eder.

en başından beri küresel bir çerçevede konumlanmıştır (dünya ekonomisi).

Bu konu, Türkiye'deki yeniden yapılanmanın incelenmesinde yaşamsal önem taşır. Türkiye'yi sermayesi bağımlı, devletini de birikim koşullarını temin etmekte yetersiz bir "çevre" ülke olarak tanımlamak yerine, bu çalışma oldukça farklı bir analiz geliştirmektedir. Nitekim ilerleyen bölümlerde, Türk sermayesinin farklı bölümlerinin farklı yollarla küresel bütünleşme sağladıkları ve bu farklılığın devlet (ve IMF) tarafından gözetildiği gösterilecektir.

Pozisyon teorileriyle bağlantılı bir şekilde, gelişmekte olan ülkelerde IMF yapısal uyum programlarının neoliberal bir yeniden yapılanma dayattıkları ve bu ülkeleri küresel sermayenin çıkarına ekonomik yapılar kuran politikalara hapsettikleri yaygın bir iddiadır. Diğer bir deyişle, "dışarıdan-içeriye" yaklaşımı literatürde neredeyse tartışmasız bir şekilde kabul edilmektedir. Örneğin Yaghmaian (1998, s. 259, 261), IMF politikalarının, ulusal düzeyde uluslararası birikime hizmet eder nitelikte bir kurumsal yeniden yapılanma ve ücret düzenlemeleri gerçekleştirerek, dünya pazarıyla bütünleşmeye hizmet ettiğini ileri sürer. Bu noktada, uluslararası rekabet gücünün maliyetini daha düşük reel ücretler ve daha yüksek verimlilikle taşıyan ise emektir. Vurgulanan bu son gözlemlere bir itirazım olmamakla birlikte, sorgulamak istediğim, emeğin tâbiyetine yol açan etkenin ne olduğu konusundadır. Yaghmaian bu politikaların, IMF'nin de aralarında yer aldığı ulus-üstü kuruluşlar tarafından, farklı ulusal bağlamlarda dikte ettiğini vurgular:

Borç arayışındaki devletlerin, sermayelerin küresel döngüdeki yapısal ve düzenleyici koşullarını kabul ederek, uluslararası birikimin önündeki ulusal engelleri kaldırmaları gerekmektedir.

IMF'nin reform sürecinde Türk devleti karşısında sergilediği "dediğim dedik" duruş, gerçekten de bizi böyle bir çıkarıma götürebilirdi. Aslında IMF, Türk devletinin kendi kendine

uygulamakta zorlandığı bazı politikaları yaşama geçirmesi için baskı yapmıştır. Fakat Türkiye örneğiyle ilgili ampirik inceleme, IMF'nin banka reformu sürecinde aktif bir şekilde Türk devletiyle birlikte hareket ettiğini göstermektedir. IMF'yi Batı kapitalizminin bir temsilcisi ve Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hedeflere sahip bir kurum olarak görmek, Türkiye'de ortak bir çıkar olduğunu, IMF'nin dünya ekonomisinde Türkiye'nin belirli bir rol oynamasını istediğini ve bu rolü güvence altına almak için politikalar dayattığını ima etmek anlamına gelir. Ancak burada, "gelişmekte olan ülkelerdeki" belirli sermaye fraksiyonlarının da, uluslararası sermayenin bir parçası haline gelebilmek için söz konusu ulusal yeniden yapılanmayı istedikleri göz önüne alınmalıdır.

Bu konu, sermaye birikimi sürecinde sermaye fraksiyonlarının birbirlerine karşıt çıkarlara sahip oluşlarına ve devletin bu çelişen çıkarlar arasındaki arabuluculuğuna işaret etmektedir. Takip eden bölüm, yukarıdaki literatür taraması ışığında, bu kitabın ampirik analizine bir temel oluşturacaktır.

Türkiye örneğinde incelenmesi gereken sorular

Bu çalışmada, Türkiye'de sermayenin yeniden yapılanmasını anlayabilmek için, dış güçler olarak anılan etkenlerin "içselleştirilmesinin" Türkiye hakkında farklı bir düşünüş geliştirmeye nasıl olanak verebileceği sorusundan yola çıktım. Bu, Türkiye'nin küresel birikimin bir parçası olarak incelenmesine ve Türk devletinin, sermayenin değişik uzamsal gündemlere sahip farklı kesimleri arasında bir arabulucu olarak ele alınmasına olanak sağlamaktadır. Soruyu bu şekilde formüle etmek, Türkiye'deki değişimin, devlet-küreselleşme ilişkisi bağlamındaki yaygın tartışmaların ileri sürdüğünden çok daha farklı bir şekilde açıklanmasına olanak verir.

Bu bölümde incelenen konular temelinde, Türkiye örneğinde araştırılmak üzere şu sorular açığa çıkmaktadır:

- Bankacılık sektöründeki kriz bağlamında, devletin sermayenin yeniden üretimindeki rolü,

- Devletin, farklı uzamsal birikim kalıplarına sahip sermaye fraksiyonları arasındaki arabuluculuğu,
- Türk FK'sinin yeniden yapılanmasında içselleşen bir unsur olarak yabancı sermayenin banka reformuna dahil olması,
- Türk FK'sinin küresel sermayeyle bütünleşmesinin, Türk devletince bir birikim stratejisi olarak görülmesi,
- IMF'nin iç politikadaki rolü.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye banka reformu sırasında, devletin sermaye fraksiyonları arasındaki çatışan ilişkilerdeki arabuluculuğunu, özellikle de IMF'nin yakın gözetimi bağlamında ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Türk FK'sinin fraksiyonlarını belirlemede toplumsal sermaye döngüsünü temel almaktadır. Bu fraksiyonlar birikim döngülerine göre tanımlandıklarında, belirlenen fraksiyonların ölçek ya da milliyet temelinde yapılan –ki bu “olağan” yoldur– ayrıştırmalarla örtüşmeyeceği görülür. Devletin banka reformu politikalarına dair, tekil sermayeler arasındaki bağlantı veya ittifakların tanımlanmasında iki kriter yaşamsal önem taşır. Birinci kriter, tekil sermayelerin toplumsal sermaye döngüsünün hangi noktasında artı-değeri yakaladıkları; ikincisi ise döngünün hangi noktalarında küresel bütünleşmeye entegre oldukları ve artı-değerin üretimi ve bölüşümü açısından, hangi özgül biçimde bu bütünleşmeyi gerçekleştirdikleridir.¹⁹

Sorunsal bu şekilde ortaya konulduğunda, devlet politikasının bu kriterler üzerinde etkili olduğu görülebilir. Türk devleti, (IMF gözetimi altında) FK'nin bazı kesimlerinin belirli biçimlerdeki küresel entegrasyonlarını ilerletecek şekilde, bankacılıktaki reformu yönetmiştir. Bunu yapmak için de, diğer sermayelerin uyguladığı başka birikim biçimlerinin önünü kesmek durumunda kalmıştır.

19 Herhangi bir değişim sürecine fraksiyonel yaklaşımın uygulanmasında, fraksiyonların esneklikten uzak bir şekilde tanımlanması tehlikesi vardır. Fraksiyonların belirlenmesi, sermaye döngüleri arasındaki bölünmeler ama özellikle uzamsal bölünmelerle ilgilidir ve bu, kapitalist gelişimin belirli bir evresine karşılık gelir. O halde, fraksiyonel yaklaşımın herhangi bir özgül çerçeveye uygulanmasında, aşırı formüleştirmeden ya da ön-belirlenimcilikten (*pre-determinism*) kaçınılması gerekir. Bu, fraksiyonlar arası bölünmeleri, belirli bir örneğin açıklığa kavuşturulmasında uygun olacak şekilde, spesifik bağlamlar için ayrı belirleyebileceğimiz anlamına gelir.

Böyle bir çerçeve içerisinde, küreselleşme bir dış güç değil, fakat üretim ilişkilerinin ulus içerisinde yeniden üretilmesinde içsel bir bileşen konumuna gelmektedir. Bunun nedeni de, birikimin alanıyla ulusal alanın örtüşmemesidir. Sermayenin farklı kesimleri küresel birikim süreciyle farklı yollarla bütünleşmektedirler ve devlet çeşitli mekânsal gündemlere sahip sermaye fraksiyonları arasında arabuluculuk işlevini yerine getirmektedir.

Sonuç

Küreselleşme üzerine yapılan tartışmaların çoğu, ulus-devletle küreselleşen sermaye arasındaki karşıt konumlandırmaya hap solmuştur. Analizin bu karşıt konumlandırmanın ötesine geçebildiği durumlarda ise ulus-devletin rolü tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

Bu çalışma, ulus-devletin yerel birikim sürecinin küresel süreçle bütünleşmesini yerel sınıf güçleri dengesi üzerinde gözettiğini iddia etmektedir. Burada devlete, sınıf mücadelesiyle sürekli olarak yeniden tanımlanan bir yapı olarak yaklaşılmaktadır. Bu nedenle devletin, yabancı sermaye dahil, sermayenin bölünmüş çıkarları arasındaki arabuluculuğu, ulus-devletin sermayenin küresel genişlemesi bağlamında kuramsallaştırılmasında merkezî bir konu olmaktadır.

Bu önerme yine de, devlet politikasının “okunabileceği” hâzır bir formül sunmamaktadır. Tam tersine, devlet politikasının karşı karşıya kaldığı çelişkileri belli bir çerçeve içerisine oturtmayı denemektedir. Bu durum, farklı uzamsal ve tarihsel bağlamlarda belirli devlet politikalarının altında yatan belirli sınıf güçlerini ortaya çıkaracak detaylı örnek olay çalışmalarına duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

Türkiye çalışması, ulus-devlet ve sermayenin küreselleşmesi arasındaki ilişkinin tarihsel bir incelemesini içermektedir. Bu çalışmanın detayları takip eden bölümlerde sunulmakla birlikte, iki önerme bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Birincisi, eğer devlet politikasının tüm sermaye için bir “çev-

resel” ekonomi statüsü doğurduğu çıkarımına yol açıyorsa, Türkiye’yi böyle bir statüde tanımlamak yarar sağlamayacaktır. Türkiye’de ayrı sermayelerin özgül tarihleri vardır ve doğuştan böyle bir ulusal etiketle sınırlanmamışlardır. Devletin arabuluculuk yapması gereken çelişkileri tanımlayabilmek için, bu sermayelerin özgül birikim kalıpları incelenmelidir.

İkincisi, IMF Türkiye’de banka reformunun bütünleyici bir parçası olsa da, rolünün Türk devletine tek bir reform “senaryosu” ve kesinlikle de “kuralsızlaştırma” anlamı taşıyan bir senaryo dayatmak olduğu varsayılmamalıdır. IMF’nin çok geniş kapsamlı gündemleri olabilir, fakat belirli bir reform sürecinde, IMF de tıpkı devlet gibi, sermayenin aynı çelişen çıkarlarıyla karşı karşıya kalmakta ve Türkiye örneğinde olduğu gibi, bu çelişkiler kesinlikle basitçe yasalarla çözülememekte, fakat sınıfsal süreçlerin nasıl açığa çıktığına bağlı olmaktadır.

Şimdi hikâyenin detaylarına geçebiliriz.

TÜRKİYE BANKA REFORMU ÜZERİNE SÖYLEMLER

Giriş

Türkiye ekonomisi yaşanan iki finansal krizin ardından şiddetli bir durgunluğa girerken, banka reformu, medyada odak noktası özellikle banka yolsuzlukları olan tartışmaların merkezine oturdu. Bu bankaların batma sebepleri neydi? Bankacılığın iyileştirilmesi için çözüm ne olabilirdi?

Politik ekonominin farklı okulları arasında Türk bankacılığının karşı karşıya kaldığı problemin kaynağı, krizlerin ele alınış yolları ve gerekli yapısal reformlarla ilgili derin bir anlaşmazlık bulunur. Bu tartışma, çoğunlukla farklı amaçlardan hareket edilen, dolayısıyla farklı temaların farklı yorumlara yol açtığı bir düzlemde yapılmıştır.

Bu bölüm, Türkiye ekonomisinde banka reformuna eşlik eden değişimi farklı teorilerin nasıl açıkladıklarına yer vermektedir. Bu tartışma, farklı dünya görüşleri ve analitik kategorilerinin, bu söylemleri nasıl reformun belirli yorumlarına yönlendirdiğini gösterecektir.

Farklı okulların banka reformuyla ilgili özgül görüşlerinin tartışılmasına, öncelikle Türkiye ekonomisine dair genel analitik çerçevelerinin bir analiziyle başlanacaktır. Bu yöntemi seçmemin üç nedeni var.

Öncelikle, politik ekonominin farklı okulları Türkiye banka reformuna yeterince ilgi göstermemiştir. Aslına bakılacak olursa literatürün büyük bir çoğunluğu reform konusundaki ampirik bulguları ve kronolojik olayları ifade etmekle sınırlıdır. Ayrıca pek çok çalışmada banka reformuna birincil önem verilmemekte ve bu konu diğer konularla ilgili tartışmalarda sadece ikincil bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, buradaki literatür incelemesi yalnızca farklı okulların banka reformuna nasıl yaklaştıklarına değil, aynı zamanda bu reformu ekonomik değişimin daha genel çerçevesi içinde nasıl konumlandıklarına da değinecektir.

İkinci olarak, banka reformu, Türk kapitalizminin 1980 sonrası dönemdeki küresel gelişiminde yeni bir aşamayı temsil eder. Reform, kamu borçlanması ve finansal serbestleşme gibi dönemin diğer önemli unsurlarıyla yakından ilişkilidir. 1980'lerin ortalarından sonra, özellikle de 1989'da sermaye hesabının serbestleştirilmesiyle, en büyük müşterisi bankalar olan kamu borçlanma politikası, FK için bir korunma kaynağı haline geldi. Bankalar, yabancı kredileri ve diğer mevduatları devlet tahvillerine yatırarak bundan emsalsiz kazançlar elde ettiler. Ayrıca bankalar, sanayiyle aralarındaki organik bağlar nedeniyle, kamu borçlanmasından kendi holdinglerine doğru para sermayenin yönlendirilmesinde adeta bir köprü işlevi gördüler. Bu yüzden, banka reformu tartışmasını Türkiye ekonomisindeki genel değişimin çerçevesi içinde ele almak, farklı okulların sermaye birikim rejiminin bu önemli yönleri arasındaki bağlantıları nasıl açıkladıklarını ve banka reformunu ne şekilde konumlandıklarını ortaya koyacaktır.

Üçüncüsü, holdinglerin banka sahipliği, bankacılık sektörünün analizinde bu mülkiyet yapısının daha geniş yansımalarının göz önüne alınmasını gerekli kılar. Bankacılık sektörünü tek başına ele almak, holding yapısının yaygın etkilerinin görülmesine engel olur. Bu nedenle farklı okulların genel analitik çerçevelerinden hareket etmek, onların finans ve üretim alanları arasındaki eklemlenmeye nasıl yaklaştıklarını görmemize yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda, aşağıda neoliberal, kurumsalcı, ulusalcı/ kalkınmacı ve Marksist yaklaşımlar gözden geçirilecektir: Türkiye'nin yaşadığı dönüşümü nasıl açıkladıkları, politika gündemleri, banka reformunu ve bu reformda devletin ve IMF'nin rollerini nasıl gördükleri, bu açıklamalardaki katkıların/sınırların/çelişkilerin neler olduğu incelenecektir.

Bu kitap banka reformuna Marksist bir çerçeveden yaklaşıyor. Bu yaklaşım banka reformundaki dinamik sınıf boyutunu öne çıkarmaktadır ve ilerleyen bölümler bu yaklaşımı kullanarak banka reformundaki ayrıntılara daha geniş bir toplumsal ve ekonomik anlam kazandıracaktır. Bu tip bir yaklaşım, sadece etkinsizlik ve piyasa güçlerine dayanan ya da ulusal kalkınmayı geciktiren kurumsal ilişkilere dayalı görüşlerden oldukça farklı bir analitik gündemin tartışılmasına olanak verir. Türkiye banka reformu bağlamında söz konusu alternatif görüşlerin neden sınırlı açılım sağladığı, bu bölümde ele alınacak. Tabii tek bir Marksist yaklaşım olmadığı gibi, Marksist paradigmlar arasında mutlak bir ayrım da yoktur. O halde, bu bölüm aynı zamanda, banka reformuna dair bir dizi Marksist temelli soruyu da ortaya koyma girişimidir.

Neoliberal yaklaşım

Neoliberal söylem, olanak tanındığı takdirde, piyasa güçlerinin tüm toplumun çıkarlarına hizmet edeceğini ileri sürer. Bu yaklaşım, ekonomideki başarısızlıkları etkin olmayan ve rant peşindeki devlet müdahalesiyle açıklar. Neoliberaller, piyasa güçlerinin işerlik kazanması için devletin daha önemsiz bir ekonomik rol oynamasını talep ederler (Aktan 1997). Bu bağlamda, mali sıkılık, anti-enflasyonist politika, artan rekabet gücü ve özelleştirme, finansal krizlerin üstesinden gelmek ve makroekonomik dengeleri yeniden inşa etmek için bir çözüm olarak sunulur. Özellikle, tarım ve sosyal güvenlikteki devlet sübvansiyonlarıyla yüksek bütçe açıkları ve kamu kesimi borçlanmasının ortadan kaldırılmasının gerektiğini ileri sürerler (bkz. Çolak 2001; Akçay, Alper ve Özmucur 1996; Akçay, Alper ve

Özmucur 2001, Akçay 2001).¹ Ancak öte yandan, neoliberal gündem doğrultusunda uygulanan politikalarla sermayenin çıkar sağlayan fraksiyonlarına bütçeden yapılan faiz ödemelerinin sorgulanması sistematik olarak engellenmiş ve kamu borç stokunu azaltmak amacıyla faiz dışı fazla desteklenmiştir. Söz konusu politikalar son finansal krizde, daraltılmış sosyal devlet harcamaları ve emek aleyhine bir gelir politikası anlamına gelmiştir.

Neoliberalizm, devletten gerçekleştirilecek reformlara dair (IMF denetimi dahil) net bir program da talep eder. Bu yaklaşımda, devlet hem problemin (çarpıklıkların), hem de çözümün kaynağı (çarpıklıkların ortadan kaldırılması) kabul edilir. Bu nedenle neoliberal yaklaşım, piyasa güçlerine yer açmak amacıyla yerleşik muhafazakâr çıkar çevrelerini ve bu çıkarlarla bağlantılı yolsuzlukları derhal ortadan kaldırmayı hedefleyen siyasi bir gündem içerir. Dolayısıyla, reformların başarısızlığı devletin başarısızlığı gibi sunulur (bkz Alper 2001, Eğilmez 2001a).²

Ersel (1999), Çolak (2001) ve Akçay (2001) reform sırasında özellikle bankacılıktaki çarpıklıkların sorumlusu olarak devleti işaret ederler: Mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesinin varlığı, devlet bankalarıyla ilgili problemler (haksız rekabet, vergi kayıpları nedeniyle zayıf finansal yapıları), yolsuzluğa ve bazı bankaların kötüye kullanılmasına neden olan yetersiz düzenleme ve denetlemeler, yabancı bankaların sektöre sınırlı katılımları ve bu bankaların arbitraj gelirlerinden yüksek ölçüde yararlanmaları vs.³

- 1 Daha soldaki liberaller (sözde) rekabetçi piyasalar yaratılması adına holdinglerin gücünün kınlanması gerektiğini ileri sürerler.
- 2 Üç yıllık IMF istikrar programı, başladıktan neredeyse on iki ay sonra çöktüğünde neoliberaler, hükümet yetkililerinin kötü idaresi ile aslında makroekonomik dengesizlikler ve sürdürülebilir olmayan büyüme için çözüm sunabilecek nitelikte olan programdaki bazı tasarım hatalarını eleştirdiler.
- 3 Neoliberal tartışma çerçevesinde, bankacılık sektöründeki yüksek kârlılığa karşın neden sınırlı bir yabancı varlığının bulunduğu sorusuna sıklıkla vurgu yapılır. Örneğin Akçay (2003, s. 170-171), Türk bankacılığındaki “şaşırtıcı” sorunun, “sektör ‘normalin üzerinde ekonomik kârlar’ elde ederken yabancı bankaların daha yüksek verimlilikleri ve ölçekleriyle neden sektörün cazi-

Üstelik devlet tarafından yaratılan istikrarsız makroekonomik ortam göz önüne alındığında, bankaların kredi vermek yerine kendilerine arbitraj geliri sağlayan kamu borcu finansmanıyla meşgul olmalarına da kamuoyu gözünde meşruiyet kazandırılır (Alper vd. 2001). Akçay'a göre, "bankacılık sektörü için kalıcı bir çözüm nihayetinde Hazine'nin borçlanma gereksiniminin azaltılmasına ve dolayısıyla da mali disiplinin artırılıp, kamu sektörü dengesinin iyileştirilmesine" bağlıdır. (Akçay 2003, s. 186). Makroekonomik dengelerin kurulması, bankacılığın kendi finansal aracı rolünün farkına varmasına imkân sağlayacaktır.

Bu kısa özetten, veri olarak kabul edilen ideolojik başlangıç noktası hariç, neoliberal yaklaşımla ilgili pek çok çıkarımda bulunabiliriz.

Birincisi bu yaklaşım, bankaların kendi holdinglerinin genel birikimi içindeki hızlandırıcı (katalitik) rolünü hiç göz önüne almadan finansı soyut bir sektör olarak ele alır (Ertuğrul ve Selçuk 2001; Erzan, Akçay ve Yolalan 2001). "Bankaların sahipleri tarafından kötüye kullanılmasına" zaman zaman değinilse bile (örneğin Akçay 2001; Akçay 2003) bu, Türkiye'de sermaye birikiminin yapısal bir parçası değil de sadece küçük bankaların sahipleri ve politikacıların yolsuzlukları düzeyindeki bir konuymuş gibi değerlendirilir.

İkincisi, tarihsel bir amaç olarak piyasa etkinliği sorunu, bu çalışmanın izleyen bölümlerinin analizini yönlendiren bankacılığın kendi içindeki çelişkiler konusunu, oldukça önemsiz ve kuramsallaştırılmamış bir konu olarak bırakır. Bankacılıktaki çelişkiler genellikle büyük ve küçük bankaların yanı sıra özel ve devlet bankaları arasında görülür. Reformun açıklaması da, yine sadece devlet kaynaklı çarpıklıklar merkez alınarak yapı-

besine kapılmadıkları ve neden benzer yükselen piyasalara kıyasla sektördeki varlıklarının bu derece düşük kaldığı" olduğunu ileri sürer. Bu durumu, sektörde "iltimasa açık ve potansiyel olarak rekabetçi olmayan bir çevre" yaratan gevşek ve keyfi denetimle açıklar. Ancak "yabancı bankaların varlıklarının görünürlüklerini aştığı fark edildiğinde" "çelişkili" durumun ortadan kaybolduğunu belirtir. Diğer bir deyişle, bu bankaların toplam varlıklar içindeki payı, devlet tahvilleri işlemlerindeki paylarından çok daha düşük olmuştur.

lır. Örneğin Akçay (2001, s. 40-42), banka lisanslarının “kredi müşterileri olarak bile itibarları sorgulanabilecek” kişilere dağıtılması, bankacılığın yetersiz denetimi ve mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesi gibi nedenlerden ötürü, kötüye kullanılan bankaların varlıklarını devlete borçlu olduklarını ileri sürmüştür. Diğer taraftan, devlet bankaları küçük bankalarla beraber bankacılıktaki kırılganlığı artırmakla suçlanırlar: “Suistimal ve kötü yönetim bankacılık endüstrisinin ‘küçük banka’ alt sektörüyle sınırlı idi, fakat bunlar devlet bankalarının devasa sorunlarıyla birleştiğinde, tüm bankacılığa yönelik sistemik risk oldukça büyüdü.” (Akçay 2001, s. 40) Bu çarpıklıkların altında yatan neden olarak gözetimci bir düzenleyici ortamın eksikliğine işaret eden Akçay (2003, s. 172) şöyle devam eder:

1994’te hayata geçirilen mevduata yüzde yüz devlet güvencesi, “ahlâki tehlikenin” en uç örneği oldu ve sistemi, iyi yönetilen bankalar aleyhine ve iyi yönetilmeyen, verimsiz ve agresif bankalar lehine bozdu. Sözde “görev zararlarını” yaratmakta elleri serbest olan devlet bankalarına benzer şekilde, mevduat toplama konusunda küçük ve agresif bankaların sergiledikleri sorumsuz tavırlar, riskin devletçe üstlenildiği “mevduatlara yüzde yüz devlet güvencesi” sayesinde küçük köpekbalıklarına risk kalkanı sağlarken, sektörün tamamını zayıflattı.

Dolayısıyla neoliberal siyasi analiz, sistemi değil bireysel oyuncularını ve çatışmaları değil dengeyi temel alır. Böyle olunca da, bu kitabın yeniden yapılanmanın merkezinde olduğunu iddia ettiği sermayeler arası ilişkilerin sistematik olarak yeniden düzenlenişini açıklayamaz.⁴

4 Bankaları, farklı istatistiksel metotlar ve dönemlendirmeler kullanarak, finansal göstergelerin farklı bileşimlerine göre sınıflandıran pek çok başka çalışma bulunur. Bu çalışmalarda, öncelikle, 1980 sonrası dönemde yabancı ve özel bankaların genel olarak devlet bankalarından daha verimli oldukları ileri sürülmektedir. Bu konuda bir literatür değerlendirmesi için bkz. İnan 2000.

Bu çalışmalarda yer alan ikinci iddiaya göre, 1994 krizi sonrası küçük ve orta ölçekli bankalar performans kayıplarına uğrarken, büyük ölçekli bankalar görece olarak daha iyi bir performans ortaya koydular (Mercan ve Yolalan 2000). Üçüncü olarak, pek çok çalışma bireysel mevduat bankalarını verimlilik derecelerine göre sıralayarak, Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu’na dev-

Üçüncüsü, bu yaklaşım devletin banka reformu konusunda yaşanan çelişkilerin yönetilmesinde oynadığı rolü değil, sadece piyasa güçlerinin etkin kılınması ya da çarpıtılmasında oynadığı rolü dikkate alır. Bu da, neoliberal analizde oldukça sınırlı bir siyaset kavrayışına yol açar. Neoliberaller, devletin reform sürecinde mücadele etmek zorunda kaldığı yerleşik çıkarları, sermaye birikimini yeniden inşa ederken oynadığı rolü, finansal krizlere yol açmadan mali kurumların tasfiyesini sağlamanın gerektirdiği hassasiyeti dikkate almak yerine, “doğru” ve “yanlış” politikalar konusunda katı bir duruş sergileme eğilimi gösterirler. Oysa bankaların “hortumlanması” bir ahlâki tehlike problemine indirgenemez ve banka reformu tam rekabeti tesis etme çerçevesinde düşünülemez. Neoliberal analiz, mübadele ilişkileri ve dolaşım alanıyla faiz, enflasyon ve döviz kuru gibi sermaye birikiminin yüzeydeki yansımalarına odaklanırken, banka reformundaki sınıf sorunsalını göz ardı eder (Ercan 2002a, s. 6).

Kurumsalcı yaklaşım

“Kurumsalcılık” genelde olduğu gibi, Türkiye bağlamında da esnek biçimde tanımlanmış bir kavramdır. Açıktır ki, bu yaklaşım odağına kurumları alır, ancak alternatif bir teori ya da dünya görüşü sunmaz. Fakat Türkiye’de sosyal bilimlerde kendisini “kurumsalcı” olarak tanımlayan bir dizi görüş sahibi mevcuttur (Öniş ve Buğra gibi) ve bu bölümde onların çalışmaları ele alınacaktır.

redilen bankaların sektördeki en verimsiz bankalar olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadır (Canbaş ve Vural 2002; Pekmaya, Aydoğan ve Tosuner 2002).

Ancak el konulan bankaların sektördeki en zayıf bankalar olma ihtimalleri olsa bile, bankaların bu şekilde gruplandırılması, bu kadar zayıf bir performans ortaya koymalarına neyin sebep olduğunu netleştirmez. Böylece banka sahibi holdinglerin genel birikim stratejileriyle bankaların mali performansları arasındaki bağlantı açıklanmadan kalır. Ayrıca verimliliği esas alan pek çok banka sıralamasında, en sağlıklı bankalardan bazılarının el konulmayan bankalara göre daha üst sıralarda yer aldığı görüldüğünden, bankaların sadece finansal oranlarını dikkate almak el koyma sürecinin anlaşılmasında karışıklık yaratmaktadır. Örneğin bkz. Canbaş ve Vural, 2002; Pekmaya vd. 2002.

Kurumsalcı yaklaşım, Türkiye ekonomisinin devam eden dönüşümüyle ilgili olarak neoliberal yaklaşımdan daha siyasi ve daha az mekanik bir anlayışa sahiptir. Bu söylemin merkezinde; devlet, uyguladığı politikalar ve bankacılık bağlamında da büyük finansal kuruluşlarla ilişkileri bulunur. Neoliberaler tarafından çarpıklıkların kaynağı olarak suçlanan devlet, kurumsalcılar tarafından küresel piyasalarda verimliliği ve rekabet gücünü artırmak için “sınırlı ve iyi tanımlanmış hedeflere” odaklanmadığı gerekçesiyle eleştirilir. Kurumsalcılara göre, devlet politikaları makroekonomik dengesizlikler ve finansal krizlere yol açmıştır.

Bu nedenle, kurumsalcıların politika önerileri makro dengenin sağlanmasına odaklanır. Kurumsalcılar, devletin bütçeye “fazla yük” getirecek harcama taleplerinden kaçınmak için “sınırlı sayıda iyi tanımlanmış hedefe” odaklanması gerektiği ileri sürerler (Öniş 1996b, s. 506). Bunun için “post-popülist devlete” doğru bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Bu devlet, doğrudan girişimci bir rol oynamak yerine, gerçekleştireceği altyapı yatırımları, bazı temel “bebek sanayilerin” desteklenmesi ve popülist olmayan gelir dağılımı araçlarının kullanımı (vergi reformu ve daha iyi eğitim ve sağlık olanakları gibi) yoluyla, üretkenlik ve birikimi artıran tamamlayıcı bir rol oynamalıdır (Öniş 1999a, s. 470-472).

Bu kitap, Türkiye ekonomisinin yorumlanmasında kurumsalcılarla özellikle “devlet eliyle yaratılmış burjuvazi” ve sermayenin fraksiyonel yapısı konularında bazı temel yaklaşımları paylaşır. Ancak kurumsalcı yaklaşım özellikle kurumsal yapıya odaklandığından banka reformunu sınıf fraksiyonel bir süreç olarak açıklamakta yetersiz kalır. O halde, banka reformunun kurumsalcı yorumunu değerlendirebilmek için öncelikle bu yaklaşımın genel çerçevesini sunmak yerinde olacaktır.

Popülizm ve devletin mali krizi

O'Connor'un (1973) kurduğu çerçeveye uyumlu olarak, Türkiye'de devletin artan borçluluğu, devletin gelir sağlama kapasitesini aşan harcama taleplerinin yol açtığı bir mali kriz

olarak sunulmuştur. Bu sistemik devlet açıkları, toplumdaki *bölüşüm dinamikleriyle* bağlantılı “popülist döngüler” olarak açıklanır (örneğin Öniş 1996b, s. 496).

1987-1993 dönemindeki “popülist döngü” sırasında, devlet harcamaları özellikle ücretliler ve tarım üreticilerine atfedilen, bölüşümden daha fazla pay kapma talepleri yüzünden artış gösterdi (Öniş 1999b, s. 500; Alper ve Öniş 2003a, s. 10). 1980 askerî darbesinin ardından siyasi partilere ve sendika faaliyetlerine getirilen kısıtlamaların 1987’den sonra gevşetilmesiyle, (1980 sonrası istikrar ve dışa yönelim döneminin ilk evresinin “kaybedenleri” olan) işçiler ve tarım üreticileri, kayıplarını telafi etmek için gelir taleplerini artırdılar. Ayrıca (düşük vergi, ucuz ithal girdisi ve kamu bankalarından kredi ayrıcalığı gibi) “kazananları” telafi eden sermayeye yönelik teşviklerden, artan bölüşümsel baskıların ikincil kaynağı olarak bahsedilir⁵ (Öniş 2001, s. 501; Alper ve Öniş 2003, s. 16).

Sermaye hesabının 1989’da serbestleştirilmesi, hükümetin bu bölüşümsel baskılar altında yeniden seçim desteği kazanma hedefiyle bağlantılıdır (Alper ve Öniş 2003a, s. 11; Öniş ve Aysan 2000, s. 129). Bu, sermaye hesabının serbestleştirilmesine karşı bir iddia olarak sunulmaz. Bu iddiayla devletin, bölüşüm baskılarının etkisi altında süreci yanlış yönettiği ileri sürülür. Ekonomiyi dönemsel mali krize götüren ve IMF’yle karşı karşıya bırakan neden, finansal serbestleşme sürecinin kendisinden ziyade popülist döngülerin varlığıdır (Öniş 2002, s. 3). Serbestleşme süreci sadece krizlerin daha da sıklaşmasına katkıda bulunmuştur. Öniş (2002), küresel sermaye hareketlerinin istikrarsız yapısını kabul etmekle beraber, *eğer devlet kendisini kısa dönemli politikalardan ve rant paylaşımına yönelik eş dost ilişkilerinden çekip, kaynakları ihracatta rekabetçiliğe doğru yönlendirseydi, Türkiye’nin finansal serbestleşmeden Yabancı Doğrudan Yatırım (YDY) çekerek faydalanabileceğini savunur.*

5 “Neoliberal dönemde ortaya çıkan popülist döngüleri, bütünüyle tabandan gelen bölüşüm baskılarıyla açıklamak yanıltıcı olacaktır. Aslında, hükümetler geniş tabanlı seçim koalisyonları oluşturabilmek amacıyla, rantları neoliberal reformların hem kazananlarına hem de kaybedenlerine dağıtmaya çalışmıştır.” (Alper ve Öniş 2003a, s. 15).

Burada *demokrasi* kavramı önem kazanır. Türkiye, çok güçlü bir lidere sahip, parti içi demokrasinin görece zayıf olduğu, seçim desteğinin rant paylaşımına yönelik eş dost ilişkilerine dayalı olduğu vb. “kırılgan veya zayıf ikinci dalga bir demokrasi” olarak sınıflandırılmıştır (Alper ve Öniş 2003a, s. 8). Daha sonra, sermaye hesabının serbestleştirilmesi bu siyasi yapıya bağlanarak, bir ülkenin “demokrasi açığının” finansal küreselleşmeden tam olarak yararlanabilmesi için gerekli siyasi ve kurumsal kapasitesini zayıflatabileceği ileri sürülür (s. 3). Dolayısıyla “finansal küreselleşmeden yarar sağlamak için, demokrasi açığını kapatmak ve popülist döngüleri ortadan kaldırmak gereklidir.” (s. 22)

Banka reformu açısından bakıldığında ise *devlet bankacılığında yeterli düzenleme ve ihtiyatlı denetim olmadığı halde finansal sistemi serbestleştirmiştir*. Bu ihmalin, Türkiye’nin kendine özgü siyasi yapısından kaynaklandığı ileri sürülür:

Parti sisteminin oldukça parçalı bir yapıya sahip olduğu 1990’lar boyunca birbirini izleyen koalisyon hükümetleri, bankacılık sektörünü düzenleyecek ve mali istikrarını sağlayacak önlemleri almak için gerekli kapasiteye ve dürtülere sahip değillerdi. Söz konusu önlemler hem finansal serbestleşmenin hem de sermaye hesabının serbestleşmesinin başarısı için büyük önem taşıyordu (Öniş 2002, s. 9).

Dolayısıyla, özellikle ülkenin siyasi yapısına yapılan bu vurguya rağmen, kurumsalcıların banka reformuna dair yorumları neoliberalerle benzerlik taşır. Kurumsalcılar da bankacılıktaki çarpıklıkları devlete mal ederler (Alper ve Öniş 2002, s. 10-12): Devlet bankalarının rant dağıtımı için kullanılması (KOBİ’ler ve tarımın sübvansede edilmesi); özel bankacılığın devletin bütçe kısıtları altında arbitraj gelirleriyle meşgul olması; sektörde kamu borçlanmasının sunduğu aşırı kârları paylaşmak için ulusal bankalarla işbirliği yapan, üretken olmayan ve küçük varlıklarıyla yabancı bankalar. Sonuç olarak bankalar, sadece kâr sinyallerini takip ederek kamu finansmanına dahil olan pasif oyuncular gibi görünürler ve burada risklere maruz

kalan da bankalar değil devlettir.⁶ Bu, neoliberalerinkine benzer bir çıkarımdır.

Bu kitabın yaklaşımından farklı bir şekilde, Türkiye'deki kurumsalcılar sermaye hesabının serbestleştirilmesi ve banka reformu da dahil olmak üzere uygulanan politikaları, devletin popülist siyasi gündemiyle açıklarlar (Öniş 1999a). Buradaki sorun, daha sonra açıkça görüleceği gibi, banka reformunun popülizme referansla açıklanamamasıdır. Sermayenin güçlü kesimleri ve genel olarak Türk toplumu, reformun pek çok ögesini düşmanca bir tavırla karşılamıştır. Zaten bu kitapta da, devletin, uyguladığı reformlar karşısında popülist beklentilere dayalı eleştirilerden kaçınmak için IMF otoritesinin arkasına saklanmaktan memnun olduğu iddia edilmektedir.

Dolayısıyla kurumsalcı yaklaşımın politika önerilerini, popülizmin kaynağının ne olarak görüldüğü belirler. Bu yaklaşım, büyük işletmelerin devlete borç vermekten özellikle fayda sağladıklarını kabul eder (bkz. Öniş 1999c, s. 519). Ancak mali açıklar işçilerin ve tarım üreticilerinin baskılarına dayandırılarak ("*büyük gelir ve refah eşitsizliklerinin*" kaybedenleri), özelleştirmeler ve düşük gelir gruplarının faydalandığı tarım destek sistemi gibi doğrudan yeniden bölüşümcü politikaların ortadan kaldırılması meşrulaştırılır (bkz. Öniş 1999b, s. 509). Bu arada, devlet küresel piyasalardaki rekabet gücünü iyileştirmeye odaklanmak zorunda olduğundan (Öniş 1999a), gelir dağılımındaki iyileştirmeler ancak bir *uzun-dönem hedefi* olacaktır. "Ulusun uzun-dönemli kalkınma çıkarı" için öncelikle popülist döngü kırılmalıdır (Öniş 1999b, s. 510). Bu çalışmalara göre, homojen bir toplumun "uzun-erimli ortak çıkarlarına" hizmet eden idealize edilmiş bir devlet kavramsallaştırmasına dayalı bir "kalkınma" hedefi doğrultusunda, popülist/bölüşümsel baskılar süzgeçten geçirilmelidir.

Şimdi bu çerçevenin sermayenin fraksiyonel bir analizine nasıl uygulandığını görebiliriz.

6 Benzer bir analiz için ayrıca bkz. Yenil (2000).

Sermayenin devletle asimetrik ilişkisi

Kurumsalcı söylemde, devlet ve burjuvazi arasındaki ilişki merkezi bir konumdadır ve bu ilişki devletin sermayenin gelişimini beslediği, sermayeninse devletten özerklik elde etme peşinde olduğu asimetrik bir ilişki gibi sunulur. Bu “mücadele”, “kalkınma” sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya konulur.

Bu duruşun çok iyi tanınan bir temsilcisi olarak Buğra (1987, 1994, 1995, 1997b, 1998), devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin gergin tabiatını tasvir eder.⁷ Ona göre, burjuvazinin oluşum sürecindeki tüm gelişmeler (hızlandırılmış ya da engellenmiş gelişimi, üretimden ziyade rant peşinde koşması⁸ ve işadamları derneklerinde örgütlenmesi), devlet ve burjuvazi arasındaki asimetrik ilişkiye referansla açıklanır.⁹ Devlet, burjuvaziyi “uluslararası rekabetçilik ve ekonomik kalkınmanın gereklerine uygun olarak” şekillendirmekte (Buğra 1994, s. 14), fakat aynı zamanda “kendine güvenen bir sınıfın” oluşumunu önleyerek tereddüt ve belirsizlik yaratmaktadır (Buğra 1997b, s. 106).¹⁰ Öte yandan burjuvazi, Türkiye tarihi boyunca devlet hâkimiyetinden kurtulabilmek için mücadele ediyormuş gibi gösterilir. Buğra’ya göre, esas soru burjuvazinin devlete bağımlılığının değişen *derecesidir*.¹¹

7 Bu gergin ilişkinin tasvirinin bir özeti için bkz. Buğra (1994, s. 16-17).

8 Bkz. Buğra (1994, s. 19, 29).

9 Örneğin Buğra, girişimcilige dair diğer bazı kaygıların yanı sıra (1994, s. 24), bazı gelişmekte olan ülkelerde birçok sektörde birden faaliyet gösteren firmaların büyümesini, hükümetlerin devlet planlaması üzerindeki yükü hafifletmek için yaptıkları tercihlere (1997b, s. 104) ve aynı zamanda da işletme-devlet ilişkilerindeki belirsizliklere bağlar (1994, s. 28).

10 Aslında Buğra (1997b, s. 102-108) işadamlarının “geç sanayileşen ülkelerde devlet-işletme ilişkilerinin keyfi ve eş-dost kayırma temelli doğasından” faydalandıklarını kabul eder. Büyük firmalar hükümet yetkililerine ulaşmakta çok az güçlük çekerlerken, işgücü ve ufak işletmeler “devletin insafına” ve “büyük işletmelerle ortaklık kurabilme ihtimaline” kalırlar. Fakat Buğra, burjuvazinin bir ulusal kalkınma projesinin parçası olarak devlet tarafından şekillendirildiğine/beslendiğine/kısıtlandığına dikkati çekmek için analitik çerçevesini sınırlamaya devam eder.

11 Örneğin 20. yüzyılda Latin Amerika’nın kalkınması örneğine zıt bir şekilde, eğer Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında olduğu gibi yerli bir ticaret sınıfı fiilen mevcut değilse, ticaret sınıfı devlete daha fazla bağımlı hale gelmektedir.

Kurumsalcılar, sermayenin devletin bir eseri olduğu ve devletin sermayeye “ulusal kalkınma hedefi doğrultusunda” hükmettiğı bu çerçevede, sermayenin fraksiyonları ve uyuşmazlıklarıyla ilgili sınırlı bir bakış açısına sahiptirler. Bu fraksiyonlar gözlemlenebilir, politika-yönelimli konularda birbirlerinden ayrılırlar. Ana fraksiyonlar ölçek (küçük ve büyük sermaye) ve işlev (üretken, ticari ve sınai) temelinde tanımlanır; fraksiyonlar arası uyuşmazlıklar, bu grupların örgütlendiğı sermaye dernekleri olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneğı (TÜSİAD) ve Türkiye Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneğı (MÜSİAD) yoluyla incelenir. Bunlar, birikim sürecindeki karşıt konumlanmalara göre tanımlanmamış, ampirik olarak oldukça gözlemlenebilir gruplardır. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, banka reformuna ilişkin sermaye içi bölünmeler ne politika ne de büyüklükle ilgili ayrışmalar temelinde açıklanabilir. Ancak sermaye içi bölünmeler küresel entegrasyon biçimleri temelinde açıklanabilir ki, böyle bir bölümlendirme, kurumsalcı söylemin dışında kalır.

Buna rağmen, Öniş ve Türem’in çalışmalarında (2001a, 2001b, s. 3-9) bu kitapta tercih edilen analize yaklaşan öğeler bulunmaktadır. Yazarlar, sermaye fraksiyonlarını, “faaliyetlerinin küresel uzanımı” temelinde ayrıştırırlar. Ancak fraksiyonlar arası gerilimleri yine sermaye dernekleri üzerinden okurlar: TÜSİAD (büyük işletmeleri temsilen) küresel piyasada rekabet gücü ve başarı arayışındadır; MÜSİAD üyeleri ise ulusal temelli ve küresel erişimden yoksun olarak sınıflandırılırlar. (İşadamları örgütleri ve bunların banka reformu sürecinde sermayeler arası uyuşmazlıklarla ilişkileri Beşinci Bölüm’de ele alınacaktır.)

Kurumsalcı çalışmalar, Türkiye’de kapitalist sınıfın oluşumuyla ilgili önemli ampirik bilgiler içerir ve Türk işadamları ör-

Yerli ticaret sınıfının daha önceden de var olması bir yana, devlete bağımlılığın derecesi, sanayi sermayesinin yabancı yatırımcılarla ya da toprak sahipleriyle ittifaklar kurması ihtimaline bağılı olduğı kadar hukuk sistemi ve bürokrasinin köklülüğüne de bağılıdır (Buğra 1994, s. 20, 23). Böyle bir çerçevede, yabancı sermayenin ekonomiye katılımı ulusalcıların ileri sürdüğü gibi ulusal çıkarlarla çelişmemekte, devletin büyük işletmeler üzerindeki kontrolünün sınırlanmasına yardımcı olmaktadır (bkz. Buğra 1994, s. 28).

gütlerinin pek çok yönünü aydınlatır. Fakat takip eden alt bölümde görüleceği gibi, fraksiyonlar arası uyumsuzlukların analizini sermaye derneklerinin ötesine taşıma ihtiyacı vardır. Üstelik Türkiye banka reformunun alan çalışmasında fraksiyonların gözlemlenebilir süreçler temelinde tanımlanması özellikle zordur. Kurumsalcılar, örneğin TUSİAD çatısı altında örgütlenen banka sermayesi içindeki ayrışmaları açıklayamazlar.¹² İllerleyen bölümler, banka reformunun daha kapsamlı tartışmasına temel oluşturmak üzere, banka sahibi holdinglerin farklılaşan birikim kalıplarına ışık tutacaktır.

Kısa dönemli politika vizyonu ile IMF

Kurumsalcılar, IMF'nin banka reformunda oynadığı rolü neoliberal ve ulusalcı yorumların eklektik bir bileşimi içinde değerlendirirler.

IMF'yi bir yandan tartışmalı yasama değişikliklerini olanaklı kılıp, ülke içinden gelebilecek direnişe karşı düzenleyici kuruma sağladığı görece özerklikle radikal banka reformunu kolaylaştıran bir faktör olarak görürken (Alper ve Öniş 2003b), öte yandan bazı alanlarda eleştirirler: Örneğin Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) yönetim kurulu üyelerinin seçimlerine bu kurumun güvenilirliğine zarar verecek şekilde müdahale ederek (bkz. Alper ve Öniş 2002, s. 23) yerleşik menfaatlere hizmet etmek, bankacılığın yeniden yapılanmasıyla ilgilenmek yerine mali dengeyi yeniden tesise odaklanmak (Öniş 2002, s. 14-16; Alper ve Öniş 2002, s. 24) gibi. Bu nedenle bu görüş, reformlar ve politika hedeflerinin farklı bir sıralanmasıyla son finansal krizlerin önlenebileceğini ve bazı bankaların batmaktan kurtarılabilceğini iddia eder.

12 Devletle daha yakın bağlar içinde olan eski nesil işadamlarına karşılık, sermaye-devlet ilişkilerinde bir değişimi sürükleyen TUSİAD bünyesindeki alt gruplar, AB'yle yakın ilişkilere sahip, daha dışa yönelik ve daha genç işadamları olarak tanımlanırlar. Aynı zamanda bu gruplar devlete daha gevşek bağlarla bağlı ve devlet kaynaklarına da daha az bağımlıdırlar (Öniş ve Türem 2001a, s. 21). Bu alt gruplandırma, banka sahibi holdingler arasındaki çelişkilerin izini sürmek için sağlam bir temel sunamamaktadır.

Ben, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere, IMF'nin gündeminin “yurtiçinde etkinliğin” sağlanmasından ziyade, esas olarak uluslararası yönelim doğrultusunda bir yenden yapılanma olduğunu ileri sürmekteyim. Bu da, bankacılıkta iç “rekabet koşullarını” tesis etmekten ziyade, bazı bankaları büyük ve uluslararası alanda yaşayabilir kılacak bir programın uygulanmasıyla mümkündür.

Ancak diğer taraftan, kurumsalcı yaklaşıma hâkim olan kalkınmacı gündem, kurumsalcıları IMF'nin uzun dönemli etkisini yerel etkinlik açısından değerlendirmeye götürür. Örneğin:

Uzun dönemli büyüme, ulusal kapasiteyi inşa etmeye ve ülkenin uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yaşamsal ölçüde bağlıdır; IMF programlarında bu konulara teğet geçilir... Bu nedenle esas sorun, siyasi alanda “katı devleti” demokratik reform süreci ile yumuşatırken, ekonomik alanda yumuşak devleti, etkin, piyasayı genişleten “rekabet devletine” dönüştürmektir (Öniş 2002, s. 23).

Fakat bu demokrasi vurgusu kurumsalcıları aynı zamanda IMF'nin ulusal çıkarlara aykırı kimi gündemleri olabileceğini iddia etmeye de götürür (Alper ve Öniş 2003b, s. 4).¹³ Dolayısıyla bazı kurumsalcılar, fikirlerine izleyen bölümde değinilecek olan, kalkınmacı ulusalcıların çizgisine yaklaşır.

Kurumsalcı yaklaşım genel olarak popülizm ve zayıf demokrasi gibi siyasi olgulara odaklanırken, sermaye birikim sürecinin yapısal dinamiklerini gerektiği gibi değerlendiremez (Ercan 2002a, s. 8). Bu yaklaşımın ayırt edici özelliği, devleti bir kurum olarak öne çıkarması ve tüm toplumsal gelişmeleri ona atfetmesidir.

Kurumsalcılar, (Pamukbank'a el konulması sürecinde devasa borçlarını BDDK'yle yeniden yapılandırmayı başaran) Çukurova Grubu'nun “sert direnişi” örneğinde görüldüğü gibi, hol-

13 Kurumsalcılar, (Türkiye örneğinde olduğu gibi) esas olarak dış güçler tarafından değil, fakat büyük ölçüde sivil toplum örgütleri ve medya gibi iç güçler tarafından yönlendirilen bir değişim sürecini tercih ederler (bkz. Alper ve Öniş 2003b, s. 25).

dinglerin gücünü teslim ederler (Alper ve Öniş 2003b, s. 22). Bunun gibi, kurumsalcı yazarlar, büyük işletmelerin devlete giderek daha az bağımlı hale gelirken, hâlâ bir dizi politikayla desteklenmelerinin sürdüğünü doğrularlar: Kamu borcu finansmanı; banka iflaslarından doğan zararların toplumsallaştırılması; diğer ticari girişimleri desteklemek için medya şirketlerinin ele geçirilmesi ve orduyla bağlantılar (Öniş ve Türem 2001a, s. 23; 2001b, s. 20). Fakat kurumsalcı yaklaşımda devletin özellikle sermayeye ilişkin oynadığı role sınırlı yer verilir. Kurumsalcılar, örneğin bankacılık lobilerinin rolüne atıfta bulunmakla birlikte,¹⁴ bu lobilerin maddi temelini (çıkarlarının ekonomik temelini) ne olduğunu açıklama çabasına girmezler. Ayrıca lobiler devlet karşısında dışsal bir faktör olarak görülür ve siyasi baskı oluşturarak devletin bağımsızlığına gölge düşürdükleri kabul edilir. Bunun ötesinde, devletin oynadığı bu bağımsız rolle sadece ulusal kalkınmacı bir gündem takip edeceği varsayılır ve bu çerçevede, devlet politikalarının hangi belirli fraksiyonel taleplere hizmet ettiğini sorgulamayı engeller. Kurumsalcılar, devlet-sermaye ilişkisindeki nedensellik zincirini, fraksiyonel çıkarlardan belirli devlet politikalarına doğru kurmaktan ziyade, devlet öncülüğündeki bir kalkınma sürecinden sermayeye doğru kurarlar. Nitekim ilerleyen bölümlerde, devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin kurumsalcı çerçevenin açıklayabileceğinden daha karmaşık olduğu görülecektir.

Ulusalıcı/kalkınmacı yaklaşım

Ulusalıcı/kalkınmacı yaklaşım, doğrudan tartışmalı bir konu olan 1980 sonrasında Türkiye'nin dünya kapitalizmine artan eklemlenmesine odaklanması nedeniyle, hiç şüphesiz Türkiye ekonomisinin eleştirisinde en çok öne çıkan okul olmuştur. Türkiye'de, başka yerlerde de görüldüğü gibi, artan küresel bütünleşmenin olumsuz etkilerine karşı ulusalıcı bir tepki ortaya çıkmıştır. Bu karşı duruşun iktisadi boyutu, burada

14 Örneğin "bankacılık lobilerinin" BDDK'nin bağımsız bir aktör olarak oluşturulmasına direnç gösterdiklerine işaret edilir (Alper ve Öniş 2002, s. 21).

“ulusalçı/kalkınmacı yaklaşım” olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni, savunucularının istisnasız ulusalcı bir çizgide hareket ederek, Türkiye’de ulusalcı politikaların izlenmesiyle daha ileri ve eşitlikçi bir iktisadi kalkınma sağlanabileceğini iddia etmeleridir.

Kurumsalcılar, Türkiye’ye özgü bir siyasi yapıyla başlayıp “küreselleşmeden” faydalanabilmek için devletin yeniden yapılanması gerektiğini öne sürerlerken; ulusalcı/kalkınmacılar, özellikle IMF, ulus-ötesi şirketler ve serbestleşen uluslararası sermaye akımları aracılığıyla yapılan yabancı dayatmasının olumsuz etkilerini vurgularlar. Gelişmiş kapitalist devletler ve “onların” uluslararası kuruluşlarının müdahalesine izin vermemek, bağımsız bir ulusal kalkınma gözetken aktif bir devlet talep ederler. Bu bakış açısından banka reformu, dışarıdan dayatılan neoliberal ekonomi politikalarının ekonomide yol açtığı genel kırılmanın sonucunda devletin uygulamaya koyduğu bir politika olarak görünür.

Her ne kadar bu kitap, ulusalcı/kalkınmacı yaklaşımın anlamaktan ziyade yargılamaya yatkın olduğunu ileri sürse de, bu yaklaşımın Türkiye ekonomisindeki dönüşümün bazı dinamiklerinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunduğu da belirtilmelidir. Ulusalçı yaklaşımın politika önerileri (finansal ve ticari akımlarla yatırımlara uygulanacak sınır kontrolleri, büyümeye yönelik yatırımlarla gelirin yeniden bölüşümü doğrultusunda politikalar uygulayacak bir devlet) zaten bilinmektedir, dolayısıyla bu değerlendirmede, ulusalcı/kalkınmacı çerçevenin altında yatan kavramsal önermeler üzerinde durulacaktır.

Ulusalçı/kalkınmacı söylemin temel dayanak noktası, anıldığı şekliyle “Yeni Uluslararası İş Bölümü”nde (YUIB) Türkiye’ye bir çevre ülkesi rolü verilmiş olmasıdır (bkz. s. 62, “Ulus-devlet küresel sistemde ayrı bir konum işgal ediyor mu?”). Bu araştırmacılar, YUIB’e IMF politikalarının yön verdiğini kabul ederler.

Kısaca hatırlatmak gerekirse, YUIB tezinin temel önermesine göre imalat sanayi gelişmiş kapitalist ülkeleri terk ederek düşük ücretlerin geçerli olduğu ülkelere gidiyor ve bu tip ülkeler-

deki devletler, vergi oranları, işgücü ve istihdam koşulları konularında gelişmiş ülke sermayelerine istediği olanakları sunuyordu. Bu süreç, dünya kapitalizminin “çevre” ve “merkez” arasında bölündüğü ve artı-değerin çevreden merkeze eşitsiz mübadele ve teknolojik bağımlılık yoluyla sürekli olarak aktarıldığı ayrışmanın bir parçasıydı (Türkiye’nin bu çerçevede tanımlanışına örnek olarak bkz. Somçağ 2002b, 2002c; Somel 2001, 2002, 2003).

Bu nedenlerden ötürü, bir çevre ülkesi olan Türkiye’nin ekonomi politikaları Batı kapitalizmi tarafından belirlenmiştir (Önder 2003). YUIB tezi taraftarlarına göre Türkiye, ihracat malları üretmek için ucuz işgücü arayışında olan uluslararası şirketlerin bir satış bayisi halini almaktadır.

Bu süreçte, sorunun kaynağı yabancı sermaye (ve onun IMF gibi “ajansları”) olmaktadır, fakat devlet de bu girişimlere göğüs germekte başarısız olduğu için sorumludur. Türkiye’nin 1980’lerde içe yönelik birikim modelinden ihracata yönelik bir stratejiye kayması, onun YUIB tezinde tanımlanan periferik role kilitlenmesine hizmet etmiştir (Artun 1987). Sonuç olarak, Türkiye’nin yaşayabilirliği düşük ücretlere hapsedilirken, sanayiye ulus-ötesi şirketler hâkim olmuş ve bu arada, ihracata yönelik model Türkiye’nin kalkınması yönünde herhangi bir etki doğurmamıştır (Manisalı 2003).

Kalkınmacı gündem için esas önemli olan, devletin, para sermayenin “ticari” ve “spekülatif” kullanımlara değil, üretken kullanıma yönlendirilmesini temin etmesidir. Kalkınmacılığa eşlik eden ulusalcılık, Türkiye’ye yabancı sermaye akışını ekonomideki bir çatlak ve de ekonomik krizlerin temel nedeni gibi değerlendirir. Bu çerçevede, IMF çözümünden ziyade, sorunun kaynağı gibi sunulur.¹⁵

Ulusalcı/kalkınmacı yazarlara göre, devlet aynı zamanda Türkiye’yi uluslararası finans kapitalin spekülatif saldırılarının

15 Bu söylem, devletin son yirmi yılda finans piyasalarına yaptığı müdahalelerin özellikle büyük Türk holdingleri lehine uluslararası birikim koşullarını tesis ettiğini gözden kaçırır ve devleti rantiyer birikime hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirir (Yeldan 2000, 2001a; Boratav ve Yeldan 2001).

dan korumakta başarısız olmuş; Türkiye faiz geliri elde etmek isteyen gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından, sistematik bir şekilde borca sokulmuştur. Latin Amerika borç krizinden sonra Türkiye, diğer bazı kalkınmakta olan ülkelerle birlikte, “durgun uluslararası para sistemine” *borç alan bir ekonomi* olarak entegre edilmiştir. 1980’den sonra ihracata yönelik stratejinin uygulamaya konması da, düzenli borç geri ödemelerini sağlamak amacını taşımıştır (Artun 1987).

Bu bağlamda, IMF’nin yapısal reform ve istikrar programları, Türkiye’nin YUIB’deki rolünü periferik bir ekonomi olarak tanımlayan daha büyük bir projenin parçası olarak görülür (Yeldan 2002, s. 12). Ulusalcı/kalkıncı yazarlar tarafından oluşturulan Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu’na (BSBIG) göre ekonomik program,¹⁶ Türkiye’yi dünya kapitalist sistemine bağımlı bir ülke olarak entegre etmek için, son yirmi yılın politikalarına devamı amaçlamaktadır (BSBIG 2001, s. 12). Bu program:

...sanayi yatırımlarının yabancı şirketler tarafından yapılmasını, bankacılık sistemimizde kamu bankalarının tasfiye edilerek bunların yerini yabancı bankaların almasını, tarımımızda üretim yapısının başka ülkelerdeki ürün fiyatları ve ürün fazlaları tarafından belirlenmesini öngörmektedir. Bu tasarılar kendi içinde bütünleşen bir ekonomi değil, gelişmiş ülke ekonomilerine marjinalleştirilerek ve taşeronlaştırılarak eklenilen ve dış şoklara karşı korunaksız ve savunmasız olan bir ekonomi yaratma projesidir (BSBIG 2001, s. 42).

Türkiye’de sınıf oluşumunun analizi de bu önermeler doğrultusunda yapılır. Gelişmiş ülkelerin ulus-ötesi şirketlerinin hâkim olduğu bir kapitalist sınıf yapısı tanımlaması, 1980’lerden beri yaşanan iç sınıfsal çelişkilere analizin merkezinde bir yer verilmesini engeller. Bu nedenle, Türkiye’de reformla birlikte ortaya çıkan ve sonrasında da reform sürecini etkileyen “çatışan sermaye çıkarlarını” ortaya koyan bir bakış açısına sahip değiller-

16 Şubat 2001 krizinin ardından IMF’yle varılan anlaşmadan sonra açıklanan “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”.

dir. Ulusalçı/kalkınmacı görüşten, Türkiye'yi ve "kapitalist dünya ekonomisini" karşıt kutuplara koyan iki sonuç çıkar.

Bunlardan birincisi, Türk sermayesinin uluslararası alanda yayılma özlemleri, yabancı ulus-ötesi şirketlerin ortaklıklarda gittikçe artan ağırlıkları dolayısıyla, bu şirketlerin küresel pazarlama-üretim ağlarının basit bir "uzantısı" olmaları çerçevesinde değerlendirilir. Büyük Türk holdinglerinin; sermaye, devlet, işçi sınıfı ve çiftçilerin ulusal ekonomiyi kaldırmak için bir kader birliği içinde olabileceği, içsel bütünlüğü sağlamış bir Türk ekonomisini feda ederek kendilerini kurtarmayı tercih ettikleri savunulur (Manisalı 2003). Daha sonraki bölümlerde, Türk bankalarının (ve holdinglerinin) uluslararası bağlantılarını genişletmeye çalışırken seçtikleri yöntemin, bankaların yeniden yapılanma sürecinde anahtar bir belirleyen olduğunu, bunun sermaye içi fraksiyonel uyuşmazlık olarak açığa çıktığını ve basit bir söylemle, yabancı ulus-ötesi şirketlere "yamanan" Türk şirketlerine indirgenemeyeceğini göreceğiz.

İkincisi, Türkiye'de bazı sermaye kesimlerinin 1980 sonrası neoliberal dönemden gerçekten faydalandıkları açıkken, bu sermayelerin "özünde" Türk olmadıkları gibi bir sonuca varılmalıdır. Yani bunların kazançları ulusal çıkarlara aykırı olmak durumundadır. Kalkınmacı analizde, "yerli küreselleşme-ci büyük ölçekli sermayeye" ulusal çıkarlarla çatışma içindeki "komprador" burjuvazi (BSBIG 2001, s. 43) ya da oligopolcü "ikinci sınıf burjuvazi" (Önder 2003) olarak işaret edilmektedir. Bu, finansta, bir rantiyeci sınıfının oluşumunda karşılığını bulur (Boratav, Türev ve Yentürk 1996, s. 19).¹⁷

Ulusalçı/kalkınmacı okul, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, banka reformu sürecini dışarıdan (özellikle de IMF tarafından) yönetilen bir süreç olarak kabul eder (Yeldan 2002, s. 5).¹⁸ Reform sürecinde bankacılıkta yaşanan ve son finansal

17 Tanyılmaz'ın (2004, s. 29) Boratav'dan aktardığına göre, Türkiye'de bir "Kore mucizesi" yaşanmamasının sebebi, Türk burjuvazisinin karakterinin yaratıcı ve dinamik olmak yerine parazitik, rantiyeci ve spekülatif olmasıdır.

18 Banka el koymaları, ekonomiyi derin bir durgunluğa sürükleyen büyük 1999 depreminin yanı sıra Rusya ve Doğu Asya'da meydana gelen krizlerin olumsuz etkileriyle de açıklanır (Akyüz ve Boratav 2002, s. 9).

krizlerle de kesişen alt üst oluş, uluslararası finansal akımların ekonomide yol açtığı genel kırılganlığın bir uzantısı gibi görünür (Boratav ve Yeldan 2001). Bu çerçevede, reform sürecinin detaylarına odaklanmak için özel bir neden yoktur; reform sürecine yön veren birçok kırılma ve dönüşüme eşlik eden siyasi ve ekonomik çelişkilerin detayları, geniş kapsamlı ulusalcı kaygıların ışığında önemsizdir.

Banka reformunun tek özgül açıklaması Somçağ'dan gelmiştir (2002a). Somçağ, 1999'da Türkiye'nin IMF'ye başvuru sebebinin, 1990'larda kamu borcu finansmanıya beslenen yaklaşık yirmi "karton banka"nın sahiplerinin, banka reformu için lobi yapmaları olduğunu ileri sürmüştür. Bu sağlıklı bankaların sahipleri, kamu borçluluğunun sürdürülebilir olmadığına, ancak bu durumun IMF tarafından düzeltililebileceğinin farkındaydılar. Bu programla bankalarını kurtarabilirlerdi. Fakat Somçağ, yapısı gereği krize eğilimli IMF programı çöktüğü zaman, sadece bu bankaların iflas etmediğini, bunun ötesinde bütün bankacılık sisteminin bundan zarar gördüğünü savunur. Bu bağlamda, IMF programının ana hedefi, uluslararası kredilerin geri ödenmesini ve böylece Türkiye'den artığın çekilmesini garanti etmektir.

Bu bakış açısı, devletin ve IMF'nin, bankacılığı tekrar kârlı hale getirmekten çok daha fazlasını ifade eden daha derinlerdeki gündemlerini açıklayamamaktadır. İlerleyen bölümlerde de açıkça görülebileceği gibi, devlet ve IMF, FK'nin küresel sermayeyle entegrasyon, dinamik birikim ve rekabetçilik yönünde yeniden yapılanması yoluyla, Türkiye'de birikimin yeni bir seviyeye ulaşmasını istemişlerdir.

Bu kitabın ulusalcı/kalkınmacı yaklaşımla fikir ayrışmazlığı, bu yaklaşımın temel kategorilerinden kaynaklanır. Bunlar; Türkiye'nin küresel ekonomide ayrı bir birim olarak belirli bir konum işgal ettiği, tek bir "ulusal çıkar" olduğu ve bütün

Böylece, bankalar kolayca dış dinamiklerce sıkıştırılmış ve tasfiyeye sürüklenmişlerdir. Bu dış faktörlerin gerçekten de olumsuz etkileri görülmüş olmakla beraber, bankalar holdinglerinin genel birikim stratejileri içinde değerlendirilemediğinden, banka el koymaları sistematik bir şekilde açıklanamamaktadır.

“Türk” sermayelerinin bu toplulaştırılmış konum tarafından belirlendiğidir. Oysa çalışmada geliştirilen alternatif bakış açısında, sermayenin farklı kesimlerinin çıkarlarının küresel ölçekteki birikim süreçleriyle entegrasyon biçimlerine göre ayrışabildiği ileri sürülmektedir.

Dolayısıyla bu kitapta öne sürülen tezin ulusalcı/kalkıncı yaklaşımdan temel farkı, Türkiye’yi dünya ekonomisinde ayrı (ve sömürülen) bir konum işgal eden, bir dizi ayrı çıkara sahip, ayrı bir ekonomi olarak ele almanın yararlı olup olmadığı sorusudur. Bu çalışmanın önermesi, bu saptamanın analitik olarak doğrulanamadığıdır – ulusalcı yaklaşımın günümüzde “Türk” sermayesinin gelişimini açıklamakta güçlük çekmesiyle kendisini gösteren bir nokta. O halde Türk sermayesinin bu kesiminin, “komprador” ve biraz daha ileri gidersek “işbirlikçi” olarak reddedilmesi gerekir.

Sermayeler arası rekabet ve ilişkiler gittikçe artan bir şekilde iç içe geçen küresel ağlar biçiminde örgütlenirken, ülke ekonomisinin makro performansı ile tekil sermayelerin performansları farklılaşabilmektedir (Ercan 2003a, s. 616, 651). Sermayenin küresel genişlemesi ayrı ulusal ekonomilerin bütünlüğünü giderek daha fazla parçalarken, ulusalcıların bağımsız, ulusal bütünselliği sağlanmış ve devletin başı çektiği bir kalkınma stratejisi taleplerinin dayandığı şu maddi temel yitirilmiştir: “Sermayenin ulusal biçimi”. “Sermayenin ulusal mevzilerle kısmi bir şekilde sınırlanmış olması –sermayenin ulusal biçimi–, üretim güçlerinin gelişimiyle kapsamı daralan, değişmekte olan bir olgudur (Yaghmaian 1998, s. 247). Artık (tarihsel kökenlerle ilgili bir ifade hariç) “Türk” ve “uluslararası” sermaye şeklindeki basit bir ayrım ile hareket etmek mümkün değildir, çünkü Türk sermayesinin kendisi “uluslararasılaşmaktadır”.¹⁹ Türkiye’nin dönüşümü bazı açılardan IMF tarafından “dayatılmış” olabilir, ancak daha geniş anlamda ifade etmek gerekirse,

19 Örneğin yabancı-ulusal karşıtlığından yola çıkmak, On Birinci Bölüm’de görüleceği gibi, yabancı bankaların bankacılığın konsolidasyonunda oynadıkları rolün açıklanmasını engeller. Benzer şekilde, Türk bankacılığının uluslararası alandaki yayılımı, yabancı bankaların zarar verdiği bir ulusal bankacılık bağlamında yeterli bir şekilde analiz edilemez.

bu dönüşüm “Türk” sermayesinin küresel yayılım özlemlerinin bir ifadesi ve de Türk devleti ile IMF’nin bu yayılımı bir düzene sokma çabasıdır.

Bu nedenle, bu çalışmada *Türk devletinin, politika tasarımının bizzat merkezinde olduğu* iddia edilmektedir. Devleti, IMF müdahalesine yanıt veren (ve “ulusal çıkarı” savunmakta başarısız olan) basit bir araç olarak görmek, Türk devletinin yeniden yapılanma süreci boyunca birikimin ilerletilmesinde sistematik olarak gözettiği çok boyutluluğu yok saymaktır.

Marksist yaklaşım

Marksist yaklaşım, devlet politikalarını sermaye birikim sürecinin daha geniş kapsamlı çerçevesi içinde ele alarak, bu politikaların altında yatan sermayenin fraksiyonel çıkarlarına odaklanır. Bu yaklaşım, ulusalcıların özlem duyduğu kalkınmacı politikaların dayandığı ulus-tabanlı koalisyonların altını oyan bir süreç olarak, belirli fraksiyonların küresel sermaye döngüsüyle artan entegrasyonlarına dikkat çeker. Bu söylem, yabancı-ulusal sermaye ayrımının ötesine geçerek ve ulus-devleti küresel sermaye birikiminin hizmetinde görerek, Türkiye ekonomisinin dönüşümünde iç ve uluslararası belirleyicilerin eş anlı dikkate alınmasına olanak tanır.

Sermaye Birikimi Mantığı Karşısında Ulusalçılık

Ulusalcıların yabancı sermayenin dayattığı yanlış devlet politikalarına yaptıkları vurguya karşılık, Marksist çalışmalarda analizin odağı iç sınıfsal süreçlere çekilir; ancak bu arada “yerel” ve “uluslararası” süreçlerin birbirlerini içerdikleri de göz önünde bulundurulur.

Marksistlerin analitik hareket noktası kapitalizmi bir sistem olarak (yeniden) üreten sermaye birikimi sürecidir. Bu da analizin odağına fraksiyonel bölünmeleri ve çelişkileri koyar. Bu çalışmada incelenen konu kapsamındaki başlıca kaygı, Türkiye’de para ve sanayi sermayeleri arasındaki eklemlenme-

dir. Bu temel noktalardan hareketle, Marksist yazarlar, çok düzeyli bir analizin gereğine işaret ederler:

Kapitalist toplumsal ilişkilerin bütüncül bir analizine ulaşabilmek için yerel toplam sermaye döngüsünü, bu döngünün tarihsel gelişim dinamiklerini, bu dinamiklerin uluslararası sermaye döngüsüyle bağlantılarını, daha somut bir düzeyde, yerel sınıf ve sınıf içi dinamikleri ve son olarak devletin bu değişkenler karşısındaki stratejik konumunu içeren çok katmanlı ve dinamik bir çerçeve geliştirmek gereklidir (Ercan 1998, s. 27).

Bu yaklaşım, yerel sermaye fraksiyonlarının ve devletin oynadığı rollerin göz önüne alınmasına imkân sağlayarak, ne dış dinamiklerin dönüşümün tek kaynağı olarak algılanmasına ne de iç dinamiğin küresel dinamiklerden soyutlanarak tartışılmasına izin verir.

Ulusalıcılar, büyük iç burjuvazinin Batı sermayesiyle işbirliği yaptığını ve bağımsız ulusal gelişmeye engel olduğunu öne sürerken, Marksist yazarlar ulus temelli olmayan, çatışan sınıf çıkarları odaklı bir yaklaşımla ulusal gelişme kavramının kendisini sorgularlar (Türkay 2002; Ercan 2002a).

Sermayenin küresel ölçekte, ulusal dinamiklerin getirdiği kısıtlarla uyuşmayan kendi hareket mantığı olduğu düşünüldüğünde, Türkay (2002) *uluslararasılaşmayı doğasında barındıran burjuvazinin ulusalcılığı kendi birikimine hizmet ettiği sürece kullandığını* vurgular. Bu vurgu, ulus-devletin küresel birikim arayışındaki sermaye fraksiyonlarının uluslararası entegrasyonlarını kolaylaştırmakta gittikçe daha işlevsel hale geldiği düşünüldüğünde daha fazla geçerlilik kazanmaktadır.

Marksist söylem, az gelişmiş olarak nitelenen ülkelerdeki ulusal kalkınmanın, bu ülkelerin dünya kapitalizminin hiyerarşik yapısıyla “eşitsiz ve birleşik gelişme kanunu” çerçevesinde eşitsiz bir şekilde bütünleşmelerine yol açtığını savunur. Bununla birlikte, fraksiyonel etkileri bakımından değerlendirildiğinde, söz konusu entegrasyonun eşitsiz yapısına rağmen, ulusal kalkınma çabalarının bu ülkelerde sermaye içindeki bir

fraksiyonun olgunlaşmasına ve uluslararasılaşma yolunda ilerlemesine olanak tanıdığı kabul edilir (Türkay 2002).

Bu bağlamda Marksistler sermaye birikiminin küreselleştiği bir dönemde yerel ekonomiyi bütüncülleştirilmiş makroekonomik verilerle çözümlemenin yanıltıcı olacağına işaret ederler (Ercan 2002a, s. 27). Uluslararası sermayeyle bütünleşme sürecindeki sermaye fraksiyonlarının performansları, ulusal ekonomi üzerine yapılan genellemelerle uyuşmayacaktır. Bu süreçte, ulusal ve yabancı sermaye arasındaki ayırım giderek muğlaklaşır:

Günümüzde, Türkiye’de sermaye birikiminin dünya kapitalizmine eşitsiz bir şekilde eklenmesi sürecindeki tarihsel ilişkiler daha belirgin bir hal aldı. Bu çelişkinin temel belirleyicisi ise bazı tekil büyük ölçekli sermayelerin stratejileri ve çıkarlarıyla, ülkenin ekonomik çıkarlarının zorunlu olarak çakışmasıdır.

...Sermaye birikimi süreçlerinin dünya ölçeğinde gerçekleştiği bir çağda, belirli bir seviyeye ulaşan sermayelerin seçenekleri ve stratejileri dünya ölçeğindeki ittifaklarla belirlenmeye başlanmıştır (Ercan 2002b, s. 34).

Takip eden alt bölümde, Marksist yazarların Türkiye’deki değişimi bu genel çerçeve kapsamında nasıl açıkladıkları tartışılmaktadır.

İç birikimin küresel yönelimi bağlamında devlet politikaları

Marksist söylem, sivil toplumun otoriter Türk devleti tarafından bastırıldığı şeklindeki yaygın görüşe itiraz eder ve devlete, sınıf içi ve sınıflar arası çelişen çıkarların temsil edildiği, kapitalist toplumsal ilişkilerin bir bileşeni olarak yaklaşma gereğini vurgular (Dinler 2003; Ercan 2003a). Bu yaklaşımda, neoliberallerin ve kurumsalcıların “etkisiz” ve “popülist” ve ulusalcıların da “yabancı dayatması” ve “irrasyonel” olarak nitelendiği devlet politikalarının, küresel sermayeyle entegrasyon arayışındaki belirli holdinglerin birikimini artırdığı kabul edilir.

Bu açıdan, Türkiye'deki neoliberal yönelim bir yabancı dayatması değildir. Sermayenin (1970'lerde gelişmiş kapitalist ülkelerde başlayan krizi takip eden) küresel ölçekteki yeniden yapılanma süreci ile yerel sermayenin hegemonik kesiminin "yeni iş bölümüne" entegre olma ihtiyacının eş anlı ve diyalektik belirlemesinin bir sonucudur (Tanyılmaz 2004, s. 34).

Üretken sermayenin bazı kesimlerini, özellikle de dayanıklı tüketim malları üreticilerini, 1980'den sonra birikimlerine uluslararası ölçekte yeni bir yön vermeye iten iki iç neden bulunur: İç pazarın dayanıklı tüketim mallarına doymuş olması ile daha fazla artı-değer yaratılmasını sağlayabilecek ara mallar ve sermaye mallarının üretiminde gerekli olan yüksek teknoloji girdisinin ithalatı için daha fazla döviz ihtiyacı duyulması (Ercan 1998, s. 38; 2001, s. 5). Bu süreçte, holdinglerin kriz koşulları altındaki dışa yönelik yeniden yapılanmaları göz önüne alındığında, para sermayenin stratejik önem kazandığı vurgulanmalıdır (Ercan 1998, s. 38; 2001, s. 5).

Bu bağlamda, Marksistler başta "küresel olarak daha fazla ve daha az bütünleşmiş sermayeler" (Ercan 1998, s. 46-47; 2001, s. 2) ve "banka sahibi olan ve olmayan holdingler" arasında (Ercan 1998, s. 38; 2002b, s. 29-30) olmak üzere bir dizi fraksiyonel gerilim tanımlamıştır.²⁰ Marksist ekonomik analizde şu iki odak noktası kilit önem taşır: Küresel entegrasyon ve finansla üretim arasındaki ilişki. Devlet politikası, bu genel bölünmeler arasındaki arabuluculuk süreci olarak görülür.

Marksistler, dönemin devlet politikalarını, hizmet ettikleri fraksiyonel talepler üzerinden okurlar. Devlet; uluslararası rekabet karşısında reel ücretlerin erozyonu ve sınırlı teknolojik ilerleme yoluyla mutlak ve göreceli artı-değer sağaltımını artırmanın yanı sıra, özelleştirme, sermayeye daha düşük vergi ve ihracat sübvansiyonları yoluyla sermayenin küresel yöne-

20 Banka sahipliğinin holding şirketlerinin oluşumu için hayati bir önem taşıdığı yönündeki kurumsalcı iddiaya karşılık (Buğra 1994, s. 199 gibi), Marksist yazarlar, banka sahipliği yoluyla para sermayenin denetimini ellerinde bulundurma, bu dönemde söz konusu holding şirketlerini güçlendirdiğini vurgularlar (Ercan 2002b, s. 29-30).

liminin maliyetlerini toplumsallaştırmıştır (Ercan 2001, s. 56; 2002b, s. 26-27).

Ayrıca bu yaklaşım, Türkiye'nin borçlanması ve "rant ekonomisi" gibi konuları ülkenin küresel ekonomide oynadığı merkez-çevre/YUIB modelleri bağlamındaki rolle değil, sınıf fraksiyonel temelde ele alır. Sözde "rant ekonomisi" olgusu, aslında, yerel ve uluslararası finansal kaynakların sınırlı sayıdaki tekil sermaye grubuna aktarılmasına hizmet etmiştir. Böylece, kamu borçlanma politikasının da işlevsel olduğu yeni bir sermaye birikimi rejimine geçişin hızlandırılması amaçlanmıştır (Ercan 1998, s. 49). Ercan'a göre bu süreç, para sermayeyi kontrol edebilen tekil holdinglerin, kârlı birer üretken ve ticari sermaye olarak yeniden üretimlerini kolaylaştırmıştır.

Banka reformu konusunda ise bankacılığı soyutlanmış bir şekilde ele alma yönündeki yaygın eğilime karşılık Marksist yazarlar devlet politikalarının analizinde finans ve sanayi arasındaki özgül eklemlenmeyi dikkate alır. Holdinglerin banka sahipliğine, diğer bir deyişle Türkiye'deki FK oluşumuna dikkat çeken Ercan şöyle devam eder:

Banka kârlarından bahsederken, bu kârların üretken sermaye sahiplerinden başka aktörlerin ellerinde biriktiği sanılmamalıdır. Bu nedenle, holding şirketleri biçiminde örgütlenen üretken sermaye... banka kârlarını da elde ettiğinden, "rant ekonomisi" kavramına, eleştirel bir gözle yaklaşılmalıdır (Ercan 2002b, s. 30).

Ercan'ın bu kapsamlı yaklaşımı, kitabın konusu olan banka reformunu doğrudan ele alan bir dizi Marksist çalışma için de bir çerçeve sağlamış durumdadır.

Banka reformunun fraksiyonel analizine duyulan ihtiyaç

Bu noktada Köne ve Sönmez'in konuyla ilgili çalışmalarına değinmek gerekir.

Köne (2003) bankacılığın kapitalist ekonomilerde oynadı-

ğı rolün, “finans ve reel kesim” şeklindeki ikili bir ayrım çerçevesinde değil, sermayenin toplumsal döngüsünün bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gereğinin altını çizer. Ayrıca yazar, Türkiye’de holding bankacılığının 1970’lerdeki yükselişine dikkati çeker. Ancak Köne’nin çalışması, banka reformunu sermaye birikim süreci ve bu süreçte sermaye içinde açığa çıkan çelişkiler bağlamında değerlendiremez.

Köne’nin analizinde, Türkiye’de bankacılığın 1980 sonrası dönemde kamu borcu finansmanına kayması, özel sektör için alternatif finans kaynaklarının varlığı nedeniyle, küresel çapta bankacılığın finansal aracı rolünün sınırlandırılması yönünde yaşanan eğilimle uyumludur. Fakat Dördüncü Bölüm’de de değinileceği gibi, bankalar Türkiye’de para sermayenin en önemli kurumları olmaya devam etmektedirler. Türk bankacılığı gelişmekte olan sermaye piyasasının rekabeti yüzünden bütçe açığı finansmanına yönelmemiştir. Bu, aslında büyük Türk holdinglerinin birikimlerinin uluslararasılaşmasını destekleyen bir stratejiydi. Köne, iç fraksiyonel dinamikleri, özellikle de 1980 sonrası dönemde holding bankacılığı yapısının doğurduğu etkileri göz ardı ederek, tekrar ulusalcı/kalkınmacı yaklaşımın çizgisine kaymaktadır. Yazar, finansal serbestleşmenin, beklenen ekonomik kalkınmayı sağlamak bir yana üretim yapısını istikrarsızlığa sürüklediğini iddia eder. Sonuç olarak Köne, IMF programının para sermayeyi krizden kurtarmayı amaçladığını ileri sürerken, bu programı Türkiye’de yeni bir birikim modeli için sermayenin geniş çaplı yeniden yapılanmasının bir parçası olarak değerlendirememektedir. Böylece Köne, (konsolidasyon süreciyle yoğunlaşmanın artması ve bunun maliyetinin devlet tarafından toplumsallaştırılması gibi) reform sürecinin pek çok yönünü vurgulasa da, bunların hiçbirisi Marksist bir açıklama getirebilmek için sistematik bir fraksiyonel analiz kapsamında ele alınamaz.

Diğer taraftan Sönmez (2003), holdinglerin medya sahipliğine odaklanır ve medya sektöründe açığa çıkan çelişkilerden hareketle sermaye içi fraksiyonel bölünmeleri inceler. Bu bağlamda, medya ve finans sektöründeki son gelişmeleri birbirleriyle bağlantılı süreçler olarak açıklar.

Sönmez, son finansal krizler ve IMF'nin istikrar programına eşlik eden fraksiyonel bölünmeler konusunda önemli açıklamalar getirmektedir. Yazar, bu bağlamda, Türk burjuvazisinin büyük kesimini iki gruba ayırır ve bu ayrışmanın en son medya sektöründe kendisini gösterdiğini belirtir (s. 24-25). Bankalarına el konulan holdingler medya aracılığıyla BDDK'yi ve IMF'yi eleştirme konusunda birlikte hareket ederlerken, ayakta kalan bankaların holdingleri yine medya yoluyla IMF reformlarını desteklemişlerdir (s. 67-68). Böylece bu sektördeki gelişmeler, büyük sermayenin iki kesimi arasında bankacılık konusunda yaşanan mücadelenin bir yansıması olmuştur.

Sönmez'in analizi finans kapital yaklaşımının açıklama gücünü sergilemektedir: Yazar medya ve finans sektöründeki gelişmeleri birlikte ele alarak bazı fraksiyonel dinamiklerin anlaşılmasına katkıda bulunarak medyadaki gerilimlerin bankacılıktan diğer sektörlerle uzanan iki holding grubu arasındaki genel bölüşüm mücadelesinden kaynaklandığını gösterir. Yazar ayrıca, banka sahibi holdinglere dair pek çok olguyu aydınlatır ve bankalarını kaybeden holdinglerin şirket tarihleri hakkında bilgi verir.

Ancak sadece medya düzeyindeki çelişkiler tanımlandığından FK'nin analizi yapılamadan kalmıştır. Dolayısıyla banka sahibi holdingler içindeki alt bölünmeler belirlenememiş ve daha kapsamlı bir fraksiyonel analiz geliştirilmemiştir.²¹ Ancak yine de, Sönmez'in banka reformu çalışmasına ilerleyen bölümlerde daha fazla değinilecektir.

Mevcut Marksist çalışmalar Türkiye'deki genel değişim süreci hakkında tatminkâr bir açıklama ortaya koyabilmelerine rağmen, banka reformunun sistematik bir fraksiyonel analizine halen ihtiyaç duyulmaktadır.

21 Örneğin Sönmez, el konulan bankalardan Pamukbank ve Demirbank'ın, ayakta kalan bankalar arasında yer alan, holdinglerinin sınav yatırımlarını finanse etmek için kurulmuş diğer daha eski bankalarla birlikte sınıflandırılmaları gerektiğini iddia eder. Burada, Yedinci Bölüm'de tartışılacağı gibi, Sönmez, bir eski/yeni banka ayrımıyla hareket ederek, söz konusu iki bankanın kamu borcu finansmanına katılmak için kullanılan ve içleri boşaltılan yeni bankalarla benzer özellikler taşıdığını görememektedir.

Bu kitapta yer alan banka reformu analizi, sadece Türkiye’de mevcut Marksist çerçeve içinde yer alan bir saha uygulaması değildir; bu çerçeveye, özellikle de fraksiyonların nasıl tanımlanacağı konusunda, yenilikler getirmektedir. Amaçlanan, mevcut Marksist çalışmalarda yer alan YUIB tezinin, nasıl olup da banka reformunun açıklanmasını engellediğini göstermektedir. Ayrıca Sönmez, holdingler arasındaki bankacılık ve diğer sektörlerdeki güç mücadeleleriyle ayakta kalan bankaların holdingleri, devlet ve IMF arasındaki işbirliğinin, bir bütün olarak reform sürecinin itici güçleri olduklarını ileri sürmüştür. Fakat bu yüzeysel güç mücadeleleri, el konulacak bankaların belirlenmesindeki daha kapsamlı kriterlerin açıklanmasında yetersiz kalır. Bu kapsamda Altı, Yedi ve Sekizinci Bölümlerde FK içindeki fraksiyonel ayrışmalar, banka sahibi holdinglerin farklı küresel entegrasyon biçimleri ve artı-değeri elde etmekte farklılaşan odak noktaları temelinde tanımlanacaktır.

Bu kitapta ortaya konulan analizin, diğer okullar tarafından göz ardı edilen ve büyük önem taşıyan iki noktayı içermesine ihtiyaç vardır: Birincisi, finans ve sanayi arasındaki entegrasyon, ki dönüşümün çok önemli bir yönüdür. İkincisi, küreselleşen sermaye birikimi çağında, “ulusal” ve “yabancı” sermaye arasında net bir ayrım yapmanın mümkün olmadığı gerçeği. Bu nedenle, devletin Türkiye’de birikimi desteklemeyi amaçlayan finans politikaları, sadece finans odaklı ve (dar anlamda) ulusalcı olamaz. Bu çalışmada banka reformuna sermaye birikim sürecinin daha kapsamlı çerçevesi içinde odaklanılarak, Marksist literatürdeki daha önce değinilen boşluk, neoliberal, kurumsalcı ve ulusalcı/kalkıncı okulların sınırlılıkları aşılarak doldurulacaktır.

Sonuç

Politik ekonominin ana akım okulları, bankacılıktaki kırılma-lığı açıklarken ortak bir dille, yetersiz devlet politikalarına vurgu yaparlar. Ancak bu okullar söz konusu yetersizliği farklı kaynaklara atfederler: Devletin etkinsizliği (neoliberaller), za-

yıf demokrasi ve bölüşüm talepleri (kurumsalcılar) ve dışarıdan dayatılan neoliberal politikalar (kalkınmacılar).

Tüm bu okullar, bankacılığa onu genel birikim sürecinden soyutlayarak yaklaşırlar ve makroekonomik dengelerin kurulması ve bankacılıktaki yeniden yapılanmanın, sektörü iktisadi büyüme için gerekli aracı rolüne yeniden döndüreceği konusunda hemfikirdirler. Bunun için, bankacılık özel bir sanayi olduğundan, gözetimci bir devlet düzenlemesine ihtiyaç bulunur.

Fakat burada önemli olan nokta, bu okulların hiçbirisinin reformla ilişkili olarak bankacılık/sermaye içinde açığa çıkan gerilimleri ve devlet ile IMF'nin reform sürecinde bu çelişkiler arasında nasıl arabuluculuk ettiklerini yeterince açıklamamasıdır.

Egemen serbest piyasa söylemi, büyük ve küçük bankalar ile devlet bankaları ve özel bankalar arasındaki gerilimlere işaret eder. Ancak bu söyleme göre, bankacılıkta çarpıklıklara yol açan devlet müdahalesi bir kere ortadan kaldırıldığında ve ihtiyaç duyulan denetim kurulduğunda, kendi kendini düzenleyici piyasa güçleri etkin bir şekilde çalışacaktır.

Kurumsalcılar, "bankacılık lobileri" gibi değişime direnen iç güçlere işaret etmelerine ve IMF'nin süreçteki varlığını banka reformunu kolaylaştıran bir karşı güç olarak görmelerine rağmen, gerilimlerle ilgili tartışma küçük-büyük banka, devlet bankası-özel banka ayrımının ötesine geçemez.

Öte yandan, ulusalcı söylem IMF'ye neoliberal bir gündemin dış dayatmacısı olarak odaklanır ve ulusal çıkar kavramını ortaya atar; fakat konu ulusal çıkarlar değil özel çıkarlardır. Sermaye içi fraksiyonel ayrışmalar ve bu fraksiyonların talepler, beklentileri, kalkınmacılarca banka reformunun açıklamasına sistematik bir şekilde dahil edilemez.

Marksist analistler, 1980 sonrası dönemin devlet politikalarını, yerel ve küresel birikim dinamiklerini eşzamanlı bir şekilde dikkate alarak açıklamaktadırlar. Türkiye'deki sermayenin, finans, ticaret ve bazen de üretim yoluyla küresel sermayeyle daha fazla bütünleşerek, kendi birikim sürecini dönüştürmek-

te olduğunu vurgularlar. Marksistler, IMF gözetimindeki bu sanayileşme sürecinin toplam sermaye için bir kayıp anlamına gelmediğini ileri sürerler (bkz. Tanyılmaz 2004). Türk sermayesi içinde kazananlar ve kaybedenler vardır. Kazananlar (aynı zamanda iç piyasada da egemen olan) ihracat yönelimli ve ulus-ötesi şirketlerin küresel üretim zincirleriyle bütünleşmiş sermayelerdir. Diğer taraftan, iç piyasaya odaklı ve ulus-ötesi şirketlerle bütünleşmemiş sermayeler kayıplara uğramışlardır.

Dolayısıyla ana akımı temsil eden okullar sınıf meselesine yeterli derecede yer vermezlerken, bu çalışma Marksist analitik kategorileri kullanarak gündemin arka planındaki sınıf dinamiklerini vurgular. Daha net ifade etmek gerekirse, bu kitapta bankacılık ve üretken sermaye arasındaki entegrasyon dikkate alınmakta, bankacılık/FK içindeki ayrışmalar banka sahibi holdinglerin farklı birikim kalıplarına dayanarak açıklanmaktadır.

Türkiye’de FK’nin tarihsel oluşum sürecine Dördüncü Bölüm’de değinilecektir. Daha sonra, Beşinci Bölüm’de banka reformuna eşlik eden sermaye içi çelişkiler genel olarak ele alınacak, FK içindeki daha ince ayrışmalar ise takip eden bölümlerin konusunu oluşturacaktır. Bu analizler, banka reformuna yol açan FK içindeki bölünmeleri anlamamıza olanak sağlayacaktır. Özetle, banka reformunun Marksist bir analitik çerçeve içinde daha iyi anlaşılabilmesi için FK’nin sistematik bir analizi geliştirilecektir.

TÜRKİYE'DE FİNANS KAPİTALİN EVRİMİ

Giriş

Bu bölümde, İkinci Bölüm'de genel düzeyde tartışılan kuramsal temaları, kuruluş yıllarından itibaren Türkiye bağlamında ele alacağız. *Amaç, banka reformunun arka planında yatan sermaye içi gerilimlerin incelenmesi için sağlam bir temel oluşturmak üzere, Türkiye'de holding bankacılığının geçirdiği evrimi betimlemek olacak.*

Türkiye ekonomisi, çok sayıda holdingin para sermaye, ticari sermaye ve sanayi sermayesi döngülerinin üçünde birden kurmuş oldukları denetim dolayısıyla finans kapital (FK) olgusuna iyi bir örnek teşkil eder. Anglo-Sakson bankacılık modelinin aksine, Türkiye'de sermaye birikim rejiminde zaman içinde yaşanan dönüşümlere rağmen, sınai/ticari şirketlerin bankalarla iç içe geçen sahiplik olgusu birikimi hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Türk FK'sinin oluşumunu kavramak banka reformu tartışmasında kritik önem taşır. Ne var ki, *finans kapital* yerine sadece *finans*a odaklanmak yanlış yorumlamaya neden olsa da, Üçüncü Bölüm'de de tartışıldığı gibi, reforma dair analizlerde finansla genellikle bir sektör olarak yaklaşılr. Ni-

tekim holding bankacılığının önemine rağmen, bugüne kadar Türkiye’de banka ve sanayi sermayeleri arasındaki bütünleşmenin sistematik bir analizi yapılmamıştır. Bu nedenle, bu bölümde banka reformunun analizinde sağlam bir temel kurmak amacıyla, Türk holding bankacılığının tarihsel oluşum sürecini netleştirmeye çalışacağız.

Üçüncü Bölüm, Türkiye’de son 20 yıldır gelişmekte olan yeni sermaye birikimi rejimi ve banka reformunun bu süreçteki rolüne dair yazının bir eleştirisini sunmuştur. Bu bölümdeki analiz, *para ve sanayi sermayeleri arasındaki ilişkinin devletin himayesi altında nasıl dönüştüğüne* işaret etmektedir. Bu, temel olarak iç sınıf güçleri dengesindeki değişimle ilgilidir ve burada dört ana unsur öne çıkar: Devletin para ve sanayi sermayelerinin dönüşümündeki kritik rolü; Türkiye ekonomisinde kilit önem taşıyan bazı tekil sermayelerin, kendi birikim süreçlerini devlet gözetimi altında, finans döngüsü ve değer üretimi arasında nasıl dönüştürdükleri konusu; bu dönüşümlerin Türkiye’deki sermayeyle uluslararası sermaye birikimi süreci arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği; sürecin tarihsel olarak daha ileri aşamalarında ortaya çıkan bir unsur olarak IMF’nin birikimde yaşanan bu dönüşümdeki rolünün ne olduğu.

Türk FK’sinin değişimiyle ilgili burada yapılan inceleme, 1990’lardan itibaren *finans ve bankacılıkta yaşanan değişimin sistematik bir sınıf analizi için gerekli altyapıyı sağlayacak* konulara odaklı, kısmi bir analiz olarak anlaşılmalıdır. Nitekim “sınıf” kavramı, odak noktası sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki ilişkiler (ya da birikim kalıpları) olmak üzere, dar bir anlamda kullanılmıştır. Bu, sınıfa kapsamlı bir yaklaşım olmamakla birlikte, bu bölümün amacına hizmet etmektedir.

Para ve sanayi sermayeleri arasındaki dönüşmekte olan ilişkiyi incelemek için yasal düzenlemelerin, kalkınma planlarının ve genel iktisadi politikaların rolü, sermaye birikimi sürecinin genel bağlamı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu amaçla, finansal kaynakların dağılımında bankacılık sisteminin önemi ve ayrıca Türkiye’deki FK’nin uluslararası sermayeyle ilişkisinin farklılaşan biçimleri incelenecektir.

Holding bankacılığının gelişimi Cumhuriyet'in 1923'teki kuruluşundan itibaren ele alınmakla birlikte bu bölümün temel odak noktası FK'nin olgunlaştığı 1980 sonrası dönemdir. Analiz, üç alt dönem içermektedir. Öncelikle FK'nin devlet eliyle oluşumunu içeren 1945 öncesi dönem kısaca gözden geçirilecektir. Tarihsel analiz, yeni filizlenen holding bankacılığının İthal İkameci Sanayileşme (İİS) politikasının bir parçası olarak yaygınlaştığı 1945-1979 dönemiyle devam edecek, daha sonra da 1980 sonrası finansal serbestleşme döneminde holding bankacılığının yükselişini kolaylaştıran mekanizmalar inceleneyecektir.

Holding bankacılığının tarihsel dinamiklerinin anlaşılması, Türkiye banka reformunun fraksiyonel bir yaklaşımla incelenebilmesi için sağlam bir temel sunacaktır. Beşinci Bölüm'de de tartışılacağı gibi, bunun nedeni, reformun merkezinde banka ve sanayi sermayesi entegrasyonunun yeni bir sermaye birikim rejimi için yeniden yapılandırılmasının yatmasıdır. Sermaye fraksiyonları arasındaki temel uyumsuzluklar ve bunların reform sırasında nasıl açığa çıktığı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinin konusunu oluşturacaktır. Buradaki amaç, FK'nin bankacılık ayağının gelişimine ışık tutarak fraksiyonel analiz için bir zemin oluşturmaktır. Bu, bankacılığa girişlerin tarihsel özellikleriyle, holdinglerin genel şirket stratejileri arasındaki bağlantının görülmesine olanak sağlayarak, FK içindeki ayrışmaların netleştirilmesine hizmet edecektir.

Finans kapital kavramı

Finans kapital kavramı, genellikle, sadece finansal kurumların sanayi sermayesi ve genel ekonomi üzerindeki artan etkisi için kullanılagelmiştir. Finansal piyasalar, üretken sermayeyle bir karşıtlık içinde, çoğunlukla spekülasyon ve rant arayışı için bir kanal olarak görülürler. Daha önce de değinildiği gibi bu görüş, Türkiye ekonomisine dair analizlerde özellikle kalkınmacı okul tarafından yaygın olarak benimsenmektedir. Banka ve sanayi sermayelerinin karşıt kutuplarda konumlandırılma-

sı ve sanayi sermayesine banka sermayesinin karşısında öncelik tanınması, sermayenin toplam sosyal döngüsünün realizasyonunda para ve üretken sermayeleri asli unsurları olarak gören Marksist teoriye aykındır.

Marksist gelenekte, Hilderfing'den başlayarak, sanayi holdingleri ve finansal kuruluşlar arasında evrilen bağların varlığı kabul edilir. Ancak analizler, emek değer kuramı temelinde sistematik bir açıklama geliştirmekten ziyade, kurumsal bağlara odaklanarak genellikle ampirizmin sınırları içinde kalmıştır.

Hilderfing'in orijinal çalışması (1910), FK üzerine daha sonra yapılan Marksist incelemelerin temelini oluşturmuştur. Hilderfing'e göre (1910, s. 301) FK:

...sermayenin bütünleşmesini işaret eder. Daha önce birbirlerinden ayrı olan sınai, ticari ve banka sermayesi alanları şimdi sanayi ve banka patronlarının yakın kişisel bağlarla birleştiği büyük finansal kuruluşların kumandası altına girdiler.

Hilderfing, Almanya örneğinden yola çıkarak elde ettiği bulguları fazlaca genelleştirmenin yanı sıra, bu bulguların kapitalizmin gelişiminde yeni bir aşamayı ("Finans Kapital" aşamasını) işaret ettiğini iddia etmesi dolayısıyla eleştirilmiştir. Fakat hem Alman hem de Türk bankacılığının sanayiye sadece kredi vererek değil, aynı zamanda banka ve sanayi şirketleri arasındaki iç içe geçen mülkiyet ilişkisi yoluyla da finanse ettiği göz önüne alındığında, FK kavramı Türkiye örneğinin anlaşılmasında kilit önem kazanmaktadır.

Bununla beraber, Türkiye'deki sınai/ticari sermayeler ve banka sermayeleri arasındaki bağları ayrıntılarıyla ortaya koymak için FK kavramının netleştirilmesine ihtiyaç vardır. Hilderfing'in FK kavramsallaştırması bankaların sınai şirketler üzerindeki hâkimiyetini merkeze alır. Bankaların sınai sermaye üzerindeki denetimini, sermayenin merkezîleşme ve yoğunlaşma eğilimlerine bağlar. Kapitalist üretimdeki büyüyen ölçeğe paralel olarak sınai sermayelerin artan kredi talepleri, banka sermayesindeki büyüme ve yoğunlaşmayla anonim şirketle-

rin yaygınlaşması, bankaların sanayi üzerinde daha fazla denetime sahip olmalarına olanak vermiştir. Hilderfing banka sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümünü işaret etmişse de, asıl vurgusu bankalar ve sanai işletmeler arasındaki ağ tipi yoğun kurumsal bağlar olarak kalmaya devam etmiştir.

Ercan (1997), Hilderfing'in analizine yönelik eleştirisinde, sermaye birikim sürecinde banka ve sanayi sermayelerine birbirlerinden ayrı, uzmanlaşmış birimler olarak yaklaşmanın sermayenin tarihsel dinamikleriyle çeliştiğini hatırlatır. Artan yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimine bağlı olarak, sermayenin bu üç işlevini tek bir bireysel sermaye döngüsüne dahil etme eğilimini vurgular. Bu süreçte özellikle sanayi sermayesi kendi finans kuruluşunu kurma eğilimi gösterecektir. Burada, bütünleşme basit bir kurumsal bağlantı meselesi değil, sermaye döngüsü içinde değer biçimleri (meta ve para) üzerinde sistematik denetimin kurulması meselesidir. Bu nedenle, Ercan'ın FK tanımlaması (1997, s. 167) şunları içerir:

- Bireysel para, üretken ve ticari sermayeler arasında bir birlik kurulması ya da
- Bireysel sermaye döngüsüne sermayenin üç işlevinin de eş zamanlı bir şekilde dahil edilmesi.

Para ve sanai sermayeler üzerindeki eşanlı kontrol, bu tekil sermayelerin büyüme dönemlerinde genişleyen yeniden üretimlerine ve kriz dönemlerinde de değersizleşmeden kaçınmalarına yardımcı olmaktadır (Ercan 1997, s. 163).

Ercan'ı destekler şekilde, Türkiye örneğinde para, meta ve üretken sermayeler arasındaki geleneksel üçlü ayrımın, bu işlevlerin üçünde birden aynı anda denetim kurma eğilimi gösteren holdingler için açıklayıcı olmadığını görürüz. Bu holdingler özellikle birikimdeki 1980 sonrası dışı yönelim döneminde, para sermaye üzerindeki denetimin avantajlarından faydalandılar. Fakat yatırımda kullanılan para sermayenin daha fazla para olarak geri dönebilmesi için artı-değer yaratacak şekilde üretim sürecine girmesi gerekir.

Bu nokta Türkiye'de FK'nin analizi için kilit önem taşımaktadır. Zira FK'yi oluşturan holdingler, farklı birikim kalıplarını-

la, toplam sermaye döngüsü içinde artı-değeri nerede elde ettikleri konusunda birbirlerinden ayrıldılar. Bu farklılaşma, FK içindeki ayrışmaların esas temelini oluşturur. Bazı holdingler, banka sermayesi üzerindeki denetimlerini, devletin arabuluculuğu yoluyla artı-değerin yeniden dağılımından daha fazla pay kapmak için kullandılar; bazıları kendilerini mutlak artı-değer (düşük ücretler, düşük üretkenlik) üreten faaliyetlere yönlendirdiler; bazıları da daha uzun erimli bir birikim temeliyle, para sermayeyi mutlak ve göreceli artı-değerin (yüksek üretkenlik) üretilmesi için kullandılar. Birikimdeki bu farklı duruşlar, değişen küresel entegrasyon biçimleriyle beraber, Türk sermayesi içindeki son dönem yeniden yapılanmada hangi holdinglerin zayıflayacağını ve hangilerinin de konumlarını sağlamlaştıracaklarını belirlemiştir.

Ayrıca bu sermayeler para, sınai ve ticari sermayeler üzerindeki eş anlı kontrollerini birikimlerini hızlandırmak için kullanmış olsalar da, bu entegrasyon biçimi, FK'nin bazı kesimlerinin 1990'larda karşı karşıya kaldığı dışa açılma baskısı altında zora girmiştir. Bunun nedeni, devlet temelli rantlara dayalı bu bütünleşme biçiminin devletin finansal kriziyle birlikte bir engel haline gelmesi ve birikimin küresel ölçekte ilerletilmesi için yeniden düzenlenmesinin gerekmesidir.

1945 öncesi dönem: Banka ve sanayi sermayelerinin devlet işletmeleri aracılığıyla bütünleştirilmesi

Türk bankacılığının sanayiyle olan yakın bağlarının yanı sıra, bu bağların oluşumunda devletin oynadığı önemli rol Türkiye örneğini diğer pek çok örnekten ayırmaktadır.

Öncü ve Gökçe'nin (1991, s. 106) belirttiği gibi, devletin bankacılık sektöründeki geniş varlığı ile finans ve sanayi arasındaki büyük boyutlu iç içe geçmişlik Cumhuriyet'in ilk yıllarının tarihsel bir mirasıydı. Ulusal bankacılığın kurulması 1860'lara,¹ Osmanlı dönemine kadar gitse de, gelişimi 1923'te

1 Memleket Sandıkları (1863) bugünkü Ziraat Bankası'nın temeli olarak, tarımı finanse etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk ulusal

cumhuriyetin ilan edilmesiyle ivme kazandı. Bu dönemde, belli bir ulusal bankacılık oluşumuna rağmen,² yabancı bankalar kredi piyasasına olduğu kadar dış ticaret finansmanına da hâkimdi.³ Bu nedenle, *Türkiye'deki özel sermaye birikiminin yetersizliği ortadayken devlet, sermaye birikimini desteklemek amacıyla bir ulusal bankacılık sistemi kurmak için inisiyatifi bizzat ele aldı. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde* (1923), devletin yabancı sermayenin egemenliğine son vermek ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını ilerletmek için ulusal bankacılığı geliştirmesi gerektiğine karar verildi (Akgüç 1992a, s. 19-20). Kongrede alınan kararlardan sonra, 1923-1932 yılları arasında ya doğrudan devlet tarafından ya da devletin önemli etkisiyle yeni ulusal bankalar kuruldu.⁴ Bu dönemde birçok tek şubeli yerel ban-

bankaydı. Osmanlı döneminde ulusal bankacılık, özellikle İttihat ve Terakki Partisi (İTP) (1908-1918) 1908'de iktidara geldikten sonra yerel bankalar biçiminde gelişmeye başladı. İTP azınlıkların yerini alacak bir Türk-İslâm burjuvazisi yaratma stratejisi doğrultusunda yerel bankaların kurulmasını destekledi. Sonuç olarak, İTP hükümeti döneminde kurulan 24 bankanın 16'sı Türk-İslâm tüccarları ve toprak sahipleri tarafından (Buğra 1994, s. 40) yabancı ve/veya azınlık bankalarından kredi alma güçlüğü'nün üstesinden gelmek amacıyla kurulmuştu. Bu süreçte İTP, üyelerinin anonim şirketler ve bankaların kuruluşundaki önemli rolleri nedeniyle "gelişmekte olan Türk burjuvazisinin öncüsü" konumuna geldi (Buğra 1994, s. 42). Ancak bu yerel bankaların birçoğu sektöre hâkim olan yabancı bankaların rekabeti yüzünden olduğu kadar olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle de cumhuriyet döneminden önce tasfiyeye maruz kaldı (Oksay 2003, s. 59).

- 2 1923'te Türkiye'de (çoğu yerel) 18 ulusal ve 13 yabancı banka vardı.
- 3 Bu bankalar temel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet yürüten yabancı ve azınlık sermayelerine krediler sağlıyordu. Ayrıca yabancı bankaların Cumhuriyet öncesi dönemdeki en önemli işlevleri, dış kredi sağlayabilmek amacıyla, yabancı sermayeyle Osmanlı hükümetleri arasında arabuluculuk yapmaktı (bkz. Oksay 2003, s. 50-51).
- 4 Örneğin İş Bankası Atatürk'ün direktifiyle, 1924'te kredi vermek ve farklı sektörlerde yatırım yapmak üzere ilk ulusal banka olarak kuruldu (bkz. "History of İşbank", <http://www.isbank.com.tr/english/history.html>, Erişim tarihi: 8 Kasım 2002). Dolayısıyla günümüzün en büyük holdinglerinden İş Bankası, Türkiye'deki finans ve sanayi sermayesi entegrasyonunun ilk örneklerinden birini oluşturur.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) kurulmasıyla (1930), daha önce yabancı sermayeli Osmanlı Bankası tarafından basılan ulusal para TCMB tarafından basılmaya başlandı. Bu dönemde kurulan diğer bankalar, ilk kalkınma bankası olan "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası" (1925) ve inşaat sektöründe uzmanlaşan "Emlak ve Eytam Bankası"dır (1927).

ka da yerel tüccarların kredi ve bankacılık ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur (Oksay 2003, s. 60).⁵

1930'lar ve 1940'larda, *devletin ekonomideki varlığı sınai ve para sermayeler arasındaki bütünleşmeye bizzat hizmet etti*: Sınai kalkınma planları birçok devlet bankası kurularak uygulandı. Özel sermaye birikiminin yetersizliği ve Büyük Buhran'ın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri⁶ nedeniyle, hükümet özel sektör öncülüğündeki sanayileşme politikasını terk etti. Sonuçta, devlet 1930'lardan itibaren sanayileşmenin itici gücü haline geldi: "Sanayi tesislerinin çoğu devlet teşebbüsleri olarak kuruldu ya da özel ellerde olduğu takdirde, varlıklarını resmi destek ve korumaya borçlu oldular" (Vorhoff 2000, s. 145). Uzmanlık alanlarına giren sektörlerde kredi vermek ve iktisadi kalkınma planlarınca öngörülen altyapı ve sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek üzere, Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1938) ve Halk Bankası (1938) gibi devlet bankaları kuruldu. Örneğin Sümerbank, Birinci Sanayi Planı'nı (1933-1938), planın imalat sanayisi için öngördüğü 20 fabrikanın 13'ünü kurarak gerçekleştirdi. Diğer taraftan Etibank'ın, 1936'da uygulamaya konulan, fakat tamamıyla yerine getirilemeyen İkinci Sanayi Planı kapsamında madencilik ve enerji alanındaki girişimleri kolaylaştırması, yönetmesi ve finanse etmesi bekleniyordu (TBB 1998, s. 11; Kocabaşoğlu, Sak, Sönmez, Erkal, Gökmen, Seker, Uluğtekin 2001, s. 260).⁷ Dolayısıyla bu devlet bankalarının rolü ka-

5 Akgüç (1992a, s. 111-112) Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, ekonomi halen dışa açık olduğundan ve dış ticaret ulusal gelirden yüksek bir paya sahip olduğundan, yabancı bankaların 1924-1929 yılları arasında Türkiye'ye girmeye devam ettiklerini belirtir. Fakat Büyük Buhran'dan sonra, dış ticaret ve döviz işlemleri üzerindeki artan denetimler yabancı bankaların faaliyetlerini kısıtladı. Bu nedenle, 1929 ve 1977 yılları arasında, Türkiye'de tek bir yabancı banka ya da banka şubesi açılmadı. Yabancı bankaların sayısı 1924 ve 1980 yılları arasında sürekli düşerek 15'ten 4'e indi ve sonunda 1990'da yeni rejimle beraber 26'ya yükseldi (Akgüç 1992a, s. 95-97).

6 Büyük Buhran, 1932-1938 yılları arasında 10 yerel bankanın iflas etmesine neden oldu. Buhran'ın özellikle ihracat odaklı tarım sektöründe yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle geri dönmeyen kredilerdeki artış bu iflaslarda çok önemli bir rol oynadı (Yay 1983, s. 158).

7 Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Plan'ın İkinci Dünya Savaşı nedeniyle artan sa-

mu tasarruflarını ve yabancı kredileri ulusal sermaye birikimine yönlendirmekti.

1945-1979 dönemi: İthal ikameci sanayileşme döneminde özel holding bankacılığının yaygınlaşması

1940'lar ve 1950'lerde özel bankacılığın yükselişi

Devletin sürükleyici olduğu sanayileşme dönemi boyunca, Türkiye'deki Rum, Ermeni ve Musevi azınlıkların ticaret ve sınai üretim üzerindeki kontrollerinin kırılması amaçlandığından, ulusal burjuvazi devlet politikalarıyla beslenmiştir. Bu bağlamda, günümüzün büyük holdingleri ilk sermaye birikimlerini hizmetler, ticaret ve inşaat alanlarından sağladılar (Sönmez 1992a, s. 113). Devlete mal satmak, yeni kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KIT'ler) ürünlerini pazarlamak ve devlet kuruluşlarının inşası, burjuvaziye sermaye birikiminde temel kanalları sağlıyordu. Örneğin Buğra (1987, s. 146) Koç Grubu'nun 1930'lar ve 1940'larda yakaladığı hızlı büyümede, bürokratlar ve Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) yakın ilişkilerinin rolünü vurgular.⁸

Yerel sermayenin gelişimine bankacılık sektörü de katkıda bulundu: *Yetersiz sermaye birikimi, küçük kamu tasarruflarından yaratılan ucuz banka kredileriyle desteklendi* (Günlük 1985a, s. 192). Özel sermaye birikimi, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yüksek enflasyon ve kıtlık ortamında, özellikle ticaret ve tarım alanlarında ivme kazandı.

Yeni yeşeren burjuvazisiyle, Türk kapitalizminin dünya kapitalizmine entegrasyonu İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlandı. Bu süreçte, ekonomi politikalarına liberalleşme damgasını vurdu. Yaşanan bir diğer gelişme, Batılı kapitalist devlet-

vunma harcamaları ve sınai yatırımlar için gerekli finansal kaynakların eksikliği nedeniyle uygulanamadığını belirtir (bkz. TBB 1998, s. 11).

- 8 Sabancı Grubu'nun kurucusu da benzer fırsatlardan yararlandı (bkz. Buğra 1987, s. 147). Ayrıca İş Bankası'na verilen bazı tekelci imtiyazlar (1935'te bir yasayla verilen cam üretiminde tekel hakkı gibi) grubun hızlı büyümesine katkıda bulundu.

lerden özellikle de Marshall Planı çerçevesinde sağlanan kredi imkânlarındaki artış olmuştur. Ticaret, sanayi ve tarım alanlarındaki artan yatırımlar, ulaştırma, makineleşme ve kentleşmede ilerleme sağladı (Ateş ve Eroğlu 1999, s. 261-262). Büyüyen ekonomide piyasaların giderek parasallaşması ve artan kredi talebi ise Türkiye’de 1945-1959 yılları arasında özel bankacılıkta hızlı bir gelişim yaşanmasına sebep oldu.

Faiz oranları ile banka komisyonları devlet tarafından belirlendiğinden ve sadece TCMB döviz işlemleri yürütme yetkisine sahip olduğundan, şube bankacılığı ve mevduat alanında rekabet önem kazandı. Sonuç olarak, 30 yeni banka (mevcut bankalar arasında birleşmeler dahil) kurulurken, sektördeki şube sayısı 1944 ve 1959 yılları arasında dört kat arttı (Akgüç 1992a, s. 43-44). Şube bankacılığı süreci yerel bankaların sektörden elenmesine katkıda bulundu (TBB 1998, s. 13). Ayrıca 1943 ve 1958 yılları arasında yabancı banka sayısı 9’dan 6’ya düştü (Ateş ve Eroğlu 1999, s. 274).

Sınai ve ticari sermayelerin bu dönemde yeni bankalar kurmasının arkasındaki itici güç ucuz krediye erişim imkânıydı. Günümüzün büyük bankaları olan Yapı Kredi Bankası (YKB) (1944), Türkiye Garanti Bankası (1946), Akbank (1948) ve Pamukbank (1955) bu dönemde kuruldu. Bu yüzden, Artun (1983, s. 46), “1940’ların, günümüzün özel sektör bankacılığının oluşum yılları olarak değerlendirilebileceğini” belirtir. Adı geçen bankalardan Akbank, Türkiye’de bir aile holdingi tarafından denetlenen ilk holding bankası olma özelliğini taşır. Bu dönemde kurulan diğer özel bankalar da, takip eden yıllarda başka holdinglerin denetimi altına girdiler.⁹

9 YKB’nin denetimi Doğu Grubu’ndan Çukurova Grubu’na 1979’da geçti. Pamukbank’ın kuruluşu sırasında hissedarı olan Çukurova Grubu, bu bankanın denetimini de 1960’ların ortalarında tamamen ele geçirdi. Böylece bu süreçte Çukurova Grubu üç bankayı kontrolü altına almış oldu: YKB, Pamukbank ve Selanik Bankası. 1988’de faaliyete geçen Selanik Bankası, Çukurova Grubu tarafından 1969’da devralınmıştı. Daha sonra (önce Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası, sonra da Interbank olarak) iki defa ismi değiştirildi ve 1996’da Nergis Grubu’na satıldı.

Diğer taraftan Garanti Bankası, Koç ve Sabancı gruplarının bu bankanın denetimini ele geçirme konusundaki mücadelelerinin bir sonuç vermemesi

Holding bankacılığının yaygınlaşması

1950'lerin sonlarında başlayan içe yönelik birikim döneminde, o zamana kadar hâkim sermaye fraksiyonu konumunda olan ticari sermaye sanayi sermayesine dönüşmeye başladı (Ercan 2002a). İçe yönelik sanayileşme dönemindeki hızlı birikim süreci devlet tarafından pek çok mekanizmayla destekleniyordu. Burada üç mekanizma göze çarpıyordu. Birincisi, korumacı ticaret rejimi ve düşük döviz kuruna ilaveten, *“devlet bankaları, hem dış yardımı ve kredileri hem de kamu kredilerini özel sanayiye kanallandırmakta anahtar rol oynadı.”* (Öncü ve Gökçe, 1991, s. 106. Vurguyu ben ekledim – y.n.) İkincisi, KİT'lerle ortak teşebbüsler ve KİT'lerin ürettiği girdilerin fiyatlarının suni bir şekilde düşük tutulması sanayi sermayesini destekledi (Sönmez 1992a, s. 114-115). Üçüncüsü, hızla büyüyen pazarda kârlı hale gelen sektörler burjuvaziye bırakılırken, devlet gittikçe artan bir şekilde yüksek teknoloji ve ölçek ekonomileri gerektiren ara malı ve sermaye malı üretimine odaklandı (Sönmez 1998, s. 67).

İş Bankası, Koç ve Sabancı gruplarının hissedarları arasında bulunduğu Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın (1950) kuruluşunun, sanayi sermayesinin oluşumunda özel bir yeri vardır. Bu banka, Dünya Bankası'ndan sağlanan kredileri plase ederek, üretken sermayeye dönüşümü hızlandırdı.¹⁰ Örneğin Sabancı Grubu bu dönemin bir ürünü olarak (kumaş ve iplik üreten) Bossa'yı kurdu (Buğra 1987, s. 147; Sönmez 1992a, s. 73).

Böylece, önde gelen söz konusu aile holdingleri, Türkiye ta-

üzerine 1980'lerin başlarında Doğu Grubu'na satıldı. Koç ve Sabancı grupları arasında 1970'lerin sonlarında Garanti Bankası'yla ilgili yaşanan mücadele, otomotiv sanayisindeki rekabetleriyle ilgiliydi. Koç Grubu, kendi kontrolündeki lastik imalatçısı bir şirket için tehlike oluşturmaya başlayan Sabancı'lara ait bir lastik şirketinde büyük hisseye sahip bankanın denetimini ele geçirmek istiyordu. İki grup da çoğunluk hissesini elde edemeyince bankadaki hisselerini sattı. Koç sonunda Sabancı Grubu'na ait ve Türkiye'nin en büyük ticari bankalarından biri olan Akbank'la rekabet etmek için kendi bankası olan Koçbank'ı kurdu (*“Koç-Sabancı Rivalries Divide Turkish Economy”*, *Turkish Daily News*, 8 Ağustos 1996, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_08_96/feature.htm).

10 Bkz. Ateş ve Eroğlu (1999, s. 272).

rihi boyunca, ulusal bir burjuvazi *yaratma* adına devlet tarafından sağlanan destekle serpilip geliştiler. Bu devlet desteğinin yanı sıra, ilk dönemlerden itibaren ulus-ötesi şirketlerle kurdukları yakın bağlar da, bu holdinglerin ülke içi ve dışındaki hızlı gelişimlerine katkıda bulundu. Bu holdingler, 1940'larından itibaren¹¹ bankalar üzerinde denetim kurarak birikimlerini ilerletmenin yanı sıra, bazılarıyla daha önce satış bayisi ilişkisi içinde oldukları ulus-ötesi şirketlerle ortaklıklar kurarak, ithal ürünleri ikame edecek yerli sınai üretime başladılar.

Ayrıca nihai malların dağıtımı için ülkenin pek çok bölgesini kapsayan pazarlama ağına kurulmasıyla, üretken ve ticari sermaye arasındaki bütünleşme güçlendirildi.

Böylece holdingler, bugünkü gelişim düzeylerine, uluslararası üretken sermayeyle erken dönemlerden itibaren kurdukları yakın işbirliği sayesinde ulaşırlarken, yabancı firmalarla ortak girişimler, bu firmaların sanayiye girmelerini ve büyümelerini sağladı. Örneğin Koç Grubu'nun resmî şirket tarihine göre, kurucu Vehbi Koç yabancılarla ilişki kurmanın gereğini gördü ve grup 1940'ların sonlarından itibaren lisans anlaşmalarıyla imalat sanayisinde faal hale geldi. Koç Grubu 1948'de "o dönemde sadece yerel araçlarla bir ampul fabrikası kurmak mümkün olmadığından"¹² General Electric ile işbirliği yaparak Türkiye'nin ilk ampul fabrikasını kurdu. Koç Grubu'nun yabancı sermayeyle ilişkisi, izleyen dönemlerde değişik sektörlerde kurduğu ortaklıklarla devam etti. Kısaca özetlemek gerekirse, bu holdingler, birikimlerini devlet ve uluslararası sermayeyle kurdukları ilişkiler sayesinde ilerletmişlerdir. Barham ve Field'a göre:

Türkiye'nin en güçlü holdingleri, faaliyetlerine dışa kapalı piyasaların sera ortamında başlayarak bugünkü büyüklüklerine ulaştılar ve paternalist bir devlet tarafından beslenip büyütüldüler... En başarılı Türk gruplarının hepsi çokuluslu şirketlerle yoğun bağlantılar kurdular. Fiat, Unisys ve Ford örnek-

11 1920'lerde kurulan İş Bankası bu duruma bir istisna teşkil etmektedir.

12 "Transition to Industry", <http://www.koc.com.tr/english/kurumsal/endustri-yegecis.asp> (Erişim tarihi: 8 Kasım 2002).

lerinde olduğu gibi, Koç Holding şirketlerinin çoğu dünyanın önde gelen şirketleriyle ortak teşebbüslerdir. Koç, bu yabancı şirketlere aksi halde onlara kapalı olan Türk piyasalarına erişim sağlarken, yabancılar da sermaye ve teknoloji katkısı yaptılar. Yüksek ticaret bariyerleriyle korunan, bir dizi düzenlemeyle üzerine titrenen ve Ankara'yla yakın siyasi bağlarla beslenip büyütölen Türk grupları, yatay ve dikey, her yönde büyüdüler. Türkiye'nin ikinci en büyük sanayi holdingi olan Sabancı Grubu akla gelebilecek her sanayi dalında ve neredeyse hemen her zaman Toyota, Philip Morris, IBM ve Dupont gibi yabancı ortaklarla işbirliği içinde faaliyet göstermektedir (Barham ve Field 1997, s. 12).

Holding yapılanması, işte bu hızlı gelişim sürecine katkıda bulunan bir olgu olarak varolagelmıştır. *Farklı sektörlerde faaliyette bulunan iştirakleri bir kurucu ailenin denetimi altında birleştiren holding şirketlerinin kurulması*, içe yönelik birikim döneminin ayırt edici bir özelliğidir. Çok işlevli holding şirketi modeli, artan sinai yatırımlar yoluyla daha geniş bir artı-değer üretim kapasitesine ulaşmak için, ticari, sinai ve banka sermayesini tek bir çatı altında birleştirdi. Sonuç olarak, 1949 ve 1962 arasında sadece iki holding şirketi kurulurken, 1963 ve 1971 arasında bu sayı 39'a ve 1972 ile 1979 arasında 142'ye yükseldi (Kazgan 1985, s. 2398).

İçe yönelik birikim döneminde, holding yapısının oluşumu devlet tarafından yeni yasal düzenlemeler ve kalkınma planları aracılığıyla hızlandırıldı. Öncelikle, 1957 yılında kabul edilen 7129 sayılı yeni Bankalar Kanunu bu konuda özel bir önem taşıyordu: Kanunun 38. maddesine göre, bir banka bir firmaya özkaynaklarının yüzde 10'undan fazla kredi açamayacaktı. Ancak banka, firmanın sermayesinin yüzde 25'inden fazlasına sahipse, sınırsız kredi açabilecekti. Bu düzenleme, büyük sermaye gruplarının sanayi işletmelerini bir banka ortaklığıyla kurmasını özendirdi (Tekeli ve Menteş 1982, s. 267). Sonuç olarak, bazı sinai-ticari sermayeler kendi bankalarını kurmaya yönelirken, bazı bankalar da faaliyetlerini diğeri sektörlere doğ-

ru genişlettiler (Tekeli 1985, s. 2390-2391). Bu nedenle, aşağıda belirtileceği gibi, 1963 yılında holdinglerin kuruluşuna vergi teşviki verilmeye henüz başlamamışken bile, İş Bankası, Akbank ve Yapı Kredi Bankası örneklerinde görüldüğü gibi, bankaların etrafını çevreleyen bir iştirakler topluluğu oluşmaya başlamıştı (Tekeli ve Menteş 1982, s. 267).

Holdingleşmeye verilen ikinci teşvik, anonim şirketlerin kuruluşunu kolaylaştıran 6762 sayılı Ticaret Kanunu'ydu (1957). Bu kanun, hisse senedi sahipliği yoluyla şirketler arasında holding yapısını oluşturacak bir kademelenmenin gerçekleşmesine olanak tanıyordu (Tekeli ve Menteş 1982, s. 265-266). Üçüncüsü, vergi avantajları önemli bir etkendi (Buğra 1994, s. 184). Kurumlar Vergisi'nde 1963'te yapılan bir değişiklik, holding şirketinin iştiraklerinden edindiği gelirleri vergiden muaf tutarak, çifte vergilelendirmeyi önliyordu.¹³ Dördüncü olarak, holding yapısı içerisinde vakıfların kurulmasını teşvik eden 1963 tarihli ve 903 sayılı kanun, artan sayıda holding şirketinin kurulmasında etkili oldu.¹⁴ Bu vakıflar, holdinglere, bağlı şirketler üzerinde denetim kurma olanağı sağlamanın yanı sıra, bir bütün olarak holding yapısı içerisinde vergi yükünü azaltıcı bir etki doğurdu (Tekeli ve Menteş 1982, s. 268-269). Belirtilen bu yasal değişiklikler, kapitalist sınıfın o dönemdeki taleplerini karşılıyordu. Örneğin, Koç Grubu holding yapılanmasını teşvik edici yasal değişiklikler yapılması için lobi faaliyetinde bulunmuştu (Tekeli ve Menteş, 1982).

Bu süreçte, yukarıda da belirtildiği gibi, *bankalar ve holdingler arasındaki iç içe geçen mülkiyet yapısı, 1950'lerin sonlarına doğru, serpilip gelişen holdinglerin finans sektörüne girmeye başlamalarıyla yeni bir ivme daha kazandı.* (Öncü ve Gökçe 1991, s. 106. Vurguyu ben ekledim – y.n.) Devlet bu dö-

13 Bu muafiyet 1986'da yürürlükten kaldırıldı (Buğra 1994, s. 184).

14 Cumhuriyet öncesi hukuk sisteminin önemli bir bileşeni olan vakıflara Cumhuriyet rejimiyle beraber 1926'da son verildi. Bu kuruluşlar 1963'te, holdinglerin kuruluşunu desteklemek amacıyla yeniden sisteme dahil edildi. Yeni düzenlemeye göre, vakıflar gelirlerinin yüzde 80'ini genel, özel ve katma bütçe kapsamına giren alanlara ayırırlarsa vergiden tamamen muaf tutulacaklardı (Tekeli ve Menteş 1982, s. 268).

nemde, sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla oligopolistik bir bankacılık sisteminin oluşumunu destekledi.¹⁵ Holding bankaları negatif reel faiz uygulamasıyla düşük maliyetle fon toplayıp kendi holding şirketlerine ucuz finansal kaynak sağladılar (Kazgan 1985, s. 2402). Böylece 1960 ve 1970'lerde, banka sahipliği finansal piyasalarda karşılaştırmalı üstünlük sağlamak için "olmazsa olmaz koşul" haline geldi (Öncü ve Gökçe 1991, s. 106).¹⁶ Sonuç olarak, neredeyse bütün özel ticari bankalar belirli holdinglerin denetimine girdi ve 1970'lerde bazı bankaların mülkiyeti de holdingler arasında el değiştirdi.¹⁷

Bu gelişmelerin yanı sıra, kalkınma planlarında banka birleşmeleri ve yeni banka kuruluşlarına getirilen kısıtlamalar yoluyla, bankacılıktaki yoğunlaşmanın artırılması amaçlandı (Akgüç 1992a, s. 54-55).¹⁸ 1950'lerin sonlarında yaşanan iktisadi kriz

15 TBB'nin benzer bir vurgusu için bkz. TBB 1998, s. 15.

16 Buğra (1994, s. 199), büyük holdinglerin banka sahibi olmalarının birikimlerini artırmada merkezî bir rol oynamadığını ileri sürer. Bu iddiaya göre, her büyük holdingin kendi bankası yoktu ve bankaların ele geçirilmesi ya da satılması bu şirketlerin gelişim süreçlerinde bir dönüm noktası olmamıştı. Örneğin Koç Grubu, Garanti Bankası'nı sattıktan sonra 1980'lere kadar bankacılık sektöründe herhangi bir faaliyette bulunmamıştı. Buğra ayrıca, banka sahipliğinin Türk holding şirketlerinin devlete olan finansal bağımlılığını da azaltmadığını iddia eder.

Böyle bir bakış açısı, bu kitabın bulgularıyla çelişmektedir. Tüm büyük holdinglerin kendi bankaları yoktu, çünkü banka kuruluşu üzerinde kısıtlamalar vardı. Fakat yine de holdingler arasında banka sahipliği konusunda yoğun rekabet gözleniyordu. Diğer taraftan, devletin birikimi hızlandırmak için holding bankacılığını kullanma politikası kapsamında, banka sahibi olmak holding şirketlerinin devlet teşvikli kredilere erişimini kolaylaştırdı. Ancak Buğra'nın holding bankacılığı oluşumunu otoriter devlete karşı bir süreç olarak görmesi, böyle bir sonuca ulaşmasını engellemektedir.

17 Örneğin 1953'te İstanbullu bir grup işadaminin kurduğu İstanbul Bankası'nın çoğunluk hissesini, 1970'lerin başlarında Kemal Has-Has Holding satın almıştır (Sönmez 1992a, s. 299). Ayrıca bkz. s. 47, dipnot 5.

18 Devlet müdahaleleri, küçük bankaların büyümesini engelleyen şube açmaya ilişkin düzenlemelerde olduğu gibi, büyük bankaları küçük bankalar karşısında güçlendirdi (Tunay ve Uzuner 2000, s. 117). Ayrıca Bankalar Kanunu, bankalara kendi ölçekleriyle orantılı mevduat toplama izni verdi ve bu limiti geçen mevduatların yüzde 50'si TCMB'ye yatırılacaktı (Reisoglu 1999, s. 6). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) öngörülen bankacılık uygulamalarıyla ilgili daha fazla detay için bkz. Ateş ve Eroğlu (1999, s. 317).

ortamında özellikle birçok küçük ve yerel bankanın iflası ile 1958 tarihli istikrar önlemleri sektörel yoğunlaşmanın artmasına katkıda bulundu. Bu durum, banka mevduatlarına hücumu neden oldu. Bankacılıktaki tasfiye ve birleşmeler izleyen yıllarda da devam etti. 1960 ve 1964 yılları arasında 15 banka tasfiye edildi (Akgüç 1992a, s. 52; Aytekin 2000b, s. 18).¹⁹ Bu arada, kalkınma planlarında belirtilen sektörleri desteklemek için yatırım/kalkınma bankaları tercih edildiğinden (Aytekin 2000b, s. 19),²⁰ sadece 7 yeni bankanın (5 kalkınma bankası ve 2 ticari banka²¹) kurulmasına izin verildi ve 1963'te 47 olan banka sayısı 1980'de 40'a düştü (Ateş ve Eroğlu 1999, s. 321). Sonuç olarak, piyasa büyük özel ve kamu bankalarının hâkimiyetine girdi.

Kredi sistemi de, banka ve sanayi sermayesi entegrasyonunun artmasında etkili oldu. Bu dönemde yeni yasal düzenlemeler, bankaları öncelikli sektörlerdeki iştiraklerine kredi vermeye teşvik etti (TBB 1998, s. 15). Öncü ve Gökçe, kredi sisteminin işleyişini şu sözlerle açıklarlar:

Hem dövizin hem de kredilerin fiyatı devlet tarafından piyasa değerlerinin altında belirlendi ve “iktisadi politika ve/veya siyasi önceliklere” göre bürokrasi yoluyla dağıtıldı... Böylece, *ekonominin pek çok sektörü düşük maliyetli krediyle sübvansede edildi...* iskontolar, tercihli vergi uygulamaları vb. kredi maliyetlerinin daha da manipüle edilmesine hizmet etti. Bu idari denetimlerin kapsamının genişliği, *toplam kredilerin sadece*

19 İflaslarla ilgili daha fazla detay için bkz. Yüzgün (1983, s. 168).

20 Ticari bankaların kalkınma planlarında öngörülen yatırımlar için gerekli orta ve uzun vadeli kredileri sağlama konusundaki yetersizlikleri, kalkınma bankalarının kurulmasına yol açtı (Kurnaz 1999, s. 92).

21 Bu ticaret bankaları –Amerikan Türk-Dış Ticaret Bankası (1964) ve Arap-Türk Bankası (1977)–, Türk bankacılığının planlı dönemde dışa açılışının ilk örnekleriydi. (Akgüç 1992a, s. 63). Amerikan Türk-Dış Ticaret Bankası (1970'ten sonra Türk Dış Ticaret Bankası-Dışbank), Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye katılımıyla (Amerikan ve İtalyan) kurulan ve dış ticareti finanse etmeyi amaçlayan ilk bankaydı. Diğer taraftan, Arap-Türk Bankası bu dönemde yabancı sermaye çoğunluğuyla kurulan (yüzde 60 Libya ve Kuveyt) ilk bankaydı ve Arap sermayesini çekmeyi hedefliyordu (bkz. Akgüç 1992a, s. 62-64).

tahminen bir çeyreğinin hükümet denetiminden bağımsız olduğu anlamına geliyordu. Ayrıca, tüm yatırımların düşük maliyetli kredi teminine olanak veren teşvik uygulamalarının birinden ya da ötekinden faydalandığı anlamına geliyordu... “Ucu” krediler ya da tercihli faiz oranlarından sunulan devlet teşvikli krediler de “Grup” yatırımlarına aktarılıyordu. Mali kuruluşlar ve şirketler arasındaki iç içe geçen mülkiyet yapısıyla, yakın kredi ve garantörlük (underwriting) uygulamaları kol kola gidiyordu (Öncü ve Gökçe 1991, s. 110-111. Vurguları ben ekledim – y.n.)

Büyük sanayi şirketlerinin, holdingleşme yoluyla bankacılığın önemli bir kısmını denetlediği koşullarda, Bankalar Kanunu’nun menkul değer ihracından ziyade bağlı kredilerle finansmanı teşvik etmesi nedeniyle bu şirketler büyük ölçüde banka kredilerine dayanır hale geldiler.

Bu süreçte, yeni banka kuruluşları üzerindeki kısıtlamalar dolayısıyla banka sahibi olamayan bazı holdingler, Tablo 4.1’de de görülebileceği gibi, 1920’lerde kurulmuş yerel bankaları ulusal bankalara dönüştürmeye yöneldiler. Bu holdingler, ancak bu yolla banka sahibi holdingler karşısındaki dezavantajlı konumlarını telafi etme olanağını yakalayabilmişlerdi.

TABLO 4.1
Ulusal Bankalara Dönüştürülen Yerel Bankalar

<i>Holding</i>	<i>Yerel banka</i>	<i>Ulusal banka</i>
Yaşar	Akhisar Tütüncüler Bankası (1924)	Tütüncüler Bankası (1981)
Kozanoğlu-Çavuşoğlu	Afyon Terakki Servet Bankası (1926)	Hisarbank (1979)
Kozanoğlu-Çavuşoğlu	Elazığ İktisat Bankası (1929)	Odibank (1980)
Çolakoğlu	Kocaeli Halk Bankası (1927)	Türk Ekonomi Bankası (TEB) (1982)
Ergür ve Erikoğlu	Denizli İktisat Bankası (1927)	İktisat Bankası (1980)
Özakat	İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (1928)	Egebank (1975)
Sürmenler	Manisa Bağcılar Bankası (1917)	Bağbank (1982)

Kaynaklar: Sönmez (1992b, s. 160) ve Yüzgün’den (1983, s. 156, 166) geliştirerek.

1981-1982 yıllarına gelindiğinde, holdinglerin denetimi altına girmiş olan bankalar Tablo 4.2’de gösterilmektedir:

TABLO 4.2
Türkiye’deki Holding Bankaları (1981-82)

<i>Holding</i>	<i>Banka</i>
Koç Grubu	Garanti Bankası
Sabancı Grubu	Akbank
Çukurova Grubu	YKB, Pamukbank, Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası
İş Bankası Grubu	İş Bankası, Dışbank
Has Grubu	İstanbul Bankası
Çavuşoğlu-Kozanoğlu Grubu	Hisarbank, Odibank
Özkat Grubu	Egebank
Doğuş Grubu	İmar Bankası
Yaşar Grubu	Tütüncüler Bankası
Zeytinoğlu Grubu	Esbank
Çolakoğlu Grubu	TEB
Ergür Grubu	İktisat Bankası
Cingilioğlu Grubu	Demirbank
Sürmen Grubu	Bağbank

Kaynak: Kazgan’dan (1985, s. 2406) özet.

Kısaca özetlemek gerekirse, bankacılık sektöründe devlet denetiminin ağırlığının belirgin bir şekilde hissedildiği planlama döneminde, “sektördeki sınırlı kaynaklar, sınırlı rekabet koşulları altında, kalkınma planları doğrultusunda dağıtmaya çalışılmıştır” (TBB 1998, s. 14). Öncü ve Gökçe’ye göre (1991, s. 111), faiz ve döviz kuru dalgalanmalarıyla ilgili hiç risk olmadığı ve fiyat ve mal rekabeti yaşanmadığından, 1950-1980 dönemi bankalar için “risksiz bankacılık” dönemi olmuştur. Bu dönemde bankalar, Türk parasını geniş bir şube ağıyla ve devletçe belirlenen düşük faiz oranlarıyla alıp sattılar. Bu “risksiz bankacılık”, 1980 sonrası dönemdeki finansal “serbestleşme” sürecinde de devletin finansal piyasalara müdahaleleriyle risklerin toplumsallaştırılması sayesinde devam etti. Bir bankacılık krizinin yaşanması kaçınılmazdı!

1980’ler sonrası ticari ve finansal serbestleşme: Holding bankacılığında yeni bir dalga

Neoliberal kurama göre, kalkınmakta olan ülkelerde finansal piyasaların serbestleşmesi ve kuralsızlaştırılması ile genişleyen mali kaynaklar, kaynak dağılımında artan etkinliklerle birlikte, kalkınmayı hızlandıracaktır. Diğer taraftan, ulusalcı/kalkınmacı iktisatçılara göre ise bu süreç kalkınmakta olan ülkelerin finansal piyasalarını gelişmiş ülkelerin arbitraj gelirleri peşinde koşan sermayeleri için bir oyun alanına çevirmekte ve bu nedenle de kalkınmacı hedeflerle çelişmektedir.²²

Ancak bu egemen “kuralsızlaştırma” söylemi ve onun ulusalcı eleştirisine karşın, Türkiye örneği, finansal serbestleşme sürecinin ve bu sürece eşlik eden devletin mali politikalarının farklı sermaye fraksiyonları için farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu unsurlar, sermayenin hegemonik fraksiyonunun tarihsel belirlenmişliğinde çok önemli bir rol oynamıştır. Finansal serbestleşme sürecinde, FK’yi oluşturan büyük holdingler, mali kaynaklar üzerindeki artan denetimlerini uluslararası genişleme yönünde kullandılar. Buna karşın, küçük ve orta ölçekli sermayelerin çoğu, yükselen finansman maliyetlerine maruz kalmanın yanı sıra, banka kredilerine sınırlı bir erişime sahip oldu. Dolayısıyla bütün bu süreç sermayenin artan merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına katkıda bulundu.

Banka reformuyla birlikte Türk finans piyasaları küresel piyasalarla daha fazla bütünleşti. Ancak öncelikle 1980 sonrası dönemde yaşanan finansal kuralsızlaştırma süreci ve FK’nin oluşumuna eşlik eden gelişmelere bakmak yerinde olacaktır.

Bankacılığın finansal kaynak dağılımındaki merkezî rolü çerçevesinde holding bankacılığının devam eden cazibesi

1970’lerin sonlarında, içe yönelik birikim modelinin döviz darlığı şeklinde açığa çıkan krizi, ihracat temelli birikim mo-

22 Bkz. s. 86, “Ulusalcı/kalkınmacı yaklaşım.”

deline geçiŖe yol açtı. Ülke içinde denetimlerini artıran büyük holdingler, iç piyasaların, özellikle de dayanıklı tüketim mallarını piyasasının doygunluğa ulaşmasıyla birlikte içe yönelik birikim modelinde tıkanmayla karşı karşıya kaldılar. Döviz darlığı, sınai büyüme üzerinde küresel kaynaklı bir sınırlamaydı. Ercan'ın belirttiği gibi (2002a, s. 44-46), imalat sanayisinde montaj faaliyetlerinin egemenliği nedeniyle artı-değer üretimi doğal olarak kısıtlanıyordu. Bu sanayiler, içe yönelik birikim modelinin yüksek korumacılığı altında uluslararası alanda rekabetçi fiyatlara ve kaliteye ulaşamıyorlardı, yetersiz ihracat seviyesiyle Türkiye ihtiyacı olan döviz kazanamıyordu. Üstelik sanayi üretiminin gerekli girdilerin ithalatına bağımlılığı ortadayken, IIS'nin bir sonraki aşamasına (ara malları ve sermaye mallarının üretimi) geçiŖ planı, bu girdilerin ithalatı için daha da fazla döviz gerektiriyordu.

Dövizdeki ciddi kriz, dış yardım ve kredilerin küresel durgunlukla beraber azalmasıyla Ŗiddetlendi. Batılı hükümetler ve ulus-üstü kuruluşlar devletten devlete borç verme ya da içe yönelik birikim modeline dayalı projelerin finansmanı için kredi açma konusunda daha isteksiz hale geldiklerinden, Türkiye'de devlet, kalkınma planını esas olarak özel kredi kuruluşlarından aldığı kısa dönemli borçlara dayanarak uygulamaya devam etmeye çalıştı. Bu, 1973-1974'teki ilk petrol krizine rağmen devam etti. Bu etkenlerin birleşimi 1977'de ödemeler bilançosunda güçlüklere yol açtı: Türkiye gittikçe kısa vadeli bir yapıya bürünen dış borcunu ödeyemez hale geldi. 1978-1980 döneminde hızla bozulan makroekonomik dengeler yanı sıra Türk devleti ve IMF arasında artan gerilimler, ekonomi politikalarında bir dönüm noktasını haber veriyordu.²³ 24 Ocak 1980'de duyurulan istikrar paketi, yeni bir ticaret ve finansal serbestleşme dönemi başlattı. Bu dönüşüm, IMF ve Dünya Bankası tarafından önemli destek görüyordu.

Böylece ticari sermayeden sanayi sermayesine dönüşümü gerçekleştirmiş hâkim sermaye fraksiyonları, içe yönelik birikim modelinin sınırlamaları altında, faaliyetlerini uluslara-

23 Türk devleti ve IMF arasındaki gerilimler için bkz. Ekinci (1996, s. 3).

rası ölçekte genişletmek istediler. Ulusal bir bakış açısından, 1980 sonrasının ihracat temelli birikim modeli, bu gruplara turizm, finans, uluslararası taşımacılık ve dış ticaret gibi dönemin yükselen döviz kazandırıcı sektörlerine doğru genişleme olanağı verdi.²⁴ Hâkim sermayelere göre bu, büyümek için fırsat anlamına geliyordu. Sönmez'in de (1992b, s. 154) belirttiği gibi, dış piyasalarda rekabet edebilecek fiyat ve kaliteyi elde etmek için üretimlerinde yeniden yapılanmaya gitmeleri gerekiyordu.

Söz konusu büyük holdinglerin dışa açılma süreçleri, 1980'lerin sonlarında filizlenen Uluslararası Doğrudan Yatırımlarla (UDY) devam etti ve bu holdingler 1990'lar boyunca üretken sermayenin istikrarlı bir şekilde artan uluslararasılaşmasının sürükleyici gücü oldu. Örneğin Koç Grubu, bazı Kuzey Afrika ülkelerinde 1990'ların başlarında ev eşyası üretimi için tesisler kurdu (Sönmez 1992b, s. 171).

Ancak bu holdingler "ulusal ölçekte çok önemli olmakla birlikte, uluslararası ölçekte küçük olduklarından" (Tekeli ve Menteş 1982, s. 262), uluslararası sermayeyle işbirliği küresel yayılımlarını hızlandırma konusunda anahtar bir rol oynamaya devam etti.²⁵ Bu süreçte, adeta küçük ölçekli firmaların oluşturduğu bir denizle çevrelenmiş ada görünümündeki sınırlı sayıda aile holdingi, ülke ekonomisi üzerindeki denetimlerini pekiştirdi (Ercan 2002a, s. 32).

Finansal serbestleşme ve ihracatı teşvik politikalarıyla beraber, *finansal sistem kuralıslılaştırıldı ve yavaş yavaş dış finans piyasalarıyla bütünleştirildi*. Devlet korumasındaki içe yönelik birikim modelinin sona ermesi, ona özgü olan finansal sistemin de yapısal dönüşümünü gerektirdi. Dolayısıyla *burjuvazinin dışa yönelik birikim modeline geçişte artan para sermaye gereksinimini karşılamak üzere, sermaye, para ve döviz piyasaları devlet tarafın-*

24 Bu dönemde faaliyet yürüten dış ticaret şirketlerinin önemli bir kısmı büyük holdingler tarafından kuruldu ve verilen dış ticaret teşviklerinden de büyük ölçüde bu sermaye grupları yararlandı (bkz. Buğra 1994, s. 183).

25 Örneğin yabancı ortaklıkta Koç Grubu'na göre daha geride olan Sabancı Grubu, bu açığını kapatmak için 1980 sonrasında yeni yabancı ortaklıklar kurdu (Sönmez 1992b, s. 158).

dan geliştirildi.²⁶ Bu süreçte, faiz oranları üzerindeki denetimin kaldırılması bankacılık için daha geniş bir mevduat temeli sağladı.²⁷ Buna ilaveten, 1980'lerde kademeli olarak döviz işlemleri üzerindeki ve nihayet 1989'da (32 sayılı yasayla) sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılması, fonların serbest uluslararası dolaşımına imkân sağladı. Böylece takip eden on yılda, bankalar devletin ulusal bankacılık sistemi dolayımında yurt dışından borçlanmasında temel aracı haline geldiler.

Bankacılığın finansal kaynakların dağılımındaki devam eden hâkimiyeti, yeni holdingleri bankacılık sektörüne girmeleri yönünde cezbedi. Aslında 1980-1990 döneminde kredi ve mevduat faizleri arasındaki marjın yüksekliği dolayısıyla, Türkiye'de sermaye piyasalarının özel sektör için ucuz finans kaynağı olarak gelişmesi bekleniyordu. Fakat 1990'ların başlarında, özellikle sermaye piyasası gelişimi için gerekli kurumsal ve yasal temelin oluşturulması konusundaki bazı ilerlemelere rağmen²⁸ bankacılık sektörü, özellikle de ticari bankacılık, Türkiye'nin finans sistemine hâkim olmaya devam etti. Aslında finans sektörü demek bankacılık sektörü demektir.²⁹ Bankacılığın finansal sistemdeki söz konusu hâkimiyeti 1990'ların son-

26 Bu gelişim sürecinin ana unsurları: Bankalara 1984'te yurtdışında döviz tutmaları ve böylece uluslararası piyasalarda döviz işlemleri gerçekleştirebilmeleri için verilen izin; 1987'de açık piyasa işlemlerinin başlaması; 1985'te devlet tahvillerinin ihaleyle satışına başlanması; 1985'te özel finans kuruluşları ve leasing şirketlerinin sektöre dahil olmaları; 1987'de Türk lirası için Interbank Para Piyasası'nın, 1988'de Döviz ve Yabancı Banknotlar Piyasalarının ve 1989'da Altın Piyasası'nın kurulması.

27 Faiz oranları 1980'de serbestleştirildi. Fakat (küçük bankalar ve aracı kurumlar tarafından vaat edilen yüksek faiz oranlarının yarattığı) rekabet mali sistemi tehdit edince, 1983'te TCMB mevduat faiz oranlarını belirlemek için tekrar yetkilendirildi. Faiz oranları 1988'de yeniden piyasada belirlenmeye başlandı. Detaylar için bkz. Akkurt, Eginli, Hakioglu, Karayalçın, Koç, Özcet, Şenel, Usta ve Varol 1992, s. 7-9.

28 Bkz. Eser (1995, s. 27); Ünal (1996, s. 40).

29 TCMB dahil mali kuruluşların toplam bilançolarında, özel finans kuruluşlarının, sigortacılık ve leasing şirketlerinin ve borsanın payı yüzde 6'dan daha azdı. Aynı durum ikincil piyasalarda da geçerliydi. 1982-1990 döneminde, sermaye piyasası araçlarının özel sektör finansmanındaki payları düşük seviyede kalsa da, banka kredilerinin payları yüzde 95'ti. Bunun gibi, bankaların ikincil piyasalardaki payı da yüzde 90 civarındaydı (Erdem 1993, s. 176-177).

larına kadar sürdü.³⁰ Ayrıca sınai şirketlerin sermaye piyasaları aracılığıyla topladığı fonlar azalma eğilimi gösterirken, bankalar bu piyasalardan 1987-1993 yılları arasında gittikçe artan miktarda kaynak elde etti (Eser 1995, s. 45).³¹ Bu da bankaların şirketler kesimine fon temini konusunda giderek daha çok aracılık yaptıklarına işaret ediyordu. BDDK (2002d) bankacılığın Türkiye'nin finansal sistemindeki hâkimiyetini şu sözlerle ifade etmiştir:

Türkiye'de fon akımlarının önemli bir bölümü bankacılık kesimi üzerinden yapılmaktadır. Son yıllarda banka dışı mali kurumların sayı ve büyüklüğü artma eğiliminde olmakla birlikte, bankacılık sektörü toplam mali sektör aktifleri içinde yüzde 75 civarında paya sahip bulunmaktadır. Banka dışı diğer mali kuruluşların önemli bir kısmının bankaların iştirakleri olduğu dikkate alındığında mali sektörde bankaların ağırlığının daha da yüksek olduğu görülmektedir.

Bu dönemde banka sahipliğini para sermayeye ulaşımda çok önemli hale getiren bir diğer faktör de, *kamu borcu finansmanının banka sektöründe gerçekleştirilmesi* idi. Üçüncü Bölüm'de açıklandığı gibi, devletin esas olarak bankacılık sektöründen borçlanması, 1980 sonrası dönemde özellikle FK için korumacılık kaynağı haline geldi. Devlet borçlanması, birikimlerini uluslararasılaştırma çabası içinde oldukları bir dönemde, FK ve diğer büyük ölçekli sınai/ticari kapitalistlere para sermaye aktarımı sağladı.³²

30 1998'de mali sistemin tamamında banka varlıklarının payı yüzde 72 iken, özel finans kuruluşlarının, sigorta ve leasing şirketlerinin payı sadece yüzde 5,2 idi (Gürleşel 1999, s. 75-76). Ayrıca 1997-1999 arasında, İstanbul Borsası tahvil piyasasındaki işlemlerin yaklaşık yüzde 90'ı ticari bankalar tarafından gerçekleştirildi (Tunay 2000, s. 99).

31 1981'deki Sermaye Piyasası Kanunu ile doğan, sermaye piyasaları aracılığıyla fon temin etme imkânını takiben, 1987'de sınai şirketler sermaye piyasalarından elde edilen fonların yüzde 87,9'unu elde edebilirlerken, bu oran 1993'te yüzde 55'e düştü. Diğer taraftan, kısmen 1989'da halka açılma süreçlerinin başlatılmış olması nedeniyle, bankalar sermaye piyasalarından elde edilen fonlardaki paylarını arturdılar (Eser 1995, s. 42).

32 Kamu borçlanma politikasıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ekinci (1996), Gürler (1998).

Aşağıda açıklanacağı üzere, devlet, 1980'li-1990'lı yıllarda banka ve sanayi sermayeleri arasındaki bütünleşmeyi gevşetme ve sektöre AB ölçütleri getirme yönünde birtakım önlemler aldı. Ancak 1980 sonrası finansal serbestleşme süreci *Türk bankacılık sektörünün finansal kaynakların dağılımındaki kilit rolünü ortadan kaldırmadı. Sermaye piyasalarının göreceli geri kalmışlığı ve bankaların bu piyasalardaki yaygın faaliyetleri nedeniyle, holding bankacılığı holdinglerin iştahını kabartmaya devam etti. Buna ilaveten, 1990'larda bütün özel bankaların devlete borç vererek arbitraj gelirlerine dayanan yüksek kârlar elde etmeleri, bireysel kapitalistlerin sektöre girme yönündeki iştahlarını daha da kabarttı.*

Holdinglerin bankacılığa sızma mekanizmaları

Holding bankacılığının devam eden cazibesinin bir göstergesi olarak, 1980'lerde ve 1990'larda, holdingler değişik mekanizmalar kullanarak bankacılık sektörüne sızmaya çalıştılar.

70 sayılı KHK ile (22.7.1983) bankacılığa girişteki sınırlamalarının gevşetilmesi, sektördeki yoğunlaşmada bir azalmaya yol açtı. Banka sermayesini kendi döngülerine dahil etmeyi başaran holdinglerden bazıları, bir kısmı yabancı ortaklarla birlikte olmak üzere yeni bankalar kurdular. Sonuç olarak, 1980-1990 arasında, (8'i yabancı) 19 ticaret bankası ve (4'ü yabancı sermayeli) 8 kalkınma/yatırım bankası kuruldu. 19 yeni bankanın sektöre girişi özellikle dikkate değerdi. Banka sayısı 1990'larda artmaya devam etti ve 1998 itibarıyla (1980'de 19 olan) özel banka sayısı 36'yı ve (1980'de 4 olan) yabancı banka sayısı da 18'i buldu, öte yandan özelleştirmeler nedeniyle devlet bankalarının sayısı 8'den 5'e düştü. Ticaret bankalarının sayısı özellikle 1990'larda artış gösterdi.

Banka sahibi olmayan holdingleri 1980'lerde banka sahibi olmaya iten nedenlerin başında genişleyen dış ticaret ve sermaye piyasalarından yararlanma isteği geliyordu. Öncü ve Gökçe bu eğilimi kısaca şöyle özetler:

1985 itibarıyla önde gelen özel Grupların birçoğu, yabancı bankalarla ortaklıklarla ya da bağımsız olarak, yeni nesil “dış ticaret bankalarını” kurdular... aşırı şubeleşmiş ve fazla personel istihdam eden geleneksel mevduat bankalarının yabancı para piyasalarına yönelmedeki yavaşlığı da bir dizi yerel kökenli, yeni ve küçük, bağımsız, dış ticaret finansmanı ile uğraşan bankanın ortaya çıkışı için alan yarattı. Saldırgan Madison Avenue teknikleri kullanan bu yeni girişken asiler, büyüyen dış ticaret ve fon piyasalarından faydalanmakta başarılıydılar ve “Grupların” uzun süredir hâkim olduğu bankacılık sektöründe kendilerine yer açtılar: Esbank, Netbank, Finansbank, İktisat Bankası, Ekonomi Bankası, İthalat/İhracat Bankası, Adabank... gibi (Öncü ve Gökçe 1991, s. 113).

Sonuçta, sınırlı sayıda şube ve küçük/orta ölçekle toptancı bankacılık yapan bankaların sayısı artarken, büyük ölçekli özel bankaların piyasadaki payları gittikçe azaldı. Bu toptancı bankalar, uluslararası finans piyasalarından elde ettikleri fonlarla özellikle dış ticaret finansmanı, leasing, faktoring, forfeiting, aracılık ve kısa vadeli kredi işlemleri yürüttüler. Tablo 4.3 bu dönemde kurulan veya ele geçirilen holding bankalarını göstermektedir.

TABLO 4.3
1980’lerde Kurulan/Ele Geçirilen Holding Bankaları

<i>Banka</i>	<i>Holding</i>	<i>Yıl</i>
Garanti Bankası	Doğuş ve Sabancı (Koç’tan)	1983
Titibank (daha sonra Impexbank)	Ulusoy ve Yılmaz (daha sonra Can Elyeşiller)	1984
İktisat Bankası	Avrupa ve Amerika (Ergür’den)	1984
Adabank	Uzan	1985
İmar Bankası	Uzan (Doğuş’tan)	1985
Tekstilbank	Akın	1986
Finansbank	Fiba	1987
Netbank (daha sonra Marmara Bank)	Net	1988
TYT Bank (Turizm Yatırım Bankası)	Lapis	1988

1980 sonrası dönemde, faizlerin ve döviz kurlarının serbestleştirilmesi bankacılık için önemli sonuçlar doğurdu. Döviz üzerindeki fiyat denetimlerinin kaldırılmasına ilave olarak, ticari bankalara döviz işlemleri yürütme yetkisi verildi. Öncü ve Gökçe'nin belirttiği gibi (1991, s. 112), yurtdışından sermaye girişlerine yönelik kısıtlamaların yumuşatılması ve bir ihracat teşvik programının uygulamaya konulmasının yanı sıra, döviz işlemleri yapabilme konusunda getirilen bu serbestliğin ilk sonuçlarından biri, *o ana kadar Türk finans piyasalarından uzak duran uluslararası bankaların sektöre girişi olmuştur*. Ayrıca Türkiye ekonomisindeki görece hızlı büyüme ve ülkenin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine adeta bir çıkış kapısı niteliğindeki konumu da yabancı bankaları cezbetmiştir (Denizer 2000, s. 8).

Yabancı bankalar (çoğunlukla ABD, Avrupa ve Ortadoğu kökenliler), sektöre önce temsilcilikler ya da şubeler aracılığıyla girerlerken (Citibank, Manufacturer Hannover Trust, Chase Manhattan ve First National Bank gibi), 1980'lerin ortalarında farklı bir tarz gözlenmeye başlandı: *Türk holdingleriyle kurumsal bankalar kurmak* (Sönmez 1992a, s. 77-78). Bu süreçte, Yaşar, Koç, Sabancı, ENKA ve Doğu grupları yabancı bankalarla ortak oldular.³³ Buna ilaveten, 1991 ve 1992'de bazı yabancı banka şubeleri,³⁴ 1992'ye kadar küçük vergi mükelleflerince kullanılamayan yeniden değerlendirme fonundan³⁵ faydalana-

33 Irving-Thrust Yaşar Grubu'na ait Tütünbank'ın ortağı oldu; Koç-Amerikan Bankası Koç Grubu ve American Express'in ortak teşebbüsüydü; BNP-AK, Bank Nationale de Paris ve Akbank'ın ortak teşebbüsüydü. Bankacılık sektörünün dışında kalmış holdinglerden ENKA Grubu, Japon ve Amerikan sermayesiyle Chemical-Mitsui Bank'ı kurdu. Diğer taraftan Doğu Grubu, 1983'te YKB'yi Çukurova Grubu'na ve 1985'te İmar Bankası'nı Uzan Grubu'na sattıktan sonra, Katar sermayesiyle ortaklaşa kurduğu Körfezbank'la tekrar bankacılığa girdi.

34 First National Bank of Boston, Manufacturers Hanover Bank, (daha sonra Turkish Bank olan) Türk Bank Ltd., Banque Indosuez, Bank of Bahrain and Kuwait ve Credit Lyonnais buna örnektir.

35 Yeniden değerlendirme fonu, bankaların sabit varlıklarını her sene toptan eşya fiyat endeksindeki artışlara göre yeniden değerlendirmelerine ve enflasyondan kaynaklanan gizli rezervleri bankanın özkaynaklarına katmalarına imkân tanımıştır.

bilmek için kurumsal şirketlere dönüştüler. Bu bankaların bazılarının yerel ortakları vardı. Örneğin the First National Bank of Boston; OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu), Alarko ve Cerahoglu gruplarının birlikte çoğunluk hissesine sahip oldukları bağımsız bir Türk bankasına dönüştürüldü³⁶. 1980'lerde kurulan yabancı sermayeli bankalar Tablo 4.4'te gösterilmektedir.

1980'lerde sektöre pek çok yeni banka girmesine rağmen, yabancı bankaların aktifler, borçlar, krediler ve mevduatlardaki payı zaman içinde artış göstermedi. Bu eğilimin bir nedeni, bu bankaların sınırlı sayıda şubeyle toptancı bankacılığa ve dış ticaret finansmanına odaklanmış olmalarıydı (TBB 1998; Denizler 2000, s. 9).³⁷

Ayrıca birçok yabancı banka bankacılık lisanslarını satın Türkiye'den ayrıldığından 1990'lar boyunca Türk bankacılığındaki yabancı katılım payı düşük kaldı. 1999 itibarıyla yabancı bankaların toplam mevduatlar ve kredilerdeki payı sırasıyla yüzde 2,7 ve yüzde 3 idi (Akgüç 2000, s. 41). Münir (1998), bu eğilimi açıklarken Türkiye'deki en büyük bankalardan Akbank'ın Yönetim Kurulu Başkanı'nın şu sözlerine yer verir:

Akbank Yönetim Kurulu Başkanı Erol Sabancı, Türk bankacılığındaki aile vurgusunun yabancı katılım önündeki en büyük engel olduğunu kabul eder. Ona göre, "iyi yapılanmış bir yabancı banka bir aileyle değil bir kurumla muhatap olmak ister... Pek çok aile, bankalarını istismar ediyor. Pek çok bankanın grup şirketlerine verilen borçlardan kaynaklanan kötü aktifleri var – banka kendisine borçlanıyor ve sonra da geri ödemiyor. Bu, yabancı bir bankanın hoş göremeyeceği denli büyük ölçekli bir risk teşkil ediyor."

Sabancı, "temiz bankaların da" çekici olmadığını ekliyor; çünkü onları satın almak kabullenmesi zor bir Türkiye riskine maruz kalmak demek...

36 Bankanın tek hissedarı OYAK Grubu oldu; bu statüyü 1993'te kalan tüm hisseleri alarak elde etti. Banka 1996'da Oyakbank adını aldı.

37 1990'da yabancı piyasaların toplam mevduatlar ve krediler içindeki payı sırasıyla yüzde 2,4 ve yüzde 3,5 idi (Akgüç 1991, s. 6).

TABLO 4.4
1980'lerde Türk Finans Piyasalarındaki Yabancı Bankalar

<i>Banka</i>	<i>Yıl</i>	<i>Menşei</i>
Citibank	1981	Amerika
Bank Mellat	1982	İran
BCCI	1982	Lüksemburg
Türk Bank Ltd.	1983	Kıbrıs
Habib Bank Ltd.	1983	Pakistan
M. Hanover Trust ³⁸	1984	Amerika
Chase Manhattan	1984	Amerika
F. N. Bank of Boston ³⁹	1984	Amerika
Saudi-American	1985	Suudi Arabistan-Amerika
Chemical Mitsui ⁴⁰	1985	Amerika-Japonya-Türkiye (ENKA Grubu)
Irving Trust/Tütün ⁴¹	1985	Amerika-Türkiye (Yaşar Grubu)
BNP-AK ⁴²	1985	Fransa-Türkiye (Sabancı Grubu)
Koç-Amerikan ⁴³	1986	Amerika-Türkiye (Koç Grubu)
Bank of Bahrain/Kuwait ⁴⁴	1986	Bahreyn-Kuveyt
Banque Indosuez ⁴⁵	1986	Fransa
Standard Chartered ⁴⁶	1986	İngiltere
Credit Lyonnais	1988	Fransa
Körfezbank ⁴⁷	1988	Katar-Türkiye (Doğuş Grubu)

Kaynaklar: Öncü ve Gökçe (1991, s. 112) ile Baysal ve Koç'tan (1993, s. 116-117) geliştirildi.

- 38 1991'de Chemical Bank ve 1997'de de Sitebank adını alarak ulusal bir banka oldu.
- 39 OYAK ve Alarko Grubu'nun ortaklığıyla 1991'de Türk Boston Bankası adını aldı.
- 40 İsmi 1989'da Türk Mitsui Bankası olarak değiştirildi ve 1991'de Türk Sakura Bank adını aldı. Bankanın tüm hisselerini 1999'da Fiba Grubu satın aldı ve 2000'de bankanın ismi Fibabank olarak değiştirildi.
- 41 Irving Trust kendi hisselerinin yüzde 40'ını 1987'de Yaşar Grubu'na sattı ve 1996'da Türkiye Tütüncüler Bankası-Yaşarbank ismini aldı.
- 42 Dresdner Bankası da ortak oldu ve banka 1989'da BNP-AK-Dresdner ismini aldı.
- 43 1981'de American Express olarak kuruldu. 1986'da, Koç Grubu'nun ortaklığıyla ulusal bir banka oldu ve Koç-Amerikan Bankası adını aldı. 1993'te de Koçbank adını aldı.
- 44 1992'de "Tasarruf ve Kredi Bankası" adıyla ulusal bir bankaya dönüştürüldü.
- 45 1992'de Banque Indosuez Türk ve 1993'te de Banque Indosuez Generale Euro Türk (Euro Türk Bankası) adını aldı. Hissedar yapısındaki değişimin ardından, 1995'te ulusal bir banka oldu ve Bank Kapital Türk adını aldı.
- 46 1990'da Westdeutsche Landesbank Europa (West LB) adını aldı.
- 47 Birleşik Türk Körfez Bankası. Sermaye yapısındaki değişimle 1995'te özel ulusal banka statüsü kazandı.

Alper ve Öniş (2002, s. 12), yabancı bankaların, genel olarak, eksik gözetim ve yüksek istikrarsızlıkla nitelenen bir sisteme büyük ölçeklerle girme konusunda isteksizlik gösterdiklerini, sadece belirli tipteki bazı yabancı bankaların sektöre girme eğilimi taşıdıklarını işaret etmişlerdir. Söz konusu bankalar, kamu borcu finansmanından elde edilen aşırı kârları ulusal bankalarla beraber paylaşmak amacıyla sektöre girdiler.⁴⁸

Bu yabancı bankalar Türkiye'yi 1990'larda terk ettiklerinden, yabancı bankaların ya da ortaklık bankalarındaki yabancı sermaye hisselerinin satın alınması holdinglerin bankacılığa sızmak için kullandıkları yeni mekanizma oldu. Tablo 4.5 bu satın almaların sonucunda ortaya çıkan 9 bankayı göstermektedir:

TABLO 4.5
1990'larda Türk Holdinglerince Satın Alınan Yabancı Bankalar

<i>Yabancı sermayeli banka</i>	<i>Ulusal sermayeli banka</i>	<i>Holding</i>	<i>Yıl</i>
Koç Amerikan Bankası	Koçbank	Koç	1991
Bank of Bahrain	Tasarruf ve Kredi Bankası	Doğuş	1992
Bank of Boston	Türk Boston Bank ⁴⁹	OYAK	1991
Eurocredit Bank ⁵⁰	Yurtbank	Balkaner	1994
Banque Indosuez	Bank Kapital	Ceylan	1995
Osmanlı Bank ⁵¹	Osmanlı Bankası	Doğuş	1996
Chemical Bank ⁵²	Sitebank	Sürmeli	1996
Saudi American Bank	Ulusal Bank	Cingilioğlu	1996
Türk Sakura Bank ⁵³	Fibabank	Fiba	1999

Kaynaklar: "Faal Bankalar", http://www.tbb.org.tr/Turkce/diger_bilgiler/faalbanka.xls ve "Kapalı Bankalar", http://www.tbb.org.tr/Turkce/diger_bilgiler/kapalibanka.xls (Erişim tarihi: 25 Şubat 2003) ile Akgüç'ten (1991, 1992b, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001) yararlanılarak hazırlandı.

- 48 Yabancı bankaların aktiflerindeki devlet tahvillerinin yüksek payı konusunda daha fazla veri için bkz. Ercan, Akçay ve Yolalan (2001, s. 13).
- 49 Daha sonra Oyakbank adını aldı.
- 50 Eurocredit Bank (Euro Credit Türk Fransız Ticaret Bankası) 1993'te kuruldu. Hisselerinin yüzde 70'i Çarmıklı Grubu'na ve yüzde 30'u Fransız Compagnie Financiere De Camondo'ya aitti. Bankanın ismi 1994'te Yurt Ticaret ve Kredi Bankası (Yurtbank) olarak değiştirildi ve 1996'da Balkaner Grubu'na satıldı.
- 51 Fransız sermayeli.
- 52 İsmi 1997'de Sitebank oldu.
- 53 2000'de tekrar Fibabank ismini aldı.

Yeni nesil dış ticaret bankalarının kurulması ve yabancı bankaların satın alınmasına ilaveten, holdinglerin sektöre girmek için kullandıkları üçüncü mekanizma kalkınma/yatırım bankacılığı oldu. 1980'lerin ikinci yarısında, 7 kalkınma-yatırım bankası kuruldu ve sayıları (1980'de 6'dan) 1992'de 12'ye çıktı. *Bu eğilim, hükümetin yeni ticari bankalar yerine yatırım bankalarına lisans verme tercihi dolayısıyla oluştu.* Hazine Müsteşarı Yavuz Canevi bu politikanın nedenini şu sözlerle açıklıyordu:

Kastelli⁵⁴ krizi (banker krizi) diye bir kriz atlattık 1983'lerde. Ondan sonra bankacılık çok güzel altın yıllarını yaşadı... yüzde 2-25 primle bankalarımız döviz aldılar, sattılar... herkes banka sahibi olmak istedi... Hazine'nin kapısında banka kurmak isteyen onlarca... şahıslar doğmaya başladı. Şimdi kara kara düşünmeye başladık. Yani, bu sektöre her asgari sermaye miktarını bastırana biz banka açma müsaadesi de verirsek, yani sistemin de açık olduğunu ilan ettik... Ne yapalım? Aklımıza bir cinlik geldi... bu mevduatı riske etmeyen bir bankacılık kuruluşu varsa, hem bu insanları memnun ederiz, hem sistemin kapalılığını ortadan kaldırır, "Açık-tır arkadaş, her isteyen banka kurabilir," deriz, dedik... aklımıza yatırım bankacılığı fikri geldi. Dedik ki, isteyen bankacılık yapabilir ama mevduat bankacılığına müsaade etmiyo-

54 Cevher Özden ya da bilinen adıyla Kastelli, adı 1980'lerin başlarındaki "bankerler dönemiyle" özdeşleşmiş bir komisyoncuymuştu. Nominal faiz oranlarının gecikmeyle de olsa, enflasyona göre ayarlanmasıyla 1980'lerde pozitif reel faiz oranlarının uygulanmaya başlanması sonucunda, ciddi fon sıkıntısı çeken şirketlere verecekleri kredilere kaynak bulmak için aşırı yüksek faiz oranları vatan eden özel bankerlerin sayısında hızlı bir artış yaşandı. Ekinci'nin (1996, s. 6) belirttiği gibi, bankerlerin faaliyetleri kısa zamanda bir Ponzi finans örneğine dönüşürken, mevduat sertifikalarını bankerler vasıtasıyla pazarlayan bazı bankalar da kendilerini bu Ponzi finansman çarkının içinde buldular. Bu süreçte, Çukurova Grubu gibi banka sahibi bazı holding şirketleri ve Transtürk Holding, Eczacıbaşı Holding ve Profilo Holding gibi bankacılık dışı holdingler kendi bankerlik firmalarını kurdular. "Ulus, kısa zaman içinde, 45.000 kişiye düşen bir bankerle övünür hale geldi" (Ateş, Uras ve Kaban 1999, s. 393). 1982'de parasını alamayan binlerce mevduat sahibi ve işbirliği yapan üç bankanın (İstanbulbank, Hisarbank, Odibank) iflasıyla sonuçlanan bankerlik sisteminin çöküşüyle ilgili daha fazla detay için bkz. Ateş, Uras ve Kaban (1999, 334-335; 388-394) ve *Asomedy*a (2001, s. 43-46).

ruz... Önce yatırım bankası kurmak isteyen varsa gelsin... piyasadaki performansınızı görelim... iki-üç sene sonra gelin bize müracaat edin... tekrar mevduat bankacılığına dönüşürsünüz... (IAV 1990, s. 69-70).

Dolayısıyla devlet, yatırım bankacılığını mevduat toplayan aşırı sayıdaki ticari bankanın oluşturduğu riski azaltmak için bir çözüm olarak görmüştür.

Söz konusu yatırım bankalarının kurulmasında Dünya Bankası da rol oynadı. Alkin (2002, s. 40), Dünya Bankası'nın mevduat bankacılığındaki aşırı sayının azaltılması ve yatırım bankacılığının geliştirilmesi konularında Türkiye'ye getirdiği kredi koşulluna işaret eder. Alkin, başlangıçta bu "öneriye" verilen onaya rağmen, görev başındaki hükümet 1991'de yeni mevduat bankacılığı lisansları verince, Dünya Bankası'nın sonraki kredi dilimlerinin serbest bırakılmasını dondurduğunu belirtir.

Yine de, yatırım bankacılığının holdingler için özel bir çekiciliği vardı. Kurulan özel yatırım bankaları ağırlıklı olarak *ya yabancı bankalarla ortaklık biçiminde ya da en büyük hissedarın yabancı bankalar olduğu iştirakler biçimindeydi*. Yabancı ortaklık gerekliydi,⁵⁵ çünkü azalan devlet teşvikli krediler nedeniyle holdinglerin finansman ihtiyaçları karşılanamıyordu.⁵⁶ Buğra bu eğilimi şöyle açıklar:

55 Hazine Müsteşarlığı Bankacılık Dairesi Başkanı ve Dış Ticaret Müsteşarı Mehmet Çekinmez'in açıklaması için bkz. IAV (1990, s. 77).

56 İthal İkameci Sanayileşme döneminde öncelikli sektörleri desteklemek için kullanılan tercihli kredi sistemi 1983'ten sonra basitleştirildi. "Bankalar artık mevduatların belirli bir oranını belirli sektörlerle borç vermek zorunda değillerdi ve belirli sektörlerle farklılaştırılmış rezerv oranı uygulaması kaldırıldı" (Degirmen 2003, s. 51).

Merkez Bankası'nın reeskont kredileri, 1989'a kadar tercihli sektörleri, özellikle de ihracatçı veya ihracat vaat eden sektörleri, verilen düşük oranlı kredilerle desteklemek için kullanıldı. Fakat bu kredilerin hacimleri 1980'ler boyunca sürekli azaldı ve sanayi sektörünü finanse etmek için kullanılan orta-uzun vadeli kredilerin tahsisi 1989'da sona erdi. Yeni kredi politikası, bankacılık sektörünün likidite ihtiyacını kısa vadeli borçlar temelinde denetlemeye ve desteklemeye odaklandı. Daha fazla detay için bkz. Ada (1993, s. 82); IAV (1990, s. 44-49). Orta vadeli sınai kredilerinin kaldırılması sonucunda, Merkez Bankası'nın bankalara verdiği kredilerde ticari kredilerin payı yükseldi ve Kasım 1999 itibarıyla neredeyse yüzde 100'ü buldu (Akgüç 2000, s. 27).

Özel sektörü destekleyen kamu fonlarının giderek azalması, şirketlerin finansal stratejilerini tekrar gözden geçirmeye başlamalarına neden olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak, banka mevzuatında değişiklikler yapılmış, bankaların yabancı para işlemleri yapabilmeleri ve yabancı bankaların Türkiye’de faaliyette bulunabilmeleri büyük ölçüde serbest bırakılmıştı. Bu yeni ortamda, bankaların eski geleneksel bankacılık faaliyetleri yerine ticaret ve yatırım bankacılığı faaliyetlerine, çoğu zaman da yabancı bankalarla ortaklıklar kurarak girişmeleri daha cazip hale gelmeye başlamıştır. *Bu yeni yönelim özellikle holdingler açısından tercih nedeniydi, zira yatırım bankalarının tabi olduğu mevzuatta bir grup bankasının tek bir şirkete ve gruba bağlı şirketlerin tümüne verebileceği kredi limitlerinde herhangi bir sınırlama bulunmamaktaydı. İlave olarak, yabancı bankalarla ortaklık kurmak suretiyle, ucuz kredi olanaklarının giderek düştüğü bir ortamda, nispeten kolaylıkla sermaye bulmak mümkün oluyordu.* 1980’lerin ikinci yarısında, büyük Türk şirketleri bu durumda yabancı bankalarla ortaklıklar oluşturarak mali tıkanıklıklarını aşma yoluna gittiler (Buğra 1995, s. 282-283. Vurguyu ben ekledim – y.n.).^{*57}

1993’te Bankalar Kanunu’nda⁵⁸ yapılan değişiklik de yatırım bankalarının kuruluşunu teşvik etmiştir. Öncelikle, *yatırım ve kalkınma bankalarının Bakanlar Kurulu kararıyla mevduat bankalarına dönüştürülmesine izin verildi.* İkinci olarak, söz konusu

(*) Bu alıntı Ayşe Buğra’nın *State and Business in Modern Turkey-A Comparative Study* kitabının Türkçe çevirisinden alınmıştır: *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim, 1995, s. 282-283 – ç.n.

57 1980 sonrasında yatırım bankacılığı için potansiyel bir piyasa oluşturan gelişmeler şunlardı: Faiz oranlarının ve döviz kurunun serbestleştirilmesi; yurtdışından fon teminine izin verilmesi; sermaye piyasası işlemlerindeki artış; İstanbul Borsası’nın kurulması ve 1980’lerde bankacılık sektörüne yabancı girişlerinin kolaylaştırılması (bkz. IAV 1990, s. 75). Buna ilaveten, Türkiye’nin AB üyeliği sürecinde Avrupalı şirketlerden beklenen rekabet, Türk şirketlerini borsaya kote olmak veya yabancı bir ortak edinmek gibi sermaye yapılarında değişimlere zorladı. Bu, Mehmet Nazmi Erten’e göre, 1980’lerdeki yoğunlaşan özelleştirme girişimlerine ilaveten, yatırım bankacılığının diğer bir potansiyel kaynağını oluşturmuştur (IAV 1990, s. 84).

58 3182 sayılı Bankalar Kanunu’nda (25.4.1985), 512 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile (16.9.1993).

yasal değişiklik bu bankalara aracı kurumlarla birlikte şirketler kesiminin kıymetli kâğıt ihracına aracılık etmesine izin verdiği için yatırım bankaları birincil menkul kıymetler piyasasında artan bir öneme sahip oldu (Şengül (1993, s. 14). Tablo 4.6 bu süreçte kurulan yatırım bankalarını göstermektedir.

TABLO 4.6
1980'lerin İkinci Yarısında Kurulan Yatırım Bankaları

<i>Yatırım bankası</i>	<i>Holding</i>	<i>Yıl</i>
Tekfen Yatırım ve Finans Bankası	Tekfen Grubu (Türk sermaye çoğunluk)	1988
Birleşik Yatırım Bankası ⁵⁹	Kavala Grubu (Türk sermaye çoğunluk)	1989
Türk Merchant Bankası ⁶⁰	Bankers Trust, İş Bankası ve Dışbank	1988
Yatırım Bankası ⁶¹	Yabancı sermaye sahipli ⁶²	1988
Avrûpa Türk Yatırım Bankası ⁶³	Yabancı sermaye sahipli	1990

Kaynaklar: İAV (1990, s. 76) ve Akgüç'ten (1992a, s. 114) geliştirildi.

Holdinglerin hükümete ve Hazine'ye bankacılık lisansı için yaptıkları ısrarlı baskılar sonucunda 1992'de 4 yeni mevduat ve 2 kalkınma bankası lisansı verildi ve böylece 6 yeni banka kurulmuş oldu (Alternatifbank, Bank Ekspres, Toprakbank, Kentbank, Park Yatırım Bankası ve Tatbank). Daha sonra yaklaşık 30 holding Hazine'ye yeni başvurular yaptı. Ancak 1994 krizi sırasında 3 bankanın iflası (TYT Bank, Impexbank ve Marmara Bankası), Hazine'nin yeni banka izinleri vermesi konusunda olumsuz bir etki yarattı.⁶⁴

59 Bankacılık izni 1999'da sona erdi.

60 İş Bankası'nın hisseleri 1992'de Banker Trust tarafından satın alınmış ve banka 1997'de Bankers Trust adını almıştır. Bankers Trust'ın tüm dünyada Deutsche Bank tarafından satın alınmasıyla, Bankers Trust Türkiye, 1999'da Deutsche Bank adını aldı (*Finans Dünyası* 2000c, s. 64).

61 1997'de Taib Yatırım Bankası adını aldı.

62 Banka hisselerinin yüzde 90'ı Trans Arabian Investment Bank E.C.'ye aitti.

63 Euro Türk Bank. 1995'te Indosuez Euro Türk Merchant Bank ve 2000'de de Credit Agricole Indosuez Türk Bank adını aldı.

64 1994'te faiz oranlarındaki ani yükseliş ve Türk lirasının devalüasyonu, başta yüksek döviz açık pozisyonları nedeniyle küçük ve orta ölçekli bankalar olmak üzere, tüm bankacılık sektörünü etkiledi. Söz konusu bankalar, kriz öncesi dönemde yerel fonlardan ziyade dış kaynaklara dayanma eğilimindediler. Döviz fiyatlarının ani yükselişi bu bankaları açık döviz pozisyonlarıyla

Kriz esnasında bankaya hücumu önlemek için uygulamaya konulan mevduatlara yüzde 100 güvence, devletin yeni banka lisansları verme konusundaki cesaretini kırdı. 22 Haziran 1994 tarihli KHK ile daha önceki başvurular iptal edildi ve banka lisansı için başvurmuş olan holdinglerden, banka kurulumu için gerekli asgari sermayenin dört katı ile başvurularını yenilemeleri istendi (Yeşiloğlu 1996a, s. 26).

Holantse Bank Universal'in Türkiye Genel Müdürü Abram Rutgers, yeni banka lisansları verildiği takdirde (o an banka sayısı 23 olan) sektörde fazla banka olacağı konusunda bir uyarı yaptı (Baysal ve Koç 1993, s. 116). Chase Manhattan'ın Türkiye Genel Müdürü Isak Antika da kurumsal bankacılıkta aşırı sayıda bankanın ve bireysel bankacılıkta da aşırı sayıda şubenin bulunduğu dikkat çekerek, zaman içinde bankacılık sektöründe bir konsolidasyona gerek duyulacağını belirtti (Koç 1993, s. 55).

Diğer taraftan, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Vekili Osman Ünsal yeni banka kuruluşlarına dair devletin tutumunu şu sözlerle açıkladı:

Bu aşamada tercihimiz, şu anda özelleştirme sürecinden geçen ya da gelecekte özelleştirilecek olan devlet bankalarının satışından sonra yeni banka kuruluşlarını değerlendirmektir (Babuşçu ve Kutlay 1993, s. 10).

Bu koşullar altında, 1992'den sonra verilen tek bankacılık lisansı 1995'te EGS Grubu'na ait EGS Yatırım Bankası için verilen lisans oldu. Tablo 4.7 1990'ların başlarında kurulan bankaları göstermektedir.

Bununla beraber, pek çok holding 1994 krizini atlattıktan sonra, 1990'ların ortalarında kârlı kamu borç finansmanından yararlanmak ve fon erişimini güvence altına almak için banka sahibi olma yollarını aradı. Sonuçta, Hazine'de yaklaşık 70

la orantılı olarak ağır bir yük altına soktu. Ayrıca ekonomik karmaşa sırasında yaşanan mevduatlara hücum da bu bankaları etkiledi. Bu nedenle, borçlarını karşılayamayan üç banka, TYT Bank, Impexbank ve Marmara Bankası iflas etti. İflaslarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gündoğdu (2000, 53-54); TBMM (1999e, s. 17).

TABLO 4.7
1990'ların İlk Yarısında Kurulan Bankalar

<i>Banka</i>	<i>Kurucu</i>	<i>Yıl</i>
Alternatifbank	Doğan Grubu	1992
Bank Ekspres	İbrahim Betil	1992
Toprakbank	Toprak Grubu	1992
Kentbank ⁶⁵	Süzer Grubu	1992
Park Yatırım Bankası	Karamehmet Ailesi	1992
Tat Yatırım Bankası	Tatlıcı Grubu	1992
EGS Yatırım Bankası ⁶⁶	EGS Grubu	1995

Kaynak: Bilen'den (2000b, s. 31) yararlanılarak geliştirildi.

yeni banka lisansı başvurusunun beklediği tahmin ediliyordu (Yeşiloğlu 1996, s. 26). Fakat Hazine'nin yeni banka kuruluşlarını kolaylaştırma konusundaki isteksizliği, banka sahibi olmanın maliyetini ciddi şekilde artıracak olmakla birlikte, diğer holdinglerden banka satın almayı bir başka çözüm yolu olarak ortaya çıkardı.⁶⁷ Bu nedenle 1990'larda, Tablo 4.8'de gösterildiği gibi çok sayıda bankanın holdingler arasında el değiştirdiği gözlenmiştir.

Buna ilaveten, Tablo 4.9'un gösterdiği gibi, özelleştirilen bankaların ele geçirilmesi, bankacılığa sızmak için kullanılan alternatiflerden biriydi (Yeşiloğlu 1996b, s. 169-170). Özelleştirilen 3 bankaya 1997'de verilen 41 teklif bu bankalara olan yoğun ilgiyi göstermektedir (Taşdemir 1997, s. 32). Özelleştirilen bankalardan Sümerbank 1995'te Garipoğlu Grubu tarafından satın alındı. Zorlu, Başaran, Nergis ve Medya grupları da 1997'de özelleştirmeler yoluyla bankacılığa girmeyi başardılar.⁶⁸ Özelleştirilen bankaları ele geçirmekte başarısız olan Ceylan, Anadolu Endüstri ve Sürmeli Grubu gibi bazı gruplar aşağıda belirtildiği gibi diğer holdinglerin bankalarını satın aldılar.

65 İlk ismi Türkiye Konut ve Endüstri Bankası olup, 1994'te Kentbank adını almıştır.

66 1996'da ticari bankaya dönüştürüldü.

67 Bkz. Barham ve Field (1997, s. 47-48).

68 Sümerbank ve Etibank'a banka reformu sırasında devlet tarafından el konuldu.

TABLO 4.8
1990'larda El Değiştiren Bankalar

<i>Banka</i>	<i>Önceki sahibi</i>	<i>Yeni sahibi</i>	<i>Yıl</i>
Egebank	Özkat Grubu	Bayraktar Holding	1990
Impexbank	Asil Nadir	Can Eliyeşil	1991
Bank Ekspres	İbrahim Betil	Doğuş Grubu	1994
Bank Ekspres	Doğuş Grubu	Korkmaz Yigit	1994
Dışbank ⁶⁹	İş Bankası Grubu	Doğan Grubu	1994
Alternatifbank	Doğan Grubu	Anadolu Endüstri Grubu	1996
Interbank	Çukurova Grubu	Nergis Holding	1996
Garanti Yatırım Bankası ⁷⁰	MNG Grubu	Doğuş Grubu	1997
Derbank ⁷¹	Derviş Temel	Bayındır Grubu	1998
Egebank	Bayraktar ve İhlas Grupları	Demirel Grubu	1998

Kaynaklar:Yeşiloğlu (1996b, s. 169);Taşdemir (1997, s. 34); Akgüç (1998, s. 3) ve Arslan'dan (2001, s. 230) yararlanılarak geliştirildi.

TABLO 4.9
Özelleştirme Yoluyla Ele Geçirilen Bankalar

<i>Özelleştirilen banka⁷²</i>	<i>Holding</i>	<i>Yıl</i>
Sümerbank	Garipoğlu	1995
Etibank	Nergis ve Medya ⁷³	1997
Denizbank	Zorlu	1997
Anadolubank	Başaran	1997

Bankacılığa sızmak için kullanılan son mekanizma, 1998'de yatırım bankacılığındaki yeni dalga oldu. Mevduat bankası kuruluşları kısıtlanmışken, Güneş Taner'in bakanlığı sırasında yatırım bankaları izinleri onaylandı.⁷⁴ O yıldan sonra, yeni ban-

69 Daha önce Amerikan Türk Dış Ticaret Bankası idi.

70 Daha sonra MNG Bankası adını aldı.

71 Daha sonra Bayındırbank adını aldı.

72 Bir kamu bankası olan "Etibank"; Etibank, Denizbank ve Anadolubank olarak üç bankaya bölünerek satıldı.

73 İlk özelleştirme ihalesi Doğan Mensucat Grubu tarafından kazanıldı. Fakat bu grup taksitleri ödeyemeyince, Etibank Cavit Çağlar'ın Nergis Holdingi'yle Dinç Bilgin'in Medya Holdingi'ne satıldı. Etibank'ın tartışmalı satışı için bkz. *Turkish Daily News*, 14 Kasım 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/11_14_00/unver.htm ve "Çağlar'a Satış Usulsüz mü", <http://www.netbul.com/superstar/ozeldosyalar/ekonomi/icibosaltılanbankalar/caglar.asp> (Erişim tarihi: 13 Aralık 2002).

74 Yatırım bankacılığının iki genel biçimi bulunur: Birincisi ticari bankalar tarafından yapılan yatırım bankacılığıdır; ikincisi ise ticari bankacılıkla yatırım

ka lisansları için yeni bir koşul getirildi: Mali sektörde reform amaçlayan bir yasa tasarısına göre, Hazine'ye mevduat bankaları için 40 milyon dolar (10 trilyon TL) ve yatırım bankaları için 25 milyon dolar (6 trilyon TL) ödenmesi gerekiyordu. Taner pek çok banka başvurusunun lisans için beklediğini söyledi ve ekledi: "Bunları bekletmektense izin verelim, bu para da Hazine'ye girsin."⁷⁵

Sonuç olarak, Hazine tarafından 1998'de verilen 10 yeni banka lisansının 7'si yatırım bankalarına aitti (Bilen 2000a, s. 65). Bu süreçte, Okan, Nuro, Diler ve Çalık grupları gibi bazı banka sahibi olmayan holdingler ilk defa FK'ye girerken, kendi ticari bankaları olan GSD,⁷⁶ Süzer ve Toprak grupları da yatırım bankaları kurdular. Tablo 4.10 bu dönemde kurulan 7 yatırım bankası görülmektedir. Böylece 1998'de banka sayısı 81'e çıkarken, medya sahibi holdinglerin neredeyse tümü bir ya da daha fazla bankanın denetimini ele geçirmiş oluyordu.⁷⁷

Bu yatırım bankalarının kuruluşunun altında yatan nedenlere daha yakından bakmak, bu kitabın Türk bankacılığının holding oluşumu temelindeki analizini destekleyici bilgiler sunacaktır.

Daha sonra mevduat bankalarına dönüştürülebilen yatırım bankaları, Hazine'nin ticari banka kuruluşlarına sıcak bakma-

bankacılığının ayrıştırılmasına dayanır (Bilen 2000a, s. 66). Türkiye'de Sermaye Piyasası düzenlemeleri ticari bankaların 1997'ye kadar yatırım bankacılığı yapmalarına izin verdi. Bu tarihten sonra, ticari ve yatırım bankacılığını birbirinden ayırmak için yeni bir düzenleme yapıldı (Bilen 2000b, s. 31).

- 75 Harun Gürek, "Parayı Veren Bankayı Açar", *Milliyet*, 29 Mayıs 1998. Banka lisansları için para talep etmenin, bankacılığa girmeyi düşünen bazı holdinglerin cesaretini kıracağı ileri sürülüyordu. Ayrıca Taner, mevduatlar üzerindeki tam devlet garantisinin kaldırılacağını ilan etti. Bunun özellikle küçük ve orta ölçekli bankaları mevduat bankacılığı yapmaktan caydırması bekleniyordu. Söz konusu bankalar, mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesinin kaldırılmasına karşı çıkarken, büyük bankalar bunu desteklemiştir (Bankacılık Sektöründe Büyük Şok", *Finansal Forum*, 2 Haziran 1998).
- 76 GSD Holding Genel Müdürü Ferruh Tanay, Hazine'nin GSD Holding'e hissedar yapısı ve ihracat hacmi nedeniyle yatırım bankacılığı lisansı verdiğini belirtti (Uygun 1998, s. 38). Holding'in o tarihte 96 tekstil üreticisi hissedarı bulunuyordu.
- 77 Banu Salman, "Türkiye Banka Cenneti", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1998.

TABLO 4.10
1998 ve 1999'da Kurulan Yatırım Bankaları

<i>Yatırım bankası</i>	<i>Holding</i>
Okan Yatırım Bankası	Okan
Nurol Yatırım Bankası	Nurol
Diler Yatırım Bankası	Diler
Çalık Yatırım Bankası	Çalık
GSD Yatırım Bankası	GSD
Süzer Yatırım Bankası ⁷⁸	Süzer
Toprak Yatırım Bankası	Toprak

dığı bir dönemde, holdingler için bankacılığa girmenin ilk adımı olarak görüldü (Hatırası 1998, s. 60). Hazine'nin yatırım bankası kuruluşlarıyla ilgili tavrı daha olumluydu, çünkü bu bankalar finansal piyasaların gelişimine katkıda bulunuyorlardı. Ayrıca fonlarını mevduat toplayarak değil, yerel ve uluslararası yatırım bankalarıyla uluslararası kuruluşlardan sağlıyorlardı. Yatırım bankaları holdinglerce de tercih ediliyordu, çünkü bu bankalar para ve döviz piyasalarında işlem yapmak, hazine işlemleri yürütmek ve leasing dahil mevduat bankalarının finansal faaliyetlerinin çoğunu gerçekleştirebiliyorlardı. Tek yapamadıkları ise mevduat toplamaktı. Bunun yanı sıra, yatırım bankaları mevduat toplamadıkları için munzam karşılık oranı gibi bazı yasal yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardı (Hatırası 1998, s. 61). Ticari bankalar sadece sermayeleri oranında kredi verebilirlerken, yatırım bankaları için böyle bir sınırlama yoktu (Hatırası 1998, s. 61).

Özdemir ve Türker (1999), holdingleri bu yatırım bankalarını "bilinçli bir şekilde" kurmaya iten etkenleri net bir şekilde ortaya koymuştur. Buna göre, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), 15.08.1996 tarihli, 3 numaralı karar uyarınca, bankaları sermaye piyasasında aracılık işlemleri yürütmekten menetmişti. Bu kararla bankaların bu faaliyetlerle uğraşmak için ayrı aracılık kurumları kurmaları zorunlu hale getirildi. Bu kararın düzenlemeleri 1996/35 sayılı başka bir Kurul kararıyla yapıldı. Bu ka-

78 1999'da Atlas Yatırım Bankası adını aldı.

rar, sonunda Bakanlar Kurulu tarafından 3 Kasım 1998'de iptal edilmiş olsa da, arada geçen zamanda, sermaye piyasasında aracılık işlemleri yürütmek isteyen bankalar ya kurulu aracı kurumların ortakları haline geldiler ya da kendi (yasal olarak ayrı) aracı kurumlarını kurdular. Temmuz 2000 itibarıyla, İstanbul Borsası'nda çalışan 131 aracı kuruluşun 46'sı bankalara aitti (Bilen 2000a, s. 67). Özdemir ve Türker (1999, s. 36), sermaye piyasası işlemleri yatırım bankalarının faaliyetlerinin büyük bir bölümünü oluşturmaya başladıktan ve SPK ilgili kararı verdikten sonra yatırım bankacılığının eski cazibesini kaybettiğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁹

Bu yüzden, bu holdinglerin neden halen yatırım bankacılığı lisansı elde etmeye çalıştıkları konusu büyük önem taşır. Türkiye istikrarsız makroekonomik ortamıyla uzun dönemli fon temini ve plasmanının zor olduğu bir ülke olageldiğinden, yatırım bankacılığı lisansının peşine düşmek şaşırtıcı görünebilir. Özdemir ve Türker (1999, s. 38), yatırım bankaları bankacılığa girmek için ilk adım olarak kullanılabilecekken, bu eğilimin fazla örneği olmadığı gerçeğine dikkati çekerler (aslında bunun tek örneği EGS Bank'ti).⁸⁰ Bu nedenle de söz konusu yatırım bankalarının asıl kurulma nedeninin, holdinglerin yasal olarak birbirlerinden bağımsız statülerdeki kendi bankaları arasında gerçekleştirilen karşılıklı işlemlerden faydalanmak olduğunu ileri sürerler. Bunun iki avantajı vardı. Birincisi, bankalar ve holdingleri⁸¹ arasındaki kredi ve iştirak ilişkilerini dü-

79 Yatırım bankalarının sermaye piyasası aracı işlemleri konusundaki kısıtlamalarla ilgili şikâyetleri için bkz. Mehmet Ali Kantarcı, "Yatırım Bankaları Uygulama Şaşkınlı", *Dünya*, 25 Mayıs 1999.

SPK'nin 7.9.2000 tarihli ve 24163 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan V/46 numaralı yeni bildirisiyle kalkınma/yatırım bankalarının bu dezavantajlı durumlarına son verildi ve sermaye piyasası faaliyetlerine yönelik işlevlerini yeniden kazandılar (Bilen 2000b, s. 32).

80 EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven, (Savaş 1997, s. 84-85) Hazine'ye ticari banka lisansı için başvuru nedenlerini, bankanın aynı zamanda müşterileri olan 500 hissedarının genel bankacılık hizmeti ihtiyaçlarını EGS Bank'ın yatırım bankacılığı faaliyetlerinin karşılayamaması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Canseven o dönemde SPK'nin aldığı kararın, yatırım bankalarını tamamen işlevsiz hale getirdiğine de işaret etmiştir.

81 Bu muafiyetlerin bir listesi için bkz. Özdemir ve Türker (1999).

zenleyen Bankalar Kanunu'nun ciddi sınırlamalarından muaf tutulan yatırım bankalarına ikinci bir banka olarak sahip olmak önemli avantajlar yaratıyordu. Örneğin mevduat bankası tarafından toplanan mevduatlar, grup kredileri ve/veya iştirak payları olarak plase edilmek üzere yatırım bankalarına transfer edilebilir ve böylece mevduat bankaları üzerindeki yasal kısıtlamalardan kurtulmak mümkün olabilirdi.

İkincisi, aynı anda hem mevduat hem de yatırım bankası sahibi olmak, bir bankanın bilançosunda yer alan geri dönmeyen krediler ve öteki negatif kalemlerin diğer bankaya "bilanço makyajı" için taşınmasını mümkün kılıyordu.

Son olarak, yazarlar bu kötüye kullanma ihtimalinin sadece aynı holding içinde değil, fakat aynı zamanda bir "centilmenlik anlaşması" temelinde farklı holdingler arasında da gerçekleşebileceğine işaret etmişlerdir (Özdemir ve Türker 1999, s. 39). Fakat bankacılığın yeniden yapılandırılması bu yatırım bankalarının kuruluşundan çok kısa bir süre sonra başladığından bu bankaların holdinglerin genişlemesinde sadece sınırlı ölçülerde kullanılmış olabileceği tahmin edilebilir.

1980 sonrası dönemde yeni holdingler sürekli bir şekilde bankacılığa girmeye devam ederlerken, sistemden çıkış oldukça katı kurallara bağlanmıştı. Bankalar Kanunu⁸² zayıf bankaların doğrudan tasfiyesine karşıydı, böylece risk taşıyan bankalar işlem yapmaya devam ettiler. "Denetimlerinden" sonra mali sorunlar yaşadığı görülen bankalar için alınacak önlemleri düzenleyen 64. maddeye göre, bu bankalar ya başka bir bankayla birleştirilecek ya da başka bir bankaya transfer edileceklerdi. Uygulamada bu diğer banka genellikle bir devlet bankası olmuştur.

Zayıf bankaların sistemdeki varlıkları tam rekabet koşullarıyla çeliştiğinden, daha sağlam bankalar zayıf bankaların elenmesindeki bu katılığı eleştirdiler. Bu durum ayrıca, küresel birleşmeler ve dolayısıyla küresel rekabet gücü kazanmak yerine, zayıf bankalar lehine olabilecek birleşmelere hizmet ediyordu.⁸³

82 No. 3182 (25.04.1985).

83 Akbank Genel Müdürü Hamit Belli ve İş Bankası Genel Müdürü Ünal

Bu baskıların neticesinde, 1993'te 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle bu katılık giderildi ve bankacılıktan çıkış mümkün hale geldi. Alternatifbank Genel Müdürü Çetin Hacaloğlu, bankaların daha rasyonel çalışmalarını teşvik edeceğini söyleyerek bu değişimi destekledi.⁸⁴ Ancak bu değişiklikler neticesinde, uygulamada 64. maddeye dayanarak yapılan müdahalelerin bir anlamı kalmadı. Hükümet, hissedarların bankalarının bilançolarını iyileştirmelerini temin edemedi. 64. madde kapsamındaki sağlıklı bankalar munzam karşılık bulundurmaktan muaf tutulmak gibi avantajlara sahip olurlarken, daha iyi durumdaki bankalar bu uygulamadan sürekli şikâyet ettiler (bkz. *Euromoney* 1998a). Bu faktörler, o dönem, banka reformu için sahneyi hazırlıyordu. O dönemde FK'yi oluşturan holdingler Tablo 4.11'de gösterilmektedir.

Bu liste sektörde olanaksız denilebilecek kadar aşırı sayıda banka olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir banka reformuyla bu listenin küçültülmesi kaçınılmazdı. Buradaki kritik soru "hangi bankaların ayakta kalacağı ve hangilerinin eleneceği" idi.

Bankaların bağlı kredi ve iştirakleriyle ilgili yasal değişiklikler

Holdingler yukarıda sözü edilen çeşitli mekanizmalarla bankacılığa sızmaya çabalarken, holding bankacılığı yasal değişikliklerle sınırlandırılmaya çalışıldı.

Bankalar Kanunu, bankaların grup içi kredileri ve iştiraklerine daha fazla sınırlama getirmek amacıyla 1979, 1983 ve 1993'te yeniden düzenlendi. Fakat bu sınırlamaların gevşek denetimi, kuralsızlaştırma sürecinde verilen yeni banka izinleri ve holdinglerin kendi bankalarına sahip olma yönündeki süregiden arayışları, 1980 sonrası dönemde holding bankacılığının daha da yaygınlaşmasına neden oldu.

Körükçü'nün açıklamaları için bkz. *Bankacılar Dergisi* (1993, s. 19).

84 "Kamu Bankaları Bir An Önce Özelleştirilmelidir", *Dünya*, 21 Eylül 1993.

TABLO 4.11
Holdingler ve Bankaları (1998)

<i>Holding</i>	<i>Banka</i>
İş Bankası	İş Bankası, Sınai Yatırım Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Sabancı	Akbank
Doğuş	Garanti Bankası, Körfezbank, Osmanlı Bankası
Koç	Koçbank
Çolakoğlu	TEB
Tekfen	Tekfenbank
OYAK	Oyakbank
Anadolu Endüstri	Alternatifbank
Zorlu	Denizbank
Başaran	Anadolu Bankası
Fiba	Finansbank, Fibabank
GSD	Tekstilbank, GSD Yatırım Bankası
Doğan	Dışbank
MNG	MNG Bank
Çukurova	YKB, Pamukbank
Zeytinoğlu	Esbank
Toprak	Toprak Bankası, Toprak Yatırım Bankası
Süzer	Kentbank, Atlas Yatırım Bankası
Korkmaz Yiğit	Bank Ekspres
Garipoğlu	Sümerbank
Rumeli	İmar Bankası, Adabank
Yaşar	Yaşarbank
Cingilioğlu	Demirbank, Ulusal Bank
Avrupa ve Amerika	İktisat Bankası
EGS	EGS Bank
Balkaner	Yurtbank
Sürmeli	Sitebank
Medya Sabah	Etibank
Bayındır	Bayındırbank
Şevket Demirel	Egebank
Nergis	Interbank
Okan	Okan Yatırım Bankası
Çalık	Çalık Yatırım Bankası
Diler	Diler Yatırım Bankası
Tatlıcı	Tat Yatırım Bankası
Nurol	Nurol Yatırım Bankası
Karamehmet	Park Yatırım Bankası

Holding bankacılığının daha da yaygınlaşması üzerine getirilen ilk kısıtlayıcı yasal değişiklik 1979'da yapıldı. Özel bir KHK, bağlı kredi ve iştiraklere üst sınır getirdi (bkz. Türk Hükümeti 1979, s. 23-24, 30-31).⁸⁵ KHK'ye göre, bankaların iştiraklerine yatıracakları sermayenin toplamı, ödenmiş sermayelerinin toplamının yüzde 10'unu geçemeyecekti (47. madde).⁸⁶ Ayrıca iştiraklere verilecek kredilerin toplamı bankaların ödenmiş sermayelerinin toplamının yüzde 20'sini geçemeyecekti. Oysa daha önceki mevzuat, kalkınma planı yıllık programlarında belirtilecek sektörlerde iş yapmaları şartıyla iştiraklere limitsiz kredi verilmesine olanak tanıyordu. Bu muafiyet, bankaları söz konusu yüzde 20 limitini aşan krediler vermeye yöneltmişti (Uras 1982, ş. 18). Bu nedenle, yeni mevzuatla, bankaların iştiraklerine bir önceki yıl açtıkları toplam nakit kredinin yüzde 15'i ya da toplam ödenmiş sermayelerinin üç katı kadar kredi açabilecekleri kabul edildi (39. madde).⁸⁷ Fakat bu sınırlamalar holding bankacılığını frenlemeye yetmedi ve yukarıda belirtildiği gibi, 1980'lerin başlarında bazı küçük ve yerel bankalar holdinglerce devralındı.

Bankaların iştiraklerle ilgili işlemlerini kısıtlayan ikinci değişiklik 1983'te yeni bir KHK ile yapıldı.⁸⁸ Bununla iştiraklerdeki seçilmiş sektörlerde daha fazla hisse senedi sahipliğine olanak veren ikili ayrıma son verildi ve bankaların iştiraklerine aktaracakları kaynakların toplamı özkaynaklarıyla sınırlandırıl-

85 7129 sayılı Bankalar Kanunu'nun (23.6.1958) ilgili maddelerini değiştiren 28 sayılı KHK (31.8.1979). Düzenlemenin genel mantığına göre, uygulamanın amacı belirli sermayelerin banka ele geçirme yoluyla banka kaynaklarını kullanmalarının önüne geçmektir. Banka sahipliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte sermayenin aynı ellerde toplanmasının önleneyeceği umuluyordu (Taşcıoğlu 1998, s. 90).

86 Kalkınma planının yıllık programlarında belirtilen sektörlerde faaliyet yürütenlere, özel kanunla oluşturulan ortaklıklara, kalkınma ve yatırım bankalarına ve devlet bankalarının bağlı kuruluşlarına bankalar herhangi bir limit olmadan iştirak edebileceklerdi.

87 Banka, sermayenin en az yüzde 20'sine sahip olduğunda, banka iştiraki ortaklık olarak tanımlanıyordu.

88 70 sayılı bu KHK ile (22.7.1983) 7129 sayılı Bankalar Kanunu terk edildi. Kararname, bazı değişikliklerle, 3182 sayılı Bankalar Kanunu'yla (2.5.1985) yasaya dönüştürüldü.

dı (47/1. madde). Ayrıca iştiraklere verilecek kredilerin toplamı banka özkaynaklarının 3 katını ve toplam kredilerin yüzde 15'ini aşamayacaktı (39. madde). Bu madde aynı zamanda holding bankacılığını daha fazla sınırlamak amacıyla "banka iştiraki" tanımlamasını genişletti.⁸⁹ Kararnameye göre, bu madde- nin amacı, bankaları kendi iştiraklerini finanse etmekten ziyade daha geniş sektörlere kredi sağlayan kuruluşlara dönüştür- mekti (Reisoğlu 1983, s. 38).⁹⁰

Sermaye içinde finansal kaynakların dağılımı konusunda ya- şanan ihtilaflar bu yasal değişikliğin yolunu açtı. Uluslararası sermayeyle (neoliberal politikalar sayesinde) bütünleşebil- miş holdinglerle bu bütünleşmeyi gerçekleştirememiş serma- yeler arasında, özellikle dönemin faiz ve döviz kuru politikaları konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı (Ercan 1998, s. 47). Fa- iz oranlarının 1980'de serbestleştirilmesinden sonra, artan fon maliyetleri nedeniyle, holding bankaları gittikçe artan bir şekil- de kendi grup firmalarının dışına kredi vermeme eğilimine gir- diler. Bu da kredi arayışı içindeki diğer bazı grupları yerel ban- kaları ele geçirerek bunları ulusal bankalara dönüştürmeye yön- eltti. Banka kredilerine sınırlı erişime sahip diğer küçük grup- lar ve KOBİ'ler ise daha yüksek faizli banker kredilerine baş- vurdular. Söz konusu yüksek faiz oranları, enflasyon oranında- ki sert düşüş ve talep daralması bu firmaların borç ödeme ka- pasitesini düşürdüğünde, pek çok KOBİ iflas etti. Bu çerçe- ve- de, bankaların grup içi kredileri üzerindeki kısıtlamaların artırıl- ması gerekiyordu (*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedi- si* 1983, s. 172).

89 Bu maddeyle, iştirak tanımlamasında sermayedeki asgari pay yüzde 20'den yüzde 15'e düşürüldü. Ayrıca bankaların ayrı ayrı veya birlikte sermayelerinin yüzde 25'inden fazlasına sahip oldukları ortaklık ve kuruluşlar ve bu ortaklık ve kuruluşların kefaletiyle diğer gerçek ve tüzel kişiler, bu iştiraklerin kredi li- mitlerine dahil edildi.

90 Taşçıoğlu (1998, s. 109) bu kararnamenin genel mantığını şöyle açıklar: "Ti- cari bankaların çoğunluğunun mülkiyet ve idaresi belirli ellerde toplanmıştı. Sonuçta bu bankalar tarafsızlıklarını kaybettiler; ...banka prensiplerinin dışı- na çıkarak, mülkiyetlerine ve yönetimlerine sahip olanların hedefleri doğrul- tusunda faaliyetlerini yürüttüler. Bu durum, bazı bankalarda önemli derecede kötü yönetime ve suiistimale yol açtı."

Ancak bağılı kredi ve iştiraklere getirilen yeni kısıtlamalara rağmen, 1980'lerde bankalar ve holdingler arasında iki kanal aracılığıyla daha yakın bağlar kurulduğu gözlenmektedir: *Para sermayenin baskın olduğu holdingler sanayi ve hizmet sektörlerindeki faaliyetlerini daha da genişlettiler; diğer banka sahibi olmayan holdingler banka satın alarak para sermayeyi döngülerine eklediler.* İş Bankası ve Çukurova grupları birincisine örnektir (1992b, s. 160). Kazgan'a göre (1985, s. 2405, 2407), ihracata yönelen grupların dış ticaret finansmanı ile ilgilenen bir bankaya sahip olma ihtiyacı banka ve sanayi sermayelerinin bütünleşmesine katkıda bulunmuştur. Kazgan ayrıca 1980 istikrar önlemleri sonrasında batan firmaların devralınmasının bu bütünleşmeyi artırdığını belirtir.⁹¹

Bununla beraber, 1980'lerde firmaların ödenmeyen kredi borçlarındaki artış sonucunda büyüyen banka iştirakleri,⁹² sektör için sorun haline geldi. Aslında banka iştiraklerindeki bu artış, Bankalar Kanunu'ndaki bankaların borçlu şirketlere iştirak sınırlamalarından muaf tutularak iştirak etmelerine izin veren yasal değişiklikler sayesinde mümkün olmuştu.⁹³ Sonuç olarak, 1989'da bankacılık sektörünün "serbest sermayesi"⁹⁴ ilk defa negatif değere geçti (Ada 1993, s. 86). Bu nedenle, Üçüncü

91 1980'den sonra, yüksek faiz ve kambiyo oranlarına uyum sağlayamayan pek çok firma iflas etti. Örneğin 1985-1987 arasında 623 civarında firma battı (*İktisat* 1990a, s. 34). Sınırlı fonlara sahip olan, banka kredileriyle çalışan ve ülke içine dönük faaliyetlerini dış piyasalara uyarlayamayan firmalar ilk elenenler oldu. Bu tasfiyeler genellikle borçlu olunan bankalara transferler ya da diğer holding şirketlerine satışlar yoluyla gerçekleştirildi (Sönmez 1992b, s. 153). Sonuçta, birikim rejiminin yeniden yapılanması sermayenin artan merkezleşmesi ve yoğunlaşmasına katkıda bulundu.

92 Ada'nın çalışmasında (1993, s. 85-86), sektördeki en büyük kredi, mevduat ve aktif hacimlerine sahip 14 özel banka ve kamu bankasının verileri kullanılarak, iştiraklerin ve sabit değerlerin toplam banka aktiflerine oranları 1980-1982 döneminde yüzde 3, 1982-1987 döneminde yüzde 4,5 ve 1988-1990 döneminde yüzde 7-8 olarak belirtilmiştir.

93 3332 sayılı Kanun (31.3.1987). Bu Kanun, aynı zamanda, tahsili gecikmiş alacaklar problemi sonucunda elde edilen iştiraklerin satışını özendirecek bazı teşvikler içeriyordu (Ada 1993, s. 90).

94 Serbest sermaye, banka özkaynaklarından iştirakler (bağılı kuruluşlar ve yan kuruluşlar) ve sabit değerler çıkartılarak hesaplanır ve bankacılık faaliyetleri için ayrılacak kaynakları gösterir.

İzmir İktisat Kongresi'nde (4-7 Haziran 1992), farklı bankaların yöneticilerinden ve hükümet yetkililerinden oluşan Bankacılık Çalışma Grubu, çeşitli sektörlerdeki iştiraklerin bankacılık için bir yük haline geldiğini ileri sürdü:

...İştiraklere yatırılan kaynakların birçoğu yeterli getiriye sağlamamaktadır... Bankaların, bankacılık faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmalarını sağlayabilmek için yeni Bankalar Kanunu Taslağı'nda özkaynak-iştirak [oranında]... indirim ön görülmektedir. Bazı bankalar iştiraklerini elden çıkarma arzusunda olmalarına rağmen borsadaki durgunluk, bazı iştiraklerin büyüklüğü bu eğilimi yavaşlatmaktadır (DPT 1993, s. 36).

Bankalar, özellikle Avrupa pazarındaki bütünleşmeden kaynaklanan artan küresel rekabet karşısında sermaye yapılarını güçlendirebilmek için iştiraklerini satma ihtiyacı duydular.⁹⁵ Daha güçlü sermaye yapısına duyulan bu ihtiyaç, bankaların iştiraklerini ve tahsili gecikmiş alacaklarını azaltmaları için devleti önlemler almaya itti. Asgari sermaye şartını ve sermaye yeterlilik rasyosunu (SYR) yükselten, aynı zamanda bankaların batık kredilerini açıklamalarını ve bu krediler için bilançolarında gerekli karşılıkları ayırmalarını gerektiren düzenlemeler, 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında iştiraklerin satışlarını hızlandırdı.⁹⁶

Böyle bir konjonktürde, Bankalar Kanunu'nda 1993'te yapılan değişiklikler (Türk Hükümeti 1993) bankaların grup içi kredilerine ve iştiraklerine daha da sert sınırlamalar getir-

95 Akbank ve Türkiye Kalkınma Bankası'ndan bankacıların açıklamaları için bkz. Okur (1993, s. 45) ve *İktisat* (1990a, s. 19).

96 SYR, bankaları Bank for International Settlement'in (BIS) Basel standartları doğrultusunda, riskli aktifler karşılığında yeterli sermaye tutmaları için teşvik etmek amacıyla yürürlüğe koyulmuştur (ilgili düzenlemeler için bkz. Akkurt vd., 1992, s. 21; Erdem 1993, s. 161, 179). 1982-1983 döneminde herhangi bir yasal zorunluluğu bulunmayan bankaların takdirindeki tahsili gecikmiş alacakların sınıflandırılması ve karşılık ayrılması konusu, Aralık 1985 ve Mayıs 1988 tarihli KHK'lere bağlı kalınarak uluslararası uygulamalarla katı bir şekilde düzenlenmişti. Böylece 1986'da gecikmiş borçların sadece yüzde 18'i için karşılık ayrılmışken, bu oran 1990'da yüzde 70,3'e yükseldi (Akkurt vd., 1992, s. 23-25).

di. Bir bankanın finansal kuruluşlar dışındaki bir şirkete kendi özkaynaklarının yüzde 15'ini aşan tutarda iştirak edemeyeceği kabul edildi. Ayrıca bu tip iştiraklerin toplamının, bir önceki düzenlemedeki şekliyle banka özkaynaklarının üst limiti yerine, banka özkaynaklarının yüzde 60'ını geçmesine izin verilmiyordu. İştiraklere verilen toplam krediler de, bir önceki düzenlemedeki banka özkaynaklarının 3 katı ve kredi toplamının yüzde 15'i yerine, banka özkaynaklarının 2 katıyla ve her durumda kredi toplamının yüzde 10'uyla⁹⁷ sınırlandırılmıştı. Banka hissedarlarına verilecek krediler üzerindeki sınırlamalar da artırılmıştı.⁹⁸

Dönemin Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna, Bankalar Kanunu'ndaki değişikliklerin bankacılığa Avrupa standartlarını getireceğini ve uyum sürecinin 1999'da tamamlanacağını belirtti.⁹⁹ 1993'teki Bankacılık Yasası, AB'nin (10 yıllık bir uyum süreci tanıyarak) kendi üyelerine aynı sınırlamaları getirdiği bir yılda, bankaların finans dışı iştirakleri üzerindeki kısıtlamaları AB ile uyumlu hale getiriyordu.¹⁰⁰ Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Banka ve Kambiyo Genel Müdürü Selçuk Demiralp, bankalar kamudan topladıkları fonları iştiraklerine aktardıkları için iştirak ve bağlı kredilere getirilen kısıtlamaların, bankaların kendi iştiraklerini finanse etmelerini önleyeceği kanaatindeydi (*Uzman Gözüyle Bankacılık* 1994, s. 58).

Yasal değişikliğin iştiraklerin satışını hızlandırması bekleniyordu. Bu değişim İş Bankası gibi bazı bankalar tarafından banka özkaynaklarını güçlendirmek amacıyla çok daha önceden başla-

97 5 Nisan 1994'te açıklanan ekonomik istikrar paketi kapsamında bankacılık düzenlemelerine değişiklik getiren 538 sayılı KHK (22.6.1994), sadece "banka özkaynaklarının iki katı" limitini korudu ve "tüm kredilerin toplamına yönelik yüzde 10" limitini ortadan kaldırdı (Türk Hükümeti 1994, s. 46).

98 41. maddeye göre, bir bankanın sermayesinin yüzde 10 ve daha fazlasına sahip olan ortaklarına ve bunlarla dolaylı kredi kapsamına giren gerçek veya tüzel kişilere vereceği kredilerin toplamı banka özkaynaklarının yarısını aşamaz. Bu sınırlama için daha önce banka özkaynakları ve her durumda toplam kredilerin yüzde 5'i üst limit olarak alınmıştı.

99 "Bankacılığa AT Normu", *Dünya*, 28 Ağustos 1993.

100 AB'nin ilgili düzenlemesi için bkz. *AB Danışmanlık ve Yatırım Hizmetleri AŞ* (2001).

tılmıştı.¹⁰¹ Kurumlar Vergisi Kanunu'ndaki değişiklikler de, bankaların iştiraklerinin satışından elde ettikleri kazançları vergilendirilmeden sermayelerine katmalarına izin veriyordu (TOBB 1996, s. 85). Bu nedenle, bankaların grup içi kredileri ve iştiraklerine getirilen yeni kısıtlamaların *bazı bankalarca* olumlu karşılanması sürpriz değildi. Örneğin Akbank Genel Müdürü Hamit Belli, bu değişikliklerin sektörü daha güçlü ve AB standartlarıyla uyumlu bir hale getireceğini belirtiyordu.¹⁰² Bankaların, iştirak oranlarını 2 sene içinde yasal sınırlara çekmeleri gerekiyordu. Sonuçta, 1980'de yüzde 2,9 olan iştiraklerin toplam aktiflere oranı, 1989 ve 1990'da yüzde 3,2 ile zirveye ulaşırken, 1991'de yüzde 2,7'ye, 1992'de yüzde 2,3'e ve 1993'te yüzde 1,7'ye düştü (Yıldırım ve Altun 1994, s. 80). Söz konusu düşüş eğilimi 1994 ve 1995'te, sırasıyla yüzde 1,7 ve yüzde 1,5 ile devam etti (TOBB 1996, s. 85). Türkiye Bankalar Birliği, 1980 sonrası dönemde iştiraklerdeki azalma eğiliminin nedenini şöyle açıklamaktaydı:

1980 sonrasında, bankalar için kaynak maliyetlerinin artmasına bağlı olarak, iştirakler bankalar için kârlı bir plasman alanı olmaktan çıkmıştır. 1986 yılından başlayarak bankalar planlı dönemdeki iştiraklerini satma eğilimine girmişler ve *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası*'nın açılmasının ardından bu piyasada işlem gören iştirak hisselerinin değerlerinde meydana gelen hızlı artışlar iştirak satışı sürecini hızlandırmıştır.¹⁰³ Donuk aktifler içinde iştiraklerin payı 1997 yılında yüzde 5'e kadar gerilemiştir. Son yıllarda yeni banka iştiraklerinin önemli bölümünü mali iştirakler oluşturmaktadır (TBB 1998, s. 29).

Bankalar finans dışı iştiraklerini satmaya başlasalar da mali iştiraklerini artırdılar. *Teşvik edici yasal değişikliklerle beraber kendi leasing, faktoring, aracılık ve sigortacılık şirketlerini kurma eğilimine girdiler* ve 1990'larda gittikçe artan bir şekilde finansal holdinglere dönüştüler. IMF bu yapıyı şöyle açıklar:

101 "İş Bankası, 3,4 Trilyon Liralık İştirakle Birinci", *Dünya*, 28 Ağustos 1993.

102 Nilgün Karataş, "Bankalar Değişiklikten Memnun", *Dünya*, 24 Ağustos 1993.

103 Bkz. Akkurt vd. (1992, s. 20).

Mevduat bankalarının genellikle sigortacılık, faktoring, leasing, yatırım bankacılığı ve aracılık faaliyetleri gibi banka dışı finansal hizmetlerle uğraşmalarına izin verilmez. Fakat pek çok banka, bu tip faaliyetlerle uğraşan firmaların yanı sıra finans dışı kuruluşların da dahil olduğu holdinglerin bünyesinde yer alıyor... Bankacılık sektöründe yoğunlaşma vardır; en büyük 10 banka toplam aktiflerin yüzde 70'ine sahiptir (s. 119).

Özel mevduat bankaları, genellikle başka finansal ve finans dışı varlıkları bünyesinde barındıran büyük bir holdingin parçasıdır ve bu da hem bağlı kredileri hem de bankaların holding şirketinin finansal kaynaklarını kullanmalarını olanaklı kılıyor. Türkiye'deki sigortacılık şirketlerinin, aracılık ve leasing firmalarının birçoğu bankalarla bu tür holding şirketleri vasıtasıyla bağlıdır (IMF 1998, s. 122).

1993'te, bir bankanın bir şirkete iştiraki banka özkaynaklarının yüzde 15'i ile sınırlandırıldığında, *finansal kuruluşlara iştirakler bu sınırlamanın dışında tutulmuştu*. SPK denetçisi Şengül'e göre (1993, s. 12-13), *bu gelişme bankaları birer finansal holding olmaları yönünde teşvik edecekti*. Şengül'ün bu tahmini doğru çıktı ve bankalar 1990'lar boyunca yasal teşviklerle kendi leasing, faktoring, aracılık ve sigortacılık şirketlerini kurdular.¹⁰⁴

1990'larda iştiraklerin banka aktiflerine oranında görülen düşüş, bu kitabın 1990'larda holding bankacılığının yükselişinin devam ettiği yönündeki savını çürütmez. Zira orandaki bu düşüş, bankacılık içinde 1990'larda ortaya çıkan iki grup için ayrı ayrı ele alınmalıdır. FK'ye dahil bir kesimin, sektöre Avrupa bankacılık standartları getiren ve bankaları holding yapıları içinde bağımsız kâr elde eden birimlere dönüştürmeyi amaçlayan devlet düzenlemeleri doğrultusunda kendisini kademeleli olarak yeniden yapılandırmasıyla birlikte, FK içinde ayrı bir grup olarak belirdikleri görüldü. Bu holdingler, *küresel biri-*

104 Yasal teşvikler için bkz. Özeroğlu (2000) ve Şengül (1993).

kimin devlet korumacılığına bir son verilmesi yönündeki baskıları altında, bankaları en büyük ve en kolay kâr kaynakları olarak kullanmanın sürdürülemezliğinin farkındaydılar. Fakat çoğunlukla 1980 ve 1990'ların yükselen holdinglerinden oluşan FK'nin bir başka kesimi, bankalarını hırslı büyüme politikalarını finanse etmek için kullanmaya devam ettiler ve bu tutumları bankacılık sektörünün yeniden yapılanması sırasında bankalarına el konulmasıyla sonuçlandı.

***Türk bankacılığının uluslararasılaşması:
Banka ve sanayi sermayesi entegrasyonunun
küresel ölçeğe taşınması***

Türk bankacılığının uluslararasılaşması da, sermaye birikimindeki dış yönelimle birlikte 1980'den sonra hız kazandı. Bazı Türk bankalarının yurtdışında uzun zamandan beri şubeleri varken,¹⁰⁵ 1980'lerin ortalarından sonra yabancı şubeler, yabancı sermayeli kurumsal bankalar ve tamamen Türk sermayeli bankalar uluslararası genişlemenin kanallarını oluşturdular (Sönmez 1992a, s. 78). Örneğin Çukurova Holding'e ait Pamukbank 1987'de Almanya'da Bank Kreiss'ı satın aldı. Bu, yurtdışındaki ilk önemli bankacılık girişimiydi. Sabancı Grubu da 1987'de Londra'da Ak-International'ı kurdu. Avrupa ve Amerika Grubu'na ait İktisat Bankası, yurtdışında ortaklık kuran ilk Türk bankası olarak, 1989'da Fransa'da Banque Internationale de Commerce'ün yüzde 70 hissesini satın aldı. Sonuçta, 1990'ın sonunda, Türk bankalarının yurtdışında toplam 18 şubesi vardı ve 7 banka da yurtdışındaki bir bankanın sahibi ya da ortağıydı (Sönmez 1992b, s. 40).¹⁰⁶ Bu süreçte iki temel özellik açığa çıktı: Neredeyse tüm doğrudan yatırımlar beş büyük holding tarafından gerçekleştirilmişti ve iki coğrafi bölge, Avrupa (özellikle Almanya) ve Kuzey Kıbrıs, tüm yurt-

105 İş Bankası 1932'de açtığı şubesiyle, yurtdışında şube açan ilk Türk bankası oldu (Kocabaşoğlu vd., 2001, s. 549).

106 O dönemde yurtdışında kurulan bankaların listesi için bkz. Ekren (1996, s. 6-7).

dışı bankacılık yatırımlarının neredeyse dörtte üçünü almıştı (Ekren 1996, s. 5). Yurtdışındaki bu bankalar/şubeler, yurtdışına açılma arayışındaki Türk firmalarına bankacılık hizmetleri sunma, Avrupa pazarlarına girme ve Avrupa şehirlerinde yaşayan Türk toplumundan mevduat toplama amaçlarını taşıyorlardı.

Avrupa Tek Pazarı'nın yürürlüğe gireceği 1993'ten önce, 1990'ların başlarında AB'ye serbest giriş ve faaliyet olanağının çekiciliği, Türk bankalarının uluslararası bankacılık faaliyetlerini hızlandırdı. Banka kuruluşları ve mevcut bankalara iştirakler, 1993'te karşılıklılık prensibi temelinde bir izin prosedüründe tâbi oldu (Erdem 1993, s. 158). Türk bankalarının uluslararası genişlemesi, 1990'lar boyunca ve daha geniş bir coğrafi alanda devam etti. Bankaların yurtdışı faaliyetlerinde eski Sovyet Bloku ülkeleri, özellikle Türkçe konuşan BDT ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri öncelik taşıyordu, çünkü bu faaliyetler, holdinglerinin bu bölgelerdeki üretken ve ticari yayılımlarına hizmet ediyordu.

Türk bankalarının 1980'den sonraki artan uluslararasılaşması, uluslararasılaşmanın bir ön koşulu olan sektördeki yoğunlaşmanın bir göstergesi olmakla birlikte (Sayılğan 1999, s. 83), yetersiz sermaye düzeyi süreci aksatmaya devam ediyordu. Bazı özel bankalar ve devlet bankaları, bu durumun üstesinden gelebilmek için 1990'ların başlarında yurtdışında ortaklık bankaları kurdular.¹⁰⁷ Böylece 1999 itibarıyla, Türk bankalarının finansal iştiraklerinin sayısı 91'e çıktı ve yurtdışındaki şube sayısı da 48'i buldu (Akgüç 2000, s. 7).

1990'lar boyunca, neredeyse tüm özel bankalar, vergi avantajları sunan İrlanda, Malta, Cayman Adaları, Bahreyn, Lüksemburg ve Kuzey Kıbrıs gibi ülkelerde kıyı-ötesi (*off-shore*) bankacılık birimleri açtılar. Kıyı-ötesi bankacılığı bankalar için çekici kılan temel nedenlerden biri, munzam karşılık oranı gi-

107 Örneğin Banque de Bosphore, 1991'de Fransa'da, Emlak Bankası, Bank Worms, Finansbank ve Vakıflar Bankası tarafından kuruldu; Demir-Halk-Bank N.V. de Demirbank ve Halkbank tarafından 1992'de Hollanda'da kuruldu (Ekonomi-Politika 1993, s. 77).

bi, kredi açmanın ve mevduat toplamının maliyetlerini artıran bazı yasal zorunluluklardan kaçınma olanağıydı. Bununla birlikte, grup şirketlerinin gelirlerini kıyı-ötesi bankacılık birimlerine aktarmak ve yasal sorumlulukları bertaraf ederek bu fonları dış krediler olarak kullanmak, holdinglerin iştahlarını kabartan bir stratejiydi (*Finans Dünyası* 1999, s. 96). Ancak pek çok örnekte, kıyı-ötesi bankacılık birimlerinin suiistimal edildiği görüldü ve bu da banka reformu sırasında bu bankalara devletin el koymasıyla sonuçlandı.

Sonuç

Ulusal bir bankacılık sektörünün gelişimi ve banka sermayesiyle sınai/ticari sermayeler arasında devletin gözetimi altında kurulan yakın bağlar, Türkiye’de sermaye birikimini hızlandırmıştır. İçe yönelik birikim döneminde, sınırlı sayıda aile holdingi holding şirketleri biçiminde örgütlenerek iç sermaye döngüsü üzerinde denetim kurdular. Bu süreçte, holding bankacılığının yaygınlaşması, bu tekil sermayelerin ticari sermayeden sınai sermayeye dönüşümünü hızlandırdı. Devlet, 1980 sonrası ticari ve finansal “serbestleşme” sürecinde dışa yönelimin maliyetlerini/risklerini toplumsallaştırdığından, bu holdingler, yeni gelenlerle birlikte, finanstaki varlıkları sayesinde korunmaya devam ettiler. Bu dönemde banka sermayesi üzerinde kurulan denetim, Türk sermayesinin yeniden yapılanması sırasında, sermayenin hangi kesimlerinin konumlarını sağlamlaştıracaklarını belirleyen çok önemli bir etkeni.

Bu bölüm, özellikle bankacılık ayağına vurguyla, Türkiye’de FK’nin gelişiminin özet bir açıklamasını sundu. Bu inceleme, daha sonraki bölümlerde FK yaklaşımıyla banka reformunun ele alınması için sağlam bir zemin sağlamaktadır. Analiz, hangi holdinglerin, hangi mekanizmaları kullanarak ve gelişimlerinin hangi aşamasında banka sermayesi üzerinde denetim kurdukları konusunu aydınlatmaya olanak tanımaktadır. Altı ve Sekizinci Bölümlerde değinileceği gibi, bu konudaki fark-

lılıklar/benzerlikler FK içindeki ayrışmaların belirleyicilerinden biridir.

İlerleyen bölümlerdeki analizle, banka reformunun, bankacılık ve sanayi arasındaki ilişkilerin devlet ve IMF gözetimi altında küresel ekonomiye yönelim için yeniden düzenlenmesinde işlevsel olduğu görülecektir. Sonuç olarak banka reformu, Türkiye’de sermaye birikimini FK için yarım yüzyılı aşkın bir süredir beslemekte kilit önem taşıyan eski holding bankacılığı yapısının zayıflamasını beraberinde getirmiştir.

TÜRKİYE BANKA REFORMUNU SINIFSAK BİR SÜREÇ OLARAK OKUMAK: BANKA REFORMUNUN FRAKSİYONEL ANALİZİ İÇİN GENEL BİR ÇERÇEVE

“IMF’nin ve onun politikalarının uygulamasından başka bir şey yapmayan, kendi özgün politikasını ortaya koymayan Kemal Derviş’in ‘Nasıl bir Türkiye modeli için çaba gösterdiklerini bilemiyorum.’ Bu ülkeyi, bu ekonomiyi ne yapmak istiyorlar? Bir modelleri var mı? Yoksa almışlar ellerine baltayı, ha babam buduyor, günlerini mi geçiriyorlar?”

Güngör Uras, *Milliyet*, 21 Haziran 2002

Giriş

Üçüncü Bölüm’de tartışıldığı gibi, banka reformu genellikle Türkiye ekonomisinde makroekonomik dengelerin yeniden sağlanması ve devlet kaynaklı çarpıklıkların ortadan kaldırılması temelinde ele alınır. Bu yönde gerçekleşecek bir değişimin, ekonomide finansal kaynakların etkin dağılımına olanak vereceği ve ekonominin yeniden büyüme sürecine sokulabileceği belirtilir.

Ancak reformun yansımaları, bunların çok daha ötesindedir; banka reformu, bir bütün olarak Türkiye’de sermayenin yeniden yapılanmasına hizmet etmiştir. Çalışmanın geri kalanında tartışılacağı gibi, *banka reformunun arka planında, makroeko-*

mik dengelerin sağlanması ve sektörde gözetim ve denetimin artırılmasından ziyade, sermaye fraksiyonları üzerinde dönüştürücü bir etki doğuran sınıfsal bir süreç yatmaktadır. Makroekonomik dengelerin tesisi yanı sıra, gözetim ve denetim üzerine yaptığı vurgularıyla yaygın kabul gören neoliberal bakış açısı, yeniden yapılanma sürecinin “rasyonel”, “piyasa yönelimli” bir politika uygulaması olduğu ve bu süreç sonucunda daha rasyonel, etkin bir makroekonomiye ulaşılacağı izlenimini verir. Söz konusu bakış açısı, bu çalışmanın politika oluşumunu sınıflararası ve sınıf-fraksiyonel çelişkilerin bir ürünü olarak gören ve tek bir “rasyonaliteden” bahsedilemeyeceğini öne süren yaklaşımla uyuşmaz. Bu sınıfsal yaklaşım reform sürecini, IMF’nin desteğini arkasına alan devletin Türkiye’de sermaye sınıfını yeniden yapılandırmak ve ona küresel bir yönelim kazandırmak çabasıyla açıklamaktadır.

Bankacılık sektöründe etkinlik arayışı fikri, Türkiye’deki holding bankacılığı gerçekliği karşısında yetersiz kalır: Bankalar ve üretken sermaye bir bütündür. Bu nedenle, etkinlik arayışı fikri yerine, var olan yapısal çelişkinin vurgulanması gereklidir. 1990’lar boyunca, üretken/ticari sermayeyle banka sermayesi arasında çelişkiler doğmuştur. Banka kredilerine sınırlı erişim olanağı üretken/ticari sermayeyi dezavantajlı bir konumda bırakırken, bankalar yüksek faiz oranları ve dolayısıyla üstü örtülü yüksek rant (sübvansiyon) karşılığında kamu borçlanmasını finanse etmişlerdir. Aşağıda vurgulanacağı gibi, “finans korumacılığı” olarak da tanımlanabilecek bu süreç, artı-değerin, banka sahibi holdingler ve diğer büyük sermayeye yeniden dağılımını sağlayan bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Öte yandan, 1990’ların ortalarından itibaren, FK içinde de çelişkiler yoğunlaşmış ve devlet kaynaklı finansal rantlardan yararlanma biçimindeki farklılaşma temelinde, FK içinde iki ana alt fraksiyon belirmeye başlamıştır.

Devlet borçlanması FK için bir rant kapısı olmaya devam ederken, 1990’ların sonunda yüksek borç stoku dolayısıyla, devlet borçlarının sürdürülebilirliği kritik bir sorun haline geldi. Bu, sermaye birikiminin devamlılığını tehlikeye atabilirdi.

Bunun yanı sıra, devletin borçlarını ödeyememe olasılığı, uluslararası finansal piyasalar açısından da sistemik kriz riski yaratıyordu. İşte bu koşullar altında, IMF olası bir finansal krizi önlemeye yardım etmek üzere Türkiye'ye davet edildi.

İzleyen süreçte, IMF'nin yakın gözetimi altında, bankacılık sektörü ve kamu borçlanma politikasında reform süreci başlatıldı. IMF'nin otoritesiyle desteklenen bu reformlar, hükümetin finans sektörünü yaşayabilir kılmak için yeniden yapılandırmasında işlev gördüler. Fakat bu, aynı zamanda, kamu borçlanması yoluyla bankalara rant aktarımının sonuna yaklaşıldığının da habercisiydi. Özelde bankaların ve genelde de FK'nin bu örtük sübvansiyona bağımlılığı ortadayken, hangi bankaların yaşamaya devam edebileceği ve banka sahibi holdinglerin birikim kalıplarını nasıl bir dönüşüme tâbi tutmaları gerektiği sorusu merkezî bir önem kazandı. Türkiye'de sermaye fraksiyonları arasındaki temel çelişkinin kökeni bu noktada ortaya çıktı: Sermaye sınıfı, devletin sözü edilen bu büyük sübvansiyonu olmaksızın birikimlerini sürdürme gereksinimiyle yüz yüze geldi.

Bu bölüm, Türkiye banka reformunu sınıfsal bir süreç olarak okumaya giriş niteliğindedir. Burada üretken/ticari sermayeyle banka sermayesi arasındaki çelişkiler de dahil olmak üzere, sermaye içindeki çelişkiler genel bir düzeyde incelenecektir. Bu inceleme, Türkiye banka reformu sürecinde, banka sermayesi/FK içindeki fraksiyonel bölünmelere odaklanacak kitabın ileren bölümleri için bir zemin de oluşturacaktır.

Bu amaçla, Türkiye'de 1980 sonrası dönem tartışılırken, yaşanan ekonomik dönüşüm yeni bir dönemlendirmeye sunulacaktır. Ardından, banka reformunun ve dolayısıyla FK'ye sağlanan korumacılığın sona erdirilmesinin arka planında yatan nedenler tartışılacaktır. Burada beş ana noktaya dikkat çekilecektir. İlk olarak, sermaye birikim rejimindeki tıkanma ve bu durum karşısında IMF'nin ve devletin tutumları ele alınacaktır. İkinci olarak, uluslararası finansal piyasalarda "sistemik kriz" riski korkusunun, IMF'nin (ve uluslararası bankaların) Türk bankacılığının yeniden yapılandırmasını teşvik etmesinde bir et-

ken olduğu vurgulanacaktır. FK'ye örtük sübvansiyonların sona erdirilmesinin, IMF ve hükümet tarafından nasıl mazur gösterildiğinin incelenmesinin ardından, üçüncü konu olarak, iş çevrelerinin dönüşüm yönünde çatışan talepleri (ki bu sermaye içindeki daha geniş çekişmeleri yansıtır) ele alınacaktır. Çalışma, sermayenin yeniden düzenlenmesinin maliyetinin, nihai olarak emeğe yüklendiğini vurgulayarak devam edecek, son olarak da Türkiye'de sermayenin yeniden düzenlenmesine hizmet eden bir mekanizma olan holding bankacılığının yeniden tanımlanması üzerinde durulacaktır.

Ekonomik dönüşümün yeni bir dönemlendirmesi

Dördüncü Bölüm'de tartışıldığı gibi, bankacılık ve sanayi sermayesi arasındaki ileri düzeylere varan bütünleşme, Türkiye'nin tarihsel bir gerçekliğidir. Bu özellik, Türkiye'de yaşanan iktisadi dönüşümün özgün bir dönemlendirmesinin yapılmasında büyük önem taşır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere dair yapılan genelgeçer dönemlendirmelerde, IIS dönemini (sanayi korumacılığı-nı), farklı ülkelerde farklı zaman dilimlerinde olmak kaydıyla, ihracat sübvansiyonlarına (ihracat korumacılığına) dayalı ihracat-çekişli büyümenin izlediği belirtilir.

Türkiye'de, 1960 ve 1970'lerin IIS politikası döneminde, banka ve sanayi sermayesinin bütünleşmesi devlet gözetimi altında hızlandırıldı. IIS ile uyumlu kalkınma planları, finans ve sanayi sektörlerinin tamamlayıcılığına dayanan içe dönük bir sermaye birikim rejimi kurdu. Bankalar, holdinglerin finans ayakları olarak, "kendi holdinglerinin sanayi faaliyetlerine" IIS'nin öncelikli ve ucuz kredi mekanizmasından yararlanarak finansman sağladılar.

1980 sonrasındaki ticari ve finansal serbestleşme sürecinde, yeni banka kuruluşları üzerindeki kısıtlamalar gevşetildi. Bu dönemde pek çok holding, banka sermayesini kendi sermaye döngülerine katma çabası içine girince, para ve sanayi sermayesinin bütünleşmesi yeni bir ivme daha kazandı.

Alışlagelmiş analizlerde, genel olarak, 1980'lerin başlarında, IIS'den ihracat teşvikine geçiş yapan bir Türkiye ekonomisi resmedilir. Bu dönüşüm, korumacılıktan, açık ve serbest piyasa ekonomisine bir geçiş olarak sunulur. Ancak finans sektöründeki gelişmeler, ticaret ve sanayi politikalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, bu geçişin ihracat-yönelimli bir serbest pazar ekonomisi getirmediği açıktır. IIS boyunca korunan belirli sermaye kesimleri, ihracat teşviki döneminde de, ticaret korumacılığından ziyade “finans korumacılığı” yoluyla korunmaya devam etti.¹

Finans korumacılığı, Türkiye’de devletin yüksek faiz oranlarıyla borçlanması yoluyla, hazine tahvillerini satın alan bankalara kârlılık sağlama süreciyle uygulanmıştır. Ancak bu, sırf bankalara sağlanan bir sübvansiyondan ibaret değildi. Dördüncü Bölüm’de de bahsedildiği gibi, 1980 sonrası yeniden yapılanma döneminde, uluslararası ve/veya iç pazarda yayılmakta olan sermaye grupları, banka sahipliği yoluyla, finans sektöründe gereksinim duydukları para sermayeyi sağladıkları bir korunak buldular. Bir başka deyişle, finans korumacılığı, sermaye gruplarının kredi kaynaklarına ayrıcalıklı erişim yoluyla korunmasının sağlandığı bir politikayı işaret ediyordu.

1980’lerin ortalarından ama özellikle 1989’daki dış finansal serbestleşmeden itibaren, yüksek getirili devlet iç borçlanma senetlerine (DİBS’lere) büyük kaynak ayıran bankacılık sektörü, kamu borçlanma politikasından en çok yarar sağlayan kesim oldu. Türkiye’de neredeyse tüm özel ticari bankalar, sanayi-ticaret temelleri olan holdinglerin parçası olduklarından, bankalar devlet borçlanmasından elde ettikleri para sermayeye holdinglerinin genişlemesini finanse ettiler. Bu nedenle, esas

1 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkan Yardımcısı Ali Osman Ulusoy, Türk sermayesi için devlet korumacılığını şu renkli ifadelerle belirtmiştir: “1983 ile 1998 yılları arasında bu ülkede anormal miktarda para kazanıldı. Bu ülkede hiç kimse, 100 yıl çalışsa da o kadar para kazanamaz. 1983’te piyasalar açıldı ve bazıları bundan aşırı kazanç elde etti. Kimsenin bir daha bu kadar para kazanabileceğini sanmıyorum” (“TOBB Deputy Chairman: Turkey Getting Better”, *Turkish Daily News*, 2 Ağustos 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_02_99/econ.htm).

olarak küçük ve orta ölçekli üretken sermaye kredi sistemin-
den dışlanırken, bankalar kendi holdinglerinin faaliyetleri için
bir tür koruma sağladılar.² Yasal sınırları aşan grup içi kredi
kullanımı³ öyle bir durum yarattı ki, “hiç kimse, hissedarları-
nın bankalardan aldıkları paranın gerçek hesabını ve hangi ba-
kanların bu durumdan haberdar olduklarını açığa çıkarmaya
cesaret edemedi” (*Euromoney* 1998a).

Banka sahibi büyük holdinglerin parçası olan sınai şirketle-
rin yanı sıra, yüksek likidite sahibi diğer sınai şirketler de kâr-
lı DİBS'leri satın alarak bu süreçten yararlandı. Bir gazetecinin
belirttiği gibi, “ülkenin en büyük 500 kuruluşu, imalat sana-
yii üretiminden elde ettiğinden daha fazla parayı hazine kâğıt-
larından sağladı”.⁴ Tecrübeli bir bankacı ve Bank Ekspres'in
kurucusu olan İbrahim Betil'in aşağıdaki ifadesi, “içeriden bi-
ri” olarak, bahsi geçen devlet korumacılığını çarpıcı bir biçim-
de gözler önüne sermektedir:

Maalesef, mevduatlar için tam güvence uygulaması hâlâ sürü-
yor ve ben bunu uygun bulmuyorum. Devlet garantisi azaltı-
lır, yumuşatılırsa ve bankalararası rekabet artarsa, daha farklı
gelişmeler olacaktır. Türkiye'de, medya ve bankacılık sektör-
leri devlet tarafından aşırı ölçüde korunmaktadır. Son on yıl-
da, her holding [şirketi] kendisine ait bankasını, gazetesini,
TV kanalını ve son olarak da enerji santralini elde etmeye ça-
lıştı. Türkiye'de ekonomik faaliyetler halen devlet tarafından

2 IMF (2001a, s. 12) banka kredilerindeki yüksek yoğunlaşma oranını şu şekil-
de belirtiyordu: “Türk bankaları göreceli olarak küçük kredi portföylerine sa-
hiptir... Kredi yoğunluğu oldukça yüksektir ve yalnızca 5.000 borç alıcı (tüm
borç alanların yüzde 0,1'i) toplam kredilerin yaklaşık yüzde 40'ına sahiptir.
Bu, kredilerin geleneksel olarak bağlantılı grup şirketlerinde yoğunlaşmasının
bir yansımasıdır; yetkililerin yasal ve düzenleyici araçlar yoluyla düzeltmeye
çalıştıkları bir durumdur.”

3 Bazı holdingler, kendi banka fonlarından yasal limitlere uygun oranlarda ya-
rarlanırken, diğer bazı holdingler, bankaların grup içi işlemleri üzerindeki kısıt-
lamalara rağmen, limitleri aşılar. Bu amaçla, bankalar arası (*back-to-back*)
krediler, kıyı-ötesi bankacılık ve banka sisteminde yetersiz bir gözetimin söz
konusu olduğu bir ortamda, hayali şirketlere kredi tahsisi gibi çeşitli mekaniz-
malardan yararlandılar.

4 Leyla Boulton, *Financial Times*, 20 Kasım 2000.

kontrol edilmektedir. Serbest piyasa ekonomisi yoktur (aktaran Şener ve Atam 1998, s. 39).

Bu alıntı, Türkiye’de iktisadi dönüşümün alışlagelmiş dönemlendirmesinin yanıltıcı olduğu tezini desteklemektedir. Ben bunun yerine, aşağıdaki alması dönemlendirmeyi tercih ediyorum. Bu alması dönemlendirmede, 1980’lerin sonlarıyla 1990’ların sonları arasındaki dönem Türkiye’de “finans korumacılığı” dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tam da böyle bir yaklaşım, alışlagelmiş İİS, ihracat-temelli büyüme ve onu izleyen sıcak para girişlerine dayalı genişleme-kriz süreci şeklindeki dönemlendirmeye dayalı bir analitik çerçevede gözden kaçan, devletin uyguladığı *sistemik sınıf fraksiyonel politikanın* varlığını ortaya çıkarmaktadır (bkz. Tablo 5.1).

TABLO 5.1
Türkiye’de İktisadi Değişimin Dönemlendirmesi (1950 sonları-1999)

<i>Standart dönemlendirme</i>	<i>Alması dönemlendirme</i>
İİS (1950 sonları-1979)	İçer yönelik sermaye birikimi (1950 sonları-1979)
İhracata dayalı büyüme (1980’ler)	İhracat temelli birikim (1980-88)
Kısa vadeli sermaye hareketlerine dayalı genişleme-kriz dönemi (1990’lar)	Finans korumacılığı (1988-99)

Türkiye ekonomisi, 1990’ların sonlarında yeni bir dönemece girdi: Finans korumacılığının sona eriyor olmasıyla birlikte, *küresel bütünleşmenin tamamlanması* (sınai, ticari ve finansal bütünleşmenin tümünün sağlanması), daha örtük ve az savurgan bir korumacılığa geçiş gereksinimi doğdu. (Bu, korumacılığın sona erdiği bir döneme geçiş izlenimi uyandırabilir. Fakat gösterdiğimiz gibi, özünde daha rafine bir desteklemeye geçiştir ve “serbest piyasa” retorik bir etiket olarak kalmaktadır.)⁵

5 Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Bölüm’lerde gösterileceği gibi, bankaların yeniden yapılanma maliyetlerinin toplumsallaştırılması, söz konusu bu daha rafine destek biçimlerinin birçok örneğini sergilemiştir: Sektörün sistemik krizle karşılaşmaması için zor durumdaki bankalara el konulması, B&S’lerin (“rekabetçi” piyasalara aykırı olsa bile) kolaylaştırılması ve ayakta kalan bankalara, TMSF bankalarının varlıklarından istediklerine erişim olanağı veril-

Bu dönüşüm, finans korumacılığı altında palazlanan ve aynı zamanda Türkiye’de birikimin bir bütün olarak devamını engeller hale gelen sermayenin gücüyle hesaplaşmayı da zorunlu kıldı.

Bu yüzden finans korumacılığından sağlanan çıkarlarla karşı karşıya gelişi ifade eden bu iktisadi değişim süreci, holding bankacılığının yeniden yapılanmasını merkezine aldı:

Türkiye’de bankalar çoğaldı; zira, esasen aşırı yüksek faiz oranlarıyla ve kısa vade ile borç veren yerel bankalarca finanse edilen yüksek kamu kesimi borçlanma gereği, bankacılığı oldukça kârlı hale getirdi.

Zaman içinde, yozlaşmış politikacılar tarafından ehil olmayan birçok işadamına iltimasla bankacılık lisansları tahsis edildi. Türk bankacılığının geleceği net olmamakla birlikte, bu bankaların dönemi sona ermekte gibi görünüyor (Münir 2000).

Bankalar ve sanayi arasındaki bütünleşme ortadayken, bankacılığın çalışma tarzında oluşacak herhangi bir değişimin, sınai/ticari sermayeyi de etkilemesi kaçınılmazdı. Bu noktada kritik önem taşıyan konu şudur: Finans korumacılığının sona erışı, sadece “piyasa güçlerinin” işlerlik kazanması şeklinde açıklanamaz; bunun yerine Türkiye’de sermayenin en uluslararasılaşmış fraksiyonunun gündemindeki, küresel bütünleşmeyi önceleyen bir reform programına geçişi işaret eder. Bu reform programı, Türkiye’nin büyük şirketlerinin uluslararası ölçekte genişleme ve yabancı sermayeyle ortaklık kurma kapasitesine dayanmaktadır. Türkiye banka reformu, özünde, burjuvazinin küresel bütünleşmesini sağlama ve devlet korumacılığına olan bağımlılığını azaltma amacıyla, iç birikim koşullarının yeniden yapılanmasını getiriyordu.⁶

mesi gibi. Yani devlet oldukça bilinçli bir biçimde, yurtiçi bireysel bankacılık, KOBİ’lerin finansmanı ve küresel, “büyük lig” bankacılığını yerine getirebilecek, yaşayabilir bir bankacılık sektörünü “inşa etmektedir.”

- 6 Örneğin Koçbank Genel Müdürü Engin Akçakoca aşağıdaki beyanatında bankaların uluslararası alanda kârlılık tesis etme konusunda devlet korumacılığından yararlanma olanaklarının azaldığına işaret ediyordu: “Bundan evvel

Bu saptamayı teyit edercesine, Devlet Bakanı Kemal Derviş Türkiye ekonomisinde iki aşamalı bir dönüşüm tanımlıyordu.⁷ Derviş, ilk dönüşümü, *rant kavgasını durdurarak rekabetçi bir sanayinin yaratılması* olarak belirliyordu. Nitekim bu, bu kitapta finans korumacılığının sona erişile ifade etmeye çalıştığım olgudur. Derviş, ikinci dönüşüm olaraksa *Türkiye'nin küresel ekonomiye uyumunu* vurguluyordu. Bankers Trust Türkiye Sorumlusu Mete Başol, bankacılık sektöründeki Derviş'in saptamalarına eşlik eden dönüşümü şu çarpıcı sözlerle ifade etmekteydi:

Faiz geliriyle yaşayan kurumlar ve bireyler, faiz kazançlarına eroir gibi alışan kişiler sendeleyecekler. Herkes asıl işine dönmek zorunda kalacak. Yeni dönemde, bankalar bankacılık yapmak, süpermarketler de süpermarketler gibi çalışmak zorunda kalacaklar. Bunu yapmak kolay değil. Bu nedenle bir sallanma ve dalgalanma olacak. Değişim için ciddi bir niyet var (*Finans Dünyası* 2000c, s. 65).⁸

Bu süreçte, sermayenin hâkim fraksiyonlarının, rant peşinde koşan içe dönük bir FK olmak yerine, uluslararası alanda bütünleşmiş bir sanayi sermayesi olarak yeniden tanımlanışı gözlemlenir *Holdingle ve bankaları için banka reformu, devletin değişen borçlanma politikasıyla birlikte, en kolay ve en bü-*

kredi kartı masrafı yoktu, almıyorduk, şimdi mecburen alacağız. Belki havale masrafı, EFT komisyonu da almaya başlayacağız. Bunları eskiden devletin üzerinden kazanıyorduk, müşteriler de araya sıkışıp gidiyorlardı. Şimdi bunların masrafları ödenecek. Yani, artık bankacılıktan para kazanacağız.” (“Artık Bankacılıktan Para Kazanma Devri Başlayacak”, *Dünya*, 21 Ocak 2000. Vurguyu ben ekledim – y.n.)

7 “Uygarlık AB'nin içindedir”, *Cumhuriyet*, 24 Ekim 2002.

8 Doğuş Grubu'nun süpermarket ayağı Tansaş'ın yöneticisi Aclan Acar, Türkiye'de yüksek enflasyon koşullarında paradan para kazanma döneminin sona erdiğini belirtiyordu. Perakende sektörünün katma değer üretimi yoluyla para kazanacağını vurgulayan Acar, şunları ekliyordu: “Paradan değil, iş yapmaktan para kazanacağız. Son sekiz-on yılda Türkiye, olması gerekenden farklı bir yaşam tarzı sürdürdü. Bu dönem artık bitmiştir. Herkes için, daha fazla tasarruf, daha az masraf ve rasyonel harcama dönemi şimdi başladı” (“Aclan Acar'ın 2001 Yılı Değerlendirmesi”, <http://www.dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?Manu=1&NO=373&Sayfa=Haberler>, Erişim tarihi: 28 Kasım 2002).

yük kâr kaynaklarından vazgeçmeleri gerektiği anlamına geliyordu. Bu bağlamda, sermaye, birikimini iç finans sektörüne dayalı olmaktan çıkarmak zorundaydı. Bu, bazıları için bankacılıktan tümüyle çekilmek anlamına geliyordu. Tümü için ise korunan bir iç pazarın sonu demekti. Bu süreçte, büyük ölçekli üretken kapitalistler, kâr kaynaklarını rantiyelik yerine, küresel olarak daha fazla bütünleşmiş bir kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilen, sanayi ve teknoloji yönelimli üretken faaliyetler yönünde dönüştürmek zorundaydılar. 1990'larda uygulanan finans korumacılığı, mutlak artı-değer üretimine veya artı-değerin devlet tarafından yeniden dağılımına dayanan birikim kalıplarının sürdürülmesine olanak vererek, yüksek teknolojiye dayanan göreceli artı-değer üretimine doğru bir yönelimi geciktirmişti.

Keynesyen görüştekiler, 1980 sonrası dönemde ve özellikle 1990'larda Türkiye'de finans sektörü, sınai üretim ve ihracat aleyhine büyürken, sınai gelişmede yaşanan başarısızlığın nedeni olarak yanlış devlet politikalarını işaret ederler. Buna karşın, Marksist yaklaşım, ucuz emek ve kötü çalışma koşullarına dayanan mutlak artı-değer üretimi olanağının daraldığını vurgular. Çünkü Türkiye önce tarifeler ve sonra ihracat teşvikleriyle kârları sübvansetme politikasını terk ederek ticaret rejimini yavaş yavaş serbestleştirip küresel sermayeyle bütünleştirdi. Ancak şirketler için devlete borç vermek daha kolay olduğundan, göreceli artı-değer üretimi aynı ölçüde artmadı. Sonuç olarak, emek verimliliğini gelecekte kârlılığın bir temeli olarak artıracak sistematik bir politika geliştirilmedi. Bu durum Türkiye ekonomisini krize sürüklerken, IMF'nin ekonominin yeniden yapılanmasına müdahil oluşu, üretkenlik artışı yoluyla uluslararası rekabet edebilirliği sağlama amacını taşıyordu.

Değişimin katalizörü olarak IMF

IMF, Türkiye'de yaşanan değişim sürecinde bir katalizör işlevi gördü. Devlete, sermayenin birçok kesiminde tepki doğuran, fakat sermayenin geleceği için gerekli olan yeniden yapılanmayı gerçekleştirmede bir bahane oldu. Bir diğer deyişle, IMF'nin

varlığı, devlete, yapılması gerekli olan ancak siyasi açıdan güç bir reform sürecini uygulama olanağı verdi.

IMF'nin, kamu borçlarının sürdürülemez hale gelerek, Türkiye'de birikimi tehlikeye düşürmesi ve olası bir finansal krizin uluslararası çapta yayılma etkisi göstermesi gibi artan kaygıları vardı.

Bu temelde IMF, Türkiye'de devletin ve bankacılık sektörünün reformunun gerekliliği üzerinde ısrar ediyordu. Örneğin IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fischer şunları söylüyordu: "Türkiye yolun sonuna geldi. Bu ekonomi ile daha ileri gidemez. Ekonomiyi düzeltebilecek şok kararlar alınmalıdır." Fischer, Türkiye'nin geniş bütçe açıkları, yüksek faiz ödemeleri ve enflasyon oranı dolayısıyla, olası bir krizin eşiğinde olduğunu vurguluyordu: "Yüksek faiz uygulaması terk edilmelidir. Repodan gelen paralar yoksulun cebinden çıkıyor".⁹ IMF tabii ki yoksula ne olduğuyla ilgileniyor değildi¹⁰; finans korumacılığının sona erebilmesi için gerekli olan yapısal bir değişimi gözölüyordu.

"Kamu finansmanındaki açıkça sürdürülemez hale gelen eğilim" (IMF 2000c) ve Hazine ile banka sektörü arasındaki hükümet borçlanmasının finansmanına ilişkin büyük bağımlılık (örneğin IMF 1998, s. 118, 127), IMF'nin Türkiye ekonomisine dair 1990'ların sonlarına doğru yaptığı değerlendirmelerde vurgulanıyordu.¹¹ Bununla bağlantılı olarak, IMF Türkiye Masası Şefi Willy Kiekens¹² Türkiye ekonomisinin 1990'ların sonlarında iflasın eşiğine geldiğini ve devlet iç borçlarının,

9 "IMF: Yolun Sonundasınız Şok Kararlar Alın", *Hürriyet*, 20 Ekim 1999.

10 Asya krizi bağlamında, reform paketlerinin yoksullar üzerindeki etkileri nedeniyle IMF'ye yönelik yoğun eleştiriler gündeme gelmiştir.

11 IMF (1998, s. 118; 2000, s. 40) yine de, bankacılık sektörünü neoliberal argümanlarla aynı çizgide değerlendiriyordu. Fon, temelde hükümetin büyük bütçe açıklarından kaynaklanan makroekonomik istikrarsızlığın bankalar için "zor bir ortam" yarattığını ve onları kısa vadeli borç vermeye ve arbitraj faaliyetlerine yönelttiğini vurguluyordu. Ancak IMF'nin (2000a, s. 37, 42) de itiraf ettiği gibi, bu "zor ortam" sayesinde, Türk bankaları diğer OECD ülkelerinden daha yüksek bir kârlılık elde etmişlerdi.

12 *MÜSIAD Basın Bülteni*, 8 Eylül 2000, No. 068, <http://www.musiad.org.tr/basimbulteni/08eylul2000.htm>

GSMH'nin yüzde 14-15'i gibi kabul edilemez düzeylere ulaştığını belirtiyordu. Kiekens, finans sektöründe banka sayısının aşırılığının altını çizerek, bankaların uzun bir dönemdir kolay para kazanmaya alışmasından sonra, gerçek bankacılık için zamanın geldiğini ifade ediyordu. Bu nedenle, IMF'ye göre (1998, s. 118), o zamana kadar yüksek enflasyon ve arbitraj geliriyle maskelenen bankacılık sektöründeki verimsizlik, ekonomik istikrar yeniden kurulup, bankalar geleneksel bankacılık faaliyetlerine yeniden yöneldiklerinde kaçınılmaz olarak masaya yatırılmak zorunda olacaktı.¹³

IMF'nin bu kaygıları Türkiye'de hükümete ısrarlı bir şekilde iletildi. Hiç şüphe yok ki, daha önce IMF ve Dünya Bankası'nın serbestleşme önerilerinin büyük ölçüde ihmal edildiğine dair vurgular da beraberinde ekleniyordu. Ekzen (2003, s. 658-661), 1980 sonrasında IMF ve Dünya Bankası programları çerçevesinde Türkiye ekonomisi büyük ölçüde kural dışılaştırılıp piyasalar serbestleştirilirken, devletin finansal piyasalardaki dinamikleri borçlanma politikası aracılığıyla önemli ölçüde etkilediği bir ortamda, banka sisteminin Hazine'nin gözetimine bırakıldığını vurgular. Bu arada Hazine'nin, bankaların gelir kaynağı olarak devlete bağımlılığını önleme yönünde hiçbir adım atmadığını da ekler.

IMF bu duruma, en azından bir süre için, iki nedenle göz yummuş olabilir. İlk olarak, bu, Türkiye'de bankacılığın ulus-

13 Aslında IMF, 1995 yılında Türk devletini olası bir banka krizine karşı uyarıyordu (Erdal Sağlam, "IMF: Banka Krizine Her An Hazır Olun", *Hürriyet*, 13 Haziran 1995). Türk bankacılığındaki çarpıklıklara işaret eden IMF, 1994 finansal krizinin ardından yeni bir olası bankacılık krizini yönetebilmek için daha ayrıntılı bir planın gerekli olduğunu savunuyordu. IMF, borcunu ödeyemeyen bankaların tasfiyesini düzenleyecek ve borçların ödenememesinden banka sahiplerini sorumlu tutacak yasal değişikliklere gerek duyulduğunu vurguluyordu. Burada önemli olan nokta, 1994 krizi esnasında iflas eden (ve o dönemde devlet garantisi altında olmayan) üç bankanın yurtdışı yükümlülüklerinin, hükümetle uluslararası kredi sağlayıcılar arasında gerilim yaratmış olmasıydı. Bu nedenle, borcunu ödeyemeyen bankaların tasfiyesi için gerekli yasal çerçevenin kolaylaştırılması ve iflas eden bankalardaki yabancı banka kredileri için devlet garantisi sağlanması, IMF için o tarihten itibaren büyük önem kazandı. Onuncu Bölüm, bu garantinin banka reformu sırasında sağlandığını gösterecektir.

lararası faaliyetlerini derinleştirmesi için bir araçtı. İkinci olarak, dünyada önde gelen bazı uluslararası bankalar da, finans korumacılığından kâr ediyordu ve bu korumacılığın aniden sona erdirilmesi onları da krize sokabilirdi. Bu nedenle IMF, bu durum ülkede “çarpık” bir mali piyasa yaratmış olsa bile, Türkiye’de finans sektörü küresel mali sermaye için kârlı bir pazar sunduğu sürece, belirli ölçüde bir finans korumacılığını kabul etti. Fakat finans korumacılığı kısa bir süre sonra devletin finansal açıdan ödeyebilirlik gücünü tehdit eder hale gelince, IMF süreç içerisinde, bu korumacılığın sonlandırılmasını talep eder hale geldi.

Önceki dönemde IMF, holding bankacılığını, Türkiye’nin banka sisteminde bir “çarpıklık” kaynağı olarak görmüştü:

Türkiye’de yasal çerçeve, bankaların banka dışı işletmelerden ayrı tutulmasını gerektirmediğinden, birçok özel ulusal banka (31 ticari bankanın 29’u), aileler ve/veya sınai gruplara aittir. Bankaların sınai holdinglelere ait olduğu bu yaygın mülkiyet yapısı (cross-ownership) gözetim işlevini daha da karmaşık hale getirmektedir. Çünkü kredi değerliliği göz önüne alınmadan bağlı taraflara kredi dağıtımı, banka yönetimleri üzerinde ek risk baskısı yaratmaktadır. (IMF 1996, s. 32. Vurgu metnin kendisinde – y.n.)

Bu bağlamda IMF (1995, s. 19-20; 1996, s. 34), 1994’teki düzenlemeyle artırılan, ancak hâlâ uluslararası ölçütlerin üzerinde kalmaya devam eden, bağlı krediler ve bankaların finans dışı iştirakleri üzerindeki sınırlamaların, daha da artırılması gerektiğini vurguluyordu.¹⁴

Eğer Türkiye’nin finansal sisteminin içsel yaşayabilirliği hakkındaki kaygıları IMF’nin reform sürecine aktif katılımı için tek başına yeterli bir neden olmadıysa bile, Türkiye’de olası bir finansal krizin doğuracağı uluslararası yansımaları (örneğin Türkiye’nin ötesinde etkiler doğuracak bir sistemik kriz ihtimali), IMF’nin bu sürece dahil oluşunu daha da yaşamsal kılıyordu.

14 Banka reformu sırasında IMF’nin talepleriyle aynı doğrultuda gerçekleşen yasal değişiklikler Dokuzuncu Bölüm’de ele alınmaktadır.

IMF Başkanı Köhler (IMF 2001d) sistemik kriz riskine şu sözlerle dikkat çekiyordu: “Finansal krizler sadece yükselen piyasalarda değil, sanayileşmiş ülkelerin küresel finans merkezlerinde de tetiklenmektedir.” Köhler’e göre, “Türkiye ve Arjantin’de yakın zamanda yaşanan zorluklar küresel ekonomide karşılıklı bağımlılık ve kriz yayma riski konusundaki farkındalığı artırdı.” Bu nedenle Köhler (IMF 2001j) “üye ülkelerin finans sistemlerini güçlendirme, bir bütün olarak uluslararası finans sisteminin dayanıklılığını artırmaya hizmet etmektedir” vurgusunu yapıyordu.

Köhler ayrıca, iş dünyası liderlerini, küreselleşme karşısında artan eleştirilerin sermaye piyasalarını serbestleştirme ve küresel ekonomiyle bütünleştirme sürecine karşı siyasi bir duruşa yol açma potansiyeli konusunda da uyarıyordu. “Gerek ekonomi teorisi ve gerekse politika uygulaması finans piyasalarındaki gelişmelerin gerisinde kalmaktadır. Bu aynı zamanda IMF’nin de kendisini geliştirme gereksinimi içinde olduğu bir alandır,” itirafında bulunarak (IMF 2001d), finansal serbestleşme sürecinin yeterli bir düzenleme mekanizmasıyla birlikte tamamlanması gereğine işaret ediyordu:

Sermaye akımlarının daha fazla liberalizasyonu önemli bir hedef olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bu konudaki ilerleme geçmişte kazanılan deneyime dayanmalıdır. Bence bu, *sermaye hesabı liberalizasyonunun, sağlam bir finansal sektörün gelişimiyle birlikte düzenleme ve izlemeye yönelik uygun çerçeveleri de içererek, zamanlama ve derece açısından dikkatlice aşamalandırılması gerektiği anlamına gelir.* (IMF 2001d. Vurguyu ben ekledim – y.n.)

Türkiye Bankalar Birliği (Özince 2002, s. 82-83), 1990’ların ortalarından sonra dünya ekonomisindeki krizlerin artan sıklığının, gelişmiş ülkeleri ve uluslararası kuruluşları istikrarlı, saydam bir makroekonomik ortam kurmaya; ulusal ve uluslararası finans sistemini güçlendirmeye sevk ettiğini doğruluyordu. Banka reformları, ulusal finans sistemlerinin güçlendirilmesi bağlamında önem kazanıyordu.

Ancak IMF, Türkiye’de güvenilir ulusal finans ve makroekonomik politika uygulanması yönündeki girişiminin dışında başka bir rol daha oynuyordu. Birikim biçimindeki tıkanma iyice açığa çıkmış olmakla birlikte, seçim kaygıları dolayısıyla hiçbir hükümet, IMF’nin desteği olmaksızın banka iflaslarına ve el koymalarına yol açacak bir reform sürecini kendi başına başlatamazdı. Aslında kritik aşamalarda, Türkiye’de devletin, reformların sorumluluğunu doğrudan IMF’ye yüklemesi ve böylece sorumluluk ve suçlamadan kendini koruması mümkün oluyordu.

IMF gibi daha “yüksek” bir otoriteye olan gereksinim, bankacılıktaki yeniden yapılanma sırasında kimin kazanacağı ve kimin kaybedeceğine dair ortaya çıkan çelişkiler dolayısıyla iyice belirginleşmişti. Sermayenin tüm fraksiyonlarının, holding bankacılığının eski yapısının kırılması ve buna eşlik eden zayıf bankaların elenmesi konusunda hemfikir olmalarını beklemek yersiz olurdu. Zayıf bankaların sahibi holdingler reform sürecine karşı direnç göstererek, devlet tarafından kurtarılmayı ve var olan şekliyle birikimlerini devam ettirmeyi yeğleyeceklerdi.¹⁵ Fakat IMF, Türkiye’de devlete, reformu kısa dönem yardım karşılığında dışarıdan dayatılan, pazarlık dışı bir koşul olarak sunup, uygulama yetisini vermiş oldu.

Ancak sonuçta yaşanan, IMF’nin küresel olarak bütünleşmiş sermaye birikimi vizyonu doğrultusunda, Türkiye’de sermaye birikiminin küresel birikim süreciyle bütünleştirilmesi amacıyla reformun uygulanması oldu. Bir diğer deyişle, sadece Türkiye’ye özgü bir “serbest piyasa” (ve özellikle finans piyasası) teşviki değildi söz konusu olan.

Bu bağlamda banka reformu IMF ve Dünya Bankası’nın ikinci dalga yapısal uyum reformlarının bir parçasıdır. Ercan’ın (2003d) belirttiği gibi, 1980’lerin başlarından itibaren yaşanan birinci dalga yapısal reformlar, piyasaları IIS’den dışa dönük birikime doğru bir geçiş için kuralsızlaştırdı. Bu yeniden yapılanma sürecinin bugünkü aşaması, küresel sermaye döngüsüyle eklemlenmeyi artırmak için dünya ölçeğinde gerekli kurumsal

15 Bkz. Onuncu Bölüm.

ve düzenleyici temeli kurarak, piyasaları yeniden düzenlemekte ve dünyanın neresinden olursa olsun küresel genişleme peşinde koşan tüm sermayeler için riskleri en aza indirmektedir. Bankacılıktan enerjiye, sosyal güvenlik sisteminden telekomünikasyon, uluslararası tahkim ve özelleştirmeye kadar uygulanan piyasa temelli rasyonalizasyon, sermaye mantığının sızdığı her yerde birikim koşullarını tek tipleştirmeyi amaçlamaktadır (bkz. Ercan 2003b, s. 2).¹⁶

Hükümet temsilcileri, IMF ile ağız birliği içerisinde, makroekonomik dengesizliklerin artık sürdürülemez hale geldiğini ifade ediyorlardı. Maliye Bakanı Sümer Oral'a ait aşağıdaki ifadeler bunu açıkça göstermektedir:

Oral, kamu sektörü harcamalarının düzenli kaynaklar yerine borçla finanse edilmesinin faiz oranlarında aşırı artışlara yol açtığını belirtti. Aşırı yüksek faiz oranlarının özel sektör için fon bırakmadığını ve üretim maliyetlerini artırdığını ekledi. Oral, devlete borç vermenin yatırım yapmaktan daha kârlı hale geldiğini ifade etti.

Borç faizi ödemeleri bütçedeki en önemli harcama kalemini oluşturuyor. Oral, "Faiz ödemeleri sürdürülemez bir seviyeye ulaştı ve bütçeyi çıkmaza soktu," dedi. Bütçe harcamalarını borçlanmayla yapıldığı için, borç faizi ödemelerinin daha da çok borçlanılarak karşılandığını açıkladı.¹⁷

Aynı şekilde IMF'ye verilen 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunda, kamu finansmanındaki sürdürülemez çizginin özel sermaye üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanıyordu:

16 Bu süreç, büyük ölçekli, yoğunlaşmış ve küresel ölçekte faaliyet gösteren firmaların rekabetine dayanamayan küçük ölçekli sermayelerin sonuna işaret ediyor olabilir. Bununla birlikte, geç kapitalistleşen ülkelerde sermayenin en çok uluslararasılaşmış fraksiyonları, küresel sermayeyle zaten güçlü bağlar kurmuş durumdadır; bazı örneklerde bunlar, ulus-ötesi şirketlerin küresel üretim ağlarında yer alırlar. Bu nedenle, küresel sermayeyle bütünleşmenin artmasından daha büyük getiriler bekliyorlar ve ileri kapitalistleşmiş ülkelerin daha yüksek küresel kârlılık peşinde koşan kapitalistleriyle işbirliği içinde ikinci-dalga reformlara öncülük ediyorlar.

17 "Banking Bill Passed, Budget on Hold", *Turkish Daily News*, 27 Haziran 1999, http://www.turkishdailynews.com/past_probe/06_27_99/Econp.HTM#e2

Enflasyon, Türk Lirasına olan güveni sarsarak, yüksek ve istikrarsız nominal ve reel faiz oranlarına da yol açtı ve bunun toplum için dramatik sonuçları oldu. Spekülatif ve arbitraja yönelik faaliyetler giderek daha fazla kaynağı çekti ve finansal piyasaların ve kurumların işleyişini çarpıttı. Devlet, borç reel faizi olarak yüzde 30 veya daha fazla ödemek zorunda kaldığında özel sektör istihdam yaratıcı faaliyetlerden uzaklaşarak finansal yatırımlara yönelmektedir. Bankalar verdikleri krediler için daha da yüksek faiz oranları uygulamak zorunda kaldıklarında, kredi süreci kesintiye uğramakta ve dış sermayeye erişimi sınırlı olan işletmeler sıkıntı yaşamaktadırlar (Türk Hükümeti 1999c).

Bu nedenle, IMF'nin desteği altında, Türk devleti, sermayenin bazı kesimleri için kaybetme anlamına gelecek olan, birikim biçimindeki dönüşüm için gereken gücü kendinde buldu. Ancak IMF, neoliberalizmin destekleyicisi bir kurum olarak, Türkiye'nin banka reformunda ulaşmayı gereksindiği nihai hedefi belirledi. Buna karşın kritik konu, değişimi bir geçiş dönemi içinde yönetme gereği idi. Bankacılık sadece bir sektör olarak görülemezdi; birikimde merkezî bir yeri vardı ve dolayısıyla tüm ekonomi için kritik bir önem taşıyordu. Bu nedenle, devlet için asıl sorun, tutulan her farklı yol sermaye içinde farklı kazananlar ve kaybedenler anlamına geleceğinden, yeni bankacılık rejimine hangi yoldan gidileceğini belirlemektir.

Sermaye içi gerilimin kaynakları

Mali sektör reformunun yansımaları, holding bankacılığının yapısı dolayısıyla bir hayli geniş olmuştur. Geçiş sürecinde hangi yolun tutulacağı henüz belirgin değildi; bu, daha çok, sınıf içi çekişmelerin nasıl ortaya çıktığına bağlı olarak zaman içinde şekillendi. Dolayısıyla sermaye içindeki fraksiyonel bölünme ortadayken, Üçüncü Bölüm'de tartışılan neoliberal, kurumsalcı ve ulusalcı/kalkıncı görüşlerin hiçbirisi, devlete, dönüşüm için izlenecek yolu belirlemede bir çözüm sunamazdı.

Çalışmanın bu bölümünde, sermaye içindeki gerilimlerin nasıl gün yüzüne çıktığını tartışmadan önce, sermayenin kendi içindeki yapısal temelli çıkar çelişkilerine göz atmak yerinde olacak.

1990'lar boyunca, banka sermayesiyle üretken/ticari sermaye arasındaki şiddetli gerilim kolaylıkla gözlenebiliyordu. Finans korumacılığı, banka dışı sermaye tarafından, “adil olmayan” ve kısa vadeli birikim olanakları yaratan bir süreç olarak görülüyordu. Bu sürecin dört ayağı vardı: İlk olarak, finans korumacılığı faiz oranlarını yükseltiyor, banka dışı kesimler için sermayenin maliyetini artırıyor. Böylece yüksek fon maliyetleri, bankalarla yatırım kapasiteleri aşınan üretken/ticari kapitalistler arasındaki gerilimin ana kaynağı haline geldi. Sanayiciler sürekli olarak yüksek faiz oranlarının yatırımı caydırıcı etkisini vurguluyorlar ve bunun kaynağı olarak da doğrudan doğruya devletin borçlanma politikasını eleştiriyorlardı.¹⁸

İkinci ve yakından ilişkili olarak, holding bankacılığı, finans korumacılığından sağlanan kolay kârlarla rekabeti engelliyor ve banka dışı sermayeler için yatırım fırsatlarını dışlıyordu.¹⁹

Üçüncüsü, finans korumacılığı, uluslararası para sermayeyi Türkiye'ye çekerek kuru aşırı değerlendiriyor ve bu durum sadece sürdürülemez bir uluslararası ticaret kalıbı yaratmakla kalmayıp, ayrıca rekabet edebilirliğe dair fırsatlar değiştikçe, üretimlerini sektörler arasında uyarılama esnekliğine sahip daha büyük şirketlere de avantaj sağlıyordu.

Dördüncü ve en genel olaraksa, aşırı değerli yerli parayla birlikte yüksek reel faiz oranları yatırımları engelliyor veya erteliyor (aslında bunları ticarete konu olmayan sektörlerle kanallı ediyor) ve ihracata zarar veriyordu. Sonuç, sermayenin finansal kârlara olan yöneliminin artması ve aynı zamanda, üretimde daha az yeni artı-değer yaratılmasıydı. Ercan'ın açıkladığı gibi bu durum, sermaye birikimine belirgin şekilde kısa vadeli bir yönelim kazandırdı:

18 Örnek olarak bkz. “Finansman Maliyetleri Sanayicinin Kabusu”, *Dünya*, 20 Kasım 2000.

19 Holdinglerin egemenliği tartışması için bkz. Dördüncü Bölüm.

Bir açıdan, Türkiye ekonomisi veya Türk sermayesi, dünya kapitalizminin sergilediği ana eğilime yetersiz bir sermaye birikimi temelinde uyum sağlamak zorundaydı. Bu uyum sağlama, kriz ve durgunluk ortamında ayakta kalabilmek için finansal araçlara yönelme biçiminde kendisini ortaya koydu. Böylece, Türkiye ekonomisi krizin olumsuz etkisine kısa vadeli bir tarzda karşılık vermek durumunda kaldı. Ancak bu karşılık, artı-değer yaratma kapasitesinin yani bizzat sermayenin kendi varoluş koşulunun olumsuzlanmasıdır. Her ne kadar para-sermayenin kısa vadeli faiz-yönelimli dinamiklerinin üretken sermayenin uzun vadeli kâr-yönelimli dinamiklerinin yerini alması tekil sermayeler için bir alması oluştursa da, genel olarak bu tercih, durgunluk ve bu tekil sermayelerin de bir parçasını oluşturdukları ekonomide krizin sürekliliği ve yoğunluğu anlamına gelir (Ercan 2002b, s. 32-33).

Bu dört faktörün, genellikle tüm Türkiye ekonomisini olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir. Ancak kritik nokta, bu etkinin sermaye sınıfı içinde son derece eşitsiz dağılmış olmasıdır. Ercan'ın belirttiği gibi (2002b, s. 31), “özel yatırımlardaki bu azalma, tüm sermaye gruplarına eşit olarak dağılmamıştır. Finansal araçlara özel erişimi olan sınırlı sayıdaki holding şirketinin, önemli bir gelişme sağladığı gerçeğinin altını çizmemiz gerekir.”

Banka reformu öncesinde sermaye örgütleri arasındaki çelişkiler

Hükümet yetkilileri ve IMF değişimin gerekliliğini vurgularken, bankalarla sanayi ve ticaret odaları arasındaki gerilimler çoktan su yüzüne çıkmıştı. Sermaye örgütleri, eski rejimin sürdürülemezliği ve değişimin gerekliliği konusunda fikir birliği içindeydiler. Ancak reformun hangi yolu izleyeceği konusunda farklılaşıyorlardı.

Burada sermaye fraksiyonlarının belirli işadamları örgütleriyle birebir çakışmadığını belirtmek de gerekir. Zira bu örgütler salt

bir sermaye fraksiyonundan oluşmazlar; örgütlerin kendi içinde de çekişmeler mevcuttur. Yine de her biri belirli bir sermaye fraksiyonunun hâkimiyetinde olduğu ölçüde, sermaye örgütlerinin fraksiyonel konumlanışları da önem taşır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde reformun daha detaylı bir fraksiyonel analizi yapılırken, sermaye örgütlerinin somut müdahalelerine de değinilecektir. Bu bölümde ise sermaye örgütlerinin, yeniden yapılanma sürecinin aktif sürükleyicileri olarak fraksiyonel çelişkileri nasıl gün yüzüne çıkardıkları üzerinde durulacaktır.

Özel önem taşıyan bir durum olarak, banka ve sanayi sermayesi arasındaki gerilim, bankaların (ve holdinglerinin) sanayiye kendilerine bağımlı hale getirmesi ve aynı zamanda kârlardan orantısız bir pay almasından kaynaklanıyordu. Örneğin 1999'da, en yüksek Kurumlar Vergisi ödeyenler listesinde, ilk sırada Akbank olmak üzere 32 banka ve 11 sigorta şirketi bulunuyordu. Listenin Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanmasının ardından, üretken-ticari sermayeyi temsil eden sermaye örgütleri, bankaların yüksek kârlılığı konusunda şikâyetlere başladılar. Bu kârlılığın kaynağına ilişkin olarak bankalar, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Fuat Miras tarafından da açıklandığı gibi, bankacılık dışı faaliyetlere girmekle suçlandılar.²⁰ *Turkish Daily News*, bazı oda başkanlarının açıklamalarını şu şekilde aktarıyordu:

Miras, "Bankalar ticaret ve sanayiyle uğraşıyorlar," dedi. "Dünyanın hiçbir yerinde, bu kadar yüksek kârlı sektörlerde iş yapmaya alışmış bir bankacılık sektörü yoktur".

Ankara Sanayi Odası (ASO) Başkanı Zafer Çağlayan, bankaların ödediği verginin bankacılık sektöründe kazanılan paranın yalnızca küçük bir bölümünü oluşturduğunu söyledi. İstanbul Ticaret Odası (ITO) Başkanı Mehmet Yıldırım, "bankaların en yüksek vergi ödeyenler olması, [finans dışı] özel sektörün iflase gittiği anlamına gelir," dedi.

20 TOBB, Türkiye'de kayıtlı tüm iş birimleri için üyeliğin zorunlu olduğu yan resmî bir işadamları derneğidir. Yerel ticaret ve sanayi odalarının şemsiye örgütüdür. Zaman içinde TOBB, esas olarak küçük ve orta ölçekli sermayelerin çıkarlarını temsil edecek bir biçimde konumlanmıştır.

Miras, Anadolu Ajansı'na, bankacılık sektörü çok kârlı olduğu için herkesin buraya girmeye çalıştığını belirtti. "Bununla birlikte, finans sektörü ekonomide varoluş gereklerini yerine getirmemektedir. Banka sektörü, tıpkı bir tüccar gibi, daha yüksek kâr elde etmek için her şeyi deniyor."

Çağlayan, "Bunun Türk özel sektör bankacılığı, Türk milleti ve Türk ekonomisi ve sanayii için üzücü bir gün olduğunu söylemek zorundayım," dedi. Çağlayan, bu kadar yüksek kâr oranlarının, bankaların çaresiz koşullarda borçlanan hükûmete verdikleri borçların bir sonucu olduğunu söyledi. Bankacılık sektöründeki yüksek kârların halk kitleleri için reel gelirin azalması anlamına geldiğine işaret etti. En yüksek vergi ödeyenler sıralamasındaki 42 bankanın Türkiye'nin en büyük holding şirketlerinden bazılarına ait olmasının hayal kırıklığı yarattığını belirtti.²¹

Böylece üretken-ticari kapitalistler, holding bankacılığına bir haksız rekabet unsuru olarak işaret ediyorlardı. Bu konu ile ilgili olarak *Turkish Daily News*, ASO Başkanı Zafer Çağlayan'dan şu sözleri aktarıyordu:

Mali sorunlara odaklanan Çağlayan, Türkiye'de rekabetin, her biri kendi faaliyetleri için banka satın almış olan holdingler tarafından boğulduğunu belirtti. Rekabet Kurumu'na durumu soruşturması için bugünlerde bir mektup gönderdiğini söyledi.

"Sanayi ve özellikle de küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) finansal zorluklarla karşılaşılıyorlar. KOBİ'ler bankaların toplam kredilerinden ancak küçük bir pay alıyorlar; yine de, iflas etmemek için, yeni teknoloji, araştırma ve geliştirme, makine ve ekipmana yatırım yapabilmek için, enflasyonun zaten öğüttüğü işletme sermayelerini sürekli olarak artırmaları gerekiyor. Öte yandan, Türkiye'de finansal sektör zaten sefalet içinde," dedi.²²

21 "Industrialists denounce high bank profits", *Turkish Daily News*, 13 Mayıs 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/05_13_00/econ.htm

22 Elif Kelebek, "Industry leader says the king is naked", *Turkish Daily News*, 4

Böylece ASO, ihracata zarar verdiği için, yüksek reel faiz oranlarını ve aşırı değerli kuru eleştiriyordu.²³

Bankacılıkla çekişme halindeki sermayenin sesini dile getiren, yalnızca ticari ve üretken sermayeye ait odalar değildi. Bazı örgütler, genel birikim sürecine dair duydukları kaygılar nedeniyle, banka sahibi olan ve finans korumacılığından yarar sağlayan bir kısım üyelerinin çıkarlarıyla çelişen bir duruş benimsediler. Büyük sermayenin derneği olan TUSIAD bu konumdaydı. Dernek, bankacılık da dahil olmak üzere yapısal bir dönüşümün gerekli olduğu kanısındaydı. TUSIAD çatısı altında, finans korumacılığı politikasının toplam sermaye birikiminin sürekliliğini zorlaştırdığı yönünde açık bir kavrayış mevcuttu.²⁴ TUSIAD üyeleri genellikle büyük kapitalistler olduğu için bankalara yapılan ve uzun vadeli yatırımları kısıtlayan sektörel sübvansiyonların, kendi uzun vadeli çıkarlarına ters düştüğünü görmeye başladılar. TUSIAD, ekonomide yeniden yapılanmanın gerekliliğini şu şekilde açıklıyordu:²⁵

Mevcut bütçe finansmanı, yüksek enflasyon ve kısa vadeli sermaye girişleri Türkiye’de büyüme politikalarını sürdürülemez hale getirmiştir. Kamu açıklarının ulusal gelire oranının yüzde 100 olduğu, toplam vergi gelirlerinin ancak faiz ödemelerine eşit olduğu bir ekonomide, zorunlu yapısal reformlar yapılmazsa, uygulanabilir politikalar tasavvur edilemez. Bu reformlar Türkiye ekonomisini değişen küresel ekonomiye entegre etmeye yönelik çabalar olarak görülmelidir.

Ekim 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/10_04_00/econ.htm

23 Bkz. “ASO: Structural Reforms are needed”, *Turkish Daily News*, 5 Kasım 1997, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/11_05_97/econ.htm

24 Öniş ve Türem (2001a, s. 23), TUSIAD üyelerinin uzun vadeli çıkarları, daha sorumlu bir devlet ve daha iyi yönetim yönünde olmakla birlikte, üyelik profilinde devlete bağımlılık derecesi, uluslararası yönelim derecesi vs. açısından geniş bir çeşitlilik bulunduğundan, bir ikilemin söz konusu olduğunu düşünmektedir. Yazarlar bu temelde, reform sırasındaki banka iflaslarından doğan kayıpların devlet tarafından toplumsallaştırılmasından kaç TUSIAD üyesinin yararlandığı sorusunu ortaya atmaktadır.

25 Başkan Tuncay Özilhan’ın Konuşması, *TUSIAD Basın Bülteni*, No. TS/BAS/02-64, 13 Ağustos 2002, <http://www.tusiad.org>

TÜSİAD'ın gündeminin merkezinde banka reformu bulunuyordu. Başkan Özilhan'ın açıkladığı gibi, “özel sektör yatırımlarını finanse edebilecek sağlıklı bir bankacılık sistemi, sürdürülebilir büyüme için vazgeçilemez niteliktedir. Bu amaçla, bankacılığın yeniden yapılandırılması tamamlanmalı ve hiçbir sistemik risk kalmamalıdır.”²⁶ Bu “uzun ve ıstıraplı” sürece liderlik etmek ve aynı zamanda “yükü ilgili taraflar arasında eşit olarak paylaşmak” sorumluluğu da devlete ait olmalıydı.²⁷

Aslında TÜSİAD'ın banka reformuna yönelik talebi, on yıldan fazla süredir dile getirdiği, ekonominin kapsamlı bir yapısal dönüşümü yönündeki gündeminin bir parçasıydı. Büyük şirketlerin temsilcisi olarak TÜSİAD, üyelerinin küresel sermayeyle bütünleşme, küresel oyuncular haline gelme istekliliklerini ifade ediyordu. TÜSİAD Başkanı Erku Yücaoglu (1999, s. 50-51), 1980 sonrasında devletin izlediği neoliberal politikalar sayesinde, Türk işadamlarının birikimlerini uluslararası ölçeğe uyarlama yolunda büyük ilerleme kaydettiklerini doğruluyordu. Aslında, Sekizinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, 1990'ların başları gibi erken bir tarihten itibaren, TÜSİAD içindeki bazı büyük üretken kapitalistler, korunan iç bankacılık sisteminden bir kâr kaynağı olarak yararlanırken, aynı zamanda finans korumacılığına dayanmayan, uzun vadede yaşayabilir, küresel yönelimli bir sınıai birikim temeli inşa etmeye de başlamışlardı. Bununla birlikte Yücaoglu, Türk işadamlarının eriştiği “mevcut” küresel bütünleşme seviyesinde, rekabet güçlerinin ülke ekonomisinin bazı özelliklerinden olumsuz etkilendiğini vurguluyordu. Örneğin yüksek faiz oranları (yüksek bütçe açıkları ve spiral biçiminde artan enflasyonla birlikte), Türk sanayisinin rekabet gücünü azaltıyordu. Buna bağlı olarak, reel sektörün kamu bütçe açıklarını tarafından dışlanması sona erdirmek için kamu finansmanının yeniden yapılandırılması talep ediliyordu.²⁸

26 TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan'ın konuşması, 25 Eylül 2002, <http://www.tusiad.org>

27 TÜSİAD Yönetim Kurulu Üyesi Korkmaz Ilkorur'un ifadesi için bkz. “Bankalar Kader Kurbanı”, *Sabah*, 14 Eylül 1999.

28 Bkz. “Komili: Inflation, budgetary deficit could derail economy”, *Turkish Daily News*, 21 Haziran 1996, http://www.turkishdailynews.com/old_editi-

AB üyeliğinin kuvvetli bir destekleyicisi olan TÜSIAD, ülke içinde siyasal ve ekonomik alanlarda gerekli düzenlemelerin yapılmasını talep ediyordu. TÜSIAD'ın gündeminde şu konular vardı: Sosyal güvenlik sisteminin piyasa temelli reformu, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, vergi yükünü büyük firmalardan kayıtdışı ekonomiye kaydıracak bir vergi reformu, YDY'ler için daha fazla teşvik. Büyük ölçekli kapitalistlerin ulaştıkları birikim seviyelerinin doğal bir sonucu olarak, küresel birikimle geniş ölçekli ve kalıcı bir bütünleşme yönünde duydukları bu isteklilik, TÜSIAD'ın ülke içi reformları destekleyişinin altında yatan olguydu. Böylece TÜSIAD finans korumacılığının kısa vadeli getirilerinden vazgeçmeye hazırды. TÜSIAD üyeleri, sermaye birikimlerinin kaynağı, devletten sağlanan finansal rantlardan küresel rekabet edebilirliğe doğru değişirken, uluslararası ölçekte daha fazla genişleme ihtiyacı duyuyorlardı.

Dolayısıyla TÜSIAD'ın ana sorunu, üyelerinin birikim gündemlerini, bankaları tamamen finans korumacılığına dayanan diğer holdinglerinkinden farklılaştırmaktı ve bunun yolu da küresel ekonomiye katılmaktan geçiyordu. Örneğin TÜSIAD'dan Pekin Baran, küresel ekonomiyle etkin bir bütünleşme için kamu reformunu talep ediyordu.²⁹

Türkiye'de ekonomik liberalizasyonla başlayan kamu reformu tartışmalarının iki temeli vardır: Birincisi, devletin hantal yapısı nedeniyle reforme edilmesinin gerekliliğidir; ikincisi ise ekonomik mantığa değil patronaja göre işlediği için devlet yapısının yeniden örgütlenmesinin gerekliliğidir.

Bu büyük şirketler için istikrarlı ve öngörülebilir bir makroekonomik ortam, finans korumacılığına bel bağlamaktan çok daha önemliydi. Zira sermaye birikimlerini küresel rekabet gücüne dayanarak artırmaya gereksinim duyuyorlardı. Öniş ve Türem'in ifadesiyle (2001a, s. 12):

ons/06_21_96/dom.htm; Yücaoglu 1999; Tuncay Özilhan'ın konuşması, *TÜSIAD Basın Bülteni*, No. TS/BAS/02-64, 13 Ağustos 2002, <http://www.tusiad.org>

29 TÜSIAD Parlamento İşleri Komisyonu Başkanı; "Bağımsız Düzenleyici Kurullar ve Türkiye Örneği" Toplantısında Konuşma, 26 Mart 2003, <http://www.tusiad.org>

[TÜSİAD'ın temsil ettiği] büyük şirketler, her ne kadar Cumhuriyet dönemi boyunca devletin doğrudan yardımıyla zenginleştiseler de, 1990'lara gelindiğinde önemli ölçüde olgunluğa erişmiş durumdaydılar. Şimdi büyük şirketler, uluslararası rekabet gücüne sahip, küresel yönelimi giderek artan firmalardan oluşuyordu. Süreç içinde devlete olan bağımlılıkları önemli ölçüde azalmıştı. Dolayısıyla bu büyük şirketlerin devletten istedikleri, genellikle hayli keyfi ve rant paylaşımına yönelik eş dost ilişkileri temelinde dağıtılan lütuflar değil, öngörülebilir bir ekonomik ve hukuksal ortamın yaratılmasıydı.

Reformun tek yandaşı, küresel hırsları olan büyük ölçekli sermaye değildi. Bir başka gönüllü işadamı derneği olan MÜSİAD da, devletten yapısal dönüşüm sağlayacak politikalar talep ediyordu.

MÜSİAD temelde, yatırım fonları ve devlet teşviklerine ulaşmada büyük holdingler karşısında dezavantajlı konumda bulunan, küçük ve orta ölçekli şirketlerin temsilcisiydi. Bu sermayeler, kendi çıkarlarını TOBB veya TÜSİAD aracılığıyla temsil edemedikleri için (Alkan 1998, s. 47; Uğur ve Alkan 2000, s. 140-146), yükselen Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak 1990'da MÜSİAD'ı kurdular.³⁰ Vorhoffun (2000, s. 160) belirttiği gibi, bazıları kendi şirketlerini on yıl içinde daha büyük, çok işlevli holding şirketlerine dönüştürmeyi başarsa da, bu görece büyük şirketler bile yalnızca küçük ve orta ölçekli şirket gruplarından ibaretti. Sonuç olarak, MÜSİAD üyelerinin ekonomik gücü halen TÜSİAD üyelerininkinin yalnızca küçük bir parçasına eşitti.³¹

30 Buğra (1998, s. 528; 1999, s. 29) MÜSİAD'ın İslâmî, uluslararası ve ülke içi düzeyde (a) üreticiler arasında işbirliği ve dayanışma için bir temel olarak (b) güvenilir piyasa olanakları veya yatırım finansmanı kaynakları yaratmanın bir aracı olarak ve (c) toplumsal huzursuzluğu ve emek militanlığını basturmak için bir araç olarak kullandığını belirtir. MÜSİAD bu temelde, hem standart refah devleti kazanımlarına hem de sendikaların çıkarlarını örgütlü olarak temsil etmelerine karşı çıkar görünmektedir. Bunların yerine, kan bağıını ve dini içeren enformel ve kişisel destek ağları öne çıkmaktadır (bkz. Buğra 1997).

31 TÜSİAD'ın devlet politikaları üzerindeki güçlü etkisi, üyelerinin ekonomideki büyük önemine dayanır. Öniş ve Türem (2001, s. 18-19), imalat, inşaat ve bankacılık sektörlerindeki toplam katma değerın yüzde 40,9'unu TÜSİAD'ın

Bununla birlikte, tıpkı TÜSİAD gibi MÜSİAD üyeleri de reform taraftarıydı. Holding bankacılığından dışlanmış kesim olarak,³² finans korumacılığıyla önemli ölçüde sübvans edilen büyük sermaye karşısında kendilerini dezavantajlı konumda görüyorlardı. Mevcut uygulamaları, etkinlikten uzak ve yolsuzluğa zemin hazırlar nitelikte buluyorlardı. MÜSİAD (2002), “yolsuzluğun, ondan yararlananlarla yararlanmayanlar arasında haksız bir rekabete yol açacağını, ayrıca ekonomi genelinde üretkenliği azaltacağını” ileri sürüyordu. Üstelik bu politikaların sonucu olarak kendi üyeleri yüksek faiz oranlarına maruz kalıyordu (MÜSİAD 2001 ve 2002).

Dolayısıyla MÜSİAD (2001; 2002), “1990’larda diğer sektörlerden bankacılığa bir kaynak transferi mekanizması haline gelmiş olan” (2002, s. 7) kamu iç borçlanmasını sınırlandıracak radikal tedbirlerin gerekliliğini vurgulayarak, “iç borç bataklığını kurutmak için” (2002, s. 5) devlet borçlarının para basarak ödenmesini ve konsolide edilmesini talep etti. Aslında dernek, bankaların içinin boşaltılmasının köklerini, devletin kendi işleri için fon arayan işadamlarına verdiği bankacılık izinlerinde görüyordu. MÜSİAD ayrıca, mevduatlara tam güvence uygulamasının “iyi ve kötü bankalar” arasındaki ayrımı ortadan kaldıran zararlı etkilerini vurguluyordu. Son olarak, bankaların holding şirketlerinin bir parçası olmasına izin verilmemeliydi ve özellikle de medya gibi “manipülatif sektörlerde” etkin olan kişilerin banka ortaklığı sınırlandırılmalıydı.

Özetle MÜSİAD “serbest piyasa ekonomisinin işlemesi için” (2002) devletin küçültülmesini istiyordu. Ancak bu, özgürlük-

sağladığını aktarır. Öte yandan MÜSİAD için söz konusu rakamlar GSMH’nin yüzde 10’udur. Yazarlar bu temelde, MÜSİAD üyelerinin, 1980’lerin neoliberal döneminde zenginleşmiş yükselen Anadolu sermayesinin, büyük iş camiasının çıkarlarına ekonomik ve siyasal meydan okumayı temsil ettiğini savunurlar.

- 32 Bazı MÜSİAD üyeleri yatırım finansmanı sağlamanın alışıla gelmiş bir yolunu buldular. Vorhoff (2000, s. 161), Avrupa’daki Türk işçilerin tasarruflarının “çok ortaklı şirketler” adıyla anılan küçük ölçekli girişimlerin güçlendirilmesi için kredi olarak kanallize edildiğini belirtir. Ancak genelde, MÜSİAD üyeleri sözü edilen dönemde finansman olanakları bakımından dezavantajlı bir konumda kaldılar.

çü amaçlarla küçük bir devletten yana olmak anlamına gelmiyordu. MÜSIAD basitçe, “esas işlerini daha etkin yapacak küçültülmüş bir devlet” arzu ediyordu. Daha etkin bir devlet vurgusuyla kastedilen iki şeydi: İşadamlı-devlet-politikacı ilişkilerinde yozlaşmanın sona erdirilmesi ve devlet teşvikleriyle finansal kaynakların daha büyük bir payının KOBİ'lere tahsis edilmesi.³³ Dernek (2002, s. 31), “özel sektörün bazı kesimlerinin” milli bir burjuvazi yaratmak adına, devlet tarafından tarih boyunca desteklendiğini ve bu politikanın “güçlü elitlerin oluşumuna” yol açtığını; dolayısıyla bunun bazı olumsuz ekonomik etkileri de beraberinde getirdiğini açıkça ifade ediyordu.

Ticari ve üretken sermayenin temsilcileri TUSIAD ve MÜSIAD, banka reformunun doğurduğu çelişkilere dair önemli bir hikâye resmetmektedir. İkisi de reformun sadık yandaşlarıydı, ancak reformdan farklı beklentileri vardı. Büyük, küresel çapta bütünleşme sürecindeki sermayeyi temsil eden TUSIAD, küresel normlara uygun düzenlemelere sahip, dolayısıyla istikrarlı, düşük enflasyonlu bir Türkiye ekonomisi istiyordu. Bu koşullar, büyük Türk sermayesinin “büyük ligdeki” uluslararası birikimcilerle birleşmesini sağlayacaktı. Öte yandan MÜSIAD ise reformları daha ulusal bir vizyonla (veya ulusal sonuçları göz önüne alarak) destekliyor, temelde KOBİ'ler için yardım talep ediyordu.

Ticari ve üretken sermayeye ait oda ve derneklerin konumları, reform politikasının şekillenmesinde ve uygulanmasından doğacak gerilimlere işaret ediyordu. Hem finans korumacılığından yarar sağlayan sermayeler hem de korumacılığa karşı olanlar arasında çatışan çıkarlar söz konusuydu. Karşıtlar, yolsuzluğu ve etkinsizliği kınıyor, sağlam bir makroekonomik yönetimden yana tavır koyuyorlardı. Ancak reformun bu hedefe hangi yoldan ulaşmasını istedikleri, genel birikim sürecinde nerede durduklarına bağlıydı.

33 MÜSIAD, önceleri Doğu Asya modelini (Asya-Pasifik merkezli küresel bütünleşme) göklere çıkarırken, AB ile entegrasyondan KOBİ'ler için yarar sağlama beklentisiyle, 1990'ların sonlarında giderek AB yanlısı bir çizgiye kaydı (Öniş ve Türem 2001a; 2001b).

Yeni ekonomik program: Çelişkilerin üzerini örtmek

Sermaye içindeki bölünmelere daha ayrıntılı değinmeden önce, sağlam bir ekonomi yönetimi için ortaklaşa dile getirilen talebi ele almak önem taşımaktadır. Finans korumacılığını sona erdirecek ve yolsuzluğa savaş açacak reformlar bağlamında, devlet açısından birleştirici bir gündem yaratmak önemliydi. “Etkinlik”, “sağlam ekonomi yönetimi”, “makroekonomik istikrar” gibi terimler tam da bu gündemi kurguluyordu. Ancak aynı zamanda sahne gerisinde, bu reformlar sermayeler arasındaki ilişkilere bir müdahale demekti ve sermayenin bazı kesimleri kaybedecek, bazıları kazanacaktı. Bu sonuç, kaçınılmaz olsa da, devlet tarafından en aza indirgenmeli ve mümkün olduğunca ertelenmeliydi.

Dolayısıyla devlet, sermaye içindeki ortak paydaları öne çıkarmaya çalıştı. Burada iki faktör dikkat çekiyordu. İlki tüm sermayelerin büyüme ve istikrarı sevmesiydi; bankacılıktaki devlet reformları da siyasal olarak bu isteği karşılayacak şekilde sunuldu. İzleyen bölümde ele alınacak olan ikincisi ise, tüm kapitalistlerin emek karşısında, daha düşük ücret karşılığında daha yüksek üretkenliği sağlama arzusunu paylaşmalarıydı ve devlet, sermayeden destek görebilmek için sürekli olarak bu ortak talebe hizmet etti.

Finansal krizlerin ardından Mayıs 2001’de ilan edilen yeni ekonomik program, bu sağlam ekonomi yönetimi dilinden konuşuyordu: “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (Türk Hükümeti 2001e).³⁴

Büyüme ve istikrar söyleminin yanı sıra, gelecekteki vaatkâr başarıların önkoşulu olarak geçmişteki yanlışların sorumluluğu teslim ediliyordu: Programın girişinde, Devlet Bakanı Kemal Derviş önceki dönemin çarpıklıklarını açıkça belirtiyordu. Derviş, Türkiye’nin çektiği sıkıntıların nedeninin *devletin gide-*

34 Bu ekonomik program, IMF ile Haziran 1998’de başlayan Yakın İzleme Anlaşması ve bunu takiben, 2000 yılında imzalanan üç-yıllık stand-by anlaşmasının bir devamıydı.

rek artan borç yükü olduğunu ifade ediyordu. Devlet geçmiş yıllarda çok yüksek reel faiz oranlarıyla borçlanabilmişken, bu süreç artık *sürdürülemez* hale gelmişti. Derviş ayrıca, bu olumsuz borç dinamiğinin kökünün *siyaset ve ekonomi arasındaki ilişki*de yattığını vurguluyordu. Devlet ve özel sektör arasındaki rant sağlamaya dayanan ilişki, bankacılık, enerji vb. sektörlerde yaşanan tüm sorunların kaynağıydı. Türkiye'deki kronik enflasyon sorununun ana kaynağı da buydu.

Herhangi bir sanayici düşünelim. Eğer kendi dalında çalışan başkaları bir bankadan piyasa şartlarından daha ucuz, özel ve avantajlı bir kredi alıyorsa o zaman çok doğal olarak bu sanayici de ne yapıp yapıp ya bir bankaya sahip olarak, ya da bir siyasi destek arayıp bir kamu bankasını etkileyerek kendisine de aynı avantajı sağlamaya çalışacaktır. Bu tür davranışlar da ekonomi genelinde yaygınlaşınca, kamu bankalarında zararlar da birikir, iyi bankacılık kıstaslarına uymayan nitelikte kredi veren özel bankalar da batır (Türk Hükümeti 2001e, s. i).

Ekonomik programın amacının, piyasa yönelimi ve dünya ekonomisine açıklık temelinde rekabet edebilirliğin geliştirilmesi olduğu belirtiliyordu. Program, büyüme ve istikrar hakkında tüm sinyalleri vermekle birlikte, tahmin edilebileceği gibi sermayeler arasındaki gerilimleri de açığa vuruyordu.

Ekonomik program, devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayan yapısal reformlar merkezinde yer aldığı için TÜSİAD'tan büyük destek görüyordu. Program, bütçe disiplini ve şeffaflığı artırmak, kamu istihdam ve ücret politikalarını değiştirmek gibi diğer politika önlemlerinin yanı sıra, dört stratejik sektörde (banka-finance, enerji, telekomünikasyon-taşımacılık ve tarım) yeniden yapılanma sağlayacak 15 yasal düzenleme içeriyordu. Burada önemli olan nokta şuydu: Tüm bu değişim, Türkiye ekonomisinin küresel birikim döngüsüyle daha fazla bütünleşmesini sağlamaya yönelikti. TÜSİAD, programın Türkiye'de ekonomiyle siyaset arasındaki ilişkide³⁵ temel bir de-

35 TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan'ın konuşması, 19 Haziran 2001, <http://www.tusiad.org>

gişim önerdiğini ve dolayısıyla “Türkiye ekonomisinde son on yılda biriken sorunların çözümü için iyi bir başlangıç”³⁶ olduğunu açıkladı. Ancak TÜSİAD, kamu borçluluğunu azaltmanın bir aracı olarak vergilerin artırılmasına karşıydı ve bunun yerine, kayıt-dışı ekonominin kayıt altına alınması ve kamu sektörünün yeniden yapılandırılması yoluyla vergi tabanının genişletilmesini talep ediyordu.³⁷

Öte yandan MÜSİAD, tıpkı daha önceki IMF programları gibi bu programın da, iç borç sorununa yönelik ciddi bir çözüm getirmediğini öne sürerek programı eleştirdi.³⁸ Dernek, iç borçlanma kısır döngüsünün kırılması için para basma ve konsolidasyon gibi dolaysız ve radikal çözümler talep etti.³⁹

Sermaye örgütleri arasındaki bu çelişkili görüşlere karşın, ekonomik program IMF/TÜSİAD çizgisinde yer aldı. İlk olarak, borç servisi ve faiz ödemelerinin garanti altına alınması hedefleniyordu. Bu, kamu iç borçlanmasını ve buna eşlik eden yüksek faiz oranlarını bir geçiş süreci içinde azaltma planı an-

36 Başkan Tuncay Özilhan, *Basın Bülteni*, No. TS/BAS/01-47, 23 Mayıs 2001, <http://www.tusiad.org>

37 TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan'ın konuşması, 19 Haziran 2001, <http://www.tusiad.org>

38 MÜSİAD, “1990-2001 MÜSİAD Ne Dedi Ne Oldu”, <http://www.musiad.org.tr/NeDedikNeOldu/NeDedikNeOldu.htm> (Erişim tarihi 16 Ekim 2002).

39 MÜSİAD (2002), dar bir işadamları ve bankacı çevresiyle çalıştığı ve kendisini bu çevreden dışladığı için Kemal Derviş'i eleştiriyordu. Dernek, ekonomik programın ve IMF'ye verilen niyet mektuplarının, temelde birincil bütçe fazlası vererek “sürdürülemeyen borçlanma politikasını devam ettirmek” amacını güttüğüne işaret etti. MÜSİAD'a göre bu, bütçedeki faiz ödemelerinde değil, sosyal güvenlik, personel ve yatırım gibi her türlü devlet harcamasında azalma anlamına geliyordu. MÜSİAD bu temelde, reel sektörün göz ardı edildiğini ve ekonomik krizin böylece daha da şiddetlendiğini savunuyordu. Dernek, bankacılık sektörü için o zamana kadar harcanan tüm çabaların da boşa gittiği sonucuna varıyordu.

Kısacası MÜSİAD, ekonominin düzeltilmesi için devletle finans sektörü arasındaki çarpık ilişkinin ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu. Ancak IMF'nin talebi doğrultusunda birincil bütçe fazlasının artırılmasına karşıydı. MÜSİAD, vergi artırımlarının geri çekilmesini ve iç borçların kısmen parasallaştırılmasıyla yaratılacak kaynakların, bankacılık sektörü aracılığıyla tüketime ve yatırımlara kanallandırılmasını talep etti (bkz. *Basın Bültenleri*, No. Bas. Kom. 05-236, 7 Ocak 2003, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/07ocak2003.htm>; No. Bas. Kom. 05-241, 3 Ocak 2003, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/30ocak2003.htm>; MÜSİAD 2002).

lamına geliyordu. Küçük ve orta ölçekli kapitalistlerle (kendi bankaları olmayan) üretken kapitalistler, faiz ödemeleri yoluyla FK'ye kaynak transferinin hemen sona erdirilmesini talep ederken, hem IMF (ve uluslararası kredi verenler) hem de banka sahibi büyük sermaye, geçmişle radikal bir kopuştan ziyade yumuşak bir geçişten yanaydı. Üstelik kamu borçlanmasının devamı, borçlanma politikasından yarar sağlayan bu yerli ve uluslararası kesimleri koruma kaygısının yanında, banka reformunun beklenen yüksek finansal maliyetini devletin üstlenbilmesi için bir araç olarak görülüyordu.

Emek

İhtiyaç duyulan ekonomi politikası, doğrudan doğruya mali disiplini ve düşük enflasyonu işaret ediyordu. Dolayısıyla hasas soru, reformun yükünü kimin çekeceğiydi. Sonuçta, Yedinci Bölüm'de tartışılacağı gibi, sermayenin bir kesimi kurban edilecekti; ancak ondan da önce, sermayenin ortak çıkarları, yükü emeğin omuzlamasını gerektiriyordu.

Bireysel sermayelerin ihracat yöneliminin “başarısının” altında yoğun emek gücü sömürsünün yattığı⁴⁰ 1980 sonrası dönemin politikalarıyla uyum içinde, sermayenin bu dönemdeki yeniden örgütlenmesinin yükü de temelde emeğin sırtına bindirildi. Kamu borcunun parasallaştırılması ve konsolide edilmesi tartışmalarının ortasında, IMF devletin borç sorunuyla mücadele etmek üzere seçilen nihai stratejiyi alkışlıyordu (2001a, s. 11-13):

40 Emek hareketinin 1980 Darbesi sonrasında güçlü biçimde bastırılmasına bağlı olarak, 1980-1988 arasında reel ücretlerin neredeyse yüzde 40 azaldığı, reel kârlarınsa hemen hemen ikiye katlandığı hesap edilmektedir. Emek sömürsü, refah hizmetlerinin giderek ortadan kaldırılmasının yanı sıra emek piyasası esnekliğinin artırılması yoluyla da yoğunlaştırılmıştır (bkz. Onaran ve Yentürk 2000; Onaran 2002). Aynı zamanda, üretkenlikle ücret düzeyleri arasında da büyük bir eşitsizlik vardı. Bu konuda Özar ve Ercan (2002, s. 167), 1980-1996 arasında işçi başına ortalama katma değerdeki yüzde 160'lık bir artışa karşın, 1996'da reel ücretlerin ancak 1980 seviyesine ulaşabildiğini belirten Voyvoda ve Yeldan'dan alıntı yapmaktadır.

Yetkililer piyasaların beklentilerini karşılayabilir ve borcu parasallaştırabilirdi... Ancak... yetkililer, Türkiye'nin çıkarının, uzun vadeli büyüme beklentilerini nihai olarak yıkacak olan yüksek enflasyon oranlarına dönüşten kaçınmakta olduğuna inanmaktadır.

Yetkililerin stratejisi, güçlü bir biçimde, piyasa yönelimine ve dünya ekonomisine açıklığa dayanmaktadır; programın finansmanını karşılamaya ve böylece güveni yeniden tesis etmeye yetecek ölçüde uluslararası camia desteği ve özel sektör katılımı ile ülke içi politikaları güçlendirmeyi ve uyum sürecine kalınan yerden devam etmeyi amaçlamaktadır.

“Uluslararası camia” desteğine yapılan vurguya rağmen, giderek artmakta olan net kamu sektörü borcu/GSMH oranı eğilimini tersine çevirmek için temel politika aracı olarak birincil bütçe fazlaları kullanılıyordu. Bu, yatırımlara, ücret-maaş ödemelerine ve tarımsal destekleme fiyatlarına yapılan kamu ödemelerinin, geçmiş enflasyon oranına değil *beklenen* enflasyon oranına endekslenerek⁴¹ azaltılması anlamına geliyordu. IMF'nin belirttiği gibi (2001a, s. 13), özelleştirme gelirlerinin ve devletin vergi gelirlerinin büyük kısmının yanı sıra, kamu harcamaları kesintilerinden elde edilen birincil bütçe fazlaları borç faizi ödemeleri için kullanıldı. Bu nedenle ekonomik programda şu ifadelere yer verildi:

Kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda azami tasarrufun ve disiplinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Programın faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanına ilişkin hedefleri bu çerçevede belirlenmiştir (Türk Hükümeti 2001e, s. 50).

Emek gücü değerinin düşürülmesi için devletin bütçe politikalarında gerçekleştirilen manipülasyon, önemli bir adım ola-

41 Bkz. Kocabaşoğlu vd., (2001, s. 579, 583). Yazarlar, birincil bütçe fazlası verme politikasının nedeninin, yalnızca enflasyonist baskıları ortadan kaldırmak değil, aynı zamanda borç ödemelerini aksatmamak olduğunu aktarmaktadır. Türk devleti, iç borcu dış borca çevirmek istiyordu. Bunu yapabilmek için, devletin uluslararası mali piyasalarda kredibiliteye ihtiyacı vardı; böylece, yeni dış fonlar bulunabilecekti.

rak, istihdam ve iş güvenliği koşullarını yeniden tanımlayan (4857 sayılı) yeni Çalışma Yasası'nın 2003 yılında çıkarılmasıyla tamamlandı. Bireysel sermayelerin küresel kapitalizmle bütünleşme peşinde oldukları bir dönemde, yeni yasa emekten göreceli ve mutlak artı-değer sağaltımı olanağını artıran değişiklikler içerdi. Emegin örgütlenme olanaklarını zayıflatan, kısmi süreli çalışma, toplu işten çıkarmalar, zorunlu ücretsiz izin gibi düzenlemelerle "işgücü" piyasasını esnekleştiren bu yasa, bir bütün olarak üretim sürecinde sermayenin emek üzerinde artan denetimine olanak verdi (Bkz Ercan 2003c). Tüm bunlar, eriyen reel ücretler ve kısılan refah hizmetleri anlamına geliyor ve böylece, "istikrar" ve "büyüme" söyleminin altında yatan sınıf boyutunu sergiliyordu.⁴²

Türk sermayesinin yeniden yapılanması çerçevesinde düzenlenen holding bankacılığı

1990'lar boyunca farklı sermaye kesimleri arasında reform talepleri konusunda açığa çıkan çekişmeler, holding bankacılığının yeniden düzenlenmesine yönelik devlet politikasının uygulamaya konulmasıyla kritik bir hale geldi. Devlet Bakanı Deriş, bankacılık sektörünün 7 yıl içinde sınai faaliyetlerden çekileceğini haber veriyordu:

Bankacılık yapanlar sanayicilik yapmasın, sanayici olanlar da banka işletmesin noktasına gelindi. Bazı ülkelerde ise bu iki sektör, yönetim kurulları da dahil iç içe geçmiş durumda. Bizde de devlet olanakları yeterli olmadığından bankalar, sanayinin içine girdi. Artık biz de bundan vazgeçeceğiz. Bunun için 7 yıllık bir süre koyduk.^{43, 44}

42 Ayrıca banka reformu sırasında binlerce banka çalışanı işsiz kalmıştır.

43 "Güven Sürdüğü Bu Arabayı Kullanırım", *Hürriyet*, 11 Ocak 2002.

44 Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn da devletle banka sahibi Türk holdingleri arasındaki ilişkiler hakkında uyarıda bulunuyordu: "Finans sektörü zayıfsa, piyasalarda karışıklık baş gösterebilir. [Güney] Kore'de devletle holding şirketleri arasında yakın ilişkiler vardı ve şeffaflık yok olmuştu. Devlet, gücünü bu holding şirketlerinden alıyordu, ancak bu ilişkiler yürümedi ve kırılanlaştı. Bu nedenle, Türk finansal sisteminin tepeden tırnağa yeniden ya-

Türk bankaları için ana gündemi, bu yeni döneme uyum sağlamak oluşturdu (bkz. On Birinci Bölüm). Örneğin, Koçbank Genel Müdürü Engin Akçakoca, bankacılıktaki yeni yönelişi şu şekilde açıklıyordu:

Şimdiye kadar devlete borç vererek çalışan biz [Türk bankaları]... “Önceki işimiz neydi? Yeniden onu yapmaya başlamalıyız” diye düşüneneceğiz. Bu şekilde, bazılarımız birleşecek, bazılarımız piyasa koşulları altında tasfiye olacak, ürünlerimizi değiştirecek ve daha fazla uzmanlaşacağız (*Finans Dünyası* 2000a, s. 63).

Bu, tam da IMF müdahalelerinin merkezindeki konuydu. Bankacılık sisteminde, toplam aktiflerin küçüklüğü, sermaye zayıflığıyla gözetim ve risk yönetiminin yetersizliği nedeniyle, sistemin uluslararası bankacılık standartlarına uygun olarak yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Dolayısıyla öncelikle, bankaların kamu borçlanmasını finanse etmek yerine, geleneksel bankacılık faaliyetlerine dönmesi gerekiyordu. IMF’nin vardığı sonuç şöyleydi:

Düşük enflasyona geçiş, bankacılık sektörünün yeniden geleneksel kredilendirme faaliyetlerine doğru yönlendirilmesini ve bu sektördeki etkinliğin artırılmasını gerektirecektir. Makroekonomik istikrar kuruldukça, bankacılık sisteminin yüksek maliyet yapısı, artık yüksek enflasyon ve arbitraj kârları ile gizlenemeyecektir. Ancak dezenflasyon ile bankaların aracılık işlevlerinin öne çıkması beklenir; eğer bankalar faaliyetlerini geleneksel bankacılığa iyi bir sürede uyarlayabilirlerse, bu süreçten yarar sağlayacaklardır (IMF 1998, s. 131).

On Birinci Bölüm’de tartışılacağı gibi, uyum sağlama aynı zamanda etkin bankacılık için gereken ölçek ekonomilerini sağlamak üzere, sermayenin merkezîleşmesini de gerektiriyordu. Bankacılığın giderek artan uluslararası bütünleşmesi bu ihtiya-

pılandırılması gerekiyor... Türkiye, giderek daha da karmaşıklaşan bankacılık holdinglerini yeniden düzenlemeli ve gözetlemelidir” (“Devlet-Holding İlişkisi Uyarısı”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 2000).

cı artırıyordu. Zira daha büyük bankalar, uluslararası finans piyasalarında daha fazla kabul görüyordu.⁴⁵ Bu önerme, devletin harekete geçirdiği B&S sürecini başlatan Devlet Bakanı Derviş tarafından doğrulanmıştı. Sektörde yaşanacak B&S'lerden önce, dev uluslararası bankalar karşısında yerel bankaların rekabet güçlerinin artırılması büyük önem taşıyordu.

Holdinglerinin bütünsel birikim stratejilerinin bir yansıması olarak, yeni dönemin gereklerini yerine getiren (veya getirebilecek) bankalar var olmaya devam ettiler. Ancak değişime uyum sağlayamayan bankalar tasfiye olacak veya birleştirilecekti.⁴⁶ Bankacılıkta yaşanan değişimi BDDK Başkanı Engin Akçakoca'nın şu sözleri özetliyordu:

2001... bankacılık sektöründe “eski”den kopuşu ve “yeni” bir bankacılık dönemine geçişi de simgelemektedir. Piyasa disiplini, rekabet ve risk yönetimi bu yeni dönemin başta gelen değerleri olacaktır. Yeni dönemin başarılı finansal oyuncular, risklerini en uygun ve gelişmiş yöntemlerle her an izleyebilen ve yöneten, global bazda finansal kuruluşlar ile rekabet edebilen, ...sürekli olarak yeni hizmetler/ürünler geliştirme ve stratejik işbirliklerine girme çabası içerisinde olan kuruluşlar olacaktır (BDDK 2001c, s. ii).

Bankacılıktaki dönüşüm, banka-sanayi ilişkilerinde, yani holding bankalarının mülkiyet yapısında temel bir dönüşümü gerekli kıldı. FK için krizi (değişim ihtiyacını) doğuran budur. Ancak bu kriz, Altı, Yedi ve Sekizinci Bölümlerde görüleceği gibi, FK'nin farklı fraksiyonları için farklı etkiler doğurmuştur.

45 Banka Yöneticisi Hasan Ersel (2000, s. 46), bankacılıkta risk yönetiminin BIS ilkelerine göre yapılması uygulamasının tüm dünyada giderek artması nedeniyle, uluslararası bankaların giderek diğer ülke içi mali piyasalarda en güvenilir/büyük bankalarla iş yapma eğilimine girdiklerini belirtir. Ersel bu nedenle, her ne kadar 1980 sonrası dönemde Türk bankaları uluslararası mali piyasalardan büyük ölçüde fon elde etmişlerse de, yeni dönemde bu fırsatın yalnızca sınırlı sayıda banka için söz konusu olacağını öne sürmüştür.

46 Reform sürecinin daha sonraki evrelerinde, BDDK Başkanı Engin Akçakoca (*Activeline Activity* 2002, s. 2), sektörde uluslararası standartlara uyum sağlandığını belirtti ve “Gördüğünüz gibi, uyum sağlayamayanlar tasfiye oldular,” dedi.

Bankacılığın piyasa yönelimli reformu, yalnızca bankaların yeniden yapılanmasını gerektirmemiş, banka sahibi holdinglerin bir bütün olarak yeniden yapılandırılmalarıyla el ele gitmiştir. Önceki birikim rejimleri için uygun olan hantal holding yapıları, artık küresel rekabetin gerekleriyle çelişir hale gelmiş ve rasyonalize edilmeleri gerekli olmuştur:

Türkiye’de salt büyük sermayeler değil tüm iş dünyası, yalnızca Doğu Asya’nın kontrollü ekonomilerinde ayakta kalabilecek olan holding yapıları kurma sürecine dahil oldu... Risk tahsisi arzusu veya “küçük ama benim” tercihindan doğan bu yapı, şimdiye kadar gümrük tarifeleri ve enflasyonun getirdiği balon ekonomisi sayesinde ayakta kalabilmiştir. Hükümetler de, teşvikler yoluyla, mevcut eğilimlerle çelişki içindeki bu holding yapısının kurulmasını desteklediler (Yıldırım 2000, s. 6).

Dolayısıyla, küresel B&S eğilimi göz önüne alındığında, Türk holdingleri daha yüksek rekabet gücü için sektörel çeşitliliklerini revize etmeliydiler; bu, temel ve stratejik alanlarda uzmanlaşmayı ve rekabetçi olmayan işlerden çekilmeyi içeriyordu.

Söz konusu değişimlerin etkiledikleri süreçler ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla incelenecektir. Burada amaç, holding bankacılığını yeniden düzenleyen devlet politikasının ilişkin olduğu karmaşık ve çok boyutlu yeniden yapılanma sürecinin tartışılması için sahneyi hazırlamaktır. Kitabın ilerleyen bölümleri, mali sektör reformunu (basitçe “piyasa güçlerinin işlerlik kazanması” olarak açıklamak yerine) fraksiyonel ilişkiler temelinde inceleyerek, bankacılık içindeki farklı güçleri ve çeşitli holdinglerin yeni düzenlemeler altında hangi farklı şekillerde rasyonalize olduklarını sistematik olarak ele almanın önemini ortaya koyacaktır.

Sonuç

Banka reformunu sınıfsal bir süreç olarak okumak, Türkiye ekonomisinde yaşanan değişimin genelgeçer yazından çok da-

ha farklı bir yorumuna olanak vermektedir. Sınıf analizi, banka reformunun, reform öncesi dönemde sermaye içindeki çelişkilerde temellendiğini göstermektedir. Önceki rejim, tüm sermaye için sermaye birikiminin sürekliliğini zorlaştırmaya başladığından, sermaye içindeki çekişmeler daha da keskinleşmiş ve devlet, sermayenin gereksinim duyduğu yeniden yapılanmayı, IMF gözetiminde yönetmek üzere yerini almıştır.

Bankacılıkta böyle bir dönüşümün sağlanması için IMF tarafından öne sürülen nedenler (yüksek faiz ve enflasyon oranları, etkinsizlik ve gözetim eksikliği vb.), genelgeçer görüşlerle aynı çizgide olsa da, *IMF'yi bu talebe yönlendiren asıl güdü, sermaye birikim sürecinin daha derin, temelde yatan özellikleriyle ilişkilidir.*

Devletin bütçe ve borçlanma politikası, artık sınırlarına ulaşmıştı. Hem bankaların hem de sanayinin fonlarını reel birikimden çekip hazine kâğıtlarına yönelttiği bir ortamda, finans kurumacılığı sürdürülemezdi.

Buna ek olarak bir başka kritik nokta, IMF'nin reform sürecindeki etkisinin, bu sürecin ulusalcı bir süreç olamayacağını göstermesidir: Amaçlanan Keynesyen anlamda, ulus merkezli bir birikime karşılık gelmek üzere, güçlü bir “ulusal ekonomi” inşa etmek değildi. IMF dışa açıklık istiyordu; bu, reform süreci içinde güçlü sermayelerin oluşturulabilmesi için küresel olarak bütünleşmiş bir birikim sürecinde başarı şansı en yüksek olan sermaye kesimlerine destek verilmesini gerektiriyordu.

Üstelik bankacılık sektörünün reformu, herhangi başka bir sektörün reformuna kıyasla, çok daha nazik bir politika konusudur. Bir başka sektördeki reform, basitçe bazı şirketlerin kârsız hale gelmesi ve kapanması sonucunu verebilirken, bankalar için bu durum, tüm finansal sistemde bir güven krizi yaratmadan gerçekleşemez. Holding bankacılığının yeniden düzenlenmesi, genel olarak banka sisteminin bütünlüğünü gözetecek bir şekilde gerçekleştirilmeliydi. Bu kısmen, devletin toplumsal refah harcamalarının azaltılması ve nihai olarak da, emek piyasasında rekabetin yoğunlaştırılması yoluyla, sermaye için “gerçek” kârlar elde etmenin yükünü emeğin üstlenmesi sağla-

narak gerçekleştirildi. Ancak kısmen de olsa, reform sürecinde sermayenin bazı kesimlerinin kaybetmesi kaçınılmazdı. Ama hangi kesimler? Bunun basit bir yanıtı yoktu.

Dolayısıyla reform süreci, sadece piyasa glerinin harekete geçirildiği ve bunun sonuçlarının beklendiği “masumane” bir süreç değildi. IMF ölçütlerini karşılayamayacak sermaye kesimlerinin (finansal bir kriz yaratmayacak şekilde) tasfiyesini, ltleri karşılayan sermaye kesimlerinin ise kollanmasını içeren sistematik bir süreçti. Sorun şuydu ki, reform uygulamaya konulmadan önce, hangi holding bankasının hangi kategoride olduğu bilinemezdi. Dolayısıyla reform sürecinin kendisi, bir seçim (veya fraksiyonların ayrışması) süreciydi.

Bu bölümün sermaye içi uyuşmazlıklar ve IMF’nin değişim sürecindeki rolüne dair sunduğu kuşbakışı görünüm temelinde, takip eden üç bölüm banka reformu öncesinde ve reform sırasında sermaye içinde açığa çıkan merkezî gerilimlere odaklanacak: FK içindeki çelişkiler ve bu çelişkilerin getirdiği ayrışmalar.

TÜRKİYE BANKA REFORMUNA SINIF FRAKSİYONEL BİR YAKLAŞIM

Giriş

1990'ların Türk banka sisteminin artık sürdürülemez olduğu konusunda genel bir kanı oluşmuştu. Finans korumacılığı devleti sistematik bir şekilde finansal krize sürüklüyordu. Fakat finans ve banka reformu, her zaman bir başka sektörün rasyonalize edilmesinden çok daha karmaşık bir süreçtir. Bu konuda iki unsur kilit önem taşır.

Birincisi, finansın birikimdeki merkezî rolü ve Türkiye'de banka-sanayi bütünleşmesinin yaygınlığı dolayısıyla, devletin (ve IMF'nin) uygulayacağı herhangi bir kalkınma planı kaçınılmaz olarak finans ve bankacılığın oynadığı rolle de hesaplaşmak zorunda kalacaktı. Bu, finans sektörü reformunun, sadece bankacılık sektörünü temizlemenin çok daha ötesine geçip, Türk kapitalizmini daha ileri bir birikim biçimine doğru yönlendirmesi anlamına gelmiştir.

İkincisi, parasal sistemin kurumsal yüzü olarak bankacılık güvene dayalıdır (Ingham 2004). Bu, Türk parasına (liranın öngörülebilir oranlarla "reel varlıklara" çevrilebilmesi) ve bankacılık kurumlarına güveni içerir (finans kurumlarındaki hesap kayıtlarının güvenilirliği). Finans korumacılığı hiperenflas-

yon yoluyla birinci tip güveni, yani Türk parasına güveni tehdit ediyordu. Ancak reform sürecinde belirli finansal kurumlar ödeme güçlerini kaybedebileceklerinden, ekonomiyi enflasyondan kurtaracak reformların ikinci tip güveni tehdit etme tehlikesi de vardı. Bu tehlike gerçeğe dönüştüğünde bir finansal kriz kaçınılmazdı.

O halde Türk devleti ve IMF'nin planı, finans sektöründeki korumacılığı sona erdirmek ve birikimi daha ileri kapitalist süreçlere yeniden yönlendirmek, fakat bunu yaparken de bankaların kendi ticari yükümlülüklerini yerine getiremeyecekleri şeklinde bir algı yaratmamaktı.

Takip eden üç bölümün amacı, Türkiye banka reformunun bu gündemi nasıl hayata geçirdiğini açıklamaktır. Çalışmanın Yedi ve Sekizinci Bölümlerinde bankalar ele alınacaktır: Hangi bankaların tasfiye sürecini aşp, hangilerinin aşamadığı; devletin izlediği stratejinin mantığı ve finansal kriz yaratmadan belirli bankaların nasıl tasfiye edildiği. Bu bölümde ise daha geniş kapsamlı ve giriş niteliğindeki konular ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de sermaye birikimindeki yeni ivmeyle hangi bankaların reformdan sonra ayakta kalıp hangilerinin kalamadığını belirleyen birikim ölçütlerini, analizimizin en iyi nasıl tanımlayabileceği şeklindeki metodolojik sorunun üzerinde durulmaktadır. Bu amacı gerçekleştirirken, çalışmanın İkinci Bölümü'nde geliştirilen kavramsal konular 1990'lardaki banka reformunun özgül bağlamına uygulanacaktır.

Metodolojik değerlendirme

İkinci Bölüm'de, "küreselleşme" karşısında ulus-devletlerin kapasitesi üzerine sürüp giden tartışmaların çoğunun temelini oluşturan devlet kavramı sorgulanmıştı. Burada bir "zayıf-güçlü devlet" karşıtlığı yerine, sermaye ve devletin kapitalist toplumsal ilişkilerin devamı için diyalektik bir birliktelik içinde görülmesi gerektiği ileri sürülmüştü. Devlet, sınıf güçleri dengesi ve bunların birikim sürecinden kaynaklanan ihtiyaçlarına göre sürekli olarak yeniden tanımlanır. Bu temelde, ulus-dev-

letin halen dünya kapitalizminin sınıf ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan temel örgütsel birim olduğu iddia edilmiştir. Devlet, bu temel işlevi yerine getirirken, aynı zamanda “ulusal” birikim süreçlerinin küresel süreçlerle bütünleşmesinde büyüyen bir öneme/role sahiptir. Bu kitapta, bu sorunsala ilişkin olarak tercih edilen yaklaşım, devletin sermayenin farklı kesimlerinin küresel birikimle değişen bütünleşme (ya da ondan soyutlanma) biçimlerinden doğan karşıt çıkarları arasında nasıl arabuluculuk yaptığını aydınlatmaktır.

Herhangi bir değişim sürecinin açıklanmasında kullanılan fraksiyonalist yaklaşımda, sermayenin bölünmüş çıkarları merkeze alınır. Sermayenin her bir fraksiyonu kendi taleplerini gerçekleştirme peşindeyken, devlet toplam sermaye birikiminin devamlılığı için bu çelişkili talepler arasında arabuluculuk yapma ihtiyacı duyar. Bu gereklilik altında, sermayenin belirli bir fraksiyonu (ya da fraksiyonları) devlet politikaları yoluyla toplam sermaye üzerinde hâkimiyet kurar ve bu yeni hâkimiyetle sermaye birikiminin çelişkili devamlılığı korunabilir.

Takip eden iki bölümde, IMF gözetimindeki yeniden yapılanmada hangi bankaların tasfiye sürecini aşip hangilerinin aşamadığının açıklanması için tutarlı bir model belirlemek amacıyla, İkinci Bölüm’de geliştirilen kuramsal önermeler Türkiye banka reformunun analizine uygulanacaktır. Analiz, banka reformunu devletin IMF ile işbirliği içerisinde, küresel birikimle bütünleşmiş finans kapitalin Türk sermayesi içinde yönlendirici bir güç işlevi gördüğü, küresel olarak bütünleşmiş bir finans sektörünün oluşturulması arayışı üzerinden açıklamaktadır.

Finans sektörü reformunun bu temelde bir analizi, küresel birikim içerisinde devletin rolüne dair farklı bakış açılarına sahip diğer yaklaşımlardan ayrılır. Üçüncü Bölüm’de ayrıntılarıyla tartışıldığı gibi, ulus-devletin “küreselleşme” karşısında güç kaybettiği noktasından hareket eden analizler, banka reformunu devlet-piyasa ikilemi çerçevesinde ele almakta ve makroekonomik dengeleri yeniden kuran bir ulusal politika gereğine işaret etmektedirler. Ancak bu bakış açısı, göreceğimiz gibi, sadece ye-

niden yapılanmaya olan *gereksinime* vurgu yapıp, Keynesyen bir devlet yönetimine olan özlemi dile getirirken, yeniden yapılanma sürecinin kendisini ve bu süreçte açığa çıkan çelişkilerin nasıl “çözümlendiğini” açıklamaz. Bu çerçevede IMF, Türkiye’ye neoliberal bir ekonomi politikası dayatan dışsal bir unsur olarak sunulur. Ancak Türkiye’de devlet her ne kadar neoliberal bir yönelime girmiş olsa bile, IMF’nin bu şekilde *dışsal bir baskı unsuru* olarak analize dahil edilmesi gerçeklikle bağdaşmaz ve devletin yeniden yapılanma sürecinde dikkate aldığı çok boyutluluğu göz ardı eder. Türkiye’de devleti, IMF’nin edilgen bir maşası olarak görmek yeterli bir bakış açısı değildir. Yeniden yapılanma sürecinin birçok boyutu böyle bir tanımlamaya uymaz. Dolayısıyla kalkıncı retorik, finans sektöründeki yeniden yapılanmanın sınıfsal boyutunu açıklayamaz.

Banka reformunu ele alan bir diğer yaklaşım olan neoliberal bakış açısı ise konuya serbest piyasanın işleyişinin önündeki engellerin kaldırılması olarak bakar. Burada, bankacılık sektöründeki çarpıklıkların kaynağı olarak devlet gösterilir ve bu çerçevede, etkin bir kaynak dağılımı için bu çarpıklıkların giderilmesi gereğine vurgu yapılır. Öte yandan ahlâki tehlike sorunu bir piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilir ve bankacılıkta devletin gözetim ve denetiminin gereği vurgulanır. Ahlâki tehlike konusu gerçekten de, bankaların yeniden yapılandırılmasına, özellikle de devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi gereğine ve finansal kuruluşların yaşayabilirliğinin sağlanmasının önemine işaret eder. Ancak neoliberal yaklaşımda da, Keynesyen yaklaşımda olduğu gibi, yeniden yapılanmanın birçok boyutu açıklanmadan bırakılır. Neoliberal reçetenin siyasi boyutu kolayca göz ardı edilir ve neoliberal gündemle uyuşmayan politika sonuçları basitçe “çarpıklık” olarak değerlendirilir.

Bu kitap, Keynesyenlerin ve neoliberallerin, devleti dışarıdan dayatılan politikaların edilgen bir uygulayıcısı veya bağımsız bir hakem olarak gören yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Çalışma, devletin devam eden kritik önemine dair Keynesyen önermeyi kabul ederken, piyasa odaklı verimliliğin yeniden yapılanmanın sonuçlarını belirlediği yönündeki neoliberal

görüşü de destekler; fakat bu iki yaklaşımın da devlet ve sermaye arasındaki ilişkiyi yeterince kuramsallaştırmadığını ileri sürer. Burada devlet, sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminin bir bileşeni olarak ele alınır. Böylece bu kitap banka reformunun, Türkiye’de banka sermayesi içindeki fraksiyonel bölünmeler ve sermaye birikim sürecinin devlete bağımlılıktan küresel bütünleşmeye doğru dönüşümü bağlamında, devletin (ve IMF’nin) sermaye içindeki bu kesimler arasında nasıl arabuluculuk yaptığını vurgulayan bir çerçevede analizini amaçlar. Bu temelde geliştirilen analiz, sermaye birikim sürecinin gerekliliklerinin sürüklediği reformun, sermaye fraksiyonları üzerinde dönüştürücü bir etkide bulunup, bu etki yoluyla da Türkiye’de yeni bir sermaye birikimi rejiminin temellerini attığını gösterecektir.

Incelemenin böyle bir odağa oturtulmasıyla, banka reformu değinilen standart yaklaşımlardan çok farklı bir açıklamaya kavuşmaktadır. Türkiye’de devlet aktif bir biçimde, korunan bir bankacılık sektörünün küresel birikimle artan bütünleşmesini sağlamaya çalışmıştır.

Sermaye birikiminde yeni bir yönelim gereksinimi (1990 sonları)

Bu noktada, banka reformunun Türkiye’de neden sermaye birikim sürecinin genel çerçevesi içerisinde ele alınması gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunun bir boyutu bankacılık sektörünün sermaye birikimine dair genel konulardan ayrı tutulamayacağıdır. Fakat bundan daha önemli bir diğer boyut, sermaye birikiminin ulaştığı nihai aşamada, bazı sermaye fraksiyonlarının özgül gereksinimleri doğrultusunda, Türkiye’de kapitalizmin yöneldiği yeni rotayla ilgilidir. Devlet (ve IMF), banka reformu da bir bileşenini oluşturmak üzere, Türkiye’de kapitalizmin yöneldiği bu yeni rotanın sağlamlaşması amacıyla aktif bir rol oynamıştır. Bu yüzden, yönelinen bu yeni rotayı açıklığa kavuşturmak banka reformunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de sermaye, 1980 sonrası dönemde ihracata yönelen sanayiye temel olarak düşük reel ücretleri ve ihracat teşviklerini kullandıktan sonra, *daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyi için artan makineleşme ve yüksek katma değer üretimine* gereksinim duymuştur. Oysa Türkiye ekonomisi, düşük teknolojiye dayalı imalat sanayi sektörlerindeki yoğunlaşma ve rekabet gücüyle,¹ yüksek teknolojiye dayalı üretim ve ihracata yönelen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamasından hâlâ sapma göstermektedir (Saygılı 2003, s. 53). Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye ekonomisinin, sağlıklı bir uzun dönem büyüme çizgisine oturması için gereken teknolojik dönüşümün çok uzağında olduğuna işaret etmiştir (Saygılı 2003, s. 26).

Türkiye 1980 sonrası ihracata yönelim döneminde, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi yoluyla, emek ve kaynak-yoğun sektörlerde uzmanlaşmıştır (Köse ve Öncü 2000, s. 84). Ancak Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Yatırım Komisyonu (DPT 2000, s. 5), emek maliyeti toplam maliyetlerin küçük bir kısmını (yüzde 10-15) oluşturduğu için gö-reli emek ucuzluğunun Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) çekme konusundaki önemini kaybettiğini vurgulamıştır. Üstelik eski Sovyet Bloku ülkelerindeki ilkel birikim koşulları küresel sermaye için taze bir kaynak sunduğundan, Türkiye mutlak artı-değer üretiminde rekabet gücünü kaybetmektedir. Ayrıca 2005’ten sonra, Türkiye imalat sanayi üretim ve ihracatının belkemiğini oluşturan tekstil ve hazır giyim² sanayisinde-

- 1 Saygılı (2003), 1990-1997 döneminde düşük teknolojiye dayalı sektörlerin artan bir eğilimle, Türk imalat sanayi üretimi, katma değer ve yatırımlarında yüzde 40 ile en yüksek paya ulaştığını göstermiştir. Bu sektörler arasında, gıda-içecek-tütün ve tekstil-hazır giyim sektörleri, üretimde ve katma değerde, sırasıyla yüzde 36 ve yüzde 32 ile en yüksek paya sahiptir. Ancak yüksek teknoloji sektörlerinin üretimde sadece yüzde 4,5 ve katma değerde de sadece yüzde 5,5’luk payları vardır (s. 14). İmalat sanayi ihracatındaki pay bakımından, yüksek teknoloji sektörleri paylarını 1989’da yüzde 2,46’dan 2000’de sadece yüzde 7,53’e çıkarabilmişlerdir (s. 46).
- 2 Tekstil ve giyim sanayisi, 2002’de imalat sanayi üretiminde yüzde 21,5 ve ihracatında yüzde 36,2’lik bir paya sahipti. Aynı zamanda, imalat sanayi istihdamının üçte birinden fazlasını sağlamaktadır (DPT 2004, s. 22-23).

ki kotalar kaldırılacaktı.³ Bu, Türkiye'deki üreticilerin, yakında Çin gibi bazı düşük ücretli ülkelerin keskin rekabetiyle karşı karşıya kalacakları anlamına geliyordu. Böylece, Türkiye'nin geleneksel sektörleri, ileri tasarım ve pazarlama gücü gerektiren daha yüksek kalite kesimlerine yönelerek, rekabet güçlerini geliştirmeye zorlanıyordu.

DPT (2004, s. 23), sanayinin bu yolda karşı karşıya kaldığı temel zayıflık olarak, küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ)⁴ yaygın mevcudiyetleri ve finansal sıkıntılarına işaret ediyordu. Geleneksel sektörlerde böyle bir değişim için duyulan gereksinimin yanı sıra, imalat sanayi üretim ve ihracatında yüksek-teknolojiye dayalı sektörlerin payını artırmak için de yapısal bir dönüşüm gerekiyordu. Tüm bu gelişmeler, 1980 sonrası dönemde dışa yönelimin faturasının kesildiği emek için daha da kötüleşen koşulların habercisiydi. Beşinci Bölüm'de tartışılan, 2003 tarihli yeni İş Yasası bu öngörüü doğrular niteliktedir.

Bu nedenle, finans korumacılığı para sermayeyi daha fazla uluslararasılaşma gereksinimi içinde olan belli sermayelerin elinde toplama işlevini yerine getirdikten sonra, Türk devleti daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyi için sanayi politikasını yeniden tanımlamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), artan küresel rekabet karşısında imalat sanayisinde daha yüksek bir rekabet ve verimliliği hedef alıyordu (DPT 2004). Dünyadaki eğilimlere benzer şekilde ihracat yapısında böyle bir dönüşüm için DPT (2003, s. 46), "tüketim malları, hammadde ve emek-yoğun mallardan, bilgi ve teknoloji yoğun mallara doğru sanayi yapısında bir dönüşümü ve yeni teknolojiler üretilmesi yoluyla pazar payının artırılmasını sağlayacak" politikaların uygulanmasını öneriyordu.⁵ Bu, sermaye birikimi-

3 Kotaların kaldırılması daha sonra 2008 yılına ertelendi.

4 250'ye kadar çalışanı sahip olan KOBİ'lerin payları, 2000 yılında tüm kuruluşlar içinde yüzde 99,6, toplam istihdamda yüzde 63,8 ve katma değerde yüzde 36 olmuştur (DPT 2003, s. 37).

5 Sermaye birikiminin içinde bulunduğumuz aşamasında, devlet sanayi kapitalistlerini besleyecek yeni politikalar uygulamayı hedeflemektedir. Bu amaçla, DPT'nin (2003) açıkladığı Türk devletinin yeni sanayi politikasının pek çok bileşeni yanında, KİT'lerin devam eden özelleştirilmesi, DPT'nin (2003, s. 36)

nin üretkenlik artışına doğru yeniden yönlendirilmesi demekti. Bu değişim, emek açısından daha nitelikli, yüksek katma-değer üretimine (Marksist bir ifadeyle, görelî artı-değer üretimine) odaklanma anlamına gelir. Ancak üretkenlik artışı yönündeki bu dönüşüm, sermaye için mutlak artı-değer sağaltımının öneminin azalması anlamına gelmez. Daha ziyade, Türkiye’de kapitalizmin devam etmekte olan yeniden yapılanması, hem mutlak hem de görelî artı-değer üretiminin yoğunlaştırılması-na dayanmaktadır.

Üreten sermaye temelli birikimin önünün açılarak ilerletilmesi için bankacılık sektöründe bir dönüşüm gerekiyordu. Burada önemli olan, Türk finans sisteminin küresel piyasalarla bütünleşme gereksiniminin, Bina ve Yaghmaian’ı (1991, s. 259) doğrular şekilde, Türkiye’nin *üreten* sermayesinin küresel bütünleşme arayışından kaynaklanmış olmasıdır. Sanayi üretimini makineleşme ve yüksek-teknoloji sektörlerine doğru yönlendirmek için fonlar sabit sermaye yatırımlarına aktarılmalıydı. Daha fazla yerel ve küresel fona ulaşmak, sadece FK’nin genişletilmiş yeniden üretim döngüsü için değil, fakat aynı zamanda tüm kurumsal sektör için bir gereksinimdi.⁶ Bu gereksinim, devletin finans korumacılığına bağımlı olmadan uzun dönemli bir bankacılık politikası izleyen, bankaları ayakta kalmayı başarmış holdinglerin neden banka reformunda öncü bir rol oynadıklarını da açıklar niteliktedir.⁷

Birikimdeki bu yönelimin sınıfsal yansımaları oldukça önem-

bildirdiğine göre imalat sanayisinde üretimin yüzde 80’ini ve gayrisafi sabit sermaye yatırımlarının yüzde 95’ini gerçekleştiren burjuvazinin egemenliğini destekleyen mekanizmalardan birini oluşturur. Devletin sanayi sektöründen devam eden çekilmesine ilave olarak, kamu sektörü yatırımları, özellikle ekonomik ve toplumsal altyapıda “kamu ve özel sektör kaynaklarını makul ve tamamlayıcı yatırım alanlarına yönlendirmek için” (DPT 2003, s. 45) yoğunlaştırılacaktır. Ayrıca Türkiye’ye DYY çekmek için yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda devlet, KOBİ’lerin küresel rekabet gücünü destekleyecek politikalarla birlikte stratejik sektörleri ve onların küresel piyasaya uyumunu destekleyecektir.

- 6 Bkz. Alternatifbank Genel Müdürü Murat Arğ’ın açıklaması: Kenan Şanlı, “Abank Kurumsalla Tasarruf Yaptı”, *Finansal Forum*, 24 Mart 2003.
- 7 KOBİ’lerin yeni bankacılık döneminde önemli bir piyasa kesimi olarak yükselmesi, aynı zamanda bu genel değişimle bağlanuludur.

lidir. Türkiye’de, kârlılığın kaynağının devletten küresel kapitalizme doğru kayışının emek açısından belirgin sonuçları olmuştur. Bu, emeğin yükünün, vergilendirmenin yanı sıra, bütçe açısından beslenen enflasyondan, üretimde artı-değer sağaltımının yoğunlaştırılmasına doğru kaymasını ifade ediyordu. Yani emek, kârlılığı garanti olan firmalar için çalışabilme olanağını yakalamış, fakat öte yandan bu kârlılığı güvence altına alan vergileri ödeme yükünü omuzlarına almıştı. Böylece emek, garantili kârlılıktan uzaklaşmakla birlikte, kârlılığın merkezinde kalmaya devam etti, fakat bu konumunu eskisi kadar vergilendirme aracılığıyla değil, açık bir biçimde, artı-değer üretiminin artırılması yönündeki rekabetçi süreç baskısı altında kalarak sürdürdü.

Burjuvazi için bu son, genelde sermayenin özelde ise FK’nin kârların uluslararası rekabet yoluyla elde edildiği yeni bir birikim rejimine uyumunu gerektiriyordu. Bu değişim FK içinde, finanstan dışlanmaları ve süreç içerisinde diğer sektörlerde de birikim kapasitelerini değişen ölçülerde yitirmeleri sonucu bazı “kaybedenler” yarattı. Öte yandan “kazananlar” tarafında ise FK’nin önder fraksiyonu, işlevsizleşen üyeleri sırtından atarak FK içindeki konumunu güçlendirdi. Devlet, FK içindeki bu egemen, fakat birikim rejimindeki dönüşümü kendi başına gerçekleştirecek gücü olmayan lider fraksiyon adına, bu dönüşümü yönetmek için sürece dahil oldu.

Bu çalışma Türkiye banka sektörü bağlamında sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkili ilişkileri inceliyor olmakla birlikte, bankacılıkta açığa çıkan çelişkiler toplam sermaye içindeki daha genel bölünmelerle çakışmaktadır. Bankaların mülkiyeti holdinglere ait olduğundan bankacılıkta faaliyet gösteren bireysel sermayelerin döngüleri, bankacılık sektörünü aşarak ekonomideki diğer birçok değişik sektöre uzanır. Böylece bankacılıktaki fraksiyonel bölünmeleri, bu holdinglerin sadece bankacılık faaliyetleri değil, genel birikim stratejilerinin özellikleri belirler. Bankacılıktaki bu mülkiyet yapısının geniş yansımaları sayesinde, banka reformu, küresel sermayeyle artan bütünleşme yolunda, Türk devleti ve IMF için daha genel ser-

maye içi sınıf dinamiklerinin yeniden şekillendirilmesinde etkili bir araca dönüşmüştür.

Banka reformunda fraksiyonel bölünmeleri belirleyen konular

Birikimi küresel rekabet edebilirlik temelinde yeniden yönlendirme gereksinimi, banka reformu sürecinde sermaye fraksiyonları arasındaki bölünmelerin analizinde genel çerçeveyi sağlar. Devlet ve IMF'nin banka reformuyla amaçladığı, sadece batık bankaların ayıklanması değil, Türk holdinglerinin birikim kalıplarına yeni bir yönelim kazandırılmasıydı. Kimin IMF-Türk devleti ölçütlerini karşılayabileceğine karar vermekte, bankaların güçlü bir finansal yapıya sahip olup olmamalarından ziyade, holdinglerinin birikim kalıpları ve küresel birikimle bütünleşme biçimleri göz önüne alınıyordu. Bu, hangi bankanın tasfiye edileceği, hangi bankanın ayakta kalacağına dair devletin verdiği kararın her durumda “doğru” olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Zaten bu ayrımda çok kesin ölçütler yoktu. Ancak devlet politikasındaki genel mantık birikim kalıplarına dair ölçütler temelinde anlaşılmaya çalışıldığında, banka reformunun şimdiye kadar yapılan analizlerinden daha kapsamlı bir açıklama sağlanmaktadır.

Özetle devlet ve IMF, ayakta kalan ve tasfiye olan bankaları birbirlerinden ayıran çizgiyi belirlerken, küresel olarak bütünleşmiş piyasalarda rekabet edebilecek kapasiteye sahip holdingleri desteklemeyi amaç edindi. Devlet ve IMF, FK'nin yaşayabilirliğini belirleyen ölçütler konusunda hiçbir zaman açık olmasa da, üç nitelik ayırt edilebiliyordu:

- Küresel ölçekte dinamik, büyüme potansiyelli sanayilerde yatırım yapabilirlik,
- Türkiye'ye/Türkiye'den uluslararası sermaye akışı doğurabilme ve/veya ihracat geliri sağlayabilme potansiyeli,
- Küresel ölçekte en ileri bireysel sermayelerle ilişki kurabilme kapasitesi.

Bu ölçütler, sadece banka performanslarına ilişkin basit göstergeler değildi. Bankalar holdinglerle bütünleşmiş olduğundan, söz konusu olan ihtiyatlı bankacılıktan çok daha büyük önem taşıyan Türkiye’de sermaye birikiminin bütünsel bir yönelimiydi. Buna göre IMF ve Türk devleti, başarılı, yeniden yapılandırılmış şirketlerin yukarıda belirtilen ölçütlere karşılık gelen bir modele uymalarını bekliyordu. Nitekim bu niteliklere sahip holdingler, banka tasfiye sürecinde eşiği aşmış ve Türkiye’nin yeni finans kapitalini oluşturmuştur.

Alternatif bir sınıflandırma

Yukarıda belirtilen üç ölçüte göre, bu ölçütleri karşılayan ve karşılayamayan holdingler arasında oluşan ayrım temelinde, iki sermaye fraksiyonu tanımlanabilir:

- Bankalarını kaybeden holdingler: *İlkel birikimciler*–⁸ birikimlerini rant sağlama temeline dayayıp, yaşayabilirlikleri buna bağlı olan holdingler.
- Bankalarını korumayı başaran holdingler: *Dinamik birikimciler*– finans korumacılığının sağladığı devlet temelli rantlardan yararlanmanın yanı sıra, gerçek bir birikim temeli olan holdingler.

Bankaları, holdingler arasında yapılan bu ayrıma paralel olarak, holdinglerinin 1980 sonrası dönemde devletin finans korumacılığıyla olan ilişkilerindeki farklılaşmaya göre iki gruba ayırmak mümkündür.

Literatürde genellikle büyük ve küçük bankalar temelinde yapılan ayrımın aksine, holdinglerin (ve bankalarının) yukarıdaki gibi bir gruplandırmaya tâbi tutulması, neden bazı küçük bankaların devletten daha büyük bankalarla aynı reform politikalarını talep ettiğini açıklığa kavuşturmaktadır.⁹ Aynı şekil-

8 İlkel birikimle (*primitive accumulation*) ilgili bkz. Marx (1867, Otuz Birinci Bölüm).

9 Örneğin küçük ölçekli Koçbank ve büyük ölçekli İş Bankası, bazı bankaların yüksek faiz oranlarıyla mevduat toplamalarına olanak vermesi ve bunun da diğer bankalar için haksız rekabet yaratması nedeniyle mevduatlara uygulanan yüzde 100 devlet güvencesinin kaldırılmasını talep etmişlerdir. Bkz. “Engin

de, bazı küçük bankalar reform sürecinde ayakta kalmayı başarırken, Demirbank ve Pamukbank gibi görece daha büyük oyuncuların neden elendiğinin de açıklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen alt gruplar görece hem büyük hem de küçük bankaları aynı anda içermekte olup, bu durum büyük-küçük banka ayrımının elverişli bir hareket noktası olmakla beraber, yetersiz olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, sadece bankalar yerine holdinglere odaklanmak, büyük/küçük, eski/yeni, riskli/muhafazakâr banka ayrımlarının neden sınırlı bir açıklayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir. Yani bankaların gruplandırılması, holdinglerinin birikim kalıpları temelinde yapılmalıdır. Bu durumda, birikime dair kritik özellikler –rant sağlamaya yönelik finansman; finans ve sanayi şirketleri arasındaki ilişkiler; sınai genişleme biçimleri; küresel birikim biçimleri (ihracat, hangi ülkelerde doğrudan yatırım yapılacağı); hangi ülke sermayeleriyle ortak yatırım vb.– bankacılıkta ortaya çıkan çelişkilere ışık tutmada öne çıkmaktadır.

İlkel ve dinamik birikimciler arasındaki ayrım da kritik nokta, 1980'ler ve 1990'lar boyunca birikimlerini nasıl gerçekleştirdikleriyle ilgilidir. Bu holdinglerin tümü finans korumacılığından yararlanmıştır. Fakat bazıları, çeşitli sektörlerdeki hızlı birikimlerini bankaları aracılığıyla sağladıkları kolay finansmana dayandırmışlardır. Bunlar devlet kaynaklı rantlara bağımlı, dolayısıyla uzun vadede birikimlerinde kırılabilirlik taşıyan ilkel birikimcilerdir.

İlkel birikimciler ya devlet aracılığıyla artı-değerin yeniden dağılımına dayandılar ve spekülasyon kâr elde ettiler ya da en iyi durumda, mutlak artı-değer sağladılar. Bazıları görece artı-değer sağladıysa da bu, tüm holdingi ayakta tutmayı yetecek düzeyde değildi: Devlet kaynaklı rant sarmalında, ekonomideki döngüsel daralmadan olumsuz etkilendiler.

Diğer bir grup sermaye –dinamik birikimciler– ise devam ettiği sürece finans korumacılığından rant sağlamakla beraber,

Akçakoca: Mevduattaki Devlet Güvencesi Sınırlandırılmalı", *Dünya*, Finansal Kuruluşlar Eki, 26 Nisan 1999, s. 6; "Haksız Rekabeti Durdurun", *Cumhuriyet*, 28 Mart 2001.

bundan bağımsız bir sürdürülebilirlikle, önemli bir düzeye varan yeni artı-değer üretimi ile de birikim sağlıyordu. Dolayısıyla dinamik birikimciler, devlet aracılığıyla ulaşılan artı-değere bağımlı kalan ilkel birikimcilerin aksine, küresel ölçekte görece artı-değer üretme kapasiteleriyle ayırt ediliyordu. Dinamik birikimciler, özellikle küresel bütünleşmeyi artırabilecek yeni birikim biçimlerini uygulama konusunda esneklik taşıyan holdinglerdi.

Dinamik birikimciler devletin finans korumacılığının meyvelerinden yararlanmakla beraber, daha da önemlisi, birikimlerini uzun dönemde yaşayabilir bir kalıba dayandırmışlardır. Aslında bir finansal krizi haber verircesine, dinamik birikimciler daha banka reformu kendilerine dayatılmadan önce, bankalarını geleneksel bankacılık faaliyetlerine doğru yönlendirmeye başlamışlardı. Çalıştıkları sektörler ve küresel sermayeyle bütünleşme kapasite ve biçimleri, bu holdinglerin Türk sermayesi içinde önde gelen konumlarını daha da sağlamlaştırmalarına olanak vermiştir.

Diğer taraftan ilkel birikimciler, yukarıda sözü edilen sanayiye yeni yönelime uymuyorlardı. Finanstaki varlıkları kendilerine bir korunak sağlamakla beraber, bu holdingler düşük katma değerli/yüksek değişkenlikteki/sübvansiyona bağımlı sektörlerle yoğunlaşmış olmaları dolayısıyla, uzun vadede sağlam bir birikim temeli kuramamışlardı.

‘Sonuç

Bu bölümde, bankacılıktaki yeniden yapılanmayı, Türkiye’de sermayenin artan uluslararası yönelim doğrultusundaki genel yapılanmasının bir parçası olarak ele almak amacıyla, kuramsal bir çerçeve oluşturmaya çalıştık. Burada kategoriler hiçbir şekilde net değildir. Holdinglerin varlığı, bankacılık içindeki ayrışmaların açık ve basit olmadığı anlamına gelmektedir.

Ancak Türkiye’deki bankaları holdinglerin bir parçası olarak görebilmek burada anahtar olmaktadır. Holdingler bütünüyle örgütlü bir birikim “sistemidirler”, aralarındaki ayrıma

da –bankaların büyüklüğü veya küçüklüğü, yeniliği ve eskiliği vb.’den ziyade– bu açıdan yaklaşılmalıdır.

Banka sahibi holdingler arasındaki bu fraksiyonel bölünmeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmadan önce, iki noktaya işaret edilmelidir. Birincisi, sadece basit bir ayrımla dinamik ve ilkel birikimciler gibi iki tür holding yoktu. Aslında her bir grup içerisinde değişik sermayeler bulunuyordu. Bununla bağlantılı olarak her bir grubun içerdiği alt gruplar, her iki tip birikim biçiminin içinde var olan gerilimlerin bir göstergesi olarak takip eden iki bölümde tartışılacaktır.

İkincisi, bu alt gruplar arasında çakışan bazı özelliklerin varlığı, söz konusu grupların tamamen birbirlerinden bağımsız olmak yerine, bir sürekliliğin iki ucu oldukları anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, bazı holdingler net olarak bir grup veya diğerine tam uymayabilirler. Buradaki amaç, fraksiyonların birikim kalıplarının özelliklerinin ağırlık merkezine göre (holdinglerin ölçeği: küçük/büyük, odaklandıkları sektörler: sanayi/sanayi dışı, yurtiçi/uluslararası yönelimleri, küresel birikim tarzları: ihracat/üretim yatırımları ve ulus-ötesi şirketlerle bağlantılar gibi) tanımlanmasıdır. Diğer bir deyişle, amaç holdingleri kesin bir şekilde bir fraksiyon veya ötekine sokmak olmayıp, reform sürecine bir anlam kazandırabilmek amacıyla genel birikim kalıplarını belirlemektir.

Buna göre, Sönmez’in¹⁰ el konulan bankaların, bankaları ayakta kalan holdingler, devlet ve IMF arasındaki bir üçlü koalisyon tarafından belirlendiği iddiası, bu seçim sürecinde daha derinde yatan ölçütleri göz ardı etmektedir. Sönmez, Pamukbank ve Demirbank örneklerinde konunun banka etkinliği olmayıp, rakip holdingler arasında GSM pazarı gibi bankacılığı aşan piyasalardaki bir paylaşım mücadelesi olduğunu öne sürmüştür. Bu nokta kendi içinde doğruluk taşıyabilir. Ancak kitabın bundan sonraki bölümlerinde de görülebileceği gibi, birikim kalıplarındaki daha genel farklılaşmaları yansıtan bankacılıktaki gruplaşmalar asıl anahtar konu durumundadır.

10 Bkz. Tuncay Mollaveisoğlu, “Oyun İçinde Oyun”, *Akşam*, 20 Eylül 2002; Tuncay Mollaveisoğlu, “IMF-BDDK Gerçeği”, *Akşam*, 21 Eylül 2002.

Bu bölümde geliştirilen analitik çerçeve temelinde, takip eden iki bölümde Türkiye FK'si ilkel ve dinamik birikimciler olarak ikiye ayrılarak incelenecektir. FK içindeki fraksiyonel gerilimlerle ilgili tartışma, ulus-devletin sermaye fraksiyonları arasındaki arabuluculuk rolünün sermaye birikiminin artan küreselleşmesiyle birlikte daha da önem kazandığını ortaya koyacaktır.

İLKEL BİRİKİMCİLER

Giriş

Burjuvazi, Türkiye tarihi boyunca devlet tarafından yaratılmış ve beslenmiştir. Ancak sermayenin tüm kesimlerinin her zaman eşit derecede beslenmemesi bir gerilim kaynağı olmuştur. Aslında bazı sermaye kesimleri diğerlerinin dışlanması pahasına beslenmişlerdir. Burada, hangi sermaye kesimlerinin (birikim kalıplarının) büyümelerinin kolaylaştırılacağı ve hangilerinin kolaylaştırılmayacağını belirlenmesi devlete düşmektedir.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde, “finans korumacılığı” olarak adlandırdığımız bir süreçle devletin pek çok sermaye kesimini besleyebildiği ortaya çıkmış, fakat bunun sürdürülebilir bir rejim olmadığı iyice anlaşılmıştır. Makroekonomiklere göre bu rejimin sürdürülemezliği yüksek faiz oranları, yüksek enflasyon ve hükümet borcundaki aşırı artışla kendisini gösteriyordu. Sermaye birikimi dinamiklerini analiz edenlere göre ise sürdürülemezlik Marx’ın (1867) “ilkel birikim” (*Kapital*, 1. cilt, 31. Bölüm) adını verdiği bir süreçle açıklanabilirdi. Finans korumacılığının beraberinde getirdiği sorun, devletin ilkel birikimi beslerken “gerçek” kapitalist birikimi dışlaması gerçeğiyle ilişkiliydi.¹

1 Ancak burada “gerçek birikimin dışlanması” olgusu, sınai kalkınmayı destekleyemeyen yanlış devlet politikalarına işaret eden Keynesyen bir anlamda kul-

Marx'ın buradaki ayrımı önemlidir. Gerçek kapitalist birikim, metalaştırılmış emek ve sermayeyle yoğun piyasa ilişkilerinin yer aldığı tam kapitalistleşmiş ekonomilerde görülür. Kârlılık değerin üretiminde etkinlikle sağlanır. İlkel birikim süreci daha önceki bir gelişim aşamasına karşılık gelir; kapitalist birikimin, özünde kapitalist olmayan alanlara girişiyle ilişkilidir. Kârlar rekabetçi koşullar altındaki kapitalist verimliliğe değil, fakat ucuz, metalaştırılmamış emekle bedava toprak ve devlet himayesini kullanabilme kapasitesine dayalıdır.

İlkel birikimi bankacılığa bağlayan bu sonuncu süreçtir. Marx (1867, s. 919-920), 1600'lerin Avrupası bağlamında, devlet borçlarının bankalar için ilkel birikim kaynağı olduğuna işaret eder:

Kamusal borçlanma ilkel birikimin en güçlü kaldıraçlarından birisi halini alır. Bir büyücü değneğinin dokunması gibi, sanayiye ve hatta tefecilikte kullanıldığında bile kaçınılmaz olan zahmet ve risklere maruz kalmaya zorlamadan, kısır paraya üreme gücü bahşedip onu sermayeye çevirir...

Ulusal adlarla süslü büyük bankalar, ilk ortaya çıktıklarında, hükümetler yanında yer alan ve elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde devlete borç verecek duruma gelen özel spekülâtorlerin kurdukları şirketlerdi. Bu nedenle, artık ulusal borçlardaki birikmeyi ölçmenin en şaşmaz yolu, bu bankaların hisse senetlerindeki birbirini izleyen artışlardır.*

Benzer şekilde, Türk devleti, 20. yüzyılın sonunda Türkiye'deki bankalardan oldukça yüksek faiz oranlarıyla borç alarak bir ilkel birikim süreci yarattı. Holdinglerin mülkiyetindeki bankalar ve diğer büyük ölçekli sermaye, piyasa oranlarının üstündeki faiz oranlarıyla fonlarını devlet tahvillerine yatırdılar. Böylece, kamu borçlanması sadece banka sermayesi-

lanılmamıştır. Bu çalışma, daha ziyade, Türk devletinin ilkel birikimi teşvik etmesinin, sermayenin bazı fraksiyonlarını, birikimlerini küresel ölçekte ve rekabetçi bir şekilde yeniden yönlendirmeleri için geçici olarak destekleyen bir geçiş aşaması olduğunu vurgular.

(*) Bu çeviride Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, çev. Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, 1993, 4. baskı'dan yararlandım – ç.n.

ni geliştirmekle kalmadı, aynı zamanda ticari/sınai sermayeyi de besledi.

Türk devleti, IMF'nin yönlendiriciliği altında, ilkel birikimden desteğini çekip sermayeyi gerçek, dinamik birikime yeniden yönlendirmenin yollarını ararken, özel banka kârlarının (en azından kısa vadede) düşeceği gerçeğiyle karşı karşıya kaldı. Devletin hangi bankaların (ve ilgili holdinglerin) besleneceği ve hangilerinin feda edileceğini kararlaştırması gerekiyordu. Devlet hangi sermayelerin devlet sübvansiyonları olmadan büyüyebileceğini ve hangilerinin ilkel birikime geri dönülemez bir biçimde bağlı olduklarını belirlemeliydi.

Bu bölümde, tasfiye edilen bankaların holdingleri –ilkel birikimciler– ele alınacaktır. Takip eden bölümde ise dinamik birikimciler incelenecektir. Her iki durumda da, amaç tekil holdinglerin birikim kalıplarını tanımlamaktır. Bu bölüm, ilkel birikimciler bağlamında, finans korumacılığı altında kârlı ve hatta yaşıyabilir nitelikte olan fakat büyüme, üretkenlik ve küresel rekabetçiliğin gerektirdiği niteliklere sahip olmayan bir dizi birikim kalıbını ortaya koyacaktır.

İlkel birikime dair bu farklı kalıpları tanımlamadan önce, yol gösterici nitelikteki üç prensibe değinmek gerekir.

Birincisi, finans korumacılığı döneminde tüm banka sahipleri bundan faydalanmıştır. Dolayısıyla ilkel ve dinamik birikimcileri birbirinden ayıran çizgi sadece bankaların ihtiyatlı olup olmamasına indiregenemez. Örneğin IMF özel mevduat bankacılığı içindeki farklılaşmaya şu sözlerle işaret etmiştir:

Özel mevduat bankalarının net gelirleri bankacılık sisteminin vergi sonrası net gelirinin neredeyse dörtte üçüne denk geliyordu... Gelirin bu ortalama yapısı... özel mevduat bankaları arasındaki geniş çeşitlenmeyi maskeliyor. Toplam bankacılık sektörü aktiflerinin neredeyse üçte birini oluşturan söz konusu bankaların bir kısmı tahvillerden gelen faiz gelirlerine yoğun bir şekilde bağımlıdırlar. Bu gelirler toplam faiz gelirlerinin üçte birinin de oldukça üzerindedir. Bu bankaların pek çoğu büyük ve sermaye yapıları güçlü olup, bankacılık dışın-

da geniş kapsamlı bir dizi başka faaliyette bulunuyorken, bazıları da oldukça küçüktür ve neredeyse sadece menkul kıymet işlemlerinden gelecek gelirlere dayanmaktadırlar (IMF 1998, s. 128).

*Ancak bankacılık uygulamaları şüpheli olan dinamik birikimciler de vardı.*² İşte bu nedenle, birikim stratejilerine daha yakından bakmamız gerekiyor. Bazıları (dinamik birikimciler), kamu borcu finansmanını birikimlerini küresel rekabetçilik için yeniden yapılandırmak üzere kullanıyordu. Dinamik birikimciler finans korumacılığından çok büyük ölçüde faydalanmakla birlikte, bu onlar için bir hayat memmat meselesi değildi. Fakat diğerlerinin (ilkel birikimciler) birikimlerinde bunun gibi uzun soluklu bir temel bulunmuyordu ve finansal sistemdeki değişikliklerle birlikte kamu borçlanması daralmaya başlayınca, güç kaybetmeye başladılar. *O halde ilkel birikimciler için asıl mesele finans korumacılığından faydalanmaları değil, onsuz ayakta kalamamalarıydı.*

İkincisi, bankaların yaşlarını veya ölçeklerini birikim kalıplarıyla karıştırmamamız önem taşır. Kısa soluklu bu şirketleri, kamu borçlanması sunduğu rantları paylaşmak için bankacılığa yeni adım atan ve yeni oldukları için de küçük bankalar olarak varsayma yönünde bir eğilim olabilir. *Ancak ayakta kalmayı belirleyen ölçek ya da yaş değil, birikim kalıbı olmuştur.*

-
- 2 Örneğin Sabuncuoğlu (2002) Koç Grubu'na ait Koçbank'ın 1998'de repo işlemleri taahhütlerinin toplam aktiflere oranından kaynaklanan vade açığıyla ilişkili önemli bir faiz oranı riski taşıdığına işaret etmektedir. Ancak Koçbank bu oranı 1999 ve 2000'de düşürmeyi başarabilirken, bilanço dışı izlenen repo taahhütleri 1999'da yüzde 83'e fırlayan Demirbank, finansman yapısındaki bu tehlikeli dengesizlikle Kasım 2000 krizine yakalanmıştır.

Bunun gibi, Alternatifbank, Anadolubank, Denizbank, Tekstilbank ve Finansbank gibi diğer bazı muhafazakâr bankalar, ilkel birikimcilerin bankalarına nazaran daha kaliteli aktif değerlere sahip olmalarına rağmen, 1999'da ve 2000'de açık para pozisyonlarını genişlettiler ve böylece de para uyumsuzluktan kaynaklanan zayıflığa düştüler (Sabuncuoğlu 2002, s. 70-71). Kırılganlık bu bankalar için 2001 krizini takiben daha ciddi problemler yarattı. Bu dönemde, Türkiye kur çıpasını terk etti ve 2001 yılı içinde Türk lirası yüzde 60 oranında değer kaybederek yılı (yıllık) yüzde 54 devalüasyon oranıyla kapattı. Bu, Hazine tarafından gerçekleştirilen borç takası operasyonunun nedeniydi. Bu konuya On Birinci Bölüm'de tekrar dönecektir.

Yukarıdaki alıntıda IMF, yaşayabilir nitelikte olmayan hem büyük hem de küçük bankalar olduğunu belirtmekteydi ve aşağıda görüleceği gibi el konulan bankalar arasında eski, köklü bankaların yanı sıra bankacılığa yeni giren bankalar da yer alıyordu.

Ölçek ve yaşın, bir şirketin birikim kalıbıyla ilişkisi bulunmadığı söylenmişken, aşağıda eski ilkel birikimciler ve yeni ilkel birikimciler şeklinde bir ayrım yapılmaktadır. Yeni bankalar genellikle daha küçüktür ve küçük bankaların holdinglerinin, 80 yılı aşkın bir sürede evrilmiş holdinglerden farklı yatırım yelpazeleri vardır. Fakat burada önemli olan, ölçek ve yaşın kendi başarılarına belirleyici etkenler olmadığı, bu özelliklerin ancak bir firmanın birikim kalıbını etkilediği ölçüde dikkate alınması gerektiridir.

Üçüncüsü, bu ve bundan sonraki bölümde özgül birikim kalıplarıyla ayırt edilebilen holdinglerin saptanması amaçlansa da, bu belirli birikim kalıplarına uyum her zaman yüzde 100 olmamaktadır. Tekil sermayeler bir sınıflandırma ihtiyacıyla hareket etmediklerinden her türlü şekilde birikim yaparlar. O halde aşağıdaki sınıflandırma her bir ilkel birikimcinin birikimlerinin harfi harfine tasvirinden ziyade, bir dizi sürecin tasviri olarak değerlendirilmelidir.

Yeni ve eski ilkel birikimciler

● İlkel birikimciler, el koymalar sonucu bankalarını (ve diğer bazı finans ve finans dışı şirketlerini) kaybeden holdinglerdir. Bu holdinglerde iki genel özellik göze çarpmaktadır: Bunlardan ilki, 1990’larda birikimlerini hızlandırmak için finans korumacılığının olanaklarını sonuna kadar kullanmalarıdır. Birçok durumda, bankacılığa fonları “iç etmek” için girdiler. Bankalarından yasal sınırlar üzerinde sağladıkları krediler, çoğu kez sübvansiyonlu krediler olmaksızın yaşayamayacak durumda olan diğer sektörlerdeki şirketlerine fon transferine olanak sağladı.

İkincisi, kamu borcu finansmanına dahil olmak onlar için temel bir birikim biçimi idi. Dolayısıyla kamu borcu finansmanı

1990'larda bankacılığa sızmalarını cazip kılan ikinci tamamlayıcı neden oldu. Tüm mevduatlar (1994 finansal krizi sonrası) devlet güvencesi altına alındığı ve devlet büyüyen bütçe açıklarını kapatabilmek için giderek daha yüksek faiz sunduğu için bu bankalar yine yüksek faizlerle mevduat toplamakta zorluk çekmedi (Münir 1998). Üstelik faiz-döviz kuru çıpası, bankaları kamu borçlanması finanslemek için açık pozisyon³ tutmaya teşvik etti. Sonuç olarak, zayıf finansal yapıları bu bankaları niteleyen bir özellik oldu.⁴

Bu banka hortumlamalarının birçoğu 1980'lerin ve 1990'ların yükselen holdingleri tarafından yapılırken, bazı eski/büyük holdinglerin de bankalarını yine soru işaretleri doğuran şekilde geniş ölçüde kullandıkları görüldü. Birçok durumda, banka kredileri iştiraklere, hayali şirketler, kıyı-ötesi bankacılık işlemleri ve bankalar arasında "back-to-back" krediler gibi karmaşık düzenekler kullanılarak yönlendirildi (Sümerbank, Esbank, Interbank, Egebank, Yurtbank ve Bank Ekspres örneklerinde görüldüğü gibi).

Tablo 7.1'de de görülebileceği gibi, TMSF'nin dayandığı yasal gerekçelere göre el konulan bankalar iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup bankalar için el koyma gerekçesi, bunların zayıf mali yapıları/ödeme güçlerini yitirmeleriydi (insolvenite) (4389 sayılı Bankalar Kanunu, madde 14/3). BDDK (2003a, s. 11), bu bankalara mali yapıları ciddi bir şekilde bozulduğu ve finansal krizler sırasında borç ödeme güçlerini ve likit durumlarını kaybettiklerinden el konulduğunu açıkladı. İkinci grup bankalar için el koyma gerekçesi ise banka kaynaklarının çoğunluk hissedarlarının yararına kullanılması ve bu yüzden açığa çıkan banka zararları olarak belirtildi (4389 sayılı Bankalar Kanunu, madde 14/3-4).

Bankalara el konulma nedenlerini kötü yönetim ve/veya yolsuzluk olarak açıklayan yasa maddelerine karşın, bu çalışmanın fraksiyonel analizi, ilkel birikimcilerin finanstan dışlanma-

3 Uluslararası finans kuruluşlarının döviz mevduatları ve kredileri.

4 Yüksek piyasa ve kredi risklerine, sektör ortalamasından daha düşük Sermaye Yeterlilik Rasyosu (SYR) eşlik ediyordu.

TABLO 7.1
TMSF'ye Banka Transferleri İçin Resmî Gerekçeler

<i>Ödeyemezlik (Insolvency/illiquidity)</i>	<i>Yolsuzluk</i>
Yaşarbank	Interbank*
Demirbank	Bank Ekspres*
Sitebank	Egebank
Ulusalbank	Yurtbank
	Sümerbank
	Esbank
	Etibank
	Bank Kapital
	İktisat Bankası
	Bayındırbank
	Kentbank
	EGS Bank
	Toprakbank
	Pamukbank
	İmarbank ⁵
	Adabank ⁶

(*) TMSF tarafından bu bankalara, daha sonra yürürlükten kaldırılan 3182 sayılı Bankalar Kanunu uyarınca el konulmuştur.

Kaynak: TMSF'den (2003, s. 9-10) yararlanılarak hazırlandı.

larının kaynağının bir bütün olarak holdinglerinin birikim kâlıplarına dair özelliklerde yattığını gösterecektir. Bankaların mali yapılarına odaklanmak, el koymalar için ancak sınırlı bir açıklama sağlamaktadır.

- 5 İmar Bankası örneği daha önceki zimmete geçirme olaylarından farklı bir prosedür izledi. Önce bankacılık lisansı iptal edilerek bankanın yönetimi ve kontrolü BDDK tarafından devralındı (4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun 14/3 ve 16/1 maddeleri uyarınca). Bunu bankanın tasfiyesi izledi. BDDK, İmar Bankası'nın tasfiyesini bankaya el konulmasına tercih etti, çünkü bankanın borçlarının yüzde 95'ten fazlası mevduatlardan oluşuyordu. BDDK, bu mevduatları Kasım 2000 finansal krizinde hükümet tarafından duyurulan tüm banka borçlarına yönelik garanti kapsamında devralmak istemedi (Bkz. Onuncu Bölüm). Bu, ödemenin sadece sigorta kapsamındaki tasarruf mevduatlarına yapılmasına ve borçlarını karşılamak için bankanın aktiflerinin kullanılmasına olanak tanıdı. BDDK 2003b; aynı zamanda BDDK Başkanı Engin Akçakoca'nın açıklaması için bkz. Derya Sazak, "Sohbet Odasının Konuğu BDDK Başkanı Engin Akçakoca", *Milliyet*, 22 Temmuz 2003.
- 6 İmar Bankası'nın denetiminin devralınmasından sonra, hissedarlar Bankalar Kanunu'na göre banka sahipliği statülerini kaybettiklerinden, TMSF aynı zamanda Adabank'ın (Uzan Grubu'nun ikinci bankası) denetimini de ele geçirdi.

Bankalarına el konulan holdinglerin ortak özelliği, bankacılık dışındaki birikimlerinin, kârların uzun ve kötü çalışma saatlerinden sağlandığı, düşük ücret, düşük verimli sanayiler yanında, yüksek kârlı fakat aynı zamanda riski de yüksek olan istikrarsız, yeni yükselen sektör ve yerlerdeki yatırımlara dayanmasıydı.

Bu nitelikleriyle ilkel birikimciler, tek bir birikim kalıbına sahip değillerdi: Sona götüren birçok yol var! Bu yüzden, bankacılık sektörüne giriş döneminin gerçekten de farklı birikim kalıpları doğurduğunu kanıtlar şekilde, söz konusu holdingleri iki genel gruba ayırmak yerinde olacaktır: Yeni ilkel birikimciler ve eski ilkel birikimciler. Bu iki grubun kendi içlerinde de, eski ve yeni ilkel birikimciler arasında farklı şirket stratejilerine işaret etmek üzere, bazı alt gruplar ayırt edilebilmektedir. Aşağıda detaylı olarak ele alınmadan önce, Tablo 7.2 bu kategorilere işaret etmektedir.

TABLO 7.2
İlkel Birikimciler

Yeni ilkel birikimciler	Birinci alt grup
	İkinci alt grup
Eski ilkel birikimciler	

Yeni ilkel birikimciler, 1980'lerin ve 1990'ların yükselen sermayeleriydi.⁷ Bu holdingler, yükselişlerini doğrudan finans kurumacılığına borçluydular. Sektörel olarak genişlediklerinde bu genişleme, az yatırım isteyen ve/veya yüksek getirili sanayilere ama özellikle hizmet sektörü ve inşaat başta olmak üzere emek-yoğun sanayilere doğruydı. Bu yüzden, spekülatif kâr ve artı-değerin devlet aracılığıyla yeniden dağılımına bel bağlıyorlardı. Diğer birkaçı, hizmet sektörüne yoğun yatırım yapmanın yanı sıra, tekstil ve orman ürünleri gibi ihracat yönelimli fakat

7 Bu holdinglerin bazıları 1980'den sonra kurulmuşken, Süzer Grubu örneğinde olduğu gibi, bazıları da bu tarihten önce yerel şirketler olarak faaliyete geçmişlerdir. Grubun sahibi Mustafa Süzer, taahhüt ve ticaret işlerine 1953'te Gaziantep'te başlamış ve 1980 sonrası ihracata yönelim döneminde dış ticaret faaliyetleriyle tanınmıştı. Fakat genel bir özellik olarak, bu holdinglerin tümü 1980 sonrası dönemde hızla gelişmişlerdir.

düşük katma değerli, (uzun vadede daralan ihracat potansiyeliyle) artık büyümeyen sanayilerde faaliyet gösteriyorlardı. Bu sermaye gruplarının ortak özellikleri, mutlak artı-değer üretimine dayanmaları ve bu faaliyetlerini bankalarından borçlanma ve yine birçok örnekte siyasetçilerle yakın ilişkilerle destekleyerek, düşük düzeydeki birikimlerini hızlandırmaya çalışmalarıydı.⁸ Bu özellikleriyle, bir bütün olarak yeni ilkel birikimciler uzun vadede yaşayabilir birikimciler değillerdi.

Diğer yandan *eski ilkel birikimciler*, daha geniş bir sanayi yelpazesinde faaliyet gösteren, diğer bazı daha eski/büyük holdinglere karşılık gelmektedir. Bu holdingler, esas olarak içe yönelik birikim döneminde olgunlaştılar ve sermaye döngülerini 1980 sonrasında ihracat aracılığıyla uluslararasılaştırdılar. Fakat daha önceki birikim döneminin kültürü içinde kalmaya devam ettiler. İthal ikameci temelleri olan sanayilerde büyüyüp, kârlı, artı-değer üreten faaliyetler içinde yer almakla beraber, bu şirketler genişlemelerini büyük ölçüde kendi holding bankalarının finansmanına dayandırdılar. Bu nedenle, ağır bir borç yükü altına girip, 1990'ların sonlarında küresel durgunluk ve bunu iç piyasada izleyen kriz, ekonomi ve bankacılığı daralttığı zaman hızla kâr etmeyen şirketlere dönüştüler. Sonuç olarak, reform sırasında bu holdingler kendi bankalarına borçlarını ödemekte zorluk çekerken, bu durum aynı zamanda bu holdinglerin el koymalardan kurtarmak için bankalarında sermaye

8 Korkmaz Yiğit, Garipoğlu ve Nergis grupları örneklerinde, grup sahiplerinin isimleri aynı zamanda mafya bağlantılarıyla anılmıştır. Bu tarz ilişkiler bazı bankaların devralınmasının yanı sıra diğer devlet ihalelerinin finansmanı için de kullanılıyordu. Örneğin Garipoğlu Grubu 1998'deki ihalede POAŞ petrol dağıtım şirketi için en yüksek fiyatı önerdiyse de, sadece ihaleyi kaybetmekle kalmadı, aynı zamanda grubun önerdiği paranın kaynağı Mali Suçları Araştırma Kurulu tarafından araştırıldı. (Arslan 2001, s. 344). Ayrıca Sümerbank'ın özelleştirmeden devralınması sırasında grup sahibi Hayyam Garipoğlu ve ünlü Musevi tefeci Nesim Malki arasındaki ilişki için bkz. Arslan 2001, s. 342-349.

Bankalarının fonlarını kullanmanın yanı sıra, pek çok örnekte, bu holdingler aynı zamanda devlet bankalarından kredi kullandılar. Örneğin Halk Bankası yönetimi Demirel Grubu şirketlerine yüksek riskli krediler vermekle suçlanıyordu (bkz. "Usulsüz Kredi", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 2000). Sümerbank ve Egebank gibi bazı örneklerde holdingler bu kredileri, banka satın alımlarında kullandılar.

artırımına gitme kapasitelerini de sınırladı. Ancak bankalarını zayıf mali yapılara ve nihai olarak el konulmaya götüren, sadece başarısız şirket yönetimi değildi. Aşağıda da tartışılacağı gibi eski ilkel birikimcilerin bazıları, küresel rekabete uyum sağlama kapasiteleri olmasa bile, uzun vadede yaşayabilir sermayelerdi. Fakat IMF ve Türk devleti açısından, banka sermayesinin merkezileşebilmesi için bu sermayelerin finans sektöründen çıkarılmaları gerekiyordu.

Böylece bu holdingler, birikimlerinde daha güçlü bir sanayi odağı olmakla birlikte, yeni ilkel birikimcilerle ortak bir özellik sergileyerek, bankalarından sağlanan kolay finansmana dayandılar. Ne var ki, birçok dinamik birikimcinin aksine UDY'leri 1990'ların sonlarında yavaş yavaş başlamış olmasına rağmen, bu kanal üzerinden küresel çapta bir birikime açılamadılar.⁹

Bir bütün olarak ilkel birikimciler, küresel olarak bütünleşmiş, rekabetçi bir ortama uyum sağlayabilir durumda değillerdi. Eski ve yeni ilkel birikimciler arasındaki bölünme, bunların birikimlerinin nerede tıkandığına da işaret etmektedir. Eski ilkel birikimciler, genişlemelerinde/üretimlerinde, bağlı kredilerin (*connected lending*) finansmanına olan aşırı bağımlılıklarıyla tıkanıp kalmışlardı. Yeni ilkel birikimciler ise ithal ikameci dönemde takılıp kalmışlardı; özellikle büyük istikrarsızlık (genişleme-daralma) gösteren, modası geçmiş, yavaş büyüyen ve/veya sınai olmayan sektörlerde. Ekonomide bir daralma ortaya çıktığında, söz konusu bu özellikler, onları küresel çapta rekabetçi olmayan, finans temelli bir rant arayışına daha fazla bağımlı olmaya itti. Bu nedenle yeni ve eski ilkel birikimciler ayrı ayrı ele alınacak ve bu kategoriler içine hangi holdinglerin girdiği belirlenecektir. Fakat elbette ki, bu alt grupların kendi içinde dahi, tekil holdinglerin birikim kalıpları özdeş değildir.

Yeni ilkel birikimciler

Yeni ilkel birikimciler, artı-değeri elde etme süreçleri ve eşlik eden farklı uluslararasılaşma biçimleriyle belli ölçüde birbirle-

9 Burada UDY'leri ile büyük Çukurova Grubu bir istisnayıdır.

rinden ayrılan iki alt gruptan oluşuyordu. Birinci gruptakiler inşaat ve hizmet sektöründeki faaliyetlerinde finans korumacılığına dayanırken (devlet güvenceli, yeniden dağıtılan artı-değer), ikinci gruptakiler devlet temelli finansal rantları modası geçmiş düşük katma değerli sektörlerdeki sanayi birikimini (mutlak artı-değer) desteklemek için kullanmışlardır.

Yeni ilkel birikimcilerin birinci alt grubu

Bu alt grup, imalat sanayisinden ziyade hizmet (özellikle finans), medya ve inşaat sektörlerinde büyüyen holdingleri içerir. Bu holdingler, bir ölçüde rekabetten korunan içe yönelik sektörlerde birikim yapmışlardır. 1980'lerden itibaren daha önce devlet tekelinde olup Türk sermayesine açılan medya (televizyon ve radyo yayıncılığı), savunma sanayisi, havacılık ve enerji gibi sektörlerle girmişlerdir (Sönmez 1992b, s. 154). Ayrıca, bu holdingler devlet tarafından önemli ölçüde sübvans edilen turizm, uluslararası inşaat ve finans gibi küresel yönelimli faaliyetlere girmişlerdir. *Buradaki kritik özellikleri, bu grubun bankacılığa 1980 ve özellikle de 1990'larda,¹⁰ ancak tekel rantları yaratan devlet düzenlemeleriyle ayakta kalabilen bu hizmet sektörü/inşaat faaliyetleri için ucuz kredi temin etmek üzere girmiş olmasıdır.¹¹* Buna uygun olarak, ele geçirdikleri "artı-değer" yüksek verimlilikli üretimden (görelî artı-değer) değil, devlet korumacılığından yani artı-değerin yeniden bölüşümünden kaynaklanıyordu. İnşaat yönelimli olanlar, örneğin, emlak fiyatları yükseldikçe kâr edebilirlerdi. Başka bir deyişle gayrimenkullere bağımlıydılar ve kârlılıkları spekülâtifti.

Bu alt grupta şu holdingler bulunur:

- Özellikle inşaat odaklı holdingler olan Bank Kapital'in sahibi Ceylan Grubu, Yurtbank'ın sahibi Balkaner Grubu, Sitebank'ın sahibi Sürmeli Grubu, Bayındırbank'ın sahibi Bayındır Grubu,

10 1950'lerde bankacılığa giren Cingillioglu Grubu'nun Demirbank'ı hariç.

11 Finansa bu yeni dönemdeki getiri oranı o kadar yüksekti ki, birikimde başlıca odak noktası haline geldi ve 1990'lar boyunca finansla ilgili leasing, faktoring, aracılık ve sigortacılık gibi merkantilist faaliyetlere yayıldı.

Kentbank'ın sahibi Süzer Grubu¹² ve Bank Ekspres'in sahibi Korkmaz Yiğit Grubu,¹³

• *Medya ve finans odaklı* holdingler olan Etibank'ın sahibi Medya Sabah Grubu ve İktisat Bankası'nın sahibi Avrupa ve Amerika Grubu,

• Demirbank ve Ulusal Bank'ın sahibi *finans odaklı* Cıngıllıoğlu Grubu.¹⁴

Bu holdinglerin diğer sektörlerden ziyade hizmet sektörü/İNŞAATA odaklanmış olmaları, 1990'larda sınai faaliyetleri daha az kârlı hale getiren genel birikim koşullarıyla ilgilidir. Türkiye'yi kısa vadeli para girişleri için cazip kılan yüksek reel faiz oranı ve aşırı değerli döviz kuru politikası, yatırımları ticarete konu olan sektörlerden ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirmiş ve ithalatı ihracat aleyhine teşvik etmiştir. Böylece ticarete konu olmayan sektörlerin meta ihracatçısı sanayilere kıyasla daha yüksek kârlılık sunması, bu holdingleri finans, inşaat, turizm, enerji, havacılık, medya, yayıncılık, ulaşım ve sağlık endüstrilerinde faaliyet yapmaya yöneltti. Sonuçta, düşük birikim seviyeleri nedeniyle, bu holdingler oldukça kârlı ve görece rekabetin olmadığı sanayi dışı sektörlerde hızla büyümeye çalıştılar.

Medya odaklı holdinglerin yayıncılık faaliyetlerinin yanı sıra, bu alt gruptaki ana "üretken" faaliyetler, finans ve devlet

12 *Turkish Daily News*, Süzer Grubu'na ait Atlas Yatırım Bankası'nın da (1998) TMSF tarafından grup içi kredi vermekten kaynaklanan zayıf mali yapısı nedeniyle kapatıldığını bildirdi. Grup, bankayı Karadeniz ve Kafkaslar Bölgesi'ndeki yatırım projelerini desteklemek için kurmuştur (Bkz. "Turkey bails out five insolvent banks, closes two others", *Turkish Daily News*, 11 Temmuz 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/07_11_01/econ.htm#e1).

13 Bank Ekspres'in TMSF'ye transferi diğer bankalardan farklı bir yol izledi. Banka sahibi Korkmaz Yiğit'in, Türkbank ihalesindeki mafya bağlantılarının ortaya çıkmasının ardından mali sorunlarla karşı karşıya kalan bankasını satması gerekiyordu. TMSF, bankanın satın alınmasından sonra banka parasının zimmete geçirilmesiyle ilgili bir dava açtı ("Yiğit'in Banka Sevdası Devlete 350 Milyon Dolara Patladı", *Hürriyet*, 25 Ekim 2002).

14 Kentbank ve Demirbank'ın devralınmasının Danıştay tarafından iptali, bu çalışmanın analizini geçersiz kılmaz. Tam tersine, devletin ve IMF'in bazı hastalıklı bankaları sübvansiyonlar yoluyla kurtarabileceği savıyla tutarlıdır. Fakat bankacılıkta sermayenin artan yoğunlaşmasına duyulan ihtiyaç bazı ilkel birikimcilerin sistemden tasfiyesini gerektirmiştir.

ihaleleri ilişkisi ve genişleme-daralma özelliğiyle (genişleme döneminde yüksek kârlılık, izleyen daralma döneminde ödeme gücünü yitirme) dikkat çeken inşaattı. Aslında inşaatın bu istikrarsız doğasının farkına varınca, inşaat kaynaklı holdingler bu sektördeki dalgalanmaları dengeleyebilmek için başka sektörlerle yayıldılar.¹⁵ Ancak bu holdingler, sanayi faaliyetlerinden ziyade turizm, sağlık, toptancılık ve finans gibi diğer oynak/marjinal sektörlerle doğru genişlediler. Sonuç olarak, bu alt grup içinde hızlı birikim sağlama çabası, yüksek risk taşıyan, son derece istikrarsız ve marjinal faaliyetlere odaklanılmasını sağladı. Yani bu holdingler, yurtiçi finans, uluslararası bankacılık ve yerel ve uluslararası inşaat alanlarındaki mevcut koşullar sonsuza dek sürecekmış gibi birikimlerine devam ettiler.

Aslında 1990'ların bu kazançlı sanayi dışı sektörlerinde kök salmış olmakla birlikte, söz konusu holdinglerin bazıları (özellikle Bayındır ve Süzer grupları) banka reformundan önce, son derece oynak ve marjinal faaliyetlerini aşarak, uluslararasılaşmaya/sektörel dağılımlarını çeşitlendirmeye çalıştılar. Bu holdingler, bazı sınai yatırımlara girişerek UDY'ler yoluyla uluslararasılaşma çabaları ve Türkiye içinde-dışında ortaklık arayışlarıyla dikkat çektiler.¹⁶ Ayrıca yabancı ortaklıklar yoluyla

15 Örneğin Bayındır Grubu'ndan Kamuran Çörtük (Geviç 1998, s. 141) başka sektörlerle sızma sebeplerini şu sözlerle açıkladı: "Avrupa'da çok eski firmalar var, ama bizde müteahhitlik sektöründe hiçbir firmanın yaşını bir noktadan sonra göremezsiniz. Bu müteahhitlerin beceri veya becerisizliğinden kaynaklanmıyor. Bizim gibi dur kalk ekonomisini çok sık yaşayan ülkelerin kadere. Yatırımlara yönelik yaklaşım çok zigzaklı olunca müteahhitlik sektöründe uzun süre kalınmıyor. Bu gerçeği bildiğimiz için hep başka sektörlerde gelişmeye çalıştık."

16 Süzer Grubu'nun Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Süzer'in açıklamaları için bkz. "Süzer: Turkey's EU membership 10 years away", *Turkish Daily News*, 20 Aralık 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_20_99/feature.htm; "Süzer takes stakes in cardboard producers", *Turkish Daily News*, 30 Mayıs 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/05_30_00/econ.htm. Bayındır Grubu'nun Yönetim Kurulu Başkanı Kamuran Çörtük'ün açıklaması için bkz. http://www.bayindir.com.tr/KURUM/ingiliz/bask_mesaj.htm (Erişim tarihi: 27 Kasım 2002).

Örneğin Süzer Grubu Bulgaristan'daki ihracat yönelimli karton üretim fabrikasını (ZMK Nikopol) özelleştirme yoluyla satın aldı ve İtalyan Assicurazioni Generali ile sigortacılık sektörüne girdi (Nurten Erk, "Süzer, Et ve Süte Giriyor", *Hürriyet*, 24 Temmuz 2000). Süzer Grubu, fastfood sektöründe ha-

enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde devam eden özelleştirme sürecinden pay kapmaya çalıştılar.¹⁷ Yine de, sanayi-dışı sektörler ve yerel birikim, esas odak noktaları olarak kalmaya devam etti.¹⁸ Neticede odaklandıkları sektörlerin oynak yapıları, kriz dönemlerinde iç talepte çarpıcı daralmalar yaşandığında, içe yönelik/sanayi dışı bu grupların şiddetli bir biçimde etkileneceklerine neden olmuştur. Aynı zamanda, Ceylan, Balkaner ve Korkmaz Yiğit grupları örneklerinde görüldüğü gibi, iktisadi daralma dönemlerinde bankalarını ayakta kalmak için bir destek olarak kullanmaya çalışmışlardır.¹⁹

lihazırda Kentucky Fried Chicken ve Pizza Hut franchise'larını işlettiği Pepsi Cola ile birlikte genişlemenin yanı sıra, müteahhitlik ve turizm sektörlerinin de uluslararası ortaklarla yeni projeler planlamaktadır (Bkz. Poyraz 2000a, s. 46-47).

- 17 Bayındır Grubu, enerji ve sağlık sektörlerini 2000'lerdeki ana stratejik sektörleri olarak belirtiyor. Grup, İngiliz National Power ve Amerikan Mimag gibi yabancı sermayelerle işbirliği yoluyla enerji sektöründe birinci ya da ikinci oyuncu olmayı hedeflemiştir (Bkz. Karataş 1998).

Bunun gibi, Süzer Grubu enerji ve telekomünikasyon sektörlerini stratejik olarak tanımlamıştır. Bu grup, Türkiye'de bazı elektrik dağıtım ihalelerini kazanmış ve bir Amerikan enerji şirketiyle ortaklık anlaşması yapmıştır. Buna ilaveten, GSM açık artırma ihalelerine bazı yerel ve yabancı ortaklarla beraber katılmıştır (Bkz. "Fondaki 8 Banka Birleştirilsin", *Dünya*, 4 Ocak 2000). Ceylan ve Avrupa ve Amerika grupları da elektrik dağıtım projelerinin ihalelerine katıldılar.

- 18 Bayındır Grubu sanayiye, 1994'te gıda sanayisinde faaliyet gösteren köklü bir şirket olan Sagra'yı satın alarak girdi. Öte yandan Süzer Grubu, kâğıt sanayisine girmenin yanı sıra et ve süt ürünleri üretimini başlatma sürecindeydi (Bkz. Nurten Erk, "Süzer, Et ve Süte Giriyor", *Hürriyet*, 24 Temmuz 2000). Fakat sanayide küçük bir paya sahip olan grubun Sahibi Mustafa Süzer bu sektörde iddialı olmadıklarını belirtti (Bkz. Poyraz 2000, s. 46).
- 19 Örneğin Ceylan Grubu'nun sahibi Mahmut Ceylan krizin sonucunda 1998'de turizm ve inşaat sektörlerinde zorluklarla karşılaştıklarını belirtti. Bu durumun da grup şirketlerini, holding bankaları olan ve o zamana kadar grup kredileri konusunda ihtiyatlı bir politika izlemiş olan Bank Kapital'den fon kullanmaya ittiğini ileri sürdü (Bkz. "Former Managers of Bailed out Banks Banned From Travelling Abroad", *Turkish Daily News*, 30 Ekim 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/10_30_00/dom.htm#d2; "Ceylanların Bank Kapital'i 191 Milyon Dolarla Battı", *Hürriyet*, 26 Ekim 2002).
- Ayrıca Balkaner Grubu'nun sahibi Ali Balkaner ekonomik krizin ve Marmara depreminin grubu olumsuz yönde etkilediğini ileri sürdü: "Grup şirketleri gayrimenkulleri satamadıkları için banka borçlarını ödeyemediler" (Bkz. "Balkaner Defends Himself with Tears", *Turkish Daily News*, 20 Mart 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/03_20_01/dom.htm).

olduğu ve bu holdinglerin finansal yayılımları da benzer şekilde bağımlı olduğu sürece kârlıydı. Bu holdinglerin söz konusu sınai ve finansal faaliyetleri, Batı Avrupa'nın ileri kapitalist ekonomilerinde sürdürülemez nitelikte faaliyetlerdi.

Bu holdingler arasında, Cingilloğlu Grubu diğerlerinden farklı bir biçimde banka kaynaklarını suiistimal ederek diğer sektörlerde yayılmadı ve finans odaklı kalmaya devam etti.²¹ Grup, uluslararası finansal piyasalarda bir bölgesel/küresel oyuncu olmayı amaçladı. Bunu gerçekleştirmek için kimi zaman Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası (EBRD) ve Hollanda Kalkınma Bankası (FMO) gibi uluslararası kuruluşlarla ortaklıklarla, Kırgızistan, Bulgaristan, Romanya ve Hollanda'da bankalar kurdu.²² Süzer Grubu da Doğu Avrupa'da bir bölgesel banka oyuncusu olmayı hedefledi: EBRD ve IFC'yle Arnavutluk'taki National Commercial

21 Cingilloğlu Grubu'nun tarihi 1920'lere kadar gider, fakat grup esas etkileyici büyümesini 1990'lardaki kamu borcu finansmanına borçludur; 2000 yılı itibarıyla, 22 grup şirketinden ikisi hariç hepsi sekiz yaşından küçüktü (Polat, Bahadır ve Çelik 2000, s. 24). Finansa odaklanmasına rağmen, grubun 1926'dan beri Orta Anadolu'da enerji dağıtan bir şirketi vardır. Ayrıca Türkiye'deki ve Orta Asya'daki enerji projelerine teknik danışmanlık sağlamak için 1998'de Demir Enerji'yi kurmuştur ve 1997'den beri hava taşımacılığında faaliyet göstermektedir. Demirbank, bir hortumlama örneği değil, fakat kamu borcu finansmanına fazla dayanmanın bir örneğiydi. Devlet tahvillerine bu aşırı bağımlılığı, yüksek faiz oranları ve Kasım 2000 finansal krizindeki likidite darlığı bankaya el konulmasına yol açtı.

22 Cingilloğlu Grubu, diğerlerinden farklı olarak, bankalarını kaybetmesine rağmen finans sektöründeki faaliyetlerinden vazgeçmedi. Grup, faktoring ve aracılık şirketleri satın alarak finansal faaliyetlerini yeniden başlattı. Ayrıca grup, bankalarını hortumlama gerekçesiyle değil kötü yönetim gerekçesiyle kaybettiğinden, banka hissedarları banka sahipliği statülerini hukuken muhafaza edebildiler. Bu nedenle, TMSF'den Toprak Yatırım Bankası'nı satın alarak, tek şubeli bir yatırım bankası olarak faaliyet gösteren bankaya "C Kredi ve Kalkınma Bankası-C Bank" adını verdiler (Bkz. Şeyda Ağıröl, "Finanstan Vazgeçmiyor", *Finansal Forum*, 24 Temmuz 2003). Ancak bu bankayı da 2005'te İsrail sermayeli Bank Hapoalim'e sattılar. Ayrıca Demirbank el konulmasının ardından HSBC'ye satıldı. Yurtdışındaki bağlı şirketleri ise farklı özelleştirme süreçleri geçirdi. Bununla beraber Cingilloğlu, yurtdışındaki bankalarının bazılarını korumakta başarılı oldu. 2001'in sonlarında, Cingilloğlu-Doğan Konsorsiyumu Demirbank (Bulgaristan), Demir Halk-Bank N.V., Demir-Kırgız International Bank ve Demir Kazakistan Bank'ı satın aldı ("Demirbank Bulgaria AD Business Card", <http://www.demirbank.bg/right-ci.htm>, Erişim tarihi: 18 Kasım 2002).

Bank'ı satın almanın yanı sıra Avrupa'ya girmek için bankacılık iznine başvurdu.²³ Fakat bir bölgesel banka oyuncusu olma amacı bir yana, bu holdinglerin deniz aşırı banka kurmalarının temel gerekçesi, yukarıda belirtildiği gibi, özellikle hizmetler sektörü ve inşaatla yoğunlaşan uluslararası finans dışı ticari faaliyetlerinin büyümesini desteklemektir.²⁴

23 Süzer Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Süzer'in açıklamaları için bkz. "Süzer: Turkey's EU membership 10 years away", *Turkish Daily News*, 20 Aralık 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_20_99/feature.htm; "Süzer takes stakes in cardboard producers", *Turkish Daily News*, 30 Mayıs 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/05_30_00/econ.htm

24 Örneğin Bayındır Grubu Avrupa pazarına girmek için 1998'de Türkiye'de Bayındırbank'a sahip olmadan önce 1993'te Romanya'da "Banco Turco Romania"yı kurdu Bu deniz aşırı banka, grubun Romanya'daki inşaat yatırımlarını destekledi (Bkz. Karataş 1998).

Aslında Banco-Turco Romania, basında bankanın önemli hissedarları olan Banco Comerciala Romania ve Bayındır Holding'in sermaye ortaklıklarını sattıkları yönünde haberler çıkması üzerine mevduat sahiplerinin bankadan hesaplarını çekmeleriyle iflas etti. Romanya Ulusal Bankası (NBR) (2001, s. 87), Bayındır Grubu'nun Romanya finans piyasasında sonunu getiren süreci şöyle açıklıyordu. NBR'ye göre, likidite krizi banka yöneticileri mevduatları tasarruf sahiplerine ödeyemeyince şiddetlendi. Banka mevduatları, Bayındır Holding'e kredi vermeleri için yurtdışındaki bankalara sahtekarlıkla teminat biçiminde yatırılmış ve hileyle teminat hesapları yerine vadeli mevduat hesaplarında kayda geçirilmişlerdi (bilanço dışı izlenen hesaplarda). Bu yanlış kayıtlar, kriz ortaya çıkmadan önce bankanın finansal durumunun doğru bir değerlendirmesinin yapılmasını imkânsız kılmıştı. Romanya Hükümeti'nce desteklenen NBR Yönetim Kurulu, krize bir son verecek çözümü bulmak ve uygulamak için Türk yetkililerinin desteğini kazanmaya çalıştı. Ancak NBR'ye göre, Türkiye'yi Kasım 2000'de vuran finans ve bankacılık krizi bu çabaya engel olmuştur.

Romanya'daki bankasının batmasını önlemek için Bayındır Grubu'nun bazı şirketleri Türkiye'deki iki banka arasında paylaştırıldı. Öncelikle, Türk hükümeti bir devlet bankası olan Vakıfbank'a Bayındır'ın 93 milyon dolar tutan borcunu silmesi talimatını verdi ve sıkıntılı bankaya 25 milyon dolar gönderdi. Bunun karşılığında Vakıfbank, Bayındır'ın iki şirketinde azınlık payı hissesi elde etti. Cumhurbaşkanı önce denetçilerine konuyla ilgili araştırma yaptırıp daha sonra da Başbakan'dan banka yöneticilerinin kovuşturulmasını istediğinden, Vakıfbank'ın bu işte kullanılması Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında gerilime neden oldu. Dönemin Başbakanı Ecevit, kendisini "bankanın muhtemel çöküşünün Türk-Romanya ilişkileri ve Romanya'da iş yapan Türk şirketleri açısından doğurabileceği olumsuz etkiler nedeniyle endişelendiği" sözleriyle savundu (*Euromoney* 2001a). Diğer taraftan, bu bankaya olan kredi borçları karşılığında, Bayındır Grubu, sağlık sektöründe faaliyet gösteren şirketini İş Bankası'na devretmek zorunda kaldı (Bkz. Nurten Erk, "İş Bankası

Deniz aşırı bankalara sahip olmayan holdinglerse yerel bankacılıktaki varlıklarını diğer sektörlerdeki yurtiçi ve yurtdışı yatırımlarını genişletmek için kullandılar. Örneğin iç piyasaya yönelik Ceylan Grubu dış pazarlara açılma politikası izleyerek İsrail, Kazakistan ve Bulgaristan'da bazı büyük inşaat anlaşmaları yaptı; Bank Kapital'e el konulmasının ardından İsrail ve Bulgaristan anlaşmaları iptal edildi.²⁵ Deniz aşırı bankacılık faaliyetlerini uluslararası büyüme için kullanma eğilimi Ceylan Grubu'nda da görülmektedir. Holding, İsrail'de bir inşaat ihalesini kazandıktan sonra orada bir banka kurabileceğini açıklamıştır (Hatırası ve Uz 1998, s. 21).

Bu nedenle, yeni ilkel birikimciler alt grubunun üyeleri aslında 1980 sonrası dönemin kârlı firmalarıydı. Uzun dönemde ayakta kalabiliyorlardı. Ancak artı-değerin gerçekleşmesini geciktiren kriz koşulları altında güç kaybettiler. Uluslararası standartlar doğrultusunda banka-holding ilişkilerine sıkı kontrol getiren banka reformu, bu bankalar için yanlış zamanda geldi. Banka reformu, sadece bankaları kullanarak holding şirketlerine daha fazla arka çıkma fırsatını ortadan kaldırmakla kalmadı, bankalarla birlikte diğer holding şirketlerine de el konulması bu holdinglerin güç kaybını daha da hızlandırdı.

Korumacılığa bağımlılık siyasi bağlantılara dayanıyordu. Pek çok örnekte, bu holdinglerin sahipleri politikacılar ve bürokratlarla olan yakın bağlarıyla tanınıyorlardı; 1980'ler ve 1990'lardaki hızlı büyümelerinin bu bağlantılara dayalı olduğu yönünde yaygın bir kanı mevcuttu. Örneğin Ceylan Grubu'nun 1980'lerdeki hızlı büyümesinin dönemin Başbakanı Turgut Özal'la yakın ilişkilerinden kaynaklandığı söyleniyordu.²⁶ İlk

Zorla Girdiği Sağlık Sektörünü Sevdi", *Hürriyet*, 8 Eylül 2003; "Romanya Yaladı, Kamuran Bey İki Bankayı da Yedi", *Hürriyet*, 22 Ekim 2002).

25 "Ceylan secures much-coveted Israeli airport contract", *Turkish Daily News*, 21 Ağustos 1998, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_21_98/econ.htm; "Ceylan Holding to Build three dams in Bulgaria", *Turkish Daily News*, 29 Temmuz 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/07_29_99/econ.htm

26 "Deprem Zengini Ceylanlar", <http://netbul.com/superstar/ozeldosyalar/ekonomi/icibosaltilanbankalar/deprem.asp> (Erişim tarihi: 13 Aralık 2002).

birikimini Türkiye'deki devlet altyapı ihalelerinden elde eden Bayındır Grubu örneğinde de²⁷ benzer bir siyasi bağlantı gözlemleniyordu. Grup sahibi Kamuran Çörtük, kendisiyle yakın ilişkilere sahip olduğu bilinen Süleyman Demirel'in başbakanlığı sırasında Romanya ve Pakistan'da büyük otoyol ihaleleri kazandı. Ancak ilkel birikimlerinin bir kısmı siyasi kayırmaya dayanırsa da, holdinglerin/bankaların seçiminde *objektif* kriterlerin uygulanma zamanı geldiğinde, politikacılarla bağlantıları onları düşüşten kurtaramayacaktı.

Özetlemek gerekirse, FK içindeki genel birikim kalıplarına bakmak bankalara el konulmasının nedenlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Banka reformu bu alt gruptaki hastalıklı/hortumlanmış bankaları elerken, bu holdinglerin zayıf mali yapılarının altında genel birikim stratejileri yatıyordu. Söz konusu holdingler, Türk devletinin ve IMF'nin küresel pazarlarda rekabet edebilecek başarılı şirket modeline uymamış ve bankalarına ve diğer finans/finans dışı şirketlerine el konulmasıyla birlikte değişen ölçülerde güç kaybına uğramışlardır.²⁸

Yeni ilkel birikimcilerin ikinci alt grubu

Yeni ilkel birikimcilerin birinci alt grubu inşaat ve/veya hizmetler sektöründe uzmanlaşıp, artı-değer elde etmek için (çeşitli ülkelerdeki) devlet tekellerine dayanırken, yeni ilkelerin ikinci alt grubu esas olarak mutlak artı-değer üretimine dayanıyordu. Tekstil gibi eski İİS endüstrilerinde ve/veya yayıncılık ve savunma sanayisi gibi eskiden devlete ait olup artık özelleştirilmiş olan ancak halen tekel uygulamalarının bulunduğu sektörlerde faaliyet gösterdiler. Ancak yeni ilkel birikimcilerin her iki alt grubu da hızlı yükselişlerini finans sektörüne olduğu kadar siyasi bağlantılarına da borçluydular. Interbank'ın sahibi Nergis Grubu, EGS Bank'ın sahibi EGS Grubu, Egebank'ın sahibi

27 2001 itibarıyla, Bayındır Grubu 13 devlet projesine 1,4 milyar dolar yatırım yaptı. Bkz. "İhaleyle Büyüdü, Bankalarıyla Çöktü", *Sabah*, 11 Temmuz 2001.

28 Örneğin Ceylan Grubu, medya, perakendecilik ve finans sektörlerinden çekildi. Bonus perakendecilik zincirini Doğuş Grubu'na sattı. Bkz. Fırat 2002b.

Demirel Grubu, Sümerbank'ın sahibi Garipoğlu Grubu ve İmar Bankası-Adabank'ın sahibi Rumeli Grubu bu ikinci alt grup kapsamında yer alır.²⁹

Yeni ilkel birikimcilerin birinci alt grubunda olduğu gibi bu holdingler de devletle olan yakın bağları sayesinde büyümüşlerdir. Örneğin Interbank'ın ana hissedarlarından ve Etibank'ın ortağı, Nergis Holding'in sahibi Cavit Çağlar, Meclis'in bağımsız bir üyesi ve eski bir devlet bakanı olarak Süleyman Demirel'in uzun dönemli bir çalışma arkadaşıydı. Demirel Grubu-Egebank'ın sahiplerinden Murat Demirel, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yeğenydi ve bu da Grubun yükselişine katkı yapmıştı.³⁰

Bu holdingler (bankacılığa 1980'lerde giren Rumeli Grubu istisna olmak üzere), büyümelerini hızlandırmak amacıyla girmek istedikleri finans sektörüne 1990'ların ikinci yarısında sızabildiler. Yeni ilkel birikimcilerin birinci alt grubuna benzer şekilde bu grubun üyeleri de konut, medya, yayıncılık, havacılık ve savunma sanayisi gibi kârlı fakat son derece istikrarsız /marjinal sanayilerde birikim sağlamaya eğilim gösterdiler.

Ancak sanayi dışı faaliyetlerini esas olarak uluslararası bankacılık ve inşaat yoluyla yurtdışına açan birinci alt gruptan farklı olarak, bu holdingler ihracat yoluyla dışa açıldılar. Ticaret/inşaattan birikmiş sermayeyi 1970'lerin sonlarından itibaren tekstil/gıda/orman ürünleri gibi eski İİS endüstrilerine yattırdılar ve bu faaliyetler 1980 sonrası dönemde ihracat faali-

29 Garipoğlu ve Rumeli grupları, daha geniş bir dizi sanayide faaliyet göstermelerine rağmen bu alt gruba bağlıdılar. Garipoğlu Grubu, kimya, plastik, gıda, tekstil ve metal sanayisinde faaliyette bulunuyordu. Diğer taraftan Rumeli Grubu, önce 1980'lerde medya, inşaat ve finans sektörlerinde birikim yapmış, daha sonra devlet özelleştirme programı vasıtasıyla çimento sanayisi ve güç dağıtımıyla genişlemiştir. Ayrıca grup, mobil operatör Telsim'le telekomünikasyon sektöründeki ikinci en yüksek pazar payını elde etmiştir (Çukurova Grubu'nun Turkcell'inden sonra).

30 Örneğin Demirel Grubu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'e gönderdiği bir mektup sayesinde Azerbaycan Ekonomi Bankası'nı kurabildi (Bkz. Arslan 2001, s. 231). Murat Demirel'in siyasi bağlantıları vasıtasıyla Egebank'a el konulacağından bir gece önce haberdar olduğu anlaşılıyor, fakat bu doğrulanamadı (Arslan 2001, s. 265).

yetlerine dönüştü.³¹ Oysa daha önceki bölümde belirtildiği gibi, devlet Türkiye'nin sanayi politikasını, birikimi ucuz emek-kaynak yoğun sektörlerden, sermaye yoğun, yüksek katma değerli sektörlerle (yani göreceli artı-değer üretimine) doğru kaydırmak şeklinde yeniden tanımladığında, yeni ilkelerin ikinci alt grubu bu dönüşümü gerçekleştirebilecek durumda değildi. Bu holdingler, Türkiye imalat sanayisinin en büyük üretici ve ihracatçı sektörlerinin bazılarında kârlılık yakalamışlarsa da, düşük ücretler ve düşük üretkenliğe dayanarak uzun dönemde artı-değer üretilmedi.

Deniz aşırı bankacılık işlemlerini yurtiçinde ve aynı zamanda (özellikle ihracat yoluyla) uluslararası genişleme için kullanma eğilimi bu alt grupta da gözleniyordu. EGS Grubu³² banka reformundan önce, grubun aynı zamanda yurtdışındaki pe-

31 Örneğin ciro bakımından ikinci en önemli giyim firması olan Nergis Grubu'na ait Yeşim Tekstil, İstanbul Sanayi Odası'nın 2000 yılında açıkladığı 500 büyük firma içinde 77. sıradaydı. Yeşim Tekstil, taşeronluk yöntemiyle bir dizi Amerikan ve Avrupalı marka için üretim yapmaktadır (*Corporate Magazine*, "Önce İnsan", http://www.yesim.com.tr/yesim_english/dergi_eskisayilar/mm1_sm6_3ocak02.htm, Erişim tarihi: 24 Mayıs 2004). Yeşim Tekstil'in ihracat başarısı için ayrıca bkz. Gözütok (2005). Fakat Nergis Grubu'nun gelişiminde, 1980'lerdeki "hayali" faaliyetler de rol oynamıştır (Arslan 2001, s. 357).

32 Tekstil alanında faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli Egeli sanayiciler ve ihracatçıları 1993'te ortaklaşa bir dış ticaret firması olan EGS Giyim Sanayi ve Dış Ticaret A.Ş.'yi kurdular. Firmanın hızlı büyümesi (1995 ve 1996'da Türkiye ihracat şampiyonu) sigorta, nakliye, faktoring, perakendecilik, tekstil üretimi, enerji ve kıyı-ötesi bankacılık alanlarında başka holding şirketlerinin kurulmasına yol açtı.

EGS Bank'ın kurulmasının temel nedeni EGS Grubu'nun diğer bankalardan sağlayabildiği kredilerin sınırlı oluşuydu. Örneğin EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven, bankanın Egeli tekstil sanayicilerinin çok daha yüksek olduğuna inandıkları ihracat potansiyellerini desteklemek için gerekli finansal hizmetleri sağlayacağını belirtmiştir (*Uzman Gözüyle Bankacılık* 1995, s. 88). Bankanın hissedarları arasında, EGS Grubu'nun haricinde, diğer bazı küçük ve orta ölçekli sanayiciler de bulunuyordu.

Bankaya el konulmasından önce, EGS Grubu yabancı sermayeyle daha geniş işbirliği olanakları arayışındaydı. Grup, 1998'de perakendecilik işinde bir yabancı ortak edinmenin yanı sıra, yabancı ortaklıklarla yeni serbest ticaret bölgeleri kurmayı amaçlıyordu (*Ekonomist* 1998, s. 24-25). Ayrıca grup, elektrik üretimi ve dağıtım işlerine girmeyi planlıyordu (bkz., "EGS Enerji ve Eğitimde de İddialı", *Yeni Yüzyıl*, 25 Ağustos 1998). Fakat EGS Bank'a el konulmasının ardından EGS Grubu sert bir düşüşle karşı karşıya kaldığından bu yatırımlardan faydalanamadı.

rakendecilik şirketleri tarafından da desteklenen artan ihracat faaliyetlerinde yararlanmak üzere bir deniz aşırı banka arayışına girmişti.³³ Demirel ve Garipoğlu gruplarının deniz aşırı bankacılık faaliyetleri³⁴ ve Garipoğlu Grubu'nun Romanya'da devlete ait bir rafineriyi satın alması (Sümerbank'a el konulmasıyla Grup kredibilitesini kaybedince anlaşma iptal edildi), bu holdinglerin deniz aşırı finansal faaliyetlerinin desteğiyle uluslararası açılım sürecinde olduklarına işaret etmektedir. Rumeli Grubu da eski Sovyet Bloku'na dahil geçiş ekonomilerinde çimento ve telekomünikasyon sektörlerindeki özelleştirilmelerle ilgileniyor ve ayrıca bu pazarlarda bankacılık ayağını da tamamlamak istiyordu.³⁵

Böylece bu yeni kuşak holdingler, 1980 sonrası dönemde siyasi bağlantılarını ve banka güçlerini kullanarak hızlı bir şekilde büyümeye çalışırken, bu hızlı genişleme uzun dönemde yaşayabilir nitelikte değildi (mutlak artı-değer). Nitekim 1990'ların ortalarından sonra küresel durgunluğun ve iç iktisadi krizlerin olumsuz etkileri altında bu holdingler zayıfladılar. Modası geçmiş sektörlerde ve düşük katma değerli üretimde sıkışıp kalmışlardı. Üstelik tedbirsiz genişleme politikalarıyla ilişkili olarak yüksek sermaye ihtiyacı/borç içindeydiler. Neticede 1990 sonlarında faal oldukları geleneksel sanayilerde dış talebin daralmasına neden olan Asya ve Rusya'daki finansal krizlerden oldukça şiddetli bir şekilde etkilenmişlerdi. Yurtiçi ve yurtdışı faaliyetlerindeki daralmayı telafi etmek için Nergis,³⁶

33 Serdar Alyamaç, "EGS landing in Southeast again, going public in September", *Turkish Daily News*, 8 Eylül 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_09_99/dom.htm; Savaş (1997, s. 86).

34 Demirel Grubu'nun Azerbaycan'da bir bankası vardı ve Avusturya'da da bir banka ele geçirme girişiminde bulundu (bkz. Arslan 2001, s. 263). Ayrıca Garipoğlu Grubu 1998'de Romanya Uluslararası Bankası'na, 1997'de İrlanda'da West Euro Finance'e sahip oldu ve Almanya'da bir bankayı satın almakla ilgileniyordu.

35 Bkz. "Rumeli Invest in Cement Plants", <http://www.warsawvoice.pl/v397/Bu-sInBrief.html>, Erişim tarihi: 12 Aralık 2002; "Austro-US-Croatian Consortium Awarded Second Mobile Phone Network", *Turkish Daily News*, 9 Eylül 1998, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/09_09_98/econ2.htm

36 Bkz. Arslan (2001, s. 355).

Demirel ve EGS grupları örneklerinde olduğu gibi, holdingler bankaların kötüye kullanımını yoğunlaştırdılar. Buna ilaveten, zayıf mali yapılarının yanı sıra yüksek risk taşıyan bankaları, finansal krizler nedeniyle şiddetli darbeler aldı.³⁷ Örneğin EGS Grubu hızlı büyümesi nedeniyle, bir ya da birden fazla sektörde faaliyet gösteren, çok hissedarlı pek çok diğer şirkete ilham kaynağı olmuştu.^{38, 39} Ancak grup, EGS Bank'a el konulması sonrası yaşanan hızlı düşüşten kaçamadı. EGS Grubu, bankaya el konulmasının ardından yaptığı açıklamada, Türkiye'de yaşanan 2000 ve 2001 finansal krizleriyle özellikle Türk tekstil ve hazır giyim sektörlerini vuran 1997 Asya krizinin olumsuz etkilerine dikkat çekti. Bu dönemde EGS Grubu aynı zamanda banka hissedarları olan tekstil sanayicilerini banka kredileriyle destekliyordu.⁴⁰ EGS Holding'in kurucusu Hasan Turhan (Yiğit 2001, s. 30), Türkiye'de böylesine şiddetli bir kriz beklemediklerini ve sonuçta "oldukça oynak bir ortamda hızla büyüyen"

37 Örneğin EGS Grubu'ndan Hasan Turhan (Yiğit 2001, s. 30), EGS Bank'ın, hazine bonusu portföylerinin getirileri aynı kalırken piyasa faizlerinin yükseldiği 2000 krizi sırasında yüksek faiz oranı riski nedeniyle kayıplarla karşı karşıya kaldığını belirtmiştir.

38 "EGS landing in Southeast again, going public in September", *Turkish Daily News*, 9 Ağustos 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/098_09_99/econ2.htm

39 EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven'in işaret ettiği gibi, EGS Grubu "rekabetçi koşullar göz önüne alındığında Koç ve Sabancı grupları gibi büyük holdinglerle benzer yüksek birikim düzeylerine ulaşmak zor olduğundan" pek çok küçük sermayeyi birleştirme girişiminde bulunmuştur (Savaş 1997, s. 86). Grup, uluslararası rekabet koşulları karşısında KOBİ'lerin ihracat için birleşmiş güçlerini temsil etmesi nedeniyle Harvard Üniversitesi'nde inceleme konusu olmuştur ("EGS to be an Harvard Business School Case Study", *Turkish Daily News*, 29 Kasım 1997, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/11_29_97/econ2.htm).

40 Bunu doğrular bir şekilde, Sabuncuoğlu (2002, s. 63), doktora tezinde 1998'de yüzde 28,3 olan EGS Bank'ın başarısızlık oranının, esas olarak "artan toplam aktifler (tahsili gecikmiş alacaklar+tahakkuk etmiş gelir)" oranının katkısı nedeniyle, 1999'da yüzde 84,5'e yükseldiğini ortaya koymuştur. Gerçekten de, 1997'de EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven (Savaş 1997, s. 85), bankanın gücünü ihracatçı 500 hissedarından aldığını söylemiş ve bunun, EGS Bank'ı muhtemel bir ekonomik kriz esnasında ayakta kalma kabiliyeti açısından pek çok diğer bankadan daha şanslı kıldığını belirtmiştir. Ancak iç ve dış krizler banka hissedarlarını aynı anda vurduğunda, bu EGS Bank'ın sonunu getirmiştir.

bir grup olarak beklenmedik sürprizlerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Turhan, krizi yönetemediklerini de teslim ediyordu.

Rumeli Grubu ise özgün bir konumdaydı. Grubun iki bankası, İmar Bankası ve Adabank 2003'te tasfiye edilen son bankalar oldu. İmar Bankası'nın bankacılık lisansının geri alınmasından sonra TMSF, İmar Bankası örneğinin şimdiye kadar görülen en büyük yolsuzluk örneği olduğunu açıkladı.⁴¹ Gerçek banka kayıtlarının yetkililerden gizlenmesi, banka fonlarının aralık verilmeksizin holding şirketleri lehine kullanılmasına olanak sağlamıştı. Rumeli Grubu'nun kısa zaman içerisinde büyümüş işletme gücü tartışmalıydı. Şantaj⁴² ve borçların geri ödenmemesi grubun ihtiraslı büyüme stratejisinin bileşenleriydi. Örneğin Rumeli Grubu'nun mobil telefon sağlayıcısı Telsim'in azınlık hissedarı Motorola'ya olan borçları nedeniyle uluslararası alanda ihtilaflı bir sicili bulunuyordu.⁴³ Bunun yanında Siemens ve Nokia, grubun borç geri ödemelerini yerine getiremediği diğer dünya devleri arasındaydı. Rumeli Grubu, sadece yıllarca dikkat çekici ölçüde yüksek faizlerle topladığı banka fonlarını kullanmakla kalmadı, aynı zamanda 1993'te özelleştirmeden ele geçirdiği enerji dağıtım şirketleri Çukurova Elektrik ve Kepez Elektrik'in kaynaklarını da "hortumladı".⁴⁴ Bu genel tutumun bir neticesi olarak, bazı holding şirketlerinde hisseleri bulunan uluslararası yatırımcılar kayıplara uğradılar.⁴⁵

Burada önemli olan nokta şudur ki, Rumeli Grubu'nun faal olduğu enerji ve telekomünikasyon sektörleri dinamik birikim-

41 Bkz. "İmar'daki Yolsuzluk Büyük Boyutta", 6 Aralık 2003, <http://www.ntvms-nbc.com/news/246830.asp?Om=-1AY>

42 Bkz. "İş Bankası Star'ı Çete'den DGM'ye Götürdü", 7 Eylül 2001, <http://arama.hurriyetim.com.tr/devam.asp?id=14489>

43 *Turkish Daily News*'in alıntı yaptığı gibi, Rumeli Grubu zaten Motorola'nın Telsim'le ilişkisinin başladığı 1994'ten beri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ile ihtilaflıydı (bkz. "FT: Motorola, Nokia Hire Investigator to Probe Uzan Family", *Turkish Daily News*, 20 Temmuz 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/07_20_01/econ2.htm).

44 Bkz. "Raids on Two Uzan Companies Expose Mismanagement History", *Turkish Daily News*, 9 Temmuz 2000, http://www.turkishdailynews.com/past_probe/07_09_00/Econp.HTM

45 "Motorola: Çukurova Elektrik'e Bakın, Uzan Yağmasını Görun", 2 Şubat 2002, <http://arama.hurriyetim.com.tr/devam.asp?id=52293>

cilerin de ilgi gösterdiği sektörlerdir.⁴⁶ Böylece Rumeli Grubu büyümesini ateşlemek için ilkel bir birikim kalıbı kullanmaya çalışırken, bunun dinamik birikimcileri rahatsız etmesi ve devlet tarafından durdurulması gereğinin ortaya çıkması kaçınılmazdı.^{47,48}

Sonuç olarak, üst düzey bir banka yöneticisi olan Hasan Ersel'in (2000a, s. 50-51) belirttiği gibi, kendi şirketlerini finanse etmek için banka sahibi olan 1980'lerin yeni holdingleri, 1950 sonrası dönemi yeniden yaşatmaya çalıştılar. Bu dönemde, büyük sermaye gittikçe artan bir şekilde holding şirketleri olarak örgütlenmiş ve holding bankaları da IIS'nin sübvansiyon kredilerini holdinglerine aktarmakta işlev görmüştür. Dolayısıyla holding bankaları Koç ve Sabancı gibi günümüzün güçlü holdinglerinin oluşumunda yaşamsal bir rol oynamıştır. Fakat Ersel, bu yeni holdinglerin, Türkiye'deki ilk holdinglere 1950'lerden itiba-

46 Rumeli Grubu, enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde stratejik önem taşıyan pek çok özelleştirmeye ilgileniyordu. Örneğin Türk Telekom açık artırması için Rumeli, Koç ve Sabancı grupları ilgilerini ifade etmişlerdir (bkz. "Rumeli Interested in Telekom Sell-off", *Turkish Daily News*, 20 Aralık 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_20_00/econ2.htm). Petkim açık artırması örneğinde, Zorlu Grubu (Sanko'yla ortaklaşa) ikinci en iyi teklifi verirken, ihaleyi Rumeli Grubu kazandı. Ancak Rumeli Grubu ihalenin şartlarını yerine getiremediğinden satış daha sonra iptal edildi (bkz. "Petkim İhalesi İptal", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 2003).

47 Örneğin Rumeli Grubu enerji dağıtımında Sabancı Grubu'nu karşısında buldu. Sabancı Grubu, kendisine ait Enerjisa'nın ürettiği elektriği kullanabilmek ve satabilmek için Rumeli Grubu'nun tekel hakkının iptali için başvurdu (bkz. "Sabancı Niye Taraf Oldu?", *Sabah*, 18 Haziran 2003). Çukurova Elektrik ve Kepez Elektrik'e, Elektrik Piyasası Kanunu'nu ihlal ettikleri gerekçesiyle devlet tarafından el konuldu ("İmar Bankası'na BDDK Yönetimi", *Dünya*, 4 Temmuz 2003; *HC Istanbul Equity Research*, "Corporate Governance on Display", 9 Şubat 2004, s. 5, http://www.teb.com.tr/2004/download_file/res_res_rep-17.pdf, 5 Aralık 2003). Bu bağlı şirketlere el konulması ile İmar Bankası bu iki şirketten gelen nakit akışlarını kaybedip likidite darlığı yaşamaya başladı. Bu da bankaya el konulması sürecini tetikledi ("Para Ödeyemedi, Merkez Bankası'nın İsteddiği Teminatı da Veremedi", *Vatan*, 4 Temmuz 2003).

48 BDDK, 20'den fazla bankaya el koyarken İmar Bankası'nı tasfiye etmedi, çünkü Rumeli Grubu gerçek banka kayıtlarını gizlemiş ve bankayı bağlı şirketleri Çukurova Elektrik ve Kepez Elektrik'ten gelen nakit akışlarıyla desteklemişti (bkz. *Ekonomistler Platformu* 2003, s. 6-7; ayrıca BDDK Başkanı Engin Akçakoca'nın açıklaması için bkz., Derya Sazak, "Sohbet Odasının Konuğu BDDK Başkanı Engin Akçakoca", *Milliyet*, 22 Temmuz 2003).

ren hayat veren konjonktürün sona erdiğini göremediklerini ve aynı yolu günümüzün küresel olarak bütünleşmiş birikimi çerçevesinde tekrarlayanın olanaksız olduğunu ileri sürmüştür. Yine de, yeni holdinglerin, birikimde dışa yönelim sürecinde büyümelerini desteklemek için benzer bir mekanizma kullanma şansı yakaladığı kabul edilmelidir. Buna rağmen, banka reformunun devletin finans korumacılığından faydalanmalarına rağmen birikimlerini küresel rekabet gücü doğrultusunda yeniden yapılandırma konusunda başarı sergileyemeyen holdingleri bankacılıktan dışlaması 10 yıldan uzun sürmüştür.

Eski ilkel birikimciler

Tasfiye edilen bankaların çoğu yeni ilkel birikimcilerden olsa da, bazı yerleşmiş, eski/büyük holdingler de bankalarını kaybettiler. Bu bölünme, banka reformunu sadece yeni/küçük ve eski/büyük bankalara dayanarak açıklayan analizler için bir karşıt gerçeklik olarak özellikle önemlidir. Bu holdingler YKB-Pamukbank'ın sahibi Çukurova Grubu, Yaşarbank'ın sahibi Yaşar Grubu, Toprakbank'ın sahibi Toprak Grubu ve Esbank'ın sahibi Zeytinoglu Grubu'dur.

Bu bankalar, dışarıdan reformu atlabilecek nitelikte kuruluşlar olarak görünüyordular. Ayakta kalan kuruluşlar olan dinamik birikimcilerle benzer şekilde, sanayide güçlü ve sürdürülebilir bir temele sahiptiler. Ayrıca bankacılık faaliyetleri yoluyla devlet sübvansiyonları alıyorlardı. Faaliyetlerine ticarete başladılar⁴⁹ ve IIS döneminde üretken sermayeye dönüştüler.⁵⁰ Bu holdingler, bir bütün olarak, 1980 sonrası dönemde ihracat faaliyetlerinde büyük ölçeklere ulaştılar ve bu ihracat faaliyetle-

49 Çukurova Grubu ilk başta aynı zamanda tarımda faaliyet gösterdi.

50 1977'de inşaat sektöründe faaliyete başlayan Toprak Grubu, 1980'lerin yükselen holdinglerinden biri olması ve bankacılığa 1990'ların başlarında girmesine rağmen eski ilkel birikimcilere dahil edilmiştir. Bunun nedeni, sınai birikimin grubun belirleyici özelliği olması ve diğer yeni holdinglerden daha büyük bir sanayi tabanı elde etmiş olmasıydı. Toprak Grubu'nun faaliyet gösterdiği geniş sanayi alanları için bkz., "Toprak Holding Industry Group", <http://www.toprak.com.tr/topraksite/end/html1/1.1.htm>, Erişim tarihi: 15 Kasım 2002.

rini desteklemek için dış ticaret şirketleri kurdular.⁵¹ Kısacası, bu holdingler yeni ilkel birikimciler bankacılığa girmeden önce sınai, ticari ve banka sermayeleri üzerinde denetimlerini kurdular.⁵² Ayrıca uluslararası bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra uluslararası üretim faaliyetleri başlattılar.⁵³ UDY'lerle ilgili olarak, (bilişim teknolojisiyle ilgili sanayilerde lider konumundaki) büyük Çukurova Grubu⁵⁴ ve (yakın zamandaki ilerlemesiyle

-
- 51 Örneğin Toprak Grubu'nun Almanya, İngiltere, Fransa, Polonya ve ABD'de, Yaşar Grubu'nun da Almanya, Dubai ve Rusya'da dış ticaret şirketleri bulunuyordu.
- 52 Yeni banka kurulumlarıyla ilgili o dönemde geçerli olan kısıtlamalar altında, 1920'lerde kurulan Zeytinoglu ve 1940'larda kurulan Yaşar Grupları, elde ettikleri yerel bankaları ulusal bankalara dönüştürerek, sırasıyla, 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında bankacılığa sızabildiler. 1950'lerden beri Esbank'ta hisseleri bulunan Zeytinoglu ailesi 1977'de bankanın denetimini ele geçirdi. Banka, o zaman, bölge bankasından ulusal bankaya dönüştürüldü (bkz. "Zeytinoglu Holding'in Yeni Hedefi Enerji Sektörü", *Dünya*, 9 Eylül 1998). Bu holdingler arasında, Çukurova Grubu, 1920'lerden beri faaliyet göstermesi ve Türkiye'nin en büyük holdinglerinden birisi olmasına rağmen kendisini tasfiye sürecinden soyutlayamadı ve bankacılıktan çekilmeye zorlandı.
- 53 Çukurova Grubu, 1980'lerden beri yurtdışındaki bankaları ve şubeleri vasıtasıyla uluslararası finans piyasalarında faaliyet yürütüyordu: Örneğin 1987'de Almanya'daki Bank Kreiss, 1990'da YKB'nin bir şubesi olarak kurulan ve 1998'de bankaya dönüştürülen Yapı Kredi Deutschland, 1993'te Rusya'da Yapı Kredi Moscow (daha önceki ismi Yapı Toko Bank), 1991'de İsviçre'deki Banque de Commerce et de Placements, grubun uluslararası bankacılıktaki geniş varlığını göstermektedir. Diğer büyük holdingler de finansal faaliyetlerini uluslararası piyasalara doğru genişlettiler: Zeytinoglu Grubu'nun Avusturya'daki Esbank AG'si (1996) ve Yaşar Grubu'nun Almanya'daki Yaşarbank GMBH'si (1992) gibi.
- 54 Çukurova Grubu iletişim ve bununla ilişkili diğer yeni ekonomik girişimlere yönelmişti ve komşu Asya ülkelerinde mobil iletişimde lider olmayı amaçlıyordu. Grup telekomünikasyon sektörüne ilk adım atanlardandı. Gruba ait Turkcell, Türk, İsveç ve Finli şirketlerin ortaklığıyla kurulmuş, hızla Avrupa'nın ilk beş şebekesinden biri haline gelmiş ve 1994'ten sonra da dünya yedincisi olmuştur (*Euromoney* 1998c). Ayrıca Turkcell, New York Borsası'nda işlem gören ilk Türk firmasıdır. Firma Orta Asya, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'da büyük bir şebeke operatörü haline gelmek istemektedir. Turkcell, GSM şebekesiyle, ulusal telefon operatörleriyle kurduğu ortaklıklar yoluyla Kazakistan ve Azerbaycan'ı ve diğer ortaklar yoluyla Gürcistan ve KKTC pazarlarını denetimi altında tutmaktadır ("Communication and Information Technology", <http://www.cukurovaholding.com/cukurovaholding/comm-information/index-comm.htm>, Erişim tarihi: 8 Kasım 2002).

le) Yaşar Grubu⁵⁵ öne çıktı. Diğer taraftan, Toprak ve Zeytinoglu grupları UDY'ler için bazı ön girişimlerde bulunmalarına rağmen esas olarak ihracat odaklıydılar.⁵⁶

Ancak yabancı ortaklıklarla hareket etmeyi tercih eden Çukurova ve Yaşar gruplarının⁵⁷ aksine, Toprak ve Zeytinoglu grupları yurtiçinde tek başlarına büyümeyi seçtiler. Bu nedenle, yatırım finansman maliyetlerini düşürmek için küre-

55 40'ın üzerinde ülkeyle ticaret anlaşmaları bulunan Yaşar Grubu, şimdi özellikle AB, Doğu Avrupa, Ortadoğu, Rusya Federasyonu ve Türki cumhuriyetlerde yaptığı üretim yatırımları yoluyla daha fazla uluslararası büyüme elde etme arayışındadır. Örneğin grup, AB'nin Türkiye'den hayvan ürünleri ihracatına getirdiği kısıtlamaları, üye ülkelerde, özellikle de Almanya'da üretim yaparak ve Romanya'da bir pazarlama şirketi kurarak aşmıştır ("Yaşar Holding Go to Public", *Turkish Daily News*, 9 Haziran 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/06_09_99). Grup, Romanya'daki boya üretimi yatırımlarının yanı sıra Mısır'da yerel sermayeyle et ve süt ürünleri üretimi için bir ortaklık kurmayı ve daha sonra bu malları Ortadoğu ve Afrika ülkelerine ihraç etmeyi planlamaktadır (Poyraz 2001, s. 40).

Uluslararası üretime yönelim, ekonomik krizin yaralarını sarmak için grubun uygulamaya koyduğu son yeniden yapılanmanın bir parçasıydı. Bu nedenle, Yaşar Grubu 2000'lerde toplam gelirinin yüzde 25'ini uluslararası ticaret ve doğrudan yatırımlarla elde etmeyi planlamıştı (bkz. Devrim Dördüncü, "Yaşar Holding Yatırım Atağında", *Dünya*, 18 Mayıs 1998). Grup, aynı zamanda uluslararası genişlemesini kolaylaştırmak için önde gelen iki şirketinden Pınar ve DYO'ya yabancı ortaklar buldu (bkz. "Yaşar Grubu Evlilik Arifesinde", *Finansal Forum*, 6 Şubat 2003). Yaşar Grubu'na ait Pınar Gıda Grubu sektöründe liderdir ve nihai hedefi bir dünya markası olmaktadır.

56 Zeytinoglu Grubu 1991'de Tunus'ta Tunus Türk Konteyner Sanayi ve Sınai A.Ş. şirketini kurdu (bkz. Berna Beyhan ve Burak Toğrul, "Tarımsal Üretimden Sanayiye 70 Yıllık Uzun bir Yürüyüş", *Finansal Forum*, 30 Şubat 1997). Diğer taraftan, Toprak Grubu 1998'de İngiltere'de bir seramik fabrikası kurmayı planlıyordu (bkz. Mine Şenocaklı, "Toprak ile Beko İngilizler'i Şaşırttı", *Sabah*, 30 Temmuz 1998).

57 Örneğin Çukurova Grubu IIS'den beri uluslararası şirketlerle ortaklıklar kuruyordu. Benzer şekilde, Yaşar Grubu finans ve sanayide yabancı sermayeyle işbirliği yapıyordu. Grup örneğin, 1963'te Danimarkalı boya üreticisi Sadolin'le DYO'da yabancı sermayeli üretimi başlattı ("Ortak Yaşama Katkı-İlkler", http://web.yasar.com.tr/ortak_yasama_katki/ilkler.jsp, Erişim tarihi: 7 Haziran 2004). Ayrıca Tuborg'un bira üretimi faaliyetleri 1969'da Danimarkalı Carlsberg ve Yaşar Grubu arasındaki ortaklıkla başladı. 1987'de Yaşar Grubu çoğunluk hisselerini ele geçirdi. Yaşar Grubu'nun grup içinde uzmanlaşma amacıyla yapılan son dönem yeniden yapılanması sırasında, Yaşar Grubu'nun Tuborg'daki tüm hisselerini Carlsberg ele geçirdi ("Turkish Beverages Sector", http://www.isikun.edu.tr/isam/diger_doc/beverages_sector.html, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004); Fırat (2004).

sel sermayeden destek almadılar. Bunun yerine, büyümele-
rini bankalarının fonlarına dayandırmaya ihtiyaç duydu-
lar. Fakat pek çok dinamik birikimcinin aksine, “yasal” artı-de-
ğer üreten/ihracatçı sanayi faaliyetlerini bağlı kredilere aşırı
derecede dayandırdıkları, küresel birikime UDY yoluyla
genişlemediler. Burada önemli olan nokta şuydu ki, bu hol-
dingler üretim faaliyetlerini uluslararasılaştırmının yanı sıra
uluslararası bankacılık ve ticaret faaliyetlerini geliştirme ihti-
yacı içindeydiler. Ne var ki, özellikle uluslararası genişleme-
lerini ya da bazı işlerdeki hisse satışlarını kolaylaştırarak ikti-
sadi krizlerin olumsuz etkilerini hafifletebilecek olan yabancı
sermayeyle işbirliğinden yararlanma fırsatından yoksundular.
Ortak girişimler geliştiremiyorlardı, çünkü ulus-ötesi şirket-
lerin ilgisini çekmeyen sektörlerdeydiler ya da kurumsal yön-
etim uygulamaları, herhangi bir nedenden ötürü ortak yöne-
time uygun değildi.

Dinamik birikimcilerle ortak özelliklere rağmen, yine de, ge-
nel olarak eski ilkel birikimciler kendilerini rekabetçi bir şekil-
de yeniden yapılandıramadılar ve faaliyetlerinde aşırı çeşitlili-
ğe gitmiş olmanın ve odak yoksunluğunun sıkıntısını çektiler.
Sekizinci Bölüm’de tartışılacağı gibi, dinamik birikimciler de-
ğişen koşullara uyum sağlamakta başarılı oldular. Faaliyet gös-
terdikleri sektörleri değiştirdiler ve daha yüksek kârlılık için
genel stratejilerini gözden geçirdiler (maliyetleri düşürmek, ya-
bancı ortaklıklar ve birleşmeler gibi). Ancak örneğin, stratejik
telekomünikasyon sektöründe lider olmasına rağmen, Çukuro-
va Grubu’nun rasyonel bir çeşitlenmesi bulunmuyordu ve ge-
niş faaliyet yelpazesini tahsili gecikmiş grup kredileriyle finan-
se etmeye devam etti.⁵⁸ Bu nedenle, Çukurova Grubu en bü-
yük holdinglerden biri olmasına ve diğer bankası YKB’de⁵⁹ da-
ha ihtiyatlı bir politika izlemesine rağmen, sonunda finans aya-
ğında başarısız oldu. Pamukbank’ı kullanım şekliyle ilkel biri-

58 Bkz. *Capital* (2002b).

59 Ancak Çukurova Grubu şirketlerinin de YKB’ye kredi borçları olduğu belirtil-
melidir. Bu borçlar BDDK ve grup arasında varılan anlaşmanın bir parçası ola-
rak “İstanbul Yaklaşımı” olarak adlandırılan kurumsal borç yeniden yapılan-
dırması uyarınca yeniden yapılandırılmıştır.

kimcilerle aynı kategoriye düştü. Pamukbank'a el konulmasıyla ilgili geniş tartışmalar yüzünden, BDDK (2002c) ilk defa ayrıntılı bir rapor yayımlayarak bir bankaya el konulmasının nedenlerini açıkladı. Rapordan yapılan aşağıdaki alıntı pek çok ilkel birikimciyle Çukurova Grubu arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır:⁶⁰

Yüksek grup riski ve kur riski taşıyan Bankanın, aktif kalitesi düşük, özkaynakları ve likiditesi yetersiz ve dolayısıyla mali bünyesi bozuktur. Grup, Banka kaynaklarını Bankanın emin şekilde çalışmasını tehlikeye düşürecek biçimde kendi lehine kullanmıştır (BDDK 2002c, s. 9).

Bankanın en önemli sorunu, grup firmalarına kullandırılan ve tahsil edilemeyen kredilerdi. BDDK, bu grup kredilerinin çoğunluğunun (yüzde 82) sanayi ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren Çukurova Grubu şirketlerine verildiğine işaret etmiştir (BDDK 2002c, s. 4, 6).

Böylece eski ilkel birikimciler dinamik birikimcilerin pek çok özelliğine sahip olmakla birlikte 1990'larda dinamik birikimciler olarak ortaya çıkamadılar. Çünkü dinamik birikimci olma kapasitelerine karşın iyi yönetilemediler.⁶¹ Yöneticileri finans korumacılığından sağlanan kolay gelirlerin peşine

60 Çukurova Grubu, 1996'da Nergis Grubu'na satmadan önce Interbank'ı da grubun büyümesini desteklemek için kullanmıştı. Interbank'ın 1998'deki tasfiyesinden sonra TMSF, Çukurova Grubu'nun hâlâ Interbank'a borçlu olduğunu ortaya çıkardı (bkz. Arslan 2001). 1994 ve 1995'teki müfettiş raporlarına göre bu bankanın tahsili gecikmiş alacaklarının yarısından fazlası Çukurova Grubu şirketlerine aitti (<http://www.netbul.com/superstar/ozeldosyalar/ekonomi/ici-bosaltilanbankalar/kredi.asp>, Erişim tarihi: 13 Aralık 2002).

61 Örneğın bankalarının bağılı şirketlerinin (Es Factoring, Es Leasing, Es Yatırım, Avusturya'daki Esbank Aktiengesellschaft) tasfiyesine ilave olarak Zeytinoglu Grubu dört sınai şirketini de kaybetti (Eşcim Eskişehir Çimento, Esen Eskişehir Makine ve Tesis İmalatı, Eşyem Eskişehir Yem Sanayi, Jamak Jant ve Makine İmalatı). Bankaya el konulmasının ardından, grup sahibi Halit Cingillioglu, o dönemde Hazine tarafından tavsiye edildiğı gibi, 1994 finansal krizinin olumsuz etkilerinin üstesinden gelebilmek için bu sınai şirketleri Esbank'ın hissedarı yaptığını savundu. Ayrıca ilk 25 şirketten geriye kalan 16 şirketin 8'inin de son krizde kapatılması gerekti (bkz. Şentürk 2001, s. 52-53). Bütün bunlar Zeytinoglu Grubu'nun önemli bir güç kaybına uğramasına yol açtı.

düştü ve kendi dinamik rekabetçiliklerini geliştirmeyi başaramadılar.⁶²

Yüksek performanslı ilkel birikimciler: Çizgiyi çekmek

Bazı eski ilkel birikimcilerle, başarılı dinamik birikimciler arasında derin bir uçurum olduğunu ileri süremeyiz. Hangi profillerin ayakta kalmayı ve hangilerinin de el konulmayı hak ettiğini belirlemek üzere çekilecek her çizgi, bir ölçüde keyfi olmak durumundadır.

Bazı bankalara el koyulması karşısında ilkel birikimciler, BDDK'yi, bankalarının el konulmak yerine iyileştirilebileceği/kurtarılabilirliğini gerekçe göstererek eleştirdiler. Oysa devlet (ve IMF) bankacılıkta yeterli yoğunlaşmayı temin etmek amacıyla iyileştirme yerine el koymaya yöneldi.

Bunun nedenleri ortadaydı. Birincisi, bankacılık sektöründe ölçeğe duyulan ihtiyaç sadece belirli sayıda birikimcinin bankasının varlığını sürdürmesine olanak tanıyordu. İkincisi, ayakta kalacak bankaların seçimi, bu bankaların küresel bütünleşmeyi gerçekleştirebilmelerine olanak sağladı.

Peki hangi bankalar hayatta kalacaktı? Hangi yatırımların uzun dönem artı-değeri garanti edebileceği peşin olarak kesin bir şekilde bilinemezdi ve el konulan pek çok banka yaşayabilir olmadıkları yönündeki hükmü protesto etti. Örneğin kar-

62 Mesela Toprak Grubu, genel olarak Türk holdinglerinin daha az kâr getirmesi nedeniyle yatırım yapmaktan kaçındıkları Doğu Anadolu'ya "bölgenin kalkınmasına hizmet etmek için" yaptığı yatırımlarla göze çarparıyordu. Devlet yatırım planından beklenen finansman gerçekleşmediği için Toprak Grubu bu yatırımları kendi bankasının fonlarıyla finanse ediyordu. Toprak Grubu 1990'larda en büyük yatırımları yapan holdinglerden birisi haline geldi. "Yatırıma doymayan" (Işınbark Küçükyıldırım 2001, s. 27) birisi olarak tanınan Halis Toprak, yeterli fizibilite incelemeleri yapılmadan yeni yatırım kararları almak istediğinde, holding şirketlerinin profesyonel yöneticileriyle anlaşmazlığa düşüyordu. Bu irrasyonel yatırım politikası Toprakbank'ın ekonomik kriz sırasında karşılaştığı güçlüklerde bir etkendi. Ayrıca grup şirketleri yüksek sermaye ihtiyaçları için banka kaynaklarını aşırı derecede kullanmaya başladıklarında bu strateji Toprakbank'ın borçlarını ödeyemez hale gelmesine katkıda bulundu.

maşık bir paravan şirketler ve kıyı-ötesi banka ağı vasıtasıyla Yurtbank'ın içini boşaltmakla suçlanan Balkaner Grubu'nun sahibi Ali Balkaner şunları söylüyordu:

Vadesi geldiğinde 60 milyon doları bulacak off shore hesabının büyük bölümü gayrimenkul yapımında kullanılmış olup, hem bankaya hem de ulusal ekonomiye artı-değer katmıştır. Para batmamıştır. Kaçmamıştır.⁶³

Balkaner savunmasına şöyle devam etti:

Grup şirketlerimin banka kredileri kullandıkları doğrudur, ama banka kredilerinin dağıtımı yasaldı. Banka kredileriyle toplu konutların yapılmasıyla ülke ekonomisine katkı sağlandı. Mevcut ekonomik kriz ve Marmara depremi bizi etkiledi. Kredileri ödeyemedik, çünkü emlakları satamadık. Sorunumuz likidite kıtlığından kaynaklandı.⁶⁴

Benzer şekilde Bank Ekspres'in sahibi Korkmaz Yiğit şu açıklamayı yapıyordu:

İddianamede 128 milyon doların nasıl kullanıldığının belirsiz olduğu söylendi. Bu parayı yatırımlar için kullandık. Bu paranın nereye gittiğini belgelerle gösterdim. Parayı boşa harcadık. Banka murakıplarının raporlarını suçlamalara kanıt olarak gösterdiler. O raporlar doğruyu yansıtmıyor.⁶⁵

Bu holdinglerin yatırımlarının devletin (ve IMF'nin) desteklemek istediği türden yatırımlar olmadığı ortaya çıkacaktı: Bunlar, Türk devleti ve IMF'nin kafasındaki küresel ölçekte rekabetçi şirket modeline uymuyorlardı. Gayrimenkule yatırım kârlı olabilirdi ama görece artı-değer üretmiyordu ve görece artı-

63 "Insolvent Yurtbank's ex-boss assures depositors", *Turkish Daily News*, 11 Ocak 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/01_11_00/econ.htm

64 "Balkaner defends himself with tears", *Turkish Daily News*, 20 Mart 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/03_20_01/dom.htm

65 "Yiğit and other suspects in Bank Ekspres trial released", *Turkish Daily News*, 12 May 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_05_01/dom.htm

değer (teknolojiye dayalı emek verimliliği) devlet ve (özellikle de) IMF'nin küresel yaşayabilirlik için modeliydi.

Temmuz 2001'de el konulan 5 banka (Bayındırbank, EGS Bank, Kentbank, Tarihbank ve Sitebank) için de aynı ölçütün uygulandığı gözlemleniyordu. O dönemde, BDDK bankalara mali yapılarını güçlendirebilmeleri için daha fazla zaman verme eğilimindeyken, IMF'nin bankalara hemen el konulmasını istemesi, bazı banka sahipleri, devlet ve IMF arasında tansiyonun yükselmesine neden oldu.⁶⁶

Bu bankalara, IMF'nin Türkiye'ye 4 milyar dolarlık standby kredisini onaylamasının beklendiği ana sadece saatler kala el konulması, IMF'nin banka reformu üzerinde büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Bu bağlamda, Demirbank'a tartışmalı bir şekilde el konulmasından sonra banka sahibi Cingilloğlu, devleti ve IMF'yi Demirbank'ın batmasına neden olan likidite darlığını yaratmakla suçlamıştır. Cingilloğlu, daha fazla likidite temini bir dizi bankanın ayakta kalmasını sağlayacak olmasına rağmen, Kasım 2000 krizi sırasında Merkez Bankası'nın istikrar programının katı uygulamasına devam ettiğini ileri sürdü. Kendi sözleriyle, "Merkez Bankası isterse bugün İş Bankası, Akbank gibi bütün büyük bankaları batırabilir. Oysa Merkez Bankası'nın görevi piyasayı düzenlemek olmalı, kâr etmek değil."⁶⁸ Cingilloğlu Grubu, Demirbank'ın geniş hazine bonosu portföyüyle istikrar programının en büyük destekleyicilerinden biri olduğunu ileri sürse de, bu desteğin bedelini ödedi. Fakat buna karşılık BDDK, büyük risklerin sorumluluğunun Demirbank yönetimine ait olduğunu belirtti.

66 Bkz. "Ex-owners of EGS Bank say bailout unfounded", *Turkish Daily News*, 3 Ağustos 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_03_01/econ.htm#e1

67 "Government takes over five troubled banks", *Turkish Daily News*, 23 Aralık 1999, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_23_99/dom.htm

BDDK (2001d, s. 2) bu bankalara el konulma nedenini bunların 2001 sonu itibarıyla sermaye artırım planlarında SYR'lerini yüzde 8'e yükseltmelerinin "ya kabul edilemez görülmesi ya da bankaların planlarına uyamamaları" olarak açıkladı.

68 "Cingilloğlu Merkez Bankası'nı Suçladı", 7 Haziran 2003, <http://www.ntvms-nbc.com/news/21988.asp?m=-16j>

O halde, Türkiye ekonomisinin küresel bütünleşme için yeniden yapılandırılması, uluslararası finans dünyasına işbirliği için çekici görünecek finansal holdingler gerektiriyordu: Büyük ölçekli, yoğunlaşmış ve yüksek derecede göreceli artı-değer üreten sermayeler. Bu nedenle, devlet ve IMF için asıl soru ihtiyaç duyulan büyük ölçekli sermayenin nasıl yaratılacağıydı. Yaşamaları olası bazı dinamiklerin (eski ilkel birikimciler) tasfiyesi bu amaca katkı yaptı. Bu nedenle büyük Çukurova Grubu'na ait Pamukbank'a el konulması devlet için en zor olanıydı.⁶⁹ Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş'in aşağıdaki sözleri, dinamik birikimcilerin bankalarının küresel finans sermayesiyle işbirliğine girme ihtiyaçlarını iyi bir şekilde yansıtmaktadır:

“Holding bankacılığı bitiyorsa arkasından ne gelecek?” diye sordüğümüzde, daha büyük ölçekli daha farklı ortaklıkların olduğu bir dünyaya doğru gittiğimizi söyleyebiliriz. Aslında yabancılar Türkiye gerçeğinin bizden daha fazla farkındalar. Yabancıların muhabir ilişkileri dünyanın gelişmekte olan bütün ekonomilerini kapsıyor. İsrail'den ayda bir, Mısır'dan ayda iki telefon alıyorsa, Türkiye'den günde beş telefon ya da iş önerisi alıyorlar. Türkiye bugünkü sıkı bankacılık sistemi ile bunlara tabii ki cevap veremez. Bunları çok derinleştirip ölçekleri büyütmemiz gerekir. Peki bu nasıl sağlanır? Tabii ki gerçekten bankacılık hevesi ile işe giren hissedarların sermaye koymaları ile... sağlanır. Yürürlükteki program tutarsa, bundan sonraki kazançları eskisiyle kıyaslanamayacak kadar, hazine bonoları ile kıyaslanamayacak kadar büyük olacaktır. *Çünkü küresel sistemle entegre olmuş finansal kurumlarda belirli bir payınızın olması, size çok büyük gelirler getirecektir.* Dolayısıyla bu büyüme bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır (Activeline 2000a, s. 4-5. Vurguyu ben ekledim – y.n.).⁷⁰

69 Bkz. “BDDK Ends Çukurova Control on Two Banks”, *Turkish Daily News*, 20 Haziran 2002, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/06_20_02/econ.htm

70 İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince'nin Türk bankacılığının küresel finans piyasalarıyla olan sinerjisini artırması yönündeki beklenti konusunda yaptığı

Sonuç

İlkel birikimcilerin ortak özellikleri, *uzun vadede yaşayabilir bir birikim kalıplarının olmayışdır*. Bunun yerine, devlete bel bağlamaya devam ettiler (devlet kağıtlarından kârlar; özelleştirme; devletin geniş çaplı düzenlemesine konu sektörler; büyük miktarlara varan bağlı krediler) ve genel olarak düşük teknoloji sektörlerde, gelişmemiş bölgelerde büyüyebildiler. Bu birikimciler, rekabetçi, gelişmiş bir kapitalist yapıda yaşayamazlardı. Bu holdinglerden *Çukurova ve Toprak grupları* gibi bazıları, *daha geniş bir sınai faaliyet yelpazesine/sektörel dağılıma sahip olmalarına rağmen, bankalarını birikimlerini hızlandırmak için aşırı boyutlarda kullanma eğilimindeydiler.*⁷¹ (Küresel bütünleşmeyle birlikte gelen) yoğun rekabet ortamındaki bir iktisadi daralma döneminde, ilkel birikimciler birikim stratejilerini yeni koşullara uyarlayamadılar.

Ayrıca 1980'lerin ve 1990'ların yeni ilkel birikimcileri, daha eski ve büyük holdinglerle karşılaştırıldıklarında, *sınai temelleri ya yoktu ya da zayıftı ve sınırlı bir birikim düzeyine sahiptiler*. Bu nedenle, *sermaye yetersizlikleri bu holdinglerin büyümelerini engelleyen daha kronik bir sorun* durumundaydı ve bu holdinglerin banka kaynaklarını hortumlamalarında daha etkili bir neden olarak ortaya çıkıyordu. Üstelik hızlı bir büyüme yakalayabilmek için birikimlerini daha istikrarsız/marjinal nitelikte faaliyetlerden sağlıyorlardı. Bu durum onları, bu sektörlerdeki

❖ açıklama için bkz. "Bankacılığın geleceği çok parlak", 26 Ekim 2001, <http://www.ntvmsnbc.com/news/115357.asp>

71 Toprak Grubu'nun olası bir konsolidasyona karşı Toprakbank'ta temkinli bir strateji izlediği ve banka kaynaklarını devlet tahvillerine yatırmadığı iddia edildi. Ayrıca banka kaynaklarını holding şirketleri için yasal sınırların altında kullanmıştı. Fakat grup finansal krizler sırasında bu kontrollü yönetimini kaybetti (bkz. Işınbark Küçükyıldırım 2001, s. 27). Sahibi Halis Toprak, kuruluşundan 1997'ye kadar grubun Toprakbank'tan kredi almadığını belirtirken, devlet söz verdiği yatırım teşviklerini zamanında ödemediği için grubun "zorunluluktan" banka kaynaklarının kullanımına başvurduğunu itiraf etti. Halis Toprak bu yüzden BDDK'nin bankaya el koymakla hata yapmadığını belirtirken, "yanlışlığı" devletin söz konusu teşvikleri zamanında ödememekle yaptığını söylüyordu (bkz. "Bir Daha Tokat Yersem Tesislerimi Kapatırım", Milliyet, 25 Mart 2002).

dalgalanmalar ve küresel/yerel ekonomideki daralmalar karşısında daha da kırılgan hale getiriyordu.

Sınai temelin varlığı ve sermaye darlığının boyutları ne olursa olsun, bu holdingler bankalarını kamu borcu finansmanından sağlanan kolay kârlara yönlendirip, bu kârları hızlı, fakat spekülâtif nitelikte bir birikim için kullandılar. Ancak banka reformu devlete borç verme olanaklarını daraltmaya başladığı zaman, bu bankalar gerekli yeniden yapılanmayı gerçekleştiremediler. Bu holdinglerin zayıf mali yapıları, finansal krizlerle daha da kötüleşti. IMF'nin belirttiği gibi:

2000 yılı sonunda dört büyük bankanın ortalama risk ağırlıklı sermaye yeterlilik rasyosu yüzde 23 oldu. Geriye kalan 23 ticari bankada bu oran yüzde 13'tü. Kriz sonrasında, sistemin yarısını temsil eden en büyük bankaların çoğunun ve bazı küçük bankaların mali durumları, kriz dönemlerindeki olağanüstü yüksek kazançlar nedeniyle güçlendi. Aynı zamanda, geriye kalan ticari bankalar yüksek faiz oranları ve liranın değer kaybetmesiyle büyük zararlara uğradı (IMF 2001a, s. 12).

Sonuç olarak IMF ve devlet, sahiplerine bankalarında sermaye artırımına gitmeleri için baskı yaparken,⁷² ilkel birikimciler bunun için gerekli kapasiteden yoksundular. İktisat Bankası, Bank Kapital ve EGS Bank örneklerinde olduğu gibi, bu holdinglerin bankalarını kurtarmak için yerli-yabancı bankalarla bazı başarısız ortaklık girişimleri oldu. Ancak birçoğu Bankalar Kanunu'nun 64. maddesi kapsamında Hazine'nin gözetimi altında olan bu zayıf bankalar, banka reformu sırasında elenmekten kurtulamadı.

Koç Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç'un sözleriyle özetlemek gerekirse:⁷³

2001'in güçlükleri tabiri caizse güverteyi temizledi. Yaşayabilir işler yapan güçlü şirketler fırtınayı atlattı ve daha da güçlendi-

72 Bkz. IMF (2001a, s. 11-12); IMF (2001b, s. 19), IMF (2001c, s. 21).

73 "Başkan'ın Mesajı", http://www.koc.com.tr/english/kurumsal/baskanin_msg.asp, Erişim tarihi: 8 Kasım 2002.

ler; politik etki ve lütufla çok hızlı bir şekilde büyüyen şirketler sert piyasa koşulları ve ayrıca mevcut hükümet politikalarının değişmesiyle silindiler. Bunu Türkiye’de iş yapma kültürüyle ilgili önemli ve umut verici bir değişim olarak görüyoruz. Şirketlerin ürün ve hizmetlerine değer katmadan uzun vadede para kazanamayacakları artık herkes için aşikardır.

Bütün sermayeler döngüsel daralmadan etkilendiğine göre, dinamik ve ilkel birikimcileri ayıran çizgi nerede çizilmişti? Görünüşe göre, bu çizgi dinamik ve küresel olarak bütünleşmiş bir finans sektörü oluşturmak için gereksinim duyulan banka sayısı tarafından belirlenmiştir. Bu noktada devleti yönlendirmekte, IMF’nin varlığı kritik bir önem kazanıyordu. Sadece belirli sayıda banka kârlı olarak var olmaya devam edebileceğinden IMF, devleti ayakta kalma potansiyeline sahip bazı sermayeleri tasfiyeye yönlendirdi. Ayrıca küresel finans sermayesiyle işbirliği sınırlı sayıda, fakat daha büyük ölçekli Türk banka oyuncularını gerektiriyordu.

Dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki bu çizgi devletçe değil, sadece IMF tarafından çizilebilirdi. Çünkü devlet bazı ilkel birikimcilerle, böyle bir kararı kendi başına alamayacak kadar yakın ilişki içindeydi. Bazı eski ilkel birikimciler ayakta kalabiliyorlardı ama bunu başaramadılar. Bu noktada gayet siyasi bir karar etkili oldu. Daha az dinamik, fakat yaşama potansiyeline sahip şirketler IMF kararıyla elendi.

Bu, IMF olmadan bankacılıktaki yeniden yapılanmanın gerçekleşemeyeceği anlamına gelmektedir. Devlet, Türkiye’nin bu en büyük ve tanınmış şirketlerini kolayca tasfiyeye itemezdi. Ancak IMF tarafından da belirtildiği gibi, sermayenin uzun dönem çıkarları sermaye birikiminde yeni bir yönelim gerektiriyordu. IMF sınai birikimde ilkel birikim ve mutlak artı-değer üretiminden, göreceli artı-değer üretimine doğru bir geçişi talep ediyordu.

DİNAMİK BİRİKİMCİLER**Giriş**

Finanstaki yeniden yapılanma, Türk finans sektörünün “küralsızlaştırılmış” piyasa güçlerine teslim olduğu bir süreci ifade etmiyordu. Hangi banka ve holdinglerin hayatta kalacağı ve hangilerinin tasfiye edileceğinin belirlendiği sistematik bir seçim süreciydi yaşanan.

Yedinci Bölüm’de, tasfiye edilen bankalara bu seçim sürecinin nasıl uygulandığını gördük. Uygulamalar genel olarak, tasfiye edilen bankaların holdinglerinin devlet sübvansiyonlarına bağımlı olduğunu ve bu holdinglerin sınai yatırım portföylerinde, kârlılığı düşük ücretlere (mutlak artı-değer) ya da spekülasyona dayalı sanayilerin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu holdingler, uzun dönemde ayakta kalamazlardı.

Ancak hangi sermayelerin yaşayabilir özellikte ve hangilerinin bu özellikten yoksun olduğunu önceden belirleyebilecek net bir sınır çizgisi çizmek mümkün değildi. “İlkel birikimciler” kategorisinin, içerdiği her bir banka ve holdingin değişen özellik ve yatırımlarıyla, oldukça genel bir kategori olduğuna değindik. Bu banka ve holdinglerin hepsini birden tek bir kategoriye dahil etmek mümkün değildir; fakat çoğunlukla, küre-

sel ölçekte görelî artı-değer üretimine yatkın olmadıkları gözlenmiştir. “Eski ilkel birikimciler” arasında, reform sürecinde elenmemek için gerekli niteliklere sahip olduklarını inandırıcı bir şekilde iddia edebilecek bazı holdingler vardı, fakat tasfiye edildiler. Aslında uzun dönemde ayakta kalabilecek olan ve olmayan holdingler arasında çok fazla belirgin ve kategorik bir farklılık yoktu.

Devlet için bu çizgiyi çekmek hem zordu hem de bir ölçüde keyfî olmak durumundaydı. Devletin her zaman tam isabetle hareket ettiği ve çizgiyi tam olarak “doğru” noktadan çektiği iddia edilmemelidir. Devletin böyle ayrıcalıklı bir konumu bulunmadığı gibi, böyle doğru bir nokta da yoktur.

Fakat Yedinci Bölüm’de de belirtildiği gibi, Türk devleti, IMF’nin de etkisi altında göreceli olarak az sayıda bankanın ayakta kalmasını istiyordu. Eğer Türk bankacılığı küresel olarak bütünleşmiş finansın “büyük ligine” girecekse, o ligde sadece profilleri ve aktifleriyle büyük bir avuç bankaya yer vardı. Bu bankalar, mevcut büyük bankalar ve büyük sanayi sermayesi için çekici ortaklar olmalıydılar.

O halde, ayakta kalan bankalar tasfiye edilenlerden sadece yaşayabilirlikleriyle değil (çünkü bu özelliğe bazı ilkel birikimciler de açık bir şekilde sahipti), uluslararası banka ve sanayilerin büyük ligiyle rekabet edebilme kabiliyetleriyle de ayırt edilmişlerdi. Dolayısıyla bu holdingler, dünyanın önde gelen banka ve sınai şirketlerine benzer büyüme özellikleri ve kalıplarına sahip olduklarından, bu çalışmada dinamik birikimciler olarak adlandırılmışlardır.

Bu bölümde, dinamik birikimcilerin ayırt edici özellikleri tartışılıp, devlet ve IMF’nin Türk bankacılığının geleceği olarak neden bu holdingleri tercih ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Genel olarak, dinamik birikimcilere dair iki özellik göze çarpmaktadır. Birincisi, bu holdinglerin bankacılık faaliyetlerinden kârlılıkları, finans korumacılığı dönemi boyunca sağlanan devlet sübvansiyonlarına koşullanmış değildi. Elbette kârları sübvansiyonlarla destekleniyordu. Fakat sübvansiyonların azalması bu bankaları krize sürükledi. İkinci ve bunun-

la bağlantılı olarak, sanayide finans korumacılığına bağımlı olmayan, rekabetçi bir birikim temelini sistematik olarak geliştirdiler. Bu holdingler, özellikle yüksek katma-değer (ve yüksek göreceli artı-değer) sağlanan bölge ve sanayilere doğru uluslararası yatırımlar yoluyla genişlediler. Sonuç olarak bu holdingler, avantajlı yerel birikim koşullarına ve dolayısıyla nihayetinde devlet korumacılığına bağımlı bir sermaye fraksiyonu olmaktan ziyade, küresel genişleme ve kârlılık peşinde koşan küresel sermayenin bir parçası haline geldiler.

Bu tarz bir yeniden yapılanmada en çok öne çıkanlar kuşkusuz eski/köklü bazı holdinglerdi. Fakat 1980'lerin yükselen bazı sermaye grupları da bu fraksiyona girmektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin finans sektörünün küresel birikimle artan bütünleşmesinde her birinin oynadığı özgün rolü gösterir şekilde, dinamik birikimciler arasında üç farklı birikim biçimi saptanmaktadır.

Dinamik birikimcilerin birinci alt grubu

Dinamik birikimcilerin birinci alt grubu, tarihleri Türkiye'nin 1920'lerdeki kuruluşuna kadar uzanan, sanayide uzun soluklu temelleri olan, ülkenin en büyük/en eski holdingleridir. Bu büyük holdingler, ithal ikameci dönemde sanayide genişleyip, ticari sermayeden sanayi sermayesine dönüştüler. 1940'lardan itibaren bankacılığa da sızarak,¹ bugün ülkenin en büyük bankalarına sahip duruma geldiler.²

1 1920'lerde kurulan İş Bankası bu duruma bir istisnadır.

2 Koç Grubu'nun özelliği, Garanti Bankası'ndaki hisselerini 1980'lerin başlarında Doğu Grubu'na sattıktan sonra, Koç Amerikan Bankası'yla (1986) bankacılıkta küçük bir paya sahip olmasıydı (Bkz. Dördüncü Bölüm). Grup 1994'te finans sektöründe genişleme kararı aldı ve deniz aşırı bankalar (Koçbank Netherland-1996, Koçbank Azerbaycan-2000), leasing, sigortacılık, faktoring ve tüketici finansmanı şirketleri kurdu (bkz. Erus 1999, s. 42). Koç Grubu küresel ve iç finans piyasalarında büyümeye devam etmektedir. On Birinci Bölüm'de değinileceği gibi grup, banka reformu sırasında Koçbank'ın İtalyan Unicredito ile birleşmesiyle ve daha sonra da önceleri Çukurova Grubu'na ait olan YKB'yi satın alarak Türk bankacılığının en büyük oyuncularından birisi haline gelmiş bulunmaktadır.

Fakat bu holdingleri ayırt eden, ölçekten daha öte bir özelliktir. Zira görece büyük diğer bazı bankalar yeniden yapılanma sırasında tasfiye edilmiştir. Bu bankalar hem bankacılık faaliyetlerinde³ hem de sanayi holdinglerinde uluslararasılaşmışlardır: Bu holdingler uluslararasılaşmış bir sermaye döngüsünde birikim yapmaktadırlar.

Genel olarak bu holdingler, 1980 sonrası dönemde ihracat yoluyla uluslararasılaşmaya başladılar ve 1990'larda ortak girişimle veya tek başlarına uluslararası üretken yatırımlara yöneldiler. Bu temelde, daha Türk devleti/IMF, bankacılığı yeniden yapılandırmaya başlamadan önce, söz konusu dönüşümü gerçekleştirdiler ve finans korumacılığının sona ermeye başlamasından fazla etkilenmediler.

Fakat buradaki hassas konu sadece uluslararası genişleme olmayıp (bazı ilkel birikimcilerin de uluslararası ölçekte genişleme yönünde faaliyetleri vardı), bu holdinglerin nasıl ve nerede genişledikleridir. Özellikle dinamik birikimciler arasında yurtiçi ve yurtdışı genişlemelerinde yabancı ortaklık kurma eğilimi vardır. Yabancı ortaklıklar; teknoloji ve finansmana erişim, riske karşı korunma, daha fazla genişleme olanakları gibi örtük yararlar sağlamaktadır. Fakat Türkiye'deki yeniden yapılanma bağlamında, bu ortaklıklar özellikle iki anahtar fayda sağlayarak hızlı genişlemeye olanak verdi: Maliyet paylaşımı ve daha da önemli olmak üzere teknoloji bilgisi.

Koçbank'ın sahibi Koç Grubu, Akbank'ın sahibi Sabancı Grubu, İş Bankası'nın sahibi İş Bankası Grubu⁴ ve Garanti

3 Bu holdingler 1980'lerden beri, deniz aşırı bankaları aracılığıyla uluslararası finans piyasalarında varlık göstermektedirler. Bu süreçte özellikle Sabancı ve Doğu grupları öne çıkmaktadır (bkz. Yedinci Bölüm).

4 İş Bankası Grubu'nun ayırt edici özelliği, en başından beri banka merkezli bir holding olarak örgütlenmiş olmasıdır. Kuruluşunda devlet bankasına benzer bir misyona sahip olan İş Bankası (Atatürk bankanın hissedarıydı), yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomi programında görev aldı. İş Bankası'nın hissedarı olduğu şirketler, bankanın merkezinde bulunduğu, holdinge benzer bir yapı oluşturdular (bkz. Kocabaşoğlu vd., 2001, s. 609). Bu nedenle, İş Bankası bir aile holdingi bankası olarak kurulmayıp, bir kamu şirketi konumundadır (Kocabaşoğlu vd., 2001, s. 597, 610). 1980'lerden itibaren mülkiyeti, özel banka hissedarlığı yapısına doğru evrilmiştir. Mart 2004 itibarıyla bankanın hisse dağılımı şöyledir: İş Bankası Emekli Sandığı yüzde 43,42, CHP tarafından tem-

Bankası'nın sahibi Doğuş Grubu⁵ dinamik birikimcilerin bu birinci alt grubuna dahil edilebilir. Bu grubun yeniden yapılmasında iki özellik göze çarpmaktadır:

- Gelecek on yılda, kuralsızlaştırılmış piyasalarda rekabetçi olabileceklerini düşündükleri, yüksek verimlilik ve büyüme vaat eden sektörlerde yoğunlaşmakta ve bu ölçütü karşılayamayan yatırımlarından çekilmektedirler.

- Bu artan odaklanmaya koşut olarak, iç piyasaya bağımlılıklarını azaltıp, ana iş kollarında dış piyasalara doğru yönelmektedirler.

Bu holdinglerin belirli kilit sektörlerde odaklanmaları önemli bir gelişmedir. Köklü holdingler olarak benzer büyüme geçmişlerine sahiptirler. Kuruluşlarından itibaren sektörel dağılımlarını çeşitlendirmeye başladılar,⁶ fakat 1990'lardan itibaren bu dağılımları gözden geçirerek, tekstil gibi düşük verimli alanlardan yüksek verimliliğe ve ihracatta rekabet gücüne sahip dayanıklı tüketim malları gibi sektörlerde yöneldiler. "Küresel bir vizyona sahip ve Türkiye'nin ötesine genişlemeyi amaçlayan"⁷ Sabancı Grubu bu eğilimin tipik bir örneğiydi. Grup, düşük ücretlere dayalı mutlak artı-değer üretimi yerine, küresel piyasalar için yüksek teknoloji (görelî artı-değer) üretimine girmek için tekstilden çekilirken, bilişim teknolojilerinde büyü-

sil edilen Atatürk hisseleri yüzde 28,09, halka açıklık oranı yüzde 28,49. Mayıs 1998'de, Hazine'nin elindeki yüzde 12,3'lük İş Bankası hisseleri ulusal ve uluslararası yatırımcılara satılmıştır ("Bizi Tanıyın", <http://www.isbank.com.tr/bizitaninyin/ib-taniyin-ortaklik.html>, Erişim tarihi: 6 Haziran 2004).

- 5 1960'larda inşaat sektöründe faaliyete başlayan Doğuş Grubu'nun özelliği bugün esas olarak finans sektörü merkezli olması ve sanayi üretiminin grubun faaliyetleri arasında sadece küçük bir paya sahip olmasıdır: "...bizim başlıca sektörümüz finanstır. Finans Grubumuzun yüzde 62'sini kapsar. İkincisi yüzde 20 ile otomotivdir. Perakendecilik yüzde 12, inşaat yüzde 3'tür. Ve 'diğerleri' grubunda turizm ve gıda yer alır" (Ferit Şahenk'in basın toplantısından, 18 Ekim 2001, "Ferit Şahenk'in Basın Toplantısı Konuşma Tam Metni", <http://www.dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?Menu=71&NO=355&Sayfa=Haberler>, Erişim tarihi: 28 Kasım 2002).
- 6 Büyük Türk holdinglerinin çok çeşitli sektörlerde faaliyet göstermeleri uluslararası yatırım bankalarınca eleştirilmiştir. Örneğin Sabancı Grubu'yla ilgili bkz. Merrill Lynch analisti Thomas Chadwick'in açıklamaları (Karaağaçlı, 1999 içinde).
- 7 Sakıp Sabancı, Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı (Şengönül 2002).

meyi amaçladı.⁸ Benzer şekilde Koç Grubu da, sektörel dağılımını daraltarak, gelecek dönemde rekabetçi olabileceği telekomünikasyon gibi sektörlerle odaklanmayı tercih etti.⁹ Bu arada, ana üretici olmadığı ve büyüme potansiyeli bulunmayan sektörlerden de çekilmeyi planladı.¹⁰ Doğu Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Ferit Şahenk, “küreselleşmenin gerçeklerine göre bir yapısal değişimden” söz ederken bu gündemden bahsediyordu.¹¹ Şahenk, Doğu Grubu’nun, rekabet gücü olan bölgesel bir şirket haline gelmek için finans, otomotiv, gıda perakendeciliği, inşaat, turizm ve TV yayıncılığına odaklanırken, gıda üretimi,¹² internet servis sağlayıcılığı ve havayolu taşımacılığından çekildiğini açıkladı.

Bu holdinglerden en geniş sektörel dağılıma sahip İş Bankası Grubu ise 1990’ların ortalarında başlattığı iştirak satış sürecini banka reformu sırasında hızlandırdı. Grup içindeki kapsamlı yeniden yapılanma 2002’de başladı ve aşırı çeşitlenmeden kaynaklanan kırılganlığı azalttı.¹³ Bankanın finans dışı işti-

- 8 Bkz. Poyraz 2000c, s. 33-40. Sabancı Grubu ToyotaSA’daki hisselerini de satmıştı. Bu satış işlemi, grubun asıl ticari faaliyetlerine odaklanma politikası çerçevesinde attığı bir adımdı. 2000 yılında otomobil iç talebi beklentilerin çok altında gerçekleşince, Toyota Japonya Türkiye’deki üretim birimlerini Avrupa’ya ihraç üssü olarak yeniden yapılandırma ve böylece bunları Toyota’nın küresel zincirine dahil etme kararı aldı. Sabancı Grubu’nun güçlü bir iç satış ağı bulunduğu (Toyota’nın da benzer şekilde Avrupa’da), Toyota ve diğer ortak Mitsui, Sabancı Grubu’nun ortaklıktaki hisselerini satın alırken, Sabancı Grubu Toyota arabalarının Türk piyasasındaki satışı ve pazarlaması için kurulan başka bir ortak teşebbüste çoğunluk hisselerine sahip oldu (bkz. Tekinay 2004a, s. 88, 92; Fırat 2004).
- 9 Bkz. Abdurrahman Yıldırım, “Sanayicilik Artık Hamallık Oluyor”, *Sabah*, 25 Ocak 2000.
- 10 “Koç İki Misli Büyüyecek”, *Radikal*, 21 Ocak 2003.
- 11 Zeynep Tuğrul, “Keşke Türkiye’de Birçok Doğu Olsa”, *Sabah*, 14 Mayıs 2003.
- 12 Üç gıda şirketinin bazı hisseleri grup ortaklarına satıldı. Örneğin grup şirketi Filiz Makarna’nın bazı hisseleri 2003’te İtalyan ortak Barilla’ya satıldı (bkz. Ferit Şahenk’in açıklaması, “Ferit F. Şahenk: Bardağın dörtte üçünü dolu görüyoruz”, News from Doğu Holding, 10 Nisan 2003, <http://www.dogusholding.com.tr/default.asp?lang=tr>).
- 13 İş Bankası Grubu’nun bağlı şirketler politikasının detayları için bkz. Kocabaşoğlu vd. (2001, s. 602-607). Son satış sürecinde, yeni yasal sınırlara uyma kaygısı da İş Bankası Grubu’nun petrol dağıtım ve telekomünikasyon alanlarındaki yeni yatırımları için gerekçe olarak gösterilmiştir (bkz. s. 56, dipnot 12).

raklerindeki hisseleri satılıp, banka ve holding genelindeki yapılanma iç içe süreçler olarak sürdürüldü (Bu konuya On Birinci Bölüm'de ayrıca değinilecektir).

Bu holdinglerin Türkiye'deki yatırımlarında bazı yeni stratejik sektörlere doğru yöneldikleri de görülmektedir. Telekomünikasyondan enerjiye, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi önemli fırsatlar sunmaktadır. Dolayısıyla yüksek büyüme potansiyeline sahip söz konusu alanlar, bu holdinglerin gelecek planlarında öne çıkmaktadır. Enerji ve telekomünikasyonun ana faaliyetleri arasında olmasını planlayan Sabancı¹⁴ ve Koç¹⁵ grupları gibi İş Bankası Grubu da son dönemde bu sektörlerde büyük ölçekli yatırımlar yaptı.¹⁶ Bunun ötesinde, Seçkin'in (1999, s. 182) belirttiği gibi, Türk holdingleri daha yüksek rekabet ve pazar gücüne sahip olacakları perakendecilik, finans, medya (eğlence sektörü) ve internet hizmetleri gibi ticarete konu olmayan sektörlerle yöneldiler.¹⁷

14 Bkz. "Sabancı: Yeni Sektörlere Gireceğim", *Dünya*, 15 Ağustos 2000.

15 Ali Koç'un açıklaması için bkz. Poyraz ve Köfteoğlu (2002, s. 26); Yeşilöglü (2000). 1997'ye kadar telekomünikasyon sektörüyle ilgili bir stratejisi bulunmayan Koç Grubu, bu sektördeki büyümesini hızlandırmak için 1998'de dünya devi SBC ile bir ortaklık anlaşması yaptı. Koç Grubu, Türkiye pazarında ve Avrupa-Asya-Afrika üçgeninde ana oyuncu olmayı planlamaktadır (*İktisat Yatırım* 1999).

16 İş Bankası'nın Doğan Grubu'yla ortak girişimi, GSM 1800 ihalesini ve 2000'de petrol dağıtım şirketi Petrol Ofisi A.Ş. (POAŞ) özelleştirmesini kazandı (bkz. Yeşilöglü 2000b).

17 Perakendecilik örneğinde, yüksek büyüme potansiyeli, nakit avantajı ve aynı zamanda diğer sektörlerle oluşması beklenen sinerji tüm bu büyük holdingleri çekmiştir. Örneğin Doğu Grubu, süpermarket zincirlerini banka şubelerine alternatif bir dağıtım kanalı olarak kullanmayı amaçladığını açıklamıştır (Ferit Şahenk'in açıklaması için bkz. "Ferit Şahenk, Finansal Forum Gazetesi Raporajı (21 Mayıs 2002), <http://www.dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?menu=71&NO=400&sayfa=haberler>, Erişim tarihi: 28 Kasım 2002. Bu amaçla grup, Tekfen Grubu'ndan Macro süpermarket zincirini satın alarak kendisine ait Tansaş'la birleştirdi.

Koç Grubu, iç piyasada Türkiye'nin en büyük gıda ve temel tüketici maddeleri perakendecisi olan Migros mağazalar zinciriyle büyürken, yurtdışında da süpermarket zincirleri kurdu (örneğin Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Bulgaristan'da). Bunun yanında, grup yeni sinerjiler beklentisiyle gaz dağıtım şirketi Opet'in hisselerinin yüzde 50'sini ele geçirdi ("Rahmi M. Koç'tan Mesaj", http://www.koc.com.tr/english/kurumsal/baskanin_msg.asp, Erişim tarihi: 7 Mayıs 2003).

Bu alt fraksiyonun ikinci özelliği, iç pazara olan bağımlılığını azaltıp, giderek daha çok uluslararası piyasalara yönelmesidir. Bu amaçla, özellikle 1990'ların sonlarında ihracatlarını ve uluslararası üretimlerini artırdılar. Örneğin 1999'da Koç Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç, ihracatlarını ve uluslararası faaliyetlerini artırmak için muazzam çaba gösterdiklerini vurguladı:

Ciromuzun büyük bölümü hâlâ Türkiye piyasasına bağlı. Bütün yabancı şirketlerin Türkiye'ye geldiği serbest rekabet ortamında, iç piyasaya dayanarak büyünemeyeceğinin bilincindeyiz. 1999'da ihracatımızı yüzde 33 artırarak 1 milyar doların üzerine çıkarmayı hedefliyoruz.^{18, 19}

Koç Grubu'nun hedefi de aynı gündemi yansıtıyordu:

Günümüzde stratejik hedefimiz, Türkiye'de konuşlanmış uluslararası bir kuruluş ve bir dünya şirketi olmaktır. Bu hedefle, iç piyasadaki rekabet gücümüzü güçlendirmeyi ve bir

Ayrıca Sabancı Grubu perakendecilikte (gıda, hazır giyim ve elektronik-optik teknolojiler) CarrefourSA hipermarketleri gibi yabancı ortaklarla büyümektedir (Karaağaçlı 1999, s. 119-122). Sabancı Grubu, bu sektörün holding için önemini gösterir şekilde, 2002'de 350 milyon dolarlık toplam yatırım planının üçte birini perakendecilik grubuna ayırdı (Poyraz 2002a, s. 25). Mayıs 2005'te Gima ve Endi perakendecilik zincirlerinin Fiba Grubu'ndan satın alınmasıyla, Sabancı Grubu piyasa lideri konumuna geldi. Bu alanda Sabancı Grubu'nu Koç Grubu'nun Migros'u takip etmektedir.

- 18 Bkz. "Koç'ta Global Yönetim", *Sabah*, 27 Mart 1999. Bu tutumun bir sonucu olarak, örneğin Koç Grubu'nun dayanıklı tüketim malları faaliyeti iç piyasaya her zamankinden daha az bağımlı hale geldi: 2002'de toplam üretimin yüzde 80'ini ihraç etme hedefi belirlendi. Bkz. Rahmi Koç, http://www.koc.com.tr/english/kurumsal/baskanin_msg.asp, Erişim tarihi: 8 Kasım 2002.
- 19 Özellikle 1996'da Gümrük Birliği'ne girilmesiyle, Koç Grubu iki ana iş sahası olan ve verimlilik sorunu yaşadığı dayanıklı ev eşyası ve otomotivde yoğun rekabete maruz kaldı (senelerce gümrük engelleri altında korunan pek çok diğer şirket gibi). Bu sorunun üstesinden gelmek için bazı grup şirketleri birleştirildi (bkz. *Power* 1999b, s. 55). Koç Grubu, yoğunlaşan rekabetin yanı sıra, 1998'de grubun toplam cirosunun yüzde 80'ini oluşturan otomotiv ve beyaz eşyada son krizler sırasında yaşanan talep daralmasından da olumsuz etkilendi (Oğuz 1999, s. 34). Bu iki etken, grubu iç piyasada bu ticari faaliyetlere olan bağımlılığını azaltmaya yöneltti. Ayrıca (grubun ana pazarı olmaya devam eden) AB'ye bağımlılığını azaltmak için Koç Grubu yükselen piyasalarda, özellikle de Rusya, Fas, Cezayir, Polonya, Hindistan, Mısır, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan'da faaliyetlerini çeşitlendirmeye başladı (bkz. Faruk 1997, s. 36-37; "Koç'un Kriz Endişesi Yok", *Finansal Forum*, 14 Ekim 1998).

yeniden yapılanma ile uluslararası faaliyetlerimizi genişletmeyi amaçlıyoruz.²⁰

Bu gruptaki diğer şirketler de benzer bir stratejinin sinyallerini vermektedirler. Önemli bir nokta olarak, bu süreçte Türkiye dışındaki şirketlerle işbirliğini tercih etmektedirler. Bu yatırımların bir kısmı diğer ülkelerden büyük yerli şirketlerle yapılırken, asıl büyük uluslararası yatırımlar ulus-ötesi şirketlerle yapılmaktadır. Örneğin Sabancı Grubu önde gelen dünya şirketleriyle işbirliğini küresel genişlemede anahtar olarak kullanmaktadır.²¹ Aynı şekilde, Koç Grubu hem tek başına hem de ortağı ulus-ötesi şirketlerin küresel ağlarının bir parçası olarak uluslararası üretken yatırımlarını yoğunlaştırmıştır.²² Doğuş Grubu otomotivde Volkswagen'le, medyada NBC Grubu'yla (CNBC-e) ortaklıklar kurdu. Ayrıca grup geleneksel olarak yoğunlaştığı asıl işi olan inşaat²³ dışı açılmaya yöneldi ve birçok ülkede (örneğin Bulgaristan, Fas, Kazakistan ve Ukrayna) terchen yabancı sermayeyle ortak projeler aracılığıyla uluslararası genişlemesini sürdürmeyi hedefledi.

20 Rahmi Koç'un açıklaması için bkz. "Koç: Önce Güçlü Siyasi İdare", *Yeni Yüzyıl*, 1 Nisan 1998.

21 Örneğin 1999'da Sabancı Grubu Amerikan DuPont firmasıyla Avrupa'da polyester işi üzerine yüzde 50/50'lik bir ortak girişim firması olan DuPont-SA'yı kurdu. Başka bir örnek olarak, grup Güney Amerika lastik piyasasına hizmet etmek üzere, 1999'da DuPont'la yüzde 50/50'lik ortak girişimler olarak Dusa Arjantin ve Dusa Brezilya'yı kurdu. ("Sabancı Group in Brief", http://www.sabanci.com.tr/english/hakkinda_hakkinda.htm, Erişim tarihi: 11 Kasım 2002). Sonuç olarak Sabancı Grup'tan Ali Sabancı geline durumu şöyle özetliyordu: "Şu anda global olan naylon ve polyester işlerimizin toplam cirosu, grubumuzun toplam cirosunun herhalde dörtte biri kadardır. Bu ciroların hemen hemen yarısı Türkiye dışında üretilerek satılır." (Poyraz 2002a, s. 29).

22 Mesela grubun dayanıklı ev eşyası üreticisi Arçelik oradaki üretim tesisleriyle bir Avrupa firması haline geldi. Grup ayrıca ortakları Fiat ve Ford'la yaptığı anlaşmalardan sonra 1998'de otomotiv sektöründe büyük yatırımlar yaptı ve Kazakistan, Tunus ve Çin'in yanı sıra Orta Asya'nın otomotiv merkezi seçilen Özbekistan'da yeni üretim birimleri açtı ("Koç'ta Global Yönetim", *Sabah*, 27 Mart 1999).

23 Toplam grup cirosunda inşaatın payı son on yılda istikrarlı bir şekilde gerilemiştir. Doğuş İnşaat Yönetim Kurulu Başkanı Gönül Talu, inşaatteki bu gerilemeyi finans sektörünün yükselişine bağladı. Gönül, ayrıca, İnşaat Grubu'nun yurtdışına açılmamış olmasının son krizlerde daha fazla gerileme getirdiğine işaret etti (bkz. Fırat 2002a, s. 86).

Bu nedenle, önde gelen bu holdinglerin gelecek stratejileri, uluslararası genişleme ve bir ölçüde birbirleriyle rekabette keşşerek paralellik göstermektedir. *Bu keşşim, finans sektörünün bu stratejilerdeki yeni önemini yansıtır: Bankaların bağılı bulundukları holdinglerin genişlemelerini finanse etme konusundaki rolleri yeni yasal düzenlemelerle daha da kısıtlandıkça, bankacılık faaliyetlerinin sinerji potansiyeli öne çıkmıştır.*

Burada şunu belirtmek gerekir ki, bu dinamik birikimciler geçmişin iş kültürü ve korumacılığından belirgin bir kopuşu temsil etseler de,²⁴ Türkiye içinde ve dışındaki geniş faaliyet ağlarıyla Türkiye’de birikimin öncü gücü olmaya devam etmektedirler. Sonuçta, finans sektöründeki reform, *kuralsızlaştırma ve özelleştirme süreci, neoklasik bir ideal olan rekabetçi piyasa oluşumuna değil, sermayenin hegemonik kesiminin yeniden belirlenmesine yol açmıştır.* Bu nokta Barham ve Field (1997, s. 14) tarafından da doğrulanmaktadır:

Serbestleşmenin yaklaşık 20 senesi boyunca birçok yeni iş fırsatı yaratılmışken, isimleri neredeyse Türk iktisadi tarihiyle özdeşleşmiş güçlü holding şirketlerinin mevcut piyasalardaki kontrollerini gevşetmemeleri bir bakıma ironiktir. Bu holdingler ülkenin iş yapısının temel taşları olmaya devam etmektedirler. İdari ve mali güçleri, şaşırtıcı çeşitlilikteki piyasalarda çoğunlukla baskın varlıklarını sürdürürlerken, hayret verici bir hız ve dinamizmle evrilmelerine olanak vermiştir. Otomotiv gibi temel sanayiler güçlüklerle karşılaşabilirler ve yeni gruplar ortaya çıkıp acımasızca rekabet edebilir. Ancak bu işadamları etkileyici bir esneklik göstermiş ve yeni iş fırsatları keşfetme ve bunlar için gerekli para ve uluslararası desteği sağlama konusundaki kabiliyetlerini korumuşlardır. Doğu Avru-

24 Büyük holdingler, Türkiye’de iş kültürünün değişimini birçok şekilde yönlendirirken (yönetimin kurumsallaşması ve işletmelerin satışı gibi), aynı zamanda bu süreçte zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Örneğin bazı işletmeleri satmak istediklerinde yabancı sermaye yüksek riskli bir ülkede yatırım yapma konusunda çekingen davranırken, Türk kapitalistleri arasında da alıcı bulmakta zorlanmaktadırlar (Koç Holding Dış Ticaret Grubu Başkanı Hasan Bengü’nün açıklaması için bkz. Poyraz 2001b, s. 47). Fakat değişim yavaş bir şekilde ve tabii ki en büyük holdinglerin liderliğinde sürmektedir.

pa, Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'nın Türki cumhuriyetlerinde yeni pazarların açılması Türkiye'deki işadamları sınıfının hırslarını daha da alevlendirmiştir.

Dinamik birikimcilerin ikinci alt grubu

Yukarıda ele alınan en büyük holdinglerin yanı sıra, banka el koymaları sırasında ayakta kalan diğer bazı bankalar da büyük ve köklü holdinglere aitti: Örneğin Tekfenbank'ın sahibi Tekfen Grubu, Oyakbank'ın sahibi OYAK Grubu, Denizbank'ın sahibi Zorlu Grubu, Alternatifbank'ın sahibi Anadolu Endüstri Grubu, Türkiye Ekonomi Bankası'nın sahibi Çolakoglu Grubu, Anadolu Bankası'nın sahibi Başaran Grubu ve Tekstilbank'ın sahibi GSD Grubu.²⁵ Bu holdingler dinamik birikimcilerin ikinci alt fraksiyonunu oluştururlar. Bunların üç ayırt edici özelliği vardır:

- İlk olarak, birinci alt grup gibi, bu holdingler de artı-değer üretiminde sağlam bir sanayi temeline sahiptir. Bunlar da ithal ikameci birikim döneminde sanayide genişlediler, üretken ve ticari sermaye bütünleşmesini 1980 öncesinde tamamladılar.

Fakat bu ikinci alt grup diğer iki özelliğiyle en büyük holdinglerden ayrılmaktadır:

- İkinci özellikleri, bankacılığa daha 1980'ler ve 1990'larda girmiş olmalarıdır.²⁶ Bankacılığa geç girişleri dolayısıyla, esas

25 GSD Grubu 1980'lerin nispeten küçük yükselen holdinglerinden birisi olsa da hissedarlarının sanayi odaklılığı nedeniyle bu alt gruba dahil edilebilir. GSD Grubu'nun çekirdeği 96 giyim ve tekstil imalatçısının 1986'da kurduğu GSD Dış Ticaret Şirketi'ne dayanıyordu. Bu şirket, yüksek ihracat hacimlerine sahip şirketlere verilen kârlı teşviklerden faydalanan büyük ticaret şirketlerinin küçük ve orta ölçekli tekstil üreticileri üzerindeki kontrollerini kırmak için kurulmuştu. "Ülkenin zirvedeki ihrac firmalarından biri" haline gelen GSD Dış Ticaret Şirketi (*Euromoney* 1998b), 1990'larda leasing, faktoring, sigortacılık, aracılık, uluslararası yatırım şirketleri ve GSD Yatırım Bankası'nın kurulmasıyla finans sektöründe yayılınca, bir holding yapısına dönüştürüldü ("GSD in Brief", <http://www.gsdholding.com.tr/brief.htm>, Erişim tarihi: 6 Aralık 2002). Bu süreçte, GSD Grubu önce büyük bir tekstil imalatçısı ve ihracatçısı olan Akın Grubu'nun o dönemde sahibi olduğu Tekstilbank'ın hisselerinin yüzde 30'unu satın aldı ve 2002'de de Akın Grubu bankada gerekli sermaye artırımını gerçekleştiremeyince yüzde 74,9 ile ana hissedar haline geldi.

26 Çolakoglu Grubu, 1980'lerde banka sermayesini kendi döngülerine dahil etme yollarını ararken, yeni banka kuruluşlarına getirilen bazı kısıtlamalar al-

olarak Finans Kapital olmayıp, sürdürülebilir kârlılıkta sanayi şirketleridirler. Buna bağlı olarak, bu holdinglerin yeniden yapılanması daha eski holdinglerinkinden farklı bir seyir izledi.

• Üçüncü ve kritik olanı, bu holdinglerin birinci alt gruptaki eski holdinglerden daha küçük olmalarıdır. Bu daha küçük ölçekleriyle, UDY'lerinde daha az rekabetçi, daha küçük bölgelere yöneldiler (özellikle Doğu Avrupa ve Türkçe konuşulan kesimler başta olmak üzere eski Sovyetler Birliği'ne dahil ülkelere).

Böylece, dinamik birikimcilerin birinci alt grubu sermayenin küresel merkezlerinde sürekli bir Türk varlığını temsil ederken, bu alt grup küresel birikimin yeni yükselen bölgelerinde kalıcı bir mevcudiyet yakaladı.

Birinci özellik açısından, daha büyük ve eski dinamik birikimcilerden ölçek dışında fazla bir farkları yoktur. Onlar gibi, bu daha küçük ve yeni holdingler finans korumacılığına tamamen bağımlılıktan kaçındılar. Sektörün küçük ve orta ölçekli kesimini oluşturan bankaları, sağlam mali yapıları, likidite ve kredi riski açısından temkinli yaklaşımlarıyla ilkel birikimcilerden ayrıldılar. Örneğin TEB,²⁷ Tekstilbank²⁸ ve Tekfenbank²⁹ temkinli ve sağlam banka yönetimleriyle tanınırlar. Buna gö-

ünde, yerel bir bankayı TEB'e dönüştürerek bankacılığa girdi. Diğer taraftan, devletin ticari bankalardan ziyade yatırım bankalarını tercih etmesi dolayısıyla, Tekfen Grubu 1988'de bir yatırım bankacılığı lisansı elde etti. OYAK Grubu bankacılığa yabancı bir bankanın hisselerini satın alarak girdi ve daha sonra 1993'te de tüm hisseleri ele geçirdi. Öte yandan, 1990'lar banka sahibi olmak için yeni bir mekanizma sundu: Devlet bankalarının özelleştirilmesi. Zorlu ve Başaran grupları sırasıyla Denizbank ve Anadolu Bankası'nın özelleştirme ihalelerini kazanma başarısını gösterdiler. Holdinglerin 1980 sonrasında banka sektörüne sızmak için kullandığı çeşitli mekanizmalar konusunda bkz. Dördüncü Bölüm.

27 Şengönül (2001a; 2001 b), TEB'in açık pozisyonu olmadığına ve devlet tahvili piyasasında faal olmadığına işaret eder. Hazine bonosu ve repoya fazla açık olmaması bankanın son mali krizlerde yükselen faiz oranlarından zarar görmemesini sağladı. Ayrıca KOBİ'lere kredi vermeye yoğunlaşmadığı için bankanın aktif kalitesi yüksekti. Ayrıca bkz. Münir (1998).

28 Bkz. Levent (2002c).

29 Bkz. Demirci (2003); "Tekfenbank Targets 25 pct '98 Asset Rise", *Turkish Daily News*, 11 Haziran 1998, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/06_11_98/econ.htm

re, banka-holding ilişkileri bu alt grup içerisinde, korumacılığa bağımlı ilkel birikimcilerden en başından beri farklı olmuştur. Örneğin Denizbank Türkiye’de holding bankacılığının bugün ulaştığı yeni biçiminin ilk temsilcilerinden biridir.³⁰ Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş (bkz. *Activeline* 2000a), Zorlu Grubu’nun bankayı, kaynaklarını holding şirketlerine aktarmak için değil, bankacılık yapmak amacıyla satın aldığını vurguluyordu:

Bunun Türkiye’de emsalsiz olduğunu vurgulamak isterim. Baştan itibaren, hissedarlarımız her yılın kârının üstüne bir de ödenmiş sermayeyi artırarak güçlü sermaye tabanını korumayı kendilerine görev edindiler. Sonuçta, zorunlu oran yüzde 8 iken, Denizbank’ın sermaye yeterlilik rasyosu 1997-2001 döneminde ortalama yüzde 20’nin üzerinde gerçekleşmiştir.³¹

Bu bankalar da kamu borcu finansmanına katıldılar. Ancak finansal krizler sırasında ilkel birikimcilerin taşıdıkları büyük risk onları zayıflatıp sonunda bankacılıktan dışlanmalarına katkıda bulunurken, bu bankaların daha dikkatli yaklaşımları ve buna eşlik eden yüksek nakit varlıkları, bu gruptaki dinamik birikimcilerin ayakta kalmasına olanak sağladı.³² Böylece sermaye kıtlığı çeken veya borç içinde yüzen ilkel birikimcilerin aksine, dinamik birikimcilerin bu ikinci alt grubunun sa-

30 Diğer özelleştirilen bankalardaki zimmete geçirme örneklerine (Sümerbank ve Etibank) karşılık, Denizbank ve Anadolu Bankası 1997’deki devirlerinden itibaren dezenflasyon dönemine hazırlanmak için ihtiyatlı bir bankacılık stratejisi izlemişlerdir.

31 <http://www.denizbank.com.tr/english/index.htm>, Erişim tarihi: 15 Kasım 2002.

32 Oyakbank Genel Müdürü Mark Foley, 1990’lardaki kamu borçlanma politikasının özellikle küçük bankalar için çok kârlı bir kaynak olduğunu, fakat büyük açık pozisyonlara sahip olmanın gerçek bankacılık değil bir çeşit kumar olduğunu belirtti. Foley, Oyakbank’ın büyük bir hazine bonosu portföyü olmadığını ve pek çok diğer banka kamu borçlanması devam ettiği sürece devleti finanse etmeye devam edecekken kendilerinin gerçek bankacılık yapmaya çalıştıklarını vurguladı (Öztürk 1999, s. 58).

Benzer şekilde, Zorlu Grubu’ndan Ahmet Nazif Zorlu, son krizler sırasında Denizbank’ın güçlü likidite pozisyonunun faydalı olduğunu, çünkü interbank para piyasasından o dönemde yüzde 6-7000 faiz oranlarıyla borç alan hiçbir bankanın ayakta kalamayacağını vurguladı (bkz. Şişman 1998, s. 97).

hip olduğu nakit varlığı, bu holdinglerin hem krizin maliyetlerini karşılayıp hem de krizler sırasında yükselen faiz oranlarından avantaj sağlamalarına olanak tanıdı.

Bu holdinglerin sanayide genişlemeleri, yine daha eski dinamik birikimcilerle paralellik göstermektedir. Bir bütün olarak, bu holdinglerin ithal ikameci faaliyetleri ihracat artışına zemin hazırlarken, 1980'lerin büyük ihracat desteği altında artan ihracatları sermaye birikimlerinin hızlanmasında kilit bir rol oynadı. Örneğin demir ve çelik üretimine odaklanan Çolakoğlu Grubu ile esas olarak sınai ve tıbbi gazlarla demir ve çelik üreten Başaran Grubu Türkiye'nin en büyük 10 ihracatçısı listesinde yer alıyordu.³³

Bu holdingler daha eski-büyük holdinglere iki açıdan daha benziyorlardı. Öncelikle Türkiye'nin enerji ve telekomünikasyon gibi stratejik sektörlerinde süren özelleştirmelerden pay kapmaya çalıştılar. Zorlu ve OYAK grupları bu açıdan en çok öne çıkan gruplardı.³⁴

İkinci olarak, dinamik birikimcilerin bu ikinci alt grubu uluslararası ticaret ve üretim faaliyetlerine yönelik çabalarını artırdılar. Küresel ve yerel genişlemelerini hızlandırmak için yabancı sermayeyle yeni ortaklıklar kurdular. Örneğin ihracat-odaklı bir holding olarak OYAK,³⁵ UDY'lerin eşliğindedir. OYAK Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy, iç piyasa odaklı olmanın doğurduğu riski azaltmak için küresel açılım gereğinin altını çiziyordu (bkz. Volkan-Mutlu 2003, s. 50).

Yedinci Bölüm'de de belirtildiği gibi, tasfiye edilen bazı hol-

33 Uluslararası bankacılığa gelince, Başaran, Zorlu ve Tekfen grupları dışındaki bu altfraksiyona dahil holdingler, 1990'lar boyunca banka kurdular/satın aldılar: Birçok kıyı-ötesi bankacılık birimi ve finansal hizmet şirketinin varlığı, bu holdinglerin çoktan en büyük holdingleri takip ederek finans ayaklarını uluslararasılaştırma sürecine girdiklerini göstermektedir.

34 Bkz. Volkan-Mutlu (2003, s. 48).

35 Ordu'nun yardımlaşma fonundan ortaya çıkan (1961) ve büyüyerek bir sanayi ve finans grubuna dönüşen OYAK Grubu, "ülkenin en başarılı iş imparatorluklarından birisi" haline gelmiştir (Leyla Boultan, *Financial Times*, 9 Ekim 2001). Grubun tanınmış uluslararası isimlerle ortak girişimleri vardır ve çimento (1963), otomotiv (Goodyear-1961 ve Renault-1969 ile), finans, gıda, kimya, turizm, ticaret, inşaat, taşımacılık, güvenlik ve sigortacılık gibi çeşitli sektörlerde faaliyetlerde bulunmaktadır.

dingler de –yeni ilkel birikimciler– geçiş ekonomilerinde yatırımlar yaptılar. Fakat dinamik birikimcilerin ikinci alt grubunun ayakta kalmasında merkezî rol oynayan yaşamsal fark bu holdinglerin geçiş ekonomilerinde taşıdıkları riskin türüne ilişkindi. Bu dinamik birikimciler, dayanıklı ev eşyaları ve içecek gibi temel sanayilerde daha istikrarlı, uzun dönemli yatırımlar yaparken, ilkel birikimciler konut inşaatı ve finans gibi yüksek riskli sanayilere yatırımlardan sağladıkları getirilerdeki belirsizlik dolayısıyla kırılganlık taşıyorlardı.

Örneğin Türk bira piyasası sınırlı bir büyüme potansiyeli sunduğu için,³⁶ Anadolu Endüstri Grubu UDY'lere odaklandı ve 1990'lar boyunca yabancı ortaklarıyla Romanya, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Türkmenistan ve Ukrayna'da bira ve meşrubat üretim tesisleri kurdu.³⁷ Tekfen Grubu³⁸ 1980'ler ve 1990'lar boyunca Almanya ve Özbekistan'daki diğer doğrudan yatırımları dışında, özellikle Doğu Körfez Bölgesi, Kafkasya Bölgesi ve Rusya Federasyonu'nda esas işi olan uluslararası inşaatla hızla büyüdü. Grubun inşaat faaliyetleri mühendislik, üretim, yapı ve montaj içeren oldukça sofistike projeler olması bakımından yeni ilkel birikimcilerin inşaat faaliyetlerinden ayrılıyor-

36 1980'lerde, Anadolu Endüstri Grubu hükümetin bira satışlarına getirdiği kısıtlamalardan olumsuz bir şekilde etkilenmişti. Fakat bankalarla borç konsolidasyonu yaptığı ve BMC, Anadolu Export ve Nasaş gibi bazı büyük şirketlerini sattığı için 1990'larda kendisini toparladı (bkz. Oğuz 1998) ve son krizler sırasında büyümesini devam ettirdi.

37 Grubun uluslararası yöneliminin ne derece fazla olduğu şu alıntıda görülebilir: "Grubun misyonu Adriyatik'ten Çin'e lider içecek grubu olmaktır. Buna ilaveten, Türkiye dışındaki tüm yatırımları, iç tüketim ve ihracatıyla Efes Pilsen Avrupa'daki en büyük 10. bira şirketidir. 2003 yılı sonunda, Rusya ve Moldova'daki ilavelerle firmanın Avrupa'daki en büyük altıncı bira üreticisi olması beklenmektedir" ("Turkish Beverages Sector", http://www.isikun.edu.tr/isam/diger_doc/beverages_sector.html, Erişim tarihi: 8. Haziran 2004).

38 Tekfen Grubu inşaat işine 1956'da başlamış ve bugün dünya çapında tanınır hale gelmiştir. Özellikle enerji sektöründeki uluslararası taahhüt ve inşaat faaliyetleri, grubun yabancı ortaklarla yürüttüğü temel faaliyetlerindendir. Grubun 2003'teki cirosunun dağılımı; inşaat yüzde 47,2, inşaat yüzde 35, bankacılık yüzde 13,2 ve diğerleri yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tekinay 2004b, s. 78-80).

du.³⁹ Benzer şekilde, Zorlu Grubu coğrafi dağılımını çeşitlendirerek, bazılarında yabancı ortaklarla olmak üzere, Fransa, Güney Afrika, ABD, İran, Rusya ve Bulgaristan'da üretim tesisleri kurdu.⁴⁰ Grup, 2000'lerde önde gelen uluslararası kuruluşlarla kurduğu ortaklıklar yoluyla tekstil üretiminde daha fazla büyümeyi planladı ve bu amaçla görüşmelerini sürdürdü.⁴¹ Zorlu Grubu'nun şirketlerinden Vestel de, Meksika'da yerel sermayeyle birlikte Amerika'da ihraç üssü olacak bir üretim tesisi kurmayı planlamaktadır.⁴²

Ayrıca bu alt gruba dahil sermayeler, asli olmayan veya büyüme vaat etmeyen işlerden çekilmek için geniş faaliyet yelpazelerini gözden geçirdiler. Örneğin Tekfen Grubu 1998 ve 2000 yılları arasında yeniden yapılanarak, kâr getirmeyen tekstil ve ampul üretiminden çekildi. Bunun yanında, ölçek ekonomileri gerektiren perakendecilikte büyük yatırımlar yapmak istemediği için, "Makrocenter" süpermarket zincirini Doğuş Grubu'na sattı. Benzer şekilde OYAK Grubu lider olamayacağı sektörlerden çekilme stratejisi⁴³ kapsamında kârsız perakende⁴⁴ işinden çekilirken telekomünikasyon, bilgi teknolojileri, enerji, bankacılık, finans, konut ve madencilik gibi önce-

39 Örneğin, Tekfen Grubu BP tarafından Bakü-Ceyhan petrol boru hattının parçaları olan bazı projelere katılacak beş dünya şirketinden biri seçilmiştir (bkz. Tekinay 2004b, s. 80).

40 Zorlu Grubu 1998'de Avrupa'da geniş bir dağıtım ağına sahip olan Fransız Bel-Air Tekstil Şirketi'ni satın almıştır.

41 Bkz. Nur Özkan, "Zorlu'da Hedef 5 Milyar Dolar Ciro", *Dünya*, 13 Temmuz 1998. Örneğin Zorlu Grubu Türkiye'den yapılacak tekstil ihracatı konusunda çıkabilecek engelleri ABD'deki üretim ve pazarlama faaliyetleriyle aşmak istemektedir. Bu engellerin 2005'te mevcut kotaların yerini alması beklenen tekstil ihracatıyla ilgili anlaşmalarla doğması beklenmektedir (Para 2001a, s. 34).

42 Bkz. Nurten Erk, "Vestel Amerika Kıtasına Amerika'dan Açılacak", *Hürriyet*, 19 Şubat 2001.

43 OYAK Grubu Başkanı ve CEO'su Coşkun Ulusoy şu açıklamayı yapmıştır: "Yaptığımız her şeyde önde olmalıyız... Eğer şirketlerimizden herhangi biri ilk beşte değilse satarız" (bkz. *Euromoney* 2001c).

44 Coşkun Ulusoy perakendecilik zincirleri OYPA'nın faaliyetlerinin durduğunu, fakat perakendecilik stratejik bir sektör olduğu ve OYPA'nın bu sektörde rekabet edebilmek için ölçek büyümeye ihtiyacı olduğu için Türkiye'de kriz döneminden sonra yabancı bir ortakla faaliyetlerine devam edebileceğini belirtti (bkz. Volkan-Mutlu 2003, s. 49).

likli alanlarda büyümeyi amaçladı.⁴⁵

Bu alt grup içindeki holdingler de istikrarsızlığa karşı bir güvence unsuru olarak ortak girişimleri kullandılar. Yabancı sermayeyle ortak girişimler, yakın geçmişte yaşanan kriz dönemlerinde yeniden yapılanma için esneklik sağladı. Örneğin Tekfen Grubu, Mis Süt'teki hisselerini, yabancı ortağı Nestle artık küresel stratejisi çerçevesinde faaliyetlerini daraltmaya başlattığı ve bu durum grup için beklediği kadar yüksek bir büyüme potansiyeli vaat etmediği için sattı (bkz. Poyraz 2002b, s. 32-33; Tekinay 2004b, s. 79). Anadolu Endüstri Grubu, Honda'daki Japon ortaklığını sona erdirdi ve enerji dışında yeni sektörlere girmeme konusunda karar aldı.⁴⁶

Özetlemek gerekirse, dinamik birikimcilerin ikinci alt fraksiyonu, sermayenin üç işlevini (para sermaye, üretken sermaye ve ticari sermaye) döngülerine dahil ederek, hızlı bir birikim sağladı. Birinci alt fraksiyona dahil olan daha büyük sınıai holdingler ikinci alt fraksiyondakilerden daha fazla ilerlemiş olmalarına rağmen, hepsi birden uzun erimli bir kârlılık kapasitesine işaret eder şekilde, üretken, ticari ve para sermaye döngülerini uluslararasılaştırma konusunda önemli adımlar atıldılar. Böylece sağlam birikim temelleri, daha ileri uluslararasılaşma düzeyleri ve temkinli bankacılık politikalarıyla bu holdingler, sadece kriz fırtınasını atlarmakla kalmayıp, aynı zamanda krizden daha da güçlenerek çıktılar ve finans korumacılığının sona ermesinden sonra da başarılı şekilde büyümeye devam ettiler.

45 Bkz. "OYAK Bor İşine Giriyor", *Hürriyet*, 20 Temmuz 2002; "CEO's Message", <http://www.oyak.com.tr/english/about-message.html>, Erişim tarihi: 3 Aralık 2002.

46 Anadolu Endüstri Grubu'nun Honda'yla ortak girişimindeki hisselerini satması iki konudaki anlaşmazlıktan kaynaklanmıştı. Birincisi, Anadolu Endüstri Grubu ihracatı artırmak isterken Honda iç piyasaya odaklanmak istiyordu. İkincisi, Honda kendileri tarafından sermaye artırımını yapılmasını talep etti, fakat bu kendi paylarının Türk ortakları aleyhine artacağı anlamına geliyordu. Bu yüzden, aslında Anadolu Endüstri Grubu otomotiv sektöründe büyümeyi tercih ediyor olmasına rağmen, ortak girişimin geleceğinin yönü üzerine yaşanan bu anlaşmazlık grubun ortaklıktan ayrılmasına yol açtı (Anadolu Endüstri Grubu'ndan Metin Ecevit'in açıklaması için bkz. Fırat 2004; "Japon Honda'yla Yolumuzu İhracat ve Yerlilik Oranı Ayırdı", *Hürriyet*, 7 Mart 2002).

Dinamik birikimcilerin üçüncü alt grubu

Bu alt grup, 1980'ler ve 1990'ların yükselen ve (kayda değer) bir sanayi odağı bulunmayan holdinglerini kapsar. Bu holdingler hızlı bir sınai genişleme yerine niş piyasaları hedeflediler ve bu alçakgönüllü rolle sürdürülebilirlik sağladılar. Bunlar uluslararası nitelikte bankalar olmamakla birlikte, Türk ve (bazıları da) diğer ulusal perakende bankacılık piyasalarına hizmet verebilir durumdaydılar.

Banka reformu sırasında bu holdingler finans sektörünün yanı sıra, genel olarak medya, perakende ve inşaat gibi hizmet sektörlerinde de faaliyet yürüttüklerinden, oldukça istikrarsız/marjinal sektörlerde birikim yapan yeni ilkel birikimcilerin medya-finans ve diğer hizmet sektörü odaklı birinci alt grubuna benziyorlardı. Fakat bu benzerliğe rağmen, dinamik birikimcilerin üçüncü alt fraksiyonu içerisinde yer alan bankalar, birikim kalıplarına dair bazı özgün nitelikleri sayesinde el koymalardan kendilerini koruyabilmişlerdir. Dışbank'ın sahibi Doğan Grubu, Finansbank'ın sahibi Fiba Grubu ve MNG Bankası'nın sahibi MNG Grubu bu alt fraksiyon içerisinde yer almaktadır.

Diğer dinamik birikimcilere benzer şekilde, bu alt fraksiyon finans korumacılığından yararlanmakla beraber ona bağımlı değildi. Daha açık bir ifadeyle, diğer yatırımlarını finanse etme konusunda teşvikli finansmana bağımlı değildi.^{47, 48}

Buna bağlı olarak, yatırım stratejileri bütünselik (entegre) ve

47 Örneğin Dışbank bankacılıktaki pozisyonunu şu sözlerle açıkladı: "Dışbank'ın savunmacı duruşu, oynak bir faaliyet ortamında, diğerleri sektörden çıkarken bankanın etkili bir şekilde sağlam pazar payı elde ederek uzun vadede oyunda kalmasını sağlamaktadır. Yüksek likidite, düşük repo portföyü ve görece düşük bir brüt açık döviz portföyü, Dışbank'ın Türkiye'deki finansal krizi başarılı bir şekilde yönetmesine olanak vermektedir" ("Doğan Grup in Brief", <http://www.doganholding.com.tr/brief.html>, Erişim tarihi: 27 Kasım 2002).

48 Bu çıkarım aynı zamanda, sanayi dışında faaliyet gösteren görece küçük MNG Grubu tarafından da doğrulanmaktadır. 1970'lerin inşaat kökenli grubu, 1996'da turizm, finans, hava kargosu, medya ve son olarak da savunma sanayisine yayılmıştır. Bugün turizm sektöründeki en büyük gruplardan biridir. Gruba ait MNG Bank, halen bankacılıkta küçük bir oyuncu olmaya devam etmektedir.

sürdürebilir nitelikteydi. Örneğin lider bir medya grubu olarak Doğan Grubu, ilk birikimini ticaretten sağlamıştır. IIS dönemi boyunca, Koç Grubu'nun otomotiv şirketlerinin satış bayisi olarak çalışmış, ticari birikimini 1980'lerde büyük holdinglerce üretilen otomobilleri ve dayanıklı tüketim mallarını pazarlayarak hızlandırmıştır. 1990'larda⁴⁹ ise Doğan Grubu turizm, medya⁵⁰ ve finans⁵¹ devlet teşvikleriyle büyümüştür. Grup, banka reformunu takip eden dönemde önce Türkiye'de süregiden serbestleşme ve özelleştirme süreçlerinden yararlanıp finans, enerji ve telekomünikasyon sektörleri arasında daha fazla sinerji yaratmaya çalışmış, ancak daha sonra bankasını satarak finanstan çekilmiştir.⁵² Dolayısıyla Türkiye'nin en büyük medya şirketlerine sahip olmasına rağmen, petrol dağıtımı ve enerji bu grubun ana iş kolu haline gelmiştir.⁵³

49 Basımdan, dağıtım ve pazarlamaya kadar yatay ve dikey bütünleşmeyle yazılı basındaki en büyük paya sahip Doğan Grubu, basım ve yayıncılık faaliyetlerini de uluslararasılaştırdı. Ayrıca 1996'da kitle iletişim sektöründe Egmont, Burda ve AOL-Time Warner gibi yabancı firmalarla ortaklıklara girişti (Doğan Yayın Holding CEO'su Mehmet Ali Yalçındağ'ın açıklaması için bkz. <http://www.doganholding.com.tr/news/highlight2.asp>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004). Holding, gazete ve radyo-televizyon yayıncılığında uluslararası genişlemesine AB, ABD, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'da devam etmektedir.

Sanayi faaliyetleriyle ilgili olarak, grup sanayiye 1977'de otomotiv endüstrisinde faaliyet gösteren Otokar'la girdi ve Ditaş ve Çelik Halat'ın satın alınmasıyla daha da genişledi. Grup CEO'su Tufan Darbaz'ın belirttiği gibi, Ditaş ve Çelik Halat pazar liderleri olmasına rağmen, sanayi faaliyetlerinin toplam grup cirosunda küçük bir payı vardır (bkz. *Globus* 2003).

50 Doğan Grubu bankacılığa 1992'de Alternatifbank'la girdi ve ikinci banka olarak da 1994 krizi sırasında Dışbank'ı ele geçirdi. Alternatifbank 1996'da Anadolu Endüstri Grubu'na satıldı. Grup Malta ve Hollanda'daki bağlı bankaları vasıtasıyla finans ayağını uluslararası alanda genişletti.

51 Büyüme, grubun 1994 krizi sırasında yüksek nakit varlığını yeni satın almalar için kullanmasıyla sağlandı. Krizden önce bazı grup şirketlerinin halka açılmasıyla "borsayı keşfetmesi" krizi yüksek likiditeyle karşılamalarına olanak verdi (bkz. Nurten Erk, "Barmanbek: Telekomünikasyon Sektöründe Mutlaka Olacağız", *Hürriyet*, 7 Ağustos 2000).

52 Doğan Grubu tarafından atılan son önemli adım Türkiye'de petrol ürünleri perakende satışı ve dağıtımının piyasa lideri POAŞ'ın İş Bankası Grubu'yla ortaklık kurularak Özelleştirme Kurulu'ndan satın alınmasıydı ("Chairman's Message", <http://www.doganholding.com.tr/chairman.html>, Erişim tarihi: 27 Kasım 2002).

53 Doğan Holding CEO'su Tufan Darbaz'ın açıklamaları için bkz. <http://www.doganholding.com.tr/news/highlight1.asp>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004.

Diğer taraftan Fiba Grubu finans-perakendecilik odaklı çalışmayı tercih etmiş ve bu iki sektör arasında sinerji yaratmak grubun hem yurtiçindeki hem de uluslararası platformdaki ana stratejisi haline gelmiştir.⁵⁴ 2001 yılı itibarıyla, grup faaliyetlerinin yüzde 40'ı uluslararası bir yönelime sahiptir ve büyüme stratejisinin uluslararası piyasalar üzerine kurulu olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵

Burada, benzer sektörlerde çalışan birçok yeni ilkel birikimci irtifa kaybederken, bu holdinglerin dikkatli bir büyüme politikasının yanı sıra sinerji arayışları, reform fırtınasını atlatmalarında önemli bir etken olarak ortaya çıkar. Örneğin Fiba Grubu'nun Romanya'da perakendede eski ortağı olan Bayındır Grubu (yurtiçi ve deniz aşırı banka şubelerini hırslı büyüme politikasını finanse etmekte kullandığı için) önemli bir pazar payı kaybı yaşarken, Fiba Grubu temkinli bir bankacılığın yanı sıra, dikkatli/odaklanmış bir büyüme politikası izlemiştir.⁵⁶

Fiba Holding Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Ömer Aras,⁵⁷ büyük sanayi yatırımları bulunmadığı için kriz zamanında bu tip şirketlere fon sağlama gibi bir zorunluluk yaşamadıklarını belirtiyordu. Ayrıca perakende ve finans arasındaki sinerji sayesinde, kriz zamanında da büyümeye devam edebildiklerini sözlerine ekliyordu. Bunun yanında finans iştirakleri aracılığıyla güçlü deniz aşırı bağlantıları olduğu için Finansbank 2001'deki devalüasyondan ciddi bir biçimde etkilenmemişti

54 Yönetim Kurulu Başkanı Hüsnü Özyeğin, grubun bu iki alan arasında sinerji yaratarak büyüyeceğini belirtmiştir (bkz. "Fiba Holding Chairman Hüsnü Özyeğin 'The Future is Retailing'", <http://www.fibaholding.com.tr/e-b-perakende.html>, Erişim tarihi: 15 Kasım 2002). Ancak zaman içinde, Fiba Grubu ele geçirdiği yeni şirketlerle perakende sektöründe büyürken, medya sektöründen çekilmiştir (bkz. Çoban 2003).

55 Örneğin Romanya'daki en büyük alışveriş merkezine ek olarak, grup Ukrayna'nın yanı sıra Romanya'da da ikinci bir merkez açmayı planlamaktadır (bkz. Hilal Işık Arı, "Özyeğin'den Finansbank Yaklaşımı", *Finansal Forum*, 2 Nisan 2002).

56 Nurten Erk, "Fiba: Hem İyimseriz Hem de Temkinliyiz", *Hürriyet*, 14 Ocak 2003.

57 Nurten Erk, "Fiba: Allah'tan Sanayi Sektöründe Değiliz", *Hürriyet*, 21 Mayıs 2001.

(bkz. Şengönül 2001c).⁵⁸

Özetle, üçüncü alt grubun üyeleri temel olarak finans ve diğer hizmet sektörlerine odaklanmış durumdaydı ve bu nedenle dinamik birikimcilerin ilk iki grubundan farklı olarak sanayi üretimi yoluyla artı-değer elde edemiyorlardı. Bu durum onları ticari olarak yaşayabilir, fakat sanayi üretimi için sınırlı bir kapasiteye sahip kılmıştır. Birikim kalıplarının bu özelliği bu holdinglerin Türkiye'nin yeniden şekillenen FK'sinde yer almasına olanak vermesine rağmen, bu özellik onları aynı zamanda dinamik birikimcilerin en kırılgan fraksiyonu da kılmıştır. Bu alt gruba giren holdingler, bankalarının gelecekte yabancı bankalar ya da diğer dinamik birikimciler tarafından ele geçirilmesine karşı kırılgandırlar. Bu öngörüğü desteklercesine, bir Hollanda-Belçika bankası olan Fortis, Doğan Holding'le Dışbank'ın alımı için anlaşmıştır.

Dinamik birikimcilerin genel nitelikleri

Kuşbakışı bakıldığında, birinci grubun geçiş ekonomilerinde genişlemenin yanı sıra, genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde yatırım yapan büyük ulus-ötesi şirketlerle ilişki kurduğu görülmektedir.

İkinci grup, Türk finans ve sermayesinin, eski Sovyet Bloku'nun özellikle Türkçe konuşulan bölgeleri başta olmak üzere, gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerine girmesine yardımcı olmaktadır. Ancak bu alanlara ilk girenler için hızlı kâr olanakları mevcut olmasına rağmen, bu dinamik birikimciler (oralarda genişlemeyi isteyen ilkel birikimcilerin aksine) istikrarlı, merkezî sanayilerde uzun dönemli yatırımlar yaptılar.

Üçüncü grup daha da farklı bir rol oynadı. Bu holdingler, sanayide genişleme konusunda daha az istekliydiler ve bankacılığa dayalı bir birikim kalıbı izleyerek, holdinglerinin hizmet sektörüyle olan sinerjisinden yararlanmak istediler. Bu alt grup, artı-değer üretimiyle en az bağı olan grup olarak, Türk sermayesinin sınıai temeldeki yeniden yapılanması ve ulusla-

58 Fiba Grubu'nun Rusya, Romanya, Hollanda ve İsviçre'de bankaları mevcuttu.

rarası genişlemesinde daha küçük bir role sahiptir. Yaşayabilir durumdaki, iyi performansa sahip bu bankaların kaderlerinin, gelecekte bankacılık sektöründeki rasyonalizasyonlara bağlı olacağı aşikârdır.

Dinamik birikimciler, özellikle de birinci ve ikinci alt gruplar, devletin finans korumacılığına bağımlılıklarının sürmesinden ziyade, artı-değer üretimi yoluyla birikimlerini genişletme yönelimleriyle ayırt edilirler. Bu holdinglerin dinamizmle ri özellikle, yalnızca Türkiye içinde bir birikimin sürdürülebilir olmadığını sezerek, küresel yönelime girmelerinde yatmaktadır. Üstelik bu holdingler sadece uluslararası birikime yönelmekle kalmayıp, bunu özellikle uzun dönemde rekabet potansiyeli olan faaliyet alanlarında gerçekleştirdiler. Bu durum birkaç yolla açığa çıkmıştır.

İlk olarak, dinamik birikimcilerin yeni bankacılık dönemine geçişi başarılı bir şekilde yönettikleri gözlenmektedir. Bütün özel mevduat bankaları yüksek getirili hazine bonolarından yararlanmakla birlikte, el konulan bankalar Kasım 2000 krizindeki likidite sıkışıklığı ve Şubat 2001 krizi sırasındaki yüksek oranlı devalüasyon karşısında kendilerini kırılganlaştıran kamu borcu finansmanı dolayısıyla taşıdıkları riskleri yönetmekte başarısız oldular. Dinamik birikimciler için durum farklıydı. İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince kamu borcu finansmanının yanı sıra, esas olarak bankacılığa odaklanmış olmalarını şöyle vurguluyordu:

...İş Bankası çok geniş tabanlı bankacılık yapagelmekteydi. Yani geçmiş dönemdeki yüksek reel faizler ve kamu borçlanma politikalarından nispeten yararlanan müesseselerden biridir. Fakat nispeten yararlanmıştır, çünkü: bugün sektörün gerçek bankacılığa döndüğü söyleniyor... İş Bankası hiçbir zaman kendini gerçek bankacılıktan uzaklaştırmamıştır. Böyle bir şeyi yapması mümkün değildir.

...Zaten biz hazine bonosunda çok yoğun değildik. Böyle olmak da zorundaydık. 850'nin üzerinde şubesi olan bir bankayı hazine bonusu geliriyle idare edemezsiniz. Daha küçük, dinamik bilançoları idare edebilirsiniz (Ayyıldız 2000, s. 7).

Bazı dinamik birikimciler, ilkel birikimcileri ağır yaralayan finansal krizleri fırsata çevirmeyi dahi başardılar.⁵⁹ Böylece krizler ilkel ve dinamik birikimciler arasındaki çizginin netleşmesinde işlev gördü. Bir IMF raporunun (2001a, s. 11) doğruladığı gibi, krizler sırasında ödünç verilebilir likiditeye sahip dinamik birikimcilere ait bankalar, ilkel birikimciler ve devletten kaynak transferi sağladılar:

(Devletin ve TMSF bankalarının yüksek gecelik riskleri nedeniyle gerçekleşen faiz artırımıyla gelen) bu finansal maliyetler, interbank piyasasında net kreditör konumundaki özel bankaların faiz gelirlerindeki artış yoluyla kısmen gözlenebilir. Buna Türkiye’de özel bankacılığın merkezindeki büyük özel bankalar da dahildir. Bu bankalar yurtiçinde ve yurtdışındaki müşterilerinin borçlanmalarında bir artışla karşı karşıya kalsalar da, mali konumları devlet ve TMSF bankalarınca yapılan faiz ödemeleriyle güçlendirilmişti. Aynı zamanda, bazı küçük ve orta büyüklükteki bankalar krizden daha şiddetli bir şekilde etkilensilerdi.

İkinci olarak, dinamik birikimciler sadece bankacılıktaki geçiş dönemini iyi idare etmekle kalmayıp, birikim sağlayacakları sektör ve bölgeleri yeniden belirleyerek, gruplarının genel stratejilerini de gözden geçirdiler. Aslında sektörel dağılımın gözden geçirilmesi yeni dönemde banka-holding ilişkilerindeki değişimle de ilgiliydi. Finans korumacılığı sona yaklaştıkça, bankaların genel birikim stratejilerindeki işlevselliği de yeniden değerlendirilmek zorundaydı. Dinamik birikimciler reform öncesi dönemde gerekli hazırlıkları yapma konusunda başarılı olmuş-

59 Finansal krizler bankacılık genelinde kayıplara neden olsa da, bazı dinamik birikimciler kayıplarını belirli ölçüde telafi edebilmişlerdir (bkz. Soydan ve Karagüllü 2001). Örneğin Akbank, büyük açık pozisyonları nedeniyle kur kaybı yaşarken, faiz oranları yükseldiğinde yüksek likidite pozisyonundan yararlanmakta başarılı oldu (bkz. Nurten Erk, “Akbank: Kriz Bize Dokunmadı”, *Hürriyet*, 11 Ocak 2001; Soydan ve Karagüllü 2001, s. 22). Sonuç olarak, Ali Sabancı’ya göre, 2001 yılında grubun sınai ve ticari cirosunda dolar bazında yaklaşık beşte bir oranında bir küçülme olsa da, finansman grubu Sabancı Grubu’nun beklentilerini aşan bir performans göstermiştir (bkz. Poyraz 2002a, s. 28).

lardı. Bankalar diğer sektörlerdeki faaliyetlerle sinerji yaratmakta giderek daha fazla işlevsel görülmeye başlandı.⁶⁰ Ayrıca bu holdingler odaklarını eşzamanlı olarak perakende, enerji, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri sektörlerine doğru kaydırmışlardır, çünkü bu sektörler stratejik, yüksek büyüme potansiyeline sahip olmanın yanı sıra, finans ve medya gibi diğer sektörel faaliyetlerle sinerji yaratabileceklerdi.⁶¹

Üçüncüsü, bu genel yapılanma sürecinde, genelde Türk holdingleri ve özelde de FK, küresel sermayeyle artan bütünleşmeyi işaret edercesine, uluslararasılaşma çabalarını hızlandırmaktadır. Ercan'ın (2003b, s. 2) belirttiği gibi, özellikle büyük ölçekli sermayeler 1990'larda, 1980-1989 döneminde yakalanan ihracat performansına benzer bir performansı yakalayamadılar ve iç piyasaya yöneldiler. Ancak son dönem yeniden yapılanma sırasında, bu iç yönelim döneminin sona erdiği görülmektedir. Holdingler artık giderek daha fazla küresel genişleme peşinde koşmaktadırlar.

Dördüncüsü, bu ortak özelliklere rağmen dinamik birikimcilerin alt grupları arasında farklar vardır; bu üç alt grup yeniden yapılanmada farklı stratejiler izlediler. On Birinci Bölüm'de de görüleceği gibi, bu alt gruplar bankalarında konsolidasyon sürecinin başlarında farklı yollar izlemişlerdir. Birinci alt grup en başından itibaren küresel sermayeyle ortaklık yoluyla güçlenmeye çalıştı; ikinci ve üçüncü alt gruplar gelecekte yabancı ortaklıklara hazırlanmak üzere ilk olarak el konulan bankaları ve/veya bunların seçilmiş varlıklarını (şubeler, personel, krediler vb.) devralarak konumlarını güçlendirmeye çalıştı. Ele alınan bağlamda, önemli olan farklılık küresel bütünleşmenin farklı kalıplarını izlemiş olmalarıdır.

60 Holdingler farklı sektörlerdeki dağıtım kanallarını (müşteri veri tabanlarını), toplam grup cirolarını yükseltmek için kullanmayı amaçladılar. Örneğin Oyakbank, OYAK Grubu'nun otomotiv şirketi OYAK-Renault için taşıt kredileri veriyordu (bkz. Levent 2005).

61 Dinamik birikimcilerin geçiş dönemini yönetme başarılarına bir örnek olarak, Doğu Grubu'ndaki yeniden yapılanma ile diğer sektörler öne çıktıkça, finansın holding portföyündeki payı 1998'de yüzde 83'ten, 2000'de yüzde 63'e ve 2003'te yüzde 56'ya inmiştir (bkz. Akı 2004a).

Dinamik birikimcilerin bütün alt grupları için geçerli olmak üzere şu saptamada bulunulabilir: Türkiye’de küresel entegrasyona dayalı yeni bir birikim biçimi için temeller atılmıştır.

Sermayenin yeniden yapılanmasında dinamik birikimcilerin rolü

Türk bankacılık sektörünün uluslararası bankacılık standartlarına uyumu, Beşinci Bölüm’de değinildiği gibi, küresel sermayenin dünya ölçeğinde değer yaratma koşullarının tektipleştirilmesi arayışının bir parçasıdır. Bu arayış, Türkiye’de sermaye ve emekle sermayenin farklı kesimleri arasındaki ilişkiler üzerinde kaçınılmaz olarak baskı yarattı.

Dinamik birikimciler, iç birikimin artık rant arayışından ziyade, kârlılık ve üretkenliğe dayalı olması gerektiğinin ve Türkiye küresel sermayeye açıldıkça, rekabet koşullarının rasyonalize edilmesinin kaçınılmaz olduğunun farkındaydılar. Bu durum, uluslararası sermaye piyasalarından fon sağlamayı, yabancı doğrudan yatırımları ülkeye çekmeyi ve ihracatı artırmayı gerektiriyordu. Bu ayrıca, devletin finans korumacılığına bağlı olan ve hâlâ bu yolla beslenme arayışı içinde olan ilkel birikimcilerin elenmesini de zorunlu kılıyordu.

Bu amaçla, dinamik birikimciler ilkel birikimcilerin temel büyüme kaynağı olan kamu borçlanmasının azaltılması gereğini vurguluyorlardı. Devlet yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya devam ettikçe bu, finansman maliyetlerini artıracak, haksız rekabeti beslemeye devam edecek ve “gerçek” bankacılığa dönüşü önleyecekti. İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince de buna işaret ediyordu:

Gerçek bankacılık dönemi geliyor demek daha doğru olur. Neden geliyor? Bugün Türkiye, giderek uluslararası rekabetin de zorlamasıyla iç piyasadaki rekabet eşitsizliklerinin giderek kalkacağı umidini taşıyor. Bu da herkesin kurallara eşit şartlarda tabi olması demek. Bankacılık sektöründe henüz bu konuda ideal yakalanmış değil. Ancak, kişisel kanaatim, bu liberal

kapitalist sistemin, serbest piyasa ekonomisinin, eğer tercihi-miz bu ise, hiçbir şekilde vazgeçilmeyecek birinci şartı para ve sermaye piyasalarının hiç ödün verilmeksizin uluslararası ge-lişmiş piyasa normları ile idare edilmesidir. Gerçek bankacı-lık, bugün gelişmiş ekonomilerdeki kurallarla yapıldığında ge-lecek. Yani yalnızca bir ülkede devlet iç borçlanma politikala-rı değişirse, hazine bonosundan bireysel bankacılığa veya tica-ri bankacılığa dönüşürse gerçek bankacılık başlamış olur. Re-kabet kuralları tam tamına herkese eşit işler, devletine de, öze-line de, yerlisine de, yabancısına da rekabet kuralları eşit çalı-şır ki, henüz bu konuda giderilmeye çalışılan noksanlıklar var (Nokta 2000, s. 8).

Bunun ötesinde, küresel bütünleşme ve buna eşlik eden pi-yasa koşullarının hâkimiyeti sadece finans sektörü reformu-nu gerektirmekle kalmayıp, aynı zamanda bir sanayi reformu-nu da zorunlu kılıyordu. FK'nin Türkiye'deki uzun geçmişi, bir alandaki reformun diğeri olmadan var olamayacağına işa-ret ediyordu. 1980 sonrası dönemde reel ücretlerdeki çarpıcı erime ve yüksek kâr oranlarına rağmen,⁶² finans korumacılı-ğı altında kamu borçlanması fon sahibi sermaye fraksiyonları-na çok daha kolay ve kârlı bir değerlendirme alanı sunduğun-dan sağlanan kârların tümü yeni yatırımlara dönüşmedi. Bazı holdingler sabit sermaye yatırımları yoluyla değişen ölçülerde genişlemiş olsalar da, imalat sanayisinin üretim ve ihracatında-ki artışın esas kaynağı, kullanım kapasite oranlarının artışıydı. Sonuç olarak, Türkiye imalat sanayisi giderek demode hale gel-miş ve uluslararası çapta rekabet edebilirlik gereksinimi veya çözülme gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştı.

Dinamik birikimcilerin bu gerekliliklerin farkında olma ne-deni, Türkiye ekonomisinde çeşitli şekillerde sağlanan yoğun devlet korumacılığının, kendi küresel genişleme arzularının önünde bir engel haline gelmesiydi. Fakat dinamik birikimci-leri ayırt eden özellik, IMF ve devlet politikasını sadece kendi

62 1980 sonrası dönemde sermaye birikimi rejiminin yeniden yapılandırılmasın-da emeğin konumu için bkz. s. 187, "Emek".

birikim istekleriyle uyumlu olduğu için onaylamış olmalarından ziyade, aslında devletin yürüttüğü reformların başını çekmiş olmalarıdır. Dinamik birikimciler finans korumacılığı dönemi zirvesindeyken bile, kendi birikimlerini uluslararasılaştırıyor ve akılcılaştırıyorlardı. Aslında bu sermayelerin zaten küreselleşmiş olmaları sayesinde, Türk devleti/IMF reformu onları sermayenin hegemonik fraksiyonu yapacak politikaları geliştirebiliyordu. Eğer dinamik birikimciler bu geçişi yapmamış olsalardı, finansal kuralsızlaştırma sürecinde, Türkiye'deki bütün bankalar iflas etmiş olabilirdi! Devlet ve IMF, kendi küresel bütünleşme politikasını uygulamak için, dinamik birikimcilere gereksinim duyuyordu.

Bu nedenle dinamik birikimcilerin, devlet yönetiminde, birikim rejiminde uluslararası rekabet gücünü artıracak bir değişimi talep etmeleri şaşırtıcı değildi. Örneğin Koç Grubu'ndan Rahmi Koç şunları vurguluyordu: "Artık siyaset, çıkar dağıtımında daha fazla kullanılmamalı ve siyaset devlet kaynaklarının dağıtımı yoluyla yapılmamalıdır."⁶³ Buna bağlı olarak, Koç'un talep ettiği devlet, rekabet şartları altında serbestçe çalışan bir özel sektör yaratacak ve haksız rekabeti önleyecekti.⁶⁴ Zorlu ve Anadolu grupları da devletin bir rant ekonomisinden, üretim ekonomisine geçişe odaklanmasını talep ediyorlardı.⁶⁵

Bu holdinglerin küresel olarak bütünleşmiş bir birikimin meziyetlerini yüceltmeleri de şaşırtıcı değildi. Örneğin Koç Grubu'ndan Rahmi Koç, Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü düzenlemelerine referansla, Avrupa ve dünyayla bütünleşme gereksinimini vurguluyordu. Koç'a göre, bu düzenlemeler kendi grubuna dünyayla rekabet etme sorumluluğunu veriyordu.⁶⁶ Doğuş Grubu Başkanı Ferit Şahenk'in ifadesi küresel rekabet kurallarına uyuma olan bu gereksinimi doğrular niteliktedir:

63 "Derviş Son Ümidimiz", *Sabah*, 21 Mart 2001.

64 "Koç: Önce Güçlü Siyasi İdare", *Yeni Yüzyıl*, 1 Nisan 1998.

65 Nurten Erk, "Özilhan: 2001 Zor Geçer", *Hürriyet*, 5 Ocak 2001.

66 "Devlerin Yolu 21. Yüzyılda Kesişecek", *Yeni Yüzyıl*, 21 Ağustos 1998.

...Bu program değişimin programıdır. Türkiye'deki durumu sadece bir finans krizi yaratmadı. Artık dünya bizim belirli standartlarda çalışmamızı ve koşmamızı istiyor. Biz de büyümek istiyorsak dünya ile iç içe olmak mecburiyetindeyiz. Bu fonları da, bu paraları da Türkiye'ye getirmek istiyorsak bu küle üye olmak zorundayız. Üye olmanın da şartları var. Bu da küreselleşmenin getirdiğı bir mecburiyet.⁶⁷

Böylece söz konusu önde gelen holdingler, Türkiye'de devletin yürüttüğü reformların birer öncüsü oldular. Yine Ferit Şahenk'in aşağıdaki açıklaması, bu holdinglerin küresel şirketlerin standartlarına bilinçli bağılılıklarını gözler önüne sermektedir:

(Doğuş) Grubu, Batılı para piyasalarının empoze ettiğı ihtiyaçlar doğrultusunda kurumsal yönetim, denetim ve şeffaflık gibi örgütsel gereksinimler konusunda şimdiden öncü konumundadır. Bunlar daha sonra IMF'nin himayesiyle yatırımcının iştahını ve kurumsal şeffaflığı artırmayı amaçlayan gerçekleştirilmesi gecikmiş piyasa reformları olarak hükümet tarafından yasal gereklilikler olarak sunulmuştur.⁶⁸

Alternatif açıklamalar üzerine düşünceler

Fraksiyonel bölünmeler ve birikim kalıplarına odaklanmak, hem neoklasik hem de ulusalcı/kalkınmacı iktisatçıların açıklamalarından oldukça farklı bir reform analizi sunmaya olanak vermektedir.

Neoklasik yorum, bu bölümdeki tartışmada ele alınmayacaktır. Piyasa güçleri mantığına referans veren analizlerin, de-

67 Ruhi Sanyer, "Kriz Boyun Egmeye Başladı", *Radikal*, 12 Kasım 2001.

68 "Başkanın Mesajı", <http://www.dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?sayfa=Dholding&menu=baskanmesaj>, Erişim tarihi: 28 Kasım 2002.

Koç Grubu'ndan Rahmi Koç da, kurumsal yönetişimin en üst standartlarını uyguladığı ve finansal tablolarını enflasyona uyarlanmış uluslararası muhasebe standartlarına göre hazırlayan ilk Türk firması olduğunu belirterek, grubunun liderlik rolünden övgüyle bahsetti ("Başkanın Mesajı", http://www.koc.com.tr/english/kurumsal/baskanin_msg.asp, Erişim tarihi: 8 Kasım 2002).

ğişimi yönlendiren süreçler ve değişimin hizmet ettiği çıkarlar konusunda olsa olsa sınırlı bir perspektif sunabildikleri açıkça ortadadır. Fraksiyonel analiz, bankacılıktaki değişim ihtiyacının etkin olmayan devlet politikalarının çarpıttığı piyasa güçlerine atfedilemeyeceğini doğruluyor. Sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkiler (yani genel olarak üretken-ticari sermaye ve FK arasındaki ve özellikle de FK içindeki ilkel-dinamik birikimciler arasındaki çatışmalar) değişimin altında yatan dinamikleri oluşturuyorlar.

Daha da ilginç, bu çalışmanın analiziyle ulusalcı/kalkınmacı politik iktisatçıların analizleri arasındaki karşıtlıktır. Söz konusu iktisatçılar, analizlerini IMF/yabancı sermaye ve ulusal çıkarlar arasındaki karşıtlığa dayandırır. Üçüncü Bölüm'de ayrıntılarıyla tartışıldığı üzere, bu araştırmacılar arasındaki eğilim, IMF'yi Türkiye'ye ulusal çıkarlarıyla çatışan bir değişim süreci dayatmakla sorumlu tutmaktır (Boratav ve Yeldan 2001, Yeldan 2001a, Manisalı 2003). Ayrıca Türkiye'deki "büyük sermayeyi" ulus-ötesi şirketlerle işbirliği yaptıklarını için eleştirirler.

Oysa fraksiyonel analiz, değişimin esas olarak yerel sınıf dinamiklerinde temellendiğini gösterir. Dayatılmış bir değişimden ziyade, reformlar, artık finans korumacılığının maliyetinden kurtulmuş olan sermayenin hegemonik kesiminin devamlılığını sağlamış ve onları küresel birikimcilere dönüştürmüştür. Analizimiz, bizzat sermayenin stratejiler geliştirdiği ve uluslararası ölçekte devindiği bir süreçte, ulusalcı söylemin sınırlılığını ortaya koymuştur.

Ulusalcılar, Türkiye'de izlenen neoliberal politikanın, ülkeyi arbitraj gelirleri peşindeki uluslararası finans için spekülatif bir oyun alanına çevirdiği görüşündedirler. Dolayısıyla Türkiye'nin devam eden dönüşümünü yabancı dayatmasına ve yetersiz devlet politikalarına bağlarlar. Bu dönüşüm, onlara göre ulusal çıkarlarla çatışan bir nitelik taşır. Ancak bu yaklaşım, holdinglerin küresel sermayeyle özgül biçimlerde eklenmesine yol açan "yerel" sermaye birikimi sürecinin yapısal dinamiklerini kavramakta başarısız olur.

Örneğin Manisalı (2003), büyük Türk holdinglerinin sermaye, devlet, işçi sınıfı ve çiftçilerin ulusal refahı desteklemek için birlik içinde hareket edecekleri, içeride bütünleşmiş bir Türk ekonomisini feda ederek, kendilerini ulus-ötesi şirketlere bağımlı bir konuma soktuklarını ileri sürer. Sonuç, Manisalı'ya göre, sanayisizleşme ve bağımlılıktır.

Bu yorum, ayrıntılı bir incelemeden ziyade ulusalcı varsayımlara dayalı sınırlı bir bakış açısını temsil etmektedir. Sermayeler arası ilişkiler ve rekabet gittikçe artan bir şekilde iç içe geçmiş küresel ağlar şeklinde örgütlenirken, ülkelerin makro-ekonomik performansları bireysel sermayelerin performanslarıyla çakışmaz (Ercan 2003a, s. 616, 651). Bu nedenle, her ne kadar uluslararasılaşan bireysel sermayelerin ve (sermaye fraksiyonları, devlet, işçi sınıfı ve çiftçiler arasındaki) ulus-merkezli işbirliklerinin gereksinimleri farklı uzamsal temellere dayan- sa da, kalkınmacılar bireysel "ulusal" sermayeler için farklı bir uluslararasılaşma kalıbı arzularlar. Örneğin Manisalı, yabancı ulus-ötesi şirketlerin Türkiye içinde yayılmalarına karşıdır. Aynı zamanda, ortaklıklarda ulus-ötesi şirketlerin Türk ortaklar üzerindeki artan kontrollerine dikkat çeker. Türk sermayesinin Batılı sermayenin küresel pazarlama ve üretim ağının bir parçası haline gelmekte olduğunu ileri sürer fakat bunu desteklemek için belirli bir kanıt göstermez. Manisalı, (ulus-ötesi şirketler ve uluslararası kuruluşlardan) bağımsız, diğer yerel öğelerle ulusal çıkara yönelik uzun dönemli bir işbirliği temelinde bütünleşmiş bir kalkınma stratejisini savunur.

Dinamik birikimcilere (ve aslında, ilkel birikimcilerin birçoğuna da) dair incelememiz, bireysel sermayelerin uluslararası birikim peşinde koşarken, ulusalcı kaygılar taşımadıklarını gösteriyor. Burada üç konu üzerine durulmalıdır. Birincisi, bazı sermayeler ulus-ötesi şirketlerin küresel ağlarının bir parçası olarak birikimlerini artırırken, üretimin kilit üssü Türkiye'dir.⁶⁹ Örneğin Koç Grubu'nun Tofaş'ı Fiat'la ortaklığında bu strateji-

69 Büyük şirketler ve bunların iş yaptığı diğer şirketler arasındaki stratejik işbirlikleri ve diğer ortaklık anlaşmaları yoluyla, dünya çapındaki üretimin uluslararası bütünleşmesi yönündeki eğilim için bkz. Hoogwelt (1997, s. 111).

yi izliyor ve Türkiye'yi bir üretim ve ihraç üssü olarak kullanıyor.⁷⁰ İkincisi, diğer bazıları tamamen yurtdışında üretime yönelik olarak ortaklıklara giriyorlar. Eğer yurtdışı pazarlara daha hızlı açılmaya olanak vereceği düşünülüyorsa, bu ülkelerden sermayelerle ortak girişimler yoluyla üretime başlamak tercih ediliyor. Örneğin Zorlu Grubu Amerika'da televizyon üretmek için Meksika sermayesiyle işbirliği yolları arıyordu. Üçüncüsü, diğer bazı sermayeler bireysel girişimler yoluyla küresel büyüme yolları arıyorlar. Koç Grubu, Avrupa'daki lider beyaz ev eşyası üreticilerinden birisi haline gelen Arçelik'te bu stratejiyi başarılı bir şekilde uyguluyor. Benzer şekilde, Zorlu Grubu'nun Avrupa'daki ev tekstili üretimi, uluslararasılaşmanın bu biçiminin diğer bir başarılı örneğini oluşturuyor. Belirli sektörlerdeki manevra alanı, tekil sermayelerin o sektörlerdeki büyüme stratejilerini belirler. Otomotiv ve medyada dünya devleriyle ortaklıklar kurduktan sonra, finans ve perakendecilikte yabancı ortaklar arayan Doğuş Grubu'ndan Ferit Şahenk, bu kitabın savını doğrulamaktadır:

[Grubun yeniden yapılanmasından sonra Doğuş Grubu olarak] hangi noktadayız? Şu anda aynı zamanda Türkiye'nin stratejisinin bir parçası olan sektörlerde faaliyet yürütüyoruz. Bu sektörlerde dünya ölçeğinde rekabet eden ve Türkiye'yi büyümelerinin ve gelişimlerinin bir parçası olarak görecektünya kuruluşlarıyla işbirliği yapacağız. Bunların bazıları ortaklıklar olacak, diğer bazılarıyla ise stratejik ortaklıklara gireceğiz (Akı 2004a, s. 2).

Ancak Manisalı'nın senaryosunun tamamen temelden yoksun olmadığını da belirtmek gerekir. Koç ve Sabancı gruplarını ulus-ötesi şirketlerle kurdukları bazı ortaklıklarda esas olarak iç pazar için üretim yapmaktan ziyade, bu şirketlerin küresel üretim/satış ağlarıyla bütünleştiler. Fakat bu tip örneklerin oluşma nedenleri, bu çalışmanın yaklaşımını doğrulamaktadır. Koç Grubu örneğinde, gruba ait Tofaş'ı Fiat'ın küresel ağına bir parçası haline getiren neden, AB'yle Gümrük Birliği'nin yol

70 Bkz. Lôle (1999, s. 40-41).

açtığı şiddetli rekabetle ilgiliydi. Uluslararası yatırım bankası Merrill Lynch'in iddia ettiği gibi (bkz. Power 1999b, s. 62), Tofaş dış ticaret koruması altında modası geçmiş modelleri yüksek fiyatlarla satma stratejisi izledikten sonra, iç pazardaki payını hızla kaybetti ve bu sorunu üreticisi ve ihracatçısı olarak Fiat'ın küresel stratejileriyle bütünleşme yoluyla çözmeye karar verdi. Bu strateji değişimi, Tofaş'ın yerel bir üreticiden küresel bir üreticiye dönüşümüne olanak verdi.⁷¹ Böylece Koç Grubu Fiat'ın liderliğinde de olsa kendisini küresel oyunculığa terfi ettirdi. Bu stratejiler Türkiye için sanayisizleşme ve bağımlılık anlamına gelmekten ziyade, Türk sermayesinin hem gelişmiş kapitalist ülkelere hem de geçiş ekonomilerine açılmaları için yardımcı olmaktadır.

Türk holdinglerinin Türkiye'de yakın zamanda bazı sektörlerden (örneğin otomotiv) çekilmelerinin, yabancı ortakların değişen stratejilerinden de kaynaklandığı ileri sürülmüştür (bkz. Fırat 2002a). Bazı yabancı sermayeler, Türkiye'ye yerel bir ortakla girdikten sonra, tek başlarına iş yapma konusunda kendilerine daha fazla güvenir hale geldiler ve Türk ortaklarından ayrılmaya başladılar (örneğin Toyota ve Sabancı). Bu süreçte, Türk sermayeler şirket stratejilerini gözden geçirdiler ve eğer söz konusu ortaklık ana işleri değilse ya da tek başlarına hareket etme kabiliyetleri varsa sektörden ayrıldılar ya da yabancı ortak olmadan yollarına devam ettiler. Ulus-ötesi şirketlerin küresel stratejilerinin kendi büyümelerine bir engel oluşturduğunu gördüklerinde, Türk holdinglerinin ortaklığı sona erdirmeyi tercih ettikleri örnekler var. Örneğin Sabancı Grubu beklediği kârlılığı elde edemediği için 2003'te Fransız şirketi Danone'yle ortaklığından ayrıldı ve şimdi gıda üretiminde kendi başına büyümeye devam ediyor (bkz. Fırat 2004). Anadolu Endüstri Grubu da Honda'yla ortaklığını benzer koşullar nedeniyle sona erdirdi (bkz. s. 109, dipnot 3). Yani sermayeler arasında işbirlikleri kadar çelişkiler de devam ediyor!⁷²

71 Tofaş'ın 1994'te Fiat'la anlaşmasının ardından gelen yüksek ihracat başarısı için bkz. Gözütok (2005).

72 Üçüncü Dünya şirketlerinin ulus-ötesi şirketlerce ele geçirilmesi tartışmasına

Sonuç

Bu bölümde, Yedinci Bölüm’le birlikte, Türkiye banka reformunu sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkiler açısından ele aldık. Analiz, devlet ve IMF gözetimi altında, ulus-merkezli sermaye birikiminin küresel birikime dönüşümünde sermaye içi sınıf dinamiklerinin nasıl değiştiğine ışık tutmaktadır.

Bu yaklaşım, banka reformunu finans ve bankacılığın kendine özgü belirleyicilerinin ve denge durumunun var olduğunu kabul edip, ayrı bir sektör olarak ele alan genelgeçer yaklaşımlardan önemli bir farklılık göstermektedir. Bu analizde, banka reformunun arka planında yatanın basitçe bankaların mali yapıları olmadığını, daha derinde başka dinamikler olduğunu gördük. Çünkü banka reformundan önce yaşanan ve ona eşlik eden gerilimler, bankacılığı aşarak toplam sermaye içindeki daha geniş çelişkilerle kesişmektedir. Bankaların mülkiyeti değişik sektörlerde faaliyet gösteren holdinglere ait olduğundan bankaların yaşaması veya batması sadece onların finansal operasyonları tarafından değil, holdinglerinin genel birikim stratejilerince belirlenmiştir.

Sermayenin belirli fraksiyonlarına, ama özellikle FK’ye, birikimi hızlandırmak için gereken kaynakları sağlayan reform öncesi finans korumacılığı devletin tercih ettiği bilinçli bir politikaydı. Devlet, borçlanma politikası aracılığıyla, belirli fraksiyonların finansal gelirlerini artırdı. Ayrıca en azından üstü örtük bir şekilde, yetkin olmayan sermayelerin bankacılığa sızmalarına ve holdinglerin bankalarını kullanmalarına/hortumlamalarına göz yumdu.

Finans korumacılığının sona ermesiyle birlikte, yeni bir birikim rejimi için holdinglerin birikim kalıplarında yeniden yapılanma gerekti. Buna göre, “ciddi” bir birikim için IMF gözetiminde devlet tarafından gerçekleştirilen düzenlemeler, sermaye içinde ve özellikle de FK içinde, elemeye ve yeniden düzenlemeye yol açtı.

karşı tez olarak, Türk sermayelerinin faydalandığı kaç tane yurtdışı birleşme ve satın alma olduğunu öğrenmek ilginç olurdu.

Önemli bir nokta olarak, bu yeniden yönelim sürecinde finans korumacılığı sona yaklaşıırken, dinamik birikimciler birikimlerini daha da uluslararasılaştırma gereksinimi içinde oldular ve böylece (Türkiye'deki sermaye kıtlığı nedeniyle) küresel sermayeyle olan bağlarını daha da güçlendirme gereksinimi doğdu. *Dinamik birikimcilerin küresel sermayeyle bu daha fazla eklemlenme gereksinimi, 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında devlet yönetiminde yaşanan yeni değişim sürecini beraberinde getirdi.*

Küreselleşmenin baskıları altında neoliberal öncüllere göre finansı (ve diğer sektörleri) serbestleştiren güçsüz bir ulus-devlet savı karşısında bu çalışma, Türk devletinin küresel alanda daha fazla birikim yapma peşindeki sermaye fraksiyonlarının çıkarları doğrultusunda sermaye birikim rejiminin gerekli dönüşümünü kolaylaştırdığını göstermektedir. 1980 sonrası döneme, Türk sermayesinin bu küresel yayılımının maliyetlerinin toplumsallaştırılması damgasını vurmuştur. İhracat temelli birikime verilen devlet desteği ve onu takip eden finans korumacılığı bu amaca yönelik bir işlevsellik taşıdı. Üstelik daha fazla küreselleşme arayışı geç kapitalistleşen ülkeler arasında yoğunlaşan rekabetle aynı döneme rastlar ve bu, sermaye ihtiyacını daha da şiddetlendirir (Ercan 2003b, s. 10). Bu nedenle, Ercan'ın (2003b) da belirttiği gibi, birikimi hızlandırmak için küresel sermayeyle işbirliği Türk sermayesinin ana gündem maddesi haline gelmiştir.⁷³

73 Dolayısıyla, Türk sermayesinin ağız birliği etmişçesine devletten YDY çekmek için "yatırım ortamında" gerekli değişikliği yapmasını istemesi şaşırtıcı değildi. Sonuçta, (4875 sayılı ve 5.6.2003 tarihli) Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun yakın zamanda kabul edilmesi Türkiye'deki yabancı yatırımları teşvik etmiştir (Ercan 2003a). Kanunun kısa bir değerlendirmesi için bkz. Özeke (2003).

HOLDİNG BANKACILIĞININ ÇÖZÜLÜŞÜ - I: BANKA-HOLDİNG İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI

Giriş

Bundan önceki bölümlerde, banka reformunun küresel sermayeyle daha fazla entegrasyon yoluyla Türk sermayesini yeniden düzenlediği vurgulanmış; bu yeniden düzenleme için finans korumacılığının ortadan kaldırılması gerektiği ileri sürülmüştü. Finans korumacılığının sona ermesi, holding bankacılığının yeniden yapılandırılmasını gerektiriyordu.

Holding bankacılığının yeniden yapılandırılmasında devlet esas olarak iki mekanizma kullandı ve yasal temeli buna göre oluşturdu. Birinci mekanizma olan banka el koymaları (bundan sonraki bölümde tartışılacağı gibi) ilkel birikimcilerle bankaları arasındaki organik bağları ortadan kaldırdı. İkinci mekanizma, dinamik birikimcilerin denetimindeki bankalara yönelik artan yasal kısıtlamalardı. Bu bölüm, ayakta kalan bankalar ve bunların sahibi dinamik birikimciler arasındaki fonlama ilişkilerini yeniden düzenleyen yeni mevzuatı incelemektedir.

Türkiye'deki pek çok kişi, bankacılık sistemindeki değişikliklerin Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin bir parçası olduğunu varsaymaktadır. Bu iddia bazı siyasetçiler tarafından da ileri sürülmüştür. Ancak bu bölüm iki alternatif önerme ortaya koy-

maktadır. Öncelikle, analiz Türkiye’de ulus-devletin yerel birikimin küresel sermayeyle bütünleşmesini nasıl kolaylaştırdığını göstermektedir. Bu, Türk devletinin “güçsüz bir devlet” olduğu yönündeki genel kabul gören tanımlamayla çelişmektedir. Bu bölüm devletin yürürlüğe soktuğu yasal değişikliklerin örneklerini sunmaktadır. Türk devletinin, küresel sermayeyle daha fazla bütünleşmeyi içeren bir gündemi gözeterek sermaye içi çelişen çıkarlar arasında arabuluculuk yaptığı ve aynı zamanda bu bütünleşmenin Türk sermayesi için yumuşak bir geçişle olmasını temin ettiği ortaya konulacaktır.¹ İkinci olarak, bu bölüm mevzuat değişikliklerinin nasıl gerçekleştiğine bakarak devletin sadece yapısal değişimi sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda devlet politikalarının FK içindeki alt fraksiyonel ayrışmaların inşasında (kısmen) etkili olduğunu gösterecektir. Ancak Türkiye’nin “AB bankacılık standartlarına uyum sağlamanın şart olduğu” savı yine de önemliydi, çünkü bu sav devletin uygulamaya koyduğu değişikliklerin meşrulaştırılmasına yardımcı oluyordu.

Holdingler ve bankaları arasında yeni ilişkilerin tesis edilmesi

Banka reformu, devletin holding şirketlerini parçaladığı ve FK içindeki belirli bir fraksiyonun hegemonyasını yeniden kurduğu bir süreçti. Devletin mevzuatla ilgili girişimlerini incelemek, onun fraksiyonel uyuşmazlıklardaki rolünün daha derin bir şekilde anlaşılmasına imkân tanıyacaktı.

Hükümetlerin ve bakanların yeni yasal değişiklikleri tanıtırken yaptıkları resmî açıklamalar, devletin mantığı hakkında bir ölçüde fikir edinmemizi sağlar. Örneğin TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nun (TBMM 1999b) 4389 sayılı Bankalar Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun Tasarısı’yla ilgili raporu oldukça açıklayıcıdır. Söz konusu meclis

1 Bu bulgu, sermayenin küreselleşmesi sürecinde ulus-devletlerin merkezî rolünün yeni yasal rejimler oluşturmak ya da bunları meşrulaştırmak olduğuna işaret eden Sassen’in (1996) önermesini desteklemektedir.

raporu holding bankacılığının yayılmasının olumsuz etkilerine işaret ediyordu. Rapor, Türk bankacılığının yüksek kârlılığının kamu borcu finansmanından kaynaklandığını ve bunun da devletin borç yükünü ağırlaştırdığını vurguluyordu. Rapor, holdinglerce kötüye kullanılan bankaların iflasını önlemek için gerekli hukuki ve idari önlemlerin alınması gerektiğini belirtiyordu.

Meclis Genel Kurulu'nda birçok milletvekili, holding bankaları, kamu borçlanma politikası ve mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesi arasındaki bağlantının Türk bankacılığına nasıl zarar verdiğine dikkati çektiler. Örneğin Fazilet Partisi milletvekili Ali Coşkun (TBMM 2001c, s. 15), bu bağlantının ekonomiyi ve siyasi iradeyi bir “rant sektörü” baskısı altına soktuğunu, ülkeyi mali olarak IMF'nin denetiminde bir “müstemlekeye” dönüştürdüğünü ileri sürdü. Fazilet Partisi'nden Sait Açıba da, aynı temelde, holding bankacılığının Türk bankacılığının krize eğilimli bir ögesi olduğunu belirtti:

...bankaların içi boşaltılırken, sistemin denetim mekanizmalarının da, maalesef, çalışmadığını, açık bir biçimde görmekteyiz. Sistem iki şekilde boşaltılmaktadır. Türkiye’de, siyasal kirlenme dolayısıyla ve holding bankacılığı çerçevesinde, siyasetçi, mafya ve bürokrat üçgeni içinde, bir bakıma, bankaların boşaltılması yönünden iki yolun izlendiğini görüyoruz: Bir taraftan hayali şirketler kurmak suretiyle, hayali şirketlere kaynakların aktarıldığını, diğer taraftan da holdinglere bağlı şirketlere geri dönmeyen kredilerin verildiğini ve bu şekilde bankaların içinin boşaltıldığını; ama hükümette olanların, maalesef, buna seyirci kaldıklarını görüyoruz (TBMM 1999c, s. 45).

Bu tarz iddialar doğrultusunda, holding bankacılığını çöktürmek için büyük çapta hukuki ve düzenleyici değişiklikler uygulamaya konuldu.² Her bir mevzuat düzenlemesini detayla-

2 Gidişat holding bankacılığını çöktürme yönünde olsa da, Meclis bu konuda hemfikir değildi. Bazı milletvekilleri holding bankacılığını destekledi. Örneğin ANAP Milletvekili Ekrem Pakdemirli (TBMM 1999c, s. 54) yeni düzenlemelerle bankaların son derece gereksinim duyulan büyük projeleri, özellikle de ihracat odaklı olanları, konsorsiyumlar oluşturmadan finanse edemeyeceklerini ileri sürdü.

rıyla tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşar. Ancak burada kilit önemdeki nokta, bu düzenleyici sürecin her bir bileşeninin bankalar ve holdingleri arasında yeni ilişkiler kurulması yönündeki aynı gündeme hizmet etmiş olmasıdır. Bu devlet kaynaklı değişiklikler şunları içeriyordu:

- Mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesinin kademeli olarak azaltılması,
- İç denetim ve risk yönetimi sistemlerinin kurulması,
- Uluslararası muhasebe standartlarının benimsenmesi ve mali bilançolarda şeffaflığın temin edilmesi,
- Kıyı-ötesi bankacılık faaliyetlerinin denetim altına alınması,
- Banka kuruluşu ve banka sahipliğini etkileyen düzenlemelerin güçlendirilmesi,
- Bankaların toplam grup risklerine daha fazla kısıtlama getirilmesi vs.

Tüm bu değişiklikler, bankalar ve holdingleri arasındaki yakın bağları zayıflatma işlevi görmüştür.

Dördüncü Bölüm'de değinildiği gibi, 1979'da uygulamaya konulan yasal kısıtlamalara rağmen, pek çok banka grup şirketlerini krediler ve hisse senedi alımıyla finanse etmiştir. *Euromoney*'de belirtildiği gibi:

Tarihsel olarak, özel sektör bankaları arkalarındaki ailenin finansman ayağı olarak evrilmişlerdir. Hissedarlar bankaları yeni projeleri finanse etmek için kullandılar ve 1970'lerde bir bankanın kredilerinin yüzde 75'ini kendi sahiplerine dağıtması olağan karşılanıyordu. Ancak 1980'lerden itibaren, hissedarlara verilen borçların kısıtlanması ve bankaların bağımsız kâr merkezlerine dönüşmeleri yönünde, mevzuatla teşvik edilen bir eğilim baş gösterdi. Ama eski alışkanlıkları terk etmek zordur ve sektör büyük iştahlara sahip yenilerle dolmaktadır. Banka ve aile işinin ne derecede birbirinden ayrı tutulduğu bankadan bankaya değişir, ama genel olarak araya bir sınır çizilmemiştir...(Münir 1998).

Türkiye'deki banka reformuyla, sermaye birikimini artırmak için holding bankacılığını finansal kaynak olarak kullanma po-

litikası sona ermiştir.

Takip eden analiz, reform sürecinde bankalar ve holdingleri arasındaki iç içe geçen mülkiyet yapısının yeni kanunlarla artan kısıtlanışına değinecektir. Pek çok kapsamlı hukuki ve düzenleyici uygulamadan, bankaların bağlı kredileri ve finansal kurumlar dışındaki iştiraklerine dair getirilen değişikliklere odaklanılacaktır. Çünkü bankaların grup riskleri konusundaki yeni kanunlar, bankalar ve holdingleri arasındaki yeniden tanımlanan ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır.³

Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleri ve bağlı kredileri üzerine yasal değişiklikler

Haziran 1999, Aralık 1999 ve Mayıs 2001'de Bankalar Kanunu'na getirilen değişikliklerle bankaların toplam grup riskleri sınırlandırıldı. Takip eden alt bölümlerde bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleri ve bağlı kredileriyle ilgili yapılan üç değişiklik ele alınacaktır.

4389 Sayılı Bankalar Kanunu: Anglo-Sakson modele doğru ilk adım

Hükümet, finansal sektör reform programını Haziran 1999'da Meclis'ten geçen yeni Bankalar Kanunu ile başlattı (DB 2000, s. 97). 4389 sayılı Bankalar Kanunu (18.6.1999) banka kredilerine AB normlarına benzer kısıtlamalar getiriyordu (Reisoğlu 1999, s. 3). 11. madde (bkz. Türk Hükümeti 1999a) kritik önem taşıyan dört unsurla denetim getirmekteydi. Öncelikle bir önceki, 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nun kısıtlamalarını koruyordu: Madde, bankaların finansal kurumlar dışındaki bir ortaklığa özkaynaklarının en fazla yüzde 15'i oranında iştirak edebileceğini ve bu iştiraklerin toplam tutarının banka özkaynaklarının yüzde 60'ını aşamayacağını belirtiyordu. İkincisi, bankanın bağlı şirketlere vereceği kredilerin toplamı banka

3 Holdingler ve bankaları arasındaki ilişkileri değiştiren diğer yasal düzenlemeler için bkz. BDDK (2003c).

öz kaynaklarının iki katıyla sınırlandırılmıştı.^{4, 5}

Üçüncüsü, banka kredilerine yeni bir kısıtlama getirilmişti. Kanun, AB standartları doğrultusunda *büyük kredi* kavramını getirdi: Yasa (gerçek veya tüzel bir kişiye doğrudan veya dolaylı olarak) banka öz kaynaklarının yüzde 10'unu aşan kredileri büyük kredi olarak tanımladı ve bu kredilerin toplamını banka öz kaynaklarının sekiz katıyla sınırladı.⁶ Dördüncüsü, *devlet doğrudan* (yüzde 25) ve *dolaylı* (yüzde 50) kredilere getirilen limitleri birbirine yaklaştırmaya çalıştı (Reisoğlu 1999, s. 8). Bu amaçla, kanun *banka ortaklarına verilecek toplam kredileri daha da sınırladı*.⁷ Bunun gibi, *dolaylı kredi* ilişkileri olan gerçek ya da tüzel kişilere verilecek toplam krediler banka öz kaynaklarının yüzde 50'siyle sınırlandırıldı.⁸ Diğer taraftan, *gerçek ya da tüzel kişilere verilecek krediler* banka öz kaynaklarının yüzde 25'ine yükseltildi. Bu oran bir önceki düzenlemede yüzde 20 idi.

Hükümet bu yasal değişikliklerin gerekçesini risk yoğunlaşmasını önlemek olarak açıklıyordu.⁹ Grup şirketlerine ve banka ortaklarına verilecek dolaylı kredilerin kısıtlanması yoluyla bankaların kredi risklerinin azaltılması etkili bir uygulama

4 Ancak 4389 sayılı Kanun toplam kredilere yönelik banka öz kaynaklarının 20 katı limitini kaldırdı. Dolayısıyla kredi ve banka öz kaynakları arasındaki ilişki *toplam krediler açısından* düzenlenmiyordu. Reisoğlu (1999, s. 6), bu değişiklik için bir gerekçe gösterilmediğinden, devletin limitleri korumakta bir yarar görmediğini ya da banka öz kaynakları ve toplam krediler arasında bir bağ kurmayı sakıncalı bulduğunu ileri sürmenin mümkün olamayacağını savunur.

5 Yeni kanun, bir önceki kanunda yer alan "bankaların sermayesinin yüzde 10'undan daha azına sahip olduğu iştiraklerin, bankaların iştirakleriyle ilgili sınırların hesabında dikkate alınmayacağı" yönündeki düzenlemeyi ortadan kaldırıyordu (bkz. Reisoğlu 1999, s. 10, 35). Hükümet, bu değişikliğin nedeninin holding bankalarının aşırıya kaçan uygulamalarını sınırlamak olduğunu açıkladı (TBMM 1999a).

6 Dört yıllık bir geçiş dönemi içinde.

7 Bu amaçla, bir önceki düzenlemedeki banka öz kaynaklarının yüzde 50'si limiti korunmuş, ancak kredi tanımlaması banka ortaklarının ikinci derece (kan ve sıhri hisismlar) yakınlarını da içine alacak (dört yıllık bir geçiş döneminde) şekilde genişletilmiştir (bkz. Reisoğlu 1999, s. 8).

8 Bir önceki yüzde 75 üst sınırı yerine (beş yıllık bir geçiş dönemiyle).

9 Bkz. TBMM (1999a); Demokratik Sol Parti'den Recep Önal'ın açıklaması için bkz. TBMM (1999c, s. 13).

maydı. Buna ilaveten, bankaların tek bir şirkete daha fazla kredi vermesinin önünün açılmasının KOBİ'lerce karşılaşılan finansman problemlerine çare olması bekleniyordu. Ayrıca toplam büyük kredilerin üst limiti, büyük ölçekli sermayelerin büyük oranda kredi almaları olanağını azaltıyor gibi görünüyordu.¹⁰ *Tüm bu değişiklikler banka kaynaklarının kendi holdingleri dışında kalan kesimlerce kullanılmasını hukuken mümkün hale getirdi.* Bu yönelimin önemi, Türk sermayesi için küresel rekabet doğrultusunda birikim koşullarının standartlaşması sürecini işaret etmesinde yatıyordu.

4491 Sayılı Kanun:

Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleriyle ilgili özel sınırlamaların kaldırılması

4389 sayılı Bankalar Kanunu'nda, sadece altı ay sonra 4491 sayılı Kanun'la değişiklik yapıldı (19.12.1999) (bkz. Türk Hükümeti 1999b). Bu kanun, gerçek ya da tüzel kişilere, iştiraklere ve banka ortaklarına doğrudan ya da dolaylı olarak verilecek kredileri banka özkaynaklarının yüzde 25'iyle sınırladı (Özeroglu 2000, s. 1). Bu amaçla, doğrudan ve dolaylı kredilere yönelik limitler aynı seviyeye getirildi (yüzde 25) (Reisoğlu 2000, s. 1).¹¹ *Tüm bu değişiklikler riskin belirli bir grupta yoğunlaşmasının azaltılmasını sağlamıştır.*

Burada önemli olan, bu değişiklikle birlikte iştiraklerdeki paylar kredi kapsamına alındı ve iştiraklerin toplam tutarının banka özkaynaklarının yüzde 60'ını geçemeyeceği ve bankanın bir ortaklığa özkaynaklarının en fazla yüzde 15'i oranında iştir-

10 Gülcem Aktaş, "Banka Kredileri Tabana Yayılacak", *Finansal Forum*, 5 Temmuz 1999.

11 Banka ortaklarına verilecek toplam kredilere getirilen limit daha da fazla kısıtlanmıştı, çünkü bu krediler bir önceki özel limit olan banka özkaynaklarının yüzde 50'si yerine, genel kredi limiti olan banka özkaynaklarının yüzde 25'i kapsamında değerlendiriliyordu. Bu amaçla, banka ortakları ve diğer gerçek veya tüzel kişiler arasındaki ayrım kaldırıldı ve banka ortaklarına verilecek kredileri aynı bir şekilde düzenleyen madde 11/8 iptal edildi. Bunun yanı sıra, *dolaylı kredi limiti* banka özkaynaklarının yüzde 50'sinden yüzde 25'ine düşürüldü.

rak edebileceğini öngören üst sınırlar kaldırıldı. İştirakler kredi tanımına dahil edildiğinden, iştiraklere verilecek kredi limiti banka özkaynaklarının yüzde 25'i oldu. Diğer taraftan, iştiraklere verilecek kredilere getirilen limit (banka özkaynaklarının iki katı) kaldırıldı. *İştiraklere yönelik bu değişikliklerin bankaların holdinglerine fon transferi imkânını kısıtlayıp kısıtlamadığı konusu tartışmalı hale geldi.*

Toplam iştirak tutarıyla ilgili sınırlama kaldırıldığında, bu, bankaların iştiraklerini istedikleri kadar artırmabilecekleri anlamına geliyordu. Ancak banka özkaynaklarının yüzde 10'unu geçen krediler büyük kredi kabul edildiğinden, Reisoglu (2000, s. 2) toplam büyük kredilerin üst sınırının, banka özkaynaklarının yüzde 10'unu aşan iştirakleri sınırlamasının beklendiğini ileri sürdü.

Fakat bazı köşe yazarları büyük kredi sınırlamasına rağmen, holding bankacılığı yapısını kuvvetlendirebileceği gerekçesiyle bu değişikliği eleştirdiler. Bu eleştiriler, iştiraklere verilecek toplam kredilere yönelik önceki limit (banka özkaynaklarının iki katına kadar) kaldırıldığından ve büyük krediler banka özkaynaklarının sekiz katına kadar çıkabildiğinden, iştiraklere verilecek büyük kredilerin genişlemek için alan bulduğu savına dayanıyordu. Limit o kadar yüksekti ki, neredeyse tamamen kaldırılmış gibiydi. *Akşam* gazetesinden Cemal Ersin,¹² geçmişte bankaların yasal limitleri yüzünden yeni iştirakler için çeşitli formüller bulunduğunu ancak söz konusu düzenlemeyle iştirakler üzerindeki limitin adeta kalktığını ileri sürmüştür. *Hürriyet* gazetesinden Vahap Munyar da, bu değişiklikle bankaların bir holdingin parçası olmak yerine, kendilerinin holdinge dönüşeceği konusunda bankacılar arasında fikir birliği olduğunu vurguluyordu.¹³ *Bu, FK'nin yeni düzenleme sonucunda yeniden merkezileşebileceği anlamına geliyordu.*

Bununla birlikte, Meclis'teki tartışmalarda değişikliğin bankaların toplam grup risklerini azalttığı yönünde değerlendir-

12 Cemal Ersin, "GSM İhalesi ve Bankalar Kanunu", *Akşam*, 28 Nisan 2000.

13 Vahap Munyar, "Bu kanun bankaları holding yapacak", *Hürriyet*, 24 Nisan 2000.

meler yapılıyordu. Muhalefet partileri içinde bu konuda iki görüş hâkimdi. Bazı milletvekilleri bankalara getirilen sınırlama önerileri konusunda ihtiyatlı/eleştireldi. Bazıları ise holding bankacılığını çökertmek amacıyla, mevzuat değişikliğini desteklediklerini ifade ettiler.

İhtiyatlı/eleştirel olanlar,¹⁴ söz konusu kısıtlamaların Türkiye'nin banka iştiraklerini ülkenin sanayileşmesi için kullanma politikasını terk etmesi anlamına geleceğine işaret ediyorlardı. Bu milletvekilleri, bağlı kredi ve iştirak portföylerini yeni kısıtlamalarla uyumlu hale getirmeye halen ihtiyaç duyan dinamik birikimcilerin sözcüsü konumundaydılar. Bu birikimciler arasında İş Bankası öne çıktı. On Birinci Bölüm'de görüleceği gibi, İş Bankası banka reformu sırasında yeni limitlere uyum sağlamak amacıyla ve özellikle de özelleştirilen telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki yeni yatırımları nedeniyle iştiraklerini satmaya devam etti. Banka iştiraklerinin ülkenin sanayileşmesindeki devam eden önemi, İş Bankası yönetimi tarafından bizzat açıkça vurgulanıyordu.¹⁵

Değişikliklere en fazla eleştirel yaklaşan milletvekilleri, bu düzenlemenin bazı bankaların geçmişteki yolsuzluklarına bir tepki olmasına rağmen, tüm bankaları iştiraklerini satmaya zorlayacağını iddia ediyorlardı. İş Bankası tarafından kazanılan büyük ölçekli POAŞ özelleştirmesi örneğine dayanılarak,¹⁶ bankaların ciddi oranda sermaye artırımı yapmadıkları takdirde ihalelerde başarılı olamayacakları ve devletin özelleştirme sürecinde güçlüklerle karşılaşacağı ileri sürülüyordu.¹⁷

Fakat eleştirel milletvekilleri bile, holding bankacılığının çökertilmesine kesinlikle karşı olmak yerine, bankalara yeni limitlere uyum sağlamaları için yeterli geçiş süresinin sağlanmasını taraftarıydılar. Genel Kurul tartışmalarında, İş Bankası'nın

14 Bkz. örneğin, Doğru Yol Partisi milletvekilleri Kemal Kabataş (TBMM 1999f; s. 45, 46, 47); Ali Naci Tuncer (TBMM 1999g, s. 13); Ufuk Söylemez (TBMM 1999g, s. 50) ve Fazilet Partisi Milletvekili Aslan Polat'ın (TBMM 1999g; s. 48, 49) açıklamaları.

15 Bkz. s. 356, "Finansal kurumlar dışındaki iştiraklerin satışı".

16 Doğan Grubu'yla ortaklaşa.

17 Fazilet Partisi'nden Aslan Polat'ın açıklaması için bkz. TBMM (1999g; s. 48, 49).

sahip olduğu büyük ölçekli iştiraklere işaret ediliyor ve bazı büyük bankaların önerilen altı yıllık dönemde iştiraklerini satamayabilecekleri söyleniyordu.¹⁸ Örneğin Doğru Yol Partisi milletvekili Kemal Kabataş (TBMM 1999f, s. 77-78), iştiraklerin kredi tanımına dahil edilmesinin bir AB kriteri olmadığını ileri sürdü: “Bize özgü, bizim dar yaklaşımımıza özgü bir düzenlemedir ve çok büyük ölçüde de, IMF’nin stand-by programı içinde empoze edilmektedir.” Kabataş’a göre, iştirakler kredi olarak kabul edildiğinden, bazı bankaların iştirakleri yüzde 25 genel kredi limitini kolayca aşacaktır.¹⁹ Bu nedenle Kabataş’a göre bu düzenlemeyle, “bankacılık sektörü adeta bir kısıpaca alınıyor; kredilerini daraltması ve iştiraklerini tasfiye etmesi yönünde müthiş bir baskıyla karşı karşıya” bırakılıyordu. Bu maddeler, Kabataş’a bakılırsa, öncelikle “önde gelen özel sektör bankalarını ilgilendiriyor”du ve sonuçta “bu bankalar... devletin teşvikleriyle... oluşturulan... bu prestijli kuruluşlardan uzaklaşmak ve bunlardan bir şekilde kurtulmak için çözüm ve çare arama zorunda kalacaklar”dı. Türkiye, ülkede önemli bir sanayileşme sağlayan banka iştirakleri politikasında vazgeçiyor olsa da, Kabataş’a göre, devlet geçmişte bu modeli teşvik ettiğinden, tasfiye için gerekli süreyi bu kurumlara tanımalıydı.

Öte yandan, muhalefet partilerinden bazı milletvekilleri, holding bankacılığı, banka yolsuzlukları ve mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesi arasındaki bağlantıya işaret ederek önerilen kısıtlamaları desteklediler. Bu milletvekillerinin pozisyonları, özellikle küçük ve orta ölçekli, üretken ve ticari sermayeyle aynı çizgideydi. Örneğin Fazilet Partisi’nden Bekir Sobacı (TBMM 1999f, s. 76), iştiraklerin kredi tanımına dahil edilmesini doğru buluyordu: “Çünkü, bir mevduat cenneti olan, mevduat garantisi olan ülkede bankacılık yapan sektörlerdeki

18 Bkz. Doğru Yol Partisi milletvekilleri Ali Naci Tuncer TBMM (1999g, s. 4) ve Ufuk Söylemez’in TBMM (1999g, s. 56) açıklamaları.

19 Kabataş, dolaylı kredilerin de banka özkaynaklarının yüzde 25’i olan genel kredi limitine dahil edilmesini kast ediyordu. Bunun nedeni, daha önce, bankanın tek bir iştirakinin, daha düşük bir oranla, banka özkaynaklarının yüzde 15’iyle sınırlandırılmış olmasıydı.

güçler, güçlü sermaye grupları, bankasını kuruyor ve iştiraklerini de fonluyor.” Fazilet Partisi’nden Cevat Ayhan da (TBMM 1999g, s. 51) kredilere getirilen bu sınırlamanın bankaların topladıkları tüm mevduatı kendi kuruluşları için tahsis etmelerini önleyeceğini, küçük ve orta ölçekli işletmelerin de bu finansman kaynağından faydalanmalarını sağlayacağını ekledi.

İktidardaki koalisyon partileri, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sınırlamaları desteklediler. Demokratik Sol Parti Milletvekili Masum Türker (TBMM 1999f, s. 78, 79), iştiraklerin kredi tanımına dahil edilmesinin bankaları özkaynaklarını artırmaya ya da yeni sınırlamalara uyum sağlamak için bazı dolaylı kredileri ve iştirakleri tasfiye etmeye teşvik edeceği değerlendirmesini yaptı. Devlet Bakanı Recep Önal (TBMM 1999f, s. 81), dolaylı kredi sınırlarının yüzde 25’e indirilmesi ve iştiraklerin kredi tanımı içine alınmasıyla ilgili düzenlemeyi, banka kaynaklarının belirli firmalara büyük miktarlarda verilmesinin önüne geçilerek bu kaynakların riski asgariye indirecek şekilde kullanımını öngördüğü gerekçesiyle destekliyordu. Önal, iştiraklerin AB standartlarında da kredi kabul edildiğini ve bir kişiye verilebilecek banka riski tutarının (iştirakler ve krediler) banka özkaynaklarının yüzde 25’iyle sınırlandırıldığını belirterek ekledi: “Önümüzdeki altı yıl içerisinde, bu yüzde 25’lik risk temerküzü ilkesine bankalarımızı getirmek istiyoruz.”

4672 Sayılı Kanun: Bankaların finansal kurumlar dışındaki iştirakleriyle ilgili özel sınırlamaların yeniden düzenlenmesi

Yukarıda açıklanan mevzuat değişikliğinden bir yıl sonra, Bankalar Kanunu yeniden düzenlendi. 4672 sayılı Kanun (29.5.2001), daha önce iptal edilen, iştiraklere yönelik özel kısıtlamaları geri getirdi (Bkz. Türk Hükümeti 2001a). Bu, bankaların ilkel birikimciler ya da dinamik birikimciler olarak sınıflandırılmaları açısından büyük önem taşıyordu.

Yeni Kanun ilgili taraflara toplam riski sınırlamak için daha katı kurallar getiriyordu. Yeni düzenleme, AB direktifleri

doğrultusunda, banka özkaynaklarının yeniden tanımlanmasını gerektiriyor, konsolide özkaynak tanımını kanuna ekliyor ve kredi sınırlarının konsolide özkaynağa göre hesaplanmasını öngörüyordu.²⁰ Bu değişiklikler bankaların grup kredilerinin daha da sınırlandırılmasını amaçlıyordu. BDDK'nin "özkaynakları" kendi takdirinde tanımlama yetkisiyle birlikte, kredi limitlerini ve SYR'yi etkileme gücü arttı.²¹ Buna ilaveten, vadelî işlem ve opsiyon sözleşmeleriyle benzeri diğer sözleşmelerin de kredi sayılmasıyla kredi tanımı genişletiliyordu.²² Daha da önemlisi, değişiklik bankaların iştiraklerine ayrı limitler uygulamasını geri getiriyordu. Bir banka artık finansal kurumlar dışındaki bir ortaklığa kendi özkaynaklarının yüzde 15'ini (her bir iştirak için) aşmamak kaydıyla iştirak edebilecek ancak bu iştiraklerin toplam tutarı banka özkaynaklarının yüzde 60'ını aşamayacaktı.^{23, 24} İştiraklere ayrı limitler konulması düşünülmüş olsa da, kredi tanımına dahil edilmelerine devam edildi.

İştirak sahipliği konusunda ayrı sınırlandırmaların yeniden getirilmesi yakın zamanda iştirak edinmiş bankalar için bir şoktu. Bu bankalara göre, söz konusu değişiklik kendilerine sadece iki seçenek bırakmıştı: Bazı iştirakler (tamamen ya da kıs-

20 Bankaların pozisyonları, doğrudan ve dolaylı iştirakleriyle ortaklıkları ve ortaklarının finansal raporlarının ve bu ortakları tarafından yönetim ve denetimine doğrudan ya da dolaylı olarak sahip olunan finansal ve finansal olmayan kuruluşların bilançolarının konsolide edilmesiyle değerlendiriliyordu.

21 Doğru Yol Partisi milletvekili Kemal Kabataş (TBMM 1999g, s. 14), TBB'nin, kanunun getirdiği standart oranların ve diğer yasal limitlerin konsolide esasa göre hesaplanıp uygulanmasına mevcut bankaların iştirak yapılarının uygun olmaması nedeniyle karşı çıktığını ileri sürdü.

22 Ayrıca BDDK'nin 27 Haziran 2001'deki yeni bir düzenlemesiyle Bankalar Kanunu'ndaki değişiklik ilave önlemlerle desteklendi. Bu düzenleme, banka ortaklarını ve iştirakleri aynı risk grubu içinde sınıflandırmakta ve (kredilerde) risk yoğunlaşmasını önlemek için borç riskini tek bir grup için doğrudan ve bağlı kredileri hesaba katarak hesaplamaktadır.

23 Bu değişikliklerle ilgili ayrıca bkz. Canevi ve Çetinkaya 2001.

24 Ancak iştirak olunan şirketin sermayesinin yüzde 10'undan az olan iştirak tutarları, iştiraklere yönelik sınırlamanın hesabından çıkartılmıştı. Bu, Meclis'teki komisyon görüşmeleri sırasında Bankalar Kanunu'ndaki değişikliğe karşı çıkan milletvekilleri tarafından eleştirildi. Bu milletvekilleri, söz konusu düzenlemenin bankaların iştiraklerine daha fazla kaynak aktarmasına izin vereceğini ileri sürdüler (bkz. TBMM 2001b ve 2001c).

men) satılmak zorunda kalacak ya da banka özkaynakları yükselecekti (Bilgin 2001, s. 23).

Söz konusu değişiklik, küresel rekabete bir hazırlık olmak üzere, banka sermayesinde yoğunlaşmanın artmasını amaçlıyordu. Sermayelerini artırabilecek olan bankaların (iştiraklerin satışıyla ya da satış olmaksızın) “dinamik” birikimciler kategorisine girme şansları olabilirdi (yani el koymayla karşılaşmadan). Bu açıdan mevzuat, ilkel ve dinamik birikimciler arasındaki çizgiyi çekme açısından büyük önem taşıyordu.

Bireysel sermayeler değişimle başa çıkma konusunda farklı kapasitelere sahip olduklarından geçiş FK içinde kaçınılmaz olarak gerginlikler yarattı. Bazı bankaların itirazları yüzünden, başlangıçta verilen süre (dört yıl) sekiz buçuk yıla uzatıldı.²⁵ Sonuçta, bankalar 31 Aralık 2009 itibarıyla iştiraklerinde bu yeni limitlere uyum sağlamak zorundaydılar.

Değişiklikle ilgili Meclis tartışmaları, mevzuatın ekonomik ve siyasi boyutları hakkında daha fazla bilgiyi gün ışığına çıkarmaktadır. Söz konusu değişiklik ulusal ve yabancı çıkarlar arasındaki gerilim temelinde eleştiriliyordu. Fazilet Partisi milletvekili Nevzat Yalçıntaş’ın aşağıdaki açıklaması bu gerginliği yansıtmaktadır:

Bankalar şimdi feryat içerisinde; bize mektup gönderiyorlar, telefon ediyorlar. Bu iştiraklere bazı kişiler şüpheli de bakıyor. Neden bakıyor; Türkiye’nin kalkınmasında, ...bankalar önemli rol oynamışlar; çünkü kapital orada birikiyor. Gelişmiş ülkede zaten kapital birikmiş, sermaye taşmış, uluslararası sermaye haline dönüşmüş. Şimdi, o uluslararası sermayenin uçlarını, Sayın Başkan Bush’un mektuplarında görüyoruz.... diyor ki: “Telekomünikasyonda cesur olun...” ...bana göre, tehdit ediyor; yani “yapmazsanız korkaksınız” diyor (TBMM 2001c, s. 43).

Diğer bazı milletvekilleri, bankaların iştiraklerine yönelik yeniden düzenlenen sınırlamaları “milli bankacılığın ölüm

25 Nursel Karsavuran, “Bankalar 8 Yıl Daha Sanayide”, *Finansal Forum*, 4 Mayıs 2001.

fermanı” olarak değerlendiriyorlardı. Öncelikle, kilit sektörlerdeki özelleştirmeler konusunda endişeleniyorlardı, çünkü devlet bu özelleştirme ihalelerine bankaları da içine alan holdinglerin katılmasına ihtiyaç duyabiliyordu. Örneğin Fazilet Partisi’nden Aslan Polat (TBMM 2001c, s. 81, 82) Mayıs 2001’de, İş Bankası ve TBB’nin iştirak tutarları konusunda ayrı limitlerin yeniden düzenlenmesine yönelik itirazlarına dikkat çekti. Polat, İş Bankası’nın iki özelleştirme ihalesine girdiğini ve beklenenin üstünde fiyatlarla devlete gelir sağladığını belirtti. Ancak söz konusu katı sınırlamalar nedeniyle Türk Hava Yolları ihalesine giremediğine dikkat çekti. Diğer bankalar da aynı kısıtlamalarla sınırlandıklarından, onlar da ihaleye katılamadılar ve Türk Hava Yolları’na yurtiçinden müşteri çıkmadı.

Fazilet Partisi’nden Ali Coşkun’un (TBMM 2001c, s. 17) işaret ettiği gibi, milli bankaların elindeki iştiraklerin yabancı sermaye tarafından ele geçirileceği iddiası da söz konusuydu. Coşkun, İş Bankası’nın dokuz yıl içinde dünya çapındaki fabrikası Şişecam’ın yüzde 85 hissesini satmak zorunda kalacağını, ancak bu payı alacak yerli bir güç görmediklerini belirtiyordu.

Yine Fazilet Partisi’nden Aslan Polat (TBMM 2001c, s. 82), İş Bankası yönetimi tarafından Meclis komisyonlarına gönderilen bir mektubu gündeme taşıdı. Bu mektupta, *İş Bankası dolaylı kredi limiti ve toplam iştirak tutarı limiti arasındaki tutarsızlığın düzeltilmesini talep ediyordu*. Bu tutarsızlığın, iştiraklerin kredi tanımına dahil edilmesinden kaynaklandığı söyleniyordu. Dolaylı iştirak tutarları ve iştiraklere dolaylı krediler hep birlikte dolaylı kredi limitine katılıyordu. Bu nedenle, *(hem hisse hem de kredi biçiminde) dolaylı kredi ilişkilerine sahip iştiraklere ayrılacak kaynaklar banka özkaynaklarının yüzde 25’iyle sınırlanıyordu*. Bu, *dolaylı kredi tanımının sürdürülmesi durumunda (yani dolaylı iştiraklerin dolaylı kredi tanımından çıkarılmasıyla) toplam iştirak limitinin (banka özkaynaklarının yüzde 60’ı) etkisiz kalacağı anlamına geliyordu*. İş Bankası, bir değişiklik yapılmazsa, Şişecam’ı satmak zorunda kalacağı konusunda

uyarıda bulunuyordu. Ancak bu tutarsızlığı giderme amacıyla yapılan öneri Meclis'te kabul görmedi.²⁶

TBB (2001b), iştirakler konusundaki riskler yeniden düzenlendiğinden, bu hisselerin artık kredi tanımına dahil edilmemesi gerektiğini ileri sürdü. Fakat dönemin Pamukbank Genel Müdürü ve TBB Yönetim Kurulu Üyesi Orhan Emirdağ (TBB 2001b), iştirakler dahil edilmeye devam ederken, doğrudan ve dolaylı iştiraklerin tamamı yerine sadece doğrudan iştiraklerin göz önünde tutulması gerektiğini savundu. Tüm bu itirazlara rağmen, daha gevşek sınırlamalar yönündeki arayış sonuçsuz kaldı.

4491 Sayılı Kanun ile 4672 Sayılı Kanun arasındaki “tutarsızlık”: Dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki çizginin kademeli olarak belirlenişi

Hükümet, Bankalar Kanunu'nda Haziran 1999'da gerçekleştirilen değişiklikle, mevzuatın konuyla ilgili AB direktifine bütünüyle uyumlu hale getirildiğini açıkladı (bkz. TBMM 1999a). BDDK de (2001b, s. 5) Aralık 1999'da banka kredileriyle ilgili gerçekleştirilen düzenlemenin AB direktifleriyle tutarlı olduğunu açıkladı. Bu sav, hükümet tarafından Mayıs 2001 değişikliğiyle ilgili olarak yineleni:

4389 sayılı Bankalar Kanununda 4491 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonucunda bankaların edindikleri her türlü ortaklık payları kredi olarak addedilerek, iştiraklerin genel kredi sınırları içinde değerlendirilmesine olanak tanınmıştır. Ancak,

26 Özinca, banka iştirak ilişkilerinin Anglo-Sakson modelle uyumlu hale getirilmesi için dokuz yıllık geçiş döneminin uygun olduğu değerlendirilmesinde bulundu. Ancak bu uyum sürecinin küçük ortaklar üzerinde yarattığı etkiler gibi diğer boyutlarıyla ilgili olarak, verilen sürenin kısıtlılığına işaret etti ve “ulusal bankacılığın birikiminin ziyan edileceği” uyarısında bulundu. Özinca aynı zamanda, 1990'larda AB'de birleşmeleri, ayrılmaları ve şirketler arasında hisse değişimlerini kolaylaştıran destekleyici düzenlemelere dikkat çekti ve Türkiye'de de benzer düzenlemelerin yapılmasını talep etti: “...geçmiş iki yılda, vergilendirme ya da sermaye piyasası konusunda hiç bir kolaylaştırıcı yasa geçmedi. İş Bankası Türk cam sanayisinin en önemli fabrikalarından biri olan Şişecam'ı nasıl satabilir?” (Dünya, 11 Mayıs 2001).

bankaların aslen malî piyasalarda faaliyet göstermesi gerektiği esastan hareketle, doğrudan veya dolaylı olarak malî olmayan sektörlere iştirak suretiyle yatırım yapmalarının ayrıca sınırlamaya tâbi tutulduğu, hem Avrupa Birliği düzenlemelelerinde hem de diğler uluslararası uygulamalarda görölmektedir. Bu çerçevede, ...genel kredi sınırlarına ilişkin hükümler saklı kalmak üzere, bankaların malî kurumlar dışındaki ortaklıklara yapabilecekleri iştirak yatırımları için özel bir sınırlama getirilmektedir (TBMM 2001a).

AB standartları banka reformunun yasalaşması sürecinde değişmediğinden, banka limitlerinin (4672 sayılı Kanun) AB standartları doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerekçesi inandırıcı değildir. Daha inandırıcı olan, bu devlet politikasının sistematik bir nedeni olmasıydı: Bu çalışmanın bulgularının gösterdiği gibi, devlet bankacılık sektörünü etkin ve stratejik bir şekilde küresel rekabetçilik yönünde yeniden yapılandıyordu.

Reformun iki aşamasının belirgin etkisi, sermayeyi FK altında daha fazla merkezîleştirerek bankaların yeni iştirakler edinmesini kolaylaştırmasıydı. Bu, Beşinci Bölüm'de tartışılan, devletin, yoğunlaşmış, küresel olarak bütünleşmiş bir bankacılık sektörü yaratma stratejisi açısından merkezî önem taşıyordu.

Genel Kurul tartışmalarında, Doğru Yol Partisi'nden Cihan Paçacı (TBMM 2001c, s. 50), AB standartlarına uyum gerekçesi ve 1999 yılı sonunda yapılan mevzuat değişikliği arasındaki tutarsızlığa dikkat çekti. Paçacı, bu değişiklikle, bankaların, banka özkaynaklarının yüzde 25'i sınırlamasından başka bir sınırlamaya tâbi olmadan iştirak kurma ya da kurulu şirketlere iştirak etme ve bunları kredilendirme imkânına sahip olduklarını belirtti. Bu son değişiklik, Paçacı'ya göre, holdinglerin daha önceki banka sahibi olma eğiliminin tersine dönmesine yol açarak, bankaların holdingleşmesini teşvik etmiştir. Paçacı, telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki yeni banka iştiraklerine işaret etmiştir. Paçacı, *eğer iştiraklere yönelik ayrı sınırlamaların Aralık 1999'da kaldırılması ve Mayıs 2001'de yeniden*

düzenlenmesinin özel bir nedeni yoksa, bu uygulamanın “gayri-ciddilik ve bilgisizlikle” suçlanabileceğini savundu. Paçacı’nın mevzuat değişikliğinin öneminin tam olarak farkında olmadığı görülmektedir. Paçacı basitçe, “yeni iştirakler edinen bankaların herhangi bir günahı olmadığından”, bu bankalara yeni sınırlamalara uyum sağlamaları için uygun geçiş süresinin tanınması gerektiğini savunuyordu. Fakat söz konusu düzenlemelerin bu çalışmanın analizi açısından taşıdığı daha kapsamlı önem gözden kaçırılmamalıdır.

Bankalar Yeminli Başmuraķı Özeroğlu’na (2000, s. 2) göre de, bankalar özkaynaklarının yüzde 25’i (yatırılan sermaye ve kullandırılan krediler toplamı) sınırına uyararak, sınırsız sayıda iştirak kurabilir ya da kurulu şirketlere iştirak edebilirlerdi. Özeroğlu, bankaların çok yüksek olması nedeniyle aslında bir sınır olmayan “büyük krediler” sınırına uygunluk dışında herhangi bir engelleri bulunmadığını ekliyordu. Böylece bankaların ellerindeki iştirakleri satıp yeni iştirakler de edinmeyecekleri savının aksine, bankalar holdingleşiyorlardı. Özeroğlu, son özelleştirmelerde KİT’lerin bankalarca ele geçirilmesinin bu savı desteklediğinin altını çizdi.

TBB de (2001b) benzer bir iddiada bulundu. Bankalar Birliği, (Mayıs 2001 değişikliğinde iştiraklerin kredi tanımından çıkartılması talebini meşrulaştırmak için) Aralık 1999 değişikliğinin bankalara daha fazla iştirak edinmeleri için daha geniş bir alan sunduğunu açıkladı. Bankalar Birliği’ne göre, iştirakler kredilere dahil edildiğinde, bankalar bir iştirake özkaynaklarının yüzde 25’ine kadar fon yatırabilirlerdi ve böylece iştiraklere yatırılacak toplam kaynaklar yüzde 60 iştirak limitinden çok daha fazla olabilirdi.

Özetle, Aralık 1999 değişikliği, banka risklerinin gerçek ya da tüzel kişilerde, banka ortaklarında ve holding şirketleri grubunda yoğunlaşmasını banka özkaynaklarının yüzde 25’iyle sınırlandırmayı amaçlamıştır. Bu, söz konusu limiti geçen iştiraklerin satılması ve özellikle İş Bankası gibi önde gelen bankaların köklü bir şekilde yeniden yapılandırılması anlamına geliyordu. Ancak diğer taraftan, bankaların bu sınırın altındaki iş-

tiraklere kredi ve hisse senedi biçiminde, daha fazla fon yatırımlarına izin veriliyordu. Diğer bir deyişle, bankaların daha düşük değerli iştiraklerde daha fazla iştirak edinmelerine izin veriliyordu (banka özkaynaklarının yüzde 25'inden daha az). Mayıs 2001 değişikliği bu toplam limitleri tersine çevirdi.

Devlet neden “fikirini değiştirdi” ve Bankalar Kanunu’nu Aralık 1999 ve Mayıs 2001’de olmak üzere –iki yıldan kısa aralıklarla– değiştirerek, daha önceki konumunun tam aksi bir konum aldı? Bu dönem boyunca değişmeyen AB standartlarının değişimin itici gücü olmadığı açıktır. Takip eden alt bölüm bu soruya bir cevap niteliğindedir.

Yumuşak geçiş

Mevzuatın süreklilik arz etmemesinin nedeni neydi? Bu çalışma, devletin bankaların genel kredi limiti olan banka özkaynaklarının yüzde 25’i kapsamında daha fazla iştirak edinmelerine izin verme nedeninin, o dönemde Türkiye’de hâkim olan kriz koşulları olduğunu ileri sürmektedir.

1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin olumsuz etkileri altında, iç ve dış talepteki daralma, özellikle tekstil, otomotiv ve ticaret sektörlerinde 1998’den itibaren tahsili gecikmiş alacakların oranını artırdı. Süreç içerisinde bankalar, ödenmeyen kredileri bilançolarında donuk aktifler olarak kaydedip gerekli karşılıkları ayırmak yerine, bu alacakları karşılığında yeni iştirakler ve gayrimenkuller edinmeyi tercih ettiler. Örneğin Haziran 1998 ve Haziran 1999 arasında, iştiraklerin oranı 655,3 trilyon TL’den 1,8 katrilyon TL’ye ve sabit varlıklar da 952 trilyon TL’den 1,7 katrilyon TL’ye yükseldi. Bu “gönülsüz” edinimlere rağmen, tahsili gecikmiş alacaklar da TL bazında yüzde 591 civarında artış gösterdi (yüzde 399, ABD doları bazında). Tahsili gecikmiş alacakların toplam kredilere oranı Haziran 1998’de yüzde 2,5’ten, Haziran 1999’da yüzde 10’a yükseldi (Yeşiloğlu 1999, s. 217). Vizyon Danışmanlık Genel Müdürü Erhan Ersöz’e göre:

Bankalar vergi teşviklerinden birkaç sene yararlandılar ve finansal kurumlar dışındaki iştiraklerini sattılar. Şimdi bir senedir ister istemez yeni iştirakler ediniyorlar. Böylece, bilançolarındaki donuk varlıkların payı yükseliyor (Yeşiloğlu 1999, s. 217).

Tahsili gecikmiş alacaklardaki artış çoğunlukla TMSF ve devlet bankalarına aitken, artan iştirakler ve sabit varlıklarda en büyük paya özel bankalar sahipti.²⁷ Bu arada, 1998'de donuk varlıklardaki²⁸ ani artış bankacılığın, özellikle de özel bankacılığın, net işletme sermayesini²⁹ yarıya indirdi. Net işletme sermayesindeki düşüş Tablo 9.1'de gösterilmektedir.

TABLO 9.1
Bankacılığın Net İşletme Sermayesi (min. ABD Doları)

<i>Yıl</i>	<i>Net işletme sermayesi</i>
1995	923
1996	1.313
1997	2.612
1998	1.296

Kaynak: İAV (1999, s. 46).

1999'daki mevzuat değişikliğinden önce, Yurtbank Genel Müdürü Engin Aras, krizin donuk varlıklardaki artışla kendini gösteren, bilançolar üzerindeki olumsuz etkilerine işaret etti: "Donuk varlıkların banka özkaynaklarını aşıp aşmadığına bakılmalı. Eğer aşıyorsa önlem alınmalı. Aşmıyorsa durum banka özkaynaklarıyla idare edilebilir demektir." (Yeşiloğlu 1999, s. 218).

27 Örneğin toplamı 1,8 katrilyon TL olan toplam iştirakler içinde özel bankaların payı 1,5 katrilyon TL idi. O dönem TMSF'ye ait olan üç bankanın (Türk Ticaret Bankası, Interbank ve Bank Ekspres) tahsili gecikmiş alacakları toplam 335,6 katrilyon TL idi ve bu da sektördeki toplam tahsili gecikmiş alacakların üçte birine karşılık geliyordu (Yeşiloğlu 1999, s. 217-218). Devlet bankalarının tahsili gecikmiş alacakları 594,5 katrilyon TL'ye eşitti. Özel bankalar, yabancı bankalar ve kalkınma-yatırım bankalarının tahsili gecikmiş alacakları ise daha düşük bir hacme sahipti ve o dönemde 140 katrilyon TL idi (Yeşiloğlu 1999, s. 217). Ayrıca, bkz. Dündar (1999).

28 Tahsili gecikmiş alacaklar, iştirakler, bağlı şirketler ve sabit varlıklar.

29 Ortakların hisseleri + içinde bulunulan yılın geliri + önceki yılın geliri - (tahsili gecikmiş alacaklar + iştirakler + sabit varlıklar + bağlı şirketler).

Ancak tahsili gecikmiş alacaklar, toplam banka özkaynakları tutarı olan 7,7 milyar doları da aşarak Haziran 1999'da 11 milyar dolara ulaştı. Bu nedenle, gönüllü/gönülsüz iştirak edinimlerinin düzenlenmesi gerekli hale geldi. Bunu gerçekleştirmek için banka özkaynaklarını artırmak ve/veya bazı iştirakleri ve sabit varlıkları satmak büyük önem kazandı. Fakat bankaların o dönemdeki kriz koşulları altında bunu gerçekleştirmesi neredeyse imkânsızdı (Yeşiloğlu 1999, s. 218-219).

Bu verilerden, Aralık 1999 düzenlemesinin büyüyen tahsili gecikmiş alacaklar problemi karşısında artan iştirakler için hukuki temeli kolaylaştırmak amacını taşıdığı ileri sürülebilir. Burada önemli olan, bazılarına daha sonra el konulmuş olsa da, bu kolaylaştırmanın dönemin ayakta kalan bankalarına yararlı olmasıdır.³⁰ Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sonuç iştirakler ve sabit varlıklardaki artışın hukuken kolaylaştırılmasıydı. Aslında bu, mevcut kriz koşulları altında bankacılık sektörüne bir devlet sübvansiyonu teşkil etmekteydi.

2001'deki mevzuat bankaların gittikçe artan iştirakleri için hukuki temeli sağlarken, iştiraklerini sınırlamalara uyumlu hale getirmeleri için bankalar sıkıştırılmadı ve 2009'a kadar bir geçiş süreci tanındı. Pamukbank Genel Müdürü ve TBB Yönetim Kurulu Üyesi Orhan Emirdağ'ın aşağıdaki açıklaması şaşırtıcıdır:

... iştiraklerle ilgili kısıtlama, daha önce bir kısıtlama vardı, kaldırılmıştı 4491'de bugün tekrar getirildi. ... ekonomik sonuçlar itibariyle son derece önemli sonuçlar doğurabilecek bir düzenlemeydi eğer bir geçiş hükmü konulmasaydı. Siz bir düzenleme yapıyorsunuz, önünüzü açıyorsunuz [mevzuat değişikliği bankalara izin verdi], arada Türkiye'de bir takım gelişmeler de oldu. Bazı bankaların önemli [ölçekte] iştirakleri de oldu bu dönemde. Şimdi onu altı ay sonra gidip "satacağını" [söylemek uygun değildi], üstelik bu iştiraklerin bazılarında da devlet önemli gelir kaynağı sağladı [özelleştirilen KİT'ler].

30 Bankalar Kanunu yürürlüğe girdikten üç gün sonra, 22 Aralık 1999'da TMSF tarafından beş bankaya daha el konulduğu belirtilmelidir. Bu bankalar Egebank, Yurtbank, Sümerbank, Esbank ve Yaşarbank'tır.

Şimdi bu köprüleri tekrar tersine geriye çevirmek ve de bu iştiraklerin kısa zamanda elden çıkarmasını beklemek doğru değildi. Orada bir dokuz yıllık uyum süresi kondu. Orada ilk defa olarak başarılı olduğumuz bir nokta bu [bu kadar uzun bir geçiş dönemi elde etmek] (Emirdağ 2001).

2001'de iştiraklere yönelik sınırlamalar yeniden getirildiğinde, devlet desteği, iştiraklerin ve sabit varlıkların satışı konusunda verilen teşviklerle devam etti.³¹ Böylece devlet, holding bankacılığının çökertilmesi için gerekli mevzuat değişikliğini kararlı bir şekilde düzenlemekle kalmadı, aynı zamanda mevcut kriz koşulları altında bu geçişi yumuşattı.

Sonuç

Banka reformu sırasındaki mevzuat düzenlemelerinin, Türk bankacılık sektörünün, AB üyeliği süreci kapsamında, AB bankacılık düzenlemelerine uyumlu hale getirilmesi için gerçekleştirildiği yönünde yaygın bir kanı vardı. Oysa bu söylemin arka planında, Türkiye'de sermayenin yeniden yapılandırılması gündemi yer alıyordu.

Birincisi mevzuat, FK içinde bir yeniden örgütlenme aracılığıyla, piyasa odaklı, rekabetçi bir bankacılık yapısının oluşturulmasına yardımcı oldu; yani mevzuat, bankalar ve holdingleri arasındaki ilişkileri yeniden tanımladı. Bu amaçla, bankaların operasyon risklerinin izlenmesi ve konsolide gözetim konularındaki iyileştirmelerin yanı sıra, bağlı kredi ve iştiraklere yönelik limitler daha da sınırlandırıldı.

İkincisi, mevzuat değişikliği süreciyle ilkel birikimciler FK'den elenirken, dinamik birikimciler FK içindeki hegemon-

31 Kurumlar Vergisi Kanunu'ndaki değişikliklerle (4684 sayılı Kanun'la eklenen geçici 29/6. madde), (bankalar ve bankaların ortak kuruluşlarının sahip olduğu) iştirakler ve sabit varlıkların satışından elde edilen gelirler banka sermayesine eklenirse, bu gelirler 3 Temmuz 2001'den itibaren Kurumlar Vergisi ve diğer bazı vergilerden muaf tutulacaktı. Ayrıca aynı muafiyet bankalara kredi borcu bulunan firmalara da sağlanmıştı. Borçlu firmaların borçları karşılığında iştiraklerinin ve sabit varlıklarının bankalara transferi de aynı muafiyet kapsamına alınmıştı (Güngör 2001, s. 22). Ayrıca bkz. Yayla (2001).

yalarını sağlamlaştırıyor ve yeni bankacılık sektörünün çekirdeğini oluşturuyorlardı. Banka-holding ilişkilerinin yeniden tanımlanması dinamik birikimciler tarafından arzulanan yeni birikim rejimine (birikimde artan uluslararası yönelim) geçişe yardımcı oldu.

Üçüncüsü, mevzuat değişiklikleri dinamik ve ilkel birikimciler arasında bir ayrım yapabilmek için de önem taşıyordu. Banka iştiraklerindeki büyüme, hangi holdingin hayatta kalacağını ve hangilerinin kalamayacağını belirleyen çok önemli bir konuydu. Yedi ve Sekizinci Bölümlerde, yeniden yapılandırmadan önce, pek çok eski ilkel birikimci ve dinamik birikimci arasında net bir ayrım bulunmadığını görmüştük. Ancak eski ilkel birikimcilerin ayırt edici özelliğinin, ekonomik daralma dönemlerinde onları kırılğan hale getiren risklerin türleri olduğu ileri sürülmüştü. Aslında yaşanan tam da buydu.

Türkiye'deki holding bankacılığını çökertmek için mevzuatı kullanmanın yanı sıra, devlet aynı zamanda sektörün uyumunu da aktif bir şekilde gözettili. Geçiş süreci için zaman tanıyarak, yeni düzenlemelerden faydalanan bankaların bu süreci en az zararlarla atlattıklarını temin etti.

Sonuçta, Türkiye'nin banka sermayesi yoğunlaştı, merkezileşti ve küresel rekabet karşısında daha dayanıklı hale geldi. Dinamik birikimcilerin bankaları, gittikçe kendilerini sermaye sahiplerinin bireysel döngülerini fonlamanın ötesine doğru yönlendirmek zorunda kaldılar. Bu, Türk sermayesi için rekabetin kurallarının standartlaşması anlamına geliyordu.

Türk devleti "güçsüz bir devlet" olmayıp, aksine Türk sermayesinin yeniden yapılanmasında kilit önem taşıyordu. Devlet, yerel birikim sürecinin küresel sermayeyle daha fazla bütünleşmesi için bir ön koşul olarak, küresel yönelimli bir banka reformu gerçekleştirmiştir.

HOLDİNG BANKACILIĞININ ÇÖZÜLÜŞÜ - II: BANKALARA EL KONULMASI

Giriş

Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde, el konulan bankaların nasıl belirlendiği holdinglerin birikim kalıplarının genel bağlamı içinde ele alınmıştı. Banka el koymalarının ilkel birikimcileri finanstan dışladığı ve böylece banka-sanayi ilişkilerinin yeniden tanımlanan parametreleri çerçevesinde, dinamik birikimcilerin FK'yi tek başlarına oluşturabildikleri iddia edilmişti. El konulan bankalar ya devlet tarafından tasfiye edildiği ya da dinamik birikimciler ve yabancı sermaye tarafından ele geçirildiğinden finanstaki holdingler arasındaki görece güç dengesi de değişmişti.

Bu bölümde el koyma sürecinin nasıl gerçekleştiği ele alınmaktadır. El koyma sürecinin analizi, devletin IMF gözetiminde, sermaye içindeki karşıt çıkarlar arasında nasıl arabuluculuk yaptığını ortaya koyacaktır.

El koyma süreci 20'den fazla bankayı kapsıyordu ve bu bankaların her biri pek çok önemli açıdan farklı birer örnek oluşturmuyordu. Ancak bu bölümün amacı el konulan bankaların rasyonalizasyonunda devletin rolünü tanımlamaktır. Bu bağlamda, devletin bankaları rasyonalize etmek için beş temel stra-

teji kullandığı gösterilecektir. Tablo 10.1 el konulan bankaların varlıklarının rasyonalize edildiği beş yöntemi göstermektedir: Devralma, diğer TMSF bankalarıyla birleştirme, satış, tasfiye ve diğer devlet bankalarıyla birleştirme. Rasyonalizasyonda en fazla tercih edilen yöntemin, dinamik birikimcilere yapılan banka devirleri olduğu görülmektedir.

TABLO 10.1
Türk Bankalarının TMSF Tarafından Rasyonalizasyonu ve Güncel Statüleri
(Haziran 2005 İtibarıyla)

<i>Devralınanlar</i>	<i>Diğer TMSF bankalarıyla birleştirilenler</i>	<i>Satılanlar</i>	<i>Tasfiye sürecindekiler</i>	<i>Devlet bankasıyla birleştirilenler</i>	<i>TMSF denetimin- dekiler</i>
Türkbank	Sümerbank	Bank Ekspres	Türkbank	Pamukbank*	Bayındırbank
Bank Ekspres	Egebank	Sümerbank	İmar Bankası		
Interbank	Yurtbank	Demirbank			
Egebank	Yaşarbank	Sitebank			
Yurtbank	Bank Kapital	Tarişbank			
Sümerbank	Ulusal Bank				
Esbank	Bayındırbank				
Yaşarbank	Etibank				
Etibank	Interbank				
Bank Kapital	Esbank				
Demirbank	EGS Bank				
Ulusalbank	Toprakbank				
İktisat Bankası	İktisat Bankası				
Sitebank	Kentbank				
Tarişbank					
Bayındırbank					
Kentbank					
EGS Bank					
Toprakbank					
Pamukbank					
İmar Bankası					

(*) Pamukbank bir kamu bankası olan Halk Bankası ile birleştirildi.

Kaynak: TMSF (2003, s. 9-10), güncellenerek.

Bu bölümde el koyma süreci ele alınırken, hem bu sürecin nasıl yönetildiğine hem de el konulan bankalar için üretilen çözümlere odaklanılacaktır (bu iki süreç birlikte “banka rasyonalizasyonu” olarak adlandırılmıştır). Özellikle banka rasyonalizasyonunun dinamik birikimciler ve yabancı bankaların çıkarlarının korunmasına nasıl hizmet ettiği ele alınacak; bu çerçe-

vede Türkiye'deki banka rasyonalizasyonunun şu üç güç arasındaki karmaşık etkileşimi içerdiği gösterilecektir: Sermaye içi çelişkiler, ulus-devletin eylemleri ve IMF baskısı. Bu bölümün birinci alt başlığı, banka rasyonalizasyonu sürecinin ardında yatan mantığı incelemektedir. İkinci alt başlıkta, banka el koymaları konusunda sermaye içindeki çelişen çıkarlar ve devlet müdahalesinin bu çelişen çıkarlar arasında hangi özgül fraksiyonel taleplere hizmet ettiği tartışılmaktadır. Üçüncü alt başlıkta ise devletin banka rasyonalizasyonuna zemin hazırlamak amacıyla oluşturduğu hukuki çerçeve değerlendirilmektedir.

Yukarıda belirtilen konular temelinde bu bölüm, IMF'nin, daha sonra, yabancı alacaklıların çıkarlarının korunması amacıyla banka devirleri sürecine nasıl dahil olduğunu tartışmaktadır. Analiz, banka reformunun küresel olarak daha fazla bütünleşmiş bir FK inşa etmek adına, FK'nin zayıf üyelerini ele-yerek güçlü kesimlerini beslediğini göstermektedir. Dördüncüsü, devletin (ve IMF'nin) banka devirleri sürecindeki rolünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, fraksiyonel analiz banka iyileştirmesinde izlenecek yöntem konusunda FK içindeki karşıt çıkarlara bakmaktadır. Beşinci alt bölüm, banka rasyonalizasyonunu desteklemek için sağlanan teşvikler de dahil, devletin farklı sermaye fraksiyonları arasındaki uyumsuzluklara nasıl müdahale ettiğini ele almaktadır.

Bu bölümdeki analiz, bankalara el konulmasının yabancı çıkarları korumaya hizmet ettiğini ileri süren banka reformunun ulusalcı yorumuyla çelişmektedir. Çünkü analizin tümünün göstereceği gibi, banka rasyonalizasyonu süreci esas olarak "Türk" sermayesini rahatlatmıştır (özellikle de dinamik birikimcileri).

Banka rasyonalizasyonu sürecinin ardında yatan genel mantık

Altıncı Bölüm'de dinamik birikimciler, banka reformu sürecinde ayakta kalanlar olarak tanımlanmıştı. Ancak onların ayakta kalmaları ilkel birikimcilerin elenmesi sürecinden tamamıy-

la bağımsız değildi. Aslında bu eleme süreci dinamik birikimcileri güçlendiren ve güçlü Türk bankalarını küresel rekabetçilik yönünde rasyonalize eden bir şekilde gerçekleştirilmişti.

Devlet, banka rasyonalizasyonu süreciyle dinamik birikimcilere beş şekilde yardımcı oldu. Öncelikle, devlet müdahalesi sistemik krizleri finansal piyasalardan uzak tuttu. İkincisi devlet, dinamik birikimcilerin eski rejimin kalıntılarının yüklerinden hızla kurtulabilmeleri için rasyonalizasyon sürecini hızlandırdı. Üçüncüsü, devlet müdahalesi dinamik birikimcilere ilkel birikimcilerin bankalarının iyi durumdaki varlıklarına erişim olanağı sağladı. Dördüncüsü, devlet yabancı bankaların Türk bankalarındaki risklerini garanti altına aldı ve bu koruma sonuç olarak ulusal banka sahibi holdinglere yaradı. Ve son olarak, banka rasyonalizasyonu sürecinin yönetimi, dinamik birikimcilerin uluslararası bankacılığa doğru genişlemeleri için bir ön koşul olan, sermayenin (banka sermayesinin) artan merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını destekledi.

IMF, banka devirlerini finans korumacılığından kurtulmak için istedi. Fakat bundan IMF'nin bunu "serbest piyasa" adına istediği sonucu çıkarılamaz, çünkü devletin banka rasyonalizasyonu süreci boyunca dinamik birikimcileri korumaya devam ettiği görülmüştür. El koymalar, sadece ilkel birikimcileri bir finansal krize neden olmadan dışlamak için değildi. Aslında bunun daha sistematik bir nedeni vardı: Yabancı bankalar ve dinamik birikimciler arasındaki ilişkinin ilerletilmesi de dahil, dinamik birikimcilerin birikimlerinin ilerletilmesi.

Burada IMF sadece bir dayatmacı olarak görülmemelidir. IMF, hiç kuşkusuz, yasal düzenlemeler dahil, banka reformu sürecini gözetmiş ve böylece çok detaylı düzenlemeler niyet mektuplarında yer bulabilmiştir. Bunun ötesinde, devlet sermaye fraksiyonları arasında yumuşak bir şekilde arabuluculuk yapmaya çalıştıkça, IMF sürece ağırlığını koymuş ve Türk devleti üzerinde belirleyici olabilmiştir. Örneğin Temmuz 2001'de beş bankanın devralınması sırasında, BDDK Başkanı Engin Akçakoca, IMF'nin bankalara el konulmasındaki rolünü şu dikkat çekici ifadelerle ortaya koymuştur:

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, vergi teşviki kanunu çıktıktan sonra bu bankalara koşullarını iyileştirmeleri için üç-dört hafta süre tanımayı planlıyordu. Bu plan IMF'nin itirazı nedeniyle rafa kaldırıldı. Eğer bankalara bu fırsat tanınsaydı, el koymaya nispetle daha uygun çözümler bulunabilirdi.¹

Ancak böyle bir açıklamanın olası siyasi yankılarının farkında olan Akçakoca, şu ifadeyi de sözlerine eklemeye ihtiyacı duyuyordu: “Diretme demeyelim, ama ortak çalışma oldu.”²

Nitekim IMF'nin reform sürecindeki konumu tartışmalıydı ve özellikle ulusalcı/kalkınmacı görüş tarafından eleştiriliyordu.³ Fakat IMF “dış güçlerin” bir dayatmacısı olmaktan ziyade, Türkiye’de sermayenin yeniden düzenlenmesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu sıfatla, hem küresel finansal yönetimin çıkarlarına hizmet etmiş hem de Türk FK’sinin bazı kesimlerinin küresel alanda yaşayabilirliğini tesis etmişti.

Banka devirleri konusunda sermaye içinde yaşanan görüş ayrılıkları

İlkel birikimciler, dinamik birikimciler ve ticari/üretken sermaye arasında bankacılık sisteminin yeniden yapılanması ve bunun bedelini kimin ödeyeceğine dair anlaşmazlık vardı. Tahmin edilebileceği gibi, ilkel birikimcilerin banka el koymalarına tepkileri meşru müdafaa oldu. İlkel birikimciler, finans-tan dışlanmalarına yol açan ve diğer sektörlerde zayıflamalarına katkıda bulunan el koymalara karşı çıktılar. Bankalarını yaşayabilir kılmak ve yeni döneme geçişle başa çıkabilmek için bankalarına devlet desteği talep ettiler. Örneğin Kentbank Ge-

1 “Ex-owners of EGS Bank say bailout unfounded”, *Turkish Daily News*, 3 Ağustos 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/08_03_01/econ.htm#e1

2 “Turkey bails out five insolvent banks, closes two others”, *Turkish Daily News*, 11 Temmuz 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/07_11_01/econ.htm#e1

3 Doğru Yol Partisi milletvekili Kemal Kabataş'ın açıklaması için bkz. TBMM 1999f, s. 46.

nel Müdür Yardımcısı Uğur Gürses, bankasına el konulmadan önce, bankacılığın kamu borcu finansmanı ile ilişkisinde devletin rolünü şu sözlerle vurguladı:

Bankaların Hazine bonoları alıp sattıkları ve gerçek bankacılık yapmadıkları yönünde bir eleştiri var. Eğer bankalar bugün sokaklardaysa, bu, devleti finanse ettikleri içindir. Hiç-birimiz masum değiliz... Türkiye’de açık pozisyonlarla ilgili, bankaların aşırı faiz yükü ve riski aldıkları ileri sürülüyor. Bankalar bunu “hadi kâr edelim” diyerek yapamaz: Eğer bankalar bunu yaptıysa, bu bir tarafın göz yumduğu anlamına gelir. Bu nedenle, olaya daha geniş çerçeveden bakılmalı ve *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu çalışmalarını böyle bir çerçevede sürdürmelidir* (Bozkuş 2000, s. 44. Vurguyu ben ekledim – y.n.).

Diğer ilkel birikimcilere benzer şekilde, Gürses devlete bir gerçeği hatırlatmak istiyordu: Kamu borçlanma politikası ve ona eşlik eden, bankaların holdinglerini desteklemeye yönelik kredi uygulamaları devletin birer ürünüydü. Bu yüzden Gürses, finans korumacılığı banka reformuyla bir son bulacak olsa da, bu değişimi yöneten kurum olarak BDDK’nin devletin yükümlülüklerini de dikkate alması gerektiğini ima etmiştir. BDDK, bütün yaptığı devletin bizzat verdiği teşviklere karşılık vermek olan bankalara el koymamalıdır.

Diğer taraftan, dinamik birikimciler ilkel birikimcilerin elenmesinin güçlü birer taraftarıydılar, çünkü esas olarak devlet kaynaklı rantlara bağımlı olan banka oyuncularından kurtulmak istiyorlardı. Sekizinci Bölüm’de belirtildiği gibi, dinamik birikimcilerin bu elemeye kendi birikimlerini küresel ölçekte yeniden yapılandırmak için bir ön koşul olarak ihtiyaçları vardı. Dinamik birikimciler, hem finans korumacılığının sona ermesiyle ilkel birikimcilerin yavaşlatılacak düşüşlerinin yol açabileceği bir sistemik krizden korkuyorlar hem de zayıflayan ilkel birikimcilerce terk edilen bazı faaliyetleri denetimleri altına almaya çalışıyorlardı. Dinamik birikimcilere göre sonuç geriye kalan bankaların daha da güçlenmesi ve bankacılık sektö-

ründe genel bir güven artışı sağlanması olacaktı. Akbank Genel Müdürü Zafer Kurtul, el koymaların bankacılıkta güvensizliğe neden olduğu savına itiraz ediyordu: “Bilakis büyük bankalara olan güven pekişti. Bu da çok sağlıklı bir hareket. Dikkat ederseniz el konan bankalar çok küçük bankalar. Mali yapıları zayıf olduğu bilinen bankalar.”⁴

Dinamik birikimciler, ekonominin bütünü üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yaparak, zayıf bankaların daha hızlı bir şekilde elenmelerini talep ettiler. Örneğin Etibank ve Bank Kapital’in devralınmasından sonra, Koç Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç Türkiye’de banka kurmanın kolaylığından yakınlıkla ekledi: “Bankaların bu kadar başıboş bırakılması gerekirdi.”⁵ Koç’a göre, gereken müdahale zamanında yapılabilseydi, batık bankaların zararları yarı yarıya indirilebilirdi. Aşağıdaki alıntı, dinamik birikimcilerin bankalara el konulması sürecinin yavaşlığı konusundaki hayal kırıklıklarını açıkça yansıtmaktadır:

Bankacılık sisteminin içindeki sıkıntılar ve sorunlu bankaların tasfiye edilmemesi kriz ortamının oluşmasına yol açtı. Eylül [2000] ayında, [devletten] düşen enflasyona ayak uyduramayan bankaların sistem dışına çıkartılmasını istedik, ama çıkartılmadı. Yüksek kaynak maliyetleriyle kamunun üzerine yük olarak yaşatılmaya çalışıldı. Bunların sistemin içinde kalması sağlıklı bankaları da bozdu. Kasım sonunda bir, iki bankanın kendi zafiyetleri veya aldığı aşırı risk nedeniyle bu noktaya gelindi... Kasım’daki krizde sorunlu bankalar fona alınıp lokalize edilseydi, bugünkü sorunlar yaşanmayabilirdi... Bankalar kontrol altına alınmalı ve sorunlu bankalar sistem dışına çıkarılmalı. Bu süre çok uzun olmamak zorunda, bir, en geç iki ayda kesin bir takvime göre yapılmalı... Sağlıksız bankaların tamamı ayıklanana kadar sisteme [yabancı sermayece] güven duyulmayacak ve Türkiye’ye uzun vadede yabancı kaynak

4 “Kurtul: Sorunlu Bankaları Artık Doğrudan Tasfiye Edin”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 2001.

5 “Koç: Bankalar Başıboş Bırakıldı”, *Hürriyet*, 30 Kasım 2000.

gelmesi mümkün olmayacak... Ülke menfaatleri için bu ayıklamanın bir ya da iki defada bitirilmesi gerekiyordu.⁶

Ancak ilkel birikimcilerin bankaları TMSF'ye transfer edilip banka rasyonalizasyonunun yükü devlete yüklenirken, banka zararlarının maliyetlerini kimin karşılaması gerektiği sorusu ortaya çıktı.

Üreten/ticari sermayeye ait TOBB, ASO, ITO ve MÜSIAD gibi sermaye örgütleri, banka yolsuzlukları konusunda öfkeliydiler ve banka zararlarının devlet tarafından üstlenilmesini eleştiriyorlardı. Örneğin reformun ilk aşamalarında, ASO Başkanı Zafer Çağlayan, devleti banka reformunun o dönem 5 milyar Amerikan dolarını bulduğu tahmin edilen maliyetini üstlenmemesi konusunda uyardı. Bankalara el konulması süreci hakkında Çağlayan şöyle konuştu:

Bu bankalar ekonomideki konjonktürel bir bozulmadan dolayı zorluk yaşamadılar. Bu bankalar kötü yönetildikleri ve hortumlandıkları için zayıf düştüler. Bu eğilim en azından iki senedir biliniyordu. Eğer denetçi raporları hasıraltı edilmeseydi ve zamanında müdahale edilseydi, hesap bu kadar yüksek olmayacaktı. Bu yüzden, sorumlu bankacı ve yetkililer kovuşturulmalıdır.⁷

Bu örgütler için esas soru, ilkel birikimcilerde banka sahiplerinden başka kimin para kaybettiği idi. Temmuz 2001'de beş bankaya el konulmasının ardından, Çağlayan o dönemde 20 milyar Amerikan dolarını bulmuş olan banka devirlerinin yüksek maliyetinden şikâyet etti:

Bankalar gerçek sahibine, ona garantiyi vermiş, yıllardır o sistemi kompoze etmiş olan devlete dönüyor. Yıllardır yapılan yanlışlığın bedelini gerçekten çok acı bir şekilde ödüyoruz... Biz de [sanayiciler] keşke diyebilsek ki "Ey yüce devlet, beş

6 Koçbank Yönetim Kurulu Başkanı Burhan Karaçam'ın açıklamaları için bkz. Nurten Erk, "Bu Bankacılık Sistemi ile Sorunlar Bitmez", *Hürriyet*, 26 Mart 2001.

7 "Çağlayan: Program Bankalar Operasyonu ile Delinmesin", *Dünya*, 28 Aralık 1999.

bankayı kurtardın. Gel... kendi perişan ettiğin bizleri de kurtar" (Çağlayan 2001, s. 91).⁸

Bu sermaye örgütleri banka sahibi olmayan sermayeleri temsil ettiklerinden, mali yükün devletçe üstlenilmesinden *doğrudan* fayda sağlamadılar. Bu nedenle, el koymalarla birlikte gelen banka kurtarmalarına karşı çıkarak, bankaların doğrudan tasfiye edilmelerini talep ettiler. Örneğin İTO Başkanı Mehmet Yıldırım hükümeti sadece finans sektörünü gözetken bir ekonomik program uyguladığı için ağır bir dille eleştirdi.⁹ Bu bağlamda, Yıldırım yetkililerin bankaları iflastan kurtarma çalışmalarından yakındı ve bir liberal ekonomide olması gerektiği gibi bankaların batmasına izin vermeleri çağrısında bulunarak ekledi: "Sorunlu bankaları kurtarmaya çalıştıkça, istismarı önleyemeyeceksiniz."¹⁰

MÜSIAD da sorunlu bankaların devlet tarafından devralınmalarını eleştirerek Hazine'ye yük olmalarının önlenmesi için iflaslarını talep etti.¹¹ Dernek, devletin banka rehabilitasyonu için para harcayarak, bankalarını kötüye kullanan "dürüst olmayan işadamları" lehine haksız rekabet yarattığını iddia etti. MÜSIAD, bankaların teşvik edilmesi aracılığıyla, devletin bu fonları genel olarak "reel ekonomiye" ve özel olarak da KOBİ'lere aktarmasını talep etti.¹²

8 Ayrıca TOBB Başkan Yardımcısı Ali Osman Ulusoy'un açıklaması için bkz. "TOBB: Bu Kadar Banka Türkiye İçin Çok Fazla", *Hürriyet*, 27 Kasım 2000.

9 Bkz. "Businessman urges government revision", *Turkish Daily News*, 19 Aralık 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_19_00/econ.htm#e1; "Mehmet Yıldırım: Zorlanırsak Milli Koalisyon Yapalım", *Hürriyet*, 18 Aralık 2000, <http://arsiv.hurriyet.com.tr/hur/turk/00/12/18/ekonomi/29eko.htm>

10 "Yıldırım: 10 Bankaya Daha El Konulacak", *Dünya*, 11 Ağustos 2000.

11 Örneğin Temmuz 2001'de beş bankaya daha el konulmasının ardından, MÜSIAD bankalara aralıklarla el konulmasını eleştirdi. Dernek, bunun hem sorunlu bankalara daha fazla zaman tanınmasına hizmet ettiğini hem de arada geçen zamanda devletin bu bankaları güçlendirmek için uyguladığı politikaların bir işe yaramadığını kanıtladığını iddia etti (bkz. *Basın Bülteni*, No. Bas. Kom. 05-61, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/11temmuz2001.htm>).

12 Bkz. MÜSIAD Basın Bültenleri: No. 62, 27 Temmuz 2000, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/27temmuz2000.htm>; No. 104, 20 Kasım 2000, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/20kasim2000.htm>; No. Bas. Kom.

TÜSİAD da üretken kapitalistleri destekleyecek devlet politikalarına ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Ancak dernek, bankacılıktaki yeniden yapılanmaya “reel sektör” karşısında öncelik tanıyarak, en büyük desteği veriyordu. TÜSİAD’ın bu pozisyonu almasının iki nedeni vardı. Birincisi, derneğin üye profilini küresel birikim normlarına en fazla uyum sağlamış fraksiyon olan büyük sermayeler oluştuyordu. Bu büyük sermayeler, küresel birer oyuncu olma arayışları çerçevesinde, bu normlara daha da fazla uyum sağlama peşindeydiler ve bankacılıktaki yeniden yapılanmanın buna hizmet ettiğinin farkındaydılar. İkinci ve daha da önemlisi ise TÜSİAD, bünyesinde bankaları barındıran holdingleri temsil ediyordu. İlkel birikimcilerin banka el koymalarıyla sağlanan yumuşak düşüşlerinden ve banka rasyonelizasyonunun maliyetlerinin toplumsallaştırılmasından en fazla bu holdingler fayda sağlıyordu.

Kısaca ifade etmek gerekirse, mali kaynaklara erişimde dezavantajlı konumda bulunan üretken/ticari sermayenin örgütleri, banka reformunu destekledi. Ancak bu dernekler, aynı zamanda bankacılık sektörü karşısında şirketler kesimine öncelik tanımmasını talep ettiler ve özellikle banka rehabilitasyonunun mali yükünün devletçe üstlenilmesini eleştirdiler.

Banka devirlerinin hukuki zemininin oluşturulması

Bankalara el konulmasına yönelik hukuki zemininin nasıl oluşturulduğunun incelenmesi, reformun bir sınıf fraksiyonel süreç olarak anlaşılması açısından çok önemli bilgileri açığa çıkarmaktadır.

TÜSİAD ile üretken/ticari sermayeyi temsil eden diğer sermaye örgütleri arasındaki karşıt görüşlere rağmen, banka devirleri banka iyileştirmelerinin en fazla kullanılan yöntemi ol-

05-3, 9 Ocak 2001, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/09ocak2001.htm>; No. Bas. Kom. 05-61, 11 Temmuz 2001, <http://www.musiad.org.tr/basinbulteni/11temmuz2001.htm>. Ayrıca bkz. MÜSİAD (2001); “İşadamları: Sektördeki Belirsizlikler Kalkmalı”, *Dünya*, 23 Aralık 1999; MÜSİAD (2002).

du. Yasal düzenlemeler, IMF'nin yakın gözetimi altında gerçekleştirildi. Aşağıda tartışılacağı gibi, Türk solu banka devirlerini bunun esas olarak Türk bankalarında kredi alacakları bulunan yabancı bankaların çıkarlarını koruduğu gerekçesiyle eleştirdi. Ancak banka devirleri bunun ötesinde bir anlam taşıyordu. Birincisi, banka rasyonalizasyonu süreci dinamik birikimcilerin FK'nin işlevsiz üyelerinden sağ salim kurtulabilecekleri bir şekilde yönetilmişti. İkincisi, dinamik birikimciler el koymalara eşlik eden konsolidasyonla mali sektörde bir genişleme olanağı bulmuşlardı.

TMSF, devletin banka rasyonalizasyonları ve zararlarını yönettiği mekanizma oldu. Bunu gerçekleştirmek için öncelikle TMSF'nin devlet tarafından kullanılmasını engelleyebilecek hukuki bir eksikliğin ortadan kaldırılması gerekiyordu.

TMSF 1983'te kuruldu.¹³ Önceleri Merkez Bankası tarafından yönetilen ve temsil edilen Fon, daha sonra yeni bir otoriteye, 2000 yılında faaliyete geçen "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu"na (BDDK) devredildi. Fon, Aralık 2003'ten itibaren BDDK'nin denetimindeki bir hukuksal varlık olmaktan çıkıp kendi yönetim kurulunca yönetilmeye ve temsil edilmeye başlandı.

Fon'un misyonu, belirli limitler altındaki *tasarruf mevduatlarını* sigortalayarak mevduat sahiplerini mali bir çöküşe karşı korumakla sınırlıydı. Yani Fon, mali yapıları zayıf bankaların rehabilitasyon ve tasfiyesine yardımcı olmak için yetkilendirilmemişti (Akkurt vd. 1992, s. 27). O dönemde yürürlükte olan kanun, sorunlu bankaları tasfiye ya da rehabilite etmesi için Hazine'yi yetkilendirmişti. Ancak kanun, hükümeti bankaları devralması, gerektiğinde yeni sermaye eklemesi veya donuk aktifleri satın alması konusunda yetkilendirmemişti; fakat bunlar, ilkel birikimcileri finanstan elemek için gerekli olan süreçlerdi. Bankalar Kanunu'nda Fon'a bu önlemleri uygulama-

13 7129 sayılı Bankalar Kanunu'nunda değişiklik yapan 70 sayılı KHK ile (22.7.1983) (bkz. Türk Hükümeti 1983). Daha önce, 7129 sayılı Bankalar Kanunu'na göre, Bankalar Tasfiye Fonu mali sorun yaşayan bankalara yardım ediyordu (Gökçe 1996, s. 1795).

mak için gerekli yetkiyi veren bir değişiklik, 1990'ların başlarında çoktan tartışma konusu olmuştur bile.¹⁴ Fon, Bankalar Kanunu'nda 1994'te¹⁵ yapılan bir değişiklikle, bankaların mali yapılarını güçlendirme ve gerektiğinde onları yeniden yapılandırma yetkisi kazandı.¹⁶

Anayasa Mahkemesi, 538 sayılı KHK'nin (16.4.1994) dayanağı olan 3991 sayılı Yetki Yasası'nı 29 Kasım 1994'te iptal etti. 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nun (96 madde içinden) 41 maddesi bu KHK ile değiştirilmişti.¹⁷ Böylece KHK yasal temelden yoksun bırakılmış ve bankacılık sisteminde hukuki bir tutarsızlık belirmişti (Eşsiz ve Yamakoğlu 1999, s. 6). Ancak yeni mevzuat geçirilemedi¹⁸ ve iptal başvuruları geldikçe, Yargıtay, Bankalar Kanunu'nun ilgili maddelerini iptal etmeye başladı. Yargıtay'ın Aralık 1998'deki iptal işlemi, bankaların TMSF'ye devrini düzenleyen maddelerle ilgiliydi (64/2 ve 65. maddeler)¹⁹ ve Yargıtay yeni bir kanun için altı ay süre tanıdı.²⁰ *Bunun anlamı, Haziran 1999 itibarıyla yeni bir kanun geçmezse, Türk devletinin, sorunlu bankaları tam garantisi altında*

14 Bkz. Akkurt vd. (1992, s. 27).

15 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nda değişiklik yapan 538 sayılı KHK (22.6.1994) (bkz. Türk Hükümeti 1994).

16 Sorunlu bankalara müdahale ve bu bankaların rehabilitasyonları IMF için 1994 mali krizinden itibaren bir kaygı unsuru olmuştur. Hazine ve TMSF'nin rollerini biçimlendiren hukuki değişiklikler ve ayrıca 1994'te sorunlu bankalar için Merkez Bankası'nın son kredi mercii işlevini üstlenmesi konusunda IMF'nin görüşleri için bkz. IMF (1995, s. 20).

17 Aslında Mahkeme 1994'te Bankalar Kanunu'nu değiştiren bir önceki 512 sayılı KHK'yi de Bankalar Kanunu'nun KHK ile değiştirilemeyeceğini belirterek iptal etmiş ve yeni bir Bankalar Kanunu hazırlanması için Haziran 1994'e kadar süre tanımıştı. Ancak yeni bir Bankalar Kanunu yerine, 538 sayılı KHK yayımlanmış ve bu nedenle mevzuat problemi 1994'e kadar çözümsüz kalmıştır (Bkz. Öztin Akgüç'le röportaj "Bankalar Yasa Tasarısı Kamuoyunda Neden Tartışılmıyor?", *Dünya*, Mali Kuruluşlar Eki, 26 Nisan 1999, s. 6).

18 Yeni bir Bankalar Kanunu'nun yasalaştırılamama nedenleri için bkz. TBMM (1999c, s. 26 vd.).

19 Bu iptal, Danıştay'a 1997'de Türk Ticaret Bankası'nın devralınmasının iptali için yapılan başvuru nedeniyle gerçekleşti (bkz. TBMM 1999c, s. 28); Tevfik Güngör, "Bankalar ile İlgili '11 Haziran 1999 Sendromu' Nedir?", *Dünya*, 8 Haziran 1999.

20 Öztin Akgüç, "Yanlış Kararın Ağır Faturası", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 2001.

*tasfiye etme hakkını kaybedecek olmasıydı. Yeni Bankalar Kanunu, TBMM'deki anlaşmazlıklar nedeniyle ancak süre bitimine bir ay kala geçebildi.*²¹

Bankalar TMSF yönetimine geçmeseydi ne olabilirdi? Öztin Akgüç, bu soruyu şöyle yanıtlıyordu:²² Bankaların faaliyetlerine 3182 Sayılı Bankalar Kanunu'nun başka bir maddesi aracılığıyla (68. Madde) son verilirdi. Bu maddenin uygulanmasıyla, bankanın tasfiye süreci başlayacak ve banka büyük ihtimalle yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğinden, iflası ilan edilecekti. Bu durumda, TMSF yalnızca tasarruf mevduatlarından sorumlu olacak ve imtiyazlı alacaklı sıfatıyla batık bankanın varlıklarına erişim hakkı kazanacaktı. Böylece, *tüm ticari mevduatlar, diğer bankaların mevduatları ve aynı zamanda yüzde 100 devlet güvencesi kapsamında bulunmayan yabancı bankaların bu bankalardaki kredileri, risk altına girecekti.*²³

IMF'nin ısrarlı tutumu karşısında (bkz. IMF 1999b), yeni bir Bankalar Kanunu için verilen altı aylık sürenin dolmasına az zaman kala, Haziran 1999'da, 4389 sayılı Bankalar Kanunu Meclis Genel Kurulu'ndan geçti.²⁴ Hükümet, kanunun gerekçesinde 65. maddenin iptaliyle birlikte bankalara el koyma olanağını kaybetme olasılığına işaret ediyordu.²⁵

Bu yeni kanunun önemli bir yönü de bankaların TMSF'ye transferiyle ilgiliydi. Bu değişiklik, (bir önceki 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nun 64. maddesinin yerini alan) 14. maddede, banka devirleri için hukuki zemini oluşturdu. Buna ilave-

21 Bkz. "Bankacılık Reformu Kadük Oldu", *Dünya*, 12 Şubat 1999.

22 Öztin Akgüç, "IMF ve Bankalar Kanunu", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1999; Öztin Akgüç, "Yanlış Kararın Ağır Faturası", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 2001.

23 Aslında söz konusu durum Türkiye'de yakın geçmişte yaşanmıştır. 1994 mali krizi sırasında, TYT Bank, Impexbank ve Marmara Bankası iflas ettiğinden, yabancı bankalar bu bankalardaki alacaklarını kaybetmiş ve Hazine'yi Türkiye'nin kredi derecesinin düşürülmesiyle tehdit ederek zararlarının telafi edilmesini talep etmişlerdir. Sonunda, hükümet yabancı bankaların bu batık bankalardaki borçlarını üstlenmiştir (bkz. Kazgan 2001, s. 29).

24 Bkz. TBB (1999a, s. 2).

25 Bkz. TBMM (1999a). Ayrıca (dönemin iktidardaki koalisyon partilerinden) Anavatan Partisi Milletvekili Aydın Ayaydın'ın açıklaması için bkz. TBMM (1999c).

ten, devlet bankalarının yasal muafiyetleri 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile sona erdi ve devlet bankaları da tıpkı özel bankalar gibi kanunun tüm maddelerine tâbi hale geldi (bkz. Reisoglu 1999, s. 8). Devlet bankaları (3182 sayılı Bankalar Kanunu uyarınca uygulanmış bulunulan) sorunlu bankaları bünyesine katma yükümlülüğünden kurtulduklarından, bu değişikliğin banka el koymalarının yükünün devlet tarafından nasıl üstlenileceği açısından önemli yansımaları bulunuyordu.²⁶

Yeni Bankalar Kanunu'nun ilk taslağı, BDDK'ye sorunlu bir bankayı başka bir bankayla (bu bankanın onayını almak şart olmaksızın) birleştirme yetkisi tanıyordu. Ancak ticari bankaların itirazı üzerine bu ifade kanundan çıkartıldı.²⁷ Bunun üzerine bu ifade, –özel ya da devlete ait– “gönüllü” bankaların, gerektiği takdirde TMSF'nin desteğiyle sorunlu bankalarla birleşebilecekleri ya da bu bankaları devralabilecekleri şeklinde yeniden yazıldı (madde 14/3-b) (Reisoglu 1999, s. 13-14). Sonuç olarak, diğer yöntem –el koyma– gerçek bir olasılık haline geldi: Sorunlu bankaların rehabilitasyonunun yükü 4389 sayılı Bankalar Kanunu uyarınca TMSF tarafından üstlenildi.

IMF'nin alacaklı yabancı bankaların çıkarları doğrultusunda sürece müdahil olmasının sonuçları

IMF'nin devletin bankalara el koyarak zararlarını üstlenmesi yönünde verdiği destek, basitçe neoliberalizmin bir dayatmacısı olarak tanımlanamayacağını gösteriyordu. Ancak yi-

26 Bu Kanun'un 64/2. maddesine göre bankaların TMSF tarafından devralınması ve başka herhangi bir bankaya transferi mümkünken, yeniden yapılanma döneminden önce hiçbir banka Fon'a devredilmedi. Reisoglu (1999, s. 17) bu durumu şöyle açıklar: “Önceki dönemde Fon'a hiç banka devri olmadı ve aslında, bu mümkün de değildi. Çünkü bir bankanın bankacılık lisansının iptalinden o bankanın iflasına kadar uzun bir süreç, büyük çabalar ve zaman gerekliydi.” Benzer şekilde, önceki dönemde, devlet bankaları batık bankaların kayıplarını toplumsallaştırmak için kullanılmıştı (Sümer, E. H. 1999, s. 23; Karahanogulları 2003, s. 263).

27 TBB'nin bu itirazı için bkz. Okan Müderrisoğlu, “Bankalar ‘Görücü Usulüne’ Karşı”, *Sabah*, 9 Haziran 1999.

ne de, IMF bu süreçte bazı ikilemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1999'da imzalanan stand-by anlaşmasından sonra Türkiye'ye verilen IMF kredileri uluslararası düzeyde tartışma konusu oldu. Örneğin *Financial Times*'tan Martin Wolf,²⁸ IMF'nin risklerine karşı alacaklıları ya da yanlış politikalar uygulayan hükümetleri finanse etmemesi gerektiğini ileri sürdü. Wolf, o dönemde yürürlükte olan ekonomik programın Türkiye ekonomisine istikrar getirebileceğini söyleyerek, Türk hükümetine "bunun son şans olduğunun" açıkça belirtilmesi gerektiğini savundu. ABD yönetimi de bu ekonomik paket için verilen desteğin bir daha sağlanamayabileceği konusunda hükümeti uyardı.

Ancak IMF Başkanı Horst Köhler, ekonomik programın yüksek başarı şansına vurgu yaparak IMF'nin Türkiye'ye verdiği kredileri desteklediğini gösterdi:

Türklerin acılı bir süreçten geçerek gerçeği gördüklerini düşünüyorum... Türkler sağlam, çalışkan ve borçlarına sadık olmalarıyla tanınan insanlar... Bakan Derviş'in yönetiminde kapsamlı bir uyum programı uygulamaya konuldu. Diğer uyum programlarını aşan bir program. Ve özellikle, temel bir problem oluşturan bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması konusunda güçlü bir adım atıyorlar.

Bu program aynı zamanda yolsuzlukla mücadele etmek ve siyasi süreci daha şeffaf hale getirip, ekonomiyi siyasetten ayırmak için açık hükümler ortaya koyuyor. Koalisyonadaki tüm siyasi partiler programa dahil durumdadır (IMF 2001c).

IMF bir yandan Türkiye'ye verilen kredileri desteklerken, öte yandan ahlâki tehlike problemi nedeniyle kaygılanıyordu. IMF'ye göre, özel alacaklılar, resmî sektör tarafından "kurtarılmayı" ummak yerine kriz çözüm çabalarının yükünü paylaşmalıydı. "Borçlular ve özel kredi sağlayıcılar, IMF mali yardımının aldıkları risklerin sorumluluğu karşısında onları rahatlatma amacı taşımadığının her zaman farkında olmalılar. IMF, sınırsız likidite sağlama anlamında, bir uluslararası son kredi mercii (*lender of last resort*) değildir." (IMF 2001d). IMF,

28 Martin Wolf, "A Last Chance for Turkey", *Financial Times*, 23 Mayıs 2001.

Türkiye'deki mali krizin çözümlenmesine özel alacaklıların katkıda bulunmasından memnundu:

Bu yaklaşımı en son Türkiye ve Arjantin'de uyguladık. Bu ülkelerin ikisinde de, yetkililer büyük dış finansman ihtiyaçlarını karşılamak ve özel sermaye piyasalarına erişimi canlandırmak için özellikle büyüme odaklı bir politika ve piyasa çözümleri kullanmayı tercih ettiler. Türkiye ve Arjantin'in uyum programları *sadece mali disipline yönelik değil, aynı zamanda ekonomiye devletin müdahalesinin sona erdirilmesine, küresel ekonomiyle daha fazla bütünleşmeye ve mülkiyet haklarına saygı duyulan bir kültürün muhafaza edilmesine yönelik güçlü hükümler içermektedir*. Bunların tümü iyi bir yatırım ortamının olmazsa olmaz bileşenleridir. Bazı riskler var olmasına rağmen, IMF üyeleri bu yolla sağlanan ilerlemenin desteği hak ettiği konusunda hemfikirdir. Türkiye ve Arjantin'e yönelik bu destekleyici yaklaşımın ayrılmaz bir parçası, özel sektörün de sürece dahil olmaya devam edeceği beklentisi olmuştur ve olmaktadır. Türkiye'nin bu güçlü, piyasa-yönelimli uyum programı ile bu ülkeye kredi veren özel kuruluşların kredi kanallarını açık tutmaya devam edeceklerini ve hatta daha fazla kredi sağlayacaklarını beklemek olağan olmalıdır (IMF 2001j. Vurguyu ben ekledim – y.n.).

Kısacası IMF, Türk devletince alınan “piyasa-yönelimli ve olağanüstü”²⁹ önlemleri takdir etti ve özel kredi kuruluşlarını yükü paylaşmaya davet etti. Halbuki IMF serbest piyasa işleyişini göklere çıkarırken, ekonomik gerçeklik şuna işaret ediyordu: Bankacılıktaki yeniden yapılanmanın maliyetleri TMSF ve dolaylı olarak da, devletin artırılan gelirleri aracılığıyla toplumsallaştırılırken, banka iyileştirmelerinin faturasını “sağlam, çalışkan” Türkler ödüyordu.

IMF, banka reformu sırasında yabancı alacaklıların Türk bankalarındaki kredi risklerini güvence altına aldı. Bunu yaparken de iki yönteme başvurdu. Birincisi, tasfiye yerine bankalara el konuldu. İkincisi, aşağıda değinileceği gibi, mevdu-

29 Bkz. IMF (2001e) ve IMF (2001f).

atlara yönelik koruma Kasım 2000 mali krizi sırasında devlet garantisi aracılığıyla özel mevduat bankalarının tüm yerli ve yabancı yükümlülüklerini kapsayacak şekilde genişletildi. Bu, banka rehabilitasyonunun mali yükünün TMSF tarafından IMF'nin gözetimi altında devralındığı anlamına geliyordu. Sonuç olarak, TMSF (ve dolayısıyla Türk devleti) hem Türk burjuvazisi hem de yabancı alacaklılar için son kredi mercii haline geldi. Ancak, IMF burada serbest piyasa ideolojisiyle bir çelişki görmedi; hatta bunu “serbest piyasa”nın sonucu olarak değerlendirdi!

Akgüç, Haziran 1999'daki mevzuat düzenlemesini, *IMF'nin yabancı bankaların Türk bankalarındaki alacakları için devlet garantisi sağlama niyetine bağlar*.³⁰ Bu düzenlemeyle, bankaların TMSF'ye devirleri temin edildiğinden, bu bankalara verilen tüm yabancı krediler de devlet garantisi altına alınmış oluyordu.³¹

Diğer taraftan BDDK (2003a, s. 13-14; 2003b, s. 21-22) “tasarruf mevduatlarının sadece sigorta kapsamındaki 50 milyar liraya kadar olan kısmı karşılanıp, sorunlu bankaların tasfiye edilmesi yoluyla bankacılık sistemi rehabilite edilebilirdi” şeklinde bir açıklama yaptı. BDDK, *böyle bir durumda, yabancı bankalara olan net yükümlülüklerin (1,3 milyar dolar) garanti kap-*

30 Öztin Akgüç, “IMF ve Bankalar Kanunu”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1999; Öztin Akgüç, “Yanlış Kararın Ağır Faturası”, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 2001.

BDDK (2003a, s. 12) TMSF bankalarının 2 milyar dolarlık yurtdışı yükümlülüklerinin toplam yükümlülüklerinin yüzde 6,4'ünü oluşturduğuna işaret etti. Buna ilaveten, bankaların tüm yükümlülüklerinin garanti kapsamına alındığının ilan edilmesinden önce 26 milyar dolar tutarındaki mevduat hesaplarının 16,8 milyar dolarlık kısmı sigortaya tâbi mevduat kapsamındaydı.

31 *Milliyet* gazetesinden Güngör Uras, Akgüç'ü destekler şekilde, (doğrudan tasfiye etmek yerine) bankalara el konulmasıyla ticari mevduatların ve yabancı kredilerin de TMSF garantisi altına alındığına ve böylece daha önce tasarruf mevduatlarıyla sınırlandırılmış Tasarruf Mevduat Sigortası'nın anlamsız hale geldiğine işaret etmiştir. Bu, yabancı bankaların ilkel birikimcilerin bankalarındaki riskleri de dahil olmak üzere, devletin geniş kapsamlı garantiler üstlendiği anlamına geliyordu (bkz. *Milliyet*, 21 Ekim 2000). Benzer şekilde, tanınmış iktisatçı Korkut Boratav, bu garantiyi dış kredileri kesme şantajında bulunan uluslararası finans kapitale devlet tarafından verilmiş bir ödün olarak değerlendirmiştir (“Bankaların Borçlarını Hazine Üstlenmemeli”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 2001).

samına alınamamış olacağını vurguladı. Bu, içte ve dışta mali sisteme yönelik bir güven kaybına ve sonunda da banka mevduatlarına hücumu ve borcunu ödeyebilecek durumdaki bankalara yabancı kredilerin kesilmesine yol açardı. Bu nedenle BDDK, sorunlu bankaları öncelikle TMSF'ye transfer ettikten sonra, bu bankaların TMSF'nin gözetimi altında rehabilitasyona gereksinim duyduklarını ileri sürdü.

BDDK'nin böyle bir çözümü tercih etmesinin dört sebebi bulunuyordu. Birincisi, bazı bankalar aşırı yüksek maliyetlerle fon topladığından, bu yöntem tasfiye seçeneğinden daha ucuza geliyordu. İkincisi, yasal süreç doğrudan tasfiyeye kıyasla daha kısıydı. Üçüncüsü, mevduatların TMSF bankalarından ödeme gücüne sahip bankalara aktarılmasıyla, rehabilitasyon süreci kolaylaştırılıyordu. Ve son olarak, BDDK sektördeki istihdamın kısmen şubelerin/bankaların satışıyla güvenceye alındığına inanıyordu. Sonuç olarak, banka devirlerinin yasal zemin 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile kolaylaştırıldı. Akgüç'ün ileri sürdüğü gibi, IMF bu düzenlemeyle devletin doğrudan tasfiye etmek yerine bankalara el koymasını garanti altına almayı amaçlamıştır.³²

IMF'nin bu yaklaşımı, el konulan bankalara yönelik mevcut devlet garantisinin kapsamının Kasım 2000 mali krizi sırasında tüm bankacılık sektörünü içine alacak şekilde genişletilmesiyle görünür hale geldi. Hükümet 6 Aralık 2000'de, bankaların tüm yükümlülüklerine yönelik geçici devlet garantisi ilan etti. Diğer bir deyişle devlet, yerli bankalar iflas etmiş durumda olsalar bile, yabancı bankaların kredileri için tam devlet garantisi vermeyi kabul ediyordu. Böylece TMSF için potansiyel banka riski gerçek bir garantiye dönüşmüş oldu.³³ Bu, bir nevi çifte garantiydi. Aslında o dönemdeki el koyma süreci yabancı bankaların kredilerini garanti altına alıyordu. İlan edilen garanti ise zorlukla karşılaşan her bankanın TMSF tarafından mutlaka devralınacağını güvencesini veriyordu; bu da yabancı alacak-

32 Öztin Akgüç, "IMF ve Bankalar Kanunu", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1999; Öztin Akgüç, "Yanlış Kararın Ağır Faturası", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 2001.

33 Bkz. "IMF Dayatmasıyla Garanti", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 2001.

luların herhangi bir risk taşımayacakları anlamına geliyordu.³⁴ Yabancı bankalar kadar özel Türk mevduat bankalarının da bu güvenceye ihtiyacı vardı, çünkü özel mevduat bankalarının vadeleri yaklaşmakta olan sendikasyon kredileri bulunuyordu.³⁵

Yabancı alacaklılara yönelik tam devlet garantisinin, alacaklı yabancı bankaları Kasım 2000 krizinin çözüm sürecine dahil olmaları yönünde teşvik etmesi bekleniyordu. Zira kesintisiz dış kredi akışı karşılığında, Türk devleti mevduat kabul eden tüm yerli bankaların yükümlülüklerinin tamamı için muazzam bir riske katlanacaktı. Başbakanın garantiyi ilan ettiği gün, IMF Başkanı Köhler (IMF 2000e) “Türk bankalarındaki mevduat sahiplerini ve diğer alacaklıları koruyan” hükümet kararını takdirle karşıladı. Bu süreçte, Bankalar Kanunu’nda Mayıs 2001’de gerçekleştirilen bir değişiklikle (4672 sayılı Kanun, madde 14/6-b)³⁶ bu garantinin finansmanı hukuken kesinlik kazandı (bkz. Türk Hükümeti 2001b). Bu durum Meclis Genel Kurulu’nda tartışmalara neden oldu. Doğru Yol Partisi’nden Oğuz Tezmen (TBMM 2001c, s. 24), devletin batık bankaların sahiplerinin kötüye kullanımından kaynaklanmış olabilecek borçlarını garanti altına almasını eleştirdi. Tezmen, yabancı bankaların batık bankalardaki kredi risklerini neden kendilerinin üstlenmediklerini de sorguladı ve IMF kredilerinin bu bankalara ödeneceğini, ancak faturanın Türk vatandaşlarına çıkacağını ekledi.³⁷

Mevduatlara tam devlet güvencesi Meclis’te eleştirilirken, IMF açısından, yabancı bankaların Türkiye piyasasındaki risklerini ortadan kaldırmak önem taşıyordu (bkz. IMF 2001g, s.

34 Bkz. Zülfikar Doğan, *Finansal Forum*, 25 Ocak 2001.

35 “Özel Bankaların Borcu Korkutuyor”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 2001. Bu garantinin yasal ve mali prosedürü için bkz. Türk Hükümeti (2000).

36 Garanti o döneme kadar Bütçe Yasası kapsamında uygulandı (bkz. Banu Salaman, “Banka İyileştirme Modeli Çöktü”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 2001.)

37 Genel Kurul’daki gerginliğin bir göstergesi olarak, muhalefet partilerinden başka milletvekilleri de düzenlemeyi eleştirdi; özel bankaların Hazine’den daha yüksek faizle borçlandıklarını ileri sürerek, bu bankaların borçlarına neden devlet garantisi sağlandığını sorguladılar. Bkz. Doğru Yol Partisi’nden Celal Adan (TBMM 2001c, s. 54), Erzurum milletvekili Aslan Polat (TBMM 2001c, s. 55) ve Sakarya milletvekili Cevat Ayhan’ın (TBMM 2001c, s. 57-58, 61-62) açıklamaları.

22). Söz konusu güvence, Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizleri sırasında piyasada daha fazla karmaşa yaşanmasını önledi ve yabancı bankalardan Türk bankalarına kesintisiz kredi akışını kolaylaştırdı.³⁸ Bu, korumanın kapsamının, özel Türk bankalarına ve dolayısıyla da holdinglerine kadar uzanması anlamına geliyordu.³⁹

Bu arada, bünyelerinde banka barındıran holdingler, devletten krizler sırasında finasta bir korunak sağlarlarken, bu özel yatırımcılar için geçerli değildi. IMF'nin (2001a, s. 22) açıkladığı gibi,

Özel yatırımcılar genellikle krizin etkilerinden korunmamışlardır. Hükümet, şirketler kesiminin dövizdeki değer kaybı ve yüksek faizlerin yükünü bilançolarında tek başlarına taşımalarına müsaade etmiştir.

Bu açıklama, çalışmanın fraksiyonel analizi açısından sermayenin küresel sermayeyle bütünleşmesinin reformun birincil önceliği olduğunu göstermektedir. Büyük sermaye gruplarının daha fazla uluslararasılaşma arayışları, sermayenin artan merkezîleşmesi ve yoğunlaşmasını gerektirmiş, bu da Türk sermayesi içinde bazı “kaybedenler” yaratmıştır.

El koyma sürecinin analizi, banka devirlerinin hukuken kolaylaştırılmasıyla yabancı alacaklıların çıkarları arasında bir bağ bulunduğu savının inandırıcı olduğunu gösterse de, banka el koymaları bundan daha fazlasını sağladı. *Sorunlu bankaların*

38 Türk devleti ve yabancı bankalar arasındaki görüşmeler Şubat 2001 krizinde IMF aracılığıyla devam etti (bkz. IMF 2001a, s. 23) ve Türk bankaları için açık kredi kanalları devlet garantisi sayesinde güvenceye alındı (bkz. IMF 2001h; Türk Hükümeti 2001c).

39 28 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda (29. madde), bankacılık sektörü sağlıklı hale geldiğinde genel garantinin önceden bilgi verilmek suretiyle kaldırılabileceği taahhüt edilmişti (bkz. Türk Hükümeti 2002). Sonuç olarak Temmuz 2003'te, BDDK, devletin müdahale ettiği bankalardaki tüm mevduat sahiplerini ve diğer alacaklıları koruyan devlet garantisinin ve aynı zamanda devletin müdahale etmeden tasfiye ettiği bankalardaki mevduat sahiplerini koruyan sınırlı mevduat sigortasının 5 Temmuz 2004 tarihinden itibaren kaldırılacağını açıkladı (bkz. IMF 2003, s. 21). 5 Temmuz 2004'te mevcut iki sigorta da kaldırıldı ve AB standartları doğrultusunda, sınırlı bir mevduat sigortası uygulamaya konuldu.

TMSF'ye devirleri bankacılığın yeniden yapılanma sürecinin devlet ve dinamik birikimcilerin denetiminde gerçekleşmesi açısından gerekliydi. Dışbank Yönetim Kurulu Üyesi Vural Akışık (Yiğit 1999, s. 50), devletin doğrudan tasfiye etmek yerine el koymayı tercih ettiğini, çünkü bankaların iflasının bir sistemik risk yaratabileceğini, diğer bir deyişle başka bankaların iflasına ve aynı zamanda şirketler kesiminde karmaşaya neden olabileceğini ileri sürdü.⁴⁰ Böylece banka devirleri, banka iflaslarının yaşayabilir bankalar üzerinde yaratabileceği olası olumsuz etkileri önleyerek, dinamik birikimcilerin bankacılık sisteminde gereksinim duydukları güveni temin etmiştir. Bunun yanı sıra, banka devirleri devletin banka iyileştirmesinin yüksek mali yükünü üstlenmesine olanak tanımış, sermayenin hegemonik kesimini ve nihayet genel anlamda Türk kapitalist sınıfını maliyetlerin toplumsallaştırılması yoluyla desteklemiştir.⁴¹

Finans kapital içinde bankaların rehabilitasyonu konusunda yaşanan gerilimler: El koyma veya alternatif yöntemler

Bankaların TMSF'ye devri konusunda sermaye içinde yaşanan genel anlaşmazlıkları ele almıştık. Bu kısımda ise öncelikle IMF

40 Başbakan Bülent Ecevit, banka kurtarma operasyonlarının üretim kayıpları ve sektörde işsizliğe neden olmaması için hükümetin çok dikkatli hareket ettiğini ve kurtarılan bankaların faaliyette kalmalarına çalıştıklarını açıkladı (bkz. "Turkey Plans Major Step to Overhaul Banking", *Turkish Daily News*, 2 Kasım 2000, http://www.turkiskdailynews.com/old_editions/11_02_00/econ.htm)

41 BDDK (2003c, s. 26), TMSF bünyesine alınan bankaların devralındıkları tarihler itibarıyla toplam zararlarının 17,3 milyar dolar seviyesinde olduğuna işaret etti: "TMSF'ye devrolan bankaların toplam zararlarının çok önemli bir kısmı hakim ortakların kendi bankalarından yasal limitlerin çok üzerinde kaynak kullanmış olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim, hakim ortakların kendi ve diğer TMSF bankaları vasıtasıyla kullandıkları toplam kaynak tutarı 11 milyar doların düzeyindedir." BDDK (2003c, s. 28), TMSF bünyesine alınan bankaların yeniden yapılandırılmaları için ihtiyaç duyulan 22,5 milyar dolarlık kaynağın, 17,3 milyar dolarlık kısmının kamu, geri kalan 5,2 milyar dolarlık kısmının ise "özel sektör kaynağından" (yani TMSF gelirlerinden) karşılandığını belirtmiştir (TMSF gelirleri, bankalardan toplanan sigorta primleri, para cezaları, tahsilatlar, banka satışından elde edilen gelirler ve zaman aşımı-na uğrayan mevduatlardan oluşuyordu).

etkisi altındaki devlet politikasını daha iyi anlayabilmek açısından önem taşıyan FK içindeki karşıt çıkarlar incelenmektedir.

Devlet, ilkel birikimcileri bertaraf etme konusunda yumuşak hareket etmeye çalıştıkça IMF, küresel vizyonuyla, devleti belirli bir çözümü desteklemesi için sıkıştırmıştır. İlkel birikimcilerin destek taleplerine ve bazı dinamik birikimcilerin doğrudan tasfiye yönündeki tercihlerine rağmen el koyma süreci yürütülmüştür. IMF'nin kararlı el koyma yanlısı duruşunun etkisi altındaki devlet, banka devirleri sürecini genel olarak dinamik birikimcilerin çıkarlarına hizmet edecek bir şekilde yönetmiştir.

IMF, sorunlu bankaları destekleyici önlemlere karşı çıktığından, Bankalar Kanunu'nda Aralık 1999 ve Mayıs 2001'de gerçekleştirilen değişikliklerle bu yöndeki önlemler ortadan kaldırılarak banka devirleri kolaylaştırılmıştır. Bu eğilim güçsüz bankaların neredeyse tamamı elenene kadar devam etmiştir. 2001'in sonlarına doğru, hükümet, IMF ve Dünya Bankası arasında el koyma dışındaki yöntemler de tartışılmaya başlanmıştır. Bu değişim, devletin bu uluslararası kuruluşların gözetimi altında, geriye kalan yaşayabilir bankaları güçlendirmeye git tikçe daha fazla odaklandığı, banka reformunun yeni bir aşamasına geçişi haber veriyordu.

Tablo 10.2'nin gösterdiği gibi, banka devirlerini kolaylaştıran Aralık 1999 değişikliğine kadar TMSF bünyesine alınan sadece üç banka bulunuyordu: Türk Ticaret Bankası, Bank Ekspres ve Interbank. 19 Aralık'ta gerçekleştirilen değişiklikten yalnızca üç gün sonra (IMF'yle üç yıllık stand-by anlaşmasının başlamasıyla), esas banka devirleri dalgası başladı. 22 Aralık'ta beş bankaya daha (Egebank, Yurtbank, Sümerbank, Esbank ve Yaşarbank) el konuldu. Bunu diğer iki bankanın (Etibank, Bank Kapital) TMSF'ye devirleri ve 2000 krizi sırasında Demirbank'ın devri izledi. Daha sonra 2001 krizi sırasında iki yeni bankaya daha (Ulusal Bank ve İktisat Bankası) el konuldu. Mayıs 2001 değişikliğinden kısa bir süre sonra, Temmuz ayında beş bankaya daha (Bayındırbank, EGS Bank, Kentbank, Tarışbank ve Sitembank) el konuldu. Bunu Kasım 2001'de Toprakbank, 2002'de

TABLO 10.2
El Konulan Bankaların Listesi

<i>Banka</i>	<i>El konulduğu tarih</i>	<i>Kritik mevzuat/olay</i>
Türkbank	Kasım 1997	3182 sayılı Bankalar Kanunu
Bank Ekspres	Aralık 1998	3182 sayılı Bankalar Kanunu
Interbank	Ocak 1999	3182 sayılı Bankalar Kanunu
Egebank	Aralık 1999	Aralık 1999 değişikliği
Yurtbank	Aralık 1999	Aralık 1999 değişikliği
Yaşarbank	Aralık 1999	Aralık 1999 değişikliği
Esbank	Aralık 1999	Aralık 1999 değişikliği
Sümerbank	Aralık 1999	Aralık 1999 değişikliği
Bank Kapital	Ekim 2000	2000 finansal krizi
Etibank	Ekim 2000	2000 finansal krizi
Demirbank	Aralık 2000	2000 finansal krizi
Ulusal Bank	Şubat 2001	2001 finansal krizi
İktisat Bankası	Mart 2001	2001 finansal krizi
EGS Bank	Temmuz 2001	Mayıs 2001 değişikliği
Kentbank	Temmuz 2001	Mayıs 2001 değişikliği
Sitebank	Temmuz 2001	Mayıs 2001 değişikliği
Tarışbank	Temmuz 2001	Mayıs 2001 değişikliği
Bayındırbank	Temmuz 2001	Mayıs 2001 değişikliği
Toprakbank	Kasım 2001	Devir süreci tamamlanıyor
Pamukbank	Haziran 2002	Devir süreci tamamlanıyor
İmar Bankası	Temmuz 2003	Devir süreci tamamlanıyor
Adabank	Temmuz 2003	Devir süreci tamamlanıyor

Pamukbank ve son olarak 2003'te İmar Bankası ve Adabank'ın TMSF'ye devirleri izledi. IMF'nin rehabilitasyonun başlıca yön-temi olarak banka devirlerinde ısrar etmesi, 1999 ve 2001'de buna yönelik gerçekleştirilen mevzuat düzenlemeleri, ilkel bi-rikimcilerin direnişine ve TBB içindeki bölünmelere rağmen el koymaları kolaylaştırmıştır.

Mevzuat değişikliklerinin gerçekleşme sırası incelendiğinde, Haziran 1999'daki 4389 sayılı yeni Bankalar Kanunu'nun (14. madde) sorunlu bankalar için TMSF fonlarından daha fazla destek sağlanmasını kolaylaştırdığı görülür.⁴² Reisoglu (1999,

42 2 ve 3 numaralı fıkralar, bankanın mali yapısındaki bozulmanın ilk aşamala-rında BDDK'den destek alınmasını sağladı. Örneğin 2 numaralı fıkraya göre, sorunlu bankanın likidite durumunun güçlendirilmesi amacıyla Kurum, ban-kanın iştirak ve gayrimenkullerini satın almak veya iştirak veya gayrimenkul-leri karşılığında avans vermek ya da mevduat yatırmak veya alacaklarını dev-

s. 13) bu önlemlerin daha önce olduğu gibi sorunlu bankaları iflasa zorlamak yerine onları kurtarmayı amaçladığını ileri sürmüştür.⁴³ Ancak aynı madde, gerçekten ciddi koşulların var olmadığı durumlarda da banka devirlerini kolaylaştırıyordu (Reisoğlu 1999, s. 16). (Banka özkaynaklarını aşan zararlara neden olan) Banka kaynaklarının hâkim ortaklarca kötüye kullanılması ve bunların TMSF'ye geri ödenmemesi, bu ortakların ortaklık haklarının TMSF'ye devri için yeterliydi. Diğer bir değişle, aynı zamanda devir süreci de kolaylaştırılmıştı.

Bankalar Kanunu Aralık 1999'da tekrar değiştirildi ve sorunlu bankalar için alternatif yöntemler yerini daha radikal bir tutama bıraktı.⁴⁴ Pamukbank Genel Müdürü ve TBB Yönetim Kurulu Üyesi Orhan Emirdağ (2001), TMSF'ye devrin banka rehabilitasyonundaki esas yöntem olması konusunda o dönemdeki IMF baskısına işaret etti. Emirdağ'a göre, TMSF'ye devir metodunun devlet ve IMF tarafından tercih edilmesinin sebebi, bunun banka rehabilitasyonunun "en az maliyetli" yöntemi olmasıydı. Ancak Emirdağ, TMSF'ye devirlerin yanında farklı mekanizmalara da (tasfiye, TMSF'ye devretmeden önce rehabilitasyon imkânı veren önlemler, birleştirmeler vs.) ihtiyaç duyulduğunu savundu.⁴⁵

ralmak ve bankanın borçlarına garanti vermek için yetkili kılınıyordu.

- 43 Ancak kanun aynı zamanda sorunlu bankaların riskli faaliyetlerine yönelik bazı tedbirler getiriyordu. Reisoğlu'nun (1999, s. 12) belirttiği gibi, 14. maddede, 3182 sayılı önceki Bankalar Kanunu'na kıyasla, sorunlu bankalara yönelik tedbirleri ağırlaştırıyordu. Getirilen ilk önlemlerden birisi 1 numaralı fıkranın c bendinde öngörülen bankanın mevduat sigortası primlerini yükseltmek veya kabul ettiği mevduatı yüzde 100 oranına kadar karşılığa tâbi tutmaktı. Bu yolla, aşırı yüksek faizle mevduat toplamalarından kaynaklanan riskli faaliyetler engellenmiş oluyordu.
- 44 Yukarıda verilen 2. fıkra kapsamındaki önlemler, bir sonraki 4491 sayılı Bankalar Kanunu'nun 14. maddesinin 6. fıkrası b bendinde yer aldı. Bu değişiklik, söz konusu destekleyici önlemlerin TMSF bünyesine alınan bankalar için kullanılabilmesi anlamını taşıyordu (banka kaynaklarının kötüye kullanımından dolayı devralınanlar hariç). Yani bu önlemler banka rasyonalizasyonu için, daha net ifade etmek gerekirse TMSF yönetimi altındaki rasyonalizasyonlar için kullanılmaya devam ediyordu.
- 45 O dönem Pamukbank'la birlikte Çukurova Grubu'na ait olan YKB yönetimi-nin banka devirleri konusundaki benzer eleştirileri için bkz. Karacan (2002, s. 36).

Banka rasyonalizasyonlarının yöntemi konusunda bankacılık ve dolayısıyla TBB içinde farklı görüşler mevcuttu. Burada Emirdağ belirli bir fraksiyonun, “ilkel birikimcilerin” sesi olarak öne çıktı. Temsil ettiği banka (2002’de el konulan Pamukbank) Hazine tarafından yıllarca izlendiği ve bankanın TMSF’ye devri büyük bir olasılık olduğu için, Emirdağ sorunlu bankalar için bazı alternatif önlemler talep ediyordu. Ne var ki, Emirdağ’ın açıklaması ilkel birikimcilerin, bankalar kanununun el koymalarla ilgili düzenlemelerini etkileme yönünden TBB içinde başarılı olamadıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, dinamik birikimciler zayıf bankaların elenmesini kabul ederken, bu elemanın biçimi konusunda birbirleriyle çelişen tercihlere sahiptiler. Bireysel dinamik birikimcilerin finasta öngördükleri çeşitli büyüme yolları bu farklılıkların maddi temelini oluştuyordu. TMSF’ye devredilen bankaların ele geçirilmelerinden faydalanamayabilecek olanlar için, doğrudan tasfiye kayıpların yükünü devlete yüklemeyecek olması nedeniyle daha iyi bir alternatifti. Örneğin sektörün önde gelen bankalarından İş Bankası, TMSF’ye devirler yerine doğrudan tasfiyeyi tercih ettiğini ifade etti. İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince (*Finans Dünyası* 2002, s. 20), TBB’deki kendi başkanlığı döneminde, sorunlu bankaların tüm borçlarının yükünün devlete yüklenmesine karşı çıktığını açıkladı. Özince, zayıf üyelerin elenmesinin serbest piyasa sisteminin bir sonucunu olduğunu söyledi ve ekledi: “Bu seçimin olağan tasfiyeler yerine TMSF’ye devirler yoluyla gerçekleşmesi hiç uygun olmadı.”⁴⁶ Özince’ye göre, bankalar daha önce yapıldığı gibi tasfiye edilmeli ve tasarruf mevduatları ödenmeliydi.⁴⁷ Ancak TMSF bankalarının rehabilitasyonları konusundaki tartışmalarda değinileceği gibi, TMSF’ye devredilen bankaları ele geçirebilecek durumdaki bankalar, bu durum onlara hızlı büyüme için bir fırsat sunduğundan (satışları için verilen devlet sübvansiyonlarıyla birlikte) el koymaları tercih ediyordu.

46 “ODTÜ Bankacılık Konferansında Sıkı Denetimin Önemine İşaret Edildi”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 2001.

47 “Herkes Evlenecek”, *Akşam*, 4 Aralık 2001.

Dinamik birikimciler içindeki karşıt görüşlere rağmen, TBB doğrudan tasfiye yerine el konulan bankaların sübvansiyonlu satışlarını talep etti. Bu tutumun üç nedeni olabilirdi. Birincisi, TBB içindeki güç dengeleri birliğin devletin teşvik ettiği bir banka kurtarma operasyonu talep etmesine neden olmuş olabilirdi. Doğrudan tasfiyeyi birlik için uygulanamaz kılan ikinci faktör dinamik birikimciler için bir sistemik risk korkusu olabilirdi. Üçüncüsü, IMF'nin açıkça TMSF'ye devirlerden yana taraf olması da birliğin bu tercihinde etkili olmuş olabilirdi. Aslında TMSF'ye devirlerin tercih edilmesi IMF İcra Direktörleri Kurulu tarafından stand-by düzenlemesi için talep edilen bir ön koşuldur. 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu bunu şu şekilde açıklıyordu:

Solvabilitesini yitirmiş bir bankaya el konulması bankaların davranışları bakımından önemli bir piyasa disiplini getirecek, BDDK'nın bu durumdaki bankalara gecikmeksizin müdahale etmesi hem mevduat sahiplerinin hem de bankanın diğer alacaklılarının haklarının korunmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, Bankalar Kanunu solvabilitesini yitirmiş tüm bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından devralınmasını zorunlu kılacak şekilde değiştirilecektir. Yapılacak yeni değişiklikler, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na sorunlu bir bankayı yeniden yapılandırıp tamamıyla veya bir bölümünü satmak veya kalan kısmını yürürlükteki kanunlar çerçevesinde tasfiye etmek konusunda yetki ve sorumluluk verecektir (55. madde) (Türk Hükümeti 1999c).

IMF (2000f), Bankalar Kanunu'nda yapılan değişikliği ve kanunun geçmesinden sadece üç gün sonra gelen yeni banka devirlerini memnuniyetle karşıladı.⁴⁸

Diğer mekanizmalar yanında TMSF'ye devirlere öncelik verilmesi, Meclis Genel Kurulu'nda Bankalar Kanunu'yla ilgili görüşmelerde tartışmalara neden oldu. Aralık 1999'da, bazı muhalefet partileri el koyma yönündeki tercihi eleştirdi ve

48 Bkz. Levent Akbay, "Bankacılıkta Kritik Karara Ramak Kaldı", *Dünya*, 15 Aralık 1999.

TMSF yönetimi içinden çıkılmaz bir yapıya dönüştürülürken, bu değişikliğin içi boşaltılan bankalar için bir kurtarma operasyonu anlamına geleceği ileri sürüldü.⁴⁹ Devlet Bakanı Recep Önal (TBMM 1999g, s. 62) bu iddiaya cevaben, Bankalar Kanunu'ndaki değişikliğin TMSF'ye banka devirlerini kolaylaştırmak için yapılmadığını, Hazine'nin zaten böyle bir operasyon için yetkisinin bulunduğunu belirtti. Ancak Önal daha önceki bankalar kanununda yer alan mali olarak zayıf bankalara yönelik bazı ön-destekleyici tedbirlerin bu kanunda ortadan kaldırıldığına değinmedi.

Bankalar Kanunu'na ilişkin 2001'de yapılan düzenlemeler sırasında, bazı ticari bankalar sorunlu bankalara destekleyici önlemler sağlamaya çalıştılar.⁵⁰ Ancak devlet ve IMF bir kere daha TMSF'ye devirleri tercih etti.⁵¹ Pamukbank Genel Müdürü Orhan Emirdağ (2001) 2001'de 4672 sayılı Bankalar Kanunu'nun taslak metnindeki BDDK'nin sorunlu bankalar için destekleyici önlemler getirme önerisini hatırlattı. Emirdağ, BDDK'nin bu önerisinin Bankalar Birliği'ne gelen metin içinde yer alırken, Meclis'e sevk edilen taslaktan çıkarıldığını belirtti. Emirdağ'a göre, "4491'de yapılmayanlar bu kez yapılmaya çalışılıyordu" ve "esasinda... önemli bir fırsat kaçırıldı."⁵² Diğer bir

49 Bkz. Doğru Yol Partisi milletvekili Kemal Kabataş (TBMM 1999f, s. 44-45) ve Fazilet Partisi milletvekili Veyssel Candan'ın (TBMM 1999f, s. 65-66) açıklamaları.

50 Örneğin mevduat munzam karşılıklarının kriz esnasında serbest bırakılması ve vadesi gelmemiş hazine bonolarının bankalardan BDDK'ce geri alınması.

51 Emirdağ (2001) o dönemde TMSF'ye devredilen son bankalardan birini örnek verdi. Munzam karşılıkları verilmediği için, bankanın gecelik yüzde 7000 faizle borç almak zorunda kaldığını anlattı. Emirdağ'a göre, banka Fon'a devredilecek olsa bile munzam karşılıkları verilmiş olsaydı Fon'a devredildiğinde bunun maliyeti çok daha az olacaktı (burada kastedilen banka büyük ihtimalle Kasım 2000 mali krizi sırasında el konulan Demirbank'tı).

52 Zülfikar Doğan da, bankaları TMSF'ye devirlerinden önce sermaye artırım ve menkullerin satışı yoluyla mali yapılarını güçlendirmeleri için uyaracak bir hükümün, 4672 sayılı Bankalar Kanunu'nun hazırlanması sırasında IMF ve Dünya Bankası'ndan gelen itirazlar sonucunda kanundan çıkarıldığını iddia etti (bkz. "Banking Law: Three Changes in 18 Months", *Turkish Daily News*, 5 Eylül 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/05_09_01/econ.htm).

Milliyet gazetesinden Tarık Yılmaz, bankalar kanununda mali yapısı sorunlu bankalara destek öngören değişikliklere Dünya Bankası'nın karşı çıktığı-

değişle, devlet ve IMF banka reformunun o aşamasında halen el koyma yanlısıydılar ve bu da daha el konulacak bankalar olduğu anlamına geliyordu. İlkel birikimcilerin taleplerine rağmen, IMF sorunlu bankaların TMSF'ye devirleri sürecinin tamamlanması konusunda ısrarcıydı. Böylece banka rehabilitasyonunun bir sonraki aşaması olan geriye kalan yaşayabilir bankaların güçlendirilmesine başlanabilirdi.

Fakat finanstaki genişlemeleri için TMSF bankalarını kritik bir alternatif olarak görmeyen kimi dinamik birikimciler el koyma stratejisini kamuoyunda açıkça eleştirmeye başladılar. Örneğin Akbank Genel Müdürü Zafer Kurtul şu açıklamayı yaptı:

Sorunlu bankalar [Fon'a devredilmek yerine] direkt tasfiye edilmeli. Çünkü Fon'a devredilen bankanın tüm taahhütleri garanti altına alınarak yurtdışı, yurtdışı ve hazine için büyük yük, faiz dengeleri için ise negatif bir ortam oluşuyor.⁵³

Bazı dinamik birikimcilerden gelen eleştirilerle birlikte, 2001'in sonlarına doğru, el koyma yöntemi IMF, Dünya Bankası ve Türk devleti arasında tartışılmaya başlandı. Bu, banka iyileştirme stratejisinde bir değişimin habercisiydi. O tartışmalarda, bankalara el konulması yerine, devlet desteğiyle sermaye enjeksiyonu yapılması bir alternatif olarak ortaya çıktı. Banka rehabilitasyonlarındaki bu yöntem değişiminin nedeni genellikle TMSF'ye devirlerin yüksek maliyeti olarak açıklanmıştır.⁵⁴ Ancak bunun daha derinde yatan bir nedeni daha vardı.

nı belirtmiştir. Dünya Bankası'na göre, bu önlemler, bankaların iyileştirilmesinde etkili olmamanın yanı sıra, kaynakların banka sahiplerine aktarılmasına neden olacaktır. Bu nedenle, Yılmaz'a göre, el koymalardan önce kullanılabilecek mekanizmalar taslak kanundan çıkartılmıştır (bkz. "Bankalar Yasası'na Dünya Bankası Rötüşü", *Milliyet*, 2 Mayıs 2001).

53 "Kurtul: Sorunlu Bankaları Artık Doğrudan Tasfiye Edin", *Hürriyet*, 16 Temmuz 2001.

54 Örneğin *Finansal Forum*'dan Kerem Alkin, IMF'nin yeni el koymaların devlete çok daha maliyetli olacağı konusunda kaygılandığına işaret etti (Kerem Alkin, "Krueger, Bankacılık ve IMF'nin Duyarsızlığı", *Finansal Forum*, 25 Ekim 2001). *Cumhuriyet*'ten Banu Salman da, TMSF bankalarının alacaklarının tahsilatını hızlandırarak ve içi boşaltılan bankaların eski sahiplerini/yöneticilerini tüm mal varlıklarıyla sorumlu tutarak tatmin edici bir sonuca ulaşmanın

İlkel birikimciler el koymalar nedeniyle sistemden çoktan büyük ölçüde elenmişlerdi.⁵⁵ Bu nedenle, artık bir sonraki aşamaya geçip, yeni bir bankacılık sistemi kurmak amacıyla geriye kalan daha yaşayabilir durumdaki bankaları desteklemenin zamanı gelmişti. Bu aşama, Dünya Bankası'nın banka reformuna müdahil olduğu esas dönemi başlatmıştır.

TMSF bankalarının paylaşımı konusunda sermaye içinde yaşanan görüş ayrılıkları

Türkiye'nin bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasında çözümlenmesi gereken ikinci sorun TMSF tarafından ele geçirilen bankalar, borçlar ve varlıkların nasıl elden çıkarılacağı konusuydu. Bu temizleme sürecine ilişkin anlaşmazlıklarda devletin yapmaya çalıştığı arabuluculuk üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Dinamik birikimciler, sermaye örgütleri ve bazı uluslararası finans kuruluşları, bu bankaların TMSF yönetimi altındaki faaliyetleri yeni birikim rejimine geçişi yavaşlattığından devletin bu duruma hızla bir çözüm bulması gerektiği konusunda anlaştılar. Buna yanıt olarak, devlet çözüm sürecini hızlandırdı. Bu durum, devlet teşviklerini piyasa yönelimli bir rasyonalizasyonun belirsizliklerine tercih eden dinamik birikimcilere iki şekilde yardımcı oldu: Birincisi eski rejimin kalıntılarını daha çabuk tasfiye ettiler ve yeni dönem için yeniden yapılanmalarını hızlandırdılar. İkincisi, çözümleme süreci dinamik birikimcilere finansta daha ucuz ve daha hızlı bir genişleme fırsatı sundu.

mümkün olmadığını belirtti. Bu sırada, bankaların SYR'leri iki mali kriz nedeniyle düştü ve banka sahipleri bankalarının sermayelerini artırmak için gerekli kaynakları bulmakta zorluk yaşadılar. Bununla birlikte, TMSF bankalarına aktarılan 20 milyar dolar tutarındaki kaynağın 7,2 milyar dolarlık tutarı yabancı paradan oluşuyordu ve Türk lirasının süregiden devalüasyonuyla birlikte, maliyetteki artış da devam etti (Banu Salman, "Banka İyileştirme Modeli Çöktü", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 2001).

- 55 Kamuoyunda bu tartışmalar sürerken, İmar Bankası ve Adabank'ın 2003'teki geç devirleri hariç, TMSF'ye devredilecek sadece iki banka daha kalmıştı (Kasım 2001'de Toprakbank ve Haziran 2002'de Pamukbank).

Aslında Bankalar Kanunu'nda Aralık 1999'da gerçekleştirilen değişiklik TMSF'ye banka devirlerini kolaylaştırmakla kalmadı, aynı zamanda TMSF'ye batık bankaları daha hızlı bir şekilde yeniden yapılandırma yetkisi tanıyarak, bu bankaların Fon'dan çıkmalarını da hızlandırdı. Dünya Bankası mevzuat değişikliğini takdirle karşılarken daha hızlı bir çözümleme sürecine duyulan ihtiyacı şöyle açıklıyordu:

Yeni mevzuat değişiklikleri, BDDK ve TMSF'ye, hızlı bir çözümleme süreci için, borcunu ödeyemez durumdaki tüm bankaları devralma konusunda en üst düzeyde yetki tanımıştır. Değişiklikler aynı zamanda, bu iki kuruluşa, sorunlu bir bankanın yeniden yapılandırılması amacıyla, söz konusu bankanın tam ya da kısmi satışını kolaylaştırmak veya geriye kalanı mevcut yasalar çerçevesinde tasfiye etmek için yetki ve sorumluluk sağlamaktadır...

Yeniden düzenlenen Bankalar Kanunu batık bankaları çözmek için daha net bir çerçeve oluşturdu. Daha önce, TMSF'nin kanundaki rolü kurumsal olarak çok karmaşıktı ve genel olarak nakit sıkışıklığı yaşayan bankaların baş likidite tedarikçisi, ödeme gücüne sahip olmayan bankaların sermaye sağlayıcısı ve bir banka iyileştirme kurumu olarak tanımlanmıştı. Bu tanım, ticari bir bankanın bunu özendirici tüm teşviklerle birlikte TMSF'ye girmesinin epeyce kolay olduğu, ancak daha sonra TMSF'den ayrılması için net ve hızlı bir çıkış stratejisinin bulunmadığı istenmeyen bir duruma yol açtı. Böylece bankalar bir alıcının çıkacağı tarihe kadar TMSF'de kalmaya devam etme eğilimi gösterdiler (DB 2000, s. 100-101).

Bu bağlamda, Dünya Bankası (2000, s. 101) ödeme gücüne sahip olmayan bankaları en hızlı ve en az maliyetli bir şekilde tasfiye edebilmesi için TMSF'ye (örneğin ilgili unsurların satın alınması ve üstlenilmesi ve sigortalı mevduatın transferi yoluyla) daha fazla operasyonel esneklik tanınması gerektiğini ileri sürdü.

Ancak bankaların TMSF'den daha hızlı bir şekilde çıkmaları için yapılan değişikliğe rağmen, TMSF bankalarının iyileştirme

süreci 2000 ve 2001’de yaygın bir şekilde eleştirildi. Çözümleme sürecinin hızı dinamik birikimcileri, sermaye örgütlerini ve uluslararası kuruluşları memnun etmek için yeterli değildi. Bu bankaların daha da biriken zararları TMSF yönetiminin performansının sorgulanmasına yol açtı (bkz. *Activeline* 2001b, s. 3). Dinamik birikimciler, TMSF bankalarının başı çektiği yüksek piyasa faiz oranlarının tüm bankacılık sisteminde fonlama maliyetlerini yükselttiğinden şikâyet ettiler.⁵⁶ BDDK’nin açıkladığı gibi (2003c, s. 26), TMSF bankaları 2000 ve 2001 finansal krizlerinin patlak vermesiyle birlikte yüksek fonlama maliyetleri ve artan kur kayıplarıyla karşı karşıya kaldılar. Bunun yanı sıra, TMSF’ye devirlerinden sonra tahsili gecikmiş alacakları için gerekli karşılıkların ayrılması da bu bankaların zararlarını artırdı. Bu nedenle, Türk sermaye örgütleri,⁵⁷ IMF, Dünya Bankası⁵⁸ ve yabancı bankalar,⁵⁹ gittikçe artan zararları ve bankacılık üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle TMSF bankalarının bir an önce birleştirilmesi ya da satılması çağrısı yaptılar.

TBB’nin (2000) bu çözümlemenin maliyetinin kime yükleneneceği konusunda devleti işaret etmiş olması önem taşıyordu. Birlik, TMSF bankalarının satışını daha çekici kılmak için banka varlıklarının satışının sadece yükümlülüklerini karşılamak

56 Örneğin Akbank’ın eleştirileri için bkz. “Kurtul: Sorunlu Bankaları Artık Doğrudan Tasfiye Edin”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 2001; Dışbank’ın eleştirileri için bkz. Nurten Erk, “Barmanbek: Telekomünikasyon Sektöründe Mutlaka Olacağız”, *Hürriyet*, 7 Ağustos 2000.

57 TÜSIAD, MÜSIAD ve TOBB’un görüşleri için bkz. “Business leaders caution government against lethargy”, *Turkish Daily News*, 30 Eylül 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/09_30_00/econ.htm; “TÜSIAD slaps government for crisis”, *Turkish Daily News*, 16 Aralık 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_16_00/econ.htm. Ayrıca TÜSIAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı’nın Eylül 2000 tarihinde yaptığı açıklama için bkz. <http://www.tusiad.org>; “TOBB: Bankacılık Sistemi Tıkandı”, *Sabah*, 11 Kasım 2000.

58 Örneğin Dünya Bankası Uluslararası Finans Enstitüsü (*International Institute of Finance-IIF*) Direktörü Charles Dallara’nın açıklaması için bkz. *Finansal Forum*, 3 Kasım 2000; ayrıca DB (2000, s. 101).

59 Örneğin Credit Suisse First Boston, Yükselen Piyasalar Kredi Risk Yönetimi Bölge Müdürü Ann Lopez’in açıklaması için bkz., Elif Kelebek, “Investment banker urges caution, quick action on problem banks”, *Turkish Daily News*, 20 Ocak 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/01_20_01/econ.htm

amacıyla kullanıldığı olağan tasfiye prosedürü yerine devletin yeni alternatifler önermesini talep etti. Bu nedenle, bir önceki başlıkta tartışıldığı gibi dinamik birikimciler içinde çelişen iki görüş var olmasına rağmen, piyasa yönelimli rasyonalizasyonu tercih eden fraksiyondan ziyade (kârlı bir ele geçirme fırsatını kolaylaştıracak) devlet teşvikli rasyonalizasyonu talep eden fraksiyon, çıkarlarını birlik aracılığıyla gözetmekte daha başarılıydı. TBB'nin yayımladığı rapordan alınan aşağıdaki ifadeler bunu göstermektedir:

Örneğin, sorunlu kuruluşa yeniden sermaye konulup mali yapısı sağlam bir başka kuruluşa satılabilir. Sorunlu bankaların yeniden yapılandırılıp mali yapısı sağlam başka bir kuruluşa satılması oldukça karmaşık bir işlem olup, *yeniden sermaye koyma ihtiyacı kamu fonlarına başvurmayı gerektirmektedir.* (s. 7).

Yönetimi Fon'da bulunan bankaların batakları çok yüksek olduğu için bunların durumlarını ve bilançolarını düzeltmeleri mümkün değildir. Böyle bankalar içerisine konulan para da bankayı selamete çıkarmak için yetmemektedir. Onun için, *bu bankalarda tahsil edilemez hale gelmiş bulunan kredi alacaklarının bilançodan çıkarılmalarını sağlayan bir sistemin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu da kanuni değişikliklere ihtiyaç göstermektedir.*

Fon'dan banka devralacak olan kimselere devletin finansal bazı araçları kullanmak imkanını yaratması gerekir. Yeni Bankalar Kanunu'nda bu imkanlar Fon için sağlanmıştır. (Devlet İç İstikrar Tahvili çıkarılması ve bunun gelirinin bankaları devralacak olanlara tahsis edilmesi gibi.)⁶⁰ (TBB, 2000, s. 14. Vurguları ben ekledim – y.n.)

60 Birlik ayrıca, sahip oldukları küresel tecrübe ve sermaye birikimleriyle, yabancı bankaların TMSF bankalarının birleşmelerinde daha fazla rol oynamaları gerektiğini belirtti. Raporda, TMSF bankalarını ele geçirerek büyüme peşinde olan fraksiyonun birlik içinde görüşlerine destek sağladığını kanıtlar biçimde, bankacılık sektörünün oligopolitik bir yapıya dönüşmemesi için, bankası bulunan büyük gruplara daha fazla banka satışı yapılmaması gerektiği ileri sürülmüştür (s. 12).

TMSF bankalarının tasfiye ve/veya satış süreçlerinin 2001 sonu itibarıyla tamamlanması, IMF'ye sunulan 3 Mayıs 2001 tarihli (bkz. Türk Hükümeti 2001b) Niyet Mektubu'nun bir hükmüydü. Bu doğrultuda, TMSF bankaları için açılacak ihalelerin süre bitimleri Niyet Mektupları'nda açıkça taahhüt edildi.⁶¹ IMF hızlı bir çözümleme arayışındaydı:

TMSF müdahale edilen bankaların satışında şu ana kadar sınırlı bir başarı gösterdi. Bu kısmen makroekonomik koşulların bir sonucu olmakla beraber, aynı zamanda satış sürecindeki uzamaya da atfedilebilir. Personel [IMF], bir bankanın franchise değeri, özellikle de müdahalenin ardından faaliyetleri sınırlı bir banka olarak çok fazla kaldığında hızla kaybolduğundan, TMSF'nin satış sürecinde gereksiz gecikmeleri önlemek için dışarıdan mali danışman desteği alması gerektiğine işaret etti (IMF 2001b, s. 20).

17 Kasım 2000'de BDDK sekiz TMSF bankasının satışı için bir eylem planı açıkladı (satışların Nisan 2001'de tamamlanması planlanmıştı).⁶² Bazı özel bankalar (Körfezbank ve Kentbank gibi) planı desteklediler, fakat aynı zamanda B&S'ler için TMSF bankalarını daha cazip kılacak vergi teşvikleri çağrısında bulundular.⁶³ Ancak diğer bazı bankalar satış yerine tasfiye talep ettiler. Örneğin Alternatifbank CEO'su Tuncay Özilhan, bu kadar kısa zaman içinde alıcılar, özellikle de yerli alıcılar bulmak mümkün olmayacağından eylem planının gerçekçi olmadığını ileri sürdü.⁶⁴

Farklı tepkiler, bankaların TMSF bankalarının rehabilitasyonu konusunda fikir birliği içinde olmadıklarını gösterdi. Fark-

61 "Sümerbank on sale, bids until June 22", *Turkish Daily News*, 1 Haziran 2001, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/06_01_01/econ.htm

62 Bu plan daha sonra diğer el konulan bankalar da dahil edilerek genişletildi. Bkz. BDDK (2000).

63 Bkz. Kenan Şanlı, "Bankalar Cazip Hale Getirilmeli", *Finansal Forum*, 18 Kasım 2000. Dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki çizgi reform sürecinde netleşti. Bu, Kentbank gibi, bazı ilkel birikimcilerin bankalarının, bir yandan reform sürecine kurban giderken diğer yandan konsolidasyon sürecinden bir pay kapmaya çalışmalarıyla da doğrulanmıştır.

64 Ayfer Arslan, "Batık Bankaların Satışı Zor", *Dünya*, 22 Kasım 2000.

lı fikirler, dinamik birikimcilerin farklı fraksiyonlarına ait te-
kil bankaların çeşitli ihtiyaçlarıyla ilgili olabilirdi: Yurtiçinden
B&S'lerle büyümeyi planlayanlar (TMSF bankaları bu amaç
için cazip bir çözüm sunuyordu) devlet teşviklerini tercih edi-
yordu (Körfezbank ve Kentbank gibi). Diğer taraftan, bankala-
rını yabancı ortaklıklar ya da organik büyümeyle yeniden ya-
pılandırmayı planlayanlar TMSF bankalarının tasfiyesini talep
ettiler.

TMSF bankalarına yönelik daha önce değinilen eylem pla-
nı kapsamında bu bankaların kısa dönemli yükümlülükle-
ri tasfiye edildi; açık döviz pozisyonları büyük ölçüde kapatıl-
dı; mevduat faiz oranları piyasa oranlarına uyumlu hale getiril-
di; mevduat ve döviz yükümlülükleri hazine bonoları karşılı-
ğında özel bankalara ve devlet bankalarına transfer edildi; şü-
be ve personel sayısı azaltıldı.⁶⁵ Buna ilaveten, B&S'ler için çe-
şitli teşvikler sağlandı.⁶⁶ Bu süreçte önem taşıyan bir nokta da
bu bankalarının donuk kredilerinin TMSF Varlık Yönetimi Da-
ire Başkanlığı'na aktarılmış olmasıdır. Bu geri ödenmeyen kre-
dilere karşılık Hazine'nin TMSF'ye ihraç ettiği özel tertip devlet
iç borçlanma senetleri, SYR'lerini yükseltmek amacıyla bu ban-
kalara aktarılmıştır.⁶⁷

65 Bkz. BDDK (2003a, s. 16). Bunun yanı sıra, düşük faiz oranlı en geniş hazine bonosu portföyüne sahip Demirbank'ın satışının önündeki en büyük engel, bu bonoların daha yüksek faizli bonolarla değiş-tokuş edilmesiyle ortadan kaldı-
rıldı. Bu operasyonun devlete maliyetinin en az 2 milyar dolar olduğu hesap-
lanmıştır (*Dünya*, 18 Mayıs 2001).

66 Örneğin, 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na (3.6.1949) 4605 sayılı
Kanun'la (30.11.2000) geçici 29. madde eklenmiştir. Bu madde, devir ve bir-
leşme işlemlerine konu olan bankaları 31 Aralık 2003 itibarıyla çeşitli vergi
yükümlülüklerinden muaf tutuyordu (Dorukkaya 2001, s. 75). Bu muafiyet-
ler, hem faaliyetteki bankalar arasında hem de faaliyetteki bankalarla TMSF
bankaları arasında gerçekleşebilecek devir veya birleşmeler için geçerliydi.
Çömez'e göre (2000, s. 122), bu muafiyetin temel sebebi TMSF'ye aktarılan
bankaların gittikçe artan sayısıydı. Bunun yanı sıra, BDDK (2001e), 27 Hazi-
ran 2001'de, bankalara ek teşvikler sağlayan birleşme ve devirler hakkındaki
yönetmeliğini yayımladı.

67 Fon bankalarının tahsili gecikmiş alacakları Varlık Yönetimi Daire Başkanlığı
tarafından tahsil edildikçe bu bonoların TMSF tarafından Hazine'ye geri öden-
mesi gerekiyordu. Bunun yanı sıra, TMSF bankalarının satışlarından elde edi-
lecek gelirler ve TMSF'nin katkıları, Hazine'ye olan borcun Aralık 2002'den

Akgüç'ü doğrular şekilde,⁶⁸ alıcı bankalar TMSF bankalarının kârlı aktif/pasiflerini seçerken, devlet alıcı bankaların tercih etmedikleri aktif/pasiflerin yükünü üzerine aldığından, el konulan bankaların çözüm süreci dinamik birikimcilere kamudan kaynak aktarımına hizmet etmiştir. Ayrıca dinamik birikimcilerin talep ettiği gibi, çözümleme süreci TMSF bankalarının piyasa fiyatları üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmıştır. Körfezbank Genel Müdürü Hüsnü Akhan'ın belirttiği gibi,⁶⁹ bu operasyondan beklenen sonuçlardan biri de TMSF bankalarının yüksek likidite ihtiyaçlarını azaltmaktır. Çünkü aksi takdirde bu bankalar tahsili gecikmiş alacaklarını finanse etmek için piyasadan yüksek faizle fon toplamak zorunda kalıyorlardı. Böylece TMSF bankalarına devlet müdahalesi dinamik birikimcileri bu bankaların yükünden kurtardı ve aynı zamanda bu bankaları dinamik birikimciler için olduğu kadar yabancı bankalar için de kârlı bir büyüme kaynağına dönüştürdü.

TMSF banka rehabilitasyonunda anahtar önem taşıyan bir aktörken, elindeki kaynaklar banka devirlerinin artan maliyetlerini karşılamaktan çok uzaktı. Bu nedenle, TMSF'nin mali kaynakları Hazine garantisi altındaydı. Bir kere daha, özel bor-

itibaren 10 yıl içerisinde kapatılması için kullanılacak diğer kaynaklar olarak kabul ediliyordu.

⁶⁸ Bankalar Kanunu'nda Aralık 1999'da 4491 sayılı Yasa (madde 14/5-a) ile yapılan değişiklikle, TMSF, kurulacak bir bankaya ya da mevcut bankalardan istekli olanlara uygun göreceği aktifleri aktarmak için yetkilendirilmişti. Bu düzenleme aynı zamanda teşkilatın, aksine talebi olmayan personelin, sigortaya tâbi tasarruf mevduatlarının ve pasifte yer alan karşılık kalemlerinin devrini de içeriyordu.

Öztin Akgüç, uygunluk kriterinin alıcı bankaların tercihleri doğrultusunda belirleneceğini ve bunun da Fon bankalarının değerli varlıkları alıcı bankalarca ele geçirilirken, geri ödenmeyen kredilerin TMSF'ye kalması sonucunu doğuracağını iddia etti. Bunun yanı sıra, aynı madde, bankanın devredilen aktiflerinin toplamının devredilen pasiflerinin toplamını karşılamaması halinde aradaki farkın TMSF tarafından ödenmesini öngördüğünden, Akgüç, bu düzenlemeyi alıcı bankalar için kamu fonlarının kullanıldığı bir kurtarma operasyonu olarak değerlendirdi (bkz. Öztin Akgüç, "Bankalar Kanunu Niçin Değiştirildi?", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 2000). Sübvansiyonun bu biçiminin örnekleri için bkz. On Birinci Bölüm.

⁶⁹ Kenan Şanlı, "Bankalar Cazip Hale Getirilmeli", *Finansal Forum*, 18 Kasım 2000.

ca karşılık kamu borcu kullanılıyordu, yani devlet özel borcu sigortalamak amacıyla milyarlarca Türk lirası garanti ediyordu. TMSF'nin olağan kaynaklarına ilaveten,⁷⁰ 4389 sayılı Bankalar Kanunu (madde 15/2-f) TMSF'nin Hazine'den borçlanabilmesine olanak tanıyordu. TMSF bankalarının yeniden yapılanma süreçleri devletin maliyesine yönelik daha da büyük taleplere yol açarken, 4491 sayılı Bankalar Kanunu TMSF'nin Hazine kaynakları kullanmasına⁷¹ ve mali ihtiyaçlarının Hazine'den yapılacak borçlanmalar yoluyla karşılanmasının devamına yönelik olanakları genişletiyordu (bkz. Türk Hükümeti 2000).

IMF, TMSF bankalarına verilen devlet teşviklerini bankacılık sisteminin acilen yeniden yapılanması gerektiği gerekçeyle savunmuştur. IMF'nin açıklamaları, devlet fonlarının bu bankaların yurtiçi ve yurtdışı yükümlülüklerinin karşılanması için kullanılacağına işaret ediyordu (bkz. IMF 2001a, s. 15).

Bu süreçte, hükümet Türkiye'nin en büyük dört bankasını (İş Bankası, YKB, Garanti Bankası ve Akbank), TMSF bankalarının bazılarını ve sektördeki diğer küçük ve orta ölçekli bankaları satın almaları/bu bankalarla birleşmeleri için teşvik etmiştir.⁷² Ancak bu büyük bankalar buna yanaşmadılar ve bir-

70 Bunlar sigorta primleri; 10. maddeye göre zamanaşımına uğrayan mevduat, emanet ve alacaklar; kuruluş izni verilen bankaların kurucularının TMSF'ye yatıracakları giriş payı; bu Kanun'un hükümlerine aykırılık dolayısıyla uygulanacak adli para cezaları ile idari para cezalarının yüzde ellisinden vs. oluşur (bkz. 4389 sayılı Bankalar Kanunu madde 15/2). Ayrıca önceki 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nun 66. maddesi Fon'u Merkez Bankası'ndan avans alma konusunda zaten yetkilendirmişti. Bu hüküm, yeni Bankalar Kanunu'nun 15/5-b maddesinde de yer aldı.

71 Merkez Bankası'na da sorunlu bankalar için son kredi mercii rolü verilmişti. Dünya Bankası bunu şöyle vurgular: "Mevcut Merkez Bankası yasasında da öngörüldüğü gibi, Merkez Bankası son kredi mercii rolünü oynamalıdır. Böylece Merkez Bankası geçici likidite sıkışıklıklarında bir bankaya sermayesinin iki katına kadar takviye yapabilir. Merkez Bankası'nın likit desteğine rağmen halen likidite sıkıntısı devam eden bankalar 'solvabilitesini kaybetmiş' ilan edilmeli ve 'batık banka' olarak çözümlenmek üzere TMSF'ye devredilmelidir. Aralık 1999 Bankalar Kanunu değişikliği, bu prensipleri kanuna dahil etmiştir." (DB 2000, s. 101). Ayrıca bkz TBMM (1999f, 7-8, s. 21).

72 "Özel Bankalara Teklif", *Radikal*, 6 Aralık 2000; "Hem Kağıt Hem Banka Alın", *Milliyet*, 7 Aralık 2000; "Government Embarks on IMF-Backed Bank Clean Up", *Turkish Daily News*, 7 Aralık 2000, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/12_07_00/econ.htm

leşmeler için ağır koşullar öne sürdüler. Bunun yanı sıra, büyük bankalar şirket birleşmeleri için vergi teşvikleri de talep ettiler. Çünkü TMSF bankalarının iştirakleri bu bankalarla gerçekleştirilecek birleşmelerde sorun yaratabilirdi.⁷³

Bu arada patlak veren Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bu bankaların satışlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Bankalar Kanunu'nda (4672 sayılı Yasa'yla) Mayıs 2001'de gerçekleştirilen değişikliğin başlıca nedenlerinden biri de TMSF bankalarının hızlı rehabilitasyon ve satışlarını kolaylaştırmaktı (bkz. TBMM 2001a). (2001 krizinden sonra uygulamaya konulan) "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" TMSF bankaları probleminin hızlı çözümünün finansal sistemin istikrarı için gerekli olduğunu ilan etti (Türk Hükümeti 2001e, s. 24-27). Programın TMSF bankalarına yönelik genel bakışı *bu bankaların tam devlet garantisi altındaki satış ya da tasfiyelerini temin etmektir*. Bankalar Kanunu, TMSF bankalarının mevduat sahiplerine ve alacaklılarına tanınan tam garantinin mali yükümlülüklerini karşılamak için Mayıs 2001'de değiştirildi. Bu değişiklik, *Hazine Müsteşarlığı tarafından TMSF'ye kaynak sağlamak amacıyla ihraç edilen devlet iç borçlanma senetlerinden doğan borçların Bakanlar Kurulu kararıyla tasfiye edilmesine olanak sağladı* (bkz. Türk Hükümeti 2001a, madde 15/2). Fazilet Partisi Milletvekili Veysel Candan, bunun zimmete geçirilen banka kaynaklarının geri ödenmeyeceği anlamına geldiğine işaret etti (TBMM 2001c, s. 47).

Banka devirlerinin maliyetleri TMSF aracılığıyla ulusallaştırılırken, kayıplar kısmen TMSF bankalarının iştirak ve gayrimenkullerinin satışlarıyla karşılandı. Devlet, TMSF bankalarının alacaklarını da tahsil etmeye çalıştı (Sönmez 2003, s. 71).⁷⁴

73 "Hem Kağıt Hem Banka Alın", *Milliyet*, 7 Aralık 2000; "IMF İstedi 7 Banka Daha Gitti", *Hürriyet*, 11 Temmuz 2001. Daha sonra bu süreçte iştirakler arasındaki birleşmelere yönelik vergi teşvikleri de düzenlendi (bkz. "Fon Yıl Sonunda Boşalacak", *Finansal Forum*, 13 Temmuz 2001).

74 Daha önceki banka tasfiyeleriyle ilgili adli sürecin yavaşlığı, bazı davaların zamanaşımına uğramasına neden oldu. Devlet, alacakların TMSF tarafından tahsilatını hukuki değişikliklerle hızlandırmaya çalıştı. 4672 sayılı Bankalar Kanunu'nda yapılan değişiklikle, TMSF bankalarının alacaklarının kamu alacağı sayılması kabul edildi (15. madde).

Ancak bu konuda sınırlı başarı elde edilebildiğinden batık bankaların kayıpları Türkiye’de tartışma konusu olmaya devam etti.⁷⁵ En sonunda, 2005’te çıkartılan bir yasayla TMSF’nin Hazine’ye olan borçları silindi.

TMSF bankalarına sunulan teşviklere ve Citibank, Standart Bank, Kazkommertsbank, Demirbank,⁷⁶ Akbank, Dışbank, Finansbank, Doğu Grubu, Koçbank⁷⁷ gibi ilgili yerli ve yabancı bankalara rağmen, TMSF bankalarının satış süreci beklenildiği gibi gitmedi. Potansiyel yerli ve yabancı müşterilerden bazıları BDDK tarafından banka sahibi olmak için gerekli niteliklere sahip olmadıkları gerekçesiyle elenirken, bazıları da o dönem devam etmekte olan ekonomik kriz nedeniyle satış süreci sırasında başvurularını geri çektiler. 2001’in sonlarına doğru TMSF bankalarının satış/tasfiye süreçlerini tamamlamak için

Bu süreçte, devletin tahsilat çabalarının yavaşlatılması gerekti, çünkü böylece dinamik birikimcilerin çıkarları çözümleme sürecinde de korunabilirdi. TMSF bankalarının alacaklarının tahsilatına öncelik tanınması bankacılık içinde gerilimlere neden oldu. Özel bankalar, aynı borçlu firmalardan kendilerinin de alacakları olduğu gerekçesiyle bu uygulamanın haksız olduğundan yakındılar. Fazilet Partisi Milletvekili Aslan Polat (TBMM 2001c, s. 27), TMSF bankalarının alacaklarının tahsilatının hızlandırılmasının TUSİAD’ın yayımladığı bir raporda anayasanın eşitlik ve mülkiyet haklarına aykırı olarak değerlendirildiğini belirtti. TUSİAD, TMSF bankalarına sağlanan bu ayrıcalığın sektörde haksız rekabeti artıracaklarını açıklamıştı (bkz. TUSİAD, *Basın Bülteni*, No. TS/BAS/01-43, 8 Mayıs 2001, www.tusiad.org). TBB de bu anlaşmaya karşı çıktı. Sonuç olarak, TMSF bankalarının alacaklarının kamu alacağı sayılması, TMSF bankalarının ortaklarından ve iştiraklerinden olan alacaklarla sınırlandırıldı (bkz. Emirdag 2001).

- 75 Bu süreçle ilgili tartışma bu çalışmanın sınırları dışındadır. Resmi bir açıklama için bkz. BDDK (2003c).
- 76 Demirbank’ın sahibi Cingilloğlu Grubu, Demirbank’a el konulmasından önce TMSF’den bir banka satın alma konusundaki istekliliğini belirtmişti. Bankanın TMSF’ye devrinden sonra, bankaları krizler gibi olağanüstü koşullar nedeniyle batan kişilere bankalar kanununda yeniden banka sahibi olma olanağı tanındığından grup Demirbank’ı geri almak istedi (bkz. “Cingilloğlu Eski Bankasına Talip”, *Sabah*, 9 Mayıs 2001). Sonuçta, grubun sahibi Halit Cingilloğlu, Doğu Grubu’yla kurduğu ortaklıkla TMSF’ye devrolan Halkdemirbank’ın hissesinin yüzde 70’ini satın aldı (yüzde 35-yüzde 35). Geriye kalan yüzde 30 hisse devlet bankası “Halkbank”ta kaldı (bkz. Necati Doğru, “Yalılama! Kafesleme! Cingillama! Zırhlama”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 2002).
- 77 Bkz. “Fon Bankalarına Talip Çok”, *Milliyet*, 15 Aralık 2000; “11 Alıcı Masaya Oturuyor”, *Milliyet*, 24 Şubat 2000.

(IMF'ye) söz verilen tarihin sonlarına yaklaşılırken, tasfiyeyi kolaylaştırmak amacıyla TMSF bankalarının mevduatları açık artırmalarla satıldı. Bu açık artırmalarda mevduatların karşılığında alıcı bankalara hazine bonosu ihraç ediliyordu.^{78,79} On Birinci Bölümde değinileceği gibi, bu satışlardan dinamik birikimciler ve yabancı bankalar faydalandılar.

Banka reformu sırasında sermayenin yeniden örgütlenmesinde, banka rasyonalizasyonu süreci kilit önem taşımıştır. Bu süreç, dinamik birikimciler için birikim koşullarının güvence altına alınmasına hizmet ederken, ilkel birikimcileri yatıştırarak daha derin bir finansal krizi önlemiştir. Dinamik birikimciler, el konulan bankaları, bunların finans ve finans dışı kurumlardaki iştiraklerini, seçilmiş aktif ve pasiflerini ele geçirmişlerdir. El konulan bankalardan yerli sermaye grupları ya da yabancı bankalarca ele geçirilmeyen bazıları, devlet tarafından tasfiye edilmiştir. Bu tasfiyeler, rasyonalizasyon adına dinamik birikimcileri yükümlülüklerinden kurtarmıştır. Sürecin geriye kalan maliyeti son kredi mercii sıfatıyla devlet tarafından üstlenilmiştir.

Sonuç

Bu bölümde, devletin fraksiyonel çatışmalara müdahalesi banka rehabilitasyonu örneğinde ele alınmıştır. Analiz, bu sürecin nasıl dinamik birikimcilerin lehine yönetildiğine odaklanmıştır. İlkel birikimcilerin kurtarılma taleplerine rağmen, el koyma

78 "Mevduat Devri 10 Aralık'ta Tamam", <http://www.ntvmsnbc.com/news/122188.asp>; "Türkiye IMF Taahhütlerini Yerine Getirmeye Hazırlanıyor", *Finansal Forum*, 28 Kasım 2001.

79 IMF (2001i, s. 22) çözüm sürecinin tamamlanmasına duyulan ihtiyacı şöyle açıkladı: "Çözümlemeyi tamamlamak için yetkililer satılmayan tüm mevduatları ve uygun hazine bonolarını faaliyetteki diğer bankalara açık artırmaya çıkaracaktır. Ziraat Bankası (en büyük devlet bankası) alıcı çıkmayan aktifleri satın almayı prensipte kabul ettiğinden, TMSF bankalarına ait tüm mevduatlar, mevduat sahiplerine doğrudan nakit ödeme yapılmaksızın, başarıyla satılmalı ve transfer edilmelidir. Sonunda, TMSF bankalarının geriye kalacak tüm aktif ve pasifleri, yetkililerin bunları uygun bir köprü bankasıyla birleştirmeyi düşündüğü Tahsilat Daire Başkanlığına aktarılacaktır."

sürecinin IMF'nin kararlı gözetiminde, dinamik birikimcilerin olduğu kadar yabancı alacaklı bankaların da çıkarlarını koruyacak bir şekilde tamamlandığını göstermektedir.

Bu bağlamda, banka el koymaları dinamik ve ilkel birikimciler arasına çekilecek çizginin belirlenmesinde büyük önem taşımıştır.⁸⁰ Burada vurgulanması gereken nokta şudur: Sorunlu bankaların el koyma süreci boyunca devam eden ayıklanması, hegemonik fraksiyonun tarihsel olarak belirlenen doğasını kanıtlar biçimde, FK içindeki iki kesimi birbirinden ayırt etmiştir.

Genel olarak IMF'ye atfedilen serbest piyasa gündemine rağmen, IMF banka rasyonalizasyonu sürecinin maliyetinin toplumsallaştırılmasını desteklemiştir. Banka el koymalarına yönelik mevzuat değişiklikleri, reformun başka hiç kimsenin altından kalkamayacağı muazzam maliyetinin devlet tarafından üstlenilmesine olanak tanımıştır. Bu, burjuvaziyi maliyetlerden kurtarmış ve aynı zamanda yabancı bankaların Türkiye'de bankacılıktaki risklerini azaltmıştır. Dinamik birikimciler, sistemik riski bertaraf ederek birikimlerini uluslararası ölçekte daha fazla ilerletmek için kendilerini yeniden yapılandırabilmişlerdir. Bu nedenle, ne IMF'nin dış müdahalesi savı ne de bankacılıktaki suiistimaller banka reformunun geri planındaki etmenler konusunda güvenilir bir açıklama sağlayamamaktadır. Reformun kökleri, Türk sermayesi içindeki fraksiyonların farklı birikim stratejilerinden doğan birbirleriyle çelişkili çıkarlarına uzanmaktadır. Holding bankacılığının devletin yönlendiriciliği altında çökertilmesi, Türkiye'de bankacılığı yeni bir sermaye birikim rejimi için yeniden yapılandırmıştır.

80 Oyakbank Genel Müdürü Mehmet Özdeniz'in belirttiği gibi (*Activeline* 2002b), "bankaların holding şirketleri yararına kullanıldığı" holding bankacılığı dönemi Türkiye'de sona ermiştir. Bu sonuca ulaşılmasında, ülkede sermaye birikiminin devamı için devlet tarafından kurulan yasal üst yapı etkili olmuştur. Özdeniz'in ifadeleriyle "Türkiye'de her zaman sağlam, iyi yönetilen bankalar olagelmıştır. Banka reformu sırasında bu bankalar güçlenebileceği gibi, onlara yeni güçlü bankalar da katılabilir. Böylece, bu güçlendirilmiş bankalardan oluşacak Türk bankacılığı dünya bankacılık standartlarına daha da yaklaşacaktır."

DİNAMİK BİRİKİMCİLERİN KONSOLİDASYONU

Giriş

İlkel birikimcilerin finanstan elenmeleri banka reformunun sadece ilk aşamasıydı. Türkiye’de FK’nin yeniden inşa edilebilmesi için dinamik birikimcilerin bankalarının da güçlendirilmesi gerekiyordu.

Dinamik birikimciler bankalarını holdingler genelindeki yenilenmenin bir parçası olarak yapılandırmışlardır (Bkz. Sekizinci Bölüm). Birikimde küresel rekabet gücü kazanma doğrultusunda yaşanan dönüşüm devletin finans korumacılığına olan bağımlılığı azaltsa da, en ileri düzeydeki küresel sermayeyle işbirliğine girebilmek yine devlet desteğini gerektiriyordu. Banka sermayesinde merkezileşme ve yoğunlaşmayı artırmak için, B&S’ler devlet teşvikleriyle kolaylaştırıldı.¹ Bu süreçten en faz-

- 1 Dinamik birikimciler, yeniden yapılanma sürecinde bankacılıkta yıllardır birikmiş olan sorunları çözmek için daha yumuşak bir dönüşüm talep etmişlerdir. Bu birikimciler, bankacılık sektöründeki yeniden yapılanmanın Türkiye’de kriz koşullarının etkisi sürerken gerçekleştiriliyor olmasından kaygı duyuyorlardı (örneğin Garanti Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Akın Güngör’ün açıklaması için bkz. Nurten Erk, “Öngör: Hızlı Davranıp Bankaları Boğmayın”, *Hürriyet*, 12 Şubat 2001).

Ancak bankacılıktaki konsolidasyon sermaye içi çelişkilerden bağımsız değildi. Bankalara devlet desteği, üretken/ticari sermaye ve dinamik birikimci-

la faydayı pazar paylarını artıran büyük bankalar sağladı. Öte yandan, küçük ve orta ölçekli bazı bankalar ölçek büyütürken, diğer bazıları da güçlü niş pozisyonları arayışına girdi.

Dinamik birikimcilerin bankalarını desteklemek için B&S'ler dışında başka devlet teşvikleri de bulunuyordu. Bu mekanizmalar, dinamik birikimcileri kredi ve piyasa riskleri karşısında rahatlatmayı amaçlıyordu.

Bu mekanizmalardan ilki olan, Haziran 2001'de Hazine'nin gönüllülük esasına göre gerçekleştirdiği borç takası (swap) operasyonu, özel bankalara açık pozisyonlarını azaltmalarında ve finansal krizlerde değer kaybeden sermayelerini artırmalarında yardımcı oldu.²

İkinci mekanizma ise devletin, ticari bankalara şirket borçlarının yeniden yapılandırılması için verdiği destek oldu. Bu bağlamda önce büyük ölçekli şirketlere yönelik olarak uygulamaya sokulan İstanbul Yaklaşımı, krizler sırasında artan geri ödenmeyen krediler yüzünden bankaların kredi musluklarını kısımlarıyla kredi sistemindeki daha da ağırlaşan tıkanmayı gidermeyi amaçlıyordu (bkz. BDDK 2002a, s. 3-4). Anadolu Yaklaşımı ise KOBİ'lerin kredi borçlarını çözüme kavuşturmak üzere daha sonra devreye sokuldu.

Üçüncü olarak, devlet sermaye desteği programıyla bankala-

ler arasında daha fazla gerilim yaşanmasını tetikledi. Üretken/ticari sermaye devletin sorunlu bankaları kurtarmasını desteklemezken, devlet bankalara yeni kaynaklar sağlamayı sürdürdü. Üretken/ticari sermayeye göre, Türkiye'deki krizin üstesinden gelebilmek için, devlet bankacılık yerine öncelikle "reel sektörü" desteklemeliydi. Böylece bu tür gerilimler finans sektörünün konsolidasyonunun çeşitli aşamalarında kamuoyundaki tartışmalar aracılığıyla su yüzüne çıkmaya devam etti.

Devlet politikasından en fazla yarar sağlayan kesim dinamik birikimcilerdi. Fakat banka reformu, Türkiye ekonomisine küresel bir yönelim verme amacı taşıyan sermaye birikimi rejimindeki genel yeniden yapılanmanın bir ön koşuydu. Bankacılığın yeniden yapılanmasına verilen öncelik, kredi sistemindeki tıkanmayı ortadan kaldırmak için bir ilk adımdı. Bu nedenle, bankalara/dinamik birikimcilere yönelik devlet teşvikleri aslında sermayenin bütünü için dönüşümü daha yumuşak kılmıştır.

- 2 Bu borç takası operasyonunda, 2000 ve 2001 vadeli bir kısım TL cinsi devlet borçlanma tahvili, üç ve beş yıllık dövizde endeksli ve bir ve iki yıllık TL cinsinden dalgalı faizli bonolarla değiş-tokuş edilmiştir (daha fazla ayrıntı için bkz. *Activeline* 2001c; Sönmez 2001; Yeldan 2001b).

rın sermaye yapılarını güçlendirmek için devreye girdi. Devam eden finansal kriz, yerli ve yabancı ortak bulma güçlüğü ve sabit varlıkları satma konusunda yaşanan zorluklar bir araya gelince, bankaların SYR'lerini kendi başlarına yükseltme olanakları sınırlandı (bkz. BDDK 2003a, s. 25-26).

Dinamik birikimcileri konsolide etmek için kullanılan söz konusu çeşitli yöntemleri ayrıntılarıyla tartışmak bu çalışmanın sınırları içinde mümkün değildir.³ Ancak bankacılıktaki reformun basit bir serbest piyasa çözümü olmadığını altını çizmek gerekir. Türk devleti ve IMF, bu reformla küresel ölçekte yaşayabilir nitelikteki Türk FK'sini inşa etmişlerdir.

Bu bölüm, sözü edilen bu çeşitli mekanizmalar arasında B&S'lere odaklanırken özellikle iki konuya vurgu yapacaktır. Birinci konu, ilkel birikimcilerin seçilmiş aktiflerinin devralınmasıyla gerçekleşen sermayenin yurtiçindeki merkezleşme sürecidir. İkinci konu, Türk sermayesinin özellikle önde gelen küresel bankalarla kurduğu ortaklıklar yoluyla gerçekleşen küresel yoğunlaşmasıyla ilgilidir. Her iki boyutta da devlet politikaları büyük önem taşımıştır.

Bu bölümün amacı dinamik birikimcilerin nasıl konsolide olduklarını ve bu konsolidasyonda yabancı bankaların oynadıkları rolü incelemektir. Bu bağlamda, "yabancı" ve "Türk" bankalar arasındaki ilişkiyi nasıl anlamamız gerektiğinin altı çizilmektedir. Analiz, Türk bankacılığındaki rekabetçilik arayışında, banka sermayesinin nasıl merkezleştiği ve yoğunlaştığı sorusuyla başlamaktadır. İkinci olarak, küresel rekabet gücü kazanma baskısı altında, holdinglerin bankalar üzerinde tek başlarına kurdukları denetimin kademeli olarak nasıl sona erdiği gösterilmektedir. Bölüm, dinamik birikimcilerin birinci grubu içerisinde bankaların yeniden yapılanmasıyla devam etmektedir. Bu yeniden yapılanmada iki boyut çok önemlidir: Bankacılık dışı iştiraklerin satışıyla gelen saf bankacılık yönelimi ve küresel sermayeyle işbirliği arayışları. Üçüncü olarak, dinamik birikimcilerin ikinci ve üçüncü gruplarındaki banka yeniden yapılanmaları incelenirken özellikle iki konunun üzerin-

3 Daha fazla ayrıntı için bkz. BDDK (2003a).

de durulmaktadır: TMSF bankalarının ele geçirilmesi ve küresel bankalarla işbirliğine yönelik başarısız girişimler. Bölümde son olarak yabancı bankaların dinamik birikimcilerin konsolidasyonunda oynadıkları rol tartışılmaktadır. Bu çerçevede, yabancı bankaların Türkiye’de sermayenin yeniden yapılanmasında dışsal bir faktör olarak görülemeyecekleri, bilakis bu yeniden yapılanmanın bir parçası oldukları görülecektir.

Bu bölümdeki analiz, reformun ulusalcı yorumuyla çelişmektedir. Türk devletinin ayakta kalan bankaların konsolidasyon süreci boyunca devam eden müdahalesi, küresel birikime daha entegre olmuş bir bankacılık sistemine dönüşümü ciddi bir şekilde yönettiğini göstermektedir. Bu bulgu, bu çalışmanın ulus-devletin “küreselleşme” sürecinde dışsal bir unsur olmadığı yönündeki önermesini doğrulamaktır. Devlet, küreselleşme sürecinde dışsal olmak bir yana, sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminin bir parçasıdır ve belirli sermaye fraksiyonlarının talepleri doğrultusunda iç birikimin küresel birikimle bütünleşmesinde işlev görmektedir.

Yüksek rekabet gücü için banka sermayesinde artan yoğunlaşma

Bankacılıktaki yeniden yapılanmada “rekabet gücü” merkezi önem taşıyan bir konudur. Bu, holdingler bağlamında, hem finans “sektöründeki” rekabetçiliği hem de bankalarla bağlantılı diğer alanlardaki birikimde rekabetçiliği içerir.

“Rekabetçilik” ekonomi politikalarında 1980’lerden itibaren bir nevi moda sözcüğe dönüşmüştür: Aslında neoliberal ideolojide çok önemli bir öğedir. Beşinci ve Sekizinci Bölümlerde rekabet gücünün Türkiye banka reformunun ardında yatan ana etmen olduğunu görmüştük. Rekabet gücü, genel olarak, birbiriyle ilişkili iki boyutta tanımlanır. Bu iki boyut arasındaki farklılık çoğunlukla, aynı zamanda kuramsal boyutu da içine alan, ulus-devlet politikalarının etki alanlarındaki farklılıkları yansıtır. Boyutlardan biri “yerel” üreticilerin rekabetçiliğidir: Yerel üretimin ithalat karşısında teşvikler olmadan reka-

bet edebilme kapasitesi ya da ihraç pazarlarında rekabet. Burada gündem, devlet teşviklerinin kaldırılması ve ideal rekabetçi piyasaları hayata geçirmek amacıyla düzenleyici reformların uygulanmasıdır. Neoklasik iktisatçılara göre bu politika tercihi ile birlikte doğal seçim yasası uluslararası ölçekte işleyecektir: “Etkin” sanayiler ve firmalar doğal olarak öne çıkacaktır. Ticaret engelleri yoksa yerel ve uluslararası rekabetçilik arasında bir fark da olmayacaktır.

İkinci boyut “ulusal” firmaların küresel pazarlardaki rekabetçiliğiyle ilgilidir. Neoklasikler bu iki boyut arasında bir fark gözetmezken, çoğu zaman bir uygulama farklılığı (devlet otoritesinin farklı etki alanları) ve aynı zamanda kuramsal bir farklılık bulunur. Burada Michael Porter’ın iyi bilinen “rekabetçi avantaj” kavramına değinmek gerekir. Rekabetçi avantaj, uluslararası rekabetçiliğin inşa edilebilmesi için devlet politikasına atfettiği rolle, ülke içi piyasa koşullarına dayalı “karşılaştırmalı üstünlükler”den açık bir şekilde ayrılır. Karşılaştırmalı üstünlük, hizmet sektöründe, örneğin bankacılıkta, bankaların kıyı-ötesi dahil, küresel olarak bütünleşmiş finans piyasalarında “yabancı” bankalar olarak faaliyet kapasitelerini oluşturmakla teşvik edilebilir.

Rekabetçilikle ilgili bu iki kavrama dayanarak Türk devleti ve IMF’nin politikalarını yorumlayabiliriz. Dinamik birikimciler, hazine bonolarından elde ettikleri kârlar düştükçe temel bankacılık faaliyetlerinden elde ettikleri kârları artırmaya yöneldiler.⁴ Ulusal politikaların rekabet gücünü artırma amacı çerçevesinde belirlenmesi reform sürecinin merkezî unsuru idi. Dinamik birikimcilerin bazıları, iç piyasadaki, özellikle de perakende bankacılık ve KOBİ’lere sermaye teminindeki boşluğu doldurmaları için beslenmişlerdir. Fakat reformun en önemli projesi Türkiye’nin ayakta kalan en büyük bankalarının küresel bankacılıkla bütünleştirilmesi idi. Bu proje banka reformunun en öncelikli hedefiydi: Banka B&S’lerinin desteklenmesi, ilkel birikimcilerin seçilmiş aktiflerinin devralın-

4 Koçbank Genel Müdür Yardımcısı Semih Bilgin’in açıklaması için bkz. Gözütok (2000, s. 41-42).

ması ve yabancı bankalarla ortaklıkların desteklenmesi. Bu yeniden yapılanma sürecinin amacı bir “serbest pazar” ortamı yaratmak değildi. Devlet ve IMF’nin doğrudan müdahil oldukları süreçle, dinamik birikimcilerden Türk kapitalizmini küresel birikimle bütünleştirebilecek seçkin bir banka eliti inşa edilmesi amaçlanmıştı.

Dinamik birikimciler kendi içlerinde tek vücut değillerdi, yani iç çatışmalar yaşanıyordu. Bazı küçük ve orta ölçekli bankalar için ayakta kalmak ya ölçek büyötmeye ya da niş pazar odaklanmaya bağlı hale geldi. Ancak birinci ligdeki bankalar devletten daha oligopolistik bir sektör talep ettiler. Onlara göre, “bankacılıkta, son yıllarda hızla düşen konsantrasyon yeniden makul bir düzeye yükselmeli”ydi.⁵ TÜSİAD (2000) ve TBB de (2000) banka sermayesindeki yoğunlaşma artmadan Türk bankalarının dünyanın en büyük ve en kârlı bankalarıyla rekabet edemeyeceğini görmüştü. Dinamik birikimciler, eğer küresel alanda hareket halindeki para sermayeyle rekabet etmek ya da işbirliği yapmak istiyorlarsa, bankacılık ayaklarını güçlendirmeliydiler. Bu nedenle, bu örgütler dinamik birikimcilerin B&S’lere girişmeleri için devlet teşvikleri talep ettiler.

Burada esas önemli olan, ayakta kalan bankaların saf dışı edilen ilkel birikimcilerin aktiflerine erişim olanağı elde etmiş olmalarıydı. Devlet bu süreci doğrudan teşviklerle hızlandırmış⁶ ve böylece dinamik birikimciler (ve yabancı bankalar) pazar paylarını artırmışlardır. Bu tam olarak BDDK’nin beklentilerine uyuyordu:

Kamu ve fon bankalarının yeniden yapılandırılması ile birlikte bu bankaların Türk Lirası fonlar üzerindeki baskısı orta vadede önemli oranda azalacaktır. Bunun sonucunda özel bankaların hem fonlama maliyetleri düşecek hem de yurtiçinden kullanabilecekleri kaynaklar artacaktır. Bu gelişme, özel bankaların karlılıklarının artmasına ve fon ihtiyaçlarını karşılamak

5 İş Bankası Genel Müdürü ve TBB Başkanı Ersin Özince’nin açıklaması için bkz. Özince (2002).

6 B&S sürecindeki teşvikler için bkz. BDDK (2002e); BDDK (2001e).

için yurtdışından borçlanmalarının azalmasına katkıda bulunacaktır (BDDK 2001b, s. 19).

Sektördeki yoğunlaşmada B&S'ler sayesinde sağlanan artış Tablo 11.1'de gösterilmektedir. Sektör, reformdan önce Avrupa Birliği'nde Hollanda, Belçika ve Danimarka'dan sonra en yüksek dördüncü yoğunlaşma oranına sahipti (Sayılğan 1999, s. 82). Finans korumacılığı pek çok sayıda yeni bankayı sektöre çektiğinden (aktif, mevduat ve kredi hacmi açısından) en büyük beş ve on bankanın sektördeki egemenlikleri, 1980 ve 1997-98 arasında zayıfladı.⁷ Azalan sektörel yoğunlaşmaya rağmen, 1990'ların ortalarında en büyük beş bankanın pazar payı yüzde 50 civarındaydı. Banka reformuyla birlikte 1997'den sonra düşüş eğilimi tersine döndü ve ilk beş banka ile ilk on banka toplam aktifler, mevduatlar ve kredilerdeki paylarını hızla artırdılar.⁸

TABLO 11.1
Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma
(Sektör Toplamındaki Yüzde Payı)

	1980	1985	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2003*
<i>İlk beş**</i>									
Toplam aktif	63,4	63,5	54	48	44	44	46	48	59,9
Toplam mevduat	69,4	70,4	59	53	47	49	50	51	54,7
Toplam krediler	71,2	65,0	57	50	46	40	42	42	62,5
<i>İlk on</i>									
Toplam aktif	82,2	80,9	75	71	67	68	68	69	82,2
Toplam mevduat	88,3	89,0	85	73	70	73	69	72	76,3
Toplam krediler	89,7	81,0	78	75	72	73	73	71	86,8

(*) Kasım 2003 itibarıyla.

(**) İlk beş özel bankanın 2003 oranları sırasıyla 44,3, 52 ve 44,6'dır.

Kaynaklar: TBB (2001a, s. 2); Sayılğan (1999, s. 82); BDDK (2004, s. 3).

7 Yoğunlaşma oranının düşmesi, özellikle yeni Türk bankalarının kurulmasıyla ilgiliydi. Denizer'in (2000, s. 11, 15-19) belirttiği gibi, perakende bankacılıkta faaliyet gösteren yabancı bankaların, yoğunlaşma oranı üzerinde çok az etkileri bulunuyordu. Ancak Denizer küçük ölçeklerine rağmen bu bankaların rekabeti artırdıklarına ve ulusal bankaların yurtiçi kârlılığını azalttıklarına işaret etmiştir.

8 Ancak 4672 sayılı Bankalar Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, birleştirilen bankaların sektördeki toplam aktiflerin yüzde 20'sinde fazlasını kontrol etmeleri engellenmiştir.

Bu süreçte, Tablo 11.2’de gösterildiği gibi banka sayısında düşüş yaşanmıştır.

TABLO 11.2
Türkiye’deki Banka Sayısı (1980-2003)

	1980	1990	1994	1999	2001	2003
Ticari bankalar	31	54	55	62	46	36
Kamu	8	7	6	4	3	3
Özel	19	25	29	31	22	18
Yabancı	4	22	20	19	15	13
TMSF bünyesindeki bankalar	-	-	-	8	6	2
Kalkınma ve yatırım bankaları	6	10	12	19	15	14
Kamu	4	3	3	3	3	3
Özel	2	4	6	13	9	8
Yabancı	-	3	3	3	3	3
Genel toplam	37	64	67	81	61	50

Kaynak: BDDK (2002d, s. 2) ve TBB’den (2004, s. 19) geliştirildi.

2005 yılı itibarıyla, dört-beş büyük banka ve bunun dışında çok ihtisaslı bankacılıktan daha fazla pay kapmaya çalışan dört-beş banka daha bulunmaktadır. Yabancı bankalardan HSBC ve Citibank da büyük oyunculara katılmayı hedeflemektedir. Öte yandan, 30-40 küçük banka niş pazarlarda faaliyet göstermektedir.⁹

Dinamik birikimcilerin bankalar üzerindeki bağımsız denetimlerinin ağır ağır çözülmesi

Dördüncü Bölüm’de belirtildiği gibi, Türkiye’de holdingler 1940’lardan itibaren bankalar üzerindeki denetimlerini birikimlerini hızlandırmak için kullandılar. Holding bankacılığı, holdingler için devletten teşvik sağlamakta asli bir kanal işlevi gördü. Holdingler, korunan bir finansal sistemde mali kaynaklara erişimde ayrıcalık sahibiyken, küresel rekabet baskısı altında değişim zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Bu durum sadece bankalarını kaybeden ilkel birikimcilerle sınırlı değildi.

9 Bkz. Tasasız (2002, s. 32).

Burada önemli olan, dinamik birikimcilerin de değişen derecelerde ve birbirinden farklı biçimlerde bankacılık üzerindeki denetimlerini kademeli olarak kaybediyor olmalarıydı.

Dinamik birikimciler, şaşırtıcı bir şekilde, banka reformu öncesinde holding bankacılığının B&S'ler önünde bir engel oluşturduğundan yakınmaya başladılar. Onlara göre, holdinglerin bağımsız banka sahipliklerini devam ettirme yönündeki ısrarlı tutumları bir bütün olarak sektörde etkinliğin sağlanmasını önlüyordu:

Mali yapıları bankacılık sektörüne uyumlu olmayan bazı bankalar var. Bunlar ekonomiye mali yük getirmişlerdir. Sorunlu bankaların neden olduğu sıkıntıya bir son verilmelidir. Bu nedenle ya birleştirilmeli ya da tasfiye edilmelidirler... Aile bankaları bugüne kadar sektörde birleşmeleri engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Büyük ortaklıklara razı olmuyorlar. Sektör düşen enflasyon oranıyla birlikte cazibesini kaybedebilir. Bu nedenle aile bankaları birleşmeler konusunda daha olumlu düşünülmelidir¹⁰ (Para 1999, s. 62).

Oysa dinamik birikimciler ulusal birleşmelere gitmek yerine bankalarının bağımsız mülkiyetlerini koruma eğilimi gösterdiler. Bu durum iki konuya işaret etmektedir: Dinamik birikimcilerin holding bankacılığına yönelik daha önce değinilen eleştirileri, temel olarak ilkel birikimcilerin elenmeleri amacını taşıyordu. Çünkü böylece dinamik birikimciler B&S'lerden daha fazla yararlanabilecekti. İkincisi ise bu durum dinamik birikimcilerin finanstaki bağımsızlıklarını genel birikimleri için hayati önemde gördükleri anlamını taşıyordu. Bu bağımsızlık onlara, rakip Türk holdingleriyle sinerjiyi paylaşmak yerine, kendi holdingleri içinde finans ve diğer sektör faaliyetleri arasında sinerji yaratmalarına olanak tanıyordu.¹¹ Bu durum, dinamik

10 Alternatifbank Genel Müdürü Alev Göçmez; ayrıca Denizbank Genel Müdür Yardımcısı Fikret Arabacı'nın açıklaması için bkz. *Finansal Forum*, 26 Kasım 2000; TBB (2000, s. 6).

11 Diğer holdinglerle banka birleşmeleri banka sahiplerinin çıkarlarıyla çelişiyordu. Buna karşın, ATM'lerin ve POS makinelerinin ortak kullanımı, stratejik işbirlikleri ve ortaklıklar gibi diğer işbirliği mekanizmaları öne çıktı. Denizbank

birikimcilerin gösterileceği gibi küresel bütünleşmenin baskısı altında finasta işbirliği kurma ihtiyacı hissettiklerinde yurtiçinden ortaklar yerine genellikle yabancı ortakları tercih etmelerinin bir nedeni olabilirdi.

Süreç içerisinde, bazı dinamik birikimciler TMSF bankalarını ele geçirmeyi tercih ederlerken, birden fazla bankaya sahip olan diğer bazılarıysa kendi bankalarını birleştirdiler. Bazıları için ise yabancı ortaklar daha cazipti. Tüm TMSF bankaları ele geçirildikten ve ortak sahipli bankalar arasındaki birleşmeler tamamlandıktan sonra, konsolidasyon sürecinde yurtiçinde birleşmelerden ziyade yabancı ortaklıklar ve ele geçirmeler tercih edilmeye devam etti.

Birinci gruptaki bankaların yeniden yapılanması

Bu alt fraksiyonda sektörün önde gelen bankaları yer alır: Sabancı Grubu'nun Akbank'ı, İş Bankası Grubu'nun İş Bankası ve Doğuş Grubu'nun Garanti Bankası.¹² Bu bankaların bankacılıktaki sağlam konumları Sekizinci Bölüm'de değinildiği gibi bağlı bulundukları büyük holdinglerin yüksek birikim düzeyleriyle paralellik gösterir. Türkiye'nin önde gelen holdinglerinden Koç Grubu'na ait Koçbank da bu alt fraksiyona dahildir. Reformdan önce küçük ölçekli bir banka olan Koçbank, kon-

Genel Müdür Yardımcısı Dinçer Alpman (Bayar 2003a, s. 59), bankacılıkta diğer bankalardan bağımsız iş yapmanın maliyetleri yükselterek rekabet gücünü azalttığından yakındı; ayrıca Garanti Bankası Genel Müdürü Ergun Özen'in açıklaması için bkz. Özen (2002).

Pek çok bankacılık ürünü ve hizmetinin kâr marjlarındaki devam eden daralma göz önüne alındığında Türkiye'de bankacılıkta daha fazla işbirliğine gerek duyulacağı öngörülebilir. Örneğin bunu doğrular şekilde, Denizbank ve Garanti Bankası Türk bankacılığında bir ilki gerçekleştirerek aynı kredi kartının (Bonus) kullanımıyla kredi kartı pazarında işbirliğine gitmişlerdir.

- 12 En büyük bankalardan YKB'nin benzersiz bir konumu bulunmaktadır. Bankaya el konulmamasına rağmen, BDDK ve banka sahibi Çukurova Grubu arasında diğer grup bankası Pamukbank'a el konulmasının ardından yapılan protokol uyarınca banka sahibinin değişmesi gerekiyordu. YKB, dinamik birikimcilerin bankalarıyla ilkel birikimcilerin bankaları arasında bir yerde bulunduğundan dinamik birikimcilerin bankalarıyla ilgili tartışmaya dahil edilmemiştir.

solidasyon sürecinde arayı kapatmayı başarmış ve bu gruba dahil olmuştur.

Dinamik birikimcilerin birinci grubu sadece ölçekleriyle değil, aynı zamanda uluslararasılaşmış sermaye döngüsündeki faaliyetleriyle de ayırt edilirler. Bu önde gelen holdinglerin birkaç belirleyici özelliği vardır:

- Zaten reform sonrası küresel rekabete maruz kalacak bir piyasada ayakta kalabilecek kadar büyüklerdi.
- Yeniden yapılanmalarına reformdan önce, daha 1990'larda başladılar ve gerekli uyumu sağlama konusunda reform öncesinde epeyce yol aldılar.
- Büyük küresel bankalarla işbirliğine girmek için bankacılık ayaklarını rasyonalize ettiler.

İlk iki özelliği Sekizinci Bölüm'de ele almıştık. Burada üçüncü özellik ayrıntılarıyla tartışılacaktır.

Birinci grubun bankaları önder konumlarını kendi başlarına koruyabilecek güçteydiler. Dolayısıyla küresel finans sermayesiyle işbirliği eğilimleri, konsolidasyon sürecinde küçük ve orta ölçekli bankaların hissettiklerine benzer acil bir zorunluluktan ziyade daha da güçlenme isteğinden kaynaklanıyordu. Küresel birikimcilere dönüşümlerini hızlandırmak için yerel sermaye yerine küresel sermayeyle işbirliğini tercih etme eğilimindedirler.

Bu holdinglerin bireysel yeniden yapılanmaları, devlet yönetiminde uygulamaya konulan banka reformunu öncelemiştir. Bu gruptaki bankalar hazırlıklarına henüz 1990'ların başlarında başladılar. Akbank, İş Bankası ve Garanti Bankası'nın finansal kurumlar dışındaki iştiraklerini gittikçe azaltmalarına ilaveten, (enflasyon ve faiz oranları düştüğünde hazır olabilmek için) bu gruptaki bankalar bir bütün olarak etkinliğe, yeni ürünler geliştirmeye ve geleneksel kredi faaliyetlerinin yanı sıra yoğun teknoloji yatırımlarına büyük önem vermeye başladı. Ayrıca sıralamadaki önder konumlarını korumak amacıyla çok ihtisaslı bankacılığa odaklanmaya devam ettiler. Bunun yanı sıra, bu holdingler yabancı ortaklıklara bir hazırlık olmak üzere kendi bankalarını birleştirerek ve/veya finansal şirketlerini bir

finansal grubun çatısı altında toplayarak finans ayaklarını yeniden düzenlediler.

Bu yeniden yapılanma sürecinde bu alt fraksiyonun bankalarını diğerlerinden ayırt edici iki özellik öne çıkmaktadır: Finansal kurumlar dışındaki iştiraklerin satışı ve yabancı sermayeyle ortaklık kurma eğilimi.

Finansal kurumlar dışındaki iştiraklerin satışı

Birinci grupta holding bankacılığında erken başlayan çözülme, Akbank, Garanti Bankası ve İş Bankası'nın banka reformu sırasında fırtınayı atlatmasına yardımcı olmuştur.

En büyük bankalar arasında yer alan Akbank ve Garanti Bankası, asıl bankacılık faaliyetlerine olan yönelimleriyle diğerlerinden ayırt ediliyorlardı. Bu iki banka yaklaşmakta olan konsolidasyon sürecini görmüş ve hazırlıklarına 1990'ların ortalarında başlamıştır.¹³ Örneğin Akbank finansal kurumlar dışındaki iştiraklerini 1996-98 yılları arasında Sabancı Holding'e satmıştır (Soydan 1999, s. 132). Ayrıca banka, grup şirketlerine verdiği kredileri, yasanın izin verdiği en üst sınırın da oldukça altına indirmiştir.¹⁴ Bankalar ve sanayi şirketleri arasına mesafe koyma politikası "Doğuş Grubu'nun baş tacı" (Barham ve Field 1997, s. 48) Garanti Bankası tarafından da uygulanıyordu. 1980'lerden itibaren finasta büyük yatırımlar gerçekleştiren grup, Garanti Bankası'nın finans dışı iştiraklerinin Doğuş Holding'e transferi ve Doğuş Holding'in finans iştiraklerinin de Garanti Bankası tarafından devralınmasıyla konumunu güçlendirdi.¹⁵ Bu yeniden yapılanma Garanti Bankası'nı tüm finansal hizmetlerin mevcut olduğu bir finansal süpermarkete dönüştürdü. Bu yönelimin altında yatan etken, büyümenin, ban-

13 Akbank Genel Müdür Yardımcısı Suzan Sabancı'nın açıklamaları için bkz. Yeşiloğlu (1995, s. 142-143); Garanti Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Akın Güngör'ün açıklamaları için bkz. Nurten Erk, "Öngör: Hızlı Davranıp Bankaları Boğmayın", *Hürriyet*, 12 Şubat 2001.

14 Bkz. Münir (1998); http://www.akbank.com.tr/e/investor_relations/to_our_shareholders.asp, Erişim tarihi: 11 Kasım 2002.

15 "Garanti, Dünya Markası Olacak", *Dünya*, 19 Ekim 2001.

kacılık ağıyla diğer finans ve (otomotiv, ticaret ve perakendecilik gibi) finans dışı faaliyetler arasındaki sinerjiden elde edileceği beklentisiydi.¹⁶

İkincisi, Akbank ve Garanti Bankası bankacılıkta kârlılık ve rekabet gücü sağlama amacındaydılar. Akbank Yönetim Kurulu Başkanı Erol Sabancı'ya göre sınai iştirakler bankalar için hem yük hem de risk anlamına geliyordu.¹⁷ Dev yabancı bankaların bile sadece bankacılık faaliyetleriyle uğraştıkları bir ortamda, Sabancı, bankaların sadece bankacılığa odaklanmaları gerektiğini ileri sürdü: "Bankalar sınai şirketlere ortak olmamalıdır. Akbank tüm sınai iştiraklerini sattı. Akbank sadece bankacılık yapmaktadır."¹⁸ *Euromoney* (2001b), Akbank'ın başarısını "üstün performanslı Akbank ortaklığı düşünüyor" başlığıyla verdi:

Bu dönem boyunca [1960'lardan beri] devlet, bankaları sanayiye yatırım yapmaları için teşvik etti. Ancak pek azı Sabancı'nın başarısını yakaladı. Son iki yılda yaklaşık 20 zayıf banka özellikle banka ortakları banka kaynaklarını yasal olmayan yollarla zimmetine geçirdiği ya da yanlış yatırımlar yaptığı gerekçeyle devlet tarafından devralındı. Pek çok diğer banka ise hantal ve kâr getirmeyen yatırımlar yüklendi ve kendilerini bir nevi holding şirketine dönüşmüş buldular.

Bunun aksine, Akbank pek çok kazançlı yatırıma fon sağladı. 1990'larda finansal kurumlar dışındaki tüm iştirakler satılarak kârlar sermayeye eklendi. Bugün Akbank, ilk beş banka arasında sadece bankacılıkta faaliyet gösteren tek bankadır. [Üst düzey banka yöneticisi] Belli'ye göre "Akbank, Erol Sabancı kârları her zaman aile bankasına geri yatırdığı için büyümüştür... Bunları ortaklara dağıtabilirdi. Yapmadı."

Diğer taraftan, İş Bankası'nın 1990'lardaki¹⁹ bazı iştirak satışlarına rağmen, yeni yasal sınırlamalara uyum sağlayabilme-

16 Ferit Şahenk'in açıklaması için bkz. Ruhi Sanyer, "Kriz Boyun Egmeye Başladı", *Radikal*, 12 Kasım 2001.

17 "İştirakleri Sattık Gerçek Banka Olduk", *Hürriyet*, 11 Mart 1999.

18 *Finansal Forum*, 30 Ocak 2002.

19 Bkz. Soydan (1999, s. 133) ve Kocabaşoğlu vd. (2001, s. 605).

si için reform sırasında daha fazla iştirakini elden çıkarması gerekiyordu.²⁰ Holdingin genel yeniden yapılanmasının bir parçası olan bu satış süreci 2002'de başladı. Bu yeniden yapılanma bazı iştiraklerin satış ve birleştirilmelerini, diğer bazılarının da borsada halka arzını içeriyordu. Bu süreçte, grup özellikle geri dönmeyen krediler karşılığında almak durumunda kaldığı, stratejik olmayan sektörlerdeki iştiraklerini elden çıkardı. İş Bankası Grubu, sektörel dağılımını gözden geçirirken, enerji dağıtımı ve telekomünikasyon alanlarında yatırımlar yaptı. Türkiye'de gelecek vaat eden bu sektörlerdeki yatırımlar, bankacılıkla aralarındaki sinerjiden faydalanmak amacıyla yapılmıştır.

İş Bankası, Anglo-Sakson modele geçişin uzmanlaşma, ortaklar için şeffaflık ve kârlı bankacılık faaliyetlerine yatırım için kullanılacak nakit akışı sağladığını kabul etmektedir. Ancak Akbank ve Garanti Bankası'ndan farklı olarak, halen çeşitli sektörlerde iştirak yatırımlarını kârlı bulmaktadır. Grup, iştiraklerinin sayısını azaltmasına rağmen, çeşitli sektörlerde faaliyet göstermeye devam etmektedir.²¹

20 Büyük bankalar arasında yüksek sayıda iştirakiyle ayırt ediliyor olmasına rağmen, Genel Müdür Ersin Özince'nin belirttiği gibi, İş Bankası bağlı kredi ve iştiraklere yönelik sınırlara uyum sağlamıştır (bkz. Yeşilöglü, 2000a, s. 63-64; "Sorun İstemiyoruz", *Yeni Binyıl*, 22 Mayıs 2000).

Bankanın 1980'de 134 olan iştirak sayısı 1999 sonunda 80'e ve 31 Mart 2004'te 57'ye düştü (<http://www.isbank.com.tr/ir/ir-corporate-participations.html>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004; <http://www.isbank.com.tr/english/news004.html>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004).

Grup telekomünikasyon ve petrol dağıtım ihaleleri kazandıktan sonra iştiraklerin satışını hızlandırmıştır (bkz. "GSM'i Alan İş Bankası Hızla İştirak Satıyor", *Hürriyet*, 22 Nisan 2000; "İşbank Accelerate Share Sales", *Turkish Daily News*, 22 Nisan 2000, http://www.turkishdailynews/old_editions/04_22_00/econ.htm#e1)

21 İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince (*Finans Dünyası* 2002, s. 23) ulusal sermaye oluşumuna katkıda bulunma hedeflerinin sürecini belirtmiştir. Özince, cam sanayisinin ulusal niteliğinin devam ettirilmesinin hem grup hem de Türkiye için önemini özellikle altını çizmiştir. Ayrıca Özince'ye göre (Yeşilöglü 2003a, s. 57), bankacılık sektöründen kâr beklentisi İş Bankası'nın iştirak alanlarından sağlananların altında olduğu için, finans dışı iştirakler daha kârlı olacaktır (bkz. <http://isbank.com.tr/ir/ir-corporate-participations.html>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004).

Küresel sermayeyle ortaklık eğilimi

Küresel finans piyasalarıyla bütünleşme finans sektörünü artan rekabete maruz bırakırken, bu banka grubu içinde güçlü yabancı banka sermayesiyle işbirliği eğilimi görülmüştür. İç finans piyasasındaki üstün konumları, bu büyük bankaların en baştan itibaren böyle bir büyüme stratejisi izlemelerine olanak tanımıştır (ikinci ve üçüncü gruptan farklı olarak). Söz konusu bankalar bu stratejiyi iç piyasadaki varlıklarını güçlendirmek için olduğu kadar, komşu ülkelere yayılımalarını kolaylaştırmak için de kullanmışlardır.²²

Örneğin Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sakıp Sabancı (Poyraz 2000c, s. 33-40), Akbank'ın TMSF bankalarını ele geçirmek ya da başka bir Türk bankasıyla birleşmektense önde gelen dünya bankalarından biriyle ortaklık kurmayı tercih edeceğini belirtmiştir. Bunun bankayı çok daha hızlı büyümesi bekleniyordu, çünkü Sabancı'ya göre (Akı 2003a, s. 113-116), "orduyla birlikte en güçlü iki müesseseden biri" olan Akbank bile küresel oyuncuların yanında küçük kalıyordu.

Akbank'tan Erol Sabancı'nın belirttiği gibi finans dışı işti-raklerin satışı Akbank'ı yabancı ortaklığa hazırladı. Sabancı, Türkiye'de bankaların ortaklıklara gitme zamanı geldiğini belirterek ekledi: "Akbank'ı buna hazırladım. Türkiye'de yatırım yapmak isteyen bir yabancı banka için en cazip seçeneğin Akbank olduğuna inanıyorum."²³

Garanti Bankası da, kendisine küresel rekabet gücü kazandı-racağı için yabancı banka sermayesiyle bütünleşme stratejisi izledi. Doğuş Grubu'ndan Ferit Şahenk, finans grubundaki bahsi

22 İş Bankası Grubu, yabancı ortaklık kurma eğilimi göstermemesiyle birinci alt fraksiyon içinde bir istisna oluşturmaktadır. Bunun yerine, Tablo 11.3'te görülebileceği gibi kendisine ait iki yatırım bankasını (Sinai Yatırım Bankası ve Türkiye Sinai Kalkınma Bankası) daha güçlü bir banka yaratmak için birleştirmiş, Dışbank'taki azınlık hisselerini ise satmıştır. Dış ortaklıklara ya da cazip satın almalara açık olmasına rağmen, İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince, konsolidasyon sürecinde daha fazla pazar payı kaparak büyümenin kendileri için daha tercih edilir olduğunu belirtmiştir (bkz. Ayfer Arslan, "Özince: Hedefimiz, En Hakim Sermaye Grubu ve Banka Olmak", *Dünya*, 26 Ağustos 2002).

23 "Sabancı'dan Yabancıya Davet: En Cazibi Akbank", *Hürriyet*, 9 Kasım 2001.

geçen yeniden yapılanmanın Türkiye’de yabancı bankaların artan rekabeti nedeniyle gerçekleştirildiğini belirtmiştir.²⁴ Grup bu süreçte, yabancı ortak edinmenin ilk adımı olarak üç bankasını birleştirdi (Garanti Bankası, Osmanlı Bankası ve Körfezbank) (bkz. Tablo 11.3).²⁵ Aslında İtalyan Banca Intesa ile görüşmeler öngörülenden uzun sürünce Doğuş Grubu birleşme sürecini hızlandırmıştır.²⁶ İtalya’nın Banca Intesa’sıyla (daha önce başarısızlıkla sonuçlanan)²⁷ görüşmeler 2004’te yeniden başlamasına rağmen, bu görüşmeler de bir anlaşmayla sonuçlanmamıştır. Garanti Bankası, bankanın Balkanlar, Türki cumhuriyetler ve Ortadoğu’yu kapsayan bölgesel bir banka olma hedefi (bkz. Levent 2004a, s. 228, 232) doğrultusunda yabancı ortak arayışını sürdürmüştür.

TABLO 11.3
Grup İçi Banka Birleşmeleri (Birinci Alt Fraksiyon)

<i>Holding</i>	<i>Birleştirilen bankalar</i>		<i>Yeni banka</i>	<i>Yıl</i>
İş Bankası	Sinai Yatırım Bankası	T. Sinai Kalkınma Bankası	T. Sinai Kalkınma Bankası	2002
Doğuş	Körfezbank	Osmanlı Bankası	Osmanlı Bankası	2001
Doğuş	Osmanlı Bankası	Garanti Bankası	Garanti Bankası	2001

Kaynak: BDDK’dan (2003b, s. 53) yararlanılarak hazırlandı.

Doğuş Grubu’nun finans ayağındaki yeniden yapılanma, bu holdinglerin finasta devlet yönetiminde gerçekleştirilen deği-

24 Ruhi Sanyer, “Kriz Boyun Eğmeye Başladı”, *Radikal*, 12 Kasım 2001.

25 Üç grup bankasının birleştirilmesinin genel grup faaliyetlerine yaptığı olumlu etkilere ilaveten Doğuş Grup’tan Ferit Şahenk’e göre Garanti Bankası piyasa payını artırmış ve sürdürülebilir etkinlik, karlılık ve büyüme elde etmiştir (bkz. “Garanti 2002’de karlılığa yeniden kavuştu”, <http://msnbc-ntv.com.tr/news/210416.asp>, Erişim tarihi: 11 Nisan 2003); Şelale Kadak, “Ferit Şahenk: İbre İyi Günleri Gösteriyor”, *Sabah*, 18 Haziran 2003).

26 Ruhi Sanyer, “Kriz Boyun Eğmeye Başladı”, *Radikal*, 12 Kasım 2001.

27 Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeninin Amerika’daki 11 Eylül saldırıları olmadığı, İtalya Merkez Bankası’nın (Bank of Italy) Garanti-Intesa ortaklığına vize vermediği ileri sürülmüştür. Intesa’nın Garanti Bankası’yla planlanan ortaklığı gerçekleştirmek için öncelikle Brezilya’daki sorunlu finansal kuruluşlarını elden çıkarması ve rasyolarını düzeltmesi gerekiyordu (Yeşiloğlu 2003b, s. 160).

şimi etkileme güçlerini göstermektedir. Ferit Şahenk'in sözleri de bunu doğrular:

1998'deki değerlendirmemizde artık Türkiye'nin enflasyonla yaşayamayacağını, enflasyonist düşüncelerle şirketlerin yönetilemeyeceğini, sadece şirketlerin değil memleketlerin [de yönetilemeyeceğini gördük]; bu değişim içinde enflasyonun getirdiği bazı geçici kârlılıkların yok olacağını gördük... artık büyümek, ölçek ekonomisine önem vermek ve verimlilik olmazsa olmayacak... en önemli faktör diye bankacılığın karşısına geçiyor... [Doğuş Grubu'nun finans sektöründeki şirketlerinde 1998'de başlattığı yeniden yapılanmanın ardından] *strategik planlarımızın son bölümünde birleşme kalmıştı. Bunu da yasal bazı düzenlemelerin değişmesinden sonra ancak gerçekleştirebildik...* 98'deki stratejinin parçası [olarak] gerçekleştirdiğimiz bazı şeylerde... operasyonel merkezlerin biraraya toplanması, insan kaynakları ve teknolojiye tek noktanın oluşturulması ki banka birleştirmelerinde en önemli faktör bunlar. Grubumuzun bu dört senelik çalışması... [grup bankalarını birleştirmede] büyük kolaylıklar sağlayacak. Biz grup olarak bankacılık dışındaki finans sektörü şirketlerine de en ağırlıklı yatırım yapan grubuz. Bu da tamamıyla enflasyonist zamanın geçtiği... ortamda... müşterilerimize hazırlıklı olmak için.²⁸

Diğer bankalar da küresel sermayeyle ortaklık yönünde adımlar attılar. Koç Grubu, finanstaki geri kalmışlığını telafi etmek için, Koçbank ve yurtdışındaki bankaları da dahil olmak üzere, finans sektöründeki yedi şirketini "Koç Finansal Hizmetler A.Ş." çatısı altında birleştirdi. Daha sonra 2002'de, ilk yabancı ortaklığı Koç Grubu Unicredito Italiano ile gerçekleştirdi. Bu yeniden yapılanmayla, Koçbank üç yılda en büyük altıncı banka oldu ve beş yılda Türkiye'nin ilk üç bankasından biri olmayı planladı. Koçbank ve diğer dört büyük banka arasındaki açığı kapatmak amacıyla,²⁹ Koç-Unicredito ortaklığı

28 Ferit Şahenk'in basın toplantısı, 18 Ekim 2001, <http://www.dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?Menu=71&NO=355&Sayfa=Haberler>, Erişim tarihi: 28 Kasım 2002. (Vurguyu ben ekledim – y.n.)

29 Koçbank'tan Halil Ergür'ün açıklaması için bkz. Tasasız (2003, s. 92); *Capital* (2002a, s. 49); Yeşiloglu ve Tekinay (2002, s. 47).

Ocak 2005'te sektörün en büyük beşinci bankası olan YKB'yi satın aldı. Çukurova Grubu'yla BDDK arasında yapılan protokole göre, Çukurova Grubu'nun YKB'yi 31 Ocak 2005 tarihine kadar satması gerekiyordu.³⁰

TABLO 11.4
Birinci Grup İçinde Yabancı Ortaklık ve Satın Almalar

<i>Holding</i>	<i>Yabancı Banka</i>	<i>Ortaklık</i>	<i>Yıl</i>
Koç	Unicredito	Koç Finansal Hizmetler A.Ş.	2002

<i>Holding</i>	<i>Satın Alınan Banka</i>	<i>Yeni Banka</i>	<i>Yıl</i>
Koç	YKB	YKB	2006

Özetle, bankacılık ölçek ekonomisi gerektirdiğinden bu önde gelen holdingler yabancı ortak edinme eğilimi gösterdiler. 1990'lardan itibaren finans ayaklarında gerçekleştirdikleri yeniden yapılanma, bu tür ortaklıklara hazırlık işlevi görmüştür.

İkinci ve üçüncü grup içindeki bankaların yeniden yapılanması

İkinci ve üçüncü gruplar içindeki küçük ve orta ölçekli bankalardan TEB, Alternatifbank, Tekstilbank, Finansbank, GSD Bank ve MNG Bank niş oyuncu pozisyonlarını korudular. Öte yandan, Oyakbank, Dışbank, Denizbank, Anadolu Bankası ve Tekfenbank çok ihtisaslı yerel bankacılık liginde yer almak için büyüme stratejisi izlediler.

İkinci ve üçüncü grubun bankaları yeniden yapılanmalarında üç özellik sergiledi. (Onları en büyük bankalardan ayıran) birinci özellik, bu bankaların saf bankacılık yönelimleri nedeniyle sınai iştiraklerinin satılmasına gerek olmamasıydı. Reform sırasında diğer sektörel faaliyetlerden aldıkları sinerjiyle bankacılık odaklılıklarını güçlendirdiler.

30 Pamukbank'a el konulduğu için, bankacılık yasaları uyarınca banka sahibi Çukurova Grubu'nun YKB'deki hisselerini satıp bankacılıktan çekilmesi gerekiyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Özeke (2005); "Yapı Kredi Bankası Koç'un Oldu", 31 Ocak 2005, <http://msnbcntv.com.tr/news/307306.asp>

İkinci özellik ise bu küçük ve orta ölçekli bankaların B&S sürecinde farklı bir yeniden yapılanma süreci izlemiş olmalarıydı. Birinci grup küresel para sermayeyle bütünleşme arayışına girerken, *ikinci ve üçüncü gruplar devlet teşvikli B&S süreci aracılığıyla FK içindeki konumlarını güçlendirdiler*. Bu bankalar için TMSF bankalarının ele geçirilmesinin ve organik büyümenin sunduğu fırsatlar halen anlamlıydı. Üstelik satın almalar onlara sadece bankacılıkta büyümeleri için değil, aynı zamanda genel olarak finans gruplarını genişletmeleri için de yardımcı olmuştur.³¹

Bu grupların üçüncü ortak özelliği, banka reformunun ilk aşamalarındaki başarısız yabancı ortaklık girişimleriydi. Bu gruptaki bankalar yabancı ortaklıklar kurmak istemelerine rağmen, en büyük bankalara kıyasla daha az şansları vardı. Bu nedenle, bu bankalar gelecek ortaklıklara hazırlanmak için devlet teşvikli B&S sürecini kullanmışlardır.

TMSF bankalarının ele geçirilmesi

Onuncu Bölüm'de tartışıldığı gibi, devlet TMSF bankalarının çözümlenme sürecini dinamik birikimcileri gözetecek bir şekilde yönetmiştir. Bu süreçte, dinamik birikimciler TMSF bankalarının seçilmiş aktiflerini dilediklerince satın alabiliyorlardı. Örneğin banka reformu iç ve dış finansal piyasalarda büyüme arayışında olan Denizbank için daha ucuz ve kolay bir genişleme fırsatı sunmuştu. Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş, B&S sürecinden beklentisini şu sözlerle dile getiriyordu:

Bu 8 bankanın [TMSF bankası] boşalttığı bir alan olacak. Dolayısıyla bu boşluk, işi iyi bilen, yönetebilen, teknolojiyen ha-

31 Ancak Anadolu Bankası ve Tekstilbank, büyümek için satın almaları kullanmadı. Anadolu Bankası kurumsal bankacılığa (özellikle de banka sahibi Başaran Grubu'nun yoğun dış ticaret faaliyetleriyle bağlantılı olarak uluslararası ticarete) odaklandı. Ayrıca orta ölçekli bir banka olma amacına yönelik bir başka strateji kapsamında organik büyümeyle perakende ve ticari bankacılığa doğru büyümeye başladı (bkz. Levent 2002a; Levent 2004b).

Diğer taraftan, Tekstilbank, GSD Grubu'nun geniş ihracat faaliyetleriyle sinerji içinde kurumsal bankacılığa odaklandı (özellikle ihracat finansmanı). Bu banka sadece bankacılıkta faaliyet göstereceğini ve bunun dışında finansal ya da finans dışı iştirak edinmeyeceğini vurgulamıştır (bkz. Levent 2002c).

berdar olan ve onu kullanabilen, parası olan, yerli ve yabancı gruplarca doldurulacak. Açıkçası kendimizi bu alanda iddialı görüyoruz (Activeline 2000a, 5).

Tablo 11.5'te de görülebileceği gibi, Denizbank Tarişbank'ın yanı sıra diğer TMSF bankalarının belirli şubelerini, mevduatlarını ve kredi kartlarını da satın almıştır.³²

TABLO 11.5
İlkinci Grup İçindeki Banka Satın Almalar

<i>Holding</i>	<i>Devir ve birleşmeye konu olan bankalar</i>	<i>Yeni banka</i>	<i>Yıl</i>
Zorlu	Denizbank	Milli Aydın Bankası (Tarişbank)	Denizbank 2002
OYAK	Oyak Bank	Sümerbank	Oyak Bank 2002
Tekfen	Tekfen Yatırım Bankası	Bank Ekspres	Tekfen Bank 2001

Kaynak: BDDK'den (2003c) geliştirildi.

Tarişbank'ın Zorlu Grubu'na satışı sırasında bankanın gayrimenkulleri ve geri ödenmeyen kredileri TMSF'ye bırakılırken, diğer ticari kredileri, tahvilleri ve tarım kredileri alıcıya devredildi. Zorlu Grubu satış için TMSF'ye ödeme yapmadığından bu satış bedelsiz devir olarak değerlendirildi. Bu satış Zorlu Grubu ile bankanın bir önceki sahibi Tariş (Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri) arasında bir anlaşmazlığa neden oldu. Tariş, satıştan önce Tarişbank'a sermaye enjekte eden ve bankanın tahsili gecikmiş alacaklarını devralan devletin zararına işaret etti.³³ Zorlu Grubu ise buna cevaben (Tarişbank'ın devrinden önce) Denizbank'a enjekte edilen sermayenin Tarişbank'taki sermaye yetersizliğini ortadan kaldırmayı amaçladığını açıkladı. Holding ayrıca, devletin bankayı elden çıkartarak Tarişbank'ın tasfiye olması durumunda ortaya çıkabilecek zararlardan kendisini kurtardığını iddia ediyordu.³⁴ Bu tartışmaların değeri ne olursa olsun sonuçta devlet, Zorlu Grubu'na bir fırsat sunmuş

32 Bkz. Activeline (2002c).

33 Bkz. Necla Yılmaz, "Tarişbank, Denizbank ile Birleşiyor", *Dünya*, 26 Ekim 2002.

34 Bkz. "Tarişbank Denizbank'a Devredildi", *Milliyet*, 24 Ekim 2002; "Denizbank Tarişbank'ı Bünyesine Kattı", *Radikal*, 24 Ekim 2002.

ve grup bu devir sonrasında olağanüstü yüksek finansal rasyolar elde etmiştir (bkz. Demirci 2003a, s. 29).

Benzer şekilde, OYAK Grubu'na ait Oyakbank, Sümerbank'ı ve diğer TMSF bankalarının seçilmiş aktiflerini devralarak yarar sağlamıştır. Yeni dönemde ayakta kalmanın ya büyük oyuncu ya da niş oyuncu olmaktan geçtiğini gören OYAK Grubu, Oyakbank'ı büyütme seçti.³⁵ Devlet, gruba devralmak istediği banka pasiflerini seçme olanağı tanıyarak, bu devirleri daha da çekici hale getirdi.³⁶

OYAK Grubu, bu satın almaları büyümesini hızlandırmak için kullandı (*Finans Dünyası* 2001, s. 21). El konulan beş bankanın (Sümerbank, Yaşarbank, Bank Kapital, Egebank ve Yurtbank) birleşmesinden oluşan Sümerbank'ın alınmasının temel nedeni, sahip olduğu geniş şube ağıydı. OYAK Grubu Sümerbank'ı alarak 10 yıl kazandıklarını açıkladı: "Yılda 10-15 yeni şube açmak zorundaydık, Sümerbank'ın bize sağladığı bu ağı yaratmak 10 yılımızı alırdı."³⁷

İkinci ve üçüncü gruplardaki diğer bankalar da benzer teşviklerden yararlandılar. Yatırım bankası Tekfenbank uzun dönemli ticari bankaya dönüşme hedefini Bank Ekspres'i alarak gerçekleştirdi ve bunun yanı sıra başka TMSF bankalarının seçilmiş şubelerini de aldı. TMSF bankalarının seçilmiş aktifleri küresel bir oyuncu olmayı hedefleyen Dışbank'a ihtiyaç duyduğu ölçek büyümesini sağlamış ve banka yüksek SYR'si ve kârlılığıyla dikkat çeker hale gelmiştir.^{38, 39}

35 OYAK Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'un açıklaması için bkz. "Türkiye OYAK'a Dar Geliyor", *Akşam*, 23 Kasım 2001.

36 *Cumhuriyet* gazetesinden Yavuz Barlas, Sümerbank'ın satışı sırasında OYAK Grubu kur riski nedeniyle döviz mevduatlarını devralmak istemediği için, bu mevduatların diğer TMSF bankalarına (Kentbank ve Etibank) devredildiğini belirtmiştir (bkz. Yavuz Barlas, "Bonolar Müştesi Kaçırıyor", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 2001).

37 OYAK Grubu'ndan Öner Caner'in açıklaması için bkz. *Euromoney* (2001c); ayrıca Yiğit (2002, s. 44).

38 Bkz. "Dışbank Çıtayı Yükseltecek", *Finansal Forum*, 16 Ağustos 2002; Dışbank ayrıca Toprakbank ve devlet bankası Vakıfbank'ı almayı planlamıştır ("Dışbank: Satın Alıp Buyuyebiliriz", *Hürriyet*, 23 Ocak 2002).

39 Toprakbank'ın şubeleri Dışbank, Şekerbank, Tekstilbank, Finansbank, Anadolu Bankası ve TEB arasında paylaştırılmıştır (bkz. "Toprakbank'ın Şubeleri-

Öte yandan, bu holdingler sadece bankacılıkta büyümekle kalmadılar, aynı zamanda devlet teşvikli B&S süreci sayesinde finansdaki büyümelerini bir bütün olarak hızlandırdılar. Örneğin, OYAK ve Zorlu grupları TMSF bankalarının finansal iştiraklerini ele geçirdiler. Zorlu Grubu örneğinde, leasing, faktoring, yatırım sigorta şirketleri vs.'nin ele geçirilmesi, holdingin finansal hizmetler grubunun yurtiçi ve yurtdışında uygun ölçeğe ulaşma eylem planına hizmet etti.⁴⁰

*Konsolidasyon süreci de bu holdinglerin uluslararası bankacılığa geçişlerine katkıda bulunmuştur. Örneğin Denizbank'ın TMSF bankalarının yurtdışı banka iştiraklerini ele geçirmesi, bu bankanın hedef pazarları olan Avrupa ve Rusya'ya doğru genişlemesine hizmet etmiştir.*⁴¹

Küresel sermayeyle ortaklık girişimleri

Banka reformunun ilk aşamalarında, küçük ve orta ölçekli bankaların bazıları yabancı banka sermayesiyle ortaklık arayışına girdi. Bazıları bu mekanizmayı büyümek ve “en büyük bankalardan biri” statüsünü kazanmak için kullanırken, diğer bazıları niş oyuncu pozisyonlarını güçlendirmeyi amaçladılar. Ancak o dönemde yaşanmakta olan kriz banka aktiflerinin değerini düşürdüğü ve bu tür ortaklıkları özellikle zorlaştırdığı için tüm bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Finansbank, Alternatifbank ve TEB örneklerinde görüldüğü gibi).⁴²

Ancak bu bankalar küresel piyasalarda uzun dönemde ayakta kalabilmek için yerli ve yabancı birleşmelere ihtiyaç duyduklarından, TMSF bankalarını devlet teşvikleriyle ele geçirmenin

ne Nur Yağdı", *Finansal Forum*, 23 Ekim 2002).

40 Denizbank'tan Hakan Ateş'in açıklaması için bkz. Demirci (2003a, s. 28).

41 Hollanda'daki Denizbank AG'yi satın alması ve Fon'dan Avusturya'daki Esbank AG Viena'ya ele geçirmesi Denizbank'ın Avrupa kolunu kurmasını sağladı. Zorlu Grubu'nun kurduğu TV fabrikasıyla Rusya pazarına girişinin ardından Denizbank da Fon'dan Rusya'daki İktisat Bankası'nı satın almıştır (Demirci 2003a, s. 26).

42 Finansbank Yönetim Kurulu Başkanı Hüsni Özyeğin'in açıklaması için bkz. “Özyeğin: İlk Şok Atlatıldı”, *Finansal Forum*, 2 Nisan 2003. Ayrıca bkz. s. 111, dipnot 8.

verdiği güçle ortaklık arayışlarına devam ettiler.⁴³ Tablo 11.6 ve 11.7’de de görülebileceği gibi, yabancı bankaların bu banka grubundan yakınarda gerçekleştirdiği son satın alma, ikinci ve üçüncü gruptaki bankalar için B&S sürecinin devam etmekte olduğunu göstermektedir.

TABLO 11.6
İkinci Grupta Yabancı Ortaklık

<i>Holding</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Ortaklık</i>	<i>Yıl</i>
Çolakoğlu	BNP Paribas	TEB Mali Yatırımlar	2005

TABLO 11.7
Üçüncü Grupta Yabancı Satın Alma

<i>Holding</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Ele Geçirilen Ulusal Banka</i>	<i>Yıl</i>
Doğan	Fortis	Dışbank	2005

TEB’ örneğine bakıldığında, bu bankayı sahibi Çolakoğlu Grubu’yla arasındaki şeffaf ilişkiler nedeniyle tercih eden Citibank’la TEB’in bir ortaklık girişimi olmuştur.⁴⁴ Fakat bu girişim başarılı olmadı. Bunun üzerine TEB niş oyuncu pozisyonunu güçlendirmek için TMSF bankalarının seçilmiş aktiflerini ele geçirdi. Daha sonra Şubat 2005’te, BNP Paribas diğer mali iştiraklerinin yanı sıra halka açık bir banka olan TEB’in yüzde 84,25’ine sahip olan TEB Mali Yatırımlar’ın yüzde 50’sini ele geçirdi (bkz. Özeke 2005).

Doğan Grubu’nun yabancı ortaklıklarla ilgili farklı bir deneyimi olmuştur. İlk başta bankacılıkta büyümek isteyen grup bunun zorluğunun pekala farkındaydı. Dışbank Murahhas Azası Tayfun Beyazıt rekabetin gittikçe kızıştığını açıklamıştı. Bu nedenle, organik büyümenin yanı sıra satın almalar da önem kazanıyordu:

43 Başarısız girişimlere rağmen, hâlâ yerli ve yabancı ortaklıklara açık durumdadırlar (bkz. “Alternatifbank Ortaklığa Açık”, *Finansal Forum*, 1 Nisan 2003; ayrıca Finansbank Genel Müdürü Sinan Şahinbaş’ın açıklaması için bkz. “Finansbank: Birleşmelere Açığız”, <http://www.ntvmsnbc.com/news/262732.asp>, Erişim tarihi: 23 Mart 2004.

44 Kadife Şahin, “Altı Ay İçinde Evlenecekler”, *Milliyet*, 25 Aralık 2000.

Türkiye'deki önde gelen perakende bankalardan biri olmayı hedefledik. Şu anda Türkiye'de dört büyük özel ve iki büyük devlet bankası bulunmaktadır. Beş-altı banka da bu büyük bankaları yakından takip etmektedir. Neredeyse tüm stratejik pozisyonlar tutulduğundan sektörde büyümek için fazla alan yoktur. Hedefimize ulaşmak için gerçekten çok çalışmalıyız.⁴⁵

Bir Hollanda-Belçika bankası olan Fortis, Doğan Grubu'ndan Dışbank'ı satın alarak Türkiye'deki en büyük yabancı banka olmuştur.⁴⁶ Doğan Grubu, Sekizinci Bölüm'de sunulan önermenin iyi bir örneğidir: "Dinamik birikimcilerin üçüncü grubu FK'nin en kırılğan bölümünü oluşturmaktadır ve gelecekte devralmalara konu olabilir."

Bu gruptaki bankalar arasında halen sonuçlanmayı bekleyen bazı ortaklık girişimleri bulunmaktadır. Örneğin Fiba Grubu bir yabancı ortaklığa giderek ilk üç bankadan biri olmayı hedefliyordu (Öztürk 2001a, s. 79). Ancak Fransız BNP Paris ile görüşmeler bir sonuca ulaşmadığından grup bu hedefini gerçekleştiremedi.⁴⁷ Bu arada, Fiba Grubu Finansbank'ı yine kendisine ait daha küçük ölçekli Fibabank'la birleştirerek finans ayağını yeniden yapılandırdı (Bkz. Tablo 11.8). Bu yeniden yapılandırma grubun diğer finans şirketlerini olduğu gibi finans dışı iştiraklerini (perakende zincirleri Marks&Spencer ve Gima) de kapsamış olup, perakende ve finans arasında sinerji yaratmayı amaçlamıştır.⁴⁸

Alternatifbank da yine farklı bir örnek sunmaktadır. Alternatifbank kurumsal bankacılıktaki niş oyuncu pozisyonunu güç-

45 "Highlight of the Month", <http://doganholding.com.tr/news/highlight3.asp>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004.

46 Bkz. "Fortis, Dışbank'ı Satın Alıyor", 12 Nisan 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/318489.asp>

47 Grup Pamukbank'ın satışıyla da yakından ilgileniyordu, ancak o da bir sonuca varmadı (bkz. "Finansbank'ta Hedef % 30 Büyüme", 21 Ocak 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/253726.asp>).

48 Bkz. "Finansbank, Fiba'yı İçine Alıyor", *Finansal Forum*, 20 Kasım 2002; <http://www.fibaholding.com.tr/e-p-gima.html>, Erişim tarihi: 15 Kasım 2002. Ancak Mayıs 2005'te Fiba Grubu perakende iştirakleri Gima ve Endi'yi Sabancı Grubu-Carrefour ortaklığına satmıştır.

TABLO 11.8
Üçüncü Gruptaki Birleşmeler

<i>Holding</i>	<i>Birleşmeye konu olan bankalar</i>		<i>Yeni banka</i>	<i>Yıl</i>
Fiba	Finansbank	Fibabank	Finansbank	2003

Kaynak: BDDK'den (2002 ve 2003) geliştirildi.

lendirmek için bir yabancı ortak arayışına girmişti. Alternatifbank Genel Müdürü Alev Göçmez, bankada başlatılan yeniden yapılanmanın Credit Agricole'le yürütülen ortaklık görüşmelerinden etkilenmediğini belirterek, yabancı bir ortak olsun ya da olmasın, Alternatifbank'ın ilk üç toptancı bankadan biri olmayı hedeflediğini açıkladı.⁴⁹ Alternatifbank bireysel kredi ve kredi kartı işlemlerine son verip kredi kartı müşterilerini Finansbank'a devrederek (ölçek ekonomileri gerektiren) pe- rakende bankacılık faaliyetlerinden çekilmiştir (Para 2002, s. 46). Bu uzmanlaşma sonucunda, Alternatifbank maliyetlerini yüzde 60 oranında düşürmüş ve bu da bankanın kârlılığının artmasına katkıda bulunmuştur.⁵⁰

Dinamik birikimcilerin konsolidasyonunun bir parçası olarak yabancı bankalar

Karamehmet [Pamukbank'ın sahibi] battı mı? Batırıldı mı? Dünya liginde koşabilme başarısına ulaşmış bir Türkiye'nin bankaları alınıp yabancı sermayeye verilmek için mi yapıldı bu operasyon? Yoksa sistemden "Çürük Karamehmet'ler gitsin... Sağlam Karamehmet'ler gelsin..." diye mi?.. Asıl soru budur.⁵¹

Bu bölümde yabancı bankaların reform sürecinde oynadıkları rol ele alınmaktadır. Bu konu çok önemlidir, çünkü banka re-

49 Bkz. Nilgün Karataş, "Abank, Fransızlarla Nişanı Bozdu", *Hürriyet*, 8 Eylül 2002; "Abank, Kurumsalda İddialı", *Finansal Forum*, 15 Ağustos 2002.

50 Kenan Şanlı, "Abank Kurumsalda Tasarruf Yaptı", *Finansal Forum*, 24 Mart 2003.

51 Necati Doğru, "Karamehmet Kaçtı mı? Battı mı? Batırıldı mı?", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 2002.

formunun temel amacı Türk finans ve bankacılığını küresel birikimle bütünleştirmektir. Yabancı bankaların reformda oynadıkları rol, bu çalışmanın banka reformunun geri planında ulusal bir gündemden ziyade bir birikim gündemi yattığı yönündeki önermesini desteklemektedir.

Türk devleti ve IMF, Türkiye'nin zayıf bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasının yabancı yatırımcıları çekeceğini umut etmişlerdi. Son on yıl boyunca, yabancı bankalar krizler yaşayan diğer ülkelere girerken, Türk pazarını ya terk etme ya da bu pazarda sınırlı kapasiteyle faaliyet gösterme eğilimindediler.⁵² Yabancı bankaların Türk bankacılığına düşük katılımları Tablo 11.9'da izlenebilmektedir. Tablo, yabancı bankaların Türk bankacılığının toplam bilançosundaki payının 1981-2001 döneminde yüzde 5'in de altında kaldığını göstermektedir.

TABLO 11.9
Banka Gruplarının Bilanço Büyüklükleri (1980-2001) %

<i>Dönem</i>	<i>Özel bankalar</i>	<i>Devlet bankaları</i>	<i>Yabancı bankalar</i>	<i>Kalkınma yatırım bankaları</i>	<i>TMSF bankaları</i>
1981-1985	44,4	45,3	3,5	6,8	-
1986-1990	43,9	44,1	3,4	8,6	-
1991-1997	50,5	38,9	3,5	7,1	-
1998-2001	52,3	33,6	4,2	4,6	5,3

Kaynak: Köne (2003, s. 242).

Ancak yeniden yapılanmayla birlikte yabancı bankaların bakiş açıları da değişti. Yabancı bankalar sektöre daha fazla şeffaflık ve denetim getiren adımları memnuniyetle karşıladılar

52 Aslında Türkiye'den uzak durmalarının birkaç nedeni vardı. Yabancı bankalar, Türkiye ekonomisindeki makroekonomik istikrarsızlık ve belirsizlikten yakınıyorlardı. Bu bankalar, devlet bankalarının yüksek pazar payına ve Türk banka sahiplerinin aşırı fiyat taleplerine işaret ettiler. Cesaretlerini kıran diğer etkenler bankaların işlem maliyetlerinin yüksekliği ve enflasyon muhasebesinin uygulanmamasıydı (enflasyonist kârların vergilendirilmesi bankaların sermayelerinin aşınmasına yol açıyordu). (bkz. Belma Toprak, "Türkiye'deki Yabancı Bankalar Hem Umutlu Hem de İhtiyatlı", *Dünya*, 25 Ekim 1995; ayrıca Tufan Karaağaç, "Türk Bankaları Kelepire Girmek İstemiyor", *Finansal Forum*, 9 Nisan 2001).

TABLO 11.10
Konsolidasyon Sürecinde Yabancı Bankalar

<i>Ortaklık</i>			
<i>Ulusal banka</i>	<i>Yabancı banka</i>		<i>Yıl</i>
Koçbank	Unicredito		2002
TEB	BNP Paribas		2005

<i>Ele geçirme</i>			
<i>Ulusal banka</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Yeni banka</i>	<i>Yıl</i>
Demirbank	HSBC Bank	Demirbank	2001
Sitebank	Banco Comercial Portugues (Novabank)	BankEuropa	2002
Dışbank	Fortis	Dışbank	2005

Organik büyüme

Citibank

ve el konulan ve özelleştirilen bankalardan boşalan pazarı doldurmaya başladılar (bkz. Tablo 11.10).⁵³ TMSF, *Fon bankalarını daha cazip kılarak küresel alanda hareket halindeki sermayeyi çekmekte işlev görüyordu*. Bazı yabancı bankalar Türk bankalarla ortaklık kurarak pazara girdi. Yukarıda belirtildiği gibi, Unicredito ve BNP Paribas, sırasıyla Koçbank ve TEB'le anlaşmalar yaptı. Diğer bazı bankalar Türk bankacılığına girmek için bireysel girişimleri tercih ettiler. Banco Comercial Portugues (Yunanistan'daki iştiraki Novabank aracılığıyla) Sitebank'ı ele geçirdi ve Fortis Dışbank'ı satın aldı. Öte yandan, mevcut oyuncuların bazıları büyüme arayışına girerken, bazıları da niş oyuncu olmaya devam etti.⁵⁴ Bunların arasından, HSBC ve Citibank sektördeki en büyük bankalardan biri olma yo-

53 Örneğin Unicredito bankacılığın IMF destekli yeniden yapılanmasının onları Türkiye'de yatırım yapmaları için en fazla cesaretlendiren faktör olduğunu belirtmiştir (Öztürk 2002e, s. 62). Ayrıca İtalya'dan San Paulo IML sektörün BDDK tarafından gerçekleştirilen üç aşamalı denetimini bu denetim yabancı bankalar için bankaların gerçek durumunu açığa çıkardığından takdirle karşılamıştır. (bkz. Çırık 2002, s. 37-38).

54 JP Morgan Chase, CSFB, WLB, BNP-Ak, ABN Amro, ING Bank, Arabic Turkish Bank; Credit Lyonnais, Bank Mellat ve Habib Bank gibi.

lunda büyümelerine devam ettiler. HSBC, el konulmadan önce ortaklık görüşmeleri yaptığı Demirbank'ı ele geçirdi.⁵⁵ Öte yandan, ortaklık ve ele geçirme arayışlarının ardından Citibank organik büyümeye odaklandı (bkz. Öztürk 2000b, s. 74).

BDDK, bankacılık sektörünün yüzde 20-25'i yabancı bankalara ait olmak üzere, 500 milyar dolarlık büyüklüğe ulaşabileceğini tahmin ediyordu.⁵⁶ Türk bankacılığına artan yabancı girişi, ulusal bankacılığın yabancı istilasına uğradığı ve bunun Türkiye ekonomisini olumsuz etkilediği yönünde bir kaygıya yol açtı. Örneğin Bankalar Kanunu'nun Meclis Genel Kurulu'ndaki taslak görüşmeleri sırasında Yozgat Milletvekili Mehmet Çiçek şöyle konuşuyordu: "Milli sermaye yok ediliyor... ulus devlet anlayışı yok edilip, ülkemiz beynelmilel şirketlerin idaresine terk ediliyor." (TBMM 2001c, s. 33)⁵⁷ İlkel birikimciler⁵⁸ ve ulusalcı araştırmacılar da banka devirlerini yabancı sermayenin Türk bankacılık piyasasındaki çıkarlarına bağladılar. Bu bağlamda, büyük yabancı şirketlerin talimatları doğrultusunda hareket eden IMF'nin (Arjantin ve Endonezya gibi) bazı ülkelerde ekonomik krizlere yol açtığı ve böylece ulusal bankaların yabancı bankalarca ele geçirilmesinin kolaylaştırıldığı iddia edildi. Bunun ötesinde, yabancı sermaye bu ülkeleri kontrol altına alabilmek için stratejik enerji ve telekomünikasyon sektörlerine sızmaya çalışıyordu. Aynı senaryonun Türkiye örneğinde de yürürlüğe konulduğu ileri sürüldü.

Ancak Türkiye örneğinde, daha yüksek pazar payı elde et-

55 HSBC ayrıca, perakende bankacılıktaki büyümesinin bir parçası olarak 2002'de Boyner Grubu'ndan Benkar Tüketici Finansmanı ve Kart Hizmetleri Şirketi'ni devraldı.

56 "Keşke reel sektöre para aktarabilseydik", *Sabah*, 3 Mayıs 2002.

57 Bu konuda ayrıca bkz. Fazilet Partisi milletvekilleri Aslan Polat (TBMM 2001c, s. 26-27), Nevzat Yalçıntaş (TBMM 2001c, s. 40-41), Veysel Candan (TBMM 2001c, s. 47), Mehmet Ali Şahin (TBMM 2001, s. 67) ve Doğru Yol Partisi Milletvekili Oğuz Tezmen'in (TBMM 2001c, s. 24) Meclis Genel Kurulu'nda yaptıkları konuşmalar.

58 Örneğin Çukurova Grubu'na ait *Akşam* gazetesi konuya bu çerçeveden yaklaşmıştır (bkz. Tuncay Mollaveisoğlu'nun yazı dizisi: "BDDK'da Akbaba Kriterleri", 24 Eylül 2002; "Namludaki Yeni Hedef: Pamukbank", 25 Eylül 2002; "IMF İstiyor, Şirketler Satılıyor", 26 Eylül 2002; "IMF-BDDK Gerçeği", 27 Eylül 2002).

mek amacıyla rakip holdingler de bankalara el konulmasını desteklemiştir. Örneğin Pamukbank örneğinde yabancı sermaye, büyük Türk holdingleri ve Türk siyasetçiler üç stratejik sektörde (enerji, telekomünikasyon ve bankacılık) faaliyet gösteren Çukurova Grubu'nun hızlı yükselişini durdurmak için işbirliği yapmıştır. Bu bağlamda, İstanbul Üniversitesi'nden Türkel Minibaş⁵⁹ bazı büyük sermayelerin çoktan küresel sermayeyle ortaklıklar kurduğunu, "ulusal sermayenin" diğer kesimlerinin ise yabancı sermaye tarafından ele geçirilme sürecine sokulduğunu iddia etmiştir. Minibaş'a göre, yabancı sermayenin satın alma girişimleri sanayiden madencilğe, telekomünikasyondan medyaya dek tüm sektörlerdeki ulusal sermaye yabancı sermayenin eline geçinceye kadar devam edecektir.⁶⁰

Dinamik birikimciler küresel rekabet gücü elde edebilmek için yabancı banka sermayesine ihtiyaç duyuyordu ve yukarıda belirtildiği gibi, pek çoğu bu amaçla yabancı bankalarla görüşmeler yaptı. Bu ortaklıklarla sermaye yeterliliklerini artırmayı, yeni iş fırsatlarından yararlanmayı ve maliyetleri düşürmeyi hedefliyorlardı. Burada önemli olan şuydu: Bir yabancı ortak bulamayan küçük ve orta ölçekli bankalar ya niş oyuncu olmaya yöneliyor ya da artan rekabetin gölgesinde eleniyordu (Çırık 2001b, s. 85). Dolayısıyla yabancı ortaklıklar aracılığıyla böyle bir sondan kaçınmaya çalıştılar. Mesele, dinamik birikimcilerin farklı kesimlerinin, kendilerini yabancı bankalarla farklı ilişkiler kurmaya götüren, sermaye döngülerindeki farklılıklarla birbirlerinden ayırt ediliyor olmalarıydı.

Türk bankalarının yabancı sermaye tarafından ele geçirilmesiyle ilgili yukarıda değinilen kaygının aksine, büyümelerini küresel sermayeyle ortaklıklarla sağlama arayışında olan birinci grubun en büyük bankaları yabancı bankaların girişini destekle-

59 Türkel Minibaş, "Kapitalizmin Altın Golü", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 2002.

60 *Cumhuriyet*'ten Necati Doğru, aynı bakış açısından, finansal krizler sırasında bankaların hisseleri ciddi oranda değer kaybederken, Demirbank ve Garanti Bankası'nın uluslararası bankalar için büyük fırsat sunduğuna dikkati çekmiştir (bkz. Necati Doğru, "İbiş Sevinçler, Hödük Analizler", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 2001; Necati Doğru, "Türkiye Diz Çökmüş Banka Satıyor", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 2001).

miştir. Garanti Bankası Genel Müdürü Ergun Özen ana hedefin sağlıklı bir bankacılık sektörü inşa etmek olduğunu belirtmiştir: “Eğer bu yabancı bankalarla olacaksa, öyle olsun.” (Bekar 2002, s. 63).⁶¹ Doğu Grubu’ndan Ferit Şahenk Türkiye’deki sermaye yetersizliği nedeniyle, ihtiyaç duyulan sermayenin dışarıdan gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türk bankacılığına yabancı sermaye girişi Türkiye’nin küreselleşen bir ekonomi oluşunun doğal bir sonucuydu.⁶² En büyük bankaların yabancılara yaptığı satın almalarından yana bir korkuları yoktu.

İkinci ve üçüncü grubun küçük ve orta ölçekli bankaları, yabancı banka girişine temkinli yaklaşıyordu. Bu gruplar bankacılıkta sermaye artışına duyulan ihtiyacı kabul ediyorlardı. Ancak aynı zamanda yabancı rekabete karşı devlet teşviklerine ihtiyaçları vardı. Örneğin Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş, bir yandan Türkiye’de yabancı yatırımcıların katılımlarına olanak tanınarak bankacılık sistemi iyileştirilirken, devletin bir yandan da ulusal bankacılığı desteklemesi gerektiğini iddia etmiştir. Ateş’e göre, “yabancı sermayeden soyutlanmak bir Üçüncü Dünya ülkesiyle eş olmak, marjinal ülke olmak demektir.” Ancak Ateş, önemli olanın *yabancı bankaların Türk bankacılık sisteminden ne büyüklükte bir pay alacağı* olduğunun altını çizmiştir.⁶³

İkinci ve üçüncü gruptaki bankalar devlet teşvikli konsolidasyon sürecinden beslenmelerine ve az sayıda yabancı banka girişi⁶⁴ olduğunu gözlemlemelerine rağmen, kendilerini hâlâ

61 Ayrıca bu konuda İş Bankası’ndan Ersin Özince ve Akbank’tan Hayri Çulhacı’nın açıklamaları için bkz. “ODTÜ Bankacılık Konferansında Sıkı Denetimin Önemine İşaret Edildi”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 2001.

62 “Bankacılıkta Yabancı Payı % 40’a Çıkabilir”, 21 Nisan 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/320198.asp>

63 Ateş’e göre, ulusal bankalar KOBİ’leri daha fazla destekleyeceğinden ulusal bankacılık desteklenmelidir. Ayrıca banka aktiflerinin fiyatları da krizlerde değer kaybetmiştir. Ateş’e göre; “bankalar ülkelerin barış zamanındaki ordularıdır ve savaş zamanlarında da ordularını finanse etmekte öne çıkarlar” (bkz. *Finansal Forum*, 25 Haziran 2002; “Denizbank’tan 70,1 Trilyon Zarar”, *Hürriyet*, 24 Haziran 2002; *Activeline* 2002c).

64 Türkiye pazarının sunduğu avantajlara rağmen, yabancı katılımının düşük kalmasının üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, yabancı bankalar mevcut ekonomik belirsizliğin bitmesini beklemeye eğilim göstermişlerdir. Bazı ilerlemele-

“tehlike” bölgesinde görüyorlardı. Örneğin Tekfenbank Genel Müdürü Mehmet Erten (Demirci 2003b, s. 153), çoğunlukla yatırım bankacılığına odaklanmış bulunan yabancı bankaların Türkiye’ye ileride yerleşik oyuncular olmak için gelebileceklerini belirtmiştir. Eren, rekabetin zamanla büyük bankalardan ziyade Tekfenbank gibi küçük ve orta ölçekli bankalar üzerinde daha fazla baskı yaratabileceğini eklemiştir. Bu nedenle, Tekfen Şirketler Grubu Başkanı Erhan Öner’e göre Tekfenbank küçük ölçeğiyle ortaklık için cazip bir seçenek sunmasa da, ölçeğini büyütmek için tek çıkar yol olarak gelecekte yabancı bir ortak edinmeye ihtiyaç duyacaktır (bkz. Tekinay 2004b, s. 80).

Ayrıca büyük holdinglerin başlıca baskı grubu TÜSIAD (2000), IMF istikrar programının ertesinde bankacılık sistemine yabancı bankaların hâkim olma ihtimalini vurgulayarak Brezilya ve Arjantin örnekleriyle karşılaştırma yapılmıştır. Dernek, finansal sistemin yeniden yapılanmasının bankaların sermaye yeterliliklerinin güçlendirileceği ve bankaların orta vadede rekabet gücü kazanacağı bir şekilde yönlendirilmesinin gereğine işaret etmiştir:

İflaslar, elenmeler ve daralmalar sonucunda ulusal bankaların pazar paylarını kaybetmelerini ve bu boşluğun yabancı bankalarca doldurulmasını önlemek ve böylece ulusal sanayinin aşınmasını engellemek için banka birleşmeleri teşvik edilmeli ve haksız vergilerle diğer yükümlülükler azaltılmalıdır (TÜSIAD 2000, s. 4).

Öte yandan devlet ulusalcı gündemini korumuş; yabancı bankaların Türk bankalarını yok etmeyecek bir şekilde gir-

re rağmen, makroekonomik istikrarsızlıkla bağlantılı görece yüksek enflasyon oranları ve krizlerin şirketler kesimi üzerindeki süregiden olumsuz etkileri cesaretlerini kırmıştır. İkincisi, yabancı bankalar, Türkiye’de bankalar için talep edilen yüksek fiyatlar nedeniyle kaygılıydılar. 2000 ve 2001 finansal krizlerinde banka aktiflerinin değer kaybetmesi Türk bankalarını ortaklık için daha cazip hale getirdi. Ancak Türk ortaklar hisselerini ucuza satmak istemediklerinden pek çok görüşme başarısızlıkla sonuçlandı. Üçüncüsü, Türk bankaları iştiraklerini de bankaların satış anlaşmasına dahil etmek istediklerinde görüşmeler yine tıkandı. Sonuç olarak, başlardaki birkaç önemli girişe rağmen, yabancı bankalar büyük bir dalga halinde gelmektense “temkinli lokmaları” tercih ettiler.

melerini istemiştir. Devletin gündemi, doğrudan satın almalar-
dan ziyade birleşmeler ve ortaklıkları içeriyordu. Bu nedenle,
devlet küresel piyasalarda yaşayabilir ve rekabetçi olabilmele-
ri için bankaları geçiş döneminde destekledi. Ayrıca reformun
2001'den sonraki bankalara sermaye desteği aşamasında, ban-
ka sahipleri bankalarına daha fazla sermaye aktarmaları yönün-
de devlet tarafından zorlandı. Devlet Bakanı Kemal Derviş'in
aşağıdaki sözleri bu yaklaşımı yansıtmaktadır:

Biz yabancı sermayeye karşı değiliz. Hatta özendirmeye çalışı-
yoruz. Ama yine de bankacılık sisteminin tümüyle yabancıla-
rın eline geçmesinden Türkiye sermayesinde kalmasını tercih
ederiz. Bu katkıyı [sermaye desteği operasyonu] biraz da bu
amaçla yapıyoruz. Son çare olarak yabancılar düşürülür. Bu-
nun örnekleri dünyada görüldü. Bazı ülkelerin bankaları çok
ucuz fiyatlarla yabancıların eline geçti.⁶⁵

Burada önemli olan nokta şudur: FK'yi küresel bankacılık-
ta yaşayabilir olacak şekilde yeniden inşa etmek için devlet hem
yabancı bankaların girişini kolaylaştırmış hem de aynı zaman-
da dinamik birikimcileri sürekliliklerini temin etmek için çeşit-
li yollarla desteklemiştir. Bu nedenle, BDDK Başkanı Engin Ak-
çakoca 2000 ve 2001 finansal krizlerinin bankaların sermaye-
leri üzerindeki olumsuz etkilerine işaret etmiş ve sermaye ye-
tersizlikleri nedeniyle banka özkaynaklarını artırmanın zorlu-
ğunu vurgulamıştır. Ancak küresel sermayeye duyulan ihtiya-
ca rağmen, Akçakoca yabancı bankaların sektördeki payları-
nın yüzde 20-25'e yükselebileceğini tahmin etmiştir. Bununla
beraber, sektörün yabancı sermayeli bankaların hâkimiyetine
girmesine imkân olmadığının düşünüldüğünü belirtmiştir.^{66, 67}

65 Fikret Bila, "Derviş'ten Güvence: Hortumcuya Destek Yok", *Milliyet*, 3 Ocak 2002.

66 "Akçakoca: Bankacılıkta Yabancı Tekeli Olmaz", *Hürriyet*, 13 Kasım 2001.

67 Yabancı bankaların kaulımı beklentilerin oldukça altında kalınca, dinamik bi-
rikimciler sektördeki sermaye ihtiyacının karşılanabilmesi için başka kaynak-
ların da kanallara edilmesi gerektiğini söylemeye başladılar. Örneğin, İş Banka-
sı Genel Müdürü Ersin Özince (*Finans Dünyası* 2002, s. 20-21) devam etmek-
te olan iyileşme süreci nedeniyle Türk bankacılığı riskli olduğundan Türkiye'-

Akçakoca'nın aşağıdaki açıklaması, BDDK'nin küresel sermayeyi dinamik birikimcileri güçlendirmek için bir kaynak olarak gördüğünü göstermektedir:

Güçlü olmak herşeyden daha fazla önemlidir. Eger birleşmeler güç için gerekliyse o zaman "birleşin" diyoruz. Eger yeni ortaklar, yabancı ortaklar bulmak gerekliyse bulun. Biz verimli çalışmak, kâr elde etmek önemlidir diyoruz. Sadece bu yolla güçlü bir ekonomiye uygun bir bankacılık sistemi elde edilebilir. Bunlar bizim sektörden beklentilerimizdir.⁶⁸

Dinamik birikimcilerin ikinci ve üçüncü grupları da, Türkiye'ye getirebilecekleri daha fazla sermaye nedeniyle yabancı bankaların gelişinde fayda görüyordu. Dışbank CEO'su şu açıklamayı yapıyordu:

Türkiye'yi düşündüğümüzde sermaye kaynaklarının yetersiz olduğu açıktır. Bankacılık sektöründe sermaye kaynaklarının gücü ve yeterliliği çok önemlidir. Bu problemi yerli ve yabancı yatırımcıları bu sektöre çekerek aşabiliriz. Yabancı yatırımcılara büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı bankaların pazar paylarına baktığımızda yüzde 1'in de altında olduğunu görüyoruz. Bu nedenle sektörün yabancı bankaların eline mi geçtiğini kendimize sormak anlamsızdır. Bunun yanında, bankacılık kârlı olduğu sürece yerli yatırımcının ilgisini de gittikçe daha fazla çekeceğimize inanıyorum.

Özetle, sermaye yapısının güçlü olması bir "zorunluluktur". Uluslararası arenada rekabet edebilmek için bu sektörün sermayeyle desteklenmesi gereklidir. Bu yapıldığında bankacılık sektörü daha iyi çalışacak ve imalat ve hizmet sanayilerini destekleyecektir. Bu kısır döngüden çıkmanın tek yolu da budur.^{69, 70}

nin çok fazla yabancı yatırımcı çekmesinin olası olmadığını ileri sürmüştür. Özince'ye göre, Türk bankacılığını geliştirmenin yolu ne yerli birleşmeler ne de yabancı sermayedir. Finansal sektörü derinleştirmenin tek yolu büyük ölçekli kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldırmaktır. İhtiyaç duyulan kaynak buradadır.

68 *Dünya*, 24 Temmuz 2002.

69 Dışbank CEO'su Tayfun Beyazıt ("Highlight of the Month", <http://www.doganholding.com.tr/news/highlight3.asp>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2004).

70 Dinamik birikimciler, yabancı bankaların Türk piyasasında ağırlık kazanma-

Kısacası, Türk devleti Türk FK'sinin küresel sermayeyle bütünleşmesini "ulusal bankacılığın" varlığını destekleyerek gerçekleştirmiştir. Fraksiyonel terimlerle bu, devletin dinamik birikimcilerin küresel ilerlemelerini kolaylaştırırken çıkarlarını da gözettiği anlamına gelmektedir. Bu noktada, ulusalcı bir boyut göze çarpar. Ancak dinamik birikimcileri güçlendirmek için küresel sermayenin kullanılması, "ulusal" ve "yabancı" arasındaki farkı kendiliğinden bulanıklaştırmaktadır. Yabancı bankalar, yeni küresel entegrasyon biçimlerini belirleme konusunda dinamik birikimcilere ihtiyaç duydukları kanalları sağlayarak, Türk bankacılığının küresel gereklilikler doğrultusunda yeniden yapılanmasının bir parçası olmuşlardır.

Sonuç

Bu bölüm, finansın kuralsızlaştırıldığı (*deregulation*) ve piyasa ekonomisine geçildiği yönündeki iddianın aksine, devletin (ve IMF'nin) yaşayabilir ve küresel olarak bütünleşmiş bir bankacılık sektörünü sistematik bir şekilde inşa ettiğini ileri sürdü. Devlet (ve IMF), sermayenin hangi kesimlerinin küresel finans piyasalarında rekabet etme gücüne sahip olduğunu tayin etmiş ve dinamik birikimcilerin kendi farklı küresel bütünleşme kalıplarını oluşturmalarına yardımcı olabilmek için bir dizi politika önlemine başvurmuştur. Bu bir "serbest piyasa çözümü" değildi.

Dinamik birikimcilerin konsolidasyon sürecine katılımları, bu birikimcilerin alt fraksiyonları arasındaki ayırt edici özellikleri gözler önüne sermiştir. Birinci gruptaki büyük bankalar, yüksek kredibiliteleri sayesinde daha yüksek pazar payı elde ederek hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. Birden fazla bankaya sahip olanlar, bankalarını birleştirmiştir. Yabancı ortaklıklar, bu gruptaki sermayelerin bankalarını küresel ölçeğe

sıyla rekabetin ciddileşeceğini ve "hem sektörün hem de ülkenin kazanacağına" işaret etmişlerdir (bkz. TEB Yönetim Kurulu Başkanı Yavuz Canevi'nin açıklaması, "Canevi: Birleşmeler Kapımıza Geldi", <http://www.ntvmsnbc.com/news/263528.asp>, Erişim tarihi: 29 Mart 2004).

taşımak için hem uygulanabilir hem de cazip bir seçenek olmuştur.

Öte yandan, ikinci ve üçüncü gruptaki bazı küçük ve orta ölçekli bankalar birinci lige çıkabilmek amacıyla bir büyüme stratejisi uygulamaya koyarken, diğerleri ya pozisyonlarını korumuşlar ya da niş oyuncu olmak için küçülmüşlerdir. Büyümeyi seçenler için B&S'ler hızlı büyüme ve daha yüksek pazar payı vaat etmiştir. El konulan bankaların ya da onların seçilmiş aktiflerinin ele geçirilmesi bu bankalar için temel bir kanal oluşturmuştur. Günümüzde bu bankalar, özellikle yabancı bankalarla olmak üzere, daha fazla B&S'lere konu olmaktadır.

Bu gruplarda yaşanan sözü edilen süreçlerin hiçbiri belirli politika hedeflerine yönelik sistematik devlet teşvikleri olmadan ortaya çıkamazdı. Bu bölüm; TMSF bankalarının ele geçirilmelerini, birden fazla bankaya sahip olanların bu bankalarını birleştirmelerini, ölçek ekonomileri yaratmak ve/veya sermaye yeterliliğini artırmak için organik büyümeyi olduğu kadar yabancı ortaklıkları devletin nasıl desteklediğini göstermektedir. Devlet, küresel rekabet gücü sağlama çabasıyla, ülke içinde faaliyet gösteren önde gelen bankaların "Türk" niteliğinin devam etmesi yönündeki ulusalcı arzuyu dengelemeye çalıştığından bu desteklerin sürmesi beklenebilir.

Türk kapitalizminde (bankacılıkta ve genel olarak) yaşanan yeniden yapılanma ayrı bir ulusal ekonominin çözülmesi ve küresel ekonomiyle bütünleşmesi sürecidir. Bu süreçte, neyin yerli ve neyin yabancı olduğu arasındaki fark bulanıklaşmıştır. Yabancı bankalar dışsal değil, fakat dinamik birikimcilerin küresel birikimle entegrasyonlarını yeniledikleri kanalların bir parçası durumundadır. Bu bankalar, dinamik birikimcilerle sağlam bir şekilde birleşmektedirler.

SONUÇ

Özet

Bu çalışma, tarihsel bir süreci açıklamak için sınıf fraksiyonel yaklaşımdan yararlanmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye’de devletin bankacılık sektörüne yaptığı müdahalenin genelgeçer politik ekonomi analizlerinden farklı bir yorumunu mümkün kılmıştır.

Türk bankacılığındaki yeniden yapılanma genellikle serbest piyasa gündemi bağlamında değerlendirilmiştir. Neoliberaler bunu piyasanın işlerlik kazanması olarak açıklarken, ulusalcılar ise IMF’nin dayattığı neoliberal bir gündem olarak kabul ederler. Her iki yorumda da yeniden yapılanma bir piyasa süreci olarak sunulur. Böyledir de. Ancak ulusalcıların ya da neoliberalerin kabul ettiği şekliyle değil. Bankacılıktaki yeniden yapılanmanın amacı sadece piyasa kriterlerini hayata geçirmek değildi, belirli bir hedefe yönelikti: Türk bankacılığının küresel entegrasyonu. Tam rekabet modelinin bu durumu açıklama gücü yoktur. Tam tersine, yaşanan süreç, devletin (ve IMF’nin) Türk sermayesi içindeki çelişen çıkarları yönetmek için reform sürecine müdahil olmasıyla ilgilidir. Bu yönetim, belli ölçülerde siyasi bir uzlaşya dayanan *ad hoc* politikalar dizisinden iba-

ret değildi. Sermayeyi yeniden yapılandırmayı amaçlayan birbirleriyle uyum içindeki sistematik müdahaleleri içeriyordu.

Devlet politikalarının mantığı, sermaye birikim sürecinde Türk sermayesi içinde açığa çıkan birbirleriyle çelişen çıkarlarda aranmıştır. Analiz, değişim sürecinin, etkin olmayan devlet politikalarının bir sonucu olmaktan ya da yabancı sermaye ve onun uluslararası kuruluşları tarafından dayatılmaktan ziyade, Türkiye'deki belirli sermaye fraksiyonlarının özgül ihtiyaçlarından kaynaklandığını göstermiştir. Bu fraksiyonlar, küresel sermayeyle daha fazla bütünleşmek için devlete ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle devlet, birikim biçimindeki değişimi yönetirken, aynı zamanda küresel bütünleşmeyi gerçekleştiremeyeceği görülen sermayelerin istikrarsızlık doğurmayacak bir şekilde elenmelerini temin etmiştir. Görüldüğü gibi, Marksist birikim teorileri bu oldukça karmaşık süreci açıklama gücüne sahiptir.

Elinizdeki çalışma, bu analizi kurgularken hem küresel birikim sürecinde devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin kuramsal temelini geliştirmiş hem de devlet politikaları ve banka reformuna dair ampirik gelişmeleri ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi konu alan kuramsal tartışmalar İkinci Bölüm'de gözden geçirilmiştir. Burada analizin odak noktası hem devletin küreselleşme tarafından nasıl dönüştürüldüğü hem de ulusların küresel ekonomideki yapılanma içinde belirli pozisyonlar işgal edip etmedikleri sorusu olmuştur. Bu bölümde, kuramsal açıdan özellikle iki noktaya işaret edilmeye çalışılmıştır: Birinci nokta, Türkiye'yi periferik bir sosyal oluşum kabul eden ulusalcı kavramsallaştırmanın, Türkiye'deki özgül sermayelerin, özellikle de önde gelen bankacılık holdinglerinin böyle bir temelde tanımlanamayacağını görmekte başarısız olduklarıdır. İkinci nokta ise Türk devletinin bu sermayelerin küresel birikimlerinin ilerletilmesinde merkezî önem taşıdığıdır.

Çalışmanın ampirik analizine geçmeden önce, Üçüncü Bölüm'de Türkiye banka reformuna devlet müdahalesini ele alan standart yaklaşımlar gözden geçirilmiştir. Reform, genel-

de, devletin makroekonomik dengeleri yeniden sağlamasıyla gözetim ve denetimin sıkılaştırılması çerçevesinde açıklanmıştır. Devleti kaotik piyasa güçlerini düzenlemeye davet eden Keynesyen araştırmacılar, bankacılıktaki kırılganlığı önceki dönemde uygulanan “yanlış” devlet politikalarına bağlamışlardır. Pek çoğu, bu politikaların dışarıdan dayatıldığını ve ulusal çıkarlarla çeliştiğini varsaymıştır. Diğer taraftan ortodoks iktisatçılar, reformu, bankacılıktaki devletten kaynaklanan çarpıklıkların ortadan kaldırılması çerçevesinde açıklıyorlardı. Bu bölümde geliştirilen alternatif yaklaşım ise reforma devletin yön verdiğini göstermiştir. Çalışmada, (genel olarak) Türk sermayesi ve (özellikle de) FK içindeki çelişkilerin, bankacılıktaki yeniden yapılanmanın maddi temelini oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Dördüncü Bölüm, Türkiye’de banka ve sanayi sermayeleri arasındaki bütünleşmenin tarihsel bir analizini sunmaktadır. Finans sektörü 20. yüzyılın çoğunu çeşitli sanayi holdinglerinin egemenliği altında geçirdiğinden, banka reformunun analizi bankaları soyutlayarak ele alınamaz. Eğer yeniden yapılanma FK’nin birikimi ışığında değerlendirilmeliyse, bu holdingle- rin banka ve bankacılık dışı bileşenleri arasındaki ilişki yaşamsal önem kazanmaktadır. Bankacılıktaki yeniden yapılanmada yaşanan çelişkileri anlamak için anahtar konumdaki sermaye fraksiyonlarına odaklanmak, Türkiye’de bankacılığın bambaşka ve birbirleriyle uyuşmayan sermaye birikim süreçlerinin bir parçası olduğunun kabulüne dayanır.

Beşinci Bölüm’de, Türkiye’de holdinglerin banka sahipliği ışığında, devletin bankacılığa müdahalesinin Türk sermayesi içinde ve onun birikim kalıplarında daha geniş kapsamlı bir dönüşüme işaret ettiği gösterilmektedir. IMF ve devletin gerçekleştirdiği reform, özünde küresel bütünleşme potansiyeli taşıyan bankaları belirlemek ve bu potansiyele sahip olmayan bankaları elemekle ilgiliydi. Reform, FK içindeki hegemonik fraksiyonu, eski rejimin yüklerinden kurtulması ve daha fazla uluslararasılaşması için desteklemiştir. Devlet müdahalesi, aynı zamanda eski rejimde dezavantajlı konumda bulunan ve

devletten sermaye birikim koşullarını iyileştirmesini talep eden üretken/ticari sermayenin ihtiyaçlarını da karşılamıştır.

Bu nedenle, reform süreci yabancı sermaye ya da IMF tarafından dayatılan bir süreç olmaktan ziyade, Türk sermayesinin belirli fraksiyonlarının ihtiyaçlarına cevap veren bir süreç olarak görülmelidir. Hâkim fraksiyonlar üretken sermaye oluşumu yoluyla küresel birikimle bütünleşmeleri gerektiğini ve artı-değerin kendi lehlerine yeniden dağılımını sağlayan devletin finans korumacılığının artık sürdürülebilir olmadığını gördüler.

Bu nedenle Altıncı Bölüm'de, birikimde küresel rekabet gücü sağlamaya yönelik dönüşüm, devletin ve IMF'nin hangi holdinglerin bankalarını koruyacağı ve hangilerinin kaybedeceğinin belirlenmesinde, neden bankaların ödeme güçlerinden daha kapsamlı ölçütler kullandıklarını açıklamak için kullanılmıştır. Bu, banka reformu konusunda FK içinde oluşan ayrışmaların analizinde gerekli olan genel bağlamı ortaya koymuştur. Altıncı Bölüm, FK içindeki ayrışmaların tanımlanması için analitik bir çerçeve sunmuştur. Burada bankacılık içindeki ayrışmaları belirleyen ölçütün, bankaların ölçeği, yaşı ya da mülkiyetinin milli kökeni olmadığı, ancak bankaların holdinglerinin genel birikim stratejilerindeki konumları olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmanın başlarında “kazanan” birikim süreçleri (dinamik birikimciler) ve “kaybeden” süreçler arasında bir ayrım yapılmıştır. Fakat takip eden iki bölümde, bu ikisi kendi içlerinde daha çeşitli ve özgül birikim kalıplarına tekrar bölünmüştür. Yedi ve Sekizinci Bölümler, dinamik ve ilkel birikimcilerin özelliklerini bu çerçeveyi kullanarak ortaya koymuştur.

Finanstan dışlanan ilkel birikimciler Yedinci Bölüm'de ele alınmıştır. Bu holdingler temel olarak, devlet kaynaklı finansal rantlara bağımlı ve uzun dönemde yaşayabilir bir birikim kalıbına sahip olmayan sermayeler olarak tanımlanmıştır. Yeni dönemde rekabetçi birikim yapma kapasitesine sahip olmadıklarından, FK'den reform süreciyle dışlanmışlardır.

Sekizinci Bölüm'de dinamik birikimcilerin özellikleri tanımlanmaktadır. Bu birikimciler, küresel olarak bütünleşmiş piya-

salarda sürekli devlet desteği olmaksızın rekabetçi birikim yapabilme kapasiteleriyle ayırt edilmektedirler. En dikkat çeken özellikleri, dinamik birikimcilerin yeniden yapılanma sürecini yönlendirmiş olmalarıdır. Bu temelde, devlet dinamik birikimcilerin gelecek tasarımlarını yaşama geçirmiş ve ilkel birikimcilerin ayakta kalmaları durumunda bankacılık sektörünün bir bütün olarak taşıyacağı yükü üzerlerinden atmalarını sağlamıştır. Devlet (ve IMF), dinamik birikimcilerin bireysel yeniden yapılanmalarının önündeki engelleri kaldırmıştır. Dinamik birikimcilerin daha fazla uluslararasılaşma arayışları hem bir gereklilikten hem de birikimlerini ilerletme isteginden kaynaklanmıştır.

Dinamik birikimciler hegemonyalarını korumak için devletin yasal düzenlemelerine de gereksinim duymuşlardır. Dokuzuncu Bölüm, holdingler ve bankaları arasındaki iştirak ve bağlı kredi ilişkilerini yeniden düzenleyen mevzuat değişikliklerini ele almıştır. Yeni yasalar, yurtiçindeki birikim koşullarının sermayenin küresel standartlarına uyum sağlamasına hizmet etmiştir.

Öte yandan, devletin aynı zamanda ilkel birikimcilerin kontrollü bir şekilde bankacılıktan elenmelerini de gözetmesi gerekiyordu. Onuncu Bölüm, bankalara el koyma sürecini ve TMSF bankalarının nasıl bir çözüm sürecinden geçirildiği konularındaki devlet politikasını ele almıştır. Analiz göstermiştir ki, devlet, banka rasyonalizasyon sürecini dinamik birikimcileri güçlendirecek şekilde yönetirken, ilkel birikimcilerin de finanstan yumuşak bir şekilde elenmeleri amaçlanmıştır. Devlet dinamik birikimcileri küresel ligde rekabetçi kılabilmek için ilkel birikimcileri tasfiye etmiştir.

On Birinci Bölüm'de banka reformu sürecinin zaman içinde ulaştığı nihai aşama sergilenmiştir. Burada banka reformunun Türk bankacılığına "serbest piyasa" ilkelerini getirmekten ziyade, devlet ve sermayenin hegemonik kesimi arasındaki ilişkinin doğurduğu bir süreç olarak kendini gösterdiği görülmektedir. Devlet küresel sermayeyle bütünleşebilmeleri ve küresel rekabet gücü elde edebilmeleri için bir dizi politika önlemine

başvurarak dinamik birikimcileri desteklemiştir. Bu bağlamda, yabancı bankaların oynadıkları rol, ulusalcıların ileri sürdükleri gibi yabancı hâkimiyetine bir örnek teşkil etmemekte, fakat dinamik birikimcilerin yabancı bankalarla uyum içinde küresel birikimin en gelişmiş alanlarına dahil olmalarına olanak tanıyan bir temel sağlamaktadır.

Bazı çıkarımlar

Bu çalışmada Türk bankacılığının tüm yönleriyle kapsamlı bir değerlendirmesi amaçlanmamıştır. Örneğin sektördeki gözetim ve denetim düzenlemeleri ve değişen banka hizmetleriyle ilgili bir dizi ayrıntı, çalışma kapsamının dışında kalmıştır. Bununla beraber, analizden bir dizi çıkarım yapmak mümkündür. Bu çıkarımlar, ulusalcılık, devlet ve sınıf gibi bazı genel başlıklar altında toplanabilir.

Ulusalcılık

Bu çalışma kuramsal çerçeve olarak iktisadi analizlerdeki ulusalcılığın bir eleştirisiyle başladı. Banka reformunun analizi- nin ortaya koyduğu gibi, ulusalcı bakış açısı dönüşümü bir yabancı güce (IMF, YUIB, yabancı sermaye vs.) atfederek, değişim sürecinin sistematik bir şekilde incelenmesini engellemektedir. Bu görüş, Türkiye’de farklı sermaye kesimleri arasındaki ilişkileri ve çelişkileri ya da Türkiye’deki bazı sermaye kesimlerinin aktif bir şekilde kendi birikimlerini uluslararasılaştırma arayışında olduklarını ve sermaye içi bu ayrışmalar bağlamında Türk devletinin değişen iktisadi rolünü tartışmaya katmakta başarısız olmaktadır.

Hiç şüphesiz, burada bir analitik döngüsellik tehlikesi var. Yani ulusalcılığa kuramsal karşı çıkış tarihsel bir analizle temellendirilirken, reform sürecine dair seçilen sorular bunu olası kılmaktadır (ve aslında ulusalcı teori de ulusalcı bir tarihsel analiz üretecektir). Ancak bu çalışma bir analitik döngüsellik yaratmaktan fazlasını yapmıştır. Çalışma, Türkiye’nin ikti-

sadi bir varlık olarak küresel ekonomide belirli ve ayrı bir konum işgal ettiği yönündeki görüşe karşı çıkarak, Türk sermayesinin farklı kesimlerinin sahip olduğu farklı birikim kalıplarının devinim içinde olduğu küresel bağlamı öne çıkarmıştır. Reform sürecinin bu çalışmada sunulan tüm ayrıntıları bunu doğrulamış, dolayısıyla kavramsal başlangıç noktasını meşrulaştırmıştır.

Bu bağlamda, IMF'nin rolü önemlidir. Birçoğuna göre, IMF Türkiye'yi küresel ekonominin bünyesinde sabit bir konuma kitleme rolü oynarken, bu çalışmada IMF'nin rolü çok daha ince, ayrıntılı ve etkin bir rol olarak tanımlanmaktadır. IMF, yabancı bankaların “gerçek” birikimi anladıklarını ve bu bankaların Türkiye'ye girişlerinin gerçekleştirmeye çalıştığı reformları garanti altına alacağını biliyordu. Diğer bir değişle, IMF lokomotif rolü için yabancı, köklü bankaları tercih ediyordu ve bunların milliyetleri etkin birikimciler olarak oynadıkları yapısal rolün yanında tamamen ikincil kalıyordu. Dolayısıyla amaç küresel alanda rekabet gücüne sahip bir ulusal banka sermayesi oluşturmaktı ve yabancı bankaların bu amaca katkıda bulunmaları isteniyordu.

Burada ulusalcı bir boyut olabilir ama IMF'nin yabancı bankaların yerli bankaların yerini almasını istediği yönündeki ulusalcı önerme inandırıcılıktan uzaktır. IMF yabancı bankaları istemiş olabilir, ancak bunu sırf yabancı oldukları için değil, birikim yapma biçimleri nedeniyle istemiştir. Burada *köklü Türk bankalarının küresel piyasalarda devlet desteği olmaksızın faaliyet gösterme kapasitelerinin belirsiz olmasının önemi de vurgulanmalıdır*. Eğer Türk bankalarının bu yabancı bankalarla aynı tarzda faaliyet gösterebilecek şekilde derhal iyileştirilebileceklerinin bir garantisi olsaydı, o zaman yabancı bankalara ihtiyaç olmazdı.¹ Banka reformunun yabancı bankalar için ulusal bankaların yerlerini almalarını sağlayarak yeni pazarlar açmayı amaç-

1 Yabancı bankaların Türkiye'de bankacılığa girme potansiyelleri, devlet ve IMF'ye, küresel rekabetin gereksinimleri doğrultusunda Türk bankalarını “eğitmeleri” için bir araç sağlamıştır. Bu konuda, TCMB Başkan Yardımcısı Şükrü Binay'ın açıklaması için bkz. “Aba Altundan Sopa”, *Akşam*, 15 Haziran 2001.

ladığı yönündeki iddia, reformun Türk sermayesinin bazı kesimlerinin küresel yayılımını kolaylaştırdığını göz ardı etmektedir.² Değişimi sürükleyen temel güç sermayenin talepleridir.

Devlet

Tek bir alan çalışmasından hareketle kuramsal tartışmalarla ilgili çok kapsamlı genellemeler yapmak mümkün değildir. Ancak eğer bu çalışma küreselleşmenin devletin güç kaybı anlamına geldiği yolundaki görüşlerle çelişiyor ve devletin sermaye fraksiyonlarının uzlaştırılmasındaki rolünü vurgulayan yaklaşımları doğruluyor görünüyorsa, o zaman bu tarz genellemeler yapmaya olanak verir. Ulus-devletin analizinde belirleyici soru, özgül devlet müdahalelerinin sermayenin hangi kesimlerini ve uluslararasılaşmanın hangi biçimlerini desteklediğidir (Bryan 1987, s. 274). Günümüzde ulusal hükümetlerin gündemi, gittikçe ulus-ötesileşen özel sektörün gereksinimlerince belirlenmektedir. Çağdaş devlet, sadece tek bir ulusal çıkar tanımlayıp bunu desteklemek amacıyla ülke içindeki çelişen çıkarları uzlaştırma yönünde hareket etmemekte, yabancı mülkiyetindeki işletmelerinki de dahil karmaşık bir bölünmüş çıkarlar hiyerarşisini desteklemektedir (Radice 2001, s. 13). Ulus-ötesi alanda birikim yapanlar (ya da birikim yapma arayışında olanlar), sermayeler arasında dünya ölçeğinde iç içe geçmiş ilişkilere temel oluşturacak devlet düzenlemeleri talep etmektedirler. Bu sermayeler aynı zamanda rekabet güçlerini artırmak amacıyla devlet politikalarını etkileme yarışına girmişlerdir (Ercan 2003b). Cerny'nin Ulusal Endüstriyel Refah Devleti'nden Rekabetçi Devlet'e dönüşüm vurgusu bu konuya işaret eder (Cerny 1997). Bu süreçte, ulus-devletlerce uygulamaya konulan yeni, genel düzenlemeler sermaye için riskleri azaltmakta ve sermayenin küresel ölçekte kurumsallaşmasını sağlamaktadır (Ercan 2003d).³

2 Devlet Bakanı Kemal Derviş'in açıklaması için bkz. TBMM (2001c, s. 29-30).

3 Radice (1999, s. 8) bu süreci, "Anglo-Sakson" kapitalizmin artan egemenliği ve tüm alternatif ekonomik sistemlerin nihai erozyonu ya da (Sovyet örneğinden görüldüğü gibi) ani yok oluşu olarak adlandırmaktadır.

İçinde bulunduğumuz dönemde, sermaye fraksiyonları arasındaki uyuşmazlıkların pek çok bağlamda (en azından geçici bir şekilde) küresel birikimin ihtiyaçları doğrultusunda “çözümlendiği” gözlemlenmiştir. Aslında bu, “neoliberalizmin işlerlik taşıdığı” şeklinde anlaşılabilir. Ancak herkes, hatta söz konusu fraksiyonlar bile küresel rekabetçiliğin gereksinimleri doğrultusunda dönüşmek zorundadır. Türk kapitalizminde devam eden yeniden yapılanma, birikim koşullarının kârlılığın uluslararası gereklerine uyumunu temin etmektedir. Türkiye’yle ilgili bu gözlem, Bryan ve Rafferty (1999, s. 40) tarafından Avustralya örneğinde yapıldığı gibi başka ülkeler için de geçerlidir. Onlara göre, “küreselleşme, bireysel şirketleri teknoloji, maliyetler, tasarım, hizmet ve kârlılık konularında uluslararası standartlara göre yapılanmaları için zorlamakta ve bu standartları yakalamak için devlet koruması sağlama kapasitesi gittikçe azalmaktadır.” Sermaye küreselleştikçe, dünyanın farklı kesimlerinde, farklı zaman dilimlerinde aynı zorunluluklarla karşılaşmak şaşırtıcı olmamaktadır.

Kapitalist devlete dair Marksist analiz, değişim sürecine açık uçlu bir süreç olarak yaklaşmalıdır. Poulantzas’dan yola çıkan Panitch’in (1994, s. 67) hatırlattığı gibi, sermayenin küreselleşmesi otomatik olarak bir uluslar-üstü devlet oluşumuna götürmez. Ayrıca sermayenin devletin gücünü azaltırken bir yandan da uluslar-üstü bir siyasi otorite biçimini harekete geçirmeye yeltenmesinden ziyade, dünya kapitalizminin çok katmanlı yönetişim unsurlarının –uluslar-üstü, ulusal ve yerel– genişletilmiş bir coğrafi alanda sermayenin toplumsal ilişkilerinin karmaşık yeniden üretimini işbirliği içinde yönettikleri gözlemlenmektedir.

Burada vurgulanması gereken nokta, yerel birikimin küresel birikim sürecinin dışında olmadığı hatta onun bir parçası olduğudur. Devletin arabuluculuk rolünün yerel olduğu kadar yabancı sermayeyi de içine aldığı görülecektir. Bu bağlamda bu çalışma, IMF’nin belirli yeniden yapılanma süreçlerine müdahil oluşunun ulus-devleti işlevsizleştirmede, tam tersine devletin ulusallığının devam eden önemini pekiştirdiğini

göstermiştir. Ulus-devlet küresel sermayenin örgütlenişinin bir parçasıdır. Sermaye küresel alanda genişleme eğilimi gösterdiğinden, ulus-devletin örgütleyiş kapasitesi bir gerilim alanı olarak kalmaya devam edecektir.

Sınıf

Çalışma, Türkiye örneğinde sermaye içi sınıf dinamiklerini incelemiştir. Banka reformu Türk kapitalizminin küresel sermayeyle daha fazla bütünleşmesi için gerekli kanalları açarken, sermayenin en fazla uluslararasılaşan kesimiyle daha içe odaklı ve devlete bağımlı kesimleri arasındaki çatışmaların yeni dönemde şiddetlenmesi beklenmektedir.

Birikimde yaşanan son krizle birlikte, daha fazla uluslararasılaşma arayışında olan önde gelen sermayeler Türk sermayesi içindeki konumlarını hâkim fraksiyon olarak sağlamlaştırdılar. Bu bağlamda birikimin ilerletilmesi amacıyla, Türkiye’de devlet politikası, gittikçe daha fazla, ekonomik açıdan egemen fraksiyonu oluşturan bu sermayelerin çıkarları doğrultusunda yönelmiştir.

Özellikle bankacılık bağlamında, yeniden yapılanma süreci devam etmektedir. Devletin gözetiminde atılan adımların öneme rağmen, Türk FK’si daha da güçlenme ihtiyacı duymaktadır. Bu, dinamik birikimcilerin yeniden yapılanmalarına daha fazla yabancı banka katılımı yanı sıra, bankacılığın yapısının ve sermaye içi sınıf yapısının değişmeye devam edeceğine işaret etmektedir.

Sermayenin analizinden emek için de bazı çıkarımlar elde edilmiştir. Emek, Türk sermayesinin yeniden yapılanmasının yükünün pasif taşıyıcısı olmuştur. Banka sermayesinin yeniden yapılanmasında da durum açıkça böyledir. Pek çok finansal reform kapsamlı devlet harcamalarını gerektirmiştir. Finans korumacılığı olarak adlandırılan dönemde –devlet tahvilleri aracılığıyla bankalara teşvik verilmesi– ödemeler devlet gelirlerinden yapılmıştır ve bu da dolaylı olarak vergilendirme anlamına gelmektedir. Finans korumacılığın gerilemesi ve küresel alanda

bütünleşmiş birikime geçilmesi *laissez faire*'in oluşması demek değildi. Teşvikler, sermayenin merkezileşmesine destek ve ilkel birikimcileri tasfiye ya da onları dinamik birikimcilere kârlı fırsatlara dönüştürecek şekilde ıslah edecek ya da reforma tabi tutacak stratejiler biçiminde devam etti. Burada da bu tarz teşviklerin bedelini emek yükleniyordu.

Daha genel bir çerçevede ifade etmek gerekirse, yeniden yapılanmayla birlikte birikimde yaşanan değişimle, istihdam ve sanayilere yönelik birçok korumanın zayıfladığı görülmektedir. Sermayenin devlet kaynaklı mali rantlardan vazgeçmesi ve rekabetçi koşullarda birikim yapması gerektiğinden, “Türk” sermayesinin üretken sermaye oluşumu temelinde küresel piyasalarda rekabet etme kapasitesi, (yeni, daha incelikli devlet teşviklerini harekete geçirmenin yanında) emekten daha fazla artı-değer çekip alma kabiliyetine bağlı olacaktır.

Şimdi gündem, küresel alanda hareket kabiliyeti kazanmış sermayenin, daha fazla yatırım yapmanın bir ön koşulu olarak, Türkiye’de emekten küresel alanda rekabet edebilecek üretkenlik talep etmesidir. Bu, işçilerin hayat koşullarının daha da bozulmasına ve dolayısıyla toplumsal gerilimlere yol açacaktır. Bu da beraberinde, devletin sermaye fraksiyonları arasındaki arabuluculuk etme ve itaatkâr bir işçi sınıfı oluşturma konularındaki rolünün önemini artıracaktır.

Ancak emek üzerindeki söz konusu yoğunlaşan talepler, işçilere küresel gerekliliklere dayalı bir sınıf gündemi olarak değil, “Türkiye ekonomisine” uluslararası rekabetçilik kazandırma fırsatı olarak sunulmaktadır. Günümüzde artan sayıda çalışma, ulusal kimliğin ve ulusal rekabetçilik arayışının nasıl sınıfsal bir amaca itaatkârlık sağlamak için kullanıldığına işaret etmektedir (örneğin Bryan 2001). Türkiye örneği de bu olguyu doğrular niteliktedir.

TÜRK BANKACILIĞINDA VE KAPİTALİZMİNDE YAŞANAN SON GELİŞMELER

Önemli bir değişim sürecinden geçiyoruz. Doktora araştırmamı tamamladığım 2005 yılından beri, Türkiye’de kapitalizmin genel dönüşümünün bir parçası olarak yaşanan, Türk bankacılığı ve FK’sindeki yeniden yapılanma devam etti. Bugün taşlar yerine oturdukça, eğilimlerin daha da netleştiğine şahit oluyoruz. Bu bölümde, Türk bankacılığında ve genel olarak ekonomide yakın dönemde yaşanan bazı gelişmelere işaret etmek istiyorum. Burada, araştırmamın bulgularının gözlemler tarafından da doğrulandığı görülecektir.

Son gelişmeler, bu kitabın savını desteklemektedir: Reformun ardında yatan mantık, Türkiye’de birikimi üretken sermaye birikimi temelinde küresel entegrasyona yönlendirmektir. Bu iddâyı destekleyen birinci gelişme, bankacılık sektörünün işleyişine ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Devletten sağlanan finansal rantlara bağımlı bir bankacılık sektöründen (ve FK’den), üretkenliğe dayalı kârlılığa geçiş sürecinde ilerleme kaydedilmiştir. Bankacılık sektörünün kamu kesimini finanse eden bir aktif yapıdan, şirketler ve hane halkını finanse eden bir plasman yapısına doğru yöneldiği görülmektedir (BDDK 2007a, s. 84). Kamu iç borçlanması giderek azalırken, toplam aktiflerde menkul kıymetlerin payı düşmekte ve kredilerin pa-

yı artmaktadır. Bu nedenle, holding bankaları, kârlarını gittikçe artan bir şekilde, yüksek getirili Hazine bonolarından ziyade (komisyon gelirleri gibi) geleneksel bankacılık faaliyetlerinden sağlamaya başlamışlardır.¹

İkinci gelişme, banka kredilerinin sektörel dağılımına dair verilerin, Türkiye’de banka reformu aracılığıyla üretken sermaye temelli birikimin ilerletildiği önermesini desteklemektedir. Mart 2008 itibarıyla, bankacılık sektöründe en fazla kredi imalat sanayisine yüzde 23) verilmiştir. Onu ticaret yüzde 8) ve inşaat (yüzde 8) sektörleri izlemektedir. Yine KOBİ’lerin toplam banka kredilerindeki payı artmaktadır (Mart 2008 itibarıyla yüzde 28’i bulmuştur). Yeni dönemde bankacılık sektörü KOBİ’ler dahil olmak üzere tüm şirketler kesimine giderek artan ölçülerde finansman sağlar duruma gelmiştir.

Bunun yanı sıra, 2001 finansal krizini takip eden dönemde üretken sermaye yatırımlarında görülen yükselme eğilimi, Türkiye’de artan sınaî birikim yönündeki bir değişimi işaret etmektedir. Sermaye grupları; tüketici elektroniği, beyaz eşya/dayanıklı tüketim malları ve otomotiv gibi ana ihraç sektörlerinde yüksek teknoloji kullanımına dayalı daha ileri üretim aşamalarına geçme arayışı içindedir. Yatırımlar da, yurtiçinde üretilen tüketici mallarının girdileri olan ara malları ve sermaye mallarına yönlendirilmeye başlanmıştır (Bkz. Ercan, Gültekin-Karakaş ve Tanyılmaz 2008).

Türk kapitalizminde yukarıda belirtilen dönüşüme hizmet eder bir şekilde, bankacılıktaki yoğunlaşma yabancı bankaların konsolidasyon sürecine artan katılımlarıyla devam etmiştir. Benzer şekilde, FK içindeki yeniden yapılanma da, ba-

1 Kamu borç stokunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya (GSYH) oranı 2002 ve Nisan 2008 arasında yüzde 43’ten yüzde 30’a düşmüştür. 2007 itibarıyla, bankacılık sektörü kredi işlemlerinden kâr edebilir hale gelmiştir; oysa geçmişte Hazine bonolarının getirileri olmaksızın sektör kârlı değildi.

Ayrıca 2002’de bankaların bilançolarında kredilerin payı sadece yüzde 25 iken, günümüz itibarıyla bu oran ikiye katlanmıştır. Yine 2002’de devlet tahvillerinin bankaların bilançolarındaki payı yüzde 40 iken, bugün bu oran yüzde 29’dur (Bkz. Keskin, 2008). Bütün bu veriler, bankacılık sektörünün kamu borcu finansmanından ziyade kredi operasyonlarıyla meşgul olduğunu gösterir niteliktedir.

zı holdinglerin (hisselerinin tamamını ya da çoğunluğunu satarak) bankacılıktan çekilmeleri ya da finansdaki varlıklarını küçültmeleriyle sürmüştür. Bankacılıktaki yoğunlaşmada son durum aşağıdaki tablodan izlenebilir. Tablo 1, 2002-2007 yılları arasında hem ilk 5 hem de ilk on bankanın toplam varlıklar, mevduatlar ve kredilerdeki paylarını artırdıklarını göstermektedir.

TABLO 1
Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma
(Sektör Toplamındaki % Payı)

	2002	2007
<i>İlk beş</i>		
T. varlıklar	58	62
T. mevduatlar	61	64
T. borçlar	55	57
<i>İlkon</i>		
T. varlıklar	81	85
T. mevduatlar	86	89
T. borçlar	74	83

Kaynak: Keskin (2008).

Son gelişmeler, çalışmanın dinamik birikimcilerin üçüncü alt grubunun gelecekteki devralmalar karşısında en kırılgan sermayeler olduğu öngörüsünü de doğrulamıştır. Üçüncü alt gruptaki tüm sermaye grupları yabancı bankalara devirler yoluyla bankacılıktan çekilmişlerdir. Bunun yanı sıra, dinamik birikimcilerin ikinci alt grubundaki bazı bankaların da devralınması söz konusu olmuştur. Hazine kâğıtlarından elde edilen kârlar düştüğünden ve küresel rekabet karşısında bankaların sermaye yeterliliklerinin daha da yükseltilmesi ihtiyacı ortaya çıktığından, bazı dinamik birikimciler FK'yi terk etmeyi seçmiştir. Aşağıdaki tablo, hangi holdinglerin hâlâ Türkiye'nin FK'si içinde yer aldıklarını ve hangilerinin FK'den ayrıldıklarını göstermektedir.

TABLO 2
Yabancı Banka Girişleri ve Dinamik Birikimcilerin Konsolidasyonu

<i>Yabancı ortaklık (FK'de kalan dinamik birikimciler)</i>			
<i>Holding</i>	<i>Ulusal banka</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Yıl</i>
1. alt grup			
Koç	Koçbank	Unicredito	2002
Doğuş	Garanti Bankası	GE Corp	2005
Sabancı	Akbank	Citibank	2006
2. alt grup			
Çolakoğlu	TEB	BNP Paribas	2005
Tekfen	Tekfenbank	EFG Eurobank	2006
Anadolu Endüstri	Alternatifbank	Alpha Bank	2006

<i>Yabancı Sermayeye Devirler (FK'den ayrılan Dinamik Birikimciler)</i>			
<i>Holding</i>	<i>Ulusal banka</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Yıl</i>
2. alt grup			
Zorlu	Denizbank	Dexia	2006
Oyak	Oyakbank	ING Bank	2007
3. alt grup			
Doğan	Dışbank	Fortis	2005
MNG	MNG Bank	Arab Bank ve BankMed	2007
Fiba	Finansbank	NBG	2008

On Birinci Bölüm'de de belirtildiği gibi, dinamik birikimcilerin birinci alt grubu konsolidasyon sürecinde özellikle yabancı ortaklıklarla güçlenmeyi seçti. Bu süreçte Koç, Doğuş ve Sabancı grupları, sırasıyla Unicredito, General Electric ve Citibank ile ortaklıklar kurdu. Diğer taraftan, İş Bankası Grubu kendi içinde bir yeniden yapılanmadan geçti ve bankacılıkta organik büyüme stratejisiyle güçlendi.

Ancak dinamik birikimcilerin ikinci ve üçüncü alt grupları yabancı ortaklıklara hazırlanmak üzere, devlet teşvikleriyle TMSF bankalarını (ya da onların seçilmiş varlıklarını) ele geçirerek konsolidasyon sürecinden yarar sağladılar. Bu holdinglerin bazıları daha sonra yabancı ortak edinmekte başarılı oldu ve finansdaki konumlarını sağlamlaştırdı (TEB, Tekfenbank ve Alternatifbank). Diğer bazılarının ise öteki alanlardaki ana fa-

aliyetlerine odaklanmak amacıyla FK'yi terk ettikleri görüldü (Denizbank, Oyakbank, Dışbank, MNG Bank ve Finansbank²) (Bkz. Tablo 2).

Özetle, yabancı bankalar dinamik birikimcilerin yeniden yapılanmalarının bir bileşeni olarak, Türk bankacılığına girmeye devam ettiler. Aşağıdaki tablo, yabancı bankaların konsolidasyon sürecine katılımlarını özetlemektedir.

TABLO 3
Konsolidasyon Sürecinde Yabancı Bankalar

<i>Ortaklık</i>			
<i>Ulusal Banka</i>	<i>Yabancı banka</i>	<i>Yeni banka</i>	<i>Yıl</i>
Koçbank	Unicredito	YKB	2002
Garanti Bankası	GE Corp	Garanti Bankası	2005
TEB	BNP Paribas	TEB	2005
Tekfenbank	EFG Eurobank	Eurobank Tekfen	2006
Akbank	Citibank	Akbank	2006
Alternatifbank	Alpha Bank	Alternatifbank	2006

<i>Devir</i>			
<i>Ulusal Banka</i>	<i>Yabancı Banka</i>	<i>Yeni Banka</i>	<i>Yıl</i>
Demirbank	HSBC Bank	Demirbank	2001
Sitebank	Banco Comercial Portugues (Novabank)	BankEuropa	2002
Dışbank	Fortis	Fortis	2005
Denizbank	Dexia	Denizbank	2006
Adabank	The International Investor	Gulf Credit	2007
MNG Bank	Bankmed ve Arapbank PLC	Turkland Bank	2007
Oyakbank	ING Bank	ING Bank Türkiye	2007
Finansbank	NBG (National Bank of Greece)	Finansbank	2008

Tablo 3'ten de görülebileceği gibi, yabancı banka girişleri özellikle son üç yılda hız kazandı ve neredeyse Türk holding bankalarının tümü yabancı ortaklar edindiler ya da yabancı sermayeye satıldılar. Bankacılıktan çekilen holdinglerle birlikte, Türkiye'de FK oluşumu daha kristalize bir hale geldi.

Aralık 2007 itibarıyla, yabancı sermayenin Türk bankacılı-

2 Fiba Grubu NBG ile ortakken, bu ortaklıkta kalan azınlık hisselerini (yüzde 9,68) 2008 yılı içinde yabancı ortağına devrederek bankacılıktan çekilmiştir.

ğındaki oransal payı yüzde 24'ü buldu (BDDK 2007b, s. 36).³ Bazı devlet bankalarının (Vakıfbank, Halk Bankası...) devam eden özelleştirmelerinin yakın gelecekte yabancı banka girişlerine daha fazla ivme kazandırması beklenmektedir. Yabancı bankaların artan girişleri Türk bankacılığının yabancı istilasına uğradığı yönünde bir kaygıya neden olmakla birlikte, Türk holdinglerinin küresel rekabet gücü kazanabilmek için yabancı sermayeye ihtiyaç duydukları görülmektedir. Onlar için yabancı ortaklıklar, reform sürecinde devlet tarafından desteklendikten sonra, bankacılıkta büyümek ve böylece küresel alanda bütünleşmiş finansal piyasalarda ayakta kalabilmek için tek yoldu. Ancak bankacılıkta daha fazla yoğunlaşmaya duyulan ihtiyaç bazı holdinglerin kaçınılmaz olarak FK'den elenmelerine yol açtı.

Diğer taraftan, devam eden B&S'ler süreci, bazı holdingler için bankalara "holding yapısı" içinde atfedilen rolün önemini kaçınılmaz olarak azalttı. Sekizinci Bölüm'de de belirtildiği gibi, holdingler reform sırasında bankalarını, faaliyette bulundukları süpermarket zincirleri, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları gibi çeşitli sektörler arasında sinerji yaratmakta çok daha işlevsel görmeye başladılar. Oyak ve Zorlu grupları örneklerinde görüldüğü gibi, ikinci ve üçüncü alt gruptan bazı dinamik birikimciler bankalarını sattıklarından, bu durum aynı zamanda söz konusu holdinglerin bankaları ve diğer sektör faaliyetleri arasında sinerji sağlama çabası açısından da bir değişimi ifade ediyordu. Sinerji beklentilerini bir kenara bırakan bu holdingler, ana faaliyet sektörlerinde yerlerini sağlamlaştırmayı hedeflediler. Bu gözlem, perakendecilik zinciri Migros'u yabancı sermayeye satan ve buradan gelen parayı dört ana faaliyet sektöründe güçlenmek için kullanan birinci alt-fraksiyondan Koç Grubu için de geçerlidir.

Kitabın girişinde de belirtildiği gibi, Türk holdingleri içindeki yeniden yapılanma sadece bankacılık ayaklarını içermek-

3 Bu paya, yurtdışı yerleşik yatırımcılar tarafından sahip olunan hisseler (yüzde 17,1 oranında borsa payları) eklendiğinde toplam yabancı sermaye payı yüzde 41,1 olmaktadır.

le kalmıyor, sigortacılık, faktoring, aracılık ve leasing şirketleri de dahil, diğer finansal sektör faaliyetlerini de kapsıyordu. Finansal sektördeki değişimi bütün yönleriyle tartışmak bu kitabın sınırları içinde mümkün olmasa da, burada Türkiye’de bankacılığın geleceğine ışık tutan bir noktaya dikkat çekmek önem taşır. Artan ticarileşme yoluyla emek piyasasını daha esnek hale getirmeyi hedefleyen son sosyal güvenlik reformuyla birlikte, yeni filizlenen bireysel emeklilik fonlarının Türkiye finans sektörünün geleceğinde daha büyük bir role sahip olması beklenmektedir.

Genel olarak, Türk holdinglerinin şirket stratejilerindeki revizyonlar devam etmektedir. Yan/rekabet gücü olmayan/küçülen sektörlerden çekilme ve üretkenlik, büyüme ve yüksek ihracat performansı vaat eden sektörlerle doğru artan odaklanmayla kendini gösteren sektörel revizyon, yakın gelecekte de devam edecek bir süreçtir.

Kısaca özetlemek gerekirse, banka reformuyla birlikte Türkiye ekonomisinin pek çok alanında ortaya çıkan gelişmeler (çeşitli sektörlerde özelleştirme ve kuralsızlaştırma, sosyal güvenlik reformu, tarım destekleme alımlarının daraltılması vs.), refah devletinin kalıntılarının tasfiyesine ve sermaye için daha inceltilmiş teşviklerin kullanımına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, birikimlerinde artan rekabetçilik yönünde ihtiyaç duyulan değişimi gerçekleştiremeyen sermayeler FK’den elenmiştir. Diğer taraftan bu süreç, küresel alanda daha fazla büyüme arayışındaki belirli “yerli” sermayeler lehine, Türkiye kapitalizminde ihtiyaç duyulan dönüşümü sağlamıştır.

Kitabın basılmak üzere yayınevine teslim edildiği günlerde patlak veren küresel mali kriz, yukarıda belirtilen eğilimlerde bir yavaşlamaya neden olabilir. Ancak ülkedeki tüm bu sözü edilen gelişmeler, Türkiye’de günden güne daha ince düzeyde işleyen bir kapitalizmi işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Kaynakçanın birinci bölümü teoriyle ilgili kaynaklara, ikinci bölümü ise doğrudan Türkiye'yle ilgili kaynaklara ayrılmıştır.

Ayrıca kitabın giriş bölümünde de belirtildiği gibi gazeteler, haber siteleri, firmaların internet siteleri ve diğer internet sitelerinden çok sayıda kaynak kullanıldığından, bu kaynaklara verilen referanslar sadece dipnotlarda belirtilmiş, kaynakçada tekrar yer almamıştır.

TEORİ

- Amin, S. 1974, *Accumulation on a World Scale; a Critique of the Theory of Underdevelopment*, New York, Monthly Review Press.
- Arrighi, G. 1997, "Globalization, State Sovereignty, and the 'Endless' Accumulation of Capital", "States and Sovereignty in the World Economy" konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş versiyonu, California University, Irvine, 21-23 Şubat.
- 2001/2002, "Global Capitalism and the Persistence of the North-South Divide", *Science&Society*, cilt 65, sayı 4, Kış, s. 469-476.
- 2005, "Globalisation in World-Systems Perspective", (ed.) R. P. Appelbaum ve W. I. Robinson, *Critical Globalisation Studies* içinde, Londra: Routledge.
- Baran, P. A., 1957, *The Political Economy of Growth*, Harmondsworth: Penguin, 1976.
- Becker, D., Jeff, F. S, Scharzt, S. P. ve Sklar, R. L., 1987, *Postimperialism International Capitalism and Development in the Late Twentieth Century*, Boulder: Lynee Rienner,
- Bina, C. ve Yaghmaian, B., 1991, "Post-war Global Accumulation and the Transnationalization of Capital", *Capital&Class*, sayı 43, s. 107-130.
- Block, F., 2001, "Using Social Theory to Leap over Historical Contingencies: A Comment on Robinson", *Theory and Society*, cilt 30, sayı 2, Nisan, s. 215-221.
- Bryan, D., 1984, *The State and the Internationalisation of Capital in the Australian Mining Industry, 1965 to 1980*, yayımlanmamış doktora tezi, Sussex University.
- 1987, "The State and the Internationalisation of Capital: an Approach to Analysis", *Journal of Contemporary Asia*, cilt 17, sayı 3, s. 253-275.
- 1992, "International Accumulation and the Contradictions of National Monetary Policy", *Science&Society*, cilt 56, sayı 3, Güz, s. 324-352.

- 1995, "The Internationalisation of Capital and Marxian Value Theory", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19, sayı 3, s. 421-440.
- 2001, "Global Accumulation and Accounting for National Economic Identity", *Review of Radical Political Economics*, sayı 33, s. 57-77.
- Bryan, D. ve Rafferty, M., 1999, *The Global Economy in Australia*, Australia: Allen ve Unwin.
- Bukharin, N., 1915, *Imperialism and the World Economy*, New York: Monthly Review, 1973. [*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. Gülsüm Akalın-Uğur Selçuk Akalın, Spartaküs Yayınları, 1996.]
- Burbach, R. ve Robinson, W. I., 1999, "The Fin De Siecle Debate: Globalization as Epochal Shift", *Science&Society*, cilt 63, sayı 1, Bahar, s. 10-39.
- Burnham, P., 1996, "Capital, Crisis and the International State System", (ed.) W. Bonefeld ve J. Holloway, *Global Capital, National State and Politics of Money* içinde, 2. Baskı, Londra: Macmillan Press.
- 2002, "Class Struggle, States and Global Circuits of Capital", (ed.) M. Rupert ve H. Smith, *Historical Materialism and Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Cerny, P. G., 1997, "Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalisation", *Government and Opposition*, cilt 32, sayı 2, s. 251-274.
- Clarke, S., 1978, "Capital, Fractions of Capital and the State: 'Neo-Marxist' Analysis of the South African State", *Capital&Class*, sayı 5, s. 32-77.
- Colas, A., 2002, "The Class Politics of Globalisation", (ed.) M. Rupert ve H. Smith, *Historical Materialism and Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Cox, R., 1987, *Production, Power and World Order*, New York: Columbia University Press.
- Drache, D., 1996, "From Keynes to K. Marx: Competitiveness in a Corporate Age", (ed.) R. Boyer ve D. Drache, *States against Markets: the Limits of Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Ercan, F., 1997, "Meta ve Para Analizinde Finans Kapital", *Ekonomik Yaklaşım*, cilt 8, sayı 27, Kış, s. 157-186.
- 2000, "Günümüzde Devlet ve Kapitalizm Üzerine", Sungur Savran'la Röportaj, *İktisat*, sayı 403, Temmuz, s. 33-15.
- Frank, A. G., 1966, "The Development of Underdevelopment", *Latin America: Underdevelopment or Revolution* içinde, New York: Monthly Review Press, 1969.
- Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, O., 1980, *The New International Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, S., 1990, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge ve İngiltere: Cambridge University Press.
- Glassman, J., 1999, "State Power Beyond the 'Territorial Trap': the Internationalization of the State", *Political Geography*, sayı 18, s. 669-696.
- Gowan, P., 2003, "The American Campaign for Global Sovereignty", *Socialist Register*, Londra: Merlin.
- Gülalp, H., 1993, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J., 1999, *Global Transformations*, Oxford: Polity Press.
- Held, D ve McGrew, A., 2002, *The Global Transformations Reader - an Introduction to the Globalization Debate*, 2. Baskı, Oxford: Polity Press.
- Hilferding, R., 1910, *Finance Capital A Study of The Latest Phase of Capitalist Development*, Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1981. [*Finans Kapital*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 1995.]

- Hirst, P. ve Thompson, G., 1995, "Globalisation and the Future of the Nation State", *Economy and Society*, cilt 24, sayı 3, Ağustos, s. 408-442.
- Hobson, J. M. ve Ramesh, M., 2002, "Globalisation Makes of States What States Make of It: Between Agency and Structure in the State/Globalisation Debate", *New Political Economy*, cilt 7, sayı 1, s. 5-22.
- Holloway, J. ve Picciotto, S., 1977, "Capital, Crisis and the State", *Capital&Class*, sayı 2, s. 76-101.
- 1979, "Introduction: Towards a Materialist Theory of the State", (ed.) Holloway ve S. Picciotto, *State and Capital- A Marxist Debate* içinde, Austin: University of Texas Press.
- Holloway, J., 1994, "Global Capital and the National State", *Capital&Class*, sayı 52, Bahar, s. 23-49.
- Hoogwelt, A., 1997, *Globalisation and the Postcolonial World*, Londra: Macmillan.
- Ingham, G., 2004, *The Nature of Money*, Cambridge: Polity Press.
- Jenkins, R., 1984, "Divisions over the International Division of Labour", *Capital&Class*, sayı 22, s. 28-57.
- Kautsky, K., 1914, *Ultra-Imperialism*, <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>
- Lenin, V. I., 1917, *Imperialism: the Highest Stage of Capitalism*, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1950. [*Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, 1969.]
- Mann, M., 2001/2002, "Globalization is (Among Other Things) Transnational, Inter-National and American", *Science&Society*, cilt 65, sayı 4, Kış, s. 464-469.
- Marx, K., 1867, *Capital*, cilt 1, Londra: Penguin Books, 1990. [*Kapital*, cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1965.]
- 1885, *Capital*, cilt 2, Londra: Penguin Books, 1992. [*Kapital*, cilt 2, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1976.]
- 1894, *Capital*, cilt 3, Londra: Penguin Books, 1991. [*Kapital*, cilt 3, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1978.]
- Murray, R., 1971, "The Internationalization of Capital and the Nation State", (ed.) H. Radice, *International Firms and Modern Imperialism Selected Readings* içinde, İngiltere: Penguin Books, 1975.
- Nordhaug, K., 2002, "Globalisation and the State: Theoretical Paradigms", *the European Journal of Development Research*, cilt 14, sayı 1, Haziran, s. 5-27.
- O'Brien, R., 1992, *Global Financial Integration: The End of Geography*, Londra: Pinder.
- O'Connor, J., 1973, *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press.
- Ohmae, K., 1990, *The Borderless World*, Londra, New York: Collins.
- 1993, "The Rise of the Region State", *Foreign Affairs*, cilt 72, s. 78-87.
- Overbeek, H., 1990, *Global Capitalism and National Decline*, Londra: Unwin Hyman.
- Panitch, L., 1994, "Globalization and the State", (ed.) R. Miliband ve L. Panitch, *Socialist Register 1994: Between Globalism and Nationalism* içinde, Londra: Merlin.
- 1996, "Rethinking the Role of the State", (ed.) J. H. Mittelman, *Globalization: Critical Reflections* içinde, International Political Economy Year Book, cilt 9, Boulder, CO: Lynce Riener.
- 2001, "The State, Globalisation and the New Imperialism: A Roundtable Discussion", *Historical Materialism*, cilt 9, s. 3-38.
- Panitch, L. ve Gindin, S., 2004, "Global Capitalism and American Empire", *Socialist Register*, Londra: Merlin.

- Pooley, S., 1990, "The State Rules, OK? The Continuing Political Economy of Nation-States", *Review of Radical Political Economics*, cilt 22, sayı 1, s. 45-58.
- Poulantzas, N., 1968, *Political Power and Social Classes*, Londra: New Left Books, 1975. [Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, çev. Fevzi Topaçoğlu-Şen Sürer Kaya, Belge Yayınları, 1992.]
- 1974, *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra: Verso, 1978.
- Radice, H., 1984, "The National Economy: a Keynesian Myth?", *Capital&Class*, sayı 22, s. 111-140.
- 1999, "Taking Globalization Seriously", *Socialist Register*, İngiltere: Merlin Press.
- 2000, "Responses to Globalization: A Critique of Progressive Nationalism", *New Political Economy*, cilt 5, sayı 1, s. 5-19.
- 2001, "Understanding Globalisation and International Political Economy", yayımlanmamış çalışma, Leeds University.
- Robinson, W. I., 2001a, "Transnational Processes, Development Studies and Changing Social Hierarchies in the World System: A Central American Case Study", *Third World Quarterly*, cilt 22, sayı 4, s. 529-563.
- 2001b, "Response to McMichael, Block, and Goldfrank", *Theory and Society*, sayı 30, s. 223-236.
- 2001/2002, "Global Capitalism and Nation-State-Centric Thinking- What We Don't See When We Do See Nation-States: Response to Critics", *Science&Society*, cilt 65, sayı 4, Kış, s. 500-508.
- 2002, "Capitalist Globalization and the Transnationalization of the State", (ed.) M. Rupert ve H. Smith, *Historical Materialism and Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Robinson, W. I. ve Harris, J., 2000, "Towards a Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class", *Science&Society*, cilt 64, sayı 1, Bahar, s. 11-54.
- Ruccio, D., Stephen R. ve Wolff, R., 1990, "Class beyond the Nation-State", *Review of Radical Political Economics*, cilt 22, sayı 1, s. 14-27.
- Sassen, S., 1996, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia University Press.
- Scholte, J. A., 1997, "Global Capitalism and the State", *International Affairs*, cilt 73, sayı 3, s. 427-452.
- Sklair, L., 2001, *The Transnational Capitalist Class*, Birleşik Krallık: Blackwell.
- 2002, *Globalization-Capitalism and its Alternatives*, New York: Oxford University Press.
- Stiglitz, J., 1998, "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post Washington Consensus", the 1998 WIDER Annual Lecture, 7 Ocak, Helsinki, *Neither the Washington Nor the Post-Washington Consensus: An Introduction* içinde, Ben Fine, <http://www.networkideas.org/featart/sep2002/Washington.pdf>
- Strange, S., 1995, "The Defective State", *Daedalus*, cilt 124, sayı 2, Bahar, s. 55-74.
- Sutcliffe, B., 2001, "The Place of Development in Theories of Imperialism and Globalisation", (ed.) R. Munck ve D. O'Hearn, *Critical Development Theory: Contribution to a New Paradigm* içinde, 2. Baskı, New York: Zed Books.
- 2002, "How Many Capitalisms? Historical Materialism in the Debates about Imperialism and Globalisation", (ed.) M. Rupert ve H. Smith, *Historical Materialism and Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Tsoukalas, K., 1999, "Globalisation and 'the Executive Committee': Reflections on the Contemporary Capitalist State", *Socialist Register*, İngiltere: Merlin.

- Van der Pijl, K., 1998, *Transnational Classes and International Relations*, Londra ve New York: Routledge.
- 2001/2002, "Globalisation or Class Society in Transition?", *Science&Society*, cilt 65, sayı 4, Kış, s. 492-500.
- Wade, R., 1996, "Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated", (ed.) S. Berger ve R. Dore, *National Diversity and Global Capitalism* içinde, Ithaca ve Londra: Cornell University Press.
- 2001, "The US Role in the Long Asian Crisis of 1990-2000", (ed.) A. J. Lukauskas, I. Fransisco ve R. Batiz, Cheltenham, *The Political Economy of the Asian Crisis and its Aftermath: Tigers in Distress* içinde, İngiltere: Edward Elgar, s. 195-226.
- Wallerstein, I., 1974, *The Modern World-System*, New York: Academic Press. [*Modern Dünya Sistemi*, çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, 2004.]
- Warren, B., 1971, "How International Is Capital?", (ed.) H. Radice, *International Firms and Modern Imperialism, Selected Readings* içinde, İngiltere: Penguin Books, 1975.
- Weiss, L., 1997, "Globalization and the Myth of the Powerless State", *New Left Review*, sayı 225, Eylül-Ekim, s. 3-27.
- 1999a, "Globalization and National Governance: Antinomy or Interdependence?", *Review of International Studies*, cilt 25, sayı 5, s. 59-88.
- 1999b, "State Power and the Asian Crisis", *New Political Economy*, cilt 4, sayı 3, s. 317-342.
- Wood, E. M., 1999, "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States", *Monthly Review*, cilt 51, sayı 3, s. 1-12.
- 2002, "Global Capital, National States", (ed.) M. Rupert ve H. Smith, *Historical Materialism and Globalization* içinde, Londra: Routledge.
- Yaghmaian, B., 1998, "Globalization and the State: The Political Economy of Global Accumulation and Its Emerging Mode of Regulation", *Science&Society*, cilt 62, sayı 2, Yaz, s. 241-265.

TÜRKİYE

- AB Danışmanlık ve Yatırım Hizmetleri A.Ş., 2001, "Bankacılık Sektörü İştiraklerine İlişkin Avrupa Birliği Düzenlemeleri", *Bankacılar Dergisi*, sayı 36, s. 65-78.
- Activeline, 2000a, "Yeni Dönemde Oyunun Kuralı Maliyetleri Kontrol Etmektir", Hakan Ateşle Röportaj, Denizbank Genel Müdürü, sayı 5, Ağustos, s. 1-8, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=741
- 2000b, "Bankacılık Eninde Sonunda Tecrübeye Dayanan Bir İştir", Mete Başol'la Röportaj, Deutsche Bank Türkiye Yönetim Kurulu Başkanı, sayı 8, Kasım, s. 1-5, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=870
- 2001a, "Türk Bankacılığı Yol Ayrımında", sayı 11, Şubat, s. 1-8, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=1540
- 2001b, "Program Dış Desteğe Kaldı", sayı 14, Mayıs, s. 1-8, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=908
- 2001c, "Takasın Neden ve Sonuçları", sayı 16, Temmuz, s. 1-6, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=958
- 2002a, "Bankacılıkta Yapılanma Döngüsü", sayı 10, Şubat, s. 1-38, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=1822
- 2002b, "Bankacılık Sistemi Hatayı Affetmez", Mehmet Özdeniz'le Röportaj, Oyakbank Genel Müdürü, sayı 11, Mart, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=1821

- 2002c, “Denizbank 2001’i Değerlendirdi”, Temmuz, s. 2.
- Activeline Activity, 2002, “Sektörün Güçlenmesi İçin Birleşme Şart”, BDDK Toplantıları I-II içinde, Ağustos, s. 1-25.
- Ada, Z., 1993, “Türk Bankacılık Sisteminin Yapısı (1980-1990)”, 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, 4-7 Haziran 1992, cilt 4, Ankara: DPT.
- Akçay, C. O., 2001, “Fallacies of Fantasyland: the Turkish Banking Sector”, *Privateview*, (TÜSİAD Yayını), Yaz, s. 40-47.
- 2003, “The Turkish Banking Sector Two Years after the Crisis: A Snapshot of the Sector and Current Risks”, (ed.) Z. Öniş ve B. Rubin, *The Turkish Economy in Crisis* içinde, Londra: Frank Cass.
- Akçay, C. O., Alper, C. E. ve Özmucur, S., 1996, “Budget Deficit, Money Supply and Inflation: Evidence from Low and High Frequency Data for Turkey”, Aralık, <http://econ.boun.edu.tr/papers/wp-96-12.pdf>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2002.
- 2001, “Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence from Turkey (1970-2000)”, <http://econ.boun.edu.tr/papers/wp-01-12.PDF>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2002.
- Akgüç, Ö., 1991, “1990 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Temmuz, yıl 28, sayı 7, s. 5-43.
- 1992a, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, 3. Baskı, İstanbul: Gerçek.
- 1992b, “1991 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Haziran-Temmuz, yıl 29, sayı 6-7, s. 5-47.
- 1993, “1992 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ağustos, yıl 30, sayı 8, s. 5-48.
- 1994, “1993 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ağustos, yıl 31, sayı 8, s. 5-49.
- 1995, “1994 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ağustos, yıl 32, sayı 8, s. 5-46.
- 1996, “1995 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Eylül, yıl 33, sayı 9, s. 5-43.
- 1997, “1996 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Eylül, yıl 34, sayı 9, s. 3-41.
- 1998, “1997 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ekim, yıl 35, sayı 10, s. 3-50.
- 1999, “1998 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Temmuz, yıl 36, sayı 7, s. 5-46.
- 2000, “1999 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ekim, yıl 37, sayı 10, s. 5-41.
- 2001, “2000 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Eylül, yıl 38, sayı 9, s. 37-86.
- Akı, V., 2000, “Grubun Hedefi Bir Numara Olmak”, Doğan Grubu Yönetim Kurulu Üyesi İmre Barmanbek’le Röportaj, *Capital*, Ekim, s. 74-82.
- 2003a, “Sabancı’nın Dört Gözdesi”, Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sakıp Sabancı’yla Röportaj, *Capital*, Nisan, s. 112-116.
- 2003b, “Sabancı Son Yıllarda Biraz Yavaşladı”, Sabancı Grubu CEO’su Celal Metin’le Röportaj, *Capital*, Ağustos, s. 44-50.
- 2004a, “VW ile Otomotivde Üretime Girebiliriz”, *Capital*, Doğan Grubu CEO’su Ferit Şahenk’le Röportaj, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=64

- 2004b, "MNG'nin Turizmdeki Yeni Planları", *Capital*, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=53
- Akkurt, A., Eginli, Y., Hakioglu, D., Karayalçın, A., Koç, N., Özçet, C., Şenel, A., Usta, N. ve Varol, Ö., 1992, "Developments in the Turkish Banking Sector: 1980-1990", (ed.) K. Aydoğan ve H. Ersel, *Issues on Banking Structure and Competition in a Changing World* içinde, Ankara: TCMB.
- Aktan, C. C., 1997, "Devlet Niçin Yeniden Yapılandırılmalı ve Küçültülmeli?", *Doğu Batı*, sayı 1, s. 5-10.
- Akyüz, Y. ve Boratav, K., 2002, "The Making of the Turkish Financial Crisis", UNCTAD Discussion Paper, sayı 158, Nisan.
- Alkan, H., 1998, "Türkiye'de İşadamı Örgütleri ve Devlet", *Birikim*, Ekim, sayı 114, s. 43-62.
- Alkin, K., 2002, "Bankacılık Sektörü Sil-Baştan Yapılanmalı", *İktisat*, sayı 417, s. 40-41.
- Alper, C. E., 2001, "The Turkish Liquidity Crisis of 2000: What Went Wrong", *Russian and East European Finance and Trade*, cilt 37, sayı 6, s. 51-71.
- Alper, C. E., Berument, M. H. ve Malatyali, N. K., 2001, "The Disinflation Program and the Structure of the Turkish Banking Sector", Bogaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen "Turkish Banking at Cross Roads" konferansında sunulan makale, İstanbul, 19 Ocak.
- Alper, C. E. ve Öniş, Z., 2002, "Soft Budget Constraints, Government Ownership of Banks and Regulatory Failure: The Political Economy of the Turkish Banking System in the Post-Capital Account Liberalization Era", Temmuz versiyonu, <http://econ.boun.edu.tr/papers/wp-02-02.pdf>
- 2003a, "Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalisation", *Russian and East European Finance and Trade*, Mayıs, cilt 39, sayı 3, s. 5-22.
- 2003b, "The Turkish Banking System, Financial Crises and the IMF in the Age of Capital Account Liberalisation: A Political Economy Perspective", Dördüncü Akdeniz Sosyal ve Politik Araştırma Toplantısı'nda (Fourth Mediterranean Social and Political Research Meeting) sunulan makale, Florance ve Montecatini Terme, 19-23 Mart 2003, <http://home.ku.edu.tr/~zonis/summer2003/bank.PDF>, Erişim tarihi: 1 Ekim 2003.
- Arslan, Ş., 2001, *Hortum ve Cinnet*. İstanbul: Om.
- Artun, T., 1983, *İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık*, 2. Baskı, Ankara: Tekin.
- 1987, "Türk Mali Sistemi 1980-1984-Değişim ve Maliyeti", *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler: Türkiye Ekonomisi 1980-1985* içinde, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi.
- Asomedy, 2001, "Türkiye'de Bankacılık ve Finans Krizleri", Mart, s. 39-57.
- Ateş, T. ve Eroğlu, N., 1999, "Economic Structure and Financial System in the Republic Era-1946-1980 Period", (ed.) H. Kazgan, T. Ateş, O. Tekin, M. Koralıtkürk, A. Soyak, N. Eroğlu ve Z. Kaban, *Turkish Financial History from the Ottoman Empire to the Present* içinde, İstanbul: IMKB.
- Ateş, T., Uras, G. ve Kaban, Z., 1999, "Economic Structure and Finance System in the Republic Era-From 1980 to Our Day", (ed.) H. Kazgan, T. Ateş, O. Tekin, M. Koralıtkürk, A. Soyak, N. Eroğlu ve Z. Kaban, *Turkish Financial History from the Ottoman Empire to the Present* içinde, İstanbul: IMKB.
- Aytekin, H., 2000a, "1945-1960 Dönemi Özel Sektör Bankacılığının Yükselişi", *Uzman Gözüyle Bankacılık*, yıl 7, sayı 30, Ocak-Şubat, s. 15-17.

- 2000b, “1960-1980 Dönemi Kalkınma ve Yatırım Bankaları Önem Kazanıyor, Holding Bankacılığı Atılım Yapıyor”, *Uzman Gözüyle Bankacılık*, yıl 7, sayı 30, Ocak-Şubat, s. 18-20.
- Ayyıldız, F. N., 2000, “Türkiye İş Bankası 76 Yaşında”, *Nokta*, 20-26 Ağustos, s. 4-11.
- Babuşcu, Ş., 2001, *Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Gelişmeler ve Beklentiler*, Türkiye Bankalar Birliği-Eğitim Grubu Seminer Notları, 26-27 Nisan, Ankara.
- Babuşcu, Ş. ve Kutlay, S., 1993, “Özelleştirme Kapsamında Bulunmayan Kamu Bankalarının Durumu Önümüzdeki Günlerde Değerlendirilecektir”, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar Vekili Osman Ünsal’la Röportaj, *Uzman Gözüyle Bankacılık*, yıl 1, sayı 3, Eylül, s. 6-15.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu (BSBIG), 2001, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, Ankara: TMMOB, <http://listweb.bilkent.edu.tr/bsb/2007/May/att-0032/01-BSBggep.doc>, Erişim tarihi: 11 Aralık 2007.
- Banka ve Ekonomik Yorumlar*, 1999, “Türkiye’deki Ekonomik Krizin Temelindeki Nedenler; Buñalımdan Çıkış Yolları”, Panel, Katılımcılar: Öztin Akgüç ve Kemal Kurdaş, yıl 36, sayı1, Ocak, s. 3-25.
- Bankacılar Dergisi*, 1993, “1992 Yılında Türk Bankacılık Sektörü ve 1993 Beklentileri”, Nisan, sayı 11, s. 9-25.
- Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu (BDDK), 2000, “Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Bünyesinde Bulunan Bankaların Satışına İlişkin Eylem Planı”, 17 Kasım, <http://www.tbb.org.tr/turkce/duyurular/diger/tmsf%20eylem%20plan%FD.doc>
- 2001a, *Towards a Sound Turkish Banking Sector*, Rapor, İngilizce Versiyonu, 15 Mayıs, http://www.bddk.org.tr/english/Reports/Other_Reports/2642annex_report_towards_a_sound_turkish_banking_sector.pdf
- 2001b, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, Türkçe Versiyonu, 15 Mayıs, www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/15279C8914BD.pdf
- 2001c, *Yıllık Rapor*, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Yillik_Raporlar/2881BDDK_YR_2001.pdf
- 2001d, *Bankacılık Sektörü Reformu: Gelişme Raporu*, 2 Ağustos, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/1516Document%20in%20Microsoft%20Internet%20Explorer.pdf
- 2001e, Bankaların Birleşme ve Devirleri Hakkında Yönetmelik, www.tbb.org.tr/turkce/kanunlar/Bankaların%20birlesme%20ve%20devirleri%20Hakkında%20Yonetmelik.doc
- 2002a, *Banka Sermayelerinin Güçlendirilmesi*, 11 Ocak, http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/yapilandirmaprogrami/banka_sermayelerinin_guclendirilmesi.doc
- 2002b, *Bank Capital Strengthening Program- Progress Report*, 21 Haziran, http://www.bddk.org.tr/english/Reports/Other_Reports/2650BCSP_Progress_21062002.pdf
- 2002c, “Pamukbank’ın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na Devir Nedenleri”, *Bilgilendirme Raporu*, 27 Haziran, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/2867PAMUKBANK.pdf
- 2002d, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı: Gelişme Raporu*, Temmuz, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/1522BSYYP_GR_Tem2002.pdf
- 2002e, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı: Gelişme Raporu- (V)*, Kasım, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/1523BSYYP_Gelisme_112002.pdf

- 2003a, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı- Gelişme Raporu-(VI)*, Nisan, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/1524BSYYP_Gelis-me_042003.pdf
- 2003b, “İmar Bankası'na İlişkin Tarihçe”, http://www.bddk.org.tr/turkce/imar/imar_bankasi_tarihce.ppt
- 2003c, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı- Gelişme Raporu-(VII)*, Ekim, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/1525BSYYP_Gelis-me_102003.pdf
- 2004, *Banking Sector Evaluation Report*, Şubat, http://www.bddk.org.tr/english/Reports/Financial_Markets_Report/1973BSER_Feb2004.zip
- 2007a, *Financial Markets Report*, Haziran, sayı 6, http://www.bddk.org.tr/english/Reports/Financial_Markets_Report/4609Financial_Markets_Report_June_2007.pdf
- 2007b, *Finansal Piyasalar Raporu*, Aralık, sayı 8, http://www.bddk.org.tr/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/4816FPR-Aralik2007.pdf
- Berham J. ve Field, G., 1997, *Turkey's Financial Markets: an Engine for Growth*, Londra: Euromoney.
- Bayar, M., 2003a, “Bonus Card Denizbank'la Büyüyecek”, Denizbank Genel Müdür Yardımcısı Dinçer Alpman'la Röportaj, *Finans Dünyası*, Ocak, s. 58-60.
- 2003b, “Ekonomide Kötüye Gidiş Olmayacağından Eminiz”, Doğu Grubu'ndan Acılar Acı'la Röportaj, *Finans Dünyası*, Şubat, s. 32-36.
- Baysal, R. ve Koç, T. K., 1993, “Bizler Riski Sevmeyiz”, Üç Yabancı Bankanın Türkiye Genel Müdürleriyle Röportaj: Abram Rutgers (Hollanda Bank Universal), Michel Martinovitch (Credito Lyonnais), Gilles Leraillie (Westdeutsche Landesbank), *Capital*, Ağustos, s. 114-118.
- Bekar, B., 2002, “Bankacılık Sisteminde Türkiye-Arjantin Farkı”, *Ekonomist*, 6 Ocak, s. 62-63.
- Beyhan, L., 2002, “Fondan Banka Alanlar Ne Yaptı?”, *Para*, 17-23 Şubat, s. 44-45.
- Bilen, G., 2000a, “Türkiye'de Yatırım Bankacılığı”, *Finans Dünyası*, Temmuz, s. 64-68.
- 2000b, “Yatırım Bankacılığında Yeni Boyutlar”, *Finans Dünyası*, Kasım, s. 30-32.
- Bilgin, T., 2001, “4672 sayılı Bankalar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Active*, Temmuz-Ağustos, sayı 19, s. 1-12, http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?bWhere=true&rnARTICLE_id=473
- Boratav, K., Türel, O. ve Yentürk, N., 1996, “Adjustment, Distribution and Accumulation”, UNCTAD Research Paper, Cenevre.
- Boratav, K. ve Yeldan, E., 2001, “Turkey, 1980-2000: Financial Liberalisation, Macroeconomic (In)-Stability, and Patterns of Distribution”, Aralık 2001 Versiyonu, <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/abstract.html>, Erişim tarihi: 16 Nisan 2002.
- Borsa Market*, 2003, “GSD'nin Mali Yapısı Güçlüdür”, 3-9 Ağustos, s. 8.
- Bozkuş, F., 2000, “Kentbank'ın Yabancı Banka ile Ortaklığı Gündemde”, Kentbank Genel Müdür Yardımcısı Uğur Gürses'le Röportaj, *Finans Dünyası*, Haziran, s. 44-45.
- Buğra, A., 1987, “Review Article: The Late Coming Tycoons of Turkey”, *Journal of Economics and Administrative Studies*, cilt 1, sayı 1, Kış, s. 143-155.
- 1994, *State and Business in Modern Turkey- a Comparative Study*, USA: State University of New York Press. [Devlet ve İşadamları, çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim, 1995.]
- 1995, “Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve YDH”, *Toplum ve Bilim*, sayı 66, Bahar, s. 29-44.
- 1997a, “The Claws of the Tigers”, *Privateview* (TÜSİAD Yayını), sayı 5, Güz.

- 1997b, "Ideological and Political Contradictions of Capitalism in the Late Industrialising Countries", (ed.) Michele Cangiani, *The Milano Papers, Essays in Societal Alternatives* içinde, Montreal, New York ve Londra: Black Rose Books.
- 1998, "Class, Culture, and the State: an Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations", *International Journal of Middle East Studies*, sayı 30, s. 521-539.
- 1999, *Islam in Economic Organizations*, yayın no. 9, İstanbul: TESEV.
- Canbaş, S. ve Vural, G., 2002, "Mevduat Bankalarında Faaliyet Etkinliğinin Önemi: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na Alınan Bankalar Açısından Bir Değerlendirme", *Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar*, Ağustos, yıl 39, sayı 8, s. 64-77.
- Canevi, M. I. ve Çetinkaya, H., 2001, "Has Turkey got its new Banks Act Right?", *International Financial Law Review*, Ağustos, cilt 20, sayı 8, s. 27.
- Capital, 2000, "Yabancıların Sadece Adı Var", Ekim, s. 276-277.
- 2002a, "Satın Almalara Büyüyeceğiz", Unicredito'dan Roberto Nicastro ile Röportaj, Eylül, s. 48-50.
- 2002b, "Çukurova Grubu Nerede Hata Yaptı?", Eylül, s. 82-83.
- 2002c, "AB'ye Girmenizle İlgilenmiyoruz", San Paolo IMI Bank Türkiye Temsilcisi Mario Podio ile Röportaj, Power, Eylül, s. 36-38.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1983, "Bankacılıkta 1983 Reformu", cilt 1, İstanbul: İletişim, s. 171-172.
- Çağlayan, Z., 2001, "Beş Bankayı Daha Devlet Kurtardı, Bizleri de Allah Kurtarsın", *Asomedy* (ASO Yayını), Temmuz, s. 88-91.
- Çakır, F., 2001, "Garanti Bankası Genel Müdürü Ergun Özen: Bankalara Haksızlık Ediliyor", *Globus*, Nisan, s. 1-5.
- Çıplak, F. H., 2003, "EGS'nin Kapisında Bekçi Bile Olurum", EGS Holding Yönetim Kurulu Başkanı Hasan Turhan'la Röportaj, Para, 12-18 Ocak, s. 34-36.
- Çırık, E., 2001a, "Kimse Bankasını Bu Fiyattan Satmaz", Dışbank CEO'su Tayfun Bayazit'la Röportaj, Power, Haziran, s. 78-79.
- 2001b, "Yabancılarla Ne Değişecek?", Power, Eylül, s. 84-87.
- 2002, "Sitebank'ı Meğer Bir Dev Satın Almış", Power, Mart, s. 92-93.
- Çoban, F., 2002, "Yeni Sektörlere de Girerek Büyüyeceğiz", OYAK Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Yusuf Selçuk Saka'yla Röportaj, Capital, Aralık, s. 84-86.
- 2003, "Büyükler Topluyor", Capital, 1 Şubat, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=795
- Çolak, Ö. F., 2001, "Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 3, sayı 2, Güz, <http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/pdf/3202.pdf>
- Çömez, N., 2000, "Banka Birleşmelerine Vergi Teşviği", *Globus*, Aralık, s. 122-123.
- Değirmen, S., 2003, *Financial Interventions and Their Effects: Evidence From Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi, George Mason University, Fairfax, VA, USA.
- Demirci, F., 2003a, "2003 Büyüme Yılımız Olacak", Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş'le Röportaj, Finans Dünyası, Şubat, s. 25-30.
- 2003b, "Düzenlemeler Reel Sektörü de Kapsamalı", Tekfenbank Genel Müdürü Mehmet Erten'le Röportaj, Finans Dünyası, Nisan, s. 38-42.
- Demirsar, M., 2002, "Authorities Rein in the Banks", *The Banker*, Ocak, s. 7-9.
- Denizer, C., 2000, "Foreign Entry in Turkey's Banking Sector, 1980-97", the World Bank Policy Research Working Paper: 2462, Ekim, s. 1-29.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 1993, *Bankacılık Çalışma Grubu: Rapor ve Tartışmalar*, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, cilt 9, Ankara: DPT.
- 2000, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın no. DPT: 2514-OİK: 532, Mayıs, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/yabancis>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2002.
- 2003, Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyelğine Doğru), Ağustos, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/sanayi/tr2003ab.pdf>, Erişim tarihi: 15 Nisan 2004.
- 2004, *Sector Profiles of Turkish Industry-A General Outlook*, Şubat, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/2004.pdf>, Erişim tarihi: 15 Aralık 2004.
- Diñçer, N. ve Neyaptı, B., 2000, "1999 Bankalar Kanunu'nun Bir Değerlendirmesi", *İktisat İşletme ve Finans*, Mart, s. 41-46.
- Dinler, D., 2003, "Türkiye'de Güçlü Devlet Gelenegi Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, sayı 9, Kış-Bahar, s. 17-54.
- Dorukkaya, S., 2001, "Türkiye'de Banka Birleşmelerine Tanınan Vergisel Avantajlar", *Finans Dünyası*, Şubat, s. 74-75.
- Dönek, E., 1999, "Türkiye'de Bankacılık Sektörü ve İç Borçlanma Politikası", *İktisat İşletme ve Finans*, Aralık, s. 38-57.
- Dündar, Ç., 1999, "Bankacılık Sektöründe Sorunlu Krediler Sorunu", *Uzman Gözüyle Bankacılık*, sayı 28, Eylül-Aralık, s. 5-6.
- Dünya Bankası (DB), 2000, *Turkey Country Economic Memorandum- Structural Reforms for Sustainable Growth*, Rapor no. 20657-TU, cilt 1, 15 Eylül.
- 2003, *Turkey Corporate Sector Impact Assessment Report*, Mart, Rapor no. 23153-TU, http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2003/04/11/000094946_03040204012228/Rendered/PDF/multi0page.pdf
- Eğilmez, M., 2001a, "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1", Şubat, http://www.mahfielgilmez.nom.tr/kose_1.htm, Erişim tarihi: 19 Kasım 2003.
- 2001b, "Krizlerin Ertesinde Yeni Program ve Perspektifler", *Tartışma, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar*, Haziran, yıl 38, sayı 6, s. 5-24.
- Ekinci, İ., 1999, "Torun Zorlu, Ailesinin Sihri Anlatıyor", *Zorlu Grubu'ndan Olgun Zorlu'yla Röportaj*, *Power*, Ağustos, s. 88-90.
- Ekinci, N. K., 1996, "Financial Liberalization under External Debt Constraints: The Case of Turkey", *ERC Ekonomi Araştırma Raporları*, ERC Araştırma Raporu sayı 96/05, ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi, s. 1-28.
- 1998, "Türkiye'de 1980 Sonrası Kriz Dinamikleri ve İntibak Mekanizmaları", *Toplum ve Bilim*, sayı 77, Yaz, s. 7-28.
- Ekonomi-Politika*, 1993, "Bankaların Yurtdışı Keyfi", 6-13 Haziran, s. 76-77.
- Ekonomik Trend*, 1998, "Bankacılık Sektöründe Özelleştirme Dalgası", 19 Nisan, s. 61-65.
- Ekonomist*, 1998a, "Egeliler Karadeniz Yöresine Göz Dikti", 16 Ağustos, s. 24-25.
- 1998b, "Dev Grupların Kriz Hazırlıklarını Araştırdık", 18 Ekim, s. 14-20.
- 2000, "Bankacılık Sektörünü Acılı Bir Dönem Bekliyor", *Garanti Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Akın Öngör'le Röportaj*, 19 Kasım, s. 84-85.
- 2001, "Her Alanda Yeniden Yapılanma Yaşanıyor", 30 Aralık, s. 66-69.
- Ekonomistler Platformu*, 2003, "Geç Kalınan Zorlu Operasyon-T. İmar Bankası T.A.Ş. Operasyonu", *Ecoshots*, 29 Temmuz, <http://www.ekonomistler.com/Html/Imar%20Bankasi.pdf>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2003.
- Ekren, N., 1996, *The Determinants of International Business of the Turkish Banking System*, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Araştırma Raporu, Yayın no. 5/590, İstanbul.

- Ekzen, N., 2003, "Cumhuriyet'in Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)", (ed.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, *İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* içinde, İstanbul: İletişim.
- Emirdağ, O., 2001, TBB tarafından 13 Haziran 2001'de İstanbul'da düzenlenen "Bankalar Kanunu'nda 4672 sayılı Kanun ile Getirilen Değişiklikler" konferansında konuşma, <http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi37/5.109.Orhan%20Emirdag.doc>, Erişim tarihi: 20 Ekim 2007.
- Ercan, F., 1998, "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İçti Bileşenler", *İktisat Dergisi*, sayı 378, Nisan, s. 25-51.
- 2001, "İmparatorun Terzileri", *İleri*, sayı 4, Mayıs-Haziran, s. 50-58, <http://www.ile-ri2000.org/ercan4.htm>
- 2002a, "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)- Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi", *Praksis*, sayı 5, s. 3-30.
- 2002b, "The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of the Turkish Economy", (ed.) N. Balkan ve S. Savran, *The Ravages of Neoliberalism-Economy, Society and Gender in Turkey* içinde, New York: Nova Science Publishers.
- 2003a, "Sınıftan Kaçış: Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine", (ed.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, *İktisat Üzerine Yazılar 1- Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde, İstanbul: İletişim.
- 2003b, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Yapısal-Yasal Düzenekler (Rekabetçi Devletin Oluşum Süreci)", *Küreselleşme ve AB Süreçlerinin Ülke Sanayi ve Mühendislerine Etkileri* içinde, Yayın no: E/2003/350, s. 247-272, Ankara: TMMOB.
- 2003c, "İş Kanunu Sermayeye Ne Kazandırdı?", *Tes-İş Dergisi* (TES-İş, Ankara), "Emek Açısından Yeni İş Kanunu" ile ilgili özel sayı, no. 2003-3, s. 38-42.
- 2003d, "Neoliberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Yapısal Reformlar-1", *İktisat Dergisi*, Mart, sayı 435, s. 3-9.
- Ercan, F., Gültekin-Karakaş, D. ve Tanyılmaz, K., 2008, "Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler", *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi* içinde, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 213-252.
- Erdem, M. Ş., 1993, *Avrupa İç Pazarı ve Türk Bankacılık Sistemi: Sorunlar ve Öneriler*, Yayın no: 174, İstanbul: TBB.
- Ersel, H., 1999, "Managing Financial Liberalization in Turkey: Consistent Banking Regulation", Teksir Edilmiş, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, www.worldbank.org/mdf/mdf3/papers/finance/Ersel.pdf, Erişim tarihi: 3 Mayıs 2002.
- 2000a, "İç Piyasalarındaki Rekabet ve Küreselleşme", *Perşembe Konferansları II*, Kasım-Aralık, s. 27-53.
- 2000b, "Ekonomik İstikrar ve Yapısal Uyum Programının Neresindeyiz?", Ali Bilge'yle Röportaj, *İktisat-İşletme ve Finans*, Ağustos, s. 7-28.
- Ertuğrul, A. ve Selçuk, F., 2001, "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", <http://www.econturk.org/fselcuk.pdf>, Erişim tarihi: 20 Eylül 2007.
- Erus, A., 1999, "Koç'un Global Finans Atağı", Koç Holding Finansal Hizmetler Grubu Başkanı Tevfik Altınok'la Röportaj, *Paramatik*, 8 Ağustos, s. 42-43.
- Erzan, R., Akçay, C. ve Yolalan, R., 2001, "Kuşbakışı Türk Bankacılık Sektörü", *Active*, Mart-Nisan, s. 6-14.
- Eser, R., 1995, "Sermaye Piyasasında Yaratılan Kaynaklar ve Dağılımı", *Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü: 1980 Sonrası Dönemin Bir Değerlendirmesi* içinde, Yayın no: 17, İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu.

- Eşsiz, B. ve Yamakoglu, K., 1999, "Bankalar Kanunun Getirdikleri", *Active*, Haziran-Temmuz, s. 6-10.
- Euromoney*, 1998a, "More Gain than Pain from Article 64", Kasım, <http://www.euromoney.com/index5.html?EuLibrary/blank.asp>
- 1998b, "GSD Plans its Next Step", Şubat, www.euromoney.com/default.asp?page=888&public/regions/weurope/turkey/header.html&contents/publications/euromoney/em.98/em.98.02/ei
- 1998c, "Turkcell Taps into Turkey's Mobile Passion", Şubat, www.euromoney.com/default.asp?page=888&public/regions/weurope/turkey/header.html&contents/publications/euromoney/em.98/em.98.02/ei
- 2001a, "A Helping Hand in Romania", Eylül, <http://www.euromoney.com/default.asp?Page=14&PUB=20&ISS=1193&SID=87869>.
- 2001b, "Top-performing Akbank mulls joint venture", Kasım, <http://www.euromoney.com/Article/1003382/Title.html>
- 2001c, "Army Advances on the Investment Front", Kasım, <http://www.euromoney.com/default.asp?Page=14&PUB=20&ISS=1187&SID=87143>
- Faruk, K., 1997, "Koç'un 2005 Fetih Planı", Ram Dış Ticaret Genel Müdürü Hasan Bengü'yle Röportaj, *Intermedya Ekonomi*, 2 Mart, s. 36-37.
- Fırat, E., 2002a, "Hedefimiz Hızlı Büyüme", Doğu İnşaat Yönetim Kurulu Başkanı Gönül Talu'yla Röportaj, *Capital*, Ocak, s. 84-88.
- 2002b, "Çekilme Harekatı", *Capital*, 1 Mayıs, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1260
- 2003, "Rönesans Yaşıyoruz", Yaşar Holding Yönetim Kurulu Başkanı Hasan Denizkurdu'yla Röportaj, *Capital*, Nisan, s. 120-124.
- 2004, "Yabancıyla Evlilik Neden Yürümedi?", *Capital*, 1 Mayıs, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=108
- Finans Dünyası*, 1999a, "Türkiye'de Off Shore Bankacılık ve Vergisel Sorunlar", Ekim, s. 93-96.
- 1999b, "Midland Bank'tan HSBC Bank'a-Banka Değil Şube Ağı Satın Alacaklar", Haziran, s. 48-49.
- 2000a, "Yabancı Bankaların İştahı Kabaracak", Koçbank Genel Müdürü Engin Akçakoca'yla Röportaj, Ocak, s. 62-63.
- 2000b, "Kararlar Hükümetin Harakirisi", Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu Aracı Kuruluşlar Birliği Başkanı Bedii Ensari'yle Röportaj, Ocak, s. 66.
- 2000c, "Banka Özelleştirmeleri Tamamlanmadı", Bankers Trust Türkiye Yönetim Kurulu Başkanı Mete Başol'la Röportaj, Ocak, s. 64-65.
- 2000d, "Sektörde Yeniden Yapılanma ve Konsolidasyon Süreci Başladı", Körfezbank Genel Müdürü Hüsnü Akhan'la Röportaj, Ekim, s. 32-35.
- 2001, "OYAK Tabularını Yıkıyor", OYAK Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'la Röportaj, Aralık, s. 15-22.
- 2002, "İşbankası'nın Misyonu Sürüyor", İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince'yle Röportaj, Mart, s. 17-23.
- Forum*, 1996, "Kredi Sistemi Doğru Çalışmıyor", Öztin Akgüç'le Röportaj, Ocak, s. 54-56, (TOBB Yayını).
- Geviç, H., 1998, "Sanayinin Müteahhitleri", *Capital*, Mayıs, s. 138-141.
- Globus*, 2000, "Kanaat Notu Veriyoruz", Thompson Financial Bankwatch Türkiye Temsilcisi Gülnur Uçok'la Röportaj, s. 106.

- 2003, "Kurumsal Yönetim ve Etik Ön Plana Çıkacak", Doğan Grubu CEO'su Tufan Darbaz'la Röportaj, Haziran, s. 9-13.
- Gökçe, D., (ed) 1996, "Türkiye'de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu", *Para ve Finans Ansiklopedisi*, cilt 3, İstanbul: Creative Yayıncılık ve Tanıtım, s. 1795-1797.
- Gözütok, N., 2000, "Asyalı Bankacılar İstanbul'da Buluştu", *Finans Dünyası*, Ekim, s. 40-42.
- 2005, "Son 10 Yılın Şampiyonları", *Capital*, 1 Mart, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=2049
- Gültekin-Karakaş, D., 2003, "The Integration of Banking and Industrial Capital in Turkey", METU International Conference in Economics/VII, 6-9 Eylül 2003, Ankara, Türkiye. Konferans metinleri.
- 2004, "Reading Turkish Banking Reform as a Class Process", Inaugural Australian Society of Heterodox Economists Conference, The University of New South Wales, Sydney, Australia, 13-14 Aralık.
- 2006, "Rising Concentration and Centralization of Banking Capital in Turkey", Conference on Developing Economies, Multiple Trajectories, Multiple Developments, European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE), 2-4 Kasım, İstanbul, Türkiye. Konferans metinleri.
- Gündoğdu, F. 2000, "Türk Bankacılığında Açık Pozisyon (1988 Sonrası Dönem)", *İktisat İşletme ve Finans*, Yıl: 15, Mayıs, s. 47-57.
- Güngör, A. F. 2001, "Banka Özvarlıklarının Güçlendirilmesi ile Borçlarının Tasfiyesi-ne Yönelik Gayrimenkul ve İştirak Satışlarında Vergi İstisnaları", *Active*, Kasım-Aralık, s. 22-26.
- Günlük, A. 1985a, "Türkiye'de Sermaye Piyasası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim, s. 191-197.
- Gürler, S. 1998, *Devlet İç Borç yönetimi OECD ülkeleri ve TR Uygulaması*, Ankara: DPT.
- Gürlesel, C. F. 1999, "Türk Mali Sisteminin Büyüklüğü ve Gelişmeler", *Finans Dünyası*, Ekim, s. 74-76.
- Hatırsaru, S. 1998, "Holdinglerin Yeni Gözdesi Yatırım Bankaları", *Hürriyet Businessweek*, 13 Eylül, s. 60-62.
- Hatırsaru, S. ve Uz, A. 1998, "Türk Bankaları Global Rol Peşinde", *Hürriyet Businessweek*, 30 Ağustos, s. 16-21.
- İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV) 1990, "Türkiye'de Mali Kesim İçinde Yatırım Bankacılığı" Paneli Tutanakları, Yayın no. 1990/79, İstanbul: İAV.
- 1999, *Türk Bankacılık Sisteminin Swot Analizi ve 2000 Yılındaki Muhtemel Profili*, İAV ve AKDENET tarafından 8 Eylül 1999'da düzenlenen seminer, İstanbul.
- İktisat 1990a, "1990'lara Giderken Mali Sektörün Yapısal Dönüşüm Sorunları I- Faiz Politikaları ve Finans Dünyasında 1980-1990 Dönemi: Genel Değerlendirme", Haziran-Temmuz, sayı 301-302, Panel, s. 9-37.
- 1990b, "1990'lara Giderken Mali Sektörün Yapısal Dönüşüm Sorunları II-Yeniden Yapılanma ve Uluslararası Finans Sistemiyle Bütünleşme", Ağustos-Eylül, sayı 303-304, Panel, s. 45-79.
- İktisat-İşletme ve Finans 2001, "Krizin Anatomisi", (Beşinci ODTÜ Ekonomi Konferansı Tutanakları, 12 Eylül 2001, Ankara), Yıl: 16, sayı 187, Ekim, s. 7- 25.
- İktisat Yatırım 1999, "Koç Holding- Şirket Ziyareti Notları", *İktisat Yatırım Şirket Raporları*, 11 Kasım, http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/kchol_11Kas99.pdf
- İşinbark Küçüküyıldırım, A. 2001, "Fizibilite mi? Önemli Değil!", *Para*, 9-15 Aralık, s. 26-27.

- Inan, E. A. 2000, "Banka Etkinliginin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik", *Bankacılar*, sayı 34, s. 82-97.
- Karacan, A. I. 2002, "Türk Bankacılık Sisteminin Temel Sorunları ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması", *İktisat-İşletme ve Finans*, Mart, Yıl: 17, sayı 192, s. 32-40.
- Karağaçlı, I. 1999, "Sabancı Holding'in Yeni İş Stratejisi", Sabancı Grubu Genel Koordinatör Yardımcısı Tufan Darbaz'la Röportaj, *Capital*, Ekim, s. 118-122.
- 2000, "Küçüklerin Rekabete Dayanması Çok Zor", Thomson Bankwatch Başkan Yardımcısı ile Röportaj, *Power*, Şubat, s. 119-120.
- Karagüllü, E. 2002, "Bankacılık Sektörü Evliliğe Hazırlanıyor", Boston Consulting Türkiye Ofisi'nden Muzaffer Egeli'yle Röportaj, *Power*, Haziran, s. 78-79.
- 2003, "Ordu'nun En Güçlü Kadını", Oyak Grubu Genel Müdür Yardımcısı Hülya İnci Atahan'la Röportaj, *Power*, Haziran, s. 62-64.
- Karahanogulları, Y. 2003, "Türkiye'de Devletin Mali Krizleri", *Praksis*, sayı 9, Kış-Bahar, s. 247-276.
- Karataş, A. 1998, "Enerji ve Sağlıkta Bir Numaraya Oynuyor", Bayındır Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Kamuran Çörtük'le Röportaj, *Power*, Mayıs, s. 10-15.
- Kazgan, G. 1985, "Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: İletişim, s. 2397-2410.
- 2001, "Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşmiş Türkiye'nin Krizleri", *İktisat*, Şubat-Mart, sayı 410-411, s. 26-31.
- Keskin, E. 2008, "Bankacılık Sektörü (2002-2008)", TÜSIAD tarafından düzenlenen "Yurtdışı Finansal Piyasalarındaki Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sektörü: Egitimler ve Riskler" konferansındaki sunum, Mayıs, İstanbul.
- Kışlalı, M. 1999, "Devlet Bakanı Hikmet Uluğbay Açıkladı: Öncelikle Bankalar Yasasını Çıkaracağız", *Ekonomist*, 9 Mayıs, s. 38-39.
- Kocabaşoğlu, U., Sak, G., Sönmez, S., Erkal, F., Gökmen, O., Seker, N. ve Uluğtekin M. 2001, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: İş Bankası.
- Koç, S. 2002, "Bankaların Yeniden Sermayelendirilmesi Sürecinin Düşündürdükleri", *Active*, Eylül-Ekim, s. 1-10.
- Koç, T. K. 1993, "Çok Bankalı Piyasa Sağlıklı Değil", Chase Manhattan Türkiye Genel Müdürü İsak Antika'yla Röportaj, *Ekonomist*, 2 Mayıs, s. 54-55.
- Koçak, A. N. ve Sariozkan, E. 1998, "Yaşarbank Genel Müdürü A. Nadir Topçuoğlu: 'Bankalar Asli Fonksiyonlarına Dönmeli', Yaşarbank Genel Müdürü A. Nadir Topçuoğlu'yla Röportaj, *Uzman Gözüyle Bankacılık*, Yıl: 5, sayı 17, s. 35-38.
- Köne, A. C. 2003, "Para-Sermayenin Yeniden Yapılandırılması: Türk Özel Bankacılık Sektörü Örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, cilt 4, sayı 2, s. 233-246, http://www.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_4_sayi_2/M00098.pdf
- Köse, A. H. ve Öncü, A. 2000, "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi", *Toplum ve Bilim*, Güz, sayı 86, s. 72-90.
- Köz, N. 2002, "Bankacılıkta Oyunun Kuralları Değişiyor mu?", Türkbank'tan Tuğrul Belli ve Öztin Akgüç'le Röportaj, *Globus*, Temmuz, s. 37-41.
- Kurnaz, H. 1999, "Türk Bankacılık Sistemi'nin Dünü ve Bugünü", *İktisat-İşletme ve Finans*, Mart, s. 88-94.
- Levent, B. B. 2002a, "Yeni Hedefimiz Yüz Şubeli Banka", AnadoluBank Genel Müdürü Ersin Dedekoca'yla Röportaj, *Capital*, Ekim, s. 212-216.
- 2002b, "Çıtayı Yüksek Tutmak İstiyoruz", Oyakbank Yönetim Kurulu Başkanı Caner Öner'le Röportaj, *Capital*, Eylül, s. 188-192.

- 2002c, “Hedefimiz Butik Banka”, *Tekstilbank Genel Müdürü Çim Güzelaydınlı*’yla Röportaj, *Capital*, Ağustos, s. 152-155.
- 2002d, “HSBC’nin Türkiye Planı”, *HSBC Türkiye Genel Müdürü Piraye Antika*’yla Röportaj, *Capital*, Ocak, s. 135-137.
- 2003, “5. Dalga Geliyor”, *Capital*, Nisan, s. 228-234.
- 2004a, “Müşteri Karı Hazineyi Geçti”, *Garanti Bankası Genel Müdürü Ergun Özen*’le Röportaj, *Capital*, Kasım, s. 226-232.
- 2004b, “Orta Ölçekli Banka Olacağız”, *Anadolubank Genel Müdürü Pulat Akçin*’le Röportaj, *Capital*, Temmuz, s. 184-188.
- 2005, “Tasarruf ve Kredi Bankası Olacağız”, *Oyakbank Genel Müdürü Hakan Eminsoy*’la Röportaj, *Capital*, 1 Şubat, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1915&rKTG_KOD=16
- Löle, A. 1999, “İki Dev Yabancıyla Birleşiyoruz”, *Koç Grubu*’ndan Mustafa Koç’la Röportaj, *Power*, Aralık, s. 38-42.
- Manisalı, E. 2003, *Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Sermaye*, 4. Baskı, İstanbul: Derin.
- Mercan, M. ve Yolalan, R. 2000, “Türk Bankacılık Sisteminde Ölçek ve Mülkiyet Yapıları ile Finansal Performansın İlişkisi”, *YKB Tartışma Tebliğleri Serisi*, 2000/1.
- Mutlu, F. V. 2003, “Koç Teşhis Etti: Sorun Sermaye Yetersizliği”, *Koç Holding Başkan Yardımcısı Mustafa V. Koç*’la Röportaj, *Power*, Ocak, s. 41-46.
- Münir, M. 1998, “For Family and the State”, *Euromoney*, Kasım, <http://www.euromoney.com/contents/publications/euromoney/em.98/em.98.11/em.98.11.4.html>? (23 Ocak 2003).
- 2000, “Treasury bill famine drives consolidation”, *Euromoney*, Kasım, <http://www.euromoney.com/contents/publications/euromoney/em.00/em.00.11/em.00.11.03.html>
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) 2001, *Türkiye Ekonomisi 2001: 2000 Yılı Değerlendirmesi/2001 Yılı Beklentileri- MÜSİAD’in Çözüm Önerileri*, Mayıs, www.musiad.org.tr/Turkiye_eko2001/onsoz.html (7 Nisan 2003).
- 2002, *Türkiye Ekonomisi 2002: 2001 Yılı Değerlendirmesi/2002 Yılı Beklentileri- MÜSİAD’in Çözüm Önerileri*, www.musiad.org.tr/yayinlar/turkiye_eko2002/bolum6.html (7 Nisan 2003).
- Nokta 2000, “İş Bankasının Kaptan Köprüsündeki Ersin Özince-Kurumuyula Yaşayan Bir Genel Müdür”, *İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince*’yle Röportaj, 20-26 Ağustos, s. 5-11.
- Oğuz, S. 1998, “Anadolu Endüstri Yeni Yatırımlardan Vazgeçti”, *Anadolu Grubu*’ndan Tuncay Özilhan’la Röportaj, *Hürriyet Businessweek*, 22 Kasım, s. 24-27.
- 1999, “İşlerin Hazıranda Açılmasını Bekliyoruz”, *Koç Grubu Yönetim Kurulu Üyesi Suna Kırac*’la Röportaj, *Ekonomist*, 11 Nisan, s. 34-35.
- Oksay, M. S. 2003, “Türk Bankacılık Sisteminin Gelişiminin, Dünya Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi ve Günümüze Yansıyan Yapısal Sorunların Tespiti: 1908-1980 Dönemi”, *Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar*, Ocak, s. 47-73.
- Okur, M. 1993, “Koca Akbank’ın Bile Öz kaynakları Zayıflıyor”, *Trend*, 22 Ağustos, s. 45.
- Onaran, Ö. 2002, “Adjusting the Economy through the Labor Market: The Myth of Rigidity”, içinde *The Ravages of Neoliberalism-Economy, Society and Gender in Turkey*, (ed.) N. Balkan ve S. Savran, New York: Nova Science.
- Onaran, Ö. ve Yentürk, N. 2000, “The Distribution of Income between Wages and Profits in Turkish Manufacturing Industry Which One is Rigid: Wages or Profits?”, *İTÜ İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği Tartışma Yazıları*, sayı 00/2, Ocak.

- Öncü, A. ve Gökçe, D. 1991, "Macro-Politics of De-Regulation and Micro-Politics of Banks", *Strong State and Economic Interest Groups: the Post-1980 Turkish Experience* içinde, (ed.) Metin Heper, New York: Walter de Gruyter.
- Önder, İ. 2003, "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", *İktisat Üzerine Yazılar 1- Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde, (ed.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İstanbul: İletişim.
- Önder, İ., Kirmanoğlu, H. ve Kartallı, Y. 1995, *Kamu Açıkları ve Kamu Borçları- Teori ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler*, Ankara: Dosya.
- Öniş, Z. 1999a, "The State and Economic Development in Contemporary Turkey: Etatism to Neoliberalism and Beyond", *State and Market-The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective* içinde, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- 1999b, "Democracy, Populism and Chronic Inflation in Turkey: The Post Liberalisation Experience", *State and Market-the Political Economy of Turkey in Comparative Perspective* içinde, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- 1999c, "Globalisation and Financial Blow-Ups in the Semi-Periphery: Turkey's Financial Crisis of 1994 in Retrospect", *State and Market- the Political Economy of Turkey in Comparative Perspective* içinde, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- 2002, "Domestic Politics Versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey", Ekim Versiyonu, http://home.ku.edu.tr/~zonis/ZIYONIS_TSPAPER.PDF (7 Mart 2003).
- Öniş, Z. ve Aysan, A. F. 2000, "Neoliberal Globalisation, the Nation-State and Financial Crises in the Semi-periphery: a Comparative Analysis", *Third World Quarterly*, cilt 21, sayı 1, s. 119-139.
- Öniş, Z. ve Türem, U. 2001a, "Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey", *European University Institute (EUI) Çalışma Raporu*, RSC sayı 2001/48, Aralık, İtalya: Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- 2001b, "Business, Globalisation and Democracy: A Comparative Analysis of Four Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, cilt 2, sayı 2, <http://home.ku.edu.tr/~zonis/associations.PDF> (7 Şubat 2003).
- Özar, Ş. ve Ercan, F. 2002, "Labour Markets in Turkey: Maladjustment or Integration?", *The Ravages of Neoliberalism-Economy, Society and Gender in Turkey* içinde, (ed.) N. Balkan ve S. Savran, New York: Nova Science Publishers.
- Özdemir, A. ve Türker, M. 1999, "Türkiye'de Yatırım Bankası Sahipliğine Olan Talebin Değerlendirilmesi", *Active*, Haziran-Temmuz, s. 36-40.
- Özel, S. 1999, "Bankalar ve Bonolar", *Finans Dünyası*, Nisan, s. 60-62.
- Özeke, B. 2003, "Foreign Investment", *International Financial Law Review*, Ekim, s. 1.
- 2005, "Foreigners Poised to Invest in Local Banks", *International Financial Law Review*, Mart, s. 70-73.
- Özen, E. 2002, "Sektör Büyüme Potansiyeline Sahip", BDDK Toplanuları I-II (19-26 Temmuz), *ActiveLine Activity*, Ağustos, s. 14-15.
- Özeroglu, M. N. 2000, "Bankacılık Holdingleşme Sürecinde Yaşanan Değişim", *ActiveLine*, sayı 4, 1 Temmuz, <http://www.makalem.com/Search/Result.asp>.
- Özince, E. 2002, "Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına Bankaların Bakış Açısı", *Bankacılar*, sayı 42, s. 82-87.
- Öztürk, K. 1999, "Kanuna Uymayan Başka Bankalar da Var", Oyakbank Genel Müdürü Mark C. Folley'le Röportaj, *Ekonomist*, 11 Nisan, s. 58-59.
- 2000a, "Planlarımızı % 30 Enflasyona Göre Yaptık", Anadolubank Genel Müdürü Ersin Dedekoca'yla Röportaj, *Ekonomist*, 23 Nisan, s. 82-83.

- 2000b, "Citibank Dokuz Yeni Yatırım Fonu Kuruyor", Citibank Türkiye Genel Müdür Yardımcısı Mario A. Gerpe'yle Röportaj, *Ekonomist*, 19 Mart, s. 74-75.
- 2001a, "Bankacılıkta İpler, 2005'te Yabancıların Eline Geçecek", *Ekonomist*, 8 Temmuz, s. 78-79.
- 2001b, "Dışbank, Değişimin Meyvelerini Topluyor", *Ekonomist*, 2 Aralık, s. 66-67.
- 2001c, "İç Borç Takasında Taktik Savaşları", *Ekonomist*, 27 Mayıs, s. 46-47.
- 2002a, "Bankalar, Para Satacak İyi Şirket Bulmakta Zorlanıyorlar", *Ekonomist*, 17 Mart, s. 78-79.
- 2002b, "Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Özince: Canımız Yanarsa Biz de Can Yakarız", *Ekonomist*, 31 Mart, s. 34-35.
- 2002c, "Bankaların Kredi Hacmi Altı Aydır Daralıyor", *Ekonomist*, 7 Nisan, s. 72-73.
- 2002d, "İlk Şirket Kurtarılmadan Bu Tartışma Bitmeyecek", *Ekonomist*, 2 Haziran, s. 38-41.
- 2002e, "Hedefimiz Koç Finansal Hizmetler'i Lider Yapmak", UniCredito Genel Müdür Yardımcısı Roberto Nicastro'yla Röportaj, *Ekonomist*, 16 Haziran, s. 62-63.
- Para 1999, "Bekarlık Tak Etti Artık", 5-11 Aralık, s. 62-63.
- 2001a, "Dünya Şirketi Krize Meydan Okuyor", Zorlu Grubu'ndan Ahmet Nazif Zorlu'yla Röportaj, 8-14 Nisan, s. 32-34.
- 2001b, "Tuborg ve Viking Kağıt, Yaşar"ı Rahatlatacak", 14-21 Temmuz, s. 20-21.
- 2002, "Alternatifbank Rotayı Değiştirdi", 11-17 Ağustos, s. 46-47.
- Parasız, İ. 1998, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", 75 Yılda Paranın Serüveni içinde, (ed.) M. Sönmez, İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Pekkaya, S., Aydoğan, E. M. ve Tosuner, A. 2002, "Türk Bankacılık Sisteminde Risk Analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, Ağustos, Yıl: 17, sayı 197, s. 47-67.
- Polat, S., Bahadır, S. C. ve Çelik, D. 2000, *Türk Holdingleri Analizi*, İTÜ Endüstri Mühendisliği Bölümü, yayımlanmamış çalışma, Mart.
- Power 1999a, "Dobra Dobra Sabancı Kehanetleri", Merrill Lynch Analisti Thomas Chadwick'le Röportaj, Aralık, s. 68-71.
- 1999b, "Koç Holding Kehanetleri Sürüyor", Kasım, s. 54-62.
- Poyraz, S. 1999, "Yeni Bir Banka Satın Alabiliriz", Akbank'tan Suzan Sabancı'yla Röportaj, *Ekonomist*, 8 Ağustos, s. 38-39.
- 2000a, "Yeni Bahçeşehir Güney'de Kurulacak", Süzer Holding Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Süzer'le Röportaj, *Ekonomist*, 16 Nisan, s. 46-47.
- 2000b, "Anadolu Grubu da Telekom'u İstiyor", Anadolu Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'la Röportaj, *Ekonomist*, 29 Ekim, s. 44-45.
- 2000c, "Sabancı Holding'in 21. Yüzyıl Planları", Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sakıp Sabancı'yla Röportaj, *Ekonomist*, 15 Ekim, s. 32-40.
- 2000d, "Başarılı Olamazsam Koç'tan Ayrılıyorum", Koç Holding Tüketim Grubu Başkanı Cengiz Solakoglu'yla Röportaj, *Ekonomist*, 17 Eylül, s. 62-64.
- 2001a, "Bizim İçin Bankacılık Defteri Kapandı", Yaşar Grubu Başkanı Selçuk Yaşar'la Röportaj, *Ekonomist*, 8 Temmuz, s. 40-41.
- 2001b, "Marx and Spencer'a Koç da Talip Olabilir", Koç Holding Dış Ticaret Grubu Başkanı Hasan Bengü'yle Röportaj, *Ekonomist*, 5 Ağustos, s. 46-47.
- 2002a, "Sabancı, 350 Milyon Dolarlık Yatırım Yapacak", *Ekonomist*, 7 Nisan, Sabancı Holding Strateji ve İş Geliştirme Grubu Başkanı Ali Sabancı'yla Röportaj, s. 24-30.
- 2002b, "Ekonomi Bundan Daha Kötüye Gidemez", Tekfen Grubu Başkanı Nihat Gökyigit'le Röportaj, *Ekonomist*, s. 32-33.

- 2003, “Koç Otellerini Bana Sat Desin, Baş Üstüne”, Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sakıp Sabancı’yla Röportaj, *Ekonomist*, 13-19 Temmuz, s. 26-29.
- Poyraz, S. ve Köfteoğlu, K. 2002, “Koç Grubunun Ana Faaliyet Alanı Bilişim Olacak”, Koç Holding Bilgi Grubu Başkanı Ali Koç’la Röportaj, *Ekonomist*, 10 Mart, s. 24-30.
- Reisoğlu, S. 1983, 70 sayılı Bankalar Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Açısından Kredi İşlemleri ve İştirakler, Yayın no.127, İstanbul: TBB.
- Reisoğlu, S. 1999, “4389 sayılı Bankalar Kanunu’nun Getirdiği Yeni Düzenlemeler, Açıklamalar ve Değerlendirmeler”, 8 Eylül 1999’da TBB tarafından İstanbul’da düzenlenen Seminer içinde, <http://194.133.171.194/turkce/seminer/4389.htm> (18 Aralık 2002).
- 2000, “Bankalar Kanunu’nda 4491 sayılı Yasa ile Yapılan Değişiklikler ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, TBB Semineri, Şubat, <http://194.133.171.194/turkce/seminer/4491.doc> (10 Aralık 2001).
- 2001, “4672 sayılı Kanun ile Bankalar Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler”, *Bankacılar Dergisi*, sayı 37, s. 100-108.
- Romanya Ulusal Bankası (NBR) 2001, *Yıllık Rapor 2000*, Romanya: NBR.
- Sabuncuoğlu, R. A. 2002, Analysis and Prediction of Bank Failures in Turkey-A Multivariate Logistic Approach, yayımlanmamış doktora tezi, İşletme, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Savaş, N. 1997, “Egeliler Şimdi de Bankacılıkta Efeleniyor”, EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven’le Röportaj, *Macro*, Nisan, s. 84-86.
- Saygılı, Ş. 2003, Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu, Yayın no. DPT: 2675, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/saygilis/bilgieko.pdf>
- Sayılğan, Ş. 1999, “Türk Bankacılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Finans Dünyası*, Eylül, s. 79-86.
- Seçkin, F. S. 1999, “Dev Holdingler Tüketiciye İniyor”, *Capital*, Ekim, s. 178-182.
- Somçağ, S. 2002a, “Türkiye’nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları”, *Jeopolitik*, sayı 3, Yaz, www.selimsomcag.org
- 2002b, “Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı”, *Doğu-Batı*, sayı 17, Mart, www.selimsomcag.org/ekonomi/kuresellesmenin.html
- 2002c, “Erol Manisalı’dan Dünyada ve Türkiye’de Büyük Sermaye”, *Jeopolitik*, sayı 3, Yaz, www.selimsomcag.org/ekonomi/erol_manisalidan.html
- Somel, C. 2001, “Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?”, Emek Platformu- Emek Politikaları Sempozyumu’nda sunulan makale, 24 Mart, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/somel1.htm> (11 Şubat 2002).
- 2002, “Türkiye’de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine”, *Praksis*, sayı 7, Yaz, s. 35-56.
- 2003, “Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme”, *İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* içinde, (ed.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yel-dan, İstanbul: İletişim.
- Soydan, B. 1999, “Dört Büyüğün Dünya Karnesi”, *Power*, Ağustos, s. 130-133.
- Soydan, B. ve Karagüllü, E. 2001, “En Büyük 5’in Geleceği”, *Power*, Haziran, s. 18-26.
- Sönmez, M. 1992a, *Türkiye’de Holdingler*, 5. Baskı, Ankara: Arkadaş.
- 1992b, *1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul: Gerçek.
- 1998, “Sermaye Birikiminin 75 Yıllık Gelişimi: Kilometre Taşları”, *75 Yılda Paranın Serüveni* içinde, (ed.) M. Sönmez, İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı.
- 2001, “Borç Takası Tamam da Dolarlaşma Ne Olacak?”, *Ekonomik Forum*, Temmuz, s. 14-15.

- 2003, *Filler ve Çimenler*, İstanbul: İletişim.
- Sümer, E. H. 1999, "Türk Bankacılık Sisteminde 1980 Sonrası Gerçekleştirilen Birleşmeler Üzerine Bir Değerlendirme", *İktisat*, Şubat-Mart, s. 22-26.
- Sümer, S. 1999, "Banka Birleşmeleri", *Active*, Şubat-Mart, s. 6-11.
- Şahin, K. 1998, "Maratonu, 100 Metreci Gibi Koşuyor", *Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateşle Röportaj*, *Power*, Mayıs, s. 162-164.
- Şenay, G. B. 2001, "Bu Fon Yüzünden Çok Kavga Çıkar", *Ekonomist*, 5 Ağustos, s. 40-41.
- Şener, V. 2000, "Bankacılıkta Kırk Yılın Ardından İsmet Alver ile Dobra Dobra", *İsmet Alver*'le Röportaj, *Finans Dünyası*, Haziran, s. 38-42.
- Şener, V ve Atam, S. 1998, "Masanın Diğer Tarafına Geçenler", *Finans Dünyası*, Mayıs, s. 37-51.
- Şengönül, B. 2001a, "Türk Ekonomi Bankası-Şirket Özeti", http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/TEB_SO-0401tr.pdf (25 Haziran 2003).
- 2001b, "Türk Ekonomi Bankası-3C/2001 Bilanço Analizi", http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/TEBNK_BA-Q301tr.pdf (25 Haziran 2003).
- 2001c, "Finansbank-1C/2001 Bilanço Analizi", http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/FINBN_BA-Q10601tr.pdf (1 Temmuz 2003).
- 2002, "Sabancı Holding-Şirket Özeti", Aylık Bakış, Mart, http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/monthly/Mart2002_ana.pdf (1 Temmuz 2003).
- Şengül, S. 1993, "Bankalar Kararnamesi ve Bazı Sonuçları", *İşletme ve Finans*, Eylül, sayı 90, s. 11-15.
- Şentürk, O. 2001, "Tek Kusurumuz Dürüst Olmaktır", Zeytinoglu Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Yavuz Zeytinoglu'yla Röportaj, *Ekonomist*, 10 Haziran, s. 52-53.
- Tasasız, A. 2002, "Sistemde 4-5 Banka Kalacak", *Power*, Temmuz, s. 30-34.
- 2003, "İlk Üçe Oynuyoruz", Koçbank Genel Müdürü Halil Ergür'le Röportaj, *Power*, Temmuz, s. 92-95.
- Taşcıoğlu, A. 1998, *Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları ve İlgili Yasal Düzenlemeler*, Yayın no: 208, İstanbul: TBB.
- Taşdemir, B. 1997, "Banka Sahibi Olmanın Dayanılmaz Cazibesi", *Finans Dünyası*, Mart, s. 32-34.
- Tanyılmaz, K. 2004, "Türkiye'de 80 Sonrası Sanayileşme Deneyimine Bakarken", *İktisat Dergisi*, Ağustos, sayı 452, s. 27-41.
- Tekeli, İ. ve Menteş, G. 1982, "Türkiye'de Holdingleşme ve Holding Sisteminin Mekanda Örgütlenmesi", içinde *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, (ed.) İ. Tekeli, Ankara: Turhan.
- Tekeli, İ. 1985, "Türkiye'deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: İletişim, s. 2386-2396.
- Tekinay, N. A. 2004a, "İç Pazarı Önemsemedik İhracata Odaklandık", Toyota Türkiye Başkanı ve CEO'su Koji Kobayashi'yle Röportaj, *Capital*, Ağustos, s. 88-92.
- 2004b, "Çekirdek İş Odaklı Büyümeye Devam", Tekfen Holding Başkanı Erhan Öner'le Röportaj, *Capital*, Ağustos, s. 76-80.
- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) 2003, *Faaliyet Raporu*, <http://www.bddk.org.tr/turkce/anasayfa/default.asp>
- Tunay, K. B. 2000, "Türkiye'de Finansal Sistemin Yapısı ve İşleyişi: Genel Çerçeve", *Finans Sisteminde Yeni Yönelimler-Türk Finans Piyasalarının Bugünü ve Geleceği* içinde, (ed.) K. B. Tunay, İstanbul: Beta.
- Tunay, K. B. ve Uzuner, M. T. 2000, "Türkiye'de Ticari Bankacılık", *Finans Sisteminde Yeni Yönelimler-Türk Finans Piyasalarının Bugünü ve Geleceği* içinde, (ed.) K. B. Tunay, İstanbul: Beta.

- Tülay, B. ve Gökğönül, E. 1999, "1980 Yılında Varolan Bankaların 1980-1997 Döneminde Türk Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması", *Bankacılar Dergisi*, sayı 28, s. 44-79.
- Türkay, M. 2002, "Üçüncü Dünya' Var mıydı? Ulusal Kalkınma Mümkün mü?", *Evrensel Kültür*, sayı 122, Şubat, s. 76-80, http://www.1mayis.net/M1dosya/html/turkay_ucuncudunya.htm (7 Mayıs 2003).
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB) 1998, *In its 40th Year: the Banks Association of Turkey and Turkish Banking System*, <http://www.tbb.org.tr/english/40.htm> (10 Mayıs 2003).
- 2000, "Banka Birleşmeleri ve Devralmaları Sorunlar, Önlemler ve Öneriler", http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/tbb_birlesme_onerileri.doc (15 Haziran 2003).
- 2001a, *Banks in Turkey 2000*, Yayın no.48, TBB: İstanbul.
- 2001b, "4389 sayılı Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı Taslağı Hakkındaki Görüş ve Öneriler", <http://194.133.171.194/turkce/nolink/4389%2Dtbb%20gorus%20ve%20onerileri.doc> (25 Aralık 2002).
- 2002, "Türkiye Ekonomisi ve Türk Bankacılık Sistemi-TBB'nin Değerlendirme ve Önerileri", *Bankacılar Dergisi*, sayı 43, s. 1-18.
- 2004, "2003 Yılında Türk Bankacılık Sistemi", *Bankacılar Dergisi*, Yıl: 15, sayı 49, Haziran, s. 16-32.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1999a, 4389 sayılı Kanun- Hükümet Gerekçesi, 3 Haziran, 21. Dönem, www.bddk.org.tr/turkce/mevzuat/bankalarkanunu/1.Hukümet%20Gerekçesi.doc (19 Mart 2003).
- 1999b, (4389 sayılı Bankalar Kanunu Hakkında) Plan ve Butce Komisyonu Raporu, 11 Haziran, www.tbb.org.tr/turkce/kanunlar/bankalar/4672Plan%20ve%20Bütçe%20Komisyonu%20Raporu.doc (20 Aralık 2007).
- 1999c, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 1. Yasama Yılı, 16. Birleşim, 16 Haziran, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=912&p5=B (17 Aralık 2007).
- 1999d, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 1. Yasama Yılı, 17. Birleşim, 17 Haziran, [http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=913&P5=B&p4=913&p5=B](http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=913&P5=B&p4=913&p5=B&p4=913&p5=B) (19 Kasım 2007).
- 1999e, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 1. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 18 Haziran, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=914&p5=B (20 Kasım 2007).
- 1999f, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 16 Aralık, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=2347&p5=B (20 Kasım 2007).
- 1999g, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 36. Birleşim, 17 Aralık, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=2348&p5=B (20 Kasım 2007).
- 2001a, "Genel Gerekçe [Hükümet]", içinde 4389 sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, <http://www.vergic.tc/FrameChild.aspx?ID=9924&Sort=0&Internal=true> (20 Kasım 2007).
- 2001b, "Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu", içinde 4389 sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, <http://www.vergic.tc/FrameChild.aspx?ID=9924&Sort=0&Internal=true> (20 Kasım 2007).
- 2001c, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 3. Yasama Yılı, 100. Birleşim, 11 Mayıs, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=5494&p5=B (19 Kasım 2007).

Türk Hükümeti 1979, Banks Act No. 7129 (as amended by the Governmental Decree in Force of Law no.28, dated 31.8.1979), Publications in Foreign Languages no.21, Ankara: TBB, 1981.

— 1983, 7129 sayılı Bankalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin 31.8.1979 tarihli ve 28 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bankalar Hakkında 22.7.1983 tarihli ve 70 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin değiştirilerek Kabulü Hakkında 3182 sayılı Kanun, içinde *Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları ve İlgili Yasal Düzenlemeler*, 1. Bölüm, Abdullah Taşcıoğlu, Yayın no: 208, İstanbul, 1998, http://www.tbb.org.tr/turkce/mevzuat/cum_don_bankalar_kanunlari.htm (5 Mayıs 2002).

— 1993, Banks Act No.3182 (as amended by the Governmental Decree in Force of Law no.512, dated 16.9.1993), Publications in Foreign Languages no. 27, 4. Baskı, İstanbul: TBB, 1994.

— 1994, 3182 sayılı Bankalar Kanunu (22.6.1994 tarihli ve 538 sayılı KHK ile değişik), İstanbul: TBB, 12. Baskı, 1995.

— 1999a, 4389 sayılı Bankalar Kanunu (18.6.1999), <http://www.tbb.org.tr/turkce/kanunlar/bankalar/III.%204389%20sayılı%20Bankalar%20Kanunu.doc> (10 Nisan 2002).

— 1999b, 4389 sayılı Bankalar Kanunu (4491 sayılı Kanun ile değişik (17. 12. 1999)), <http://www.tbb.org.tr/turkce/kanunlar/bankalar/bankalar.doc> (25 Haziran 2003).

— 1999c, Turkey Letter of Intent, 9 Aralık, <http://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>

— IMF Niyet Mektubu, 9 Aralık 1999, <http://www.belgenet.com/eko/mektup.html>

— 2000, Turkey Letter of Intent, 18 Aralık, <http://www.imf.org/external/np/loi/2000/tur/03/index.htm>

— 2001a, 4389 sayılı Bankalar Kanunu (4672 sayılı Kanun ile Değişik (29.5.2001)), <http://www.tbb.org.tr/turkce/kanunlar/bankalar/TGNA%20Genel%20Kurul%20metni.doc>

— 2001b, Turkey Letter of Intent, 3 Mayıs, <http://www.imf.org/external/np/loi/2001/tur/02/index.htm>

— 2001c, Turkey Letter of Intent, 31 Temmuz, <http://www.imf.org/External/NP/LOI/2001/tur/04/index.htm>

— 2001d, *Strengthening the Turkish Economy-Turkey's Transition Program* (Mayıs 2001 Ekonomik Programının ilk Açıklanan Versiyonu), 14 Nisan, www.treasury.gov.tr (5 Mayıs 2002).

— 2001e, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı- Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar", 15 Mayıs, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Resmi/GEGP_Mayis2001.pdf (5 Mayıs 2002).

— 2002, Turkey Letter of Intent, 28 Ocak, <http://www.imf.org/external/np/loi/2002/tur/01/index.htm>

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 1996, *Banka ve Sigorta Sektörleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Temmuz, Ankara: Tisamat.

Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSIAD) 2000, "Turkish Banking System and the Macro-Economic Adjustment Program", *TÜSIAD Bankacılık Çalışma Grubu Raporu*, TS/FIN/2000-43, 27 Eylül.

Uğur, A. ve Alkan, H. 2000, "Türkiye'de Devlet İşadamları-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSIAD", *Toplum ve Bilim*, 85, Yaz, s. 133-155.

Uluslararası Para Fonu (IMF) 1995, "Turkey: Recent Economic Developments", *IMF Staff Country Report* No. 95/43, Mayıs, Washington D.C.: IMF.

- 1996, "Turkey: Recent Economic Developments", *IMF Staff Country Report*, No. 96/122, Kasım, Washington D.C.: IMF.
- 1998, "Turkey: Recent Economic Developments and Selected Issues", *IMF Staff Country Report*, No. 98/104, Eylül, Washington D.C.: IMF.
- 1999a, *International Capital Markets-World Economic and Financial Surveys*, 24 Eylül, Washington D.C.: IMF.
- 1999b, *The Review of the Staff Monitored Program*, 8 Şubat, <http://www.imf.org/external/np/ms/1999/020899.htm>
- 2000a, "Turkey: Selected Issues and Statistical Appendix", *IMF Staff Country Report*, No. 00/14, Şubat, Washington D.C.: IMF.
- 2000b, IMF Birinci Başkan Yardımcısı Stanley Fischer ve IMF Dış İlişkiler Direktörü Thomas C. Dawson'un Basın Toplantısı, 6 Ocak, <http://www.imf.org/external/np/tr/2000/tr000106.htm>
- 2000c, "IMF Concludes Article IV Consultation with Turkey", *Public Information Notice*, No. 00/1, 3 Ocak, <http://www.imf.org/external/np/sec/pn/2000/pn0001.htm>
- 2000d, "IMF's Köhler Announces Start of Talks with Turkish Authorities", *News Brief*, No. 00/112, 3 Aralık, <http://www.imf.org/external/np/sec/nb/2000/nb00112.htm>
- 2000e, "Köhler Proposes US\$10 Billion IMF Support for Turkey", *News Brief*, No. 00/113, 6 Aralık, <http://www.imf.org/external/np/sec/nb/2000/nb00113.htm>
- 2000f, "IMF Concludes Article IV Consultation with Turkey", *Public Information Notice*, No. 00/1, 3 Ocak, <http://www.imf.org/external/np/sec/pn/2000/pn0001.htm>
- 2001a, "Turkey: Sixth and Seventh Reviews under the Stand-By Arrangement", *IMF Country Report*, No. 01/89, Haziran, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr0189.pdf>
- 2001b, "Turkey: Eight Review Under the Stand-by Arrangement-Staff Report", *IMF Country Report*, No. 01/137, Ağustos, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr01137.pdf>
- 2001c, IMF Başkanı Horst Köhler'in Basın Toplantısı, 27 Nisan, <http://www.imf.org/external/np/tr/2001/tr010427.htm>
- 2001d, "The Challenges of Globalization and the Role of the IMF", IMF Başkanı Horst Köhler'in değerlendirmeleri, 2 Nisan, <http://www.imf.org/external/np/speeches/2001/040201.htm>
- 2001e, "Transcript of a Press Conference Following the International Monetary and Financial Committee", 29 Nisan, <http://www.imf.org/external/np/tr/2001/tr010429.htm>
- 2001f, Transcript of Press Conference by Stanley Fischer, 8 Mayıs, <http://www.imf.org/external/np/tr/2001/tr010508.htm>
- 2001g, "Turkey: Sixth and Seventh Reviews Under the Stand-by Arrangement", *IMF Country Report*, No. 01/89, Haziran 2001, <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=4104.0>
- 2001h, "IMF's Köhler Supports Turkey's Announcement of Lira Flotation", *News Brief*, No. 01/21, 21 Şubat, <http://www.imf.org/external/np/sec/nb/2001/nb0121.htm>
- 2001i, "Turkey: Tenth Review Under the Stand-By Arrangement November 21", *IMF Country Report*, No. 02/21, Şubat 2002, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2002/cr0221.pdf>
- 2001j, *A Public-Private Partnership for Financial Stability*, IMF Başkanı Horst Köhler, Institute for International Finance, Hong Kong SAR, 31 Mayıs 2001, <http://www.imf.org/external/np/speeches/2001/053101.htm>

- 2003, "Turkey: Fifth Review under the Stand-By Arrangement", *IMF Country Report*, No. 03/324, Ekim, <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=16941.0>.
- Uras, T. G. 1982, *Banka-Kredi Politikaları ve Tedbirleri*, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı- Banka Kredi Komisyonu Raporu, Ankara: DPT.
- Uygun, S. 1998, "Yatırım Bankacılığında Talep Arttı-GSD, Okan, Global ve Sıradakiler", *Paramatik*, 31 Mayıs, s. 38-39.
- Uzman Gözüyle Bankacılık 1994, "Bankalar Kanunundaki Değişikliklerin Bankacılık Sektörüne Etkileri Sempozyumu", (18 Aralık 1993, Ankara), Mart, s. 56-62.
- 1995, "Sektör Bankacılığında Atılım: EGS Bank", EGS Bank Genel Müdürü İsmail Canseven'le Röportaj, Yıl: 3, sayı 11, Eylül, s. 88-89.
- Ünal, T. 1996, *Finans Sisteminin Reel Sektöre Kaynak Yaratma Kapasitesi*, Yayın no: 1996-31, İstanbul: ITO.
- Volkan Mutlu, F. 2003, "Kararlı Hedefimiz Dünya", Oyak Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'la Röportaj, *Power*, Eylül, s. 45-53.
- Vorhoff, K. 2000, "Businessmen and Their Organizations: Between Instrumental Solidarity, Cultural Diversity, and the State", *Civil Society in the Grip of Nationalism* içinde, S. Yerasimos, (ed.) G. Seufert and K. Vorhoff, İstanbul: Orient-Institut, s. 143-195.
- Yay, T. 1983, "1929 Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: İletişim, s. 158-159.
- Yayla, A. M. 2001, "Banka İştiraki Kurumlarda Özkaynak Artışı", *Activeline*, Eylül, s. 1-4.
- Yeldan, A. E. 1995, "Surplus Creation and Extraction under Structural Adjustment: Turkey, 1980-1992", *Review of Radical Political Economics*, cilt 27 (2), s. 38-72.
- 2000, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", *Petrol-İş 97-99 Yıllık Raporu*, İstanbul: Petrol-İş.
- 2001a, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim.
- 2001b, "Bir Takas İşleminin Ardından", *Birikim*, Temmuz, <http://bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/Birtakasislemi.htm> (25 Haziran 2003).
- 2002, "Behind the 2000/2001 Turkish Crisis: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?", www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldane/Chennai_Yeldan2002.pdf (17 Kasım 2003).
- Yenal, O. 2000, "Enflasyonla Mücadele ve Yapısal Uyum Programı, Türk Bankacılık Sektörü ve Yeniden Yapılanma, Küreselleşme ve Türkiye", Röportaj, *İktisat, İşletme ve Finans*, Kasım, s. 7-21.
- Yeşilöglü, T. 1995, "Suzan Sabancı Düello Bekliyor", Akbank Genel Müdür Yardımcısı Suzan Sabancı'yla Röportaj, *Capital*, Haziran, s. 142-144.
- 1996a, "10 Büyük Grup 7 Bankanın Peşinde", *Ekonomist*, 25 Şubat, s. 26-27.
- 1996b, "10 Yıldaki Müthiş Değişim", *Capital*, Mayıs, s. 168-170.
- 1998, "Banka sayısı Fazla mı?", *Capital*, Mart, s. 166-168.
- 1999, "Donuk Alarmı", *Capital*, Ekim, s. 216-219.
- 2000a, "Yabancılar Fırsat Gözlüyor", *Capital*, Nisan, s. 224-226.
- 2000b, "İş Bankası Misyonerdir", İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince'yle Röportaj, *Capital*, Mayıs, s. 60-68.
- 2001, "Piyasaya 4-5 Banka Egemen Olacak", *Capital*, Haziran, s. 155-157.
- 2002a, "Rekabetin Yeni Yüzü", *Capital*, Şubat, s. 138-140.
- 2002b, "Yaklaşım Taktikleri", Garanti Bankası Genel Müdür Yardımcısı Adnan Memiş'le Röportaj, *Capital*, Mayıs, s. 212-214.
- 2003a, "Yeniden Yapılanmada Çok sayıda Senaryomuz Var", İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince'yle Röportaj, *Capital*, Eylül, s. 54-58.

- 2003b, “Garanti-Intesa Cephesinden Son Haberler”, *Capital*, Ağustos, s. 160.
- Yeşilöglü, T. ve Tekinay, A. 2002, “Hedefimiz İlk Üç Banka”, Koçbank Yönetim Kurulu Başkanı Burhan Karaçam ve Unicredito'dan Roberto Nicastro'yla Röportaj, *Capital*, Eylül, s. 43-47.
- Yetkin, S. ve Serçe, E. 2000, *İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'ndan Egebank'a (1928-2000)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: Egebank.
- Yıldırım, S. ve Altun, O. 1994, *Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi: 1980-1993 Deneyimi*, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu no: AD/9408, Eylül.
- Yıldırım, Z. 2000, “Şimdi Birleşme Zamanı”, *Finans Dünyası*, Ocak, s. 6.
- Yılmaz, K. 2001, “Yolsuzluk Olgusuna Sermaye Birikimi Odaklı Tarihsel Bir Bakış Denemesi”, Yedinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan makale, 21 Kasım, Ankara.
- Yılmaz, R. 2002, “Milli Banka Olarak Kalacağız”, Oyakbank Genel Müdür Mehmet Özdeniz'le Röportaj, *Power*, Eylül, s. 9-94.
- Yiğit, E. 2001, “EGS'de Neler Oluyor?”, *Para*, 28 Ekim-3 Kasım, s. 30-31.
- 2002a, “Sümerbank”la 10 Yıl Kazandık”, Oyakbank Genel Müdürü Mehmet Özdeniz'le Röportaj, *Para*, 20-26 Ocak, s. 44-45.
- 2002b, “Doğum Sancıları Başladı”, *Para*, 12-18 Mayıs, s. 42-43.
- 2002c, “Bankalar Kara Geçti Top Siyasette”, *Para*, 4-10 Ağustos, s. 5-7.
- Yücaoglu, E. 1999, “İşadamları ve Devlet”, *Görüş* (TÜSIAD Yayını), Şubat, s. 50-53.
- Yüzgün, A. 1983, “Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: İletişim, s. 155-170.

- 1994 Krizi 76, 136, 168, 216, 240, 267, 316, 317
1997 Asya Krizi 44, 60, 167, 233
2000/2001 Krizi 89, 214, 233, 243, 270, 323, 324, 326, 341
3182 sayılı Bankalar Kanunu 134, 143, 145, 217, 287, 316-318, 327, 328, 340
4389 sayılı Bankalar Kanunu 216, 217, 284, 287-289, 297, 317, 318, 322, 327, 340
4491 sayılı Bankalar Kanunu 289, 297, 302, 328, 331, 339, 340
4672 sayılı Bankalar Kanunu 293, 297, 298, 323, 331, 341, 351
7129 sayılı Bankalar Kanunu 115, 145, 315

Adabank 127, 144, 217, 230, 234, 327, 333, 397
Ahlaki tehlike 76, 77, 198, 319
Akbank 112, 113, 116, 120, 128, 142, 144, 148, 150, 176, 243, 252, 271, 311, 332, 335, 340, 342, 355-359, 374, 396, 397
Akçakoca, Engin 164, 190, 191, 206, 217, 235, 308, 309, 376, 377
Akçay, Cevdet 73-76, 131
Akhan, Hüsnü 339
Akgüç, Öztin 109, 110, 112, 117, 118, 129, 131, 133, 135, 153, 316, 317

Alarko Grubu 129, 130
Alternatifbank 135, 137-138, 143, 144, 202, 214, 259, 267, 337, 353, 362, 366-369, 396, 397
Alpha Bank 396, 397
Anadolu Bankası 144, 259-261, 362, 363, 365
Anadolu Endüstri Grubu 137, 138, 144, 259, 263, 265, 267, 280, 396
Anadolu Yaklaşımı 346
Ankara Sanayi Odası (ASO) 176-178, 312
Antika, Isak 136
Aras, Engin 301
Aras, Ömer 268
Artı-değer 35, 39, 45, 47, 49, 50, 67, 88, 96, 100, 107, 115, 122, 158, 166, 174, 175, 203, 206, 207, 218-221, 228, 229, 231, 239, 241, 242, 259, 269, 270, 384, 391
görelî artı-değer 96, 108, 166, 202, 206, 207, 221, 231, 242, 244, 250, 251, 253
mutlak artı-değer 108, 166, 189, 202, 206, 219, 221, 229, 232, 247, 249, 253
Arrighi, Giovanni 64
Artun, Tuncay 88, 89, 112
Ateş, Hakan 112, 113, 117, 118, 132, 244, 261, 363, 366, 374
Atlas Yatırım Bankası 140, 144, 222

Avrupa Birliği (AB) 84, 126, 134, 149, 150, 153, 165, 180, 183, 225, 238, 256, 267, 275, 279, 283, 284, 287, 288, 292, 293, 297, 298, 300, 303, 324, 351

Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası (EBRD) 226

Avrupa ve Amerika Grubu 152, 222, 224, 225

Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu (BSİG) 89, 90

Balkaner, Ali 224, 242

Balkaner Grubu 131, 144, 221, 224, 242

Banco Comercial Portugues (Novabank) 371, 397

Bankalar Tasfiye Fonu 315

BankEuropa 371, 397

Bank Ekspres 135, 137, 138, 144, 162, 216, 217, 222, 242, 301, 306, 326, 327, 364, 365

Bank Kapital 130, 131, 217, 221, 224, 228, 246, 306, 311, 326, 327, 365

Bankmed ve Arapbank PLC 396, 397

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 84-86, 99, 125, 191, 208, 216, 217, 235, 239-241, 243-245, 287, 294, 297, 308, 310, 315, 318, 321, 322, 324, 325, 327, 330, 331, 334, 335, 337, 338, 342, 346, 347, 350-352

Bankers Trust 135, 165

Baran, Pekin 62, 180

Başaran Grubu 137, 138, 144, 259, 260, 262, 363

Başol, Mete 165

Bayındırbank 138, 144, 217, 221, 227, 243, 306, 326, 327

Bayındır Grubu 138, , 221, 223-225, 227, 229, 268

Birinci Sanayi Planı 110

Belediyeler Bankası 110

Betil, İbrahim 137, 138, 162

Bryan, Dick 17, 38, 47-49, 51, 388, 389, 391

Birleşme ve Satın Almalar (B&S'ler) 59, 163, 191, 192, 337, 338, 345-347, 349-351, 353, 363, 366, 367, 379, 398

BNP Paribas 367, 368, 371, 396, 397

Buğra, Ayşe 77, 82, 83, 96, 109, 111, 113, 116, 117, 123, 133, 134, 181

Burnham, Peter 45, 46, 48, 52

Büyük Buhran 110

Canevi, Yavuz 132, 294, 378

Canseven, İsmail 141, 231, 233

Cerny, Philip G. 388

Cerrahoglu Grubu 129

Ceylan Grubu 131, 137, 221, 224, 228, 229

Ceylan, Mahmut 224

Cingillioglu Grubu 120, 131, 144, 221, 222, 226, 240, 243, 342

Citibank 128, 130, 342, 352, 367, 371, 372, 396, 397

Chase Manhattan 128, 130, 136

Chaebol 60

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 111, 252

Çağlar, Cavit 138, 230

Çağlayan, Zafer 176, 177, 312, 313

Çalık Grubu 139

Çalık Yatırım Bankası 140, 144

Çolakoglu Grubu 119, 120, 144, 259, 262, 367, 396

Çörtük, Kamuran 223, 229

Çukurova Grubu 85, 112, 120, 128, 132, 138, 144, 147, 152, 220, 230, 236-240, 244, 245, 251, 328, 354, 362, 372, 373

Çukurova Elektrik 234, 235

Derviş, Kemal 138, 157, 165, 184-186, 189, 191, 275, 319, 376, 388

Demirbank 99, 120, 144, 153, 206, 208, 214, 221, 222, 226, 243, 306, 326, 327, 331, 338, 342, 371-373, 397

Demirel Grubu 138, 219, 230, 232, 233

Demirel, Murat 230

Demirel, Süleyman 229, 230

Denizbank 110, 138, 144, 214, 244, 259-261, 353, 354, 362-364, 366, 374, 396, 397

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 148, 200-202

Dexia 396, 397

Dışbank 118, 120, 135, 138, 144, 266, 267, 269, 325, 335, 342, 359, 362, 365, 367, 368, 371, 377, 396, 397

Diler Grubu 139, 140, 144
Diler Yatırım Bankası 140, 144
Doğan Grubu 137, 138, 144, 226, 255, 266, 267, 269, 291, 367, 368, 396
Doğu Grubu 112, 113, 120, 127, 128, 130, 131, 138, 144, 165, 229, 251-255, 257, 264, 272, 275, 276, 279, 342, 354, 356, 359-361, 374, 396
Dünya Bankası 54, 64, 113, 122, 133, 168, 171, 189, 287, 326, 331-335, 340
Dünya sistemi teorisi/analizi 39, 62, 64
Ecevit, Bülent 227, 265, 325
EFG Eurobank 396, 397
Egebank 119, 120, 138, 144, 216, 217, 219, 229, 230, 302, 306, 326, 327, 365
EGS Bank 136, 137, 141, 144, 217, 229, 231, 233, 243, 246, 306, 309, 326, 327
EGS Giyim ve Dış Ticaret A.Ş. 231
EGS Grubu 136, 137, 229, 231-233
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) 167, 200
Emirdağ, Orhan 297, 302, 303, 328, 329, 331, 342
ENKA Grubu 128, 130
Ercan, Fuat 17, 77, 85, 92, 94-97, 107, 113, 122, 123, 131, 146, 171, 172, 174, 175, 187, 189, 272, 278, 282, 388, 394
Erten, Mehmet 375
Esbank 120, 127, 144, 216, 217, 236, 237, 240, 302, 306, 326, 327, 366
Eşitsiz ve birleşik gelişme kanunu 94
Etibank 110, 137, 138, 144, 217, 222, 230, 261, 306, 311, 326, 327, 365
Fibabank 130, 131, 144, 368, 369
Fiba Grubu 127, 130, 144, 256, 266, 268, 269, 368, 396, 397
Finans Korumacılığı 24, 158, 161, 163-167, 169, 174, 178-184, 193, 195, 201, 202, 205-207, 211, 213-215, 218, 221, 236, 240, 250-252, 260, 265, 266, 270, 271, 273-277, 281-283, 308, 310, 345, 351, 384, 390
Finansal Serbestleşme 28, 42, 44, 72, 79, 80, 98, 105, 121-123, 126, 160, 161, 170

Finansbank 127, 144, 153, 214, 266, 268, 342, 362, 365-369, 396, 397
Fortis 269, 367, 368, 371, 396, 397
Garanti Bankası 112, 113, 117, 120, 127, 144, 251, 340, 345, 354-360, 373, 374, 396, 397
Garipoglu Grubu 137, 138, 144, 219, 230, 232
GE Corp. 396, 397
Göçmez, Alev 353, 369
GSD Grubu 139, 140, 144, 259, 363
GSD Yatırım Bankası 140, 144, 362
Gulf Credit 397
Gümrük Birliği 256, 275, 279
Güney Kore 60, 189
Gürses, Uğur 310
Hacaloğlu, Çetin 143
Halk Bankası 110, 119, 219, 306, 398
Has Holding 117, 120
Hazine Müsteşarlığı 75, 132, 133, 135-141, 149, 167, 168, 214, 240, 246, 253, 260, 310, 313, 315-317, 321, 323, 329, 331, 338-342, 346, 394, 395
Hilderfing, Rudolf 106, 107
HSBC 226, 352, 371, 372, 397
Holding Bankacılığı 23, 28, 35, 98, 103-105, 111, 113, 117, 121, 126, 143, 145, 146, 151, 155, 158, 160, 164, 169, 171, 173, 174, 177, 182, 189, 192, 193, 244, 261, 283, 285, 286, 290-292, 303-305, 344, 352, 353, 356
Holantse Bank Universal 136
Holloway, John 45, 46, 48
IMF 23, 24, 29-35, 38, 39, 41, 43, 44, 54, 58, 60, 61, 64-67, 69, 73, 74, 79, 81, 84, 85, 87-93, 98-102, 104, 122, 150, 151, 155, 157-160, 162, 166-173, 175, 184, 186-188, 190, 193-199, 203-205, 208, 213-215, 220, 222, 229, 241-244, 247, 250, 252, 271, 274-277, 281, 285, 292, 305, 307, 309, 315-328, 330-332, 335, 337, 340, 341, 343, 344, 347, 349, 350, 370-372, 375, 378, 381, 383-389
Impexbank 127, 135, 136, 138, 317
ING Bank 371, 396, 397

Interbank 112, 124, 138, 144, 216, 217, 229, 230, 240, 301, 306, 326, 327

İthal İkameci Sanayileşme (İİS)/içe yönelik birikim 28, 105, 122, 133, 160, 161, 163, 171, 229, 230, 235, 236, 238, 267

İkinci Sanayi Planı 110

İktisat Bankası 119, 120, 127, 144, 152, 217, 222, 225, 246, 306, 326, 327, 366

İlkel Birikim 205, 212, 213

İlkel Birikimciler 206, 215, 245, 249, 309, 314, 326, 332, 333, 343-345, 372

eski ilkel birikimciler 215, 218

yeni ilkel birikimciler 215, 218

İmar Bankası 120, 127, 128, 144, 217, 230, 234, 235, 306, 327, 333

İstanbul Ticaret Odası 176, 312, 313

İstanbul Yaklaşımı 239, 346

İş Bankası 19-22, 109, 111, 113, 114, 116, 120, 135, 138, 142, 144, 147, 149, 150, 152, 205, 227, 234, 243, 244, 251-255, 267, 270, 273, 291, 296, 297, 299, 329, 340, 350, 354-360, 374, 376, 396

İttihat ve Terakki Partisi (İTP) 109

İzmir İktisat Kongresi

Birinci İzmir İktisat Kongresi 109

Üçüncü İzmir İktisat Kongresi 148

Kalkınma/yatırım bankası 126, 132

Kamu borcu finansmanı 28, 75, 86, 91, 98, 99, 125, 131, 215, 226, 246, 261, 270, 285, 310, 394

Kamu borçlanması 29, 72, 80, 158, 159, 187, 190, 212, 214, 216, 261, 273, 274

Kamu borçlanma politikası 24, 72, 97, 125, 159, 161, 261, 285, 310

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) 111, 113, 201, 299, 302

Karamahmet, Mehmet Emin 137, 144, 369

Karşılaştırmalı üstünlükler 349

Katalitik devletler 44

Kentbank 135, 137, 144, 217, 222, 243, 306, 309, 326, 327, 338, 365

Kıyı-ötesi bankacılık 153, 154, 162, 216, 225, 231, 242, 262, 286, 349

Koçbank 113, 130, 131, 144, 164, 190, 205, 214, 251, 252, 312, 342, 349, 354, 361, 371, 396, 397

Koç Grubu 111, 113-117, 120, 123, 128, 130, 214, 246, 251, 252, 254-257, 267, 275-280, 311, 354, 361, 398

Koç, Rahmi 246, 256, 257, 275, 276, 311

Koç, Vehbi 114

Korkmaz Yiğit Grubu 138, 144, 219, 222, 224, 242

Körfezbank 128, 130, 144, 337-339, 360

Kuralsızlaştırma (deregulation) 30, 69, 121, 143, 258, 275, 378, 399

Kurtul, Zafer 311, 332, 335

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ'ler) 16, 80, 146, 164, 177, 183, 201, 202, 233, 260, 289, 313, 348, 349, 374, 394

Mali Suçları Araştırma Kurulu 219

Manisalı, Erol 88, 90, 277-279

Marmara Bankası 135, 136, 317

Marshall Planı 112

Marx, Karl 45, 49, 205, 211, 212

ve *Kapital* 45, 48, 212

Medya Sabah Grubu 144, 222

Mevduatlara yüzde 100 devlet güvencesi 74, 76, 139, 162, 205, 285, 286, 292, 317

Miras, Fuat 176, 177

Motorola 234

MNG Bank 138, 144, 266, 362, 396, 397

MNG Grubu 138, 144, 266

Nergis Grubu 112, 137, 138, 144, 219, 229-232, 240

NBG (National Bank of Greece) 396, 397

Nurol Grubu 139

Nurol Yatırım Bankası 140, 144

Okan Grubu 139, 144

Okan Yatırım Bankası 140, 144

Osmanlı Bankası 19, 109, 131, 144, 360

Osmanlı İmparatorluğu 108, 109

Overbeek, Henk 64

Oyakbank 129, 131, 144, 259, 261, 272, 344, 362, 365, 396, 397

OYAK Grubu 129-131, 144, 259-262, 264, 265, 272, 364-366

Önal, Recep 288, 293, 331
Öniş, Ziya 77-86, 131, 178, 180, 181,
183

Özal, Turgut 228

Özden, Cevher (Kastelli) 132

Özdeniz, Mehmet 344

Öner, Erhan 375

Özen, Ergun 354, 374

Özilhan, Tuncay 178-180, 185, 186,
275, 337

Özince, Ersin 170, 244, 270, 273,
297, 329, 350, 358, 359, 374,
376, 377

Pakdemirli, Ekrem 285

Pamukbank 85, 99, 112, 120, 144, 152,
206, 208, 217, 236, 239, 240, 244,
297, 302, 306, 327-329, 331, 333,
354, 362, 368, 369, 372, 373

Panitch, Leo 32, 45, 61, 389

Park Yatırım Bankası 135, 137, 144

Picciotto, Sol 45, 46

POAŞ 219, 255, 267, 291

Porter, Michael 349

Post-popülist devlet 78

Post-Washington konsensüsü 42

Poulantzas, Nicos 50, 54, 389

Pozisyon Teorileri 41, 62, 64, 65

Radice, Hugo 32, 46, 64, 388

Rekabetçi avantaj 349

Rumeli Grubu 230, 232, 234, 235

Sabancı, Erol 129, 357, 359

Sabancı, Sakıp 253, 359

Sabancı Grubu 111-115, 120, 127-130,
144, 152, 233, 235, 252-257, 271,
279, 280, 354, 356, 359, 368, 396
Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 200,
201

Selanik Bankası 112

Sermaye Döngüsü 48, 50-52, 59, 67, 93,
94, 107, 108, 154, 171, 252, 355

Sermayenin merkezleşmesi ve
yoğunlaşması 190, 308, 342, 391

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 140, 141,
151, 234

Sermaye Yeterlilik Rasyosu (SYR) 148,
216, 243, 294, 333, 338, 347, 365

Sinai Yatırım Bankası 144, 359, 360

Sitebank 130, 131, 144, 217, 221, 243,
306, 326, 327, 371, 397

Sönmez, Mustafa 97-100, 110, 111, 113,
117, 119, 123, 128, 147, 152, 208,
221, 341, 346

Stiglitz, Joseph 42

Sümerbank 110, 137, 138, 144, 216,
217, 219, 230, 232, 261, 302, 306,
326, 327, 337, 364, 365

Sürmeli Grubu 131, 137, 144, 221

Süzer Grubu 137, 139, 144, 218, 222-227

Süzer, Mustafa 218, 223, 224, 227

Şahenk, Ferit 253-255, 275, 276, 279,
357, 359-361, 374

Şevket Demirel Grubu 144

Şişecam 296, 297

Taner, Güneş 138, 139

Tarişbank 243, 306, 326, 327, 364

Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu
(TMSF) 163, 216, 217, 222, 226, 234,
240, 271, 301, 302, 306, 312, 315-
318, 320-322, 325-343, 348, 352,
354, 359, 363-367, 370, 371, 379,
385, 396

Tat Yatırım Bankası 137, 144

Tatlıcı Grubu 137, 144

Tekfenbank 144, 259, 260, 362, 365,
375, 396, 397

Tekfen Grubu 135, 255, 259, 260, 262-
265

Tekstilbank 127, 144, 214, 259, 260,
362, 363, 365

Toprak Grubu 137, 236-238, 241, 245

Toprak, Halis 241, 245

Tsoukalas, Constantine 53-55

Turhan, Hasan 233, 234

Turkcell 230, 237

Turkland Bank 397

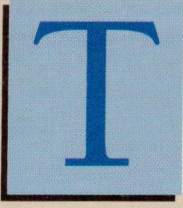
Türkay, Mehmet 94, 95

Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) 119,
120, 144, 260, 362, 365-367, 371,
378, 396, 397

Türk Ticaret Bankası (Türkbank) 222,
301, 306, 316, 326, 327

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) 110-112,
117, 118, 120, 129, 150, 294, 296,
297, 299, 302, 317, 318, 327-330,
335, 336, 342, 350-353

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) 21, 109, 112, 117, 124, 133, 243, 315, 316, 340, 387
- Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 89, 184, 341
- Türkiye Kalkınma Bankası 148
- Türkiye Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) 83, 167, 181-183, 186, 312-314, 335
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) 83, 84, 178-183, 185, 186, 314, 335, 342, 350, 375
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) 113, 144, 359, 360
- Toprak Bankası 144
- Toprak Yatırım Bankası 140, 144, 226
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB) 110-112, 117, 118, 120, 129, 150, 294, 296, 297, 299, 302, 317, 318, 327-330, 335, 336, 342, 350-353
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 150, 161, 176, 181, 312, 313, 335
- TYT Bank 127, 135, 136, 317
- Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (UDY)/Yabancı Doğrudan Yatırımlar (YDY) 58-60, 79, 123, 180, 220, 223, 237-239, 260, 262, 263, 282
- Uluslararası Finans Kurumu (IFC) 226
- Ulus-ötesi devlet 56, 59, 63, 64
- Ulus-ötesi kapitalist sınıf 53, 55-58
- Ulus-ötesi şirketler 42, 51, 57, 60, 63, 87-90, 102, 114, 172, 208, 239, 257, 269, 277-280
- Ulusal Bank 131, 144, 222, 227, 306, 326, 327, 367, 397
- Unicredito 251, 361, 362, 371, 396, 397
- Uzan Grubu 128, 217
- Üçüncü Dünya 31, 39, 43, 58, 60, 63, 64, 280, 374
- Ünsal, Osman 136
- Vakıfbank 227, 365, 398
- Washington konsensüsü 42
- Wood, E Meiksins 53-55, 64
- Wolf, Martin 319
- Yaghmaian, Behzad 51, 52, 65, 92, 202
- Yalçıntaş, Nevzat 295, 372
- Yapı ve Kredi Bankası (YKB) 112, 120, 128, 144, 236, 237, 239, 251, 328, 340, 354, 362, 397
- Yargıtay 316
- Yaşarbank 130, 144, 217, 236, 237, 302, 306, 326, 327, 365
- Yaşar Grubu 120, 128, 130, 236-238
- Yatırım Bankaları (Bankacılığı) 132-135, 138-141, 151, 260, 375
- Yeniden değerlendirme fonu 128
- Yeşim Tekstil 231
- Yeni Uluslararası İş Bölümü (YUİB) 39, 87
- Yıldırım, Mehmet 176, 313
- Yılmaz, Tanık 127, 331, 332
- Yiğit, Korkmaz 138, 144, 219, 222, 224, 242
- Yurtbank 131, 144, 216, 217, 221, 242, 301, 302, 306, 326, 327, 365
- Yücaoglu, Erkut 179, 180
- Zeytinoglu Grubu 120, 144, 236-238, 240
- Ziraat Bankası 108, 343
- Zorlu, Ahmet Nazif 261
- Zorlu Grubu 137, 138, 144, 235, 259, 261-264, 275, 279, 364, 366, 398

ürkiye’de banka sektörü, 1990’ların sonlarından itibaren IMF gözetimi altında kapsamlı bir yeniden yapılanmadan geçti. Özel bankalar ticari-sınai temelli holdinglerin bir parçası olduğundan, banka reformu sadece bu sektörün yeniden yapılanmasının ötesinde, aslında Türkiye’de sermayenin bir bütün olarak yeniden yapılanması anlamına da geliyordu.

Derya Gültekin-Karakaş kapsamlı çalışmasında Türkiye finans kapitalinin yaşadığı köklü dönüşümü tüm boyutlarıyla incelerken, devlet politikalarının farklı çıkarlara sahip sermaye fraksiyonları arasında nasıl arabuluculuk yaptığını sınıfsal analizlere de dayanarak ele alıyor: Sınıflar (ve fraksiyonları) vardır ve belirli sınıf güçlerinin temsil edildiği bir oluşum olarak devlet, sermaye içindeki baskın fraksiyonun çıkarları doğrultusunda sermaye birikimini ilerletmeyi gözetmektedir. Nitekim Türkiye örneği, uluslararası sermayeyle daha fazla entegrasyon çabasındaki Finans Kapital’in hegemonik kesimi ve devlet arasındaki ilişkiyi açıkça gözler önüne sermektedir.

Analizleriyle ana akım ve ulusalcı iktisatçılardan ciddi şekilde farklılaşan yazar, Türkiye’nin iktisadi anlamda oldukça fırtınalı yakın tarihine ışık tutmanın yanı sıra “ulus-devlet ve küreselleşme” tartışmalarına da yeni bir boyut kazandırıyor. ■

İLETİŞİM 1395
ARAŞTIRMA
İNCELEME 234

ISBN-13: 978-975-05-0680-2

9 789750 506802